Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

KRIGEN 1864

Den anden slesvigske krig i politisk og krigshistorisk belysning

af

Svend Bjørke
Oberst

Henning F. Kiær
Kommandørkaptajn

J. W. Gordon Norrie
Major

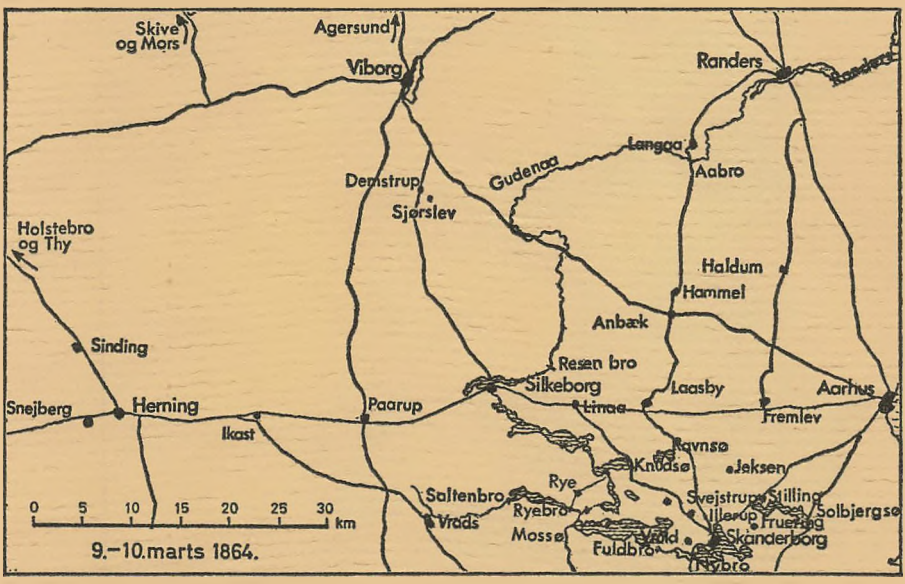

KØBENHAVN
STRUBES FORLAG
1968

KRIGEN 1864

KRIGEN 1864

Den anden slesvigske krig i politisk og krigshistorisk belysning

af

Svend Bjørke
oberst

Henning F. Kiær
kommandørkaptajn

J. W. G. Norrie
major

KØBENHAVN
STRUBES FORLAG
1968

© STRUBES FORLAG

TRYK: P. PAULSENS BOGTRYKKERI, HERLEV

FORORD

I foråret 1961 blev det af hærstaben overdraget mig med bistand af afdøde kommandørkaptajn Henning F. Kiær og afdøde major J. W. Gordon Norrie at udarbejde en fremstilling af krigen 1864.

I sommeren 1963 viste det sig imidlertid umuligt for hærstaben at få de fornødne midler stillet til rådighed til færdiggørelse af fremstillingen, hvorfor arbejdet indstilledes, men efter nogle overvejelser besluttede vi at færdiggøre det på eget ansvar. Under disse betingelser er det først nu lykkedes os at få arbejdet afsluttet.

I al almindelighed vil krigsbegivenheder være nært forbundet med politiske forhold, og det gælder i udpræget grad de to slevigske krige; der er derfor ofret den politiske forhistorie en ret indgående behandling. Vi har i denne henseende haft to ting for øje.

For det første har vi ønsket at give en sådan fremstilling af de militære forhold og begivenheder, som vil være nødvendig for, at læseren kan danne sig et fuldstændigt billede af krigsbegivenhederne og deres militære forudsætninger.

For det andet har det været en grundlæggende opfattelse, at ligesom visse af de militære begivenheder og forhold ikke forstås uden i forbindelse med den danske regerings politik i årene mellem de to slesvigske krige, således vil ejheller denne politik tilfulde kunne bedømmes uden kendskab til grænselandet Slesvigs ældre historie, så vist som denne også har været historien om en stedse afbrudt og stadig påny genoptaget kamp – politisk eller med sværdet – mellem dansk og tysk i grænselandet.

Da den 1. slevigske krig udbrød i foråret 1848, var Danmark et enevældigt rige og havde været det i omtrent 200 år, og de politiske og nationale begivenheder, der havde fundet sted også endnu tidligere, og som dannede forudsætningerne for — og var blandt årsagerne til — den 1. slesvigske krig, var først og fremmest kongers og stormænds værk.

Med krigen i 1864 var sagen en ganske anden.

Da Frederik VII den 5. juni 1849 — midt under den 1. slesvigske krig — havde underskrevet »Danmarks Riges Grundlov«, var Danmark blevet et folkestyret rige, og fra Rigsdagens sammentræden den 28. januar 1850, da den 1. slesvigske krig nærmede sig sin afslutning, var det frie folkestyre i

virksomhed: Rigsdagen, hvori sad mange betydende, kloge og idealistiske mænd, spillede fra denne dag — fra slutningen af 1850-erne sammen med fællesforfatningens Rigsråd — en betydelig rolle ved de skæbnetunge afgørelser, og bag disse stod hovedparten af det danske folk. Naturligvis havde de ledende skikkelser — først og fremmest regeringsmedlemmerne — hver sit eget personlige ansvar, men krigen var ikke regeringens, ikke engang folkeforsamlingernes, den var – med sin hæder og med sin skam – den hele nations, og den hele nation havde ansvaret både for dens opståen og dens slette forberedelse.

At klarlægge dette det danske folks ansvar, er den egentlige betydning af at studere den 2. slesvigske krig.

Og denne betydning består den dag i dag.

Ved afslutningen skal der siges tak til mange sider.

Først og fremmest tak til Hærstaben, fordi den i 1962 betroede os denne opgave.

Dernæst tak til en række institutioner for praktisk hjælp på mange måder; det gælder især Hærens arkiv, Rigsarkivet, Garnisonsbiblioteket, Tøjhusmuseet, Hærstabens miltærhistoriske sektion, Rigsdagens bibliotek og Søkortarkivet.

En personlig tak bringes også rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og overarkivar Holger Hjelholdt for råd og kritik vedrørende fremstilling af Slesvigs politiske historie.

Endelig bringes Ministeriet for kulturelle arbejder en tak for den økonomiske bistand, der har muliggjort bogens udgivelse.

Mine to medarbejdere nåede at gøre deres forfatterarbejde færdigt og at se de første ark af første korrektur, men døde så begge i vinteren 1966–67 og kom ikke til at deltage i den vigtige afsluttende del, som korrekturlæsningen udgør. Navnlig på dette felt – hvor jeg ellers ville have stået alene – har chef og personale ved Hærstabens militærhistoriske sektion ydet mig en værdifuld hjælp, for hvilken jeg udtaler min personlige varme tak.

Størst tak skylder jeg mine to afdøde kammerater. Deres viden på hver sit militærhistoriske felt, nået gennem et langt liv i historisk virke, er kendt, og den og deres store indsats har været af den største betydning for dette arbejdes gennemførelse.

Svend Bjørke.

Indholdsfortegnelse

FORHISTORIEN

HOVEDTRÆK AF SLESVIGS HISTORIE INDTIL 1851 15
Indledning 15
Schauenburgerne 17
Abelslægten. Constitutio Valdemariana 18
Oldenborgerne. Ribeoverenskomsten 21
Arvedelingerne 23
Den voksende strid mellem konge og gottorpere 28
Slesvigs inkorporation 1721. Tiden frem til 1815 32
Sprogforholdene i Slesvig 36
Slesvig-Holstenismen. Den første slesvigske krig 40

DEN POLITISKE FORHISTORIE TIL DEN 2. SLESVIGSKE KRIG 1864 49
Indledning 49
Fredsslutningen 1850. Sprogreskripterne 50
Notabelprojektet. Aftalerne af 1851–52 54
Tronfølgespørgsmålet. Fællesforfatningsudkast 1854 60
Striden om Oktoberforfatningen af 1855 66
Skandinavismen 72
Det går mod krigen 74
Kundgørelsen af 30. marts 1863. Novemberforfatningen 83

DEN MILITÆRE FORHISTORIE 89
Hærens organisation 89
Hærens materiel 97
Håndskydevåbnene 97
Artilleri 99
Munderingsudrustningen 101
Trænet 102
Flådens organisation og materiel 104
Skibstyperne 107
Armeringen 108
Flådens udrustning 111
Oversigt over marinens samlede udrustning i 1864 112
Fjendens flådestyrker 116
Den preussiske flåde 116
Den østrigske flåde 118
Befæstningsanlæg 118
Oversigt over de i 1861–64 udførte befæstningsanlæg 138
Danevirkestillingen 138
Dybbølstillingen og Als 142
Fredericia fæstning 143

BEGIVENHEDERNE I DECEMBER 1863 OG JANUAR 1864 146
Opmarchen 146
Besættelsen af Danevirkestillingen 148
Den danske hærs ordre de bataille den 1. februar 1864 154
Den preussisk-østrigske hær og dens angrebsplan 159
Den preussisk-østrigske hærs ordre de bataille den 1. februar 1864 160

KRIGEN

BEGIVENHEDERNE 1. FEBRUAR–17. MARTS 167
Kampen om Danevirke 167
Mandag den 1. februar 167
Tirsdag den 2. februar. Kampen ved Mysunde 168
Onsdag den 3. februar. Kampen ved Over Selk og Jagel 173
Torsdag den 4. februar 183
Fredag den 5. februar 184
Tilbagetoget fra Danevirke 185
Krigsrådet 188
Tilbagetoget begynder 191
Lørdag den 6. februar. Kampen ved Sankelmark 195
Søndag den 7. februar 204
Nørrejylland 210
4. Division fortsætter tilbagegangen til Kolding 210
Kolding rømmes den 18. februar. Mindre rytterkamp den 28. og 29. februar .. 216
Kampen ved Vejle den 8. marts 220
Tilbagegangen fortsættes over Skanderborg til Mors 224
Fredericia-Fyn 235
Fredericia Fæstnings klargøring og begivenhederne indtil 8. marts 235
På fæstningens højre fløj 235
På fæstningens venstre fløj 235
På hovedvolden 236
Kampen den 8. marts 239
Dybbøl 246
Tilbagegangen fra Flensborg til Dybbølstillingen. Tjenestens ordning og stillingens forstærkning 246
Kampen den 18. februar 253
Kampen den 22. februar 256
Begivenhederne indtil 4. marts. Gerlach bliver overgeneral 262
Den tyske angrebsplan. Forberedelser til angrebet 265
Begivenhederne 5.–7. marts 268
Angrebet på Dybbølstillingen åbnes 268
Kampen den 17. marts 270
De sømilitære begivenheder 278
Eskadren i Østersøens vestlige del 278
Femerns erobring den 15. marts 185
Sammensætning til forskellige tidspunkter af eskadren i Østersøens vestlige del 288
Eskadren i Østersøens østlige del 289
Kampen ved Rügen den 17. marts 293
Sammensætning til forskellige tidspunkter af eskadren i Østersøens østlige del.. 296

BEGIVENHEDERNE 18. MARTS–18. APRIL 297
Nørrejylland 297
Frederica – Fyn 304
Det preussisk-østrigske angreb på Fredericia den 19.–21. marts 305
Wrangel opgiver erobring og nøjes med en indeslutning af Fredericia 307
Dybbøl indtil 17. april 311
Tiden 18. marts–2. april 311
Turnus for Dybbølstillingens besættelse 17. marts–1. april 312

Kampen den 28. marts ... 315
Fjendens plan om overgang til Als. Sønderborgs bombardement ... 316
Turnus for Dybbølstillingens besættelse 1.–18. april ... 320
Tiden 2.–17. april ... 320
De preussiske belejringsbatterier i Sundeved ... 321
Artillerikamp. Paralleler fremskydes ... 324
Overgeneralen drøfter med krigsministeren Dybbøls rømning uden kamp ... 331
De sidste dage ... 334
Stormen på Dybbøl den 18. april ... 336
Den preussiske styrke og angrebsplan ... 336
De danske styrkers opstilling og Dybbølstillingens tilstand den 18. april ... 338
Angrebet ... 344
22. Regiment ... 345
2. Regiment ... 346
17. Regiments venstre fløj ... 347
8. Brigades modangreb. General du Plats indgriben ... 347
3. Brigade ... 352
2. Brigade ... 354
De sømilitære begivenheder ... 357
Eskadren i Østersøens vestlige del ... 357
Eskadren i Østersøens østlige del ... 362
Det Aarø'ske Strejfkorps ... 365
BEGIVENHEDERNE DEN 19. APRIL–25. JUNI ... 371
De tyske planer for krigens videre førelse ... 371
Nørrejylland ... 372
Fredericia – Fyn ... 380
Als ... 382
De sømilitære begivenheder ... 385
Eskadren i Østersøens vestlige del ... 385
Nordsøeskadren ... 388
Kampen ved Helgoland den 9. maj ... 392
Vesterhavsøernes forsvar ... 397
Londonkonferencen. Våbenhvilen 12. maj–25. juni ... 402
Indledning ... 402
Londonkonferencens politiske grundlag ... 405
Forhandlingerne på konferencen ... 408
Karlsbaderaftalerne ... 418
BEGIVENHEDERNE 26. JUNI–30. OKTOBER ... 419
Den politiske og strategiske situation ved våbenhvilens udløb ... 419
Eskadren i Østersøens vestlige del ... 424
Als ... 425
Overgangen over Alssund den 29. juni ... 427
De danske troppers opstilling ... 427
De fjendtlige forberedelser til og den endelige plan for en overgang til Als ... 430
Overgangens første fase ... 432
»Rolf Krake«s deltagelse i kampen ... 437
Angrebets videre gang og kampens afslutning ... 444
Nørretjylland ... 456
Fægtningen ved Lundby den 3. juli ... 457
Fyn ... 460

Nordsøeskadren 462
Den anden våbenhvile. Våbenstilstand. Fredsslutning 464

AFSLUTNING

AFSLUTTENDE BETRAGTNINGER 469

Fortegnelse over planer

1 Arvedelingen i 1544 27
2 Arvedelingen i 1564 og 1581–82 29
3 Oldenborgernes slægt 33
4 Folkesprogene o. 1800 39
5 Sprogforholdene 1857 55
6 Danevirke-anlæggene 121
7 Normalfort 127
8 Udvidelse af Fredericia fæstning. Ingeniørkorpsets forslag af 29. marts 1853 .. 129
9 Befæstning af Dybbøl. Ingeniørkorpsets forslag af 29. marts 1853 135
10 De to tyske hertugdømmer 151
11 Den 2. februar 1864 (Mysunde) 171
12 Den 3. februar 1864. Kampen ved Selk og Jagel 177
13 Den 3. februar 1864. Kampen ved Kongshøj 179
14 Den 6. februar 1864 (Sankelmark) 201
15 Natten 5.–6. februar (Tilbagetoget) 205
16 Februar 1864. 9. Brigades opstilling ved Kolding 215
17 Den 29. februar 1864 (Affæren sydøst for Vorbasse) 219
18 Den 8. marts 1864. Fremrykningsvejene for II Korps 225
19 Kampen om Vejle. Den 8. marts 1864 226–27
20 9.–10. marts 1864 (4. Division omkring Skanderborg) 229
21 10.–17. marts 1864 (Mors) 231
22 Fredericia. Den 8. marts 1864 245
23 Dybbølstillingen i februar 1864 253
24 Dybbølstillingen. Skitse over skansernes indre i beg. af februar 255
25 Den 18. februar 1864 (Preussisk rekognoscering mod Dybbøl) 257
26 Den 22. februar 1864 (Fornyet preussisk angreb mod Dybbøl) 261
27 Vemmingbund med Broagerbatterierne 271
28 Forpoststillingen den 16.–17. marts 1864 (foran Dybbøl) 273
29 Kampen den 17. marts 1864 (Dybbøl) 277
30 Den 15. marts 1864. Femern 289
31 Pommerske Bugt 295
32 Vestre Strejfkorps. 24. marts–omkr. 18. april 299
33 Østre Strejfkorps. 12. marts–omkr. 18. april 301
34 Den 27. marts 1864 (Togtet fra Fredericia mod Assendrup) 309
35 Den 28. marts 1864 (Preussisk fremrykning mod Dybbøl for at muliggøre anlæg af paralleler) 317
36 Dybbølstillingen. Skitse over skansernets indre d. 2. april 325
37 Natten 17.–18. april. Preussernes opmarch (Dybbøl) 339
38 8. Brigades modangreb og preussernes fortsatte angreb (18. april) 355

39 Aarøe's Strejfkorps før våbenhvilen 369
40 Aarøe's Strejfkorps efter våbenhvilen 371
41 Den 9. maj 1864 (Kampen ved Helgoland) 395
42 Vesterhavsøernes forsvar 399
43 Kampen den 29. juni 1864 (Overgangen til Als), 1. fase 447
44 Kampen den 29. juni 1864 (Overgangen til Als), 2. fase 453
45 Oversigtskort over Als 455
46 Den 3. juli 1864 (Kampen ved Lundby) 461
47 Oversigtskort over Jylland 463
48 Den sydligste del af Slesvig .....
49 Danevirkestillingens centrum i 1864 .....
50 Fredericia Fæstning i 1864 .....
51 Dybbølstillingen den 18. april .....
52 Vestlig del af Østersøen .....
53 Østlig del af Østersøen .....
54 Den 29. juni 1864 .....

Løse planer samlet bag i bogen.

TRYKFEJLSLISTE

Side	46	noten linie 1 ..... pørgsmål	læs spørgsmål
–	59	stk. 5 linie 1 ..... hvad der efter	– hvad der var efter
–	161	linie 11 fn. ..... esk	– stk.
–	216	i tekstoverskrift ..... 28. og 29. marts	– 28. og 29. februar
–	267	stk. 2 sidste linie ..... , Iller	– sydvest for Dynt
–	274	stk. 2 linie 8 ..... Piket bag Dybbøl	– Piket 1 bag Dybbøl
–	321	linie 7 ..... der hos	– derhos
–	426	sidste stk. linie 3–4 ..... gennemgås	– gennemføres
–	317	(plan 35) ..... Flakkebatt.	– Flankebatt.
		Badsagerbatt.	– Bådsagerbatt.
		I tekst under plan ..... hvor står	– hver står

FORHISTORIEN

Hovedtræk af Slesvigs historie indtil 1851

INDLEDNING.

Landet mellem Kongeåen og Ejderen, hvorom der sidste gang kæmpedes i 1864, er den sydligste del af den jyske halvø og kaldtes oprindeligt Sønderjylland eller blot Jylland.

Senere, da landsdelens karakter som grænseegn var blevet understreget, begynder navnet Slesvig at blive brugt, og efterhånden blev dette navn almindeligst. Det er det navn, der klarest giver udtryk for, at ihvorvel dette land fra de tider, da riget samledes, ganske som Nørrejylland og de 500 øer var en del af Danmark, så har det dog inden for riget en særstilling, skabt af historien.

I denne fremstilling vil da navnet Slesvig blive brugt. For at undgå misforståelser vil byen af samme navn – hvis ikke tvivl er udelukket – blive kaldt Slesvig By. Helt galt er det, når man kalder den i 1920 genvundne del for Sønderjylland; den hedder Nordslesvig, ligesom den i Tyskland tilbageværende del hedder Sydslesvig.

Men som det kære barn har Slesvig også andre navne. »Det omstridte Land« er det kaldet, »Front og bro« er det betegnet som, og alt med rette. Ad denne bro er vore fjerne forfædre kommet vandrende sydfra, ad samme bro har kulturstrømninger og åndelige påvirkninger igennem årtusinder nået Danmark og derigennem hele Skandinavien; her har fremmede krigsmænds tunge støvler trampet, her har fronten bølget frem og tilbage i århundredernes kampe. Her hvisker de kendte navne: Bov, Dybbøl, Sankelmark, Lyrskov, Slesvig, Frederiksstad, Mysunde, Lohede, Sehested. Om dette land har striden stået.

Slesvigs historie gennem 1000 år er baggrunden for krigen i 1864, og den må man derfor kende.

Lord Palmerston, der var engelsk udenrigsminister flere gange i perioden 1830-51 og førsteminister fra 1855-58 og fra 1859 til sin død i 1865, siges at have sagt: »Der er kun tre mennesker, som virkelig har forstået det slesvigsk-holstenske spørgsmål: Prinsgemalen, som er død, en tysk professor, som er gået fra forstanden, – og jeg, som har glemt det hele igen«.

Uanset om fortællingen er til at stole på, eller kun en anekdote, siger den i hvert fald noget sandt om det slesvigske spørgsmål. Det er ingenlunde noget let spørgsmål. Det er et mønster med mange tråde, der slynger sig mellem hverandre. Men det får ikke hjælpe; vil man ret forstå, hvad der tildrog sig ved vort søndre skel omkring midten af det forrige århundrede,

forstå både Slesvig-Holstenismens historiske baggrund og Danmarks stilling til spørgsmålet, må man kende til trådenes forløb, i hvert fald rendegarnet i mønstret.

De skandinaviske folk er af germansk oprindelse. Sydfra og østfra er de kommet vandrende over Danmark og videre op i den skandinaviske halvø.

På det tidspunkt, da det første svage historiske gry lysner over Nordens lande (omkring år 800), havde de skilt sig ud fra deres ældste forfædre i sprog og livsformer, omend de dårligt nok var »folk« og slet ikke »nationer«: indbyrdes talte de endnu samme sprog.

På denne tid gik Danmarks og dermed Nordens sydgrænse langs Ejderen, ikke alene politisk, men også etnografisk. Det ses af flere ting.

Dels er stednavne – bortset fra enkelte undtagelser i Slesvigs sydøstlige del – enten af nordisk eller af fællesgermansk, men ikke af typisk tysk rod. Dels er landets gamle inddeling i herreder og sysler nordisk. Navnet »herred« kendes ganske vist fra oldtyske love, men der er »herireita« betegnelsen for en mindre krigerskare, (»hær«); herfra er formentlig navnet gået til Danmark, men kun her og i enkelte områder i Norge og Sverige, formentlig ved lån fra dansk, blev navnet betegnelsen for en administrativ og militær inddeling af landet; i Holsten kendes denne inddeling ejheller. Inddelingen i sysler (omfattende flere herreder) var i det hele taget oprindelig en ren jysk foreteelse, der senere efterlignedes på øerne.

Også sproget var dansk.

At det kunne lykkes gennem århundreder at hævde dette grænseskel, skønt omkring år 800 Karl den Stores rige var i så vældig ekspansion også mod nord, og senere både sachsere og vender, stærke og kamplystne folk som nordboerne selv, stod tæt uden for vor dør, skyldes bl. a. naturen, som den var: Ejderen i sit nedre løb selv en stærk hindring og derhos kantet med kær, eng og mose og landet ude mod øst dækket af uvejsomme skove, det meste af halvøen Jernved (mellem Ekernførde Fjord og Kiel Fjord) var til op mod år 1200 stort set uopdyrket og ubeboet.

At grænsen gik ved Ejderen, hindrede naturligvis ikke, at danske i århundredernes løb gik på erobringstogt i Holsten og Venden, sachsere og vender i Jylland, ej heller, at frisere i slutningen af 800-tallet indvandrede og fik lov at bosætte sig i marskegnene på Slesvigs vestkyst; de var nok – som alle frisere – meget frihedselskende og stammebevidste, men de følte sig som den danske konges undersåtter og blev aldrig nogen trussel mod Danmark eller danskheden.

Tidligt fik dog Slesvig en særlig stilling i riget, idet det til tider–som det ofte var tilfældet med grænseegne – var underlagt en jarl, en handlekraftig og højbyrdig mand, ofte en yngre kongesøn, der på kongens vegne styrede og vogtede landsdelen; kendtest var Knud Lavard, grænsejarl 1115-1131.

Denne kongens delvise afgivelse af herskerhvervet rummede naturligvis en fare for, at suveræniteten i for høj grad skulle glide kongemagten af hænde, og kongen søgte da også til stadighed at sikre sig i denne henseende, bl. a. ved at hævde hvervets karakter af et embede, givet af kongen og således navnlig uden arvelighed.

Ude i Europa havde en tilsvarende opdeling af herskermagten udviklet sig gennem lensvæsenet, og det lykkedes lensfyrsterne at tiltvinge sig godkendelse af lensforholdet som arveligt inden for deres slægt, efter sagens natur agnatisk, d. v. s. på mandssiden, og dette kom – som vi skal se – til at smitte af på forholdene i Slesvig; det lettedes ved, at jarlerne fra Knud Lavards tid begyndte at kalde sig hertuger som ude i Europa.

I bølgedal og på bølgetop gik da historien sin gang, men jævnlig – tidligst af Karl den Store i 811 – fik Danmark sin Ejdergrænse godkendt og respekteret af sine sydlige naboer.

SCHAUENBURGERNE.

Vi springer frem til Valdemar Sejrs tid omkring år 1200.

Et århundrede før havde en nordtysk adelsslægt — Schauenburgerne — af den sachsiske hertug fået det meste af det nuværende Holsten som len; hermed havde Danmark fået som nabo en dådkraftig herskerslægt.

Allerede inden Valdemar blev konge og endnu var sin kongebroder Knuds hertug i Slesvig, krigedes han med Schauenburgeren Adolf 3., som havde ført avind mod ham, og det endte med, at Valdemar, kort efter at han i 1202 var blevet konge, erobrede hele Holsten og fik den tyske kejser til at godkende hans besiddelser af alt land nord for Elben; Adolf 3. kom aldrig mere tilbage.

Men det ved magt vundne – og kun takket være Tysklands splittelse fastholdte – herredømme faldt alligevel sammen som et korthus, da grev Henrik af Schwerin en forårsnat i 1223 bortførte kong Valdemar og hans og Dagmars søn, Valdemar den Unge, fra jagten på Lyø. Opflammet af Henriks held greb de undertvungne nordtyske og vendiske fyrster til våben, og først i 1225 efter 2½ års fangenskab kunne Valdemar vende tilbage til Danmark; de fleste erobringer måtte atter afstås.

Et håb om ved våbenmagt pånyt at genoprette storriget blev knust i slaget ved Bornhøved den 22. juli 1227, hvor Valdemar måtte redde sig ved flugt.

Ejderen var atter Danmarks sydgrænse. Valdemar og den nye greve af Holsten, Adolf 4. (søn af Adolf 3.) indgik få år senere et venskabsforbund og beseglede det i 1237 efter god skik ved et bryllup mellem Valdemars og Bengerds søn Abel[1], der var blevet hertug i Slesvig, og Adolfs datter

1) I Valdemar Sejrs 2. ægteskab var der 3 sønner, Erik, Abel og Christoffer, der alle blev konger, hvorimod Valdemar den Unge omkom under en jagt, inden faderen døde.

Mechtilde. Men idyllen var kun tilsyneladende; det var ikke længer helt det samme Danmark.

Igennem århundrederne havde landets sydligste egne – bortset fra krigerigske indbrud – praktisk talt været lukket for indvandring sydfra. Medens rydningsmænd nordfra allerede havde bosat sig i Svans, var endnu omkring år 1200 landet syd herfor indtil Ejderen noget af en ødemark. Valdemars erobring af Holsten havde ændret dette, og den karakter af et skarpt skel, som Ejderen hidtil havde haft, udviskedes, da Valdemar blev herre på begge sider af den. Formentlig allerede omkring midten af 1100-tallet har indvandring sydfra fundet sted, men navnlig i de første årtier af 1200-tallet må mange holstenere formodes at være flyttet over grænsen, og herfra spredte de sig i særdeleshed i området mellem Ekernførde Fjord og Kiel Fjord og videre mod vest. Måske har Valdemar bevidst sigtet mod en sådan kolonisering af de uopdyrkede områder, og det lå i hvert fald helt uden for den tids syn på tingene at frygte nogen national trussel i det skete.

De første tilflyttere har sikkert været jævne og skikkelige folk, men i deres spor kom mægtigere mænd, og i det følgende århundrede blev den tyske infiltration stærkere, trængte længere op i riget og blev et holstensk *stormandsvælde* på dansk folkegrund; for den holstenske adel var derfor naturligt nok Ejdergrænsen et højst ubekvemt skel.

ABELSLÆGTEN. CONSTITUTIO VALDEMARIANA.

Ved Valdemar Sejrs død »faldt i Sandhed Kronen af de Danskes Hoved« (Rydårbogen). De næste hundrede år (1241-1340) er den mørkeste tid i Danmarks historie; holstenerne gik frem med kæmpeskridt i Slesvig.

Ved giftermålet med Mechtilde blev Abel[1] stærkt knyttet til Schauenburgerne, de holstenske grever, som de også kaldtes, og hans efterkommere på Slesvigs hertugtrone fik efterhånden – bl. a. ved grevernes hjælp – hertugstillingens arvelighed fæstnet, og der opstod strid og spænding mellem kongeslægt og hertugslægt; store — navnlig de sydlige — dele af Slesvig gled over på grevernes hænder.

Striden med greverne, krige for at genskabe Danmarks vælde og magt fra Valdemarernes tid, nedkæmpningen af almueopstande og uroen i landet tærede på kongens og rigets kasser, store skatter var og blev fortsat udskrevet, det var en af årsagerne til almueopstandene, og alligevel måtte kongerne gang på gang gribe til lån – bl. a. hos greverne – mod pant i landet. Fra 1320 gik riget hastigt sin opløsning i møde.

1) Efter snigmordet i Slesvig på broderen Erik den 10. august 1250 blev Abel konge, men faldt i en kamp mod friserne knapt 2 år senere; han efterfulgtes på kongetronen af sin broder Christoffer (I).

På dette tidspunkt træder grev Gerhard 3. af Rendsborg (Gert den kullede) for alvor ind i Danmarks historie. Han var en ærgerrig og viljefast karakter, en dygtig feltherre og statsmand. Han havde bl. a. sørget for at få sine 2 søstre indgiftet den ene i kongeslægten og den anden i den abelske hertugslægt, og selv ægtede han en datterdatter af Erik Klipping; hans magt og indflydelse i det danske rige øgedes naturligvis herved.

Da Christoffer II (den sidste af Erik Klippings sønner) som følge af stridighederne med de holstenske grever og de utilfredse danske stormænd, der havde gjort fælles sag med disse, i 1326 måtte rømme land og rige, lykkedes det Gert at få den 12-årige hertug Valdemar 5. af Slesvig (Gerts søstersøn og i direkte mandslinie efterkommer af førnævnte Abel og altså af Valdemarernes æt) kåret til konge af Danmark som Valdemar III, idet Gert overtog hertugdømmet Slesvig som len. Ved denne lejlighed skal Valdemar have afgivet et løfte (Constitutio Valdemariana) om, at »ligeledes skal Hertugdømmet Sønderjylland aldrig forenes med Danmarks Rige og Krone, således at een bliver Herre over begge«.

Gerts interesse i at gennemføre valget af denne barnekonge, til trods for at den flygtede Christoffer på dette tidspunkt havde 3 sønner, der stod tronen nærmere, og hvoraf den ældste endog var gift med Gerts søster, er nem at se. For det første var Gert sin søstersøn Valdemars formynder og havde stor magt over ham, således at han kunne håbe fortsat at få stor indflydelse på rigets ledelse, og for det andet var det en altbeherskende tanke hos Gert at hindre Slesvigs forening med kronen, og det var jo netop indholdet af det løfte, som Valdemar gav, og som uden tvivl var ført ham i hånden af Gert.

I 1330 kom Christoffer ganske vist tilbage, Valdemar afgav kronen og fik sit slesvigske hertugdømme tilbage omend noget beskåret, idet morbroderen beholdt den sydligste del og dertil fik lagt Fyn; Valdemars løfte var naturligvis bortfaldet og fik således i sig selv ikke nogen betydning, men dukkede – som vi skal se – op igen i 1448.

Trods Christoffers tilbagekomst, forblev magten hos holstenerne, og da han døde i 1332, regerede de blot videre uden konge. I 8 onde år var Gert herre i Danmark, indtil han den 1. april 1340 mødte sin skæbne i Randers for Niels Ebbesens hånd, men der skulle gå mange år, før Valdemar Atterdag (søn af Christoffer II) og hans datter Margrete med penge, ved sværdet eller med list og lempe havde vundet riget så nogenlunde tilbage; i Slesvig lykkedes det aldrig helt. For begge kom døden, just da det lysnede over vejen.

Da Abelslægten uddøde i 1375, søgte Valdemar at få Slesvig tilbage, men han døde kort efter, uden at det var lykkedes, og da Margrete ville fortsætte hans Gerning, nægtede Schauenburgerne at lade deres panter indløse, og de udvidede endda deres magt ved at opkøbe de mindre panter, der i Nordslesvig var på holstenske adelsmænds hænder.

Margrete havde imidlertid fået hænderne fulde i rigets østlige dele, dels tilendebragte hun generhvervelsen af de skånske landsdele, der havde været pantsatte til Hansestæderne, dels øjnede hun gennem svenskernes utilfredshed med deres meklenborgske fyrste mulighed for at forene Nordens lande under een krone, men hertil måtte hun have rygdækning mod syd. Hun bøjede sig da for Schauenburgerens faktiske magt i Slesvig og gav Gerhard 6. landet som arveligt len af den danske krone.

Naturligvis havde det også været hendes agt, når den nordiske union var skabt, at genvinde Slesvig, og hun begyndte også derpå, men døde på sit skib på Flensborg Fjord den 28. oktober 1412.

Da Erik af Pommern skulle løfte arven efter Margrete, stod han i sin manddoms blomst, dansk af sind og fuld af virketrang følte han sin kongegerning som et kald med den særlige opgave at vinde Slesvig tilbage; det mislykkedes for ham. I første række må årsagen hertil søges i magtforholdene. som de var: gennem 200 år var holstenske adelsmænd kommet i besiddelse af store dele af landsdelen, og bag dem stod bl. a. de stærke Hansestæder.

Forklaringen må dog også søges hos Erik selv; mens Margrete var smidig, vindende og diplomatisk, stod Erik stejlt på, hvad han anså for ret. Hvor hun og Valdemar havde brugt list, lempe og magt, stod Erik altid ubetinget på rettens standpunkt; længst muligt søgte han striden afgjort ad rettens vej eller ved voldgift. To gange indankede parterne sagen for kejser Sigismund, begge gange med det resultat, at kendelsen faldt ud til Danmarks fordel, og begge gange nægtede holstenerne bagefter at bøje sig for kendelsen, sidste gang efter kejserens kendelse den 24. juni 1424: at Slesvig tilhørte Danmark, og at greverne ikke havde noget krav på det som len, da de havde ført våben mod den danske konge, deres lensherre.

Det endte med, at Erik måtte bøje sig for magten, han måtte i 1435 lade Adolf 8., den sidste af de holstenske grever, beholde den største del af Slesvig, idet det samtidig bestemtes, at Slesvigs fremtidige tilhør skulle endeligt afgøres senest to år efter Adolfs død, men det skulle Erik ikke opleve.

Erik havde således ikke opgivet Danmarks juridiske ret, men kun bøjet sig for magten og håbende på bedre tider udskudt den endelige afgørelse.

Man kan med forstanden vel beklage, at Erik savnede smidighed og evne til forhandling, men det må da samtidig erkendes, at just dette gjorde, at det danske retsstandpunkt kom til at stå lysende klart. Og hjertet kan kun føle respekt og hengivenhed for denne konge, der mere hårdnakket og helhjertet end nogen anden har stridt for Slesvigs genforening med riget.

Da Erik også mødte vanskeligheder i Sverige, tabte han modet og håbet og forlod Danmark, hvor han efterfulgtes i 1440 af sin søstersøn Christoffer III.

For at sikre sig Hansestædernes og holstenernes tilslutning havde man

under forhandlingerne fra dansk side måttet gøre store indrømmelser; hertug Adolf 8. fik således – trods Sigismunds vel vejede og utvetydige kendelse 16 år tidligere – hele Slesvig som arveligt len, og dette bekræftedes af den unge konge. Erik har grædmet sig i sin borg på Gotland.

OLDENBORGERNE. RIBEOVERENSKOMSTEN.

I 1448, da Christoffer III af Bayern døde, og der skulle vælges en ny konge i Danmark, var der megen stemning for at vælge hertug Adolf til konge; han var – også i Danmark, trods den bitre kamp, der var ført – en velanskrevet fyrste, ætling af den valdemariske kongestamme, idet han i direkte mandslinie var oldesøn af grev Gert og Erik Klippings datterdatter, og ved at sætte ham på tronen ville man tilmed opnå, at Slesvig faktisk vendte tilbage til riget, og man fik endog Holsten med i købet; skønt han kun var 47 år, afslog han dog tilbudet på grund af »sin høje alder«, men foreslog i stedet sin søstersøn grev Christian af Oldenborg.

Christian var søn af Diderik den Lykkelige af Oldenborg og Hedvig af Holsten, og det endte med, at han blev valgt til Danmarks konge som Christian I; Adolf stillede dog den betingelse for sin tilslutning hertil, at det skulle loves, at *Slesvig ingensinde skulle blive forenet med Danmark.*

Som grundlag for dette krav henviste Adolf til det løfte, som hertug Valdemar havde givet grev Gert i 1326, og som aldrig er fundet i original og ej heller findes i den afskrift (fra omkring år 1500) af Valdemars håndfæstning, som er bevaret; man kender kun ordlyden ved, at den er optaget i den erklæring, som Christian udstedte 28. juni 1448 ved sin overtagelse af Danmarks krone. I 1449 giftede han sig med sin forgængers enke, Dorothea.

Den uklarhed, der hviler over Valdemars løfte, har interesseret historikerne en del, og der er opstillet forskellige teorier til forklaring heraf, men de skal ikke omtales nærmere i denne korte fremstilling; når sagen er berørt her, skyldes det, dels at den viser Schauenburgernes forståelige stræben efter at få sat og fastholdt et skel ved Kongeåen, og dels at løftet senere blev en del af argumenteringen mod Slesvigs inkorporation i Danmark.

I 1459 døde hertug Adolf barnløs, og arvemulighederne i hertugdømmerne efter ham var følgende.

Medens en ældre sidegren af den schauenburgske slægt (repræsenteret ved grev Otto) var naturlig arvtager i Holsten, var dette ikke nær så rimeligt i Slesvig, der aldrig tidligere samlet havde været i Schauenburgernes eje, og i 1440 »kun« var givet Adolf som len. Slesvig kunne derfor, da Adolf døde barnløs, som hjemfaldet len inddrages under den danske krone, og det havde på flere måder været lykkeligst, men desværre kom her på tværs Valdemar III's omtvistelige løfte fra 1326 og Christian I's lige så uomtvistelige gentagelse af løftet i 1448, og så valgte man at give Slesvig til den nærmeste

sidelinie, repræsenteret ved Adolfs søstersønner Christian, Gerhard og Moritz, og Adolf havde på et tidspunkt – forinden 1448 – også tænkt sig at efterlade begge sine lande til Christian, men arvefølgespørgsmålet var ikke endeligt ordnet ved Adolfs død. Der måtte derfor forhandles mellem alle parter, og det endte med, at Christian fik begge lande, medens Otto og Christians 2 brødre fik udbetalt betydelige pengesummer; Christians brødre fik tillige lov at beholde hele fædrearven Oldenborg-Delmenhorst.

Man kan undre sig over, at de holstenske adelsmænd ikke har næret frygt for, at ordningen dog muliggjorde en senere opgåen af Slesvig i kongeriget; forklaringen har vel været, at Christian i 1460 var en mægtig fyrste (han var på det tidspunkt konge i alle 3 nordiske riger), som det var bedre at knytte sig til end at komme i strid med, når man blot på anden vis sikrede sig.

Det gjorde man da ved, at Christian på et møde den 2. marts 1460 i Ribe underskrev den såkaldte Ribeoverenskomst, hvori bl. a. fastsattes, »dat se (Slesvig og Holsten) bliuen ewich tosammende ungedeelt«, hvorved det slesvigske og holstenske ridderskab ønskede at sikre sig, dels at deres godser i Slesvig og Holsten ikke skulle blive statsretligt adskilt, og dels at Holsten ikke skulle blive isoleret overfor et stærkt Danmark med et indlemmet Slesvig.

Foruden denne bestemmelse om »ewich tosammende ungedeelt« fastsatte Ribeoverenskomsten iøvrigt, at Christian kun valgtes for sit eget vedkommende, og at de fremtidige hertuger af Slesvig og grever af Holsten skulle vælges (af ridderskabet) blandt den afdødes sønner eller en anden af hans rette arvinger og skulle tage landene som len af lensherrerne (henholdsvis Danmarks konge og Tysklands kejser). Endelig skulle de 2 lande være adskilte i retslig og administrativ henseende; Slesvig skulle beholde sin jyske lov og sit landsting på Urnehoved, Holsten sin tyske ret og sit ting ved Bornhøved; de 2 adskilte ting blev dog snart sammensluttet i en fælles landdag, der dannedes af de 3 stænder, adelens, gejstlighedens og byernes repræsentanter.

Ribeoverenskomstens passus om Slesvigs og Holstens evige samhør har ikke undgået eftertidens kritik, og det er forståeligt, eftersom den dannede udgangspunktet for Slesvig-Holstenismens slagord i 1840-erne. Endvidere har man ment, at kong Christian i 1460 burde have benyttet sig af sin ret til at inddrage Slesvig som hjemfaldet len; det ville dog uden tvivl have medført, at Holsten var gledet Danmark af hænde og gået over til de ældre schauenburgske sidelinier (grev Otto), hvad der set på baggrund af det, som siden hændte, ikke i og for sig skulle beklages, men den direkte og øjeblikkelige følge af ikke at have benyttet denne lejlighed til at knytte Slesvig og Holsten til Danmark ville have været, at stridighederne fra Erik af Pommerns tid atter blussede op landene imellem.

Man vare sig i det hele taget også her for bagklogskab. For datidens

fyrster gjaldt det om at besidde og vinde størst mulig magt ikke alene for deres personlige glædes skyld, men også for deres rigers vel, og det ville være for meget forlangt, at Christian, en ubetydelig oldenborgsk greve, der 12 år tidligere var blevet Danmarks konge, kort efter tillige Norges og i 1457 Sveriges, nu i 1460 skulle sige nej, når han blev bedt om at overtage Slesvigs hertugkrone og Holstens grevekrone; det måtte ligge i første række ham – den tysk opdragne fyrste – men iøvrigt også det danske rigsråd fjernt i forbindelsen mellem det danske og det tyske hertugdømme at ane nogen kommende national fare for Slesvig, og ingen kunne jo forudse, at det udelukkende af hensyn til ridderskabets interesser dikterede tilsagn »up ewich tosammende ungedeelt« 350 år senere skulle blive brugt som slagord for en holstensk rejsning.

Med eftertidens hændelser in mente er det let at indse de for Danmark sørgelige virkninger af Ribeoverenskomsten, og givet er det, at båndene mellem Slesvig og Holsten fæstnedes, og at skellet ved Kongeåen politisk blev understreget, men at datiden så anderledes på sagen, ser man af Hansestædernes talsmand, den lybske krønike, når den bittert klager: »Saaledes blev Holstenerne danske, forsmaaede deres Arveherre og gav sig frivilligt, uden Sværdslag under Kongen af Danmark, hvad deres Forfædre havde været imod og forhindret med væbnet Haand. Thi de førte mangen Fejde og havde mangen Strid med de Danske, hvori Stænderne var dem behjælpelige med meget Folk og store Omkostninger, fordi de ikke ville være danske. Og mangen Herre og Fyrste og fornem Mand, dertil af deres egne Forfædre, var bleven i Striden, fordi de ikke vilde underkaste sig de Danske, men være frie. Men alt dette havde Holstenerne til den Tid ganske forglemt og blev frivilligt Trælle; deri var Holstenernes Begærlighed og de Danskes Snuhed Skyld. Thi Kongen og hans Raad købte dem med Penge og Gaver og mange Slags Løfter. Saaledes blev de blændede af Egennytte og overgav hele Landets fælles Vel for en ringe Vinding«.

ARVEDELINGERNE.

Da Christian I døde 1481, efterlod han sig to sønner, Hans og Frederik, der på dette tidspunkt var henholdsvis 25 år og 9 år. Den lille efternøler Frederik omfattedes med en særlig kærlighed af sin moder, og navnlig var hun meget optaget af, hvordan han ville klare sig økonomisk, når han blev stor; den store ville jo blive konge i 3 riger og ville intet savne.

Allerede inden Christians død havde hun derfor arbejdet på at sikre Frederik hertugtitlen, og som en forberedelse hertil sørgede hun for, at der fra ridderskabets side i efteråret 1480 blev rettet anmodning til kongen om, at Frederik måtte blive sendt til Slesvig for at blive opdraget her. Det skete også.

Frederik fik derved en stærkt tyskpræget opvækst på Gottorp Slot, som han hele resten af sit liv følte sig stærkt knyttet til, hvor han – også senere som konge – oftest opholdt sig, og hvor han døde; han ligger som den eneste danske konge begravet i Slesvig Domkirke.

At Frederik som søn af 2 nordtyske forældre og underkastet tysk opdragelse blev tysk af sind er ikke at undres over. Det er derimod eftertanke værd, at broderen Hans var en af de mest danske konger af den oldenborgske kongestamme.

Den holstenske adel så på dette tidspunkt gerne dobbeltstillingen kongehertug afløst af en konge og en hertug, men ved kong Christians pludselige død var intet ordnet, og uanset at ridderskabet ved Ribeoverenskomsten havde tiltaget sig og de øvrige stænder en dem hidtil ikke tilkommende ret til at vælge frit mellem kongens sønner, ville det ikke træffe nogen beslutning uden først at have forhandlet spørgsmålet med den unge kong Hans. Denne holdt på sin side fast ved sit arvekrav til begge hertugdømmer, til Holsten[1]) i henhold til tysk ret om fyrstelen, til Slesvig fordi Ribeoverenskomsten ikke var godkendt af det danske rigsråd, og ridderskabet ikke kunne give sig selv ret til at vælge hertug.

Det endte med, at man gik kompromisets vej og enedes om, at de to brødre i fællesskab skulle have hertugdømmerne, og disse styredes da under Frederiks mindreårighed af kong Hans og dronning Dorothea; efter at Frederik var blevet myndig foretoges i 1490 en deling (den første deling).

Lykkeligst ville det naturligvis have været, om man havde kunnet give kongen Slesvig og hertugen Holsten; men det gik jo helt på tværs af Ribeoverenskomsten. I stedet valgte man den ganske fornuftstridige, for historisk grundlag (i hvert fald for Slesvigs vedkommende) blottede og folkeligt fordærvende løsning at skære hertugdømmerne ud — Slesvig i 3 og Holsten i 2 – områder, hvoraf kongen fik den midterste del af Slesvig og den sydligste del af Holsten (den segebergske del), hertugen det øvrige (den gottorpske del); delingen fandt sted uden større hensyntagen til naturlige skel men ud fra princippet, at de to hertuger skulle have lige stort økonomisk udbytte og andre materielle fordele.

Hvad der gjorde det hele endnu mere forvirret, var, at delingen ikke medførte, at hver hertug var enerådende i sine områder, idet visse dele (først og fremmest adelsgodserne) skulle regeres af de to fyrster i fællesskab, hvorved ridderskabet opnåede, at deres ejendomme henhørte samlet under een regering og ikke efter deres beliggenhed under enten den ene eller den anden hertug.

Man slap således ikke for at gennemhulle Ribeoverenskomstens af eftertiden bedst kendte krav »ewich tosammende ungedeelt«, thi ganske vist var

1) I 1474 var også Holsten blevet hertugdømme.

de to lande holdt »tosammende«, men hver for sig var de sandelig ikke blevet »ungedeelt«.

Den stedfundne deling opretholdtes også, da Christian II i 1513 afløste sin fader på tronen; først Frederik blev, da han i 1523 efter Christian II's forjagelse blev konge, samtidig enehertug i hertugdømmerne.

Efter Frederik I's død i april 1533 erklærede hans ældste søn, Christian, på en landdag i Kiel, på sine egne og sine mindreårige halvbrødres (Frederiks sønner i hans 2. ægteskab) vegne, at de var rette arvinger til landene, og skønt dette var på tværs af, hvad mange af ridderskabet havde ønsket, og ligeledes fortsat i strid med den valgret, Ribeoverenskomsten havde tillagt landdagen, havde ingen mod eller magt til at modsætte sig Christians fordring; han blev derfor på alles vegne hyldet som hertug i Slesvig og Holsten.

Med kongevalget skulle det derimod trække længere ud. Der skulle forinden udkæmpes en borgerkrig – Grevens Fejde –, og først i 1536 kunne hertug Christian som sejrherre sætte kongekronen for det samlede rige på sit hoved (Christian III); samme år indførtes reformationen i Danmark.

Sålænge halvbrødrene var umyndige, regerede Christian hertugdømmerne alene, men i 1544, da Hans (kaldet den Ældre til adskillelse fra nedenfor omtalte søn af Christian III) og Adolf var blevet henholdsvis 23 og 18 år, deltes hertugdømmerne, som det var sket i 1490, men denne gang i 3 parter, se plan 1, hvorfor delingen naturligvis blev en anden[1].

Den tvedragt og splid, som opstod allerede ved den første deling i 1490 fortsattes.

Uenigheden skyldtes først og fremmest, at alle overenskomsternes talrige bestemmelser var så indviklede og delvis modstridende, at de dårligt kunne blive og faktisk sjældent blev overholdt, men gang på gang brudt, alt efter som det passede parterne.

Ribeoverenskomsten foreskrev jo ligeledes, at de pågældende fyrster skulle tage lenene af deres lensherrer, henholdsvis den danske konge og den tyske kejser. Man skulle ikke tro, at der kunne være nogen tvivl om, at dette medindfattede opfyldelsen af sædvanlige lenspligter, bl. a. pligten til i krigsfald at stille mandskab (tjenestepligten), men dette spørgsmål blev man dog stadig uenige om.

Foruden disse principielle ting gav også mere håndgribelige uoverensstemmelser stadig anledning til kævl, navnlig om de rette grænser både for landområder og rettigheder, f. eks. fremkaldt af, at de verdslige og gejstlige skel sjældent var sammenfaldende (dele af Slesvig – navnlig omkring Tønder – hørte således til Ribe stift, som for størstedelen lå i kongeriget), og ligeledes

1) En tredie halvbroder — Frederik — holdtes uden for denne arvedeling og blev i stedet fyrstbiskop i Slesvig.

af, at der spredt langs den vestlige del af Slesvig lå verdslige kongerigske enklaver.

At kongerne ikke var uden medskyld i spliden, skal ikke dølges, de var jo bl. a. de hovedskyldige i de ulyksalige og fortsatte delinger, som dannede en grundlæggende årsag til uoverensstemmelserne, og de var medansvarlige i voldføringen af de trufne overenskomster.

I særlig grad blev dog stridighederne næret af den magtsyge og bidske hertug Adolf (stamfader til den holstensk-gottorpske linie); man kan således gå ud fra, at det var ham, der — skønt den yngste af hertugbrødrene — var hovedmanden i vægringen ved at aflægge lenseden (på grund af uenighed om lensforholdets indhold), og dette forhold blev ikke klaret i Christian III's levetid.

Da broderen Frederik døde i 1557, fik Adolf – uden om de 2 andre landsherrer (Christian III og Hans den Ældre) – domkapitlet i Slesvig til at vælge sig til broderens efterfølger som fyrstbiskop; Christian nedlagde en skarp indsigelse, men var for svag til at hindre det, og for husfredens skyld gav også senere Frederik II efter på dette punkt, dog med fastholdelse af sin overhøjhed over stiftet. Ved Adolfs død i 1586 faldt stiftet tilbage til kronen, men spørgsmålet vedblev frem igennem årene fortsat at være genstand for strid mellem kronen og de gottorpske hertuger.

Da Christian III døde nytårsdag 1559, overtog hans ældste søn Frederik II på sine egne og sine to mindreårige brødres vegne faderens dele af hertugdømmerne, og først ham lykkedes det ved et forlig i Odense den 25. marts 1580 at få lenshyldingen gennemført, idet man da endelig efter 36 års diskussioner enedes om følgende hovedpunkter.

Landene skulle gives som fællesforlening til alle de holstenske hertuger af den oldenborgske stamme (naturligvis bortset fra dem, der havde givet arveafkald) og deres efterkommere; lenet var altså hele *slægtens,* således at det ikke kunne hjemfalde ved en enkelt slægtsgrens uddøen. Endvidere anerkendtes tjenestepligten principielt, og lenseden skulle aflægges ikke alene til kongen (som person), men til riget, et krav, som Christian III havde holdt stærkt på.

Efter at Frederik II's yngste broder Hans (den Yngre)[1] var blevet myndig, fik han i 1564 tildelt Als, Ærø og Sundeved (jfr. plan 2). Virkelig ejer blev han dog først, efter at hans moder, enkedronning Dorothea, var død i 1571, idet disse områder tjente hende som livgeding. Endvidere fik han ikke samme statspolitiske status som de øvrige fyrster, da stænderne nægtede at hylde ham som overhoved, hvorved der ville komme en landsherre til foruden de 3, der var i forvejen. Han kom således ikke til at deltage i fællesregeringen, blev i det hele taget ikke regerende fyrste og var i virkeligheden kun en større

1) Den mellemste, Magnus, der førte et eventyrligt liv ude i Europa, var gledet ud.

godsbesidder; her drev han det til gengæld vidt, idet han efterhånden erhvervede mange adelsgodser i sit område.

Da Hans den Ældre døde barnløs i efteråret 1580, opstod nye stridigheder. Den bjergsomme Adolf søgte som sædvanlig at rage til sig, idet han uden

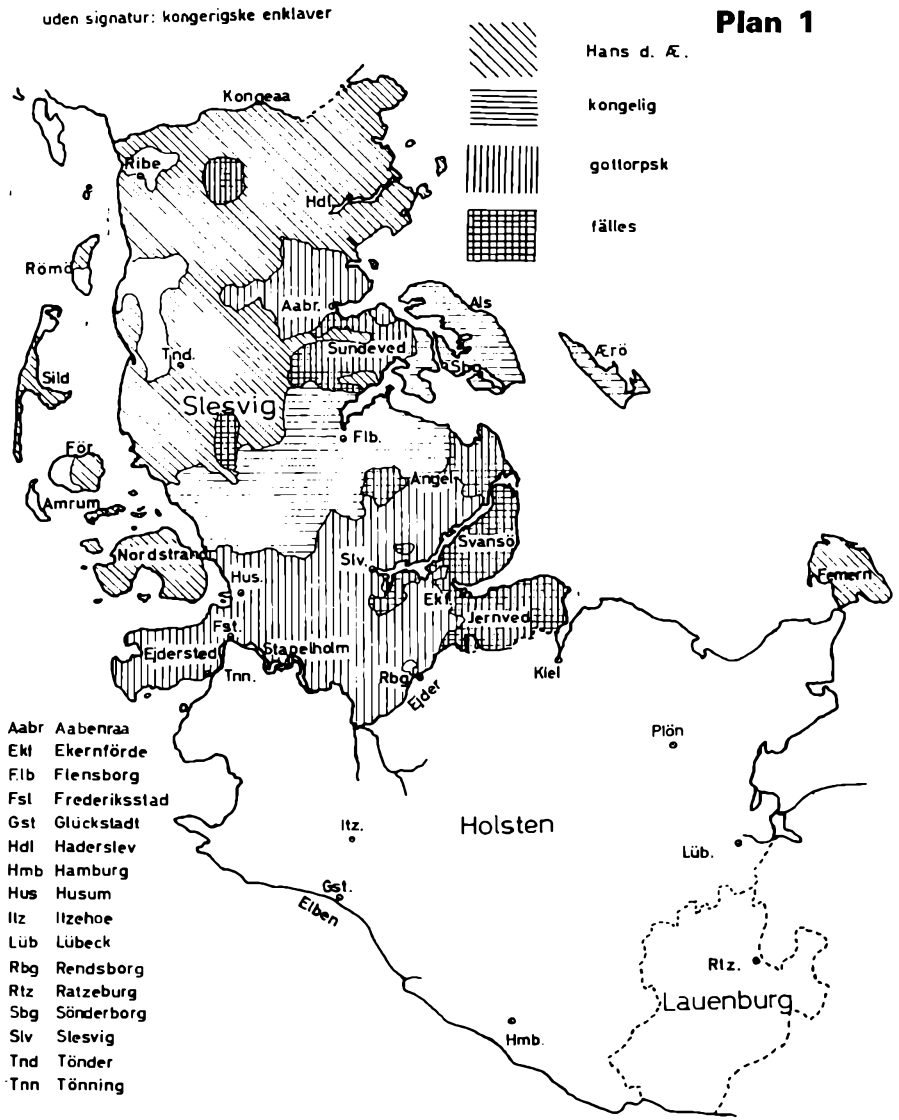

ARVEDELINGEN I 1544

Efter Sönderjyllands Historie II
(Johanne Skovgaard)

videre bemægtigede sig den afdødes guld og gældsbreve; men det gik dog ikke, Adolf blev nødt til at forhandle.

Man enedes endelig i Flensborg i eftersommeren 1581 om et ikke urimeligt kompromis, hvorefter Adolf skulle arve alt rørligt gods, medens det faste gods deltes med halvdelen til Adolf og halvdelen til deling mellem Frederik II og dennes broder Hans den Yngre; af sidstnævnte halvdel forbeholdt Frederik sig dog størsteparten, idet han, udover sin egen også tilregnede sig en part for Magnus, se plan 2.

En fortsat arvedeling inden for de regerende huse, som den havde fundet sted i 1490, 1544, 1564 og 1581, blev heldigvis standset, idet først den gottorpske og senere den kongelige linie indførte førstefødselsretten, d. v. s. at den ældste søn fremtidig skulle arve hertugdømmet udelt og de yngre sønner tilgodeses på anden vis.

I Hans den Yngres slægt fortsattes arvedelingen derimod, hvorved der opstod 4 linier (den sønderborgske, den nordborgske, den glücksborgske og den plønske, der alle undtagen den førstnævnte uddøde i årene 1722-79). En gren af den sønderborgske linie var den augustenborgske, der i 1. halvdel af 1800-tallet skulle komme i bitter strid med kongehuset, og som i 1848 deltog i oprøret.

En anden gren af den sønderborgske linie blev igennem flere slægtled knyttet til Preussen, men i 1804 søgte en efterkommer i 4. led tilbage til Danmark, hvor kronprinsen gav ham et holstensk gods. Hans søn Frederik Vilhelm var dansk ritmester, gjorde tjeneste ved den danske hær i Holsten i årene 1805-14 og blev endnu stærkere knyttet til Danmark, da han ægtede en datter af landgreve Carl af Hessen og således blev svoger til Frederik VI; denne værdsatte ham højt og overdrog ham i 1825 Glücksborg Slot, der ved den ældre glücksborgske linies uddøen i 1779 var faldet tilbage til kronen, og gav ham samtidig ret til at kalde sig hertug af Glücksborg, hvorved han blev stamfader til den yngre glücksborgske linie. En af Vilhelms sønner var den senere kong Christian IX.

Om oldenborgernes slægt se plan 3.

DEN VOKSENDE STRID MELLEM KONGE OG GOTTORPERE.

Stridighederne mellem den kongelige og de hertugelige linier havde fra begyndelsen drejet sig dels om, hvad der tilkom hver enkelt efter arvedelingen, og dels om lensforholdet, navnlig lenspligten, overfor kronen, og det sidstnævnte var naturligvis det for rigsenheden farligste; denne modsætning skulle – uanset, hvad man i 1580 var enedes om – i de følgende år blive skærpet.

I 1616 var hertug Adolfs sønnesøn, Frederik 3., kommet på den gottorpske hertugtrone, og kort efter brød 30-årskrigen ud, som Danmark på meget uheldig måde kom til at deltage i.

Hertug Frederik var en kundskabsrig mand med åndelige og kunstneriske interesser, og hans politiske hovedmål var klart, enkelt og forståeligt: at skaffe sine lande fred, ro og materiel trivsel og holde dem fri af tidens krigerske strømninger.

Plan 2

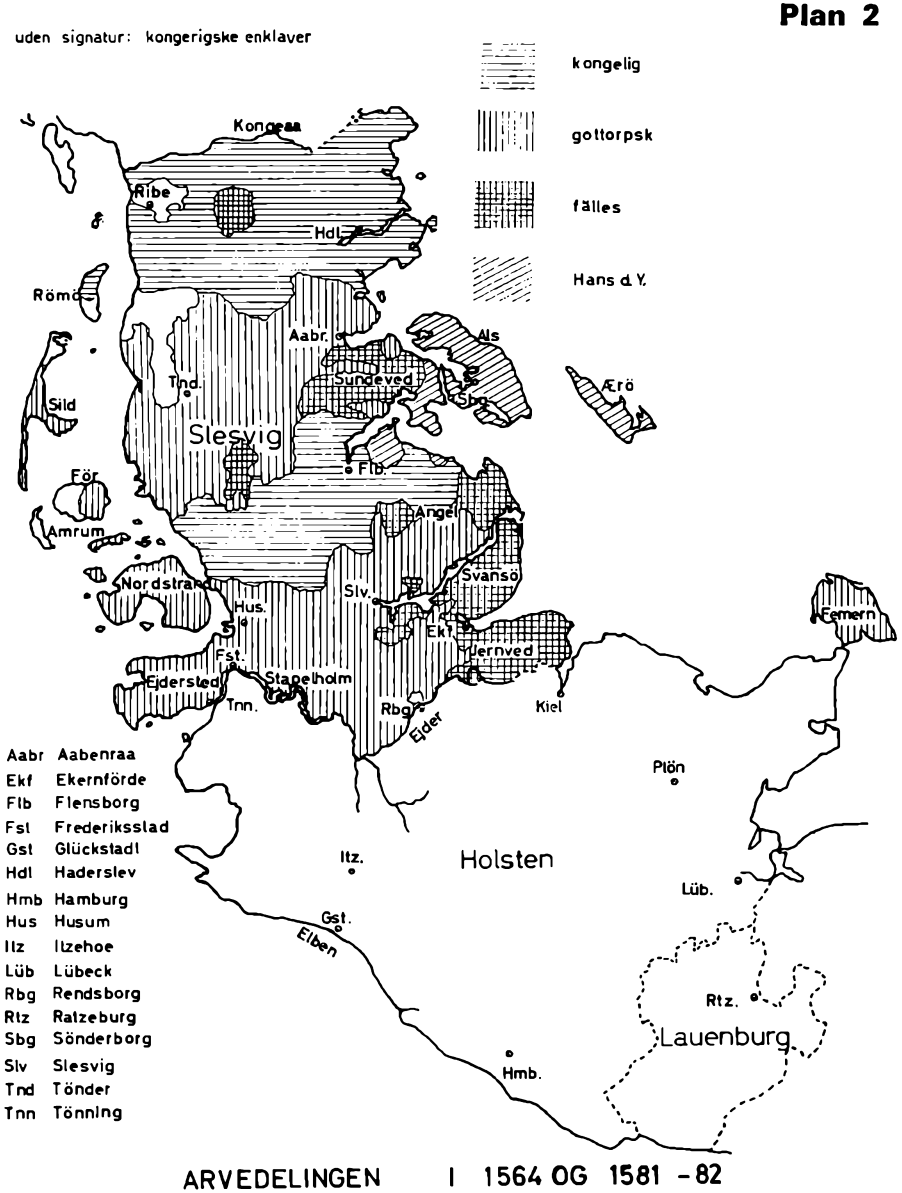

ARVEDELINGEN I 1564 OG 1581 - 82

Efter Sönderjyllands Historie II
(Johanne Skovgaard)

På dette punkt lå hovedkilden til uenigheden og senere bruddet mellem Christian IV og hertugen, og navnlig var det Christians tyske politik, der ikke huede Frederik.

Helt galt blev det, da – efter Christians nederlag ved Lutter am Barenberg i August 1626 – de kejserlige tropper rykkede ind i Danmark og i 2 år holdt begge hertugdømmer – både de kongelige og de hertugelige dele – og i øvrigt hele Jylland besat.

Det var ikke efter hertug Frederiks sind, og det ville være tilgiveligt, om han på en rimelig måde søgte at bøde så meget som muligt på følgerne af besættelsens byrder, ødelæggelser og plyndringer i sine »egne« lande, men de forhandlinger, han førte dels med den kejserlige feltherre Wallenstein, og – dels – gennem udsendinge – med kejseren, gik langt videre end hertil, idet han midt under krigen tilbød kejseren at befæste sine lande mod angreb fra alle sider, en »neutralitetsforanstaltning«, der ikke kunne forliges med hans forpligtelser over for Christian i kraft af hans lensforhold over for denne. Ligeledes forsynede han de kejserlige tropper med oplysninger om de danske troppers opstilling og bevægelser.

Hvad man end kan finde af undskyldninger for hertug Frederiks adfærd, kan den ikke betegnes med et mildere udtryk end svig.

Den linie, hertug Frederik 3. herved havde udstukket for forholdet mellem Danmark og den hertugelige del af Slesvig, skulle fortsat blive holdt både af Frederik selv og af hans efterfølgere, indtil den endte i det rene fjendskab og tilsidst medførte Slesvigs geninddragning under den danske krone i 1721.

Under Torstenssonfejden, da den svenske hær i Tyskland under Lennart Torstensson i december 1643 overraskende brød ind over sydgrænsen, bistod Frederik påny fjenden, denne gang åbent, idet han ved betaling af en betydelig pengesum og ved at overlade svenskerne Kiel og Ekernførde tilkøbte sig neutralitet. Snart efter blev svenskerne herrer i Jylland, og da en svensk-hollandsk flåde i oktober 1644 havde besejret den danske ved Femern, måtte Christian gå til forhandlinger; de endte med freden i Brømsebro i august 1645, hvorved bl. a. bestemtes, at hertug Frederik ikke måtte straffes for sin utroskab, idet »hvad der i Fyrstendømmet Slesvig og Holsten . . . i denne Krig er indtaget og besat af en af Parterne, skal Hans fyrstelige Naade, have igen med alt Tilliggende. Og skulde der hos en af Deltagerne i denne Krig være opstaaet en Mistanke mod Hans fyrstelige Naade, hans Tjenere eller Undersaatter, eller skulde der under Krigen være sket noget, der kunde opfattes mindre godt og har foraarsaget nogen Misstemning, da skal det hermed være aldeles ophævet, glemt og udslukket og aldrig bringes paa Bane eller bruges til Nogens Skade eller Fordærv . . .«

Under Danmarks krige med Karl X Gustav (1657-58 og 1658-60) indtog hertug Frederik samme stilling og fik det samme ud af det, ja mere til, idet bestemmelserne i Roskildefreden 1658 løste hertugen fra hans lensforhold til

Danmark, altså gjorde ham suveræn, hvad freden i København 1660 opretholdt. Som en naturlig følge erklærede kong Frederik III da også sig selv – i sin egenskab af hertug – suveræn.

Ved Frederik III's død i 1670 besteg Christian V tronen. Uden at være nogen blændende begavelse havde han en god portion sund forstand og dertil pligtfølelse over for sin kongegerning. Født i 1646 havde han som dreng oplevet svenskekrigene i 1657-60, og det er naturligt, at disse begivenheder i forbindelse med hans egen djærve og usammensatte natur og hans stærke opfattelse af sine pligter over for sit kongelige kald kom til at præge hans syn på de udenrigspolitiske problemer: Sverige var arvefjenden, der havde røvet de østensundske landsdele, og den gottorpske hertug var en svigefuld lensmand.

Hertug Christian Albrecht havde i 1659 efterfulgt sin fader, Frederik 3.; han var ganske vist gift med Christian V's søster, men hans egen søster var gift med Karl X Gustav, og han havde været i dennes følge under belejringen af København. Det var ham derfor let i 1661 med Sverige at slutte en bistandspagt, hvori han fik løfte om at få de kongelige dele af Slesvig, såfremt Danmark i en kommende krig skulle lide nederlag. En skæbnetung gerning øvede han derhos ved i 1665 at oprette universitetet i Kiel, der senere skulle blive en stærk og agressiv støtte for tyskheden også i Slesvig.

Da Christian V i 1675 øjnede en gunstig lejlighed til at få revanche for 1660, måtte han først sikre sig imod, at Christian Albrecht faldt ham i ryggen og de to Christian'er mødtes da i Rendsborg, hvor kongen tilbød hertugen sine nyerhvervede oldenborgske landsdele mod, at hertugen afstod til kongen de hertugelige dele af Slesvig; hertil var hertugen dog aldeles ikke villig, og da efterretningen indløb om, at Sverige ved sit første sammenstød med Brandenburg havde lidt nederlag, mente Christian V, at der måtte smedes, medens jernet var varmt. Han lukkede Rendsborgs porte og tvang Christian Albrecht til at underskrive et forlig, hvorved han til kongen midlertidigt overlod sine tropper og fæstninger, og endvidere måtte han skrive under på, at hertugerne igen og fremtidig skulle tage Slesvig til len af Danmark, og at de ikke måtte slutte alliance med andre magter uden kongens billigelse.

Christian opnåede intet ved den derefter følgende krig mod Sverige og måtte ved freden i Lund i 1679 gengive hertugen alle hans efterhånden erhvervede rettigheder; et forsøg på alligevel at få hertugen til at anerkende Danmarks lenshøjhed mislykkedes, og et forsøg på derefter at inddrage de gottorpske dele af Slesvig under kronen blev ligeledes hindret af Europas krigstrætte magter.

Under den nordiske krig mødte Danmark igen Sverige på valpladsen[1]. Ved Gadebusch (se plan 10) blev en dansk hær den 20. december 1712

1) Frederik IV havde i 1699 fulgt sin fader på tronen.

slået af svenskerne under Stenbock. Efter kampen trak både den danske og den svenske hær, den sidstnævnte fulgt af Danmarks allierede, russerne og sachserne, op i Slesvig, og gottorperne[1] åbnede under bedrageriske former det befæstede Tønnings porte for svenskerne; bedrageriet blev snart opdaget, og Stenbock måtte i øvrigt kapitulere den 16. maj 1713.

Efter gottorpernes afsløring lå den linie, som skulle følges, klar for Frederik IV; den stilede mod inddragelse af Slesvigs gottorpske dele og hele hertugdømmets indlemmelse i Danmark, men herved måtte der gås meget diplomatisk frem. Af Danmarks allierede var nemlig kun Rusland (men som det snart skulle vise sig – aldeles ikke pålideligt) stemt for planen; Preussen var afgjort modstander og naturligvis også Sverige, medens både England og Frankrig var uden interesse for sagen, men blot ønskede freden genoprettet.

Hermed skulle det ganske vist have lange udsigter, men da den endelig kom på Frederiksborg i juli 1720, var de årelange forhandlinger takket være Frederik IV's tålmodighed og fasthed resulteret i, at de to sidstnævnte stormagter ved særlige akter garanterede ham besiddelsen af de gottorpske dele af Slesvig, ligesom Sverige lovede ikke at vanskeliggøre Danmark denne erhvervelse eller i det hele taget at yde hertugen af Gottorp nogen hjælp i denne sag.

SLESVIGS INKORPORATION 1721. TIDEN FREM TIL 1815.

Da freden var sluttet i 1720, blev inkorporationen af den gottorpske del af Slesvig formelt fuldført ved hyldingen på Gottorp Slot den 4. september 1721.

I symbolsk overensstemmelse med inkorporationen flyttedes Slesvigs 2 løver fra rigsvåbnets midterskjold, hvori det hidtil havde stået sammen med Holstens nældeblad, Stormarns svane og Ditmarskens springende rytter, til hovedskjoldet.

Med inkorporationen var et genforeningsværk af største betydning fuldført; gottorpernes dage som herrer i Slesvig var talte, og det er forståeligt, at kongens 50-års fødselsdag den 11. oktober blev fejret med særlig glæde og festivitas. Af sin dronning fik han et guldbæger, på hvis ene side ses kongens billede og på den anden side kongen siddende på en trone, foran hvilken knæler 3 mænd, forestillende hyldingen, samt indskriften:

At anden halve Part
Af Schlesvig Danmarks blev
Den fierde Friderich
Med fliid igiennem drev.

Der var dog nogle dråber malurt i bægeret.

[1] Christian Albrechts søn Frederik 4. havde i 1694 arvet hertugkronen og var (omend Christian V var hans morbroder) endnu mere hadsk mod Danmark.

Ganske vist var Slesvig statsretlig blevet indlemmet i kongeriget, men det var skade, at Frederik IV ikke straks drog konsekvenserne heraf, men fandt det klogest at gøre det lidt efter lidt; det blev aldrig gjort. Administrativt behandledes landet fortsat som et særligt land sammen med Holsten under Tyske Kancelli, og folkeligt eller kulturelt gjordes heller intet for at genvinde Slesvig.

Da man godt 100 år senere fik øjnene op, var det for sent, og forsøgene på at indhente den tabte tid førte til de bitre dansk-tyske stridigheder.

Endvidere skulle der hengå endnu et halvt århundrede, inden truslerne fra gottorperne helt skulle blive udslettet. Det ordnedes først, da efterkommerne af hertug Christian Albrechts 2 slægtsgrene gav arveafkald på de gottorpske dele både i Slesvig og Holsten. Det skete i 1750 af ovennævnte hertug Frederik 4.'s brodersøn Adolf Frederik, der i 1743 var blevet valgt til tronfølger i Sverige (konge 1751); men fra hovedlinien efter Frederik 4. blev det vanskeligere at få arveafkaldet tiltrådt. Frederik 4.'s ældste søn Karl Frederik var blevet gift med en datter af Peter den Store, og deres søn Karl Peter Ulrik var blevet udpeget til tronfølger i Rusland af sin moster Kejserinde Elisabeth. Hverken Karl Frederik eller Karl Peter Ulrik var at formå til at give afkald på deres gottorpske krav, og begge var fjendske mod Danmark; da Karl Peter Ulrik i 1762 kom på den russiske trone (som Peter III), erklærede han derfor Danmark krig. Lykkeligvis for Danmark blev han kort efter stødt fra tronen af sin gemalinde, Katharina II, og kort efter myrdet, og Katharina aflyste krigshandlingerne og gav i 1773 det ønskede arveafkald.

Bølgerne fra de store begivenheder omkring århundredskiftet (den franske revolution og Napoleonskrigene) nåede naturligvis også de danske strande; det skete i 1801, 1807 og 1814 med de ulykkelige følger, som er velkendte: tabet af flåden i 1807, den alliance, som – stik mod både kronprinsregentens og hans rådgiveres ønsker – i de følgende år skulle lænke vor skæbne til Frankrigs og bl. a. medføre de store udgifter, der var hovedårsag til statsbankerotten i 1813, samt adskillelsen fra Norge i 1814.

Tabet af Halland i 1645 havde gjort, at forbindelsen mellem Danmark og Norge kun kunne ske ad søvejen, hvad der i krigstider forudsatte herredømmet i Skagerak, og tabet af flåden var derfor et knusende slag, da den stærke sømagt England var mellem vore modstandere; Norge, der ikke kunne brødføde sig selv, og som blev udsat for hård blokade, led nød, uden at Danmark kunne hjælpe, og Danmark havde i de 7 år ingen mulighed for fra Norge at få hjælp i sin kamp som Napoleons sidste våbenfælle.

Forholdet blev helt galt, da alle Europas magter i 1813 forenede sig mod Napoleon og derved blev Danmarks politiske modstandere. Da Bernadotte – under navnet Karl Johan – 1810 var blevet Sveriges tronfølger, rejste han

kravet om, at Norge skulle forenes med Sverige, og fik heri både Englands og Ruslands støtte. Danmark var helt alene i en ring af modstandere.

Efter kampen ved Leipzig 16.-19. oktober 1813, hvor Napoleon blev slået af de allierede hære, var det meningen, at hans tropper skulle forfølges, men det skete ikke med større kraft; Karl Johan, der var fører for den allierede nordarmé, helligede sig en privat krig med Danmark for at fremtvinge Norges afståelse. De danske tropper under prins Frederik af Hessen-Kassel (fætter til Frederik VI, broder til hans dronning og morbroder til den senere kong Christian IX) stod ved den holstensk-meklenborgske grænse (se plan 10), dækket i sin højre flanke af marskal Davout ved Hamburg. Da Karl Johans talmæssigt langt stærkere styrker rykkede frem, trak Davout sig ind i Hamburg, medens de danske tropper gik tilbage over Ejderen; ved Sehested øst for Rendsborg, søgte dele af Karl Johans tropper at omringe og afskære de danske styrker, men disse slog sig her den 10. december 1813 igennem til Rendsborg. De fjendtlige hære besatte Holsten og Slesvig, og da både England og Rusland lagde stærkt pres på Frederik VI, underskrev han den 14. januar 1814 i Kiel en fred, hvorved han til fordel for Sveriges konge fraskrev sig alle sine kongelige rettigheder til Norge; til gengæld fik han Lauenburg.

Endnu efter tabet af de skånske landsdele i 1645 og 1658 var Danmark-Norge en ikke ubetydelig militær og politisk faktor i Nordeuropa; med tabet af Norge var monarkiets stilling derimod afgørende forringet. Da Preussen nogle årtier senere rykkede frem under sin march mod lederstillingen i Tyskland, ville det for Østrig ikke have været uønskeligt i et stærkere Danmark at have haft en politisk modvægt heroverfor. Sådan kan tanken fortsætte over 1866 og 1870 til dette århundredes 2 verdenskrige.

1814 var et betydningsfuldt år i Danmarks og i Europas historie.

Af særlig – omend kortvarig – betydning for grænselandet var det tyske riges opløsning i 1806. Det kom som en naturlig følge af, at Napoleon efter sine sejre i 1805 i virkeligheden havde splittet det tyske rige, idet en del af de tyske enkeltstater havde dannet Rhinforbundet i nær tilknytning til Frankrig. Kejser Franz II erklærede da i august 1806 det tysk-romerske rige for ophævet, og da Holsten derved kom til at svæve i luften uden lensherre, indlemmede kronprins Frederik det – tilskyndet dertil af Napoleon – i Danmark.

Som et ydre tegn på begivenhederne blev ved denne lejlighed den sten, der med indskriften »Eidora Romani Terminus Imperij« (Ejderen, det romerske riges grænse), der siden 1671 havde været indmuret over den »Holstenske Port« i Rendsborg fæstning, nedtaget og oplagt i fæstningens tøjhus; på grund af krigsfaren blev den i 1863 ført til København, hvor den nu opbevares på Tøjhusmuseet.

Indlemmelsen af Holsten blev dog ophævet efter Wienerfreden i 1815,

hvorved Det tyske Forbund oprettedes, og Holsten (samt det nys erhvervede Lauenburg) optoges i forbundet.

Indlemmelsen havde ikke huet kronprinsens svoger, den unge hertug Frederik Christian af Augustenborg (gift med Louise Augusta, en søster til Frederik VI), idet han med rette frygtede, at de arverettigheder, han ville have, hvis kongehusets mandslinie skulle uddø, herved ville blive krænkede.

Denne misstemning var for øvrigt næret af flere forhold og skulle snart udvikle sig til et skæbnesvangert fjendskab mellem kongehuset og augustenborgerne.

Samtidig med, at han gennemførte indlemmelsen af Holsten, var Frederik VI optaget af planer om at ordne sprogforholdene i Slesvig, og disse planer endte med, at der udsendtes det såkaldte *sprogreskript* af 15. december 1810, hvis hovedbestemmelse var, at dansk kirke-, skole- og retssprog skulle indføres

Plan 3

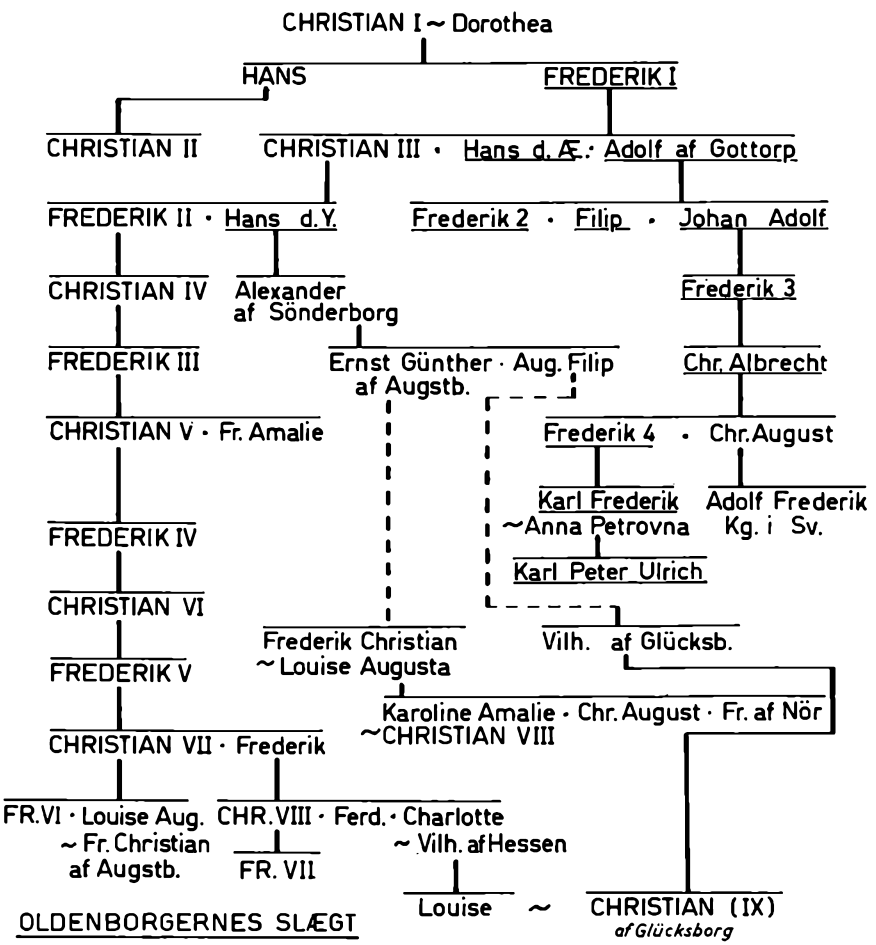

i de områder, hvor dagligsproget i den brede befolkning var dansk. Ordningen skulle dog ikke gennemføres på en gang og med det samme, men efterhånden, bl. a. »Isærdeleshed med Hensyn til, hvorvidt de i Function værende Embedsmænd ere det danske Sprog mægtige«; endvidere fik en række myndigheder (amtmændene, provsterne og byerne m. fl.) lejlighed til at udtale sig om sagen, der derefter blev behandlet i kancelliet.

Dets mådehold til trods viste der sig i alle instanser stor uenighed om reskriptet, og sagen blev henlagt. Måske skyldtes dette den nævnte uenighed, måske også at større ting kom til at fylde kongens sind i disse år, nemlig de politiske og militære begivenheder, der fulgte i kølvandet af den bortslæbte danske flåde: Danmarks deltagelse i Napoleons krige, pengevæsenets forfald og Sveriges krav på Norge.

Sprogreskriptets bortfald må dybt beklages; endnu engang forpassedes den rette tid til sprogligt at genvinde Slesvig. Den styrkelse, som dets efterlevelse ville have betydet, kom danskheden til at savne under de kommende politiske og nationale brydninger.

SPROGFORHOLDENE I SLESVIG.

Således som vi forstår begrebet nationalfølelse, og således som vi kender det fra vor tid, som en følelsesbetonet, men bevidst fornemmelse af samhørighed mellem mennesker, der har sprog, kultur og historie fælles, og som også er fælles om et af historiens hændelser formet landområde, er det skabt under den franske revolution og udviklet under Napoleonskrigene.

Om nationalfølelse i nutidens forstand kan man således ikke tale, når vi behandler de forløbne århundreder, men i sproget tager vi vort udgangspunkt.

Det er vel rigtigt, at sproget ikke altid er et sikkert vidnesbyrd om det nationale tilhør eller sindelag, det kender vi bl. a. netop fra de slesvigske landsdele i dag, hvor nogle dansksindede sydslesvigere har tysk dagligsprog, og på tilsvarende måde tysksindede nordslesvigere taler sønderjysk; man kender også tvesprogede lande (Belgien, Canada, ja endog et firsproget Schweiz), og på den anden side tales det samme sprog (f. eks. engelsk) af flere nationer. Det ændrer dog intet derved, at sproget som hovedregel er det enkleste – og et betydningsfuldt – skilletegn mellem nationerne.

Som foran nævnt, var sproget overalt i Slesvig i vor tidligste historiske fortid dansk[1]; det var ikke det dansk, som vi taler i dag, men det var det fælles sprog (»den danske tunge«), hvoraf de skandinaviske sprog (islandsk, norsk, svensk og dansk) senere – omkring år 1000-1100 – udgrenede sig som forskellige dialekter.

Denne sproglige stilling i grænselandet varede indtil begyndelsen af 1200-

1) Bortset fra de indvandrede frisere, der vel bevarede deres sprog og særpræg, men som tidligere nævnt aldrig blev en trussel mod danskheden.

tallet; da begyndte den første større indvandring sydfra, og den tiltog, da Mechtilde i 1260 pantsatte og senere overlod landet mellem Ejderen og Slien-Trenen til sine schauenburgske slægtninge.

Den tyske indvandring ændrede herved karakter, thi nu var det ikke længer blot jævne nybyggere og rydningsmænd, der rykkede frem, men stærke og rige stormænd, der i den følgende tid erhvervede store jordejendomme, først i Jernved, derpå på Svans, siden i Angel; det tyske sprog begyndte sin fremmarch. Den omtalte jorderhvervelse lettedes i høj grad ved, at det meste af jorden i de sydligste egne var kongens ejendom; det var disse arealer, der (oprindeligt ved pantsætning) først og fremmest gled over på den holstenske adels hænder, men også dele af den danske adels jorder kom i holstensk besiddelse, hvorved den danske adel efterhånden næsten forsvandt fra Syd- og Mellemslesvig.

Abelslægtens stedse tættere schauenburgske tilknytning og senere både de schauenburgske og de gottorpske fyrsters uomtvistelige magt blev naturligvis et vægtigt våben for det tyske sprogs fremtrængen. På landet nåede denne fremtrængen en linie, der i store træk gik over Husum – Slesvig – Slien, og det sprogskel bevaredes stort set lige til omkring år 1800, se plan 4.

For byernes vedkommende var sprogforholdene væsentligt andre, idet bysamfundene – hvor dansk og tysk både bogstaveligt og i overført forstand var hinanden tættere på livet – var langt mindre modstandsdygtige over for sprogsmitte end muldets mænd; tysk sprog trængte frem også i byerne helt oppe i Nordslesvig, men naturligvis svagere end i Sydslesvig.

For det første satte de mange indvandrede håndværkere og handelsmænd, der gled ind i byernes dagligliv, naturligvis sprogligt deres præg, således at tysk (oprindeligt nedertysk, senere højtysk) i stigende grad brugtes ved siden af det danske. Store dele af den brede befolkning i byerne blev tvesproget, i Sydslesvig med tysk overvægt, medens i de nordslesvigske byer dagligtalen var dansk, men tysk brugtes, hvor det var nødvendigt; Flensborg var af sindelag dansk, men som landsdelens største handelsby i vid udstrækning tysksproget. Kun den jævneste del af befolkningen var modersmålet tro.

For det andet blev i Mellem- og Sydslesvig efterhånden også kirken tysksproget, hvad der navnlig fik betydning efter reformationen.

For adelens yngre sønner – de kunne jo ikke alle blive godsejere – var gejstlig uddannelse og virke ikke ualmindeligt, og en del af dem gled bl. a. ind i kirkens ledelse som medlemmer af domkapitlerne, og da den stærke fremrykning af holstenske adelsslægter som ovenfor nævnt havde fordrevet en stor del af den oprindelige danske adel, blev følgen, at også i kirkens ledelse fik tyskheden overhånd; det virkede naturligvis nedefter, således at tysk kirkesprog – og hermed fulgte senere skolesproget – blev udbredt selv i egne, hvor dagligsproget var dansk. Dertil kom, at præsteuddannelsen foregik enten ved tyske universiteter eller ved tyskpåvirkede seminarier i

selve landsdelen, ja man kunne endog møde præster, der stammede langt nede fra Tyskland.

Det, at den store og i mange menneskers sind dybtgående religiøse fornyelse – reformationen – og senere også pietismen kom til os fra Tyskland, måtte naturligvis også sætte sit præg, og det universitet, der i 1665 var oprettet i Kiel, og som på dette tidspunkt havde teologi som hovedfag, blev også en støtte for tyskheden i kirken.

Som et ydre tegn på kirkernes fortyskning kan bl. a. nævnes, at af de 19 biskopper, der i tiden fra 1542 til 1834 sad på Slesvigs bispestol, var 2 fra Holsten, 12 fra det øvrige Tyskland og kun 5 fra Slesvig, de sidstnævnte var mere eller mindre tyskprægede. I en stor del af dette tidsrum var der i Slesvig stift 2 biskopper (superintendenter), nemlig både en kongelig og en gottorpsk; heraf var de gottorpske i alle tilfældene fra Tyskland. Til sammenligning kan anføres, at af de 26 biskopper, der i tiden fra 1537 til 1830 sad på Ribe bispestol, hvorunder den nordvestlige del af Slesvig (nord for Tønder og vest for en linie rundt regnet gennem Bevtoft og Jels), var 1 (den første) fra Tyskland, resten danske eller norske.

Fortyskningen af kirken gik i byerne (også i Nordslesvig) glat, der var den jo i det borgerlige liv i forvejen godt på vej.

På landet derimod, hvor sproget både i Mellemslesvig og Nordslesvig som nævnt stadig holdt sig dansk, medførte den fortyskede kirke ofte urimelige forhold.

Endelig blev begge hertugdømmers centraladministration af Frederik I henlagt under samme kancelli, nemlig hans eget tidligere hertugelige, der senere kaldtes Tyske Kancelli, og blandt embedsstanden var i det hele taget – også i København – mange tyskere, ikke alene fra kongens egne lande, men også langt længere sydfra.

Når det trods den stærke tyske påvirkning fra den herskende godsejerstand, fra kirken, fra myndighederne, fra det strålende gottorpske hof og delvis også fra byerne og trods uforstanden hos de rådende i København blev muligt for landbefolkningen at holde sproggrænsen gennem århundreder, skyldtes det flere forhold, hvoraf de vigtigste kort skal omtales.

I Slesvig skulle i henhold til Ribeoverenskomsten Jydske Lov være gældende, medens Romerretten gjaldt i Holsten; der var således uanset al ungedeelthed bevaret et skel ved Ejderen.

Endvidere lå det i snævreste forstand stedlige styre både i sognet og efter reformationen i menigheden hos den jævne befolkning; den klarede, så langt ske kunne, selv sagerne og kerede sig mindst muligt om øvrigheden. De samme forhold rådede naturligvis også i det sydligste Slesvig, men her var modstandskraften mindre af den naturlige årsag, at man både var nærmere Holsten, og derfor mere udsat for den direkte indfiltring fra den tyske indvandring og tillige under Gottorps styre.

Omkring år 1650 var nedertysk ved at blive afløst af højtysk, og dette lå det danske langt fjernere end det nedertyske; dette sprogskifte gav således landbefolkningen en støtte i dens vedhængen ved modersmålet. Hertil kom, at bønderne i midterlandet med de magre jorder til tider måtte holde børnene hjemme fra skole, for at de kunne hjælpe til i mark og lo; en påbegyndt undervisning i tysk i skolen fik derfor kun ringe kår.

I Angel var særlige forhold til stede. Fra Svans begyndte omkring år 1800 en indvandring, der efterhånden bredte sig mod nord, og man tør endvidere

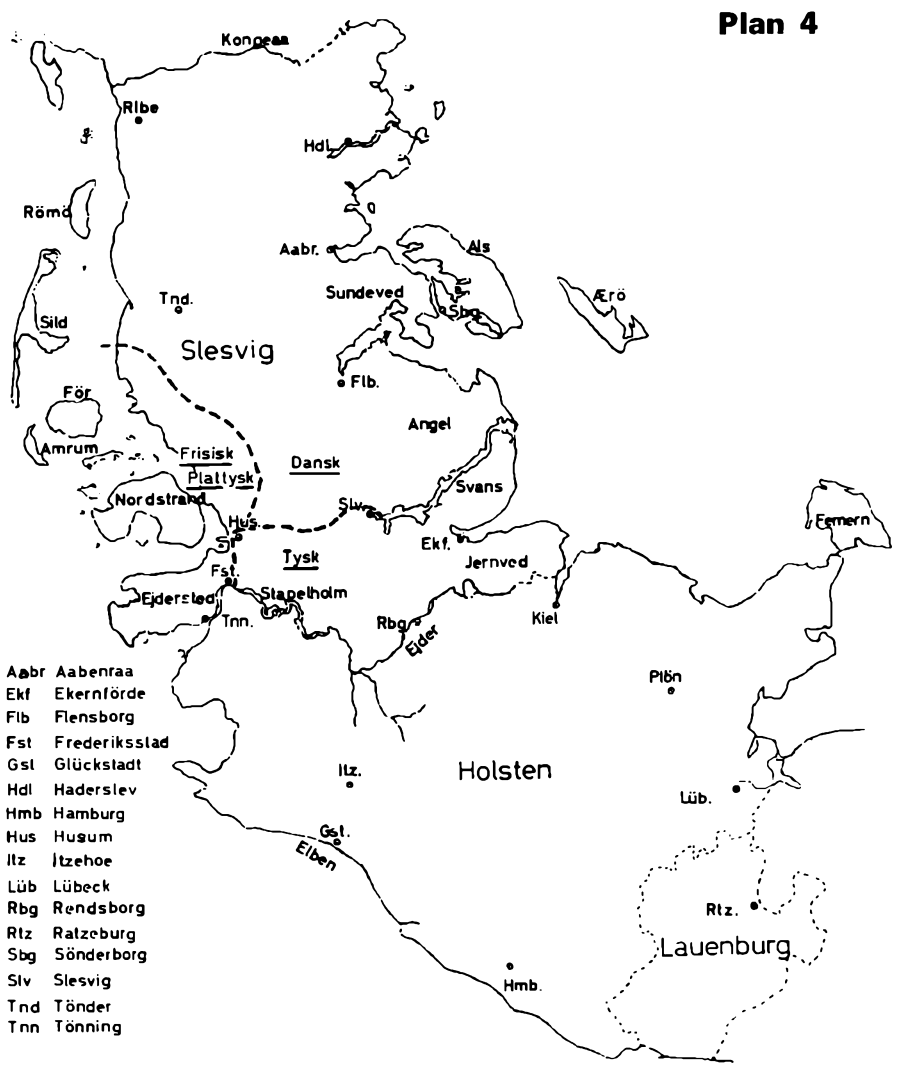

FOLKESPROGENE o. 1800

regne med, at det behov, angelboerne havde for samkvem med deres nærmeste købsteder (Flensborg og Slesvig By), ligeledes har været fremmende for fortyskningen. Angelboerne var derhos velstående folk, der i finhed nok har ønsket at kunne måle sig med købstadboerne og godsejerne. I alle tilfælde var fortyskningen i Angel vidt fremskredet omkring midten af 1800-tallet.

SLESVIG-HOLSTENISMEN. DEN FØRSTE SLESVIGSKE KRIG.

Efter at den lange strid med gottorperne var bragt til afslutning ved inkorporationen i 1721 og ved de 2 arveafkald i 1750 og 1773, var der gode betingelser for en rolig udvikling af den norsk-dansk-tyske helstat. Striden havde – hvor bittert den end til tider formede sig – ikke været i dybere forstand national, men dynastisk og statsretlig. Den havde aldrig interesseret menigmand. At skifte herre engang imellem vænnede han sig til, og det berørte ham sikkert heller ikke stort.

Derimod var det ham først og fremmest, der på sin krop og på sin pengepung havde følt de lange og hærgende krige.

Mod inkorporationen har der derfor næppe været nogen større misstemning hos befolkningen i det gottorpske Slesvig. Den ro og fred, der kom til at herske inden for rigets grænser i tiden 1721-1807, gjorde vel også sit til, at der fremvoksede en vis fornuftmæssig »patriotisme«, ikke en national men en statspatriotisme, dikteret af den faktisk bestående politiske forbindelse mellem monarkiets dele, præget af oplysningstidens fornuft- og nyttebetonede samfundsopfattelse og rettende sig mod det fælles symbol i kød og blod: den enevældige landsfader.

Denne følelse besjælede alle monarkens undersåtter, hvad enten de talte norsk, dansk eller tysk. Derfor kunne Thomas Thaarup i sit skuespil »Høstgildet« i 1790 lade den sjællandske, den norske og den holstenske bonde eendrægtigt synge:

»Enige brødre, det ville vi være!
Bundne ved Slægtskabs og Broderskabs Baand.
Een er vor Konge og een er vor Ære.
Derpaa vi give hinanden vor Haand!«

At Holsten i 1806 blev indlemmet i kongeriget, havde kun vakt ringe betænkning i befolkningen som helhed; det var jo ganske på linie med, hvad der i disse år stadig skete ved Europas grænser, og indlemmelsen blev jo iøvrigt kun en episode.

I et modsætningsforhold og også med nogen uvilje over for kongen stod derimod ridderskabet, der følte sig truet i sine privilegier af økonomisk og politisk art. Deres talsmand var F. C. Dahlmann.

Dahlmann var tysk både af fødsel og sind, men gennem sin danskfødte

moder fik han forbindelse med Danmark, studerede her i sin ungdom og blev i 1812 dansk statsborger og professor i *Fædrelandets,* d. v. s. Danmarks, historie ved Kiels universitet. Han var en betydelig historiker, men i sin opfattelse af Slesvigs stilling hildet i tidens tysk-nationale ønsketænkning. Foruden sin professorstilling bestred han tillige hvervet som sekretær i det holstenske ridderskab.

Preussens nederlag over for Napoleon og Tysklands sønderdeling og underkastelse rejste en national tysk bevægelse, der samtidig blev en frihedsbevægelse rettet mod de mere eller mindre gammeldags styreformer i de tyske enkeltstater. Bevægelsens mål var Napoleons fordrivelse, de tyske staters samling og frie forfatninger.

Det var her som ofte akademikerne, der først og fremmest sluttede op i rækkerne, og Dahlmann blev en af de førende både ved sin ankomst til Kiel i 1812 og senere, da den franske Februarrevolution (1848) nåede Bonn, hvor han på dette tidspunkt var professor. Ingen af stederne havde han personligt held, men hans tanker var frøkorn, der senere skulle spire.

I Bonn udarbejdede han et forfatningsudkast, i følge hvilket Tyskland skulle være et konstitutionelt kejserdømme med selvstændige delstater, men begivenhederne fejede forslaget af bordet; det skulle dog blive til virkelighed blot 23 år senere.

I Kiel fandt han i 1814 det gamle slagord fra Ribeoverenskomsten »ewich tosammende ungedeelt« frem og hævdede med det som grundlag men også med henvisning til de bånd, der gennem århundrederne havde bundet de to lande sammen, i en indstilling til kongen, at landene måtte følges ad både ind i Det tyske Forbund, og når det drejede sig om genoplivelsen af de gamle landdage. Hertil var Frederik VI dog aldeles ikke sindet; sagen henlagdes. Desuagtet – eller måske snarere derfor – fik Dahlmann i 1822 overtalt ridderskabet, for hvilket han dengang endnu var sekretær, og prælaterne til at indsende sagen til Det tyske Forbund, men forbundsdagen afviste i 1823 henvendelsen, da »Slesvig ikke hører til de tyske Forbundslande og derfor ligger ganske uden for Forbundets Indflydelse«. Desværre skulle forbundet en menneskealder senere – som vi skal se – indtage et modsat standpunkt. Dahlmanns stormløb mod Slesvig var således strandet, men den sæd, han havde sået, skulle ikke længe efter spire på Uwe Jens Lornsens ager og herfra i tidens fylde give god høst.

Lornsen var af frisisk æt og født 1793 på Sild. Af helbredsgrunde søgte og fik han stillingen som landfoged på Sild, og her skulle han møde sit livs højdepunkt og sit fald.

Fra ungdommen grebet af den tyske nationale frihedsrørelse blev han af den franske Julirevolution i 1830 opflammet til at forfatte et skrift: »Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein«, der udkom samme år, og hvori han ud fra forudsætningerne om, at Slesvig og Holsten i henhold til Ribe-

overenskomsten hørte sammen, krævede en fri forfatning med fælles landdag for de to gamle hertugdømmer, fælles højesteret, flytning af kancelliet fra København til hertugdømmerne og en personalunion mellem disse og Danmark. Skriftet blev konfiskeret. Lornsen blev afskediget og straffet og rejste efter udstået straf til udlandet, hvor han døde 1838.

Hverken Lornsen selv eller hans lille 12-siders værk fik stor tilslutning ved dets fremkomst, ridderskabet tog endog bestemt afstand fra ham, men der skulle ikke gå mange år, før »Verfassungswerk« blev Slesvig-Holstenismens hovedskrift og han selv bevægelsens første martyr. Hans buste står nu på paradepladsen i Rendsborg.

Danskhedens svar til Dahlmanns og Lornsens ideer kan summarisk udtrykkes således:

Ribeoverenskomstens ordlyd om ungedeeltheden var for det første uklar, for så vidt som den ikke nærmere gjorde rede for, hvorledes samhøret skulle forstås og formes; når man ville bruge den til at løsrive Slesvig fra Danmark og lade det sammen med Holsten indgå i Det tyske Forbund, kom man i strid med Slesvigs i hvert fald lige så uomtvistelige samhør med Danmark. Kravet om en fælles landdag var derhos i klar strid med den samme overenskomst, som man byggede sit standpunkt på, thi den foreskrev udtrykkelig, at de to hertugdømmer skulle beholde hver sin landdag; at denne bestemmelse ej heller var blevet overholdt er en anden sag.

For det andet var Ribeoverenskomsten i sin helhed i de forløbne århundreder blevet så gennemhullet, at det ville være ganske urimeligt med den at begrunde så indgribende ændringer, som det her drejede sig om.

For det tredie kunne man naturligvis ikke bortse fra de begivenheder, der havde fundet sted efter 1460, og som endte med Slesvigs indlemmelse i kongeriget i 1721.

For at gøre ret og skel må man dog erkende, at Danmark – de danske konger og deres hjælpere – bærer en væsentlig skyld for, at ideen om et samhør havde en grobund deri, at man aldrig – om end der gjordes nogle tilløb – fik fjernet de bånd af administrativ, økonomisk, sproglig og kulturel art, der naturligt var spundet før og under den gottorpske tid, men som efter 1721 ingen mening havde; tværtimod fortsatte, som vi skal se, denne for os uforståelige mangel på erkendelse af, at det ikke var gjort med statsretligt ved hyldingsakt og -ed og under strålende ydre former at indføje Slesvig i moderlandet, men at man også måtte iklæde det omstridte og mishandlede land dansk hverdagsdragt.

Med Napoleons dalende stjerne var den nationale rørelse i Tyskland vokset som en skovbrand, og det kan ikke undre, at den også fængede i tyske sind både i Holsten og Slesvig.

Allerede Danmarks optræden i årene 1810-14 som forbundsfælle med det Frankrig, der havde kuet og splittet Tyskland, havde været en svær belastning,

endnu havde dog loyaliteten holdt, men statsbankerotten, tabet af Norge og Danmarks hele politiske svækkelse havde åbnet sluserne for utilfredsheden. De spæde spirer af friere forfatninger, der tittede frem ude i Europa, mens Danmark stadig var enevældens faste borg, havde forstærket holstenernes ønske om at få genoplivet den landdag, som – hvor liden magt den så end havde haft – var deres historiske arv, som formelt aldrig var blevet ophævet (Holsten var jo i 1660 ikke blevet inddraget under enevælden), og som var forudsat i Det tyske Forbunds »grundlov« – forbundsakten. Men der var stadig endnu ikke tale om nogen strid mellem dansk og tysk. Den opstod faktisk først, da stænderforsamlingerne kom og blev et talerør for den »offentlige mening«; forsamlingernes forhandlinger var ganske vist ikke offentlige, men drøftelserne refereredes i særlige publikationer.

Påvirket af begivenhederne i Europa i juli 1830, som mange frygtede ville udvikle sig til en »stor« revolution som den »rigtige« i 1789, skred Danmark endelig i efteråret 1830 til at færdiggøre udkastet til en stænderforordning, men der skulle gå endnu nogle år, inden planerne blev ført ud i livet.

Stænderforordningen udstedtes i 1834 og gik ud på, at der for hver af landsdelene Jylland, Øerne, Slesvig og Holsten skulle sammenkaldes en forsamling henholdsvis i Viborg, Roskilde, Slesvig og Itzehoe; det var således ved også i kongeriget at indføre delte stænder på en behændig måde undgået at få en fælles slesvig-holstensk stænderforsamling, men den gode ide skæmmedes, og sagen forkludredes, ved at der samtidig – som et (tilmed forgæves) forsøg på at få slesvig-holstenerne til at tænke på noget andet – oprettedes en *fællesregering* for hertugdømmerne på Gottorp og en *fælles* overappelret i Kiel.

Stænderforsamlingerne skulle kun være rådgivende, deres sagsområder skulle kun være de lovforslag, der ville gribe direkte ind i undersåtternes personlige og økonomiske liv, og valgordningen var en sådan, at forsamlingerne ikke kunne siges at være fuldgyldige talsmænd for den brede befolkning. De deputerede valgtes dels af købstæderne, dels af sædegårdene og dels af øvrige landejendomme, og såvel valgret som valgbarhed var betinget af en vis ejendomsbesiddelse; en mindre del skulle derhos udpeges af kongen.

Slesvigs stænderforsamling var eksempelvis sammensat således:

Kongevalgte: 2 gejstlige, 1 professor (fra Kiel) og 4 ridderskabsmedlemmer, hvortil kom hertug Christian August af Augustenborg.

Valgt af sædegårdene 5, af de øvrige landejendomme 17, af købstæderne 12 og af hver af de 2 øer Ærø og Femern 1 (valgt af land og by sammen).

I det store og hele vakte stænderforordningen, da den endelig kom, glæde og forventning, skønt det jo langt fra drejede sig om en fri forfatning, men kun var det første skridt på vejen mod en sådan, og der var da også utilfredshed med mangt og meget. Først og fremmest kan nævnes, at der fra slesvig-holstenernes side naturligvis var megen misfornøjelse med, at hertugdømmerne ikke havde fået en fælles stænderforsamling.

I de få år, der var gået siden 1830, var den slesvig-holstenske bevægelse vokset i målbevidsthed og havde fået større tag i de liberale borgerlige kredse, der frygtede en skrap danisering, og som nu i stænderforsamlingen skulle møde ridderskabets konservative og af egne snævre problemer optagne repræsentanter; dette folkelige tilslag skulle give ridderskabets tørre benrad en hårdt tiltrængt klædning af kød og blod, et mæle med liv og kraft.

Og hertil skulle endelig slutte sig et tredie element: arvekravet fra den eneste tilbageværende linie efter Hans den Yngre: augustenborgerne.

At disse havde arveret til Holsten som tysk arvelen afvistes for så vidt ikke; at man derimod fra kongens side kom ind på at søge dette forhold ændret, således at monarkiet kunne holdes samlet, er en anden sag (jfr. det s. 46 omtalte kongelige åbne brev af 8. juli 1846). For Slesvigs vedkommende lå forholdene anderledes.

Ved inkorporationen i 1721 blev den gottorpske del af Slesvig forenet med den kongelige del og begge indlemmet i kongeriget. Det er da forståeligt, at man fra dansk side måtte betragte det som givet, at den ved kongeloven i 1665 gennemførte arvefølge også gjaldt det i sin helhed indlemmede Slesvig.

Augustenborgerne havde dog en anden opfattelse.

Den misstemning, der herskede mellem de to svogre, kong Frederik VI og hertug Frederik Christian af Augustenborg, førte i 1810 til et fuldkomment brud. Frederik Christian fraskrev sig sine høje embeder og hædershverv og trak sig tilbage til Augustenborg, hvor han indtil sin død i sommeren 1814 brugte sin tid til at studere sin slægts historie og arverettigheder og til at nedskrive resultatet af sine studier i en redegørelse.

Heri hævdede han sin linies arveret ikke alene til Holsten men også til Slesvig, idet han herved støttede sig til Ribeoverenskomstens krav om »ewich tosammende ungedeelt« og heraf udledte, at Slesvig måtte følge Holsten i tykt og tyndt og derfor også med hensyn til den fyrstelige arvefølge. Bortset fra, at Ribeoverenskomsten aldrig var blevet efterlevet og derfor kun kunne tillægges ringe vægt, er det ikke indlysende, at Slesvig havde større pligt til at følge Holsten end omvendt; man kunne med samme begrundelse hævde, at Holsten skulle følge Slesvig og deraf udlede et krav om kongelovens arvefølge i Holsten.

Frederik Christians redegørelse kom nu slet ikke til offentlighedens kundskab, men lå ved hans død i Augustenborgs arkiver, som et dynastisk testamente til hans to sønner. Begge sønnerne, Christian August, der nu var blevet hertug, og Frederik, kendt under navnet prinsen af Nør, havde fra deres fader arvet en ikke blot mistænksom, men fjendtlig indstilling over for Frederik VI og Danmark, og Christian August, der var medlem af stænderforsamlingen i Slesvig, udsendte i 1837 anonymt det såkaldte »Halleskrift« (efter trykkestedet), »Die Erbfolge in Schleswig-Holstein«, der var inspireret af faderens redegørelse.

Den slesvig-holstenske bevægelse havde fuldført sin samling og opmarch; lad os kaste et kort tilbageblik herover.

Ridderskabets første krav om respekt for deres privilegier gør vi os hurtigt færdig med; de fik ingen betydning og tabte snart i den friheds- og lighedsrus, der gik over Europas lande, al interesse. Det andet krav om de to hertugdømmers uadskillelighed kunne statsretligt ikke godtages af Danmark og var i 1822 også blevet mødt med kulde i Frankfurt; at der derimod økonomisk, administrativt, retsligt og på en række praktiske områder faktisk eksisterede et fællesskab måtte erkendes, og dette fællesskab, som var blevet tolereret også efter 1721 – ja tildels tilvejebragt – af det danske styre, passede godt ind i både Lornsens og augustenborgernes programmer. Hertil kom så endelig de sidstnævntes arvekrav.

Slesvig-Holstenismens væsentligste indhold var således politisk og dynastisk ikke nationalt. Vist blev bevægelsen nationalt farvet, og efterhånden stærkt, men det var et overtræk, der skyldtes ikke alene de tyske borgeres forståelige følelse af tilknytning til deres stammefrænder, men også, at man så hen til Det tyske Forbund som det sted, hvor frihedsfaklen var tændt og fortsat brændte, medens Danmark stadig var et enevældigt levn. Man kan formode, at hændelserne ville have udviklet sig anderledes, om liberalismen havde haft føringen i Danmark.

Hvor forholdsvis svag den nationale spænding, som senere skulle stige til bristepunktet, var endnu i slutningen af 1830-erne, skal belyses ved et enkelt træk.

De fleste af den slesvigske stænderforsamlings dansksindede medlemmer var tilhængere af et samlet Slesvig-Holsten med fælles landdag; det var naturligt, fordi det havde århundreders hævd og svarede til det økonomiske samliv, der faktisk havde fæstnet sig i landsdelene. De var derimod ikke tilfredse med det danske sprogs stilling i de dansktalende egne af Slesvig, og da Nis Lorenzen, bonde fra Haderslevegnen, i 1836 – ganske vist med knebent flertal – fik vedtaget et forslag, hvorefter der i egne med dansk skole- og kirkesprog skulle indføres dansk retssprog, skete det uden hidsig diskussion.

Men udviklingen red hastigt. Da Nis Lorenzens forslag var blevet ført ud i livet ved et kongeligt reskript af 14. maj 1840, søgte man fra slesvig-holstensk side at få det omstødt, skønt der ved dette reskripts udstedelse var så lidt tale om nogen uret mod tyskheden, at det danske sprog tværtimod langt fra havde fået sin fulde ret; der var endnu egne med dansk folkesprog, men tysk skole- og kirkesprog samt retssprog. Reskriptet omstødtes ikke, men der indførtes nogle lempelser i dets efterlevelse, og Christian VIII, der var kommet på tronen et halvt år forud, indtog fra nu af en nølende holdning i nationale spørgsmål i et forsøg på at mægle mellem dansk og tysk, men

det skulle vise sig forgæves. Den nationale strid var igang. Danskheden var vågnet og gik nu til modangreb i stænderforsamlingen, i skrift og fra talerstole.

Da Peter Hiort Lorenzen, en velstående købmand i Haderslev, den 11. november 1842 tog ordet i den slesvigske stænderforsamling, talte han – mod sædvane – dansk, hvad der vakte en storm af raseri, men i protokollen bemærkedes: »Den Deputerede talte Dansk, han vedblev at tale Dansk«. Den sidste sætning blev en fanfare for danskheden; den kom også til at stå på det sølvhorn, der overraktes Hiort Lorenzen på Skamlingsbankemødet det næste forår. Kongen, der fik striden forelagt bar kappen på begge skuldre, idet han erkendte, at Lorenzen *principielt* havde ret til at tale dansk, men ønskede, at denne ret kun gaves til stænderforsamlingsmedlemmer, der ikke magtede det tyske sprog, og da Lorenzen ikke kunne hævde dette, idet han tidligere havde talt tysk og var kendt som en af de dygtigste talere på dette sprog, nægtede han at møde i stænderforsamlingen; han døde i marts 1845[1]).

Også i det egentlige kongerige var øjnene blevet åbnet for, at der i grænselandet var opstået en national fare; det liberale parti, der kæmpede for en friere forfatning, tog også det slesvigske spørgsmåls løsning på sit program og blev *nationalliberalt.*

Og så kom det sidste trompetstød, da hertug Christian August i 1844 afslørede Slesvig-Holstenismens program med ordene »Hertugdømmerne er selvstændige og uadskillelige Stater, i hvilke kun Mandslinien hersker«, i hvilken påstand der ikke var megen sandhed. Selvstændigheden var det så som så med, thi Holsten var i hvert tilfælde indtil 1806 et len under den tyske kejser, fra 1806 til 1815 en del af det danske rige og fra 1815 en delstat under det tyske forbund, hvad Slesvig ikke var. Uadskilt havde hertugdømmerne kun været under Christian I (1460-1481), resten af tiden havde de været splittet op i flere lande under forskellige hertuger og med deres områder spredt mellem hinanden på den mest forvirrende måde, indtil de i 1700-tallet var blevet samlede på den danske konges hånd; det eneste, der var bevaret uadskilt hele tiden, var det selvbestaltede ridderskab. Om arvefølgen i Slesvig kunne der i hvert fald være mindst to meninger.

Danmarks mening om sagen fik udtryk i det kongelige åbne brev af 8. juli 1846. I dette brev udtaltes bl. a., at kongen har »fundet det tilfulde stadfæstet, at ligesom Arvefølgen i det for den danske Krone ved Tractater erhvervede Hertugdømme Lauenborg er utvivlsom, saaledes er Kongelovens Arvefølge for Hertugdømmet Slesvig ifølge Pat. 22. Aug. 1721 og derpaa følgende Arvehyldning, ligesom endelig ogsaa ifølge de af England og Frankrig under 14. Jun. og 23. Jul. 1721 udstedte Garantier og de med Rusland afsluttede Tractater 22. Apr. 1767 og 1. Jun. 1773 i fuld Kraft og Gyldighed.

1) Som følge af fejden om dette pørgsmål, der fortsattes, blev den i maj 1843 stiftede dansksindede forening »Slesvigsk Forening« forbudt, da den i juni 1844 tilsluttede sig Lorenzens vægring. Forbudet hævedes i januar 1845.

Derimod er det af fornævnte Undersøgelse fremgaaet, at der med Hensyn til enkelte Dele af Hertugdømmet Holsteen ere Forhold tilstede, som hindre Kongen fra med samme Bestemthed at kunne udtale sig om samtlige Hans Kgl. Arvesuccessorers Arveret til dette Hertugdømme. Idet Kongen imidlertid forsikkrer Sine troe Undersaatter og navnligen Hertugdømmet Holsteens Beboere, at Hans Bestræbelser uafladeligen have været og skulle blive rettede paa at fierne berørte Hindringer og tilvejebringe en fuldstændig Anerkiendelse af den samlede danske Stats Integritet, saa de under Hans Scepter samlede Landsdele ei nogensinde skulle adskilles, men bestandigen forblive tilsammen i deres nærværende Forhold og med de dem hver for sig tilkommende Rettigheder, saaledes vil Han navnligen forvisse Sine troe Undersaatter i Hertugdømmet Slesvig om, at det ei ved dette aabne Brev er tilsigtet paa nogen Maade at træde dette Hertugdømmes Selvstændighed, saaledes som denne hidtil af Ham er erkiendt, for nær, eller for at giøre nogen Forandring i de øvrige Forhold, som fortiden forbinde samme med Hertugdømmet Holsteen, hvorimod Han meget mere herved gientager Sit Tilsagn om fremtidigen som hidtil at ville beskytte Hans tro Hertugdømme Slesvig i Besiddelse af de samme, som en, vel med Hans Monarkie uadskillelig forbunden, men tillige selvstændig Landsdeel, tilkommende Rettigheder«. Atter ser vi, hvorledes kongen prøver at forlige parterne, idet han tilsiger Slesvig både selvstændighed, at der ikke skal gøres nogen forandring i de forhold, som forbinder Slesvig med Holsten, og at Slesvig skal forblive uadskilleligt forbunden med monarkiet; det er forståeligt, at dette forsøg på samtidig at blæse og have mel i munden vakte mistillid både hos slesvig-holstenerne og i danske nationale kredse. Ordene om arveføIgen var derimod utvetydige, og hertugen protesterede da også herimod.

Det er klart, at der mellem de to standpunkter ikke var mulighed for et forlig; der måtte før eller senere komme et brud. Anledningen kom, da Februarrevolutionen i Paris i 1848 gav signal til oprør i en række europæiske lande.

Det slesvig-holstenske oprør begyndte i Kiel og Rendsborg den 23.-24. marts 1848 og blev til Treårskrigen, den 1. slesvigske krig, da den preussiske konge lod preussiske tropper ile oprørerne til hjælp, sikkert mindre for – som det hedder – at »befri undertrykte germanske folkefæller« end for at imødekomme den nationale og liberale stemningsbølge, der inspireret af den franske Februarrevolution havde rejst sig i hele Tyskland, og tage luven af frihedsrørelserne i Preussen; i hvert fald nærede kong Vilhelm IV den største despekt for slesvig-holstenerne i deres oprør mod deres »retmæssige herre«. Muligvis har der også blandt motiverne for troppehjælpen ligget et håb om en territorial gevinst for Preussen.

Allerede den 10. juli 1849, altså kort efter slaget ved Fredericia, sluttedes dog våbenhvile med Preussen, der derved trak sig ud af kampen og sluttede

fred den 2. juli 1850, altså før slaget ved Isted, hvor Danmark gjorde op med oprørerne.

Vi har fulgt den politiske udvikling op imod 1848, men hvorledes var slesvigernes egen stilling til det spørgsmål, det først og fremmest drejede sig om: Slesvigs tilknytning til Holsten?

I Sydslesvig og den største del af Angel var de fleste rent slesvig-holstensk sindede.

I Nord- og Mellemslesvig var forholdene mere brogede.

Mange dansksindede var som tidligere nævnt tilhængere af et fællesskab med Holsten, men vel at mærke under den danske konge, og da de blev klare over, hvorhen et sådant fællesskab ville føre dem, slog de fra.

Andre var slesvigere, mere end de var danske, og ønskede et selvstændigt Slesvig under den danske konge.

Nogle endelig hældede til de nationalliberales plan om en sammensmeltning af Slesvig og kongeriget i en Ejderstat.

Der var således ikke tale om en på alle punkter enig dansk front; det kan beklages, men ikke undre. Hvorledes skulle det i et grænseland, hvor slægtskabs- og venskabsbånd knyttes på tværs af folkeligt og nationalt tilhør, undgås, at meningsskellene bliver flydende og utydelige; og hvordan skulle det undgås, at det århundredgamle samliv (retsligt, sprogligt, kirkeligt og erhvervsmæssigt) satte sit præg på menneskers sind og opfattelse? Mange tråde spandt sig sammen i billedet: historiske forudsætninger, nationale følelser, frihedslængsler, vante forestillinger, nyttehensyn –, og alt dette væltede ind over slesvigerne i løbet af et kort spand af år og skulle modnes og klares til en personlig opfattelse hos mennesker, der igår var en enevældig konges tro undersaatter og imorgen frie borgere i et konstitutionelt rige.

Til en sådan klaring levnede begivenhedernes hastige udvikling ikke tid.

Men i eet stod den overvejende del af nordslesvigerne sammen med det øvrige Danmark – i en spontan reaktion mod oprøret, og danskheden i Nordslesvig modnedes, fæstnedes og voksede under de 3 krigsår.

Den politiske forhistorie til den 2. slesvigske krig 1864

1851—1863

INDLEDNING.

Krigen 1848-50 var et oprør fra slesvig-holstenernes side med det mål at gennemføre Slesvigs forening med Holsten til et fælles land Slesvig-Holsten og Slesvigs medoptagelse i Det tyske Forbund. Heroverfor havde Danmark sat som sit mål Slesvigs løsgørelse fra Holsten og tilknytning til kongeriget, dels fordi, så langt historiens lys rækker tilbage, Slesvig havde hørt til Danmark og Holsten til Tyskland, og dels fordi det efter dansk opfattelse var uomtvisteligt, at Slesvig i 1721 under Frankrigs og Englands garanti var blevet inkorporeret i kongeriget. Det var altså mere det statsretlige end det egentlig nationale, der var stridens årsag.

Det var også det statsretlige, der drøftedes ved de i 1848-50 førte våbenstilstands- og fredsforhandlinger, det var det, der efter krigens afslutning var emnet under forhandlingerne i årene 1851-63, og det var det, der – sammen med Preussens stedse tydeligere bestræbelser for at udnytte slesvig-holstenernes løsrivelseskamp til at udvide sin magt og til at styrke sin sømilitære stilling – var årsagen til krigen i 1864.

Der er grund til at fremhæve dette, fordi de voksende nationale følelser på begge sider i årene 1840-1864 er egnet til at tilsløre den egentlige dybere sammenhæng.

Tanken om en deling af Slesvig, som allerede havde været fremme under våbenstilstands- og fredsforhandlingerne i 1848, støttet både af Preussen og de to neutrale magter Rusland og England, fandt ikke tilslutning hos nogen af de to parter, Danmark og Holsten; det var det *hele* Slesvig, hvis »Dejlighed en Kampens Pris var vorden«[1].

At spørgsmålet i Danmark efter krigen i 1864 er blevet et udelukkende nationalt spørgsmål, og at meget få danske i dag lægger nogen vægt på det statsretlige, er en anden sag.

Da inkorporationen af Slesvig – til trods for Englands og Frankrigs garanti i 1721 - ikke kunne fastholdes, stilede Danmark mod en realunion mellem Slesvig og kongeriget med Holsten tilknyttet ved en personalunion.

[1] Statsrådets drøftelser af delingstanken i sommeren 1848 fremkaldte en politisk krise, idet kongen — i overensstemmelse med den overvejende stemning i befolkningen — absolut nægtede at lade en deling af Slesvig være et alternativ for opnåelse af våbenstilstand eller fred; Martsministeriet gik af og erstattedes af Novemberministeriet, fortsat under A. W. Moltke, men iøvrigt med de fleste af ministerposterne nybesat.

FREDSSLUTNINGEN 1850. SPROGRESKRIPTERNE.

Intet af de to af parterne hævdede standpunkter kunne imidlertid danne grundlag for en fred, og allerede i juni 1849 (under forhandlingerne om den 2. våbenstilstand) havde den preussiske udenrigsminister derfor fremsat det forslag, at Slesvig, uden at knyttes tættere hverken til kongeriget eller til Holsten, skulle have sin egen forfatning (bortset fra fællesanliggender) ligesom Holsten, og af frygt dels for at forskertse de neutrale magters for Danmark så vigtige sympati og dels for, at preusserne, hvis der tøvedes, ville fragå det stillede forslag, tiltrådte den danske forhandler (senere udenrigsminister H. C. Reedtz) – ikke ganske i overensstemmelse med sin instruks – den 10. juli 1849 de foreslåede fredspræliminærer. Samme dag sluttedes våbenstilstand mellem Danmark og Preussen.

Fredspræliminærernes væsentligste indhold var følgende:

I. Hertugdømmet Slesvig skulle have egen særforfatning vedrørende lovgivning og indre bestyrelse, uden at være forenet med Holsten.

II. Slesvigs endelige ordning skulle forhandles mellem Preussen og Danmark med England som mægler.

III. Holsten og Lauenborg skulle vedblive at være medlemmer af Det tyske Forbund, og den endelige ordning skulle der forhandles om, herunder opretholdelse af de ikke politiske bånd til Slesvig under hensyn til bestemmelserne under I og til Holstens stilling i forbundet. Holsten skulle snarest have en repræsentativ forsamling.

IV. De ovenfor refererede bestemmelser skulle intet foregribe angående arvefølgespørgsmålet, og arvefølgen skulle snarest ordnes efter overenskomst med stormagterne.

Disse fredspræliminærer vakte i Danmark en ikke behagelig overraskelse og i Holsten stor harme, men skønt de således fortørnede begge parter, blev de dog forudsætningerne for den den 2. juli 1850 afsluttede fred mellem Preussen på det tyske forbunds vegne og Danmark.

Selve fredstraktaten var imidlertid intetsigende, idet den kun konstaterede, at »der skal herefter være Fred, Venskab og god forstaaelse mellem Danmark og det tyske Forbund«, medens i øvrigt »De høje kontraherende Parter forbeholdt sig alle de Rettigheder, der gensidigen tilkom dem før Krigen«. Alle stridsspørgsmål skulle løses ved senere forhandlinger, og heri lå kimen til Danmarks politiske vanskeligheder i de kommende år. Det tyske Forbunds ret til at have en mening om holstenske forhold og til på rimelig måde at støtte Holsten som et tysk land kunne ikke omdisputeres og blev det ej heller, men udviklingen siden marts 1848, da Preussen lod sig spænde for slesvig-holstenismens vogn, havde medført, at de tyske magter mer og mer mente sig berettigede til at blande sig også i de slesvigske forhold og da navnlig i spørgsmålet om Slesvigs stilling til kongeriget, skønt forbundet kun en

lille menneskealder tidligere (i 1823) havde udtalt, at »Slesvig ikke hører til de tyske Forbundslande og derfor ligger ganske uden for Forbundets Indflydelse«.

Efter fredsslutningen udstedte Frederik VII den 14. juli dels et »Manifest« om »hvad der ved Fredsværket frem for alt ligger Os på Hjertet« og dels en »Proklamation til Indvaanerne i Hertugdømmet Slesvig«. Begge gav utvetydigt udtryk for en forsonlig kurs og god vilje, men var samtidig en klar formaning til den oprørske befolkning.

Fredsslutningen gav anledning til, at de europæiske magter efter en konference i London affattede en protokol (»Londonprotokollen« af 2. august 1850), hvori udtaltes, at *opretholdelsen af det danske monarkis*[1] *integritet var i den europæiske ligevægts interesse,* at det var de nævnte magters enstemmige ønske, at denne integritet bevaredes uantastet, og at de anerkendte den danske konges bestræbelser for at ordne arvefølgespørgsmålet inden for monarkiet uden at antaste hertugdømmet Holstens tilknytning til Det tyske Forbund.

Protokollen undertegnedes af Danmark, Frankrig, Storbrittanien, Rusland og Sverige-Norge og blev senere (2. september s. å.) tiltrådt af Østrig, men aldrig af Preussen.

Londonprotokollen var en af de diplomatiske piller, hvorpå Danmark grundede sin politik; den skulle – som så mange af de andre– svigte, da belastningen kom.

Forinden behandlingen af det forfatningsmæssige spørgsmål fortsættes, skal udsendelsen af de såkaldte sprogreskripter omtales.

Under våbenstilstanden 10. juli 1849 – 15. juli 1850 var styret i Slesvig overdraget en regeringskommission bestående af en dansk, en preussisk og (som opmand) en engelsk kommissær; den danske var F. F. Tillisch. Da våbenstilstandens udløb[2], ophævedes kommissionen, og styret i Slesvig overtoges på den danske konges vegne af Tillisch alene.

Under hans styre blev en række af de bestemmelser, som oprørsregeringen havde truffet, hævede og administrationen i Slesvig atter passet ind i monarkiets styre. Blandt andet indførtes danske toldsatser, og toldgrænsen ved Kongeåen flyttedes til Ejderen; når Holsten var genvundet, var det meningen, at toldgrænsen skulle flyttes til Elben. Endvidere ophævedes den i 1834 (se side

1) Med dette navn betegnede man den samlede dansk-tyske stat, og i denne betydning bruges navnet her, mens ved »kongeriget« mentes landet nord for Kongeåen, altså riget uden de tre hertugdømmer.

2) En våbenstilstand var ikke sluttet med slesvig-holstenerne, der for den danske regering var oprørere, med hvem ingen form for forhandling kunne finde sted, men faktisk var naturligvis krigshandlingerne også over for oprørerne standset ved våbenstilstanden med preusserne.

43) oprettede fællesregering på Gottorp og den samtidig oprettede overappellationsret i Kiel, og den almindelige værnepligt, som kongeriget havde fået i februar 1849, blev nu også indført i Slesvig. Endelig blev de embedsmænd, der ikke ville lyde deres rette landsherre, udskiftet.

Det var naturligt, at slesvig-holstenerne var utilfredse med at have tabt krigen og med at se deres »lovgivningsværk« blive omstødt. Mest vrede vakte dog *sprogreskripterne.*

I Nordslesvig, hvor der på landet var dansk skole-, kirke- og retssprog, var der kun lidet at rette; i landsbyskolerne måtte enkelte lærere, der ikke mestrede det danske sprog, udskiftes, endvidere blev i de 3 nordslesvigske byer Haderslev, Åbenrå og Sønderborg undervisningssproget dansk, og i kirken blev dansk og tysk stillet lige. Christiansfeld og Flensborg beholdt derimod deres tyske sprog.

Disse første skridt på sprogordningens vej svarede nøje til den herskende sprogtilstand og vakte derfor ej heller misstemning hos nogen.

Anderledes gik det, da de egentlige sprogreskripter kom for »de blandede distrikter«, området syd for linien Tønder-Flensborg Fjord (praktisk taget den nuværende statsgrænse), nord for en linie fra Husum til Hollingsted og derfra videre i nordøstlig retning til Østersøen og de frisiske distrikter. I dette område bestemtes, at undervisningssproget skulle være dansk med 4 timer ugentlig undervisning i tysk, at prædikerne skulle holdes skiftevis på dansk og tysk, og at kirkelige handlinger skulle udføres i det sprog, som vedkommende selv ønskede; ligeledes var retssproget valgfrit. Sprogreskripternes fader var slesvigeren T. A. J. Regenburg, der var førstemand hos Tillisch.

Der var således både taget hensyn til de eksisterende sprogforhold og sigtet mod et fremtidigt sprogskifte (plan 5).

Medens sprogreskripterne hos slesvig-holstenerne — som nævnt — vakte en vrede, der gav genklang i Tyskland og derfra strålede videre til de øvrige europæiske magter, som naturligvis savnede både kendskab til forholdene og forudsætninger for at forstå dem, modtoges de af de fleste dansksindede med tilfredshed, selv om nogle øjnede faren ved dem og manede til forsigtighed. Denne stik modsatte holdning hos de to befolkningsdele forklaredes ved, at Slesvig for danskerne var et urgammelt dansk land, hvis sydlige del i århundredernes løb var blevet fortysket, medens det i den tyske opfattelse stod som et oprindeligt tysk land, i hvis nordlige del danskerne var trængt ind. Denne sidste opfattelse var jo gal, som det nu erkendes af alle — også tyske – historikere.

At det fra dansk side vurderedes forkert med hensyn til politiske muligheder og til, hvad der var politisk klogt, kan næppe bestrides, men for en retfærdig bedømmelse af både sagen og mændene må de grundlæggende historiske forudsætninger tages i betragtning.

Den fortyskning, der sprogligt havde fundet sted i Slesvig i århundredernes

løb, havde dengang ikke været følt som en national trussel; det var statsbegrebet, der var det hellige og ukrænkelige. Først den nationale frihedsbevægelses frembrud i den første fjerdedel af 1800-tallet, og da navnlig den slesvig-holstenske bevægelse, medførte en ændring, men naturligvis måtte en modning og klaring af opfattelserne kræve tid.

En sådan klaring var på vej, da oprøret kom i 1848; man forstod, at sproget var et nationalt spørgsmål, og under krigen skærpedes de nationale modsætninger.

Det er da forståeligt, at Danmark håbede at vinde de senest tabte sprogområder i Angel og Mellemslesvig tilbage, og at det efter at have betvunget oprøret forsøgte derpå. Netop på denne tid skriver K. Karstensen til en gammel folkemelodis rytmer om det danske modersmål i Slesvig:

»Længe nok har jeg Bondepige været«,

idet han ligner det ved en forkuet bondepige, et rammende billede af, at det just var i den jævne bondes stue, at det danske sprog havde overvintret, og sangen slutter fortrøstningsfuldt:

»Nu vil jeg glad
sidde, hvor jeg sad,
fremmest vil jeg gaa i de dansendes Rad«.

Resultaterne af sprogreskripternes gennemførelse i Angel og de blandede distrikter i Mellemslesvig synes i de første år indtil slutningen af 1850erne at have været lovende, men fra denne tid begynder den voldsomme tyske agitation, der fulgte i kølvandet af de politiske stridigheder om fællesforfatningen, og som lededes fra Holsten og Tyskland, at gøre sig gældende, og begivenhederne red nu så hastigt, at den frejdige fortrøstning blev gjort til skamme; sprogreskripterne var kommet 40 år for sent.

Drager man sig i hu den vanrøgt, det danske sprog havde været udsat for — først og fremmest fra det danske styres side – forstår man, at netop dette styre efter oprørets nedkæmpning måtte føle sig kaldet til at rette fortids fejl, og man må tilgive, om det gik en anelse over stregen. Nogen stor national uret mod tyskerne var der dog ikke tale om, og sammenlignes forholdene med den tid, der fulgte efter krigen 1864, med det preussiske ganske anderledes »totale« forsøg på en »Ausradierung« af det danske sprog over det hele danske Slesvig, må en forargelse over de danske sprogreskripter i 1850-erne forekomme urimelig.

Men politisk skadede de os, både fordi de gav Tyskland og – hvad der var værre — de ikke-tyske magter, hvis hjælp og sympati vi behøvede, mistro til vor gode vilje, og fordi sprogsagen under den bitre strid om fællesforfatningen af 1855 skulle vise sig som et propagandamiddel med sving, egnet både til at sammensvejse det slesvig-holstenske parti og som et politisk angrebsvåben i kampen. Plan nr. 5 viser sprogforholdene i 1857.

NOTABELPROJEKTET. AFTALERNE AF 1851-52.

Efter at slesvig-holstenerne var besejret ved Isted den 25. juli 1850, trak de sig tilbage til Holsten, og under pres fra de tyske magter blev de i januar 1851 tvunget til at opgive kampen. Preussiske og østrigske tropper besatte på Det tyske Forbunds vegne Holsten, og regeringsmagten overdroges 3 kommissærer, en østrigsk, en preussisk og en dansk (H. Reventlow-Criminil), indtil landet kunne gives tilbage til landsherren. Besættelsestroppernes forbliven i Holsten skulle i overensstemmelse med bestemmelser i Wienertraktaten af 9. juni 1815 og i en senere af Det tyske Forbund udstedt anordning af 1820 sikre oprørshærens opløsning og hjemsendelse, men blev herudover af Preussen og Østrig brugt til at skaffe sig hånd i hanke med Danmarks ordning af det forfatningsmæssige spørgsmål.

Det tidligere danske monarki havde i virkeligheden bestået af enkeltstater med fælles fyrste, nemlig kongeriget, der styredes enevældigt, og hertugdømmerne, hvor den danske konge regerede som hertug under medvirken af stænder i Slesvig og Holsten og et »Ridder- og Landskab« i det i 1815 erhvervede Lauenborg; der var dog — uanset, hvad der var sket i 1721 (side 32 ff) – med århundreders hævd skabt mange kulturelle og politiske bånd mellem de to førstnævnte hertugdømmer, og i 1815 var de to sidste blevet dele af Det tyske Forbund. Efter det ved fredspræliminærerne fastlagte grundlag skulle der nu af dette spegede garn redes ud en såkaldt »Heelstat«, og denne skulle fremtidig bestå af en union af 4 dele, kongeriget og de 3 hertugdømmer, der med fælles fyrste og med visse fælles anliggender iøvrigt skulle danne hver sin selvstyrende del. Det var ikke nogen let opgave, og den skulle til slut vise sig uløselig; havde den statsfølelse og loyalitet, som prægede monarkiet i begyndelsen af århundredet, fortsat været almindelig til stede, kunne forsøget måske være lykkedes, men det var jo ikke tilfældet. Begivenhederne i 1830-erne og 40-erne havde slået meget heraf i stykker; krigen havde uddybet modsætningerne og sået meget had i sit spor, og det gjorde ikke sagen lettere, at de 2 af hertugdømmerne (Holsten og Lauenborg) samtidig med at være dele af det danske monarki var medlemmer af Det tyske Forbund.

Novemberministeriet tog straks efter fredsslutningen fat på løsningen af forfatningsspørgsmålet og savnede hertil hverken indsigt eller arbejdskraft; dets svaghed var, at det skulle vise sig at være uenigt, idet det bestod af både »helstatsfolk« og »ejderdanske«. Hos de sidste sad endnu i hjertet drømmen om et Slesvig på en eller anden måde — og på en stærkere måde end Holsten og Lauenborg — forbundet med kongeriget. En tredie retning repræsenteredes af kirke- og undervisningsministeren, professor J. N. Madvig, der foreslog en deling af Slesvig. Flertallet indenfor regeringen stod på det ejderdanske standpunkt.

I det tidligere omtalte manifest af 14. juli 1850 – altså før oprøret var nedkæmpet – havde kongen stillet i udsigt, at »saafremt ingen fra Hertugdømmet Holsten udgaaende Fjendligheder hindre Os deri, ville Vi uden Ophold sammenkalde ansete Mænd fra Hertugdømmet Slesvig, Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Holsten for at høre deres Mening angaaende Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold til Danmark paa den ene Side og Hertugdømmet Holsten paa den anden Side«.

Plan 5

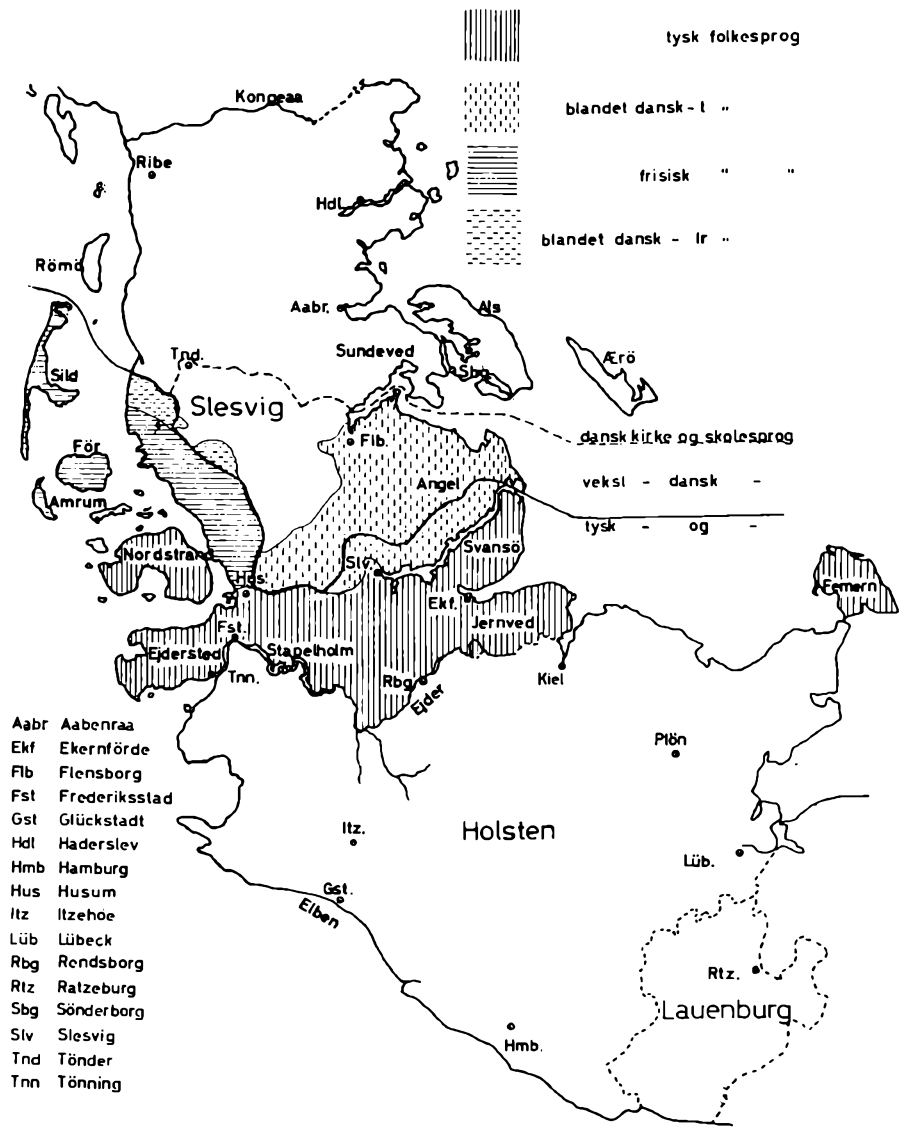

SPROGFORHOLDENE 1857

Efter C.F. Allen Det danske Sprogs Historie i Hertugdömmet Slesvig. 1858

Efter nogle måneders drøftelser lykkedes det da ministeriet at nå til enighed om et grundlag, og dette forelagdes de to tyske stormagter, der endte med at godtage det som et sådant, men i vendinger, der tillod senere indblanding fra de to magters side. Herefter indkaldtes »de ansete mænd« (notablerne kaldtes de) til møde i Flensborg den 14. maj 1851. Grundlaget gik i hovedsagen ud på følgende:

1. Det danske monarki skulle vedblive at være samlet under en fælles fyrste, med samme arvefølge og med fælles diplomatisk og konsular repræsentation, fælles flåde og flag, fælles handelssystem, møntfod samt post- og toldvæsen.

2. Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg skulle vedblive at være dele af Det tyske Forbund og skulle for varetagelsen af deres indre anliggender have egne landdage.

3. For behandling af sager fælles for hele monarkiet skulle Holsten og Lauenborg repræsenteres i statsrådet, og hvis sådanne sager medførte lovgivning, skulle de efter behandling i et fællesudvalg forelægges hver af de 3 landes forsamlinger til beslutning.

4. Hertugdømmet Slesvig skulle have egen landdag for sine indre anliggender, men i øvrigt regeres fælles med kongeriget. De to nationaliteter i hertugdømmet skulle stå på fuldkommen lige fod.

5. Foruden de for hele monarkiet fælles anliggender skulle hertugdømmet Slesvig have hær fælles med kongeriget. For alle fællesanliggender skulle Danmark og Slesvig have administration og lovgivning fælles, idet den slesvigske landdag i så henseende trådte sammen med kongerigets rigsdag.

6. Med hertugdømmet Holsten skulle hertugdømmet Slesvig have forskellige institutioner fælles, såsom Ejderkanalen, universitet i Kiel (for så vidt angik den tysktalende del i Slesvig), ridderskabet (for så vidt angik de alt bestående upolitiske bånd) samt en række sociale institutioner.

Som det ses, var det ikke lykkedes Novemberministeriet at frigøre sig helt fra et – om end afdæmpet – Ejderprogram, men på den anden side var også en del administrative bånd mellem Slesvig og Holsten bevarede, og bestemmelsen om de to nationaliteters ligeret i Slesvig viste dog det sejrende Danmarks ønske om at vise forsonlighed og upartiskhed.

I notabelforsamlingen nåedes ej heller enighed; såvel for hertugdømmerne som for kongeriget var valgt folk med udprægede standpunkter. De 6 holstenere ville have ordningen fra før 1848 gennemført, hvilket afvistes af de øvrige 15 medlemmer, som ville undgå enhver form for slesvig-holstenisme. Om selve regeringens plan kunne der derefter ej heller skaffes enighed, men den kongerigske gruppe i sin helhed og de slesvigske repræsentanter med undtagelse af een tiltrådte den af regeringen fremsatte plan med nogle småændringer.

Da notabelforsamlingens betænkning behandledes i statsrådet, kom det til langvarige debatter, som endte med, at flertallet enedes om at fastholde hovedlinierne i »notabel«projektet, og der førtes herom i efteråret nye drøftelser med magterne, der nu indtog en helt afvisende holdning over for planen; det hang bl. a. sammen med den almindelige europæiske politisk udvikling.

Prinspræsident Louis Napoleon forberedte – og gennemførte et halvt år senere – et statskup, som de øvrige fastlandsstormagter følte som en ny napoleonsk trussel mod Europas fred; de nærmede sig derfor til hinanden, hvorved Preussen-Østrig – også i det slesvigske spørgsmål – fik en højst velkommen støtte fra Ruslands side[1].

Den afvisende holdning skyldtes også dels en irritation over, at man endnu – et år efter fredsslutningen – ikke havde fået spørgsmålet løst (det var jo for de tyske magter henset til den franske trussel slet ikke lysteligt at have uløste politiske konflikter inden for Det tyske Forbund), og dels at Danmarks fortsatte fremmarch ad sprogreskripternes vej, og dets flytning af den århundredgamle toldgrænse ved Kongeåen til Ejderen gav stadig næring til mistanken om, at den danske regering – trods erklæringer – sigtede mod en danisering eller inkorporering af Slesvig. Dertil kom, at man ude i Europa, efter at 1848-revolutionerne var lykkeligt afviklede, i rivende fart var ved at finde ly i absolutismens trygge havn; heroverfor måtte kongeriget Danmarks demokratiske junigrundlov og dens eventuelle indplantning i hertugdømmerne føles højst utiltalende.

De tyske magters misstemning, der altså nu støttedes af Rusland, gav sig udtryk i følgende konkrete bemærkninger og krav:

– De forlangte, at Danmark skulle give yderligere garantier mod den frygtede danisering og inkorporation, og et udkast til monarkiets ordning skulle forelægges de slesvigske og holstenske stænderforsamlinger.

– De stillede sig bag de holstenske notablers kritik mod notabelprojektet (således kaldtes noget ulogisk det af regeringen udarbejdede, af notablerne behandlede udkast) og deres betegnelse af de slesvigske notabler som ikke upartiske.

— De gjorde sig til talsmand for, at den gamle forbindelse mellem hertugdømmerne Slesvig og Holsten var en ret, der bl. a. også hjemlede retten til fælles stænderforsamlinger.

Samtidig pressede den danske rigsdag, hvis flertal hyldede et Ejder-program, på for at få en til dette program svarende ordning af riget gennemført; Grundtvig foreslog endog, at finanslovens behandling skulle udsættes, indtil regeringen på fyldestgørende måde havde løst forfatningsspørgsmålet, men dette forslag blev dog forkastet med stort flertal.

Klemt mellem skjolde måtte det indbyrdes splittede ministerium 2 gange –

1) Få år senere styrkedes tilnærmelsen mellem Rusland og de tyske magter, da Rusland i Krimkrigen (1853-56) fik både England og Frankrig som modstandere.

i juli og i oktober 1851 – omdannes; ved den første lejlighed afløstes C. F. Hansen som krigsminister for en kort tid af J. S. Fibiger, jfr. side 91, og ved den sidste lejlighed afgik udenrigsminister H. C. Reedtz.

Den nye udenrigsminister, Christian Albrecht Bluhme, var da også med det samme klar over, at signalerne måtte ændres. I statsrådet holdt han på, at notabelprojektet måtte forlades eller væsentligt ændres, navnlig således, at Slesvigs og Holstens forfatningsmæssige stilling i forhold til kongeriget blev ens. Herimod rejste der sig naturligvis stærke indvendinger; det var netop de inderlige bånd mellem Slesvig og kongeriget, hele krigen havde drejet sig om, det var derfor hele folket havde lidt og ofret, og derhos frygtede man med rette, at indrømmelser blot ville medføre nye krav.

I de følgende 3 måneder gennemførte Bluhme de forhandlinger med Preussen og Østrig, der er blevet kaldt »Aftalerne af 1851-52«; afslutning på disse forhandlinger blev fra dansk side en række noter (alle af 6. december 1851) til de danske gesandter i Wien og Berlin og til de pågældende regeringschefer, hvori de danske hovedsynspunkter blev klarlagt. De var således:

– Det tyske Forbund kunne ikke med føje stille krav til Danmark om garantier mod den frygtede danisering og inkorporering udover de allerede givne tilsagn; toldgrænsen ville – så snart kongens fulde herredømme over Holsten var genoprettet (d. v. s. forbundsbesættelsen ophørt) – blive flyttet til Elben.

– Ligesåvel som kongen havde lovet, at der ikke ville blive tale om inkorporering af Slesvig, således kunne han ej heller tillade noget, som ville medføre en øjeblikkelig eller senere sammensmeltning af Slesvig og Holsten, eller overhovedet nogen nærmere forbindelse mellem disse hertugdømmer indbyrdes end mellem hvert af dem og kongeriget, således ej heller nogen sammensmeltning af hertugdømmernes Stænderforsamlinger, hvilket dog paa ingen Maade vilde hindre den fortsatte beståen af »sådanne Baand, som . . . på naturlig Maade opstår mellem Grænselande . . . eller den fortsatte Bestaaen af saadanne Baand, som enten er begrundet i . . . Institutioner af ikke-statsretslig Art . . . . eller beror paa visse Klassers privatretlige fælles Forhold«. Der tænktes her på sådanne institutioner som Ejderkanalen, Kiels universitet m. fl. og på de upolitiske bånd mellem det slesvigske og det holstenske ridderskab.

— Det tyske Forbund havde ingen kompetence i det danske kronland Slesvig, og kun såfremt forbundet ville afstå fra enhver tanke herom, og hvis de forpligtelser, den danske konge som medlem af forbundet var underkastet, ikke blev udvidet, ville det være muligt at gennemføre og opretholde en fællesforfatning.

— Kritikken mod de slesvigske notabler afvistes: De var jo som alle notablerne – som nævnt – valgt blandt mænd med udprægede standpunkter, og

ingen af dem kunne siges at være upartiske; de var derimod ansete og kyndige mænd.

– Over for den danske regerings ønsker om, at forbundets besættelse af Holsten (med preussiske og østrigske tropper) snarest bragtes til ophør, havde de tyske magter henskudt sig under, at besættelsen var en fuldkommen legal intervention; heri – udtaltes det i noterne – var den danske regering helt enig, men en sådan forbundsintervention »tør . . . . under ingen Omstændigheder vare længere, end den Regjering, hvilken Forbundshjælpen bliver tilstaaet, anseer det fornødent«, og Bluhme kunne derfor »ikke i mindste Maade nære Tvivl om, at de (det østrigske og det preussiske Kabinet) ikke længer vil tage i Betænkning snarest at foranledige, at den fulde Regjeringsmagt i Hertugdømmet Holsteen ved Tilbagetrækning af Kommissærerne og de tyske Forbundstropper tilbagegives Hs. Maj. Kongen«.

Inden udgangen af december godkendte den østrigske og den preussiske regering – den sidste dog med forbehold – de danske noter.

Aftalerne brød med Ejderpolitiken til fordel for helstatstanken; som en naturlig følge heraf måtte nye mænd til roret, og ministeriet Adam Wilhelm Moltke, der – i stadig ændret skikkelse – havde siddet siden marts 1848, trådte tilbage den 27. januar 1852.

Det nye ministerium blev konservativt, hvad der efter de fleste magters hoved, navnlig Ruslands. I spidsen stod Bluhme, der tillige bevarede udenrigsministerposten, og de 2 særlige ministerier for Slesvig og for Holsten og Lauenborg overdroges henholdsvis Carl Moltke og Heinrich Reventlow-Criminil, hvilke begge var loyale holstenere, mens en ældre broder til sidstnævnte i 1848 var på oprørernes parti.

Notabelprojektet var strøget af bordet, og samme dag det nye ministerium tiltrådte (28. januar 1852), udsendtes en allerhøjeste kundgørelse (Januarkundgørelsen kaldtes den), hvori angaves hovedlinierne for den fremtidige ordning af forfatningsforholdene. Disse hovedlinier var følgende:

1. Uformindsket opretholdelse af monarkiet i dets hele territoriale omfang og med en forfatning for de fælles anliggender.

2. Forfatninger for de enkelte rigsdeles særlige anliggender.

3. Samtlige ministerier skulle have sæde i København og samtlige ministre udgøre Geheimestatsrådet.

4. Ministeren for Slesvig og ministeren for Holsten og Lauenburg skulle alene være ansvarlige over for kongen, og de øvrige ministres ansvarlighed over for den danske rigsdag skulle være indskrænket til den del af deres embedsvirksomhed, som angik kongeriget. Disse bestemmelser hang sammen med, at medens kongeriget for sine særlige anliggender havde den frie grundlov af 1849, skulle hertugdømmernes forfatninger – efter Ruslands, Østrigs og Preussens ønsker – være væsentligt mindre demokratiske.

5. De rådgivende stænder for hertugdømmerne efter ordningen af 1834 skulle omdannes til repræsentationer med besluttende myndighed.

6. Den forfatning, der skulle udarbejdes for hertugdømmet Slesvig, skulle særligt sikre den danske og den tyske nationalitet i hertugdømmet fuldkommen ligeberettigelse og fri og ubetinget benyttelse af de to sprog i forsamlingen.

7. Fælles toldsystem og toldgrænse for hele monarkiet, altså ved Elben.

8. Den skete ophævelse af den tidligere fælles overappelret på Gottorp fastholdtes.

9. Kongens forhold som medlem af Det tyske Forbund for hertugdømmerne Holsten og Lauenborg skulle forblive uændret.

Kundgørelsens betydning og omfang illustreres ved, at den var paraferet af samtlige ministre.

I februar 1852 godkendte Østrig og Preussen kundgørelsens indhold og rømmede Holsten for tyske tropper; senere godkendtes kundgørelsen af Det tyske Forbund som stemmende med forbundets love og rettigheder.

Men det værste stod tilbage, på grundlag af Januarkundgørelsen at gennemføre en fællesforfatning, de særlige forfatninger for hertugdømmerne og de fornødne ændringer i kongerigets grundlov; dette arbejde skulle komme til at stå på i 3½ år.

TRONFØLGESPØRGSMÅLET. FÆLLESFORFATNINGSUDKAST 1854.

Ved siden af forfatningsspørgsmålet — eller som en særlig del deraf — skulle tronfølgespørgsmålet løses (se plan 3).

Det var øjensynligt, at Frederik VII ikke – og ej heller den nærmeste successor, hans farbroder arveprins Ferdinand – ville efterlade sig livsarvinger.

Nærmeste mulighed var herefter (der gjaldt jo efter kongeloven af 1665 agnatisk-kognatisk tronfølge i Danmark) Frederik VII's faster, prinsesse Louise Charlotte, gift med landgreve Vilhelm af Hessen, men at lade prinsessen bestige tronen ville betyde, at det i forvejen vaklevorne korthus, helstaten, ville vælte omkuld, thi i Holsten gjaldt jo agnatisk arvefølge; skulle det danske monarki forblive samlet, måtte kongerigets arvefølge ændres til en ren agnatisk; det krævede, at de hidtil arveberettigede til kronen gav arveafkald, og efter grundlovens § 4, at kongerigets rigsdag gav sin tilslutning dertil. I landgreveparrets ægteskab var en datter, Louise, gift med prins Christian af Glücksborg, der også selv var af kongeæt, men længere tilbage, idet hans moder var datterdatter af Frederik V; hans fader var den på side 28 omtalte prins Frederik Vilhelm af Glücksborg. Denne unge prins Christian – der under alle stridighederne ene af alle i sit kuld havde bevaret sin loyalitet mod Danmark – havde man kastet sine øjne på, og da Rusland havde givet

sin støtte hertil og ved en protokol underskrevet i Warschau den 5. juni 1851 havde gentaget sit arveafkald fra 1773 til fordel for prins Christian og hans mandlige efterkommere i ægteskabet med prinsesse Louise, blev det regeringens løsning, idet man samtidig skaffede sig arveafkald fra de øvrige linier, der kunne være tale om som arveberettigede[1].

Denne ordning tiltrådtes af stormagterne, og ved Londontraktaten af 8. maj 1852 anerkendtes på ny det danske monarkis integritet og tronfølgens overdragelse til prins Christian. Traktaten blev underskrevet af repræsentanter fra Danmark, England, Frankrig, Preussen (men ikke det tyske Forbund), Rusland, Sverige-Norge og Østrig. Tronfølgesagens gang gennem den danske rigsdag skulle ganske vist ikke blive let, men man kom dog igennem dermed.

Både den udsendte Januarkundgørelse og navnlig ministeriet Bluhme mødtes med den største mistillid af kongerigets rigsdag, og der var i begge tingene en stærk stemning for at bringe ministeriet til fald.

Rigsdagen frygtede for det første i Januarkundgørelsen at se trusler mod grundloven og forlangte inden sin hjemsendelse, der stod lige for døren, at få forelagt udkast til den påtænkte fælles forfatning for kongeriget og hertugdømmerne. Monrad hævdede endda, at Junigrundloven måtte gælde ikke alene for kongeriget, men også for Slesvig; dette standpunkt måtte dog naturligvis opgives. Endvidere var det svært – navnlig for de nationalliberale – at godtage Slesvigs og Holstens fuldstændigt parallelle stilling til kongeriget, og den nationale linie, som de tidligere regeringer – mer eller mindre – havde fulgt, og som garanter for hvilken man navnlig så A. W. Moltke og F. F. Tillisch, frygtede man i ringe hænder hos den nye regering.

Bluhmes redegørelse i første halvdel af marts gjorde dog et stærkt indtryk, klar, nøgtern og vel holdt, som den var.

I redegørelsen erklæredes det, at fællesforfatningen ville blive forelagt rigsdagen, så snart det skønnedes muligt, men om tidspunktet herfor kunne intet loves, og man måtte gøre sig klart, at Danmark ikke kunne ordne forfatningsspørgsmålet uden at tage hensyn både til de andre dele af monarkiet og til de europæiske magter, der – bl. a. ved Londonprotokollen og Londontraktaten – var blevet interessehavere i sagen. Også de tidligere regeringer havde måtte sande dette og tage hensyn dertil.

Hvad Slesvigs stilling angik, henvistes til, at fredstraktaten af 2. juli 1850 udtrykkeligt havde forbeholdt begge parter alle »rettigheder«, og hertil hørte

1) Efter afslutningen af den første slesvigske krig var de 2 augustenborgske prinser Christian August og Frederik blevet landsforvist, og den førstnævnte fik i 1852 udbetalt en affindelsessum mod, at alle hans godser inddroges, og at han selv for sig og sine lovede intet at ville foretage sig imod den arvefølge, kongen ville indføre, og i det hele taget ikke forstyrre monarkiets ro. Ikke desto mindre »overdrog« han ved Frederik VIIs død i 1863 sin søn Frederik sine arverettigheder til »Slesvig-Holsten«, jfr. side 87.

for de tyske magters vedkommende Slesvigs og Holstens »administrative og judicielle« forbindelse, hvilken »rettighed« disse magter nu ganske vist havde opgivet, men flere indrømmelser fra den side kunne man ikke vente. Januarkundgørelsen var »*en europæisk nødvendighed*«.

Det endte i begge ting med vedtagelsen af en dagsorden, som vel udtalte bekymring over gennemførelsen af Januarkundgørelsen, men dog undlod at udtale mistillid til ministeriet Bluhme, der således foreløbig fik arbejdsro.

Forinden regeringen gik til endelig udarbejdelse af fællesforfatningen ønskede den at få 2 fællesanliggender klaret, nemlig den fælles toldlov og den fælles arvefølgelov, hvilke begge voldte vanskeligheder og medførte, at Anders Sandøe Ørsted i april 1853 overtog premierministerposten, mens Bluhme beholdt udenrigsministeriet, og ministeriet i det store og hele iøvrigt blev uændret. Først da rigsdagen gennem 2 opløsninger havde fået en ikke uvæsentlig ændret sammensætning, lykkedes det det nye ministerium i juli 1853 at gennemføre både arvefølgeloven – som nys nævnt – og toldenheden.

Fællesforfatningen ville regeringen dog stadig ikke rykke ud med, ja, den ville i virkeligheden helst unddrage sig enhver forhandling herom med både den danske rigsdag og hertugdømmernes provinsialstænder; i stedet fik den danske rigsdag forelagt »Udkast til Kongeriget Danmarks Grundlov for dets særlige Anliggender« og hertugdømmerne Slesvigs og Holstens provinsialstænderforsamlinger udkast til hver sin forfatning for deres særlige anliggender.

Udkastene til hertugdømmernes forfatninger gav stænderforsamlingerne besluttende myndighed, men var i øvrigt en ret tro kopi af stænderforordningen af 1834. Begge provinsialstænderforsamlingerne gjorde bemærkninger til udkastene, men uden resultat (de var jo også endnu kun rådgivende og kongen således ikke retslig forpligtet til at rette sig efter det fremførte). I uændret skikkelse udsendtes da særforfatningerne som kongelige forordninger, for Slesvigs vedkommende den 15. februar og for Holstens den 11. juni 1854.

Begge stænderforsamlinger krævede, med problematisk ret og uden held, fællesforfatningen forelagt til udtalelse. I depecherne af 6. december 1851 havde Bluhme ganske vist udtalt, at man havde »for Øje ad lovlig og forfatningsmæssig Vej, d. v. s. ved de raadgivende Provincialstænder i hvert af de omtalte Hertugdømmer for sig, for Kongerigets Vedkommende ved Rigsdagsbeslutninger og hvad Lauenborg angaar under Medvirkning af Ridderskab og Landdag, at tilvejebringe en organisk og ensartet forfatningsmæssig Forbindelse mellem samtlige Landsdele og herved skabe et samlet Monarki«. Ordene var jo så passende vage, at de kunne tolkes på forskellig måde; »havde for Øje« kunne f. eks. hævdes ikke at være et tilsagn, men en hensigt, jfr. holsteneren Bargums udtalelse i Rigsrådet i 1856, side 68.

Allerede i december 1853 havde hertugdømmet Lauenburg fået sin endnu mere aristokratiske forfatning efter en forhandling med ridderskabet.

Medens regeringen havde haft nogenlunde let spil med hertugdømmerne, var modvinden mere strid i den danske rigsdag, hvis folketing den 12. oktober 1853 begyndte behandlingen af udkastet til ændringer af grundloven.

At den danske rigsdag, når en fællesforfatning gennemførtes, måtte opgive sin myndighed for de fælles anliggender, og at dette måtte medføre ændringer i kongerigets grundlov, var ligetil, men regeringen havde i sit forslag herudover medtaget en del i denne henseende upåkrævede beskæringer, hvad der må forklares ved, at den under sine forhandlinger med de østlige magter jævnlig havde måttet høre kritik for den alt for liberale grundlov, og denne irritation hos magterne var naturligvis ikke gunstig for luften ved forhandlingsbordet. Det har vel også spillet ind, at ministeriet selv var konservativt præget, og ikke altid havde haft det let under sine forhandlinger med det unge, varmblodige demokrati.

Hvor meget man end – i betragtning af de udenrigspolitiske vanskeligheder vil undskylde regeringen, er det forståeligt, at rigsdagen hårdnakket forsvarede sine så kort forinden erhvervede forfatningsmæsige rettigheder. Den kunne ikke godtage regeringens grundlovsudkast og endnu mindre give rettigheder fra sig uden at vide, hvad fællesforfatningen ville sætte i stedet, og forlangte derfor denne på bordet.

På det sidste punkt stod regeringen imidlertid fast. Den anså det nemlig med god grund for udelukket nogensinde at få en fællesforfatning skabt ved samarbejde mellem de stridende statsdele, og at lade kongerigets rigsdag, men ikke hertugdømmernes stænderforsamlinger, være med til at affatte den fælles forfatning ville jo være en brand i næsen på de sidste. Der var kun én vej, nemlig at kongen enevældigt udstedte fællesforfatningen.

Den 24. februar 1854 vedtog folketinget ved 3. behandling regeringens udkast til ændring af Junigrundloven, men i stærkt omarbejdet skikkelse, og da dette udkast den 11. marts også vedtoges af landstinget, var der åben krig mellem regering og rigsdag.

Den 16. marts afleverede de to tings formænd på Frederiksborg til kongen en mistillidsadresse til ministeriet, men kongen beholdt sit ministerium, hjemsendte rigsdagen den 24. marts og udstedte den 26. juli »Forordning om det danske Monarkis Forfatning for dets Fællesanliggender«. Forordningens indhold var i hovedsagen følgende:

– Kongen har den højeste myndighed over fællesanliggender og udøver denne gennem sine ministre.

– Ved siden af kongen skal være et rigsråd bestående af
20 medlemmer, udpeget af kongen, ligeligt udtaget af de forskellige statsdele[1]
18 valgt af kongerigets rigsdag,

1) Nemlig 12 fra Kongeriget, 3 fra Slesvig, 4 fra Holsten og 1 fra Lauenburg.

5 valgt af den slesvigske provinsialstænderforsamling,

6 valgt af den holstenske provinsialstænderforsamling og

1 valgt af Lauenburgs ridder- og landskab.

– Rigsrådet indkaldes mindst 1 gang hvert andet år, når og for så lang tid, som kongen bestemmer.

– Ingen for hele monarkiet fælles skat kan pålægges uden samtykke af rigsrådet, der for øvrige fællesanliggender derimod kun har rådgivende myndighed.

– Indtil de 4 statsdeles repræsentative forsamlinger har fremsat forslag til valgregler, og disse er approberet af kongen og de pågældende medlemmer valgt, består rigsrådet kun af de af kongen udpegede medlemmer, men skal desuagtet straks træde i virksomhed.

Som det ses, var det hverken nogen fri eller demokratisk forfatning, idet rigsrådet for det første kun havde besluttende myndighed med hensyn til skatterne, og for det andet 40 % af medlemmerne udpegedes af kongen, og de øvrige medlemmer valgtes indirekte; det var jo en imødekommelse af stærkt udtalte ønsker fra de østlige magters side, men for regeringen havde også andre betragtninger spillet ind.

Hertugdømmernes repræsentanter i rigsrådet ville nemlig – selv sammentalt – altid være i mindretal (og de tyske i et endnu mindre), og det betød, at hertugdømmerne (og især det tyske element) under et fuldstændigt folkestyre kunne føle sig kongeriget underlagt; regeringen mente, at dette kunne afværges ved at gøre fællesforfatningen så lidet fri som muligt og lade kongemagten være det fremherskende i fællesskabet mellem statsdelene.

Forfatningsforslaget vakte utilfredshed i begge lejre.

I slesvig-holstenske kredse ankedes der netop over det, der ovenfor er omtalt, at hertugdømmernes repræsentanter altid ville være i mindretal og forfatningen derfor antitysk.

I Danmark stempledes den som absolutistisk og antidansk, og striden fortsattes uden for rigsdagen, i pressen og på folkemøder, ved adresser og resolutioner. Resultatet sås ved folketingsvalget den 1. december, hvorfra oppositionen kom styrket igen.

Påvirket af sin ven landdrost L. H. Scheele[1] besluttede kongen, da valgets resultat forelå, at skifte ministerium og ændre kurs svarende hertil, idet kongen godtog den skikkelse, som rigsdagen ved sin behandling i perioden oktober 1853 – februar 1854 havde givet ministeriet Ørsteds udkast til

1) Scheel var holstener, men absolut anti-slesvisg-holstensk og derhos tilhænger af en fri forfatning og af, at de tyske hertugdømmer udskiltes af Det tyske Forbund, hvis de skulle forblive i det danske monarki.

grundlov for kongerigets særlige anliggender, og samtidig bøjede sig for rigsdagens krav om en mere demokratisk udformning af fællesforfatningen[1].

Det nye ministerium fik som leder P. G. Bang, som udenrigsminister Scheele, og endvidere indtrådte 2 liberale førere (som begge senere skulle følge efter Bang som regeringsledere), nemlig som finansminister C. C. G. Andræ og som kulturminister C. C. Hall[2].

Udkastet til ændring af kongerigets grundlov blev da – i henhold til Junigrundlovens bestemmelser – behandlet og vedtaget endnu engang af rigsdagen og derefter igen af en i denne anledning på ny valgt rigsdag, og den 29. august 1855 blev grundlovsændringen underskrevet af kongen.

Først derefter blev den ændrede fællesforfatning, der i mellemtiden var blevet vedtaget af rigsrådet[3], meddelt rigsdagen; den havde på følgende punkter imødekommet den kritik, der fra rigsdagens side var rejst mod forordningen af 26. juli 1854:

– Rigsrådet fik almindelig besluttende myndighed over sager, der blev det forelagt, men intet lovgivningsinitiativ.

– Det skulle foruden de tidligere bestemte 50 medlemmer (20 udpeget af kongen og 30 af de 4 statsdeles repræsentative forsamlinger) tillige have 30 valgt umiddelbart, nemlig 17 i kongeriget, 5 i hertugdømmet Slesvig og 8 i hertugdømmet Holsten.

Den nye forfatningslov var iøvrigt langt mere udtømmende end udkastet af 26. juli 1854, idet den bestod af 57 punkter, medens det oprindelige udkast kun havde haft 28.

Den 2. oktober 1855 blev fællesforfatningen[4] underskrevet; samtidig bekendtgjordes indskrænkningen af grundloven af 5. juni 1849, og i løbet af vinteren valgtes repræsentanter til rigsrådet dels af de 4 statsdeles forsamlinger og dels direkte.

---

1) Medvirkende til, at kongen gav efter, var sikkert også, at Preussen i november 1854 havde henledt Danmarks opmærksomhed på de dystre skyer, der just da hvilede over Europa, og manet det til at få sine indre forhold ordnet, inden et politisk uvejr for alvor brød løs.

2) De var begge »martyrer« fra forfatningsstriden, idet de som følge af deres opposition mod ministeriet Ørsted var blevet berøvet deres stilling, henholdsvis som lærer ved den militære højskole og som generalauditør.

3) Rigsrådet bestod stadig kun af de 20 kongevalgte medlemmer, der havde fået at vide, at der kun kunne stemmes ja eller nej og intet ændres i forfatningens ordlyd.

4) Den kaldes ofte Oktoberforfatningen og vil blive betegnet således ndf. Til forfatningen blev ved en kundgørelse af 28/2 1856 føjet et »normalbudget«, der fastlagde de »normale« udgifter for en 2-årig finansperiode til 28.364.710 rdl., deraf 6.394.097 til krigsministeriet og 2.923.705 til marineministeriet; herudover bevilgedes der yderligere fornødne beløb ved forudgående tillægsbevillingslove. Udgifterne skulle i første række afholdes af monarkiets fælles indtægter, først og fremmest fra domænerne, told m. v.; overskridelserne skulle dækkes af de enkelte dele af monarkiet i forhold til deres respektive indbyggertal, nemlig kongeriget 60 %, Slesvig 17 % og Holsten 23 %. Lauenborg havde en særlig finansiel stilling.

STRIDEN OM OKTOBERFORFATNINGEN AF 1855

Ved åbningen af rigsrådets møde den 1. marts 1856 var Frederik VII til stede og udtalte bl. a.:

»Med Glæde se Vi om Vor Throne Mænd fra alle Dele af Monarkiet. Kongens og Folkets Tillid har kaldet Eder til Samvirken for Fædrelandets Vel. Med Længsel have Vi gennem tunge Aar imødeset denne Dag. Med Haab og Fortrøstning hilse Vi nu i denne Forsamling Pantet paa den inderlige og faste Sammenknytning af alle Monarkiets forskellige Dele. Det er denne, som skal styrke mod ydre Farer og betrygge Udviklingen af Landets rige Kræfter«.

De smukke forventninger om et godt samarbejde skulle dog blive skuffede, thi fra holstensk side rejstes der stærk indsigelse mod den nye forfatning, hvad angik både dens tilblivelse og dens indhold, og deraf udviklede sig den bitre og hårdnakkede strid, der førte til den 2. slesvigske krig med alle dens storpolitiske konsekvenser igennem et århundrede.

11 af hertugdømmernes deputerede – 3 fra Slesvig, 7 fra Holsten og 1 fra Lauenborg[1] sædvanligvis kaldet »de elleve Holstenere«, protesterede nemlig imod, at forfatningsloven ikke havde været forelagt i hertugdømmernes stænderforsamlinger, skønt det var sket i den kongerigske rigsdag, og skønt stænderforsamlingerne fra gammel tid havde ret til at udtale sig om alt, hvad der kunne siges at komme ind under begrebet personlige rettigheder, ligesom »de elleve« mente, at depecherne af 6. december 1851 havde givet tilsagn om de rådgivende stænders medvirken ved forfatningens udarbejdelse, jfr. side 62 nederst.

Uden at det direkte udtaltes i det pågældende andragende, var det klart, at ønsket var, at Rigsrådet skulle betragte Oktoberforfatningen som ikke gældende lov, og det foresloges, at Rigsrådet skulle andrage kongen om at »lade sammenkalde de nævnte Landsdeles Repræsentationer til overordentlige Samlinger og med mulig Hensyntagen til de af samme afgivne Betænkninger, forelægge Rigsraadet som Lovforslag udarbejdede Udkast til en Forfatningslov for de fælles Anliggender og ligeledes til en Valglov«.

I »Danmark under Junigrundloven« karakteriserer Niels Neergaard rammende situationen således: »For den nuværende Slægt (1916), der er vant til at betragte Danmark som en Syssel inden fire Vægge, der enten slet ikke eller dog kun i meget ringe Grad vedrører Europa, er det underligt nok at tænke sig, at der har været Tider, hvor Kilderne til en Hovedstrømning i europæisk Politik er sprungne i Rigsraadssalen paa Kristiansborg, men sik-

1) Det var af slesvigere de 2 landdagsudpegede godsbesidder W. H. Ruhmohr og advokat G. C. Müller samt den umiddelbart valgte Raadmand A. F. Thomsen, af holstenere den kongevalgte grev C. E. Reventlow-Farve, de 4 landdagsudpegede baron C. A. T. Scheel-Plessen, grev T. Reventlow-Jersbeck, købmand T. Reincke og boghandler C. F. J. Pauly og de 2 umiddelbart valgte etatsråd A. F. W. Preusser og grev J. F. C. Baudissin og endelig den lauenborgske kongevalgte landråd E. P. Berckemeyer.

kert er det ikke desmindre, at da Scheel Plessen som de »elleves« Ordfører den 9. April rejste sig for at motivere dette Forslag, begyndte der en politisk Aktion, som i sit videre Løb har ført ikke alene til Begivenhederne i 1864, men ogsaa til dem i 1866 og 1870«[1].

Fra regeringens side og fra en del kongerigske rigsrådsmedlemmer blev holstenernes fremstilling imødegået. Der var ikke givet holstenerne eller andre noget løfte om, at forfatningsudkastet skulle forelægges hertugdømmernes forsamlinger. Hvad ret de gamle stænder måtte have haft, var for det første forspildt ved oprøret; dernæst var de nok sat i kraft igen ved Januarkundgørelsen, men de var ophævede ved de nye særforfatningers udstedelse i 1854 (side 62), altså længe før Oktoberforfatningen, og særforfatningerne gav ingen ret i denne henseende. Det var ganske vist rigtigt, at det havde vist sig umuligt at få rigsdagen til at forhandle grundlovsændringen, uden at den samtidig kunne sikre sig, at der ved fællesforfatningen ikke gjordes unødige indgreb i de friheder, kongerigets befolkning havde fået gennem grundloven, og regeringen havde derfor i rigsdagen forelagt forfatningsudkastet til orientering, men ikke til behandling, og ethvert forsøg fra rigsdagens side herpå var blevet afvist af regeringen[2], og rigsdagen havde til slut bøjet sig herfor.

Over for de holstenere, der ustandselig pukkede på deres »historiske ret« bemærkede C. N. G. David, at der herudover også fandtes en »historiens ret«; til historien hørte kongerigets grundlov, som gav det en særstilling i forhold til hertugdømmerne, thi grundloven gav den en forfatningsmæssig ret til at øve indflydelse på alle sager, der berørte kongeriget, og hermed kunne hertugdømmernes forfatningsmæssige rettigheder ikke sammenlignes, da stænderforsamlingerne i hvert fald højst havde rådgivende myndighed.

Men den egentlige – og også tungtvejende – årsag til, at regeringen ikke havde villet forhandle fællesforfatningsforslaget hverken med rigsdagen eller med hertugdømmernes forsamlinger, var naturligvis den ovenfor på side 63 nævnte mistro til, at der ad denne vej skulle kunne nås et bæredygtigt statsgrundlag.

Af konkret kritik mod forfatningen fremførtes fra holstensk side en hel del rene formalismer, som f. eks. at efter deres opfattelse var kongen »af Guds Naade« og behøvede derfor ikke at aflægge nogen »Ed«, hvortil Andræ lige så spidsfindigt svarede, at konge var tronfølgeren ganske rigtigt i det øjeblik, den gamle konge døde, hertil var intet yderligere nødvendigt, men ret til at føre regeringen fik han først, når han havde aflagt den ed, som forfatningen krævede.

---

1) Vi kan i dag tilføje »samt 1914 og 1939«, thi de har deres rødder samme sted.

2) Det må dog — som det fremgår af det foranstående — erkendes, at kongens »enevældige« ændring af den oprindelige forfatning af 1854 til den nu foreliggende af 1855 var foranlediget af den kongerigske rigsdag.

Af mere reel værdi var holstenernes anker over, at domænernes forvaltning var blevet henlagt under fællesanliggenderne, og over at hertugdømmerne i rigsrådet – selv om alle deres repræsentanter taltes under ét – ville være i fast mindretal. Det førstnævnte spørgsmål kunne man nok tale sig til rette om, mens sidstnævnte anke afvistes med en henvisning til, at alle delene havde så stor en repræsentation, som svarede til folketallet, det var det samme forhold, i hvilket fællesudgifterne skulle deles.

Nogen vægtig indvending kunne ikke fremføres mod selve Oktoberforfatningen, den var jo også bygget over den af magterne godkendte Januarkundgørelse, og den egentlige baggrund for de 11's aktion var da sikkert også en helt anden, nemlig deres mistillid til den nationalliberale danskhed, der ved ministeriet Bangs tiltrædelse i december 1854 (side 65 f) havde fået tøjlerne i Danmark; herom vidner det bl. a., at Scheel-Plessen allerede på et tidligt tidspunkt af sagens 1. behandling kom for skade at udtale, at om ledelsen af den videre udvikling af monarkiets forfatningsforhold var forblevet i det tidligere ministeriums hænder (det konservative ministerium Ørsted), ville man ikke have set sig nødsaget til at stille forslaget[1]).

De 11 hævdede således fortsat hårdnakket, at forfatningens forelæggelse i de tre hertugdømmers forfatningsmæssige organer var en betingelse for, at forfatningen kunne blive lovlig for hertugdømmerne. Fra kongerigsk og slesvigsk side afvistes forslaget, dels fordi en sådan forelæggelse ingen lovlig hjemmel mentes at have, og dels af en ikke uforståelig frygt for, at man skulle til nye tovtrækninger i sagen. Af særlig interesse er det dog, at flere af de *holstenske* repræsentanter udtalte sig *imod* forslaget.

Den kongevalgte Renck erklærede således, at Oktoberforfatningen var blevet til på lovlig vis og kun kunne ændres af rigsrådet og ikke af nogen stænderforsamling. Den direkte valgte holstener Bargum havde gerne set fællesforfatningen forebragt stænderforsamlingerne, således at man kunne høre disses gode råd og følge dem i den udstrækning, det var muligt, men nogen *ret* til at blive hørt havde stænderforsamlingerne ikke, og han kunne heller ikke godkende, når loyale undersåtter ville udlede nogen ret for sig af, hvad landsherren meddelte, at det var hans agt at gøre; herved tænkes på den på side 62 nederst citerede passage af depecherne af 6. december 1851. Endelig kunne den ligeledes direkte valgte deputerede, amtmand, oberstløjtnant H. A. T. Kauffmann (den senere stabschef hos de Meza i 1864), ikke indse hverken retmæssigheden eller hensigtsmæssigheden i overhovedet at ændre forfatningen; den var god, som den var.

De 11's forslag blev den 25. april 1856 nedstemt med 49 mod 14, hvilket udløste en tysk diplomatisk aktion mod Danmark; i stedse skarpere vendinger, men uden at der førtes nye argumenter ind i sagen, støttede tyskerne holstenerne i deres krav.

1) Rigsrådsforhandlingerne spalte 1142.

Den danske regering søgte ved en særlig udsending til Berlin og cirkulærnoter til de øvrige magter at forfægte de danske synspunkter, men til ingen nytte.

Oktoberforfatningens skæbne i rigsrådet blev en stor skuffelse for alle de mænd, der igennem langvarige drøftelser, forhandlinger og noteudvekslinger havde ført sagen frem til, hvad de troede var vejens ende; spliden og bitterheden mellem tyske og danske, mellem slesvig-holstenere og ejderdanske og mellem helstatsfolk og ejderdanske blussede op påny og blev ikke mere slukket.

Da Rusland, der hidtil havde været vor kraftigste støtte, som tidligere nævnt havde nærmet sig Østrig og Preussen og fremtidig indtog en stedse mere kølig holdning over for Danmark, og da Frankrig og England var optaget af andre sager – af forholdene henholdsvis i Italien og i Indien –, blev Danmark henvist til at klare sig alene i den diplomatiske holmgang med de tyske magter; Sverige-Norge ydede os dog både moralsk og diplomatisk hjælp.

I denne situation gjorde det ikke ministeriet sagen lettere, at der herskede splid i dets rækker og savnedes enhed og linie i dets politik, hvilket førte til en række personskifter.

Konseilspræsident Bang var en højt begavet mand, men mere jurist og administrator end politiker og navnlig ikke leder. Allerede i oktober 1856 gav han op – delvis af helbredsgrunde – og erstattedes af Andræ, der tillige bevarede finansministerposten.

Udenrigsminister Scheele var heller ikke nogen ubetydelighed, yndet både af kongen og grevinde Danner, men i øvrigt ilde lidt af de fleste andre; han var heller ikke ganske taktfuld i sin form, hverken over for de tyske magter i 1856 eller over for Sverige-Norge, da han i februar 1857 (iøvrigt uden at have forhandlet sagen i ministeriet) udsendte en cirkulærnote i anledning af et svensk tilbud om forsvarsalliance. Sidstnævnte forhold gav anledning til hans udtræden af ministeriet i april 1857, idet hans stilling midlertidigt overtoges af marineministeren, O. W. Michelsen.

Finansminister Andræ, der den 18. oktober 1856 afløste Bang som konseilspræsident, var vel nok den største begavelse af dem alle, fortjenstfuld leder af den danske gradmåling, anset lærer ved den militære højskole og den første, der udformede en praktisk anvendelig form for en forholdstalsvalgmåde, hvilken han også fik indpasset i den til Oktoberforfatningen knyttede valglov, men heller ikke han var i stand til at samle ministeriet om sin opfattelse: at eftergivenhedens politik skulle standse, hvorfor han 13. maj 1857 veg pladsen som konseilspræsident for Hall, der endnu troede på, at indrømmelser kunne hjælpe. Andræ beholdt endnu nogen tid finansministerporteføljen, men udtrådte af ministeriet den 10. juli 1858, jfr. side 71, noten.

Regeringen Hall prøvede på at komme over dødvandet ved i august 1857

at tilsende den holstenske stænderforsamling et udkast til de ændringer af Holstens særforfatning, som var nødvendiggjort af Oktoberforfatningen af 1855; herunder kunne der også blive mulighed for at drøfte sagernes fordeling mellem fælles- og særanliggender, bl. a. domænerne, jfr. side 68; det førte kun til, at stænderforsamlingen nægtede at drøfte udkastet, før der var sket en ændring af Oktoberforfatningen; de støttedes fortsat af Preussen og Østrig.

Den støtte, holstenerne havde fået hos de tyske magter, gav dem naturligvis øget mod i hjertet og blod på tanden, og de slog nu atter på Holstens og Slesvigs samhør og uadskillelighed.

Tiden fra rigsrådssamlingen i foråret 1856 til henimod udgangen af 1857 gik i det hele taget med bitter strid inden for det danske monarki, uden at man kom af stedet, og med lige så resultatløse noteudvekslinger med magterne, men omkring nytåret 1858 begyndte der at gå skred i begivenhederne.

I efteråret 1857 var de holstenske anker nået frem til den tyske forbundsdag, der i februar 1858 stillede sig betingelsesløst bag dem.

Denne støtte fik de slesvigholstensksindede rigsrådsmedlemmer til at føle sig sikre i sadlen og visse på, at de havde hele Tyskland bag sig i deres overbevisning om, at Oktoberforfatningen var ugyldig for hertugdømmerne. En stor del af disse rigsrådsmedlemmer udeblev derfor fra den rigsrådssamling, der åbnedes den 14. januar 1858, og da regeringen her fremlagde en række lovforslag, bl. a. om en ny hærorganisation og om befæstninger (side 136 f), blev der fra de mødte holsteneres side straks søgt gennemført en yderligere obstruktion ved, at 6 af dem foreslog, at der rettedes anmodning til kongen om, at rigsrådets forhandlinger – af hensyn til usikkerheden omkring forfatningsspørgsmålet – indskrænkedes til det absolut nødvendige; forslaget forkastedes den 3. februar med 41 stemmer mod 6.

Regeringens lovforslag var således til behandling, men samtidig havde den tyske forbundsdag behandlet forfatningsspørgsmålet og udtalte i en beslutning af 11. februar 1858, at den, for såvidt angik Holsten og Lauenburg, ikke anerkendte Oktoberforfatningen som forfatningsmæssigt bestående.

Under påvirkning heraf, og fordi regeringen stadig både fra indland og udland blev rådet til at vise tilbageholdenhed og fik foreholdt, at en ny hærorganisation og nye befæstningsanlæg af de tyske magter kunne opfattes som demonstrationer, blev behandlingen af hærlovforslaget afbrudt; og der skete således ikke den ordning af landforsvaret, som det nu var på høje tid at få gennemført. Kun loven om Københavns søbefæstning blev vedtaget.

På forbundets henvendelse af 11. februar svarede regeringen den 26. marts iøvrigt imødekommende, idet den tilbød at forelægge for den holstenske stænderforsamling de hidtil fra dennes behandling unddragne paragraffer i

særforfatningen angående hertugdømmets stilling i monarkiet. Indrømmelsernes vej fortsattes altså, men hverken i Danmark eller i Tyskland fik tilbudet nogen god modtagelse. De nationalliberale fandt, at man var gået for vidt, og den tyske forbundsdag stod fast på sit standpunkt, idet den allerede den 20. maj opfordrede Danmark til inden 6 uger at give en bestemt meddelelse om, hvorledes den i henhold til forbundsbeslutningen af 11. februar ville ordne de 2 tyske hertugdømmers forhold.

På dette ultimativt formede krav svarede den danske regering, at en sådan meddelelse ikke ville kunne gives, uden at man foregreb de forhandlinger, som måtte føres inden for det danske monarki, men regeringen var villig til at betragte Oktoberforfatningen som *midlertidigt* ude af kraft for de 2 tyske hertugdømmers vedkommende[1]. Heller ikke det tilfredsstillede dog forbundsdagen, der truede med eksekution, og da de ikke-tyske stormagter stadig rådede til eftergivenhed, bøjede den danske regering sig og udstedte den 6. november 1858 en kundgørelse, hvorved Oktoberforfatningen helt ophævedes for de 2 tyske hertugdømmer, og den 3. januar 1859 fremlagde regeringen i den holstenske stænderforsamling Oktoberforfatningen som grundlag for en principiel drøftelse samt et nyt udkast til en særforfatning for Holsten.

Dette nye skridt på indrømmelsernes vej fik Danmark dog ej heller noget ud af.

Den holstenske stænderforsamlings behandling af sagen var præget af uforsonlighed, og idet man snart så helt bort fra Oktoberforfatningen som grundlag for drøftelserne, vedtog forsamlingen den 9. marts forslag til en fælles forfatning, hvorefter fællesanliggender skulle forelægges hver af de 4 rigsdeles forsamlinger, der altså hver for sig kunne hindre et lovforslags gennemførelse, yderligere skulle der være forskellige former for en nærmere tilknytning mellem de 3 hertugdømmer, et tilløb til et nyt udvidet Slesvig-Holsten. Dette var naturligvis fuldstændig uantageligt for Danmark, og den 2. november gjorde vor repræsentant ved forbundsdagen, Bülow, i en note over for denne rede for forhandlingernes forløb og ringe resultat, ligesom Hall i i en cirkulærnote den 8. november orienterede vore gesandter i udlandet.

I Bülows note hed det: »Det gjorte forsøg paa ved Forhandlinger med de holstenske Provinsialstænder at opnaa et praktisk Resultat, er vist nok mislykket, men Regeringen har dog ikke opgivet Haabet om ad Forhandlingens Vej at opnaa en Overenskomst, som kunde danne det faste Grundlag for en varig Ordning. . . . Det er derfor den kongelige Regerings Hensigt, i den nærmeste Fremtid at foretage de fornødne Skridt, for at Afsendinge fra Hertugdømmet Holsten og Repræsentanter fra de øvrige Dele af Monarkiet, valgte i lige Antal af den holstenske Provinsialstænder-Forsamling og af Rigsraadet, kunne træde sammen til en fælles Forhandling, i hvilken de for-

1) Under forhandlingerne om svaret gik Andræ imod yderligere indrømmelser, og i konsekvens heraf udtrådte han af ministeriet.

skjellige Synspunkter om Fælles-Anliggendernes hensigtsmæssigste Ordning, gennem en udtømmende og fri Udvexling af Tanker og Ønsker kunne forenes til en mere overensstemmende og fælles Anskuelse. Muligvis vil det af disse Forhandlinger vise sig, at de Betænkeligheder der havde stillet sig ivejen for Hertugdømmet Holstens Tilslutning til en fælles Forfatning for Monarkiet, ville kunne fjernes, naar visse Modifikationer i Forfatningen af 2. Oktober 1855, som maaske ogsaa fra andre Sider og af andre Hensyn kunne vise sig retfærdige og ønskelige, blive indførte«.

Man håbede i Danmark således stadig ved nye indrømmelser at kunne nå en løsning ad Forhandlingernes vej.

6. maj 1859 var der sket en række personskifter i ministeriet Hall; bl. a. indtrådte D. G. Monrad som kirke- og undervisningsminister. Monrads indtræden var en garanti for på den ene side, at der ikke ville blive tale om eftergivenhed over for Slesvig-Holstenismen, men på den anden side at man ville være villige til at forhandle om en ændring af fællesforfatningen.

Det var imidlertid blevet mer og mer tydeligt, at hvad der fra holstenernes side var begyndt som en forholdsvis beskeden anmodning om at måtte få lov til at udtale sig om fællesforfatningen, i virkeligheden dækkede over en fortsættelse af slesvig-holstenismen; det kom passende indpakket frem i de diplomatiske forhandlinger og drøftelser, utilsløret i den tyske presse og i den nys startede tyske »Nationalforening« og til sidst også selv i den slesvigske stænderforsamling; oprindelig havde jo kun den holstenske ført ordet. Det må erindres, at stænderforsamlingerne på grund af deres udemokratiske og klassedelte sammensætning ikke var et fuldgyldigt udtryk for opfattelserne i den brede befolkning, og tilslutningen hos denne til de danske synspunkter var i vækst.

Den naturlige reaktion mod den nye slesvig-holstenisme var, at danskerne vendte deres tanker og ønsker mod en dansk-slevigsk Ejderstat, hvortil de også hentede inspiration og støtte i den skandinavisme, der var blomstret op i 1840- og 50-erne.

SKANDINAVISMEN.

Frederik VII var personlig ven med Oskar I og navnlig med sønnen og efterfølgeren Karl XV; under begge disse konger var man inde på forhandlinger om forsvarsmæssigt samarbejde. Under krigen 1848-50 havde jo også et svensk-norsk hjælpekorps en tid været opmarcheret på Fyn for i tilfælde af et angreb på denne ø at bistå den danske hær. Samtidig dukkede en plan op i den franske presse om en nordisk union med den svensk-norske konge som unionskonge og under udskillelse af de to tyske hertugdømmer og den tyske del af Slesvig, hvormed man i givet fald kunne afspise den nys udpegede

tronfølger, prins Christian af Glücksborg; planen siges at have vakt sympati hos begge kongerne, men blev hurtigt forladt.

Det var denne situation, som gav anledning til den ovenfor (side 69) omtalte cirkulærnote, der medførte Scheeles afgang som udenrigsminister i april 1857.

Men selve samfølelsen mellem brødrefolkene blomstrede dog stadig og navnlig i akademikernes rækker. I 1856 havde danske, norske og svenske studenter været samlet i Upsala og på Drottningholm Slot, hvor kong Oskar I som vært udtalte de bekendte ord: »Hädanefter er krig skandinaviska bröder imellan omöjligt. Tvedräkten har flytt, hatet försvunnit. Våra skalder sjunga gemensamma lovsånger, våra svärd stå redo til gemensamt försvar«.

Det vil være naturligt her i tilslutning til det ovenfor anførte at give en kort samlet omtale af Sverige-Norges rolle i begivenhederne frem til krigens udbrud, selv om herved begivenhedernes gang foregribes noget.

Et årstid efter, at kongeordene på Drottningholm havde lydt, blev på grund af kongens sygdom regeringsmagten overtaget af kronprins Karl, der ved kongens død den 8. juli 1859 besteg den svensk-norske trone som Karl XV; han var endnu mere begejstret skandinav end faderen. Friherre Louis de Geer blev premierminister og friherre (senere greve) Manderström udenrigsminister. Allerede i oktober 1858 greb Manderström ind i begivenhederne ved diplomatisk at støtte Danmark hos de europæiske magter, og denne diplomatiske hjælp fortsatte lige til begyndelsen af året 1863.

I året 1860 blev der ført veritable, om end kun indledende, forhandlinger – og de skulle aldrig blive til mere – om et forsvarsforbund. Samtaler herom førtes mellem de 2 konger ved et besøg, som Karl XV i juni aflagde hos Frederik VII, og under et genbesøg, som denne, fulgt af Hall, endnu samme måned gjorde. En forudsætning var dog, at de tyske hertugdømmer udskiltes af det egentlige monarki, thi Sverige-Norge ville ikke kæmpe for kong Frederiks ret til Holsten. Denne forudsætning lå siden stadig bag kong Karls støtte, og Sverige-Norge mindede senere ofte Danmark derom.

Til trods herfor blev Manderström noget betænkelig, da kundgørelsen af 30. marts 1863 (se side 83 f) fastsatte Holstens udskillelse af fællesskabet, idet det i kraft af denne kundgørelse fremtidig kun knyttedes til monarkiet gennem kongens person og hans ministre for de fælles anliggender, og snart skulle den svensk-norske støtte til Danmark sagtne af.

Endnu den 29. maj 1863 billigede det norske storting den førte politik og udtalte, at »det danske Riges Underkastelse under en fremmed Magt eller den vedvarende Afhængighed af en – lige meget hvilken – Stormagt, vil bringe Norges og Sveriges Sikkerhed i Fare, dels fordi en naturlig Forbundsfælle derved vilde blive de forenede Kongeriger berøvet, og dels fordi der vilde blive aabnet en overlegen Fjende mulighed for Operationer mod Halvøen«.

Endnu den 19. juli skrev Manderström en depeche til London og Paris,

hvori der førtes et meget skarpt forsvar for udstedelsen af den danske martskundgørelse, og der fortsattes: »Det tyske Forbunds Krav om en Fællesforfatning for hele Monarkiet kan ikke opretholdes, fordi Forbundet selv sammen med de holstenske Stænder har umuliggjort en saadan Ordning. Hvad Slesvig angaar, da er det almindelig kendt, at den danske Regering er villig til at udvide denne Rigsdels Friheder, naar Holsten er udskilt, og at den aldrig har gjort noget Skridt til at inkorporere det i Kongeriget«.

Og endnu i juli, da Karl XV i anledning af arveprins Ferdinands død den 29. juni aflagde kondolencebesøg hos Frederik VII på Skodsborg, og denne gjorde genbesøg på Beckaskog, førtes allianceforhandlinger, og sådanne fortsattes endda efter, at krigen var begyndt.

Men planerne blev aldrig til virkelighed, de viste sig, da det kom til stykket, at mangle politisk bærekraft.

De friske blomsterskud og laurbærkransene fra Upsala, Stockholm, Lund og København sved bort i vinterkulden i 1864, og faklerne slukkedes. Bagklogskaben har senere haft let spil med at dadle Danmarks »godtroenhed«, men det har bagklogskab jo altid, og vi glemmer ikke, at finske, islandske, norske og svenske frivillige var med, da kampen kom.

Der er rejst megen – bidsk eller overbærende – kritik mod denne epokes skandinavisme som fantasterier og drømme.

Nuvel, ikke alle drømme bliver til virkelighed, men alt menneskeligt virke har dog først været en drøm, en ide, en tro, og ingen dåd bliver født uden først at have ligget under et hjerte. Lad så studenterskandinavismen få sin ret: Uden dens varme hjerter og lyse tro havde vel skandinavismen af i dag ikke været til, og den er dog barn af hin, hvor lidt den end i sin farveløse og nøgterne hverdagsdragt minder om sit ophav.

Vi vender derefter tilbage til begivenhederne i slutningen af 1859.

DET GÅR MOD KRIGEN

I cirkulærnoten af 8. november 1859 (se side 71) om sammenbruddet af forhandlingerne med den holstenske stænderforsamling anførtes det, at Danmark ville skride til nye forhandlinger, og der ridsedes en plan op herfor, jfr. citatet på samme side af Bülows note af 2. november. En måned senere, den 2. december, trådte ministeriet Hall tilbage på grund af en uoverensstemmelse med kongen vedrørende dennes personlige omgivelser, hvorved sagen for en tid kom til at hvile, men allerede den 24. februar 1860 kom ministeriet Hall tilbage, i alt væsentlig uændret[1], ligesom der i den mellemliggende periode kun skete en ting, der er anledning til at nævne her.

Den 20. januar 1860 trådte den slesvigske stænderforsamling sammen; den

1) Fra den 2. december 1859 til den 24. februar 1860 sad ministeriet Rotwitt, hvori Blixen-Finecke (gift med en søster til prins Christian) var udenrigsminister.

blev kun kort, men den er bemærkelsesværdig ved den bidskhed, der nu også prægede den; også her havde den slesvig-holstenske sæd spiret hos nogle, og propagandaen mod sprogordningen havde gjort sin virkning. Forsamlingen vedtog at afsende en adresse til kongen, men da udkastet hertil fremsattes og viste sig at være slesvig-holstensk propaganda, blev dets behandling afvist af den kongelige kommissarius; dets hovedindhold var en protest mod Slesvigs inkorporation (hvilken protest jo var uberettiget, al den stund hertugdømmet stadig havde en stænderforsamling for sine særlige anliggender), mod Oktoberforfatningen i det hele taget og mod opløsningen af de bånd, som forbandt Slesvig og Holsten. En Loyalitetsadresse til kongen, der blev formuleret af mindretallet (de dansksindede), blev nægtet overgang til udvalgsbehandling. Da der i denne forbindelse fra slesvig-holstenernes side pukkedes på flertallet, foreslog Hans Krüger fra Bevtoft, at man skulle opfordre regeringen til at forelægge en ny valglov med almindelig valgret i stedet for klassevalg, og Laurids Skau fra Sommersted bemærkede, at den bestående valglov gav flertal til de tyske, skønt de i befolkningen var i mindretal, og der var ingen grund til, at ridderskab og de større godsejere begunstigedes valgmæssigt. Også dette forslag blev naturligvis fejet bort, men ved valget i efteråret gik de dansksindede 3 mandater frem. »Det var Vestslesvig fra Tønder sydefter, der havde skiftet Farve« (Knud Fabricius).

Som et andet solstrejf ind over disse mørke stunder skal det fortælles, at det følelsesmæssige sammenhold mellem monarkiets lande dog stadig var så stærkt, at da Frederiksborg slot den 17. december 1859 brændte omtrent helt ned – det føltes i sig selv som en national ulykke –, da deltog også monarkiets tyske dele i den indsamling, der fandt sted for at bidrage til slottets genopførelse; værd at hæfte sig ved er det, at medens Holsten naturligt nok mødte med den laveste deltagerprocent i forhold til indbyggertallet, havde Lauenborg den samme som Slesvig, nemlig ¾ af kongerigets.

Den 8. marts 1860 vedtog forbundsdagen en udtalelse, der gik ud på, at den danske regering ikke havde gjort sin skyldighed ved de forslag, den havde forelagt den holstenske stænderforsamling, eller ved blot at afvise dennes eget forfatningsforslag, men i betragtning af Bülows note af 2. november (side 71) udsattes eksekutionen. Den i denne note fremsatte tanke om en fortsættelse af forhandlingerne ved delegerede i lige tal blev tiltrådt af forbundsforsamlingen, men denne stillede yderligere krav angående forhandlingsproceduren, der gjorde, at Bülow erklærede, at den danske regering ville frafalde sin plan om en delegeretforsamling og i stedet igen forsøge en forhandling med den holstenske stænderforsamling. Den danske regering måtte ligeledes afvise det med henvisning til Januarkundgørelsen af 1852 rejste krav om besluttende myndighed for de to hertugdømmers stænderforsamlinger, når det drejede sig om monarkiets fællessager, thi Januarkundgørelsen, der var tiltrådt af forbundet som stemmende med dets love og rettigheder (se side 60), forudsatte

netop et med henblik på behandlingen af monarkiets fællessager sammensat fællesorgan. Endelig kunne stænderne ikke gøre krav på besluttende myndighed for fastsættelsen af fællesforfatningen, men deres råd ville blive fulgt i den udstrækning, det var foreneligt med det samlede monarkis interesser og rettigheder.

Mod forbundsbeslutningen af 8. marts stemte foruden Bülow den nederlandske gesandt.

Foranlediget ved en række af den tyske »Nationalforening« inspirerede petitioner drøftede det preussiske deputeretkammer i foråret 1860 det slesvigske spørgsmål, som – fremførtes det – havde stor betydning for Preussen, da en virksom beskyttelse af Tysklands Nordsø- og Østersøkyster ikke var tænkelig, når hertugdømmerne (her menes øjensynlig alle 3) tilhørte en mod Tyskland fjendtlig magt, og med denne bemærkning afsløres Preussens virkelige interesse i Slesvig. Under debatten udtalte den preussiske udenrigsminister, Schleinitz, at Det tyske Forbund ikke længer ville kunne unddrage sig sin pligt til at tage tilstandene i Slesvig under overvejelse, og at Preussen fremdeles ville støtte forbundet i denne sag.

Debatten gav anledning til skarpe indsigelser fra Hall og lige så skarpe svar fra Schleinitz.

Mens den svensk-norske udenrigsminister, Manderström, i denne duel sekunderede Danmark og således i maj pålagde gesandten i London at støtte ethvert skridt, som den danske regering måtte gøre i London med henblik på at frigøre Danmark fra de tyske magters overgreb og udvidelsesplaner, var Frankrig, Rusland og England kølige; venligst i formen var England, men det frygtede krigen af hensyn til sin søhandel, og dets indlæg var i sin realitet et dolkestød.

Englands indlæg var nemlig et forslag til ordning af Danmarks mellemværende med Tyskland, efter hvilket Slesvig skulle have en ny forfatning, der sikrede dets uafhængighed, i de blandede distrikter skulle befolkningen ved afstemning bestemme, hvilket sprog der skulle bruges i kirke og skole, monarkiets enkelte dele skulle være *uafhængige af hverandre, og fællesanliggender indskrænkes til det mindst mulige*, altså helt efter holstensk mønster. Dette forslags gennemførelse ville betyde en opløsning af det danske monarki, og den danske regering kunne naturligvis ikke tiltræde det.

I Tyskland fik det bølgerne til at stige. I pressen blev det danske styre stemplet som et rædselsregimente, og Preussen var ikke sen til at udnytte situationen; i et memorandum af 11. juni klagede det over Danmarks svigten af sine forpligtelser og mente, at vi faktisk havde inkorporeret Slesvig, at sprogordningen var en undertrykkelse, at administrationen i hertugdømmet Slesvig var vilkårlig, og at befolkningen var udsat for forfølgelse og fængs-

ling, hvis den ikke var enig med regeringen[1]). Memorandumet blev den 4. juli imødegået af Hall i en cirkulærnote til vore gesandter.

Da England herefter bad den danske regering om en fortrolig meddelelse om Danmarks planer med hensyn til Holsten og om de indrømmelser, der kunne gøres i Slesvig, indvilgede Hall i slutningen af oktober heri, idet han dog understregede, at Tyskland ingen ret havde til at blande sig i Slesvigs forhold, og at de indrømmelser, som gjordes i dette hertugdømme, kun måtte opfattes som udgåede af den danske regerings frie vilje og ikke var en anerkendelse af nogen myndighed i Slesvig for forbundet. Skrivelsens væsentligste indhold var følgende:

– Den rådgivende stemme, der var givet den holstenske stænderforsamling, ville blive forandret til besluttende myndighed, således at ingen lov skulle stå ved magt i Holsten uden samtykke fra stænderforsamlingen.

– Hvis uoverensstemmelse skulle indtræffe mellem stænderforsamlingen og rigsrådet i et anliggende, forpligtede den danske regering sig til ikke at sætte forholdsreglen i kraft i den del af monarkiet, hvis forsamling havde forkastet den.

– Holstens bidrag til fællesudgifterne sattes til et fast beløb, og om anvendelsen af dette beløb tilkom der ikke stænderforsamlingen nogen kontrol; skulle større bidrag blive nødvendige, kunne forøgelse af det holstenske bidrag derimod kun pålægges med stænderforsamlingens samtykke.

– Den danske regering var herudover villig til at gå videre ad forsonlighedens vej.

– Når forbundet havde tiltrådt ovenstående ordning i Holsten, ville den danske regering indføre følgende ændringer for Slesvig:

1. Den religiøse ceremoni ved konfirmationen skulle foregå i det sprog, der ønskedes.

2. Frihed til privat undervisning, når den pågældende underkastede sig sædvanlig offentlig eksamination.

3. Fuldkommen amnesti for politiske forseelser.

4. Møde- og foreningsfrihed under forudsætning af, at sådan betegnelse som »Schleswig-Holstein« ikke knyttedes til foreningen.

Den danske meddelelse blev med anbefaling videregivet til Schleinitz af den engelske gesandt i Berlin, men den preussiske regering erklærede ikke at kunne forhandle med Danmark på det grundlag.

Da magterne fortsat pressede på Danmark om indrømmelser, bekendtgjorde det slesvigske ministerium 9. januar 1861 betingelsesløst de ovenfor nævnte under visse betingelser lovede lempelser i sprogordningen.

Denne imødekommenhed var dog heller ikke nok.

Den 7. februar vedtog forbundsdagen, at den ville skride til eksekution,

1) Man kommer til at tænke på greul-propagandaen i 1938-39 mod Tjekkoslovakiet.

hvis Danmark ikke inden 6 uger havde reageret på forbundsbeslutningen af 8. marts 1860 (side 75), om hvilken der havde været brevvekslet i sommerens løb. Da truslen medførte en række militære forholdsregler[1] i Danmark, blev de neutrale magter urolige, og den 1. marts mødte – uden forudgående meddelelse – den engelske, franske, russiske og svensk-norske gesandt hos Hall, over for hvem ordføreren, den franske gesandt, udtalte, at de fire magter måtte tilråde, at den danske regering forelagde for den holstenske stænderforsamling det fælles statsbudget for 1861-62, og at den danske regering næppe ville have noget imod at anerkende forbundsbeslutningen af 7. februar. Da Hall til den sidste del bemærkede, at han aldrig kunne gå ind på at anerkende en forbundsbeslutning, der efter hans overbevisning ville bringe det danske monarki i fuldstændig afhængighed af Tyskland, og at han, såfremt magterne fastholdt dette krav, ville demissionere, erklærede gesandten, at intet lå dem fjernere end noget sådant, hvorefter de kun henholdt sig til rådet om budgettets forelæggelse for stænderforsamlingen, hvilket Hall da bøjede sig for.

Den holstenske stænderforsamling trådte sammen den 6. marts og der forelagdes den en kongelig meddelelse gående ud på, at den af stænderforsamlingen i forrige samling foreslåede fællesforfatning (se side 71) ikke kunne tiltrædes, dels fordi den var i strid med Januarkundgørelsen af 1852, og dels fordi det ville være umuligt at regere under en sådan forfatning. Dernæst meddeltes det, at der ikke ville blive forelagt stænderforsamlingen et nyt fuldstændigt forfatningsforslag, men forsamlingen opfordredes til at udtale sig om en ordning, hvorefter rigsrådet skulle bestå af 2 kamre, nemlig et førstekammer med 30 kongevalgte medlemmer og et andet kammer med 60 medlemmer, der efter de for det nuværende rigsråd gældende regler (se side 65, jfr. 63-64) med halvdelen skulle udpeges af landsrepræsentationerne, medens den anden halvdel skulle vælges umiddelbart. Alle fællesanliggender skulle forelægges begge kamre til beslutning.

Endvidere forelagdes et lovforslag om Holstens forfatningsmæssige stilling, indtil en fællesforfatning var opnået, samt et udkast til en ny særforfatning for Holsten i frisindet ånd.

Endelig forelagdes budgetforslaget for Holstens andel i fællesudgifterne for 1861-62.

Den 9. april var den holstenske stænderforsamlings behandling af de forelagte sager tilendebragt med følgende resultat:

– Forslaget til en fællesforfatning kunne ikke tiltrædes, da det ikke gav hertugdømmerne samme indflydelse som kongeriget; i forbindelse hermed

---

1) Der udskreves ekstraordinært 6.000 mand til flåden, blev truffet foranstaltninger til at bevæbne infanteriet med rifler, reserveofficererne fik ordre til at meddele deres opholdssted, og Ingeniørkorpset fik ordre til at udarbejde fortifikatoriske planer for Danevirke, Dybbøl og Fredericia, se side 136 ff.

bemærkedes, at Danmark aldrig kunne få fred med Tyskland, så længe det forholdt hertugdømmerne deres ret.

– Forslaget til Holstens midlertidige forfatningsmæssige stilling i monarkiet (for hvilken det ikke skønnes påkrævet at redegøre her) kunne ej heller tiltrædes, da det ikke sikrede hverken den ligeberettigelse[1] med de øvrige landsdele (og da fornemmelig kongeriget) eller den hidtidige tilknytning til Slesvig, hvilke begge tilkom Holsten ifølge Januarkundgørelsen.

– Spørgsmålet om Holstens særforfatning kunne ikke endeligt afgøres, før fællesforfatningen var etableret, men som midlertidig ordning kunne forslaget godkendes med nogle ændringer.

– Budgetforslaget nægtede forsamlingen at behandle, fordi det ikke meddelte monarkiets samlede fællesbudget.

Da stænderforsamlingen sluttede den 11. april, var man således lige vidt, og man måtte imødese en eksekution; for at undgå en sådan greb både England og Sverige-Norge ind, om end ud fra vidt forskellige motiver.

England rådede til endnu engang at indkalde de holstenske stænder og gøre et nyt forsøg, men Hall afviste det som nytteløst.

Sverige-Norge syslede med en plan, ifølge hvilken forbindelsen mellem Slesvig og kongeriget skulle bevares, medens Holsten – stadig som en del af Det tyske Forbund – skulle erklæres neutralt og forbindelsen med Slesvig helt ophøre, men det var naturligvis en uigennemførlig plan, set igennem de briller – de tyske –, der var de stærkeste. Da Sverige-Norge en månedstid senere fremsatte planen over for England, Frankrig og Rusland, afslås den af England og falder dermed til jorden, og en »løsning«, som England foreslår, får samme skæbne, fordi Frankrig og Rusland siger fra.

Som ordfører for en deputation overrakte Rigsrådets formand professor J. N. Madvig[2] den 17. maj Hall en med 71.000 underskrifter forsynet adresse, hvori bl. a. udtaltes, at det danske folk ikke ville tåle, at Holstens og Lauenburgs forhold til monarkiets øvrige dele ordnedes på en måde, der bragte disse i afhængighed af Det tyske Forbund, og at folket var rede til at bringe ethvert offer for at hævde kongerigets og Slesvigs bestående konstitutionelle forening og den danske nationalitets lovlige og billige ret til Slesvig.

På denne offerglade appel, dette utvetydige udtryk for folkets ønske om,

---

1) Dette ord taget efter den holstenske opfattelse, at 1 holstener skulle have samme ret som 2 a 3 kongerigske, ja endog 1 lauenborger samme ret som 23 a 24 kongerigske (forholdet mellem befolkningstallet). Lejligheden benyttes til at oplyse, at landsdelsrepræsentationernes ligeberettigelse ikke — så lidt som forbindelsen mellem Slesvig og Holsten — omtales nogetsteds i Januarkundgørelsen, og efter denne tilkom der således ikke Holsten nogen ret som postuleret.

2) Madvig var dels sprogforsker, dels politiker (nationalliberal, men tilhænger af delingstanken), i begge egenskaber i kraft af sin stringens lige fremragende, men ingen politisk lederskikkelse. Han var medlem af ministeriet Moltke fra 16. november 1848 til 7. december 1851, præsident i rigsrådet siden 1856.

at det skulle være slut med indrømmelserne, og for dets vilje til at kæmpe herfor, svarede Hall med nogle almindelige ord om, hvordan regeringen mente, at der skulle manøvreres i denne sejlads mellem Skylla og Charybdis, og sluttede således: »Hvorvel Regeringen har maattet anse det for sin pligt at forberede en saadan Udvikling af vort hele Forsvarsvæsen, at der vil kunne rejses en kraftig Modstand, hvis en Kamp atter skulle udbryde, har den dog ikke opgivet Haabet om, at det vil lykkes ad fredelig Vej at faa Striden bilagt og derved faa det gode Forhold genoprettet mellem Danmark og Tyskland«.

Det måtte vel opfattes som en anvisning til folket om at have tillid til, at regeringen – for nu at begynde og ende omvendt – vel arbejdede for og håbede på en fredelig løsning, men også regnede med en kamp og forberedte sig bedst muligt dertil; men var der dækning bag anvisningen? Havde ikke håbet i citatets sidste del ganske taget luven fra de realistiske forsætter i dets første del, så disse ikke blev til mere? Var der kort og godt gennemført – eller blot rimeligt forberedt – »den nødvendige udvikling af det hele forsvarsvæsen«?

En nøgtern vurdering må svare Nej.

I den kommende tid maler drøftelsernes kværn videre både ude og hjemme.

Hjemme står meningerne efterhånden skarpere mod hinanden; en mindre gruppe, mest konservative, holder stadig på helstaten, mens de fleste vil have et Danmark til Ejderen og vende tilbage til Junigrundloven, gældende også for Slesvig; enkelte går ind for deling af Slesvig. Herimellem styrer Hall med de nationalliberale sin vanskelige kurs.

Med udlandet veksles noter med gentagelse af de samme argumenter, med stadige trusler om eksekution. De neutrale magter – med undtagelse af Sverige-Norge – glider mere og mere over på de tyske magters side, og disse erkender efterhånden slet ikke mere nogen forskel på Slesvig og Holsten. Ræsonnementet »Danmark er den svage part og må bøje sig«, høres nu også. *Europa må reddes fra faren for en almindelig krig.* Et lignende spil foregik trekvart århundrede senere, da Tjekkoslovakiet måtte ofres – men forgæves – for at redde Europas fred.

I 1861 har Europa også andet at tænke på. England har sin søhandel og sine kolonier at røgte, Preussen og Østrig lurer skinsygt på hinanden som rivaler i kapløbet om førerpladsen i Tyskland, Frankrig tragter efter overherredømmet i Europa, Rusland slikker sine sår efter Krimkrigen og har vendt ansigtet mod øst, og på den anden side af Atlanterhavet er udbrudt en forbitret og blodig borgerkrig om negerslaveriets ophævelse.

Europa er ved at blive træt af det slesvigske spørgsmål, da den engelske udenrigsminister Russell i september 1862 melder sig med en »løsning«.

Dronning Victoria af England, der i december 1861 mistede sin højt-

elskede prinsgemal, en sorg hun aldrig kom over, rejste i september 1862 på besøg i Gotha hos prinsgemalens broder, hertug Ernst. Lord Russell ledsagede hende og næppe som jourhavende kammerherre.

Victoria var kommet på Englands trone i 1837 som 18-årig.

Hun var datter af hertug Edvard af Kent og prinsesse Victoria af Sachsen-Koburg, hendes opdragelse i opvæksten var lagt i hænderne på en hannoveransk guvernante, og hun blev i 1840 gift med Albert af Sachsen-Koburg, hendes moders brodersøn. Hun var da i kraft af både sin fødsel, sin opdragelse og sit ægteskab på forhånd tysk indstillet; af hendes 9 børn blev også – selv om man ikke skal lægge al for megen vægt herpå – de 6 tysk gifte, den ældste datter Victoria med den senere tyske kejser Frederik III og derved moder til den sidste tyske kejser Vilhelm II.

Dronning Victoria blev i sit ægteskab stærkt påvirket af prinsgemalen, som derfor blev hendes mest indflydelsesrige rådgiver, og rådene har naturligvis været præget af, at han var tysk fyrste, tilmed af et fyrstehus, der ivrigst tilsluttede sig og understøttede de tyske nationale enhedsbestræbelser under preussisk ledelse. Også efter prinsgemalens død blev det, han havde lært hende, ledestjerne for hendes handlinger; hun var og blev protysk og fik en væsentlig andel i bestemmelsen af Englands tyskvenlige holdning i 1860-erne.

Hun var nemlig ikke blot dronning af navn; hun havde sine meninger – eller Alberts –, og hun fulgte med i de større regeringssager, ikke mindst i de udenrigspolitiske, som hun forlangte at få forevist i de tilfælde, da udenrigsministeren skrev under i hendes navn.

Der var således en spænding mellem dronningen og hendes to fornemste hjælpere, premierminister Palmerston og udenrigsminister Russell, der begge ærligt ønskede og stræbte efter at støtte Danmark; ja, tonen kunne til tider blive skarp imellem dem, som da dronningen i februar 1864 i spørgsmålet om hjælp til Danmark tilskrev sin udenrigsminister, at »Lord Russell ved, at hun aldrig, hvis hun kan forhindre det, vil tillade, at dette land bliver blandet ind i en krig, som ikke berører engelsk interesse«, og Russell i sit svar gjorde gældende, at selv om dronningen var modstander af en indblanding, som ikke var påkrævet af hensyn til hendes lands interesser, så ville hun dog uden tvivl ønske at forsvare dets ære, men da blev dronningen vred og meddelte, at dronningen »behøver ikke at blive mindet om Englands ære«.

Dronningens og Russels Gothabesøg var ikke udelukkende af familiær karakter, idet den engelske gesandt ved Berlinerhoffet indfandt sig der; han kunne meddele, at den politiske situation i det dansk-tyske spørgsmål var yderst kritisk, og at et energisk mæglingsforsøg var tvingende nødvendigt, hvis krig skulle undgås. Gesandten har naturligvis været inspireret fra tysk side (han skal endog have medbragt en fra tysk hold udarbejdet skitse til noten), og selv om det er uomtvisteligt, at der var megen kold luft mellem

Danmark og Tyskland, har det nok i propagandahensigt været noget af en overdrivelse, når det her fremstilledes, som om krigsfaren var overhængende. Det var nemlig for Preussens vedkommende ikke et alt for gunstigt tidspunkt at åbne krig på: Preussen og Østrig var ikke de bedste venner, og Preussen var selv inde i en politisk krise med kamp mellem regeringen og deputeretkammeret, som nægtede at gå med til hærens reorganisation og udvidelse, og jernkansleren stod endnu kun på spring i kulissen.

Men propagandaen virkede, og den 24. september sendte Russell den engelske gesandt i København en depeche, der indeholdt følgende synspunkter angående det danske monarkis forfatningsproblem:

1. Der kan for hertugdømmerne Holsten og Lauenburg ikke uden disses samtykke pålægges skatter eller udstedes love.

2. Oktoberforfatningen kan ikke have gyldighed for nogen af de 3 hertugdømmer, da den ikke er tiltrådt af nogen af disse.

3. De bånd, der tidligere havde knyttet Slesvig og Holsten sammen, var som uhensigtsmæssige blevet ophævet, men i henhold til Januarkundgørelsen af 1852 havde Danmark i Slesvig to forpligtelser, nemlig at dette hertugdømme ikke måtte inkorporeres, og at de to nationaliteter skulle stilles lige. På dette punkt havde Preussen fremført anker i en note af 22. August 1862. Et forsøg fra Tysklands side på at håndhæve et overtilsyn i Slesvig ville vedligeholde stridighederne og måtte derfor undgås; den bedste løsning ville være at give Slesvig fuldt selvstyre, bl. a. også for sprogforholdene.

4. Angående fællesforfatningen for monarkiet bemærkedes, at en ordning, efter hvilken en lov kun kunne stadfæstes, når den var vedtaget af alle de 4 statsdele, ville være ødelæggende. I stedet foresloges indført et normalbudget, i forvejen vedtaget af alle 4 parter, hvorefter midlernes fordeling til de forskellige poster skulle foretages af statsrådet, af hvis medlemmer ⅔ skulle være danske og ⅓ tyske. Udgifterne udover normalbudgettet skulle forelægges alle 4 repræsentationer til fri votering.

Det engelske forslag, der først forevistes Hall den 14. oktober, ville betyde en opløsning af det danske monarki, som i hvert fald var ganske uforenelig med både januarkundgørelsen af 1852, Londonprotokollen af 2. august 1850 og Londontraktaten af 8. maj 1852, og Hall afviste det utvetydigt den 15. oktober, ligesom han den 6. november med fornyet henvisning til Det tyske Forbunds udtalelse af 1823 (se side 41), hvorefter »Slesvig ligger ganske uden for forbundets indflydelse«, tilbageviste Preussens note af 22. august.

Danmarks opfattelse af Russels note fremgår også af det svar desangående, den danske gesandt i London, Torben Bille, gav Russell, der havde betegnet noten som et godt råd fra en venligtsindet magt: »Hvis Deres Herlighed havde været vor erklærede Fjende, vilde De næppe kunne have tilføjet Danmark et mere ødelæggende Stød. Deres Forslag vilde uundgåeligt føre til

Landets Sønderlemmelse. Holsten er for øjeblikket snarere en preussisk end en dansk Provins. De vil bringe Slesvig i samme Stilling ved at skille det ud af enhver konstitutionel Forbindelse med Danmark. Vi havde troet, at vi, da vi efter Deres Opfordring indrømmede Holsten fuldstændig Autonomi og politisk Uafhængighed, ved dette store Offer vilde have skaffet os de andre Magters Understøttelse mod Tysklands Ønske om at frarive os også den danske Provins Slesvig. Men Deres Forslag er et Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad vi have skuffet os«.

Både Preussen og Østrig greb derimod naturligvis Russells håndsrækning med kyshånd, mens Frankrig og Rusland begge gav os en kølig skulder.

I løbet af vinteren prøver stormagterne at få Danmark til at godtage Russells løsning, men Hall står fast på sit afslag.

KUNDGØRELSEN AF 30. MARTS 1863. NOVEMBERFORFATNINGEN

Det var blevet klart, at Oktoberforfatningen ikke kunne opretholdes.

Det tyske Forbund havde først (side 71) foranlediget, at den blev hævet for de tyske hertugdømmers vedkommende, og var havnet i, at den som følge deraf ikke kunne gælde for Slesvig og derfor måtte ophæves. Heri støttedes forbundet af de neutrale magter, undtagen Sverige-Norge, hvis forudsætning for en alliance tværtimod var, at de tyske hertugdømmer udskiltes.

Ikke alene den holstenske, men også flertallet i den slesvigske stænderforsamling, der som tidligere nævnt ikke var et sandt udtryk for folkeopinionen, ville have Oktoberforfatningen hævet og krævede en slesvig-holstensk løsning med »ligeret« for alle monarkiets dele.

I kongeriget ville de fleste – som tidligere nævnt – erstatte Oktoberforfatningen med Junigrundloven, udvidet til også at gælde for Slesvig.

Nogle få holdt stadig på en helstatsordning, og endnu færre ville søge løsningen i en deling af Slesvig.

Endelig ville de nationalliberale bevare Oktoberforfatningen, men omarbejde den, så den kun gjaldt for kongeriget og Slesvig, idet Holsten og Lauenborg skiltes ud som helt selvstændige dele, og dette blev regeringens løsning. I februar 1863 førte Hall drøftelserne desangående med den svensk-norske regering, som var den eneste, der ville tale med os derom, og Manderström lovede – og gav – diplomatisk støtte.

Den 30. marts udstedtes da en kongelig kundgørelse angående hertugdømmet Holstens forfatningsforhold (i det følgende kaldt Martskundgørelsen). I kundgørelsen udtaltes først, at kongen i overensstemmelse med Januarkundgørelsen af 1852 havde søgt at gennemføre en for hele monarkiet fælles forfatning, men at dette ikke var lykkedes takket være Det tyske

Forbunds indblanding langt ud over, hvad forbundslovene hjemlede, og de holstenske stænders afvisning af senere forslag til en overenskomst og principielle afstandtagen fra enhver på en fælles repræsentation bygget helstat. Der udtaltes derefter, at på grund af de utilfredsstillende resultater af forhandlingerne med de holstenske stænder »maa Vi derfor nu holde det for Vor Herskerpligt at bestemme Hertugdømmet Holstens forfatningsmæssige Stilling i Monarkiet paa en Maade, der saa vidt muligt svarer til det tyske Forbunds Fordringer«.

Kundgørelsen bestemte:

1. Det i Holsten og Lauenborg udskrevne mandskab skulle under krigsministerens øverste ledelse danne en særlig hærdel, hvoraf forbundskontingentet i givet fald skulle opstilles. Holsten skulle med et bidrag fra Lauenburg afholde udgifterne hertil.

2. Monarkiets fællesudgifter skulle fortsat afholdes efter Normalbudgettet (se side 65, note 4), men for krigsministeriets vedkommende skulle kun en mindre del forblive fælles udgift, nemlig udgifterne til ministeriets administration, til de 2 kongelige livgarder og til de militære hovedskoler; den øvrige hær (med kongerigsk-slesvigsk mandskab) skulle kongeriget og Slesvig afholde udgifterne til.

3. For de holstenske domæner og skove samt for told-, post- og telegrafvæsenet i Holsten skulle tilsvarende repartition finde sted.

4. Forvaltningen af de særlige holstenske finanser skulle overgå fra det fælles finansministerium til ministeriet for Holsten og Lauenburg.

5. Den lovgivende myndighed i alle fællesanliggender skulle for Holstens vedkommende udøves af kongen og stænderforsamlingen i fællesskab. Når en lov udstedtes i Holsten, uden at en ligelydende lov samtidig udstedtes i de øvrige landsdele, skulle der træffes de nødvendige foranstaltninger, såfremt loven angik et forhold, i hvilket forskellig lovgivning var uforenelig med fællesskabet.

De nærmere forskrifter angående Holstens og dets repræsentations forhold til monarkiets fælles anliggender skulle forelægges den holstenske stænderforsamling til beslutning.

Martskundgørelsen vakte stærkt røre, og både fra Preussen og Østrig indløb protestnoter mod Holstens konstitutionelle udskillelse, som Hall besvarede med, at når Holsten ved Martskundgørelsen havde fået særskilt besluttende myndighed, så skyldtes det jo netop de gentagne forbundsbeslutninger med tilhørende trusler om eksekution, og den delvise opgivelse af fællesskabet var den uundgåelige konsekvens heraf. Preussen og Østrig afviste dog Halls svar og henviste til forhandling med forbundet.

Samtidig havde vor repræsentant ved forbundsforsamlingen over for denne redegjort for Martskundgørelsen og anført, at der ved denne var skabt al

ønskelig garanti mod ethvert tænkeligt overgreb mod Holsten fra det danske monarkis ikke-tyske dele, men også forbundet udtalte sig (den 9. juli) imod kundgørelsens bestemmelser og fordrede, at Danmark inden (de sædvanlige) 6 uger skulle give forbundet meddelelse om tiltrædelse af, at der indførtes en fællesforfatning, der forbandt de 3 hertugdømmer og kongeriget i ensartet forening, herunder med lige så stor indflydelse for hver af de 4 ulige store dele.

Under den forhandling, der gik forud for forbundsbeslutningen, var der fra den danske repræsentants side protesteret mod, at Slesvig inddroges i drøftelserne, men naturligvis nytteløst.

De europæiske magter – bortset fra Sverige-Norge – var alle utilfredse med Martskundgørelsen, selv om der i den engelske offentlighed var en ikke ringe sympati for Danmark (prins Christians ældste datter var i marts 1863 blevet viet til den engelske tronfølger og blev straks meget afholdt, og i overhuset rettedes der fra konservativ side stærke angreb mod Russell for Storbrittaniens holdning i den dansk-tyske strid, og ikke mindst mod Gotha-noten; men Russells »løsning« stod fast. Også i underhuset blev Gotha-noten kritiseret, og det hævdedes herunder, at det måtte være Storbritanniens opgave at hævde det danske monarkis uafhængighed og integritet, hvilket premierminister Palmerston samtykkede i, og han erkendte, at forbundet ingen rettigheder havde i Slesvig, men der var i dette hertugdømme en tysk befolkning, som det var naturligt, at forbundet interesserede sig for med hensyn til de to nationaliteters ligeret i Slesvig; denne sag måtte dog løses ved forhandling og kunne ikke berettige anvendelse af magt. Palmerston var godt klar over, at hvad der lå bag den tyske plan om at forene Slesvig med Holsten, var drømmen om en tysk flåde og Kiel som orlogshavn. England var enig med Frankrig og Rusland om at opretholde Danmarks uafhængighed, integritet og rettigheder, han håbede, at striden ville blive udjævnet uden nogen appel til våbnene, og han tilføjede, at England var overbevist om – han var det i alt fald –, at hvis nogen ville true Danmarks uafhængighed og rettigheder, ville *Danmark ikke komme til at kæmpe alene.*

Også den franske udenrigsminister havde over for den danske gesandt forsikret, at Frankrig fremover ville stille sig gunstigere over for Danmark og gøre alt for at hindre en konflikt mellem Danmark og Tyskland.

Men hvad hjalp det alt, da konflikten kom?

I slutningen af april 1863 samledes rigsrådet, og Martskundgørelsen kom under livlig debat, der endte med, at rigsrådet med 25 stemmer mod 20 vedtog en adresse[1] til kongen, hvori Martskundgørelsen toges til efterretning,

[1] Der var 2 andre adresser, men den ene toges tilbage uden afstemning, den anden forkastedes med 31 stemmer mod 8.

men der udtryktes forventning om, at monarkiets forfatningsforhold i sin helhed snarest ordnedes og fik forfatningsmæssig stadfæstelse.

Den 27. august afgav den danske gesandt Halls svar på forbundsbeslutningen af 9. juli. Heri fremførtes, at Danmark ved de tyske krav var kommet til at stå over for valget mellem at opgive enten hele monarkiets uafhængighed eller den ved aftalerne af 1851-52 tilsigtede forbindelse mellem forbundslandene og de øvrige dele af monarkiet, og havde valgt det sidste, idet det ved Martskundgørelsen havde givet forbundslandene den selvstændighed og ligeberettigelse, som Tyskland havde forlangt, men regeringen var villig til at give forbundet enhver forklaring om Martskundgørelsens enkelte dele, som måtte ønskes, og ville i de tyske hertugdømmer udføre enhver forbundsbeslutning, som ikke krænkede kongens suverænitet i forbundslandene eller trådte hindrende i vejen for den frie udøvelse af lovgivningsmagten i de ikke-tyske dele, men alt til ingen nytte.

Den 20. september retter England alene – efter forgæves at have søgt Frankrigs bistand til en samlet henvendelse til de tyske magter – gennem sin gesandt en henvendelse til forbundet, hvori Russell efter at have anerkendt forbundets legitime rettigheder for forbundslandenes vedkommende erklærer, at det ikke kan forlanges, at hele det danske monarkis forfatning skal være underkastet Det tyske Forbunds retsmyndighed. De europæiske magter – og heri både England, Preussen og Østrig – havde ved Londontraktaten forpligtet sig til at respektere Danmarks integritet og uafhængighed, og Hds. Majestæt kunne ikke med ligegyldighed være vidne til en okkupation af Holsten, der kun ville ophøre på betingelser, der var et overgreb mod det samlede danske monarkis forfatning, og ville ikke kunne forblive ligegyldig over for iværksættelsen af en sådan akt mod Danmark og de europæiske interesser. Hds. Majestæts regering opfordrer derfor alvorligt den tyske forbundsdag til at holde inde og forelægge det omtvistede spørgsmål til de andre magters mægling, hvilke magter er uinteresserede i stridsspørgsmålet, men dybt interesseret i opretholdelsen af Europas fred og Danmarks uafhængighed. Dagen efter minder Russel ved noter til Preussen og Østrig disse magter om, at de ved Londontraktaten havde forpligtet sig til at respektere det danske monarkis integritet.

Også Frankrig henledte i slutningen af september Preussens og Østrigs opmærksomhed på de farer for Europas fred, som en alt for fjendtlig optræden mod Danmark kunne medføre, og understregede den af magterne givne garanti af Danmarks integritet.

Men Det tyske Forbund lod sig med Preussen og Østrig i ryggen ikke standse. Det afviste de af Danmark i Halls svar af 27. august afgivne tilbud og vedtog den 1. oktober påny forbundseksekution, hvis Danmark ikke inden – denne gang 3 uger – havde taget Martskundgørelsen tilbage. Eksekutionen skulle udføres af Østrig, Preussen, Sachsen og Hannover.

Danmarks svar blev *Novemberforfatningen,* hvis officielle navn var »Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender«, og som var bygget over Junigrundlovens læst. Dens indhold er uden betydning for denne fremstilling.

Rigsrådet trådte sammen den 28. september, og Novemberforfatningen vedtoges den 13. november med 40 stemmer mod 16.

To dage efter døde kong Frederik VII på Glücksborg Slot, og prins Christian af Glücksborg besteg tronen som Christian IX.

Dødsfaldet vakte i alle kredse – også blandt mange tysksindede – dyb sorg, men også bortset herfra var det en ulykke for Danmark just på dette tidspunkt, da den afgørende politiske strid stundede til. Trods alle bitre kampe og uoverensstemmelser havde kongen været det samlende midtpunkt for det hele monarki, hvis trone ingen drømte om at bestride hans – og alene hans – ret til. Da hans farbroder, arveprins Ferdinand lukkede sine øjne et lille halvt år før, og efterretningen herom kom til Berlin, skal en tysk taler ved et politisk møde have bemærket: »Nu står der kun 2 øjne mellem os og vore forhåbninger«.

Med erkendelsen af prins Christians ret til monarkiet som helhed var det noget andet. Londontraktaten af 8. maj 1852, hvorved denne arveret var fastslået og godkendt, var jo (se side 61 f) ikke undertegnet af det tyske forbund, og ihvorvel dette forbund ikke i sig selv havde nogen suveræn magt, havde dets ord dog stor betydning i de mange små tyske stater og i det brede tyske folk. Omvendt var forbundsdagen lydhør over for den nationale stemning i dette brede folk. Da prins Frederik af Augustenborg, søn af hertug Christian August, den 17. november proklamerede, at han havde besteget Slesvig-Holstens trone som »Herzog Friederich der Achte«, blev han modtaget med begejstring, naturligvis navnlig i de kredse, der i sin tid havde startet oprøret i 1848, og i forbundsdagen foreslog repræsentanten for kongeriget Sachsen, at den danske konges repræsentant skulle udelukkes fra forsamlingen. Forslaget vandt almindelig tilslutning.. Østrig og Preussen kunne naturligvis ikke undlade at godkende prins Christians ret til monarkiet Danmarks trone, efter som de havde underskrevet Londontraktaten, men de ville gøre hans ret til at lade sig repræsentere på forbundsdagen afhængig af, at han opfyldte de »Tilsagn, i Tillid til hvilke begge Magter havde vedtaget Londonner Traktaten, der overfor dem danner Kongens Sukcessionsret i Holsten«. Forbeholdet var en tilsnigelse, thi til anerkendelsen af Londontraktaten var intet forbehold knyttet, og for godkendelsen af hans ret som tysk fyrste til at lade sig repræsentere på forbundsdagen kunne ingen betingelser med rette stilles.

Resultatet blev imidlertid, at forbundsdagen den 28. november 1863 suspenderede den holstensk-lauenborgske (den danske konges) stemme.

Novemberforfatningen blev den 18. november underskrevet af Christian

IX meget imod hans vilje, idet han forudså de konflikter, der ville flyde deraf, og Det tyske Forbund protesterede da også, støttet af Østrig og Preussen.

I sidstnævnte stat var Bismarck i efteråret 1862 trådt til som kansler, og med ham fik den – og i realiteten hele Tyskland – en stærk og dygtig leder, der så situationens muligheder og forstod at udnytte dem.

Rusland, Frankrig og England havde rådet til at trække Novemberforfatningen tilbage, men Hall nægtede det.

Da kongen havde ønsket at følge stormagternes råd, trådte ministeriet Hall tilbage og efterfulgtes den 31. december af et ministerium Monrad, som var villig til på forfatningsmæssig måde at få Novemberforfatningen ophævet, men hertil levnede Bismarcks politik ikke tid; han havde videregående planer end, hvad der kunne rummes i en fortsat strid om forfatningen. Preussiske og østrigske tropper rykkede – iøvrigt imod Det tyske Forbunds ønske – ind i Holsten, der uden kamp rømmedes af de danske tropper, og overskred den 1. februar Ejderen.

Krigen var begyndt.

Den militære forhistorie

HÆRENS ORGANISATION.

Den hærplan, der gjaldt ved krigsudbruddet i 1848, var indført i 1842; hæren skulle herefter i fredstid bestå af

23 bataljoner fodfolk, nemlig 1 bataljon livgarde, 17 liniebataljoner og 5 jægerkorps.

27 eskadroner, nemlig 1 eskadron livgarde til hest, 2 eskadroner gardehusarer og 6 dragonregimenter à 4 eskadroner.

12 feltbatterier, fordelt i 2 artilleriregimenter, samt

1 pontonérkompagni (under 2. artilleriregiment).

2 ingeniørkompagnier.

Stabe, skoler m. m.

Planen var udarbejdet af den senere krigsminister og general Christian Frederik Hansen, efter ordre fra Christian VIII med et meget stramt budget.

Mandskabet udskreves udelukkende af landbefolkningen, og kun en del af de udskrevne blev uddannede[1].

Rekrutterne gennemgik en rekrutskole, inden de overførtes til linieafdelingerne, hvor de stod i 4 år, det meste af tiden dog som hjemsendte, idet kun en mindre del forblev til tjeneste efter forløbet af den årlige efterårsøvelse, til hvilken også liniens hjemsendte normalt indkaldtes; derefter stod mandskabet 4 år i reserven og 8 år i forstærkningen, der desuden omfattede alt det ikke uddannede mandskab; reservens og forstærkningens mandskab var beregnet til – udover at udfylde huller i linieafdelingerne – at opstille reserve- og forstærkningsafdelinger, men hertil manglede man så godt som helt befalingsmænd.

Det gjorde det naturligvis ikke bedre, da hæren skulle på feltfod i 1848, at 6 bataljoner og jægerkorps, 2 dragonregimenter, 1 artilleriregiment med 4 batterier samt 1 ingeniørkompagni gik over til oprørerne, hvor de dannede stammen i insurgentarmeen, og at officererne ved disse afdelinger for størstedelens vedkommende enten fulgte deres mandskab over til oprørerne eller – for at blive frigivne af disse – blev tvungne til at afgive æresord på, ikke at ville tjene imod dem.

Da derhos mobiliseringen af den danske hær i 1848 tog lang tid, fordi en del af afdelingerne på Sjælland skulle hente deres folk fra den jyske vestkyst, kunne vi ved Bov kun råde over 11.000 mand; men takket være en dygtig

1) Først ved grundloven af 5. juni 1849 indførtes almindelig værnepligt, men med stillingstilladelse, der først ophævedes i 1867.

hærledelse lykkedes det efterhånden at bringe hærens styrke så meget op, at vi ved krigens afslutning havde nær ved 1.000 officerer og 50.000 mand. Også materiellet var efterhånden bragt i god stand, og afdelingernes styrke, kampdygtighed og sammensætning svarede til de krav, deres førere med rimelighed kunne stille. En af de mest kendte førere sluttede sine erindringer med at skrive: »Det var særdeles brave folk, jeg skildtes fra, og aldrig har Danmark havt en saadan dygtig og krigerisk Armee, som den der nu opløstes«.

En meget stor del af æren herfor faldt på krigsministeren i det 2. ministerium Moltke (16. november 1848 – 12. juli 1851), general C. F. Hansen, en betydelig hærorganisator, der vel tog mod råd fra felthærens førere og bøjede sig, når han fandt deres udsagn rigtige, men på den anden side var stejl og ubehagelig, når det drejede sig om personer og tanker, der var ham imod. Han tålte ikke indblanding fra uvidende civilisters side og var fuldstændig blottet for konstitutionelle tanker. Lige så egnet han var til at være krigsminister under en enevældig konge, lige så uegnet var han derfor i en konstitutionel stat, hvor han skulle samarbejde med og søge at vinde forståelse hos en rigsdag.

I januar 1850 mødte den første rigsdag, og da den forlangte, at ministerierne skulle indsende deres budgetforslag, måtte disse for hærens og marinens vedkommende være prægede af, at de gamle planer fra 1842 havde spillet fallit, og at selv om regeringen ganske vist i øjeblikket forhandlede med de tyske stormagter om fred, kunne ingen sige, om vi i 1850 igen skulle kæmpe med dem.

Denne usikkerhed i de militære budgetforslag førte straks til voldsomme sammenstød mellem de selvsikre politikere og den stejle, hidsige krigsminister. Rigsdagen forlangte, at budgettet skulle skæres ned, og general Hansen svarede, at det var en illusion at tro, at udgifterne kunne skæres ned, thi så længe en alt omfattende fred ikke blev gennemført, ville staterne være nødsagede til at være rustede.

Så kom felttoget i 1850, og da rigsdagen igen samledes i oktober stod vor hær ved Danevirke, og hærens budget var naturligvis ikke blevet mindsket; dette førte til nye rivninger mellem krigsministeren og rigsdagen.

Det var som nævnt en stor og slagkraftig hær, Danmark rådede over ved afslutningen af 1. slesvigske krig. Med denne hær som forbillede, og på grundlag af de ved krigen vundne erfaringer, måtte det blive opgaven at skabe en ny hærorganisation til erstatning for hærplanen af 1842.

Denne opgave blev aldrig løst.

Det skyldtes først og fremmest, at Danmarks hele politiske kraft blev opbrugt under de for det samlede »monarki« ødelæggende forfatningsstridigheder, som er omtalt i det foregående afsnit, men også at vi ikke klart erkendte, at vore militære sejre ikke alene skyldtes vor hær, men også den indbyrdes uenighed inden for det splittede Tyskland, og at vi ikke drog de

militære konsekvenser af de politiske realiteter, men i stedet hengav os til en ubegrundet og ødelæggende optimisme.

I maj 1851 nedsattes en befæstningskommission (se side 123) og i august en anden til udarbejdelse af en ny hærlov. De fleste af regeringens medlemmer mente det i overensstemmelse med den politiske linie i notabelprojektet, at hæren deltes i *en del omfattende kongeriget og Slesvig og et forbundskontingent* for Holsten og Lauenburg; heroverfor hævdede krigsministeren – oberst Jacob Fibiger, der havde afløst C. F. Hansen ved ministeriets rekonstruktion i juli 1851 –, at forbundskontingentet ville blive en tysk avantgarde inden for monarkiet, og da statsrådets flertal fastholdt delingen, nedlagde han allerede i oktober sammen med udenrigsministeren (se side 58) sit mandat.

Til ny krigsminister udnævntes general Carl Julius Flensborg, der under krigsåret 1848 havde været en fremragende departementschef og i de 2 næste år stabschef ved overkommandoen. Han fremlagde et forslag, hvorefter den dansk-slesvigske hær skulle have en mobiliseringsstyrke på 48.000 mand og 8.000 heste og bestå af 18 fredsbataljoner, der i krigstid skulle fordobles, 6 rytterregimenter, 3 artilleriregimenter med ialt 15 batterier, 6 ingeniørkompagnier og 2 pontonerkompagnier. Herudover forudsattes en troppestyrke for Holsten og Lauenborg.

Samtidig med, at man forlod notabelprojektet, og det 4. ministerium Moltke afløstes af ministeriet Bluhme, hvori C. F. Hansen igen blev krigsminister[1)], henlagdes også Flensborgs hærlovsforslag, og der skulle først i 1858 vise sig et nyt, der dog også fik en død i stilhed.

Hærplanen af 1842 var således fortsat gældende med sine mangler, og de rammer, der møjsommeligt var bygget op i krigsårene, blev slået i stykker. Medens de 3 efter hinanden følgende ministerier, Bluhme, Ørsted og P. G. Bang, sled sig op i forsøget på at skabe en fælles forfatning, hvorom alle monarkiets dele kunne enes, var der ingen mulighed for at gennemføre et lovgivningsarbejde af principiel og grundlæggende art på forsvarets område; man måtte nøjes med lapperier. Derimod fandt der en vis indre udvikling sted i hæren. Liniebataljonerne fik således i 1852 nyt eksercerreglement, og rytteriet fik ved et reglement af 1854 ensartet organisation og uddannelse. Artilleriet var under stærk teknisk udvikling, bygget på erfaringerne fra 1. slesvigske krig, og dertil kom de nye tanker om riflet skyts, der i den italienske krig (1859) viste sig det glatløbede langt overlegent, se nærmere herom side 100 f.

Den første krigsminister i ministeriet Bang, general M. Lüttichau (den senere artillerichef hos general de Meza og fungerende overgeneral en kortere tid i februar 1864) påbegyndte i sin ministertid (fra december 1854, til han i maj 1856 demissionerede, fordi han ikke kunne tiltræde finansmini-

1) Han beholdt også denne post i det efterfølgende ministerium Ørsted.

sterens hårdhændede nedskrivning af krigsministeriets andel af det første budgetforslag, der forelagdes fællesforfatningens rigsråd) forarbejderne til en ny hærlov; hans efterfølger major C. C. Lundbye[1] arbejdede videre med forslaget og forelagde det i rigsrådet den 15. januar 1858. Dette forslag udmærkede sig ved at være overordentlig godt gennemtænkt og klart selv for en ikke-sagkyndig. Ved udarbejdelsen var man gået ud fra den felthær, man skønnede nødvendig ved sydgrænsen, hvis et hovedangreb skulle komme herfra, eller på Sjælland, hvis hovdeangrebet kom søværts. Man var derved kommet til en nødvendig styrke på mindst 50.000 mand; en hær på denne størrelse ville støttet på befæstninger gøre det nødvendigt for en angriber at sætte en meget betydelig styrke ind.

Måtte det frontale forsvar ved sydgrænsen opgives og hæren gå tilbage til flankestillingerne i Sundeved og ved Fredericia (se side 121-122 og 128-132), ville det – såfremt det danske forsvar blev ordnet i overensstemmelse med lovforslaget – være meget betænkeligt for en fjende at rykke langt op i Jylland, idet vi da, som i 1849, kunne samle hovedparten af vore styrker et af stederne, takket være vort herredømme til søs.

Efter erfaringerne fra vor forrige krig sammenholdt med, hvad der var almindeligt i andre hære, burde en styrke på c. 50.000 mand bestå af c. 39.000 mand fodfolk, c. 4.300 ryttere, c. 6.000 artillerister (120 kanoner) og 800 ingeniører. Tallet ville kunne dækkes af 8 årgange, og indkaldte man yderligere 9. og 10. årgang, kunne krigstyrken komme op på 60.000 mand ved, at de enkelte afdelingers krigsstyrke øgedes, infanteribataljonen således fra 800 mand til 1000 mand.

Fodfolkets overgang til krigsfod tænkte man sig skulle ske ved, at livgardebataljonen stillede 1 bataljon, medens rekrutstyrkerne ved 22 infanteribataljoner gjordes så store, at man af deres 8 årgange kunne formere 44 bataljoner, hver på 4 kompagnier – den såkaldte dublering[2]; som i 1848 skulle ved mobilisering infanteribrigaderne formeres hver med 4-5 bataljoner, altså uden regimentsinddeling. Tilsvarende skulle de øvrige våben udvikles i krigstilfælde. Vore 6 dragonregimenter, der havde 4 eskadroner på fredsfod, skulle opstille hver 6 eskadroner og kunne for at lette føringen inddeles i halvregimenter à 3 eskadroner; ved artilleriet skulle der af de 12 batterier opstilles yderligere 3 batterier, mens resten af styrkerne skulle bruges til fæstningsartilleriet, og ingeniørernes fredsstyrke skulle øges til 3 kompagnier i stedet for 2, således at der ialt kunne opstilles 6 ingeniørkompagnier, foruden nogle brokompagnier.

Det er forståeligt, at denne mobiliseringsopstilling som første forudsætning måtte have, at linieofficerernes tal, der kun svarede til 1842-lovens fredsstyrke

1) Også i ministeriet Andræ og det første ministerium Hall, samt igen fra den 13. august 1863 til den 18. maj 1864.
2) Hærloven af 1842 regnede kun med, at de 22 infanteribataljoner (bortset fra Livgarden) tilsammen opstillede 11 reservebataljoner.

væsentligt øgedes. Hærlovsforslagets betydningsfuldeste – og dyreste – krav gik da også ud herpå.

Ved forslagets første behandling i rigsrådet begyndte den tidligere krigsminister, oberst Tscherning, med at erklære, at forslaget var økonomisk ubetimeligt, og at det i øvrigt ikke indeholdt noget godt[1]). Skønt de efterfølgende talere gennemgående var velvillige, blev forslaget dog aldrig til lov. Hoverårsagerne var tre. Dels frygtede man, at en gennemførelse af det ville virke provokerende på de tyske magter (jfr. side 70) og være et symbol på, at vi ikke med god vilje ville forhandle om en fredelig løsning af forfatningsstriden; naturligvis vakte forslaget opsigt ved hofferne i Berlin og Wien og røre i den tyske presse og offentlighed, men argumentationen var – om ikke ukendt hverken dengang eller senere – en urimelighed, thi Danmark kunne ikke være nogen trussel mod de to tyske stormagter eller Det tyske Forbund, det hele forsvarsproblem (hærorganisationsforslaget og befæstningsforslaget, se side 136) var fra dansk side ingenlunde anskuet eensidigt med henblik udelukkende, eller i hovedsagen, pa faren fra syd (bl. a. gik befæstningsforslaget på dette tidspunkt *udelukkende* ud på en styrkelse af hovedstadens søbefæstning), og Danmark havde i handling stadig vist sin vilje til forhandling. Dels – og noget rimeligere – veg man tilbage for i den eksisterende situation, medens en del rigsrådsmedlemmer havde etableret mødestrejke (side 70), at træffe afgørelse i et så betydningsfuldt fællesanliggende som rigets forsvar. Dels endelig gaves der fra enkelte sider naturligvis også udtryk for økonomiske betænkeligheder.

En tilfredsstillende hærordning var det altså ikke lykkedes at få gennemført og muligheden herfor kom aldrig mere igen. Resultatet blev, at da krigen kom, måtte den udkæmpes med bl. a. for svagt officerskorps.

Ved ministerskiftet i december 1859 (se side 74) afløstes Lundbye (i ministeriet Rotwitt) af general Hans Nicolai Thestrup, der tillige overtog marineministeriet i det korte tidsrum, dette ministerium sad, og som fulgte med som krigsminister over i det andet ministerium Hall i februar 1860.

General Thestrup havde i den første slesvigske krig vist sig som en dygtig og beslutsom troppefører og fra 1858 været generalinspektør for infanteriet (en nyoprettet stilling), og på denne post havde han gjort sig meget fortjent af sit våben. Sin nye stilling som krigsminister beklædte han indtil midten af august 1863, og han har således æren for den styrkelse af hæren, der fandt sted i disse sidste 4 år, inden den skulle stå sin prøve. At denne styrkelse var højst ufuldstændig, var ikke hans skyld.

---

1) Tscherning troede blindt på en folkevæbning med kortest mulig fredstjeneste og geværet hjemme på væggen, altså nærmest et hjemmeværn. Han gjorde sig i det heromtalte rigsrådsmøde (den 27. januar 1858) også til talsmand for, at flinke menige uden nødvendigvis at have gennemgået en underofficersskole udnævntes til underofficerer, og at egnede underofficerer tilsvarende uden gennemgang af officersskole forfremmedes til officerer.

Straks ved sin tiltrædelse udarbejdede han et nyt eksercerreglement for infanteriet, som han bad alle officerer udtale sig om. Det var langt forud for sin tid, men da det først forelå rentrykt i maj 1863, nåede dets indhold ikke at trænge igennem inden for officerskorpset, hvad der kom til at præge en del af kampene i 1864.

I 1860 gennemførte han omdannelsen af vore 5 jægerkorps (det lette infanteri) til almindeligt infanteri, liniebataljoner, således at hele infanteriet nu blev ensartet uddannet og udrustet.

I den truende situation i begyndelsen af 1861 fik han påbegyndt de nødvendigste og i kort tid udførlige befæstningsanlæg »af ren feltfortifikatorisk Natur« ved Dannevirke og Dybbøl samt de »nærmest forhaandenliggende Foranstaltninger for Fredericias Vedkommende«, som er nærmere omtalt på side 136 f., jfr. side 77–78, samt indkøb af noget udrustning, men til begge formålene fik finansminister Fenger beløbene skåret ned til omkring halvdelen; der blev også indkaldt nogle sikringsstyrker, men da forholdene ved forsommertide træder ind i en noget roligere fase, hjemsendes styrkerne, og befæstningsarbejderne standses. Endelig fik Thestrup på dette tidspunkt ved gennemførelsen af en ny værnepligtslov af 2. marts 1861 skabt betingelserne for en forøgelse af de årlige rekrutindkaldelser.

I sin tid som generalinspektør havde Thestrup inspireret Lundbye til at gennemføre infanteriets mobilisering ved den på side 92 omtalte dublering, med hvilken der da også var regnet i hærlovforslaget af 1858. Nu blev det Thestrup selv, der – uanset at hærlovsforslaget var forsvundet – kom til at udgive de første bestemmelser herfor; det skete allerede i 1860, men forsøg med at gennemføre en dublering under indkaldelser fandt i større udstrækning først sted i 1861 og 1862.

Forøgelsen af mandskabsstyrkerne krævede naturligvis flere befalingsmænd, og da rigsrådet ikke var at formå til at bevilge en tilstrækkelig forøgelse af de faste officerers tal, måtte man på kortvarige skoler uddanne reserveofficerer; der oprettedes da i de 3 år et antal reserveofficersskoler, hvorfra udgik et stort antal reserveløjtnanter til geledtjenesten med en god praktisk omend nødtørftig uddannelse. Disse goder måtte hæren dog betale på anden måde. Tjenestetiden blev nedsat, og Landkadetakademiet blev nedlagt[1].

På grund af krigsfaren i 1863 fik de normalt udskrevne rekrutter, der skulle være mødt den 2. juli, ordre til at møde den 15. maj, og samtidig fik frinumrene fra 1862 og 1863 ordre til at møde på 4 ekstraordinære rekrutskoler.

1) Landkadetakademiet, der uddannede unge mænd til linieofficerer, stammede helt tilbage fra 1713 og var således tæt ved de 250 år; det var ikke fulgt med tiden på alle områder, og hærlovsforslaget havde derfor regnet med en omorganisation. I stedet mente man altså at kunne nøjes med de oprettede reserveofficersskoler og — af besparelseshensyn — at kunne nedlægge akademiet. Undervisningen ophørte med udgangen af oktober 1861; først med oprettelsen af Hærens Officersskole i 1867 fik Landkadetakademiet en afløser.

Efter udstedelsen af kundgørelsen af 30. marts 1863 (side 83), ved hvilken helstaten opløstes, og de to tyske hertugdømmer kun var tilknyttet monarkiet gennem kongens person, var det naturligvis nødvendigt at gennemføre en ny hærorganisation for den resterende kærne, Kongeriget-Slesvig. Thestrup begyndte da også på arbejdet med en sådan, men under forhandlingerne i regeringen herom, kom der en finansiel uenighed mellem ham og finansminister Fenger, og Thestrup demissionerede; nogle har ment, at han her så en kærkommen lejlighed til at forlade ministeriet og få en kommando, og det ville være forståeligt. Da de politiske begivenheder hurtigt havde begyndt at tage fart (side 84 f), måtte også disse hærlovsplaner lægges på hylden.

Den 13. august afløstes Thestrup af sin forgænger, oberst Lundbye, der straks erstattede direktøren for kommandoen (d. v. s. Krigsministeriets 1. departement), oberst Reich, med major Stephan Ankjær, der i treårskrigen først havde gjort tjeneste i alle 3 våben, men fra 1851 kun havde været i Generalstaben og Krigsministeriet. Han var hurtig og klar, havde stor arbejdsevne, men så for sangvinsk på forholdene. Både krigsministeren og direktøren betragtede det som givet, at krigen ikke ville komme før til foråret, og alle deres dispositioner byggede herpå.

Om efteråret afholdtes store øvelser ved Dannevirke under kongens ledelse. Næppe har der været arbejdet med større lyst og liv end netop nu, fordi alle så hen til en krig i den nærmeste fremtid, hvor vi »igen skulle banke Tysken«.

Alle ventede, at hæren ville blive holdt samlet efter øvelsernes afslutning. Men den 16. september blev der – trods de stadigt truende udsigter – givet ordre til, at afdelingerne efter øvelsernes afslutning skulle rykke til deres garnisoner og hjemsende mandskabet.

Sidste øvelsesdag sluttede i øsende regn med en revy for kongen, der kort tid efter sin hjemkomst til Glücksborg lagde sig på det sygeleje, hvorfra han ikke mere skulle rejse sig.

Øvelserne havde afsløret, at en del officerer var ubrugelige på grund af alder. Thestrup havde søgt at få de mindre anvendelige officerer afskediget, men finansminister Fenger havde sat sig derimod af hensyn til pensionsbyrden, og følgen blev, at gamle reserveofficerer, der ikke havde set en soldat siden 1852, fik kompagnier.

Næppe var bataljonerne kommet til deres garnisoner, før der den 21. september kom en kundgørelse, der med et pennestrøg væltede hele den ordning, Thestrup havde skabt i de foregående år.

Den brigadeinddeling, der i september havde været øvet ved Dannevirke, blev opløst. De 22 bataljoner blev hver delt i 6 kompagnier. Der tildeltes hver bataljon en næstkommanderende, der senere skulle kommandere dubleringsbataljonen, samt 2 overtallige kompagnichefer. De befalingsmænd, der var tildelt 7. og 8. kompagni, blev fordelt til de andre kompagnier. Kort sagt,

den indøvede dublerings sammenarbejdede befalingsmænd og mandskab blev splittet.

Samtidig besluttede ministeriet, at fodfolket skulle nærme sig krigsberedskabet gennem 4 stadier. Det første var den nu indførte deling i 6 kompagnier. Det næste skulle indtræde den 1. december og bestå i en formering af to halvbataljoner, hver på 3 kompagnier. Tredie stadium skulle indtræde 1. februar, hvorved bataljonerne samledes i 9 brigader, og endelig skulle 7. og 8. kompagni formeres den 1. marts, hvorved bataljonerne hver fik 4 kompagnier. Ved rytteriet skulle en tilsvarende trinvis opstilling ske.

Men skæbnen ville, at samme dag ordre herom udgik, den 1. oktober, blev forbundseksekutionen besluttet i Frankfurt, og krigsministeriet måtte foretage en delvis mobilisering under modstand fra finansminister Fengers side.

Bataljonerne vest for Store Bælt blev bragt op til 600 mand, de to dragonregimenter i Slesvig og Holsten fik en styrke på 340 mand hver, og 1 batteri sendts til Altona og 2 til Rendsborg. Den 17. oktober oprettedes 3 fæstningsartillerikompagnier med 2 i Danevirkestillingen og 1 i Fredericia. Desuden blev 2 ingeniørkompagnier forlagt til Slesvig. Men samtidig hjemsendte ministeriet de 4500 frinumre fra 1862 og 1863, som Thestrup havde indkaldt til uddannelse.

22. oktober inddeltes hæren i 3 divisioner, 1. division med 1. – 3. Brigade under general Gerlach, 2. Division med 4. – 6. Brigade under general Thestrup og 3. Division med 7. – 9. Brigade under general Steinmann. Desuden tildeltes divisionerne noget rytteri, artilleri og nogle ingeniører.

Kong Frederiks død den 15. november og de efterfølgende begivenheder (side 87 ff) satte også på det militære felt begivenhederne i skred. Det hastede nu med at gøre alt klar til krigen, og det synes som om krigsministeren er blevet noget febrilsk, da han den 27. november udsendte en kundgørelse, som befalede en ny inddeling af infanteriet. Den oprindelige plan havde formeret dette i brigader bestående af selvstændige bataljoner. Nu blev de oprindelige bataljoner ophøjede til regimenter, hver med 2 bataljoner (I og II), og brigaden kom til at omfatte 2 regimenter à 2 bataljoner. Denne regimentsinddeling var kun af det onde; for at skaffe chefer til brigader, regimenter og bataljoner blev det nødvendigt at flytte om på de ældre officerer, og over halvdelen af bataljonerne måtte føres af kaptajner og over halvdelen af kompagnierne af premierløjtnanter (eller gamle reserveofficerer), og de løjtnanter, der derved kom til at mangle i det egentlige geled, måtte erstattes af nyuddannede reserveløjtnanter; her blev de mange frivillige fra vore nordiske brødrefolk en værdifuld hjælp.

Omkring den 1. december fik de infanteriregimenter, hvis mandskab var hjemmehørende i kongeriget og Slesvig, ordre til at indkalde alle 8 linieårgange. Først den 14. december opfordrede man de holstenske regimenters

mandskab (14., 15., 16., 17. og 22.) til at møde under fanerne, men de udeblev næsten alle[1]. I stedet lod man de andre regimenter afgive en del af deres ældste årgange og samlede det tjenstgørende holstenske mandskab i en nyoprettet garnisonsbataljon. Ved denne ordning kom der til at mangle et stort antal folk ved samtlige regimenter, og man supplerede dem derfor op ved senere at indkalde forstærkningsfolk. Ved de slesvigske regimenter – 10., 12., 13. og 21. (det tidligere 4. Jægerkorps), der var rekrutteret henholdsvis fra Nordslesvig, Mellemslesvig, Sydslesvig og hele Slesvig (10. havde dog også en del folk fra Ejdersted) – var der, mest ved 12. og 13. en del mindre pålidelige elementer, og der skete derfor en del udskiftninger, således at mindre pålidelige folk fordeltes mellem 6 kongerigske regimenter, og disse i stedet afgav folk til de 4 slesvigske.

Ved rytteriet fandt mobiliseringen sted på samme måde, idet de kongerigsk-slesvigske regimenter sattes på krigsfod og afgav mandskab til det holstenske 2. Dragonregiment, der derfor først tilgik hæren på et senere tidspunkt. Først den 30. november forelagdes et lovforslag om yderligere udskrivning af heste, men det kom så sent, at der ingen heste tilgik fra de tyske hertugdømmer, og regimenterne under krigens gang måtte modtage rå og utilredne heste.

Ingeniørtropperne fik en tilgang, idet der oprettedes et 3. Ingeniørkompagni; alle 3 kompagnier dubleredes, pontonérkompagniet overførtes fra artilleriet, og man delte det i et brokompagni og et landgangsbrokompagni.

HÆRENS MATERIEL.

Håndskydevåbnene.

Ved afslutningen af treårskrigen rådede vi over et stort antal geværer af forskellige typer (glatløbere og rifler), der alle var forladegeværer og indrettede til perkussionsantændelse.

Fordelen ved riflen var, at den havde større rækkevidde og større skudsikkerhed; skudsikkerheden på 600 alen var lige så stor som den glatte muskets på 200 alen. Til gengæld krævede ladningen større omhu i håndteringen. Ved ladningen af de ældre rifler måtte man forcere den runde kugle ned gennem piben ved at støde kraftigt på den med ladestokken. Dette kom

1) 14. Bataljon, der var udpeget til at danne den styrke (omfattende 2 lauenburgske og 2 holstenske kompagnier), som Holsten var pligtig til i en given situation at stille til rådighed som forbundskontingent, var allerede den 20. november beordret bragt på krigsfod; den kom til at indtage en højst mærkværdig stilling, idet dens pligt overfor forbundet ville komme i modsætning til dens loyalitetspligt overfor sin hertug, den danske konge. Problemet blev løst som omtalt på side 147, men bataljonens opstilling som dansk regiment blev naturligvis derved forsinket, vi møder den først i Fredericia sammen med 13. Regiment, se side 237-238.

man ud over ved i bunden af kammeret at anbringe en tap, hvoraf navnet »tapriffel«. Man kunne nu bruge et aflangt skarp af mindre kaliber end løbet, hvorved det let kunne føres ned med ladestokken og plattes ud over tappen ved nogle stød. I 1849 konstruerede en fransk kaptajn Minié skarpet således, at krudtgassen selv fremkaldte den ønskede udplatning. Dette opnåede han ved at give bunden af skarpet en udhuling og deri anbringe en lille jernskål, culot, som krudtgassen ved affyringen trykkede op i blyet, som derved udvidedes. Senere anbragtes yderligere et par riller rundt om skarpet, hvorved dette endnu lettere pressedes ind i riffelgangene, og culot kunne udelades.

I de følgende år afholdtes herhjemme en række forsøg med skarpets form og vægt, med riffelgangenes stigning og med oprifling af vore mange glatløbede geværer. I 1860 var man kommet så vidt, at man lod den glatløbede musket af 1828 omdanne til miniériffel, hvorved den fik samme skudsikkerhed som tapriflen og endda fladere bane og i 1861 standsedes uddannelsen i brugen af glatløbede våben. Ved krigens udbrud rådede vi derefter over 33.000 taprifler (kaliber 16,9 mm) og 22.000 miniérifler (17,8), hvortil under krigen yderligere kom 13.000.

I udlandet lå forholdene således:

Det østrigske forladegevær var vort lidt underlegent, medens de andre stormagters stod på lige fod med vore.

Både Norge og Preussen havde derimod indført et bagladegevær, som i skudsikkerhed og banens fladhed nærmest svarede til vore forladegeværer; det preussiske tændnålsgeværs store fordele var derimod den hurtige ladning, og at det kunne betjenes liggende. Det havde cylindermekanisme, og patronen førtes ind bagfra.

Så sent som i foråret 1864 antog Schweiz et forladegevær, men efter at have set erfaringerne fra 1864 gik det allerede i 1865 over til bagladegevær.

Når man de fleste steder veg tilbage for at indføre bagladegevær, skyldtes det frygten for ammunitionsspild, den stående anke mod hurtigskydende geværer.

Det andet håndskydevåben, pistolen (kal. 17,5 mm) var for mandskabets vedkommende det samme som tidligere, nemlig en enkeltladende forladepistol. Men efter at man havde konstrueret en patron med fænghætte, begyndte revolverne at komme frem. Princippet i dem er som bekendt, at et antal – normalt 6 – patroner anbringes i en tromle bag piben, og at tromlen drejes ved hanens spænding, så den næste patron kommer på plads. Den blev anskaffet af en del officerer, der skulle holde sig selv med våben, men den var endnu ikke driftsikker og svigtede let. Af hensyn til vægten blev den også ofte anskaffet i for lille kaliber, så skarpet ikke havde den fornødne kraft til at slå modstanderen ud øjeblikkeligt.

I begyndelsen af århundredet havde den danske premierløjtnant Schumacher konstrueret espingolen, forløberen for senere tiders maskinskyts. Den bestod af op til 10 geværløb, der var lagt ved siden af hverandre eller i 2 lag og affuterede i lette lavetter med tilhørende forstillinger. Rørene var ladet skiftevis med krudt-kugle-krudt-kugle o. s. v. op til 16–32 gange. Antændelsen foregik fra mundingen, hvor der var anbragt en lille tændsats, og ilden forplantede sig ned gennem røret, ved at der var boret kanal gennem kuglerne. Dens store svaghed var, at den ikke kunne lades på stedet, men at røret måtte ombyttes og sendes tilbage for at blive ladt. Der havde i Treårskrigen været formeret et par batterier med dem, og nu i 1864 oprettedes et igen.

Artilleri.

Det glatløbede skytssystem, der anvendtes herhjemme i denne periode, var konstrueret af general Fibiger. Dets feltskyts bestod af 6 og 12 pds[1] kuglekanoner og 12 og 24 pds granatkanoner. Fæstnings- og belejringsskytset omfattede 24 pds kugle- og 84 pds granatkanon, kystskytset 36 pds kugle-, 84 pds granatkanon og 168 pds granatkanon. Af morterer havde man 24 pds håndmorter, 84 og 168 pds morter og 15" stenmorter.

Kuglekanonerne var især beregnet til beskydning af faste mål, bygninger og fæstningsanlæg, og skød med massive jernkugler, der ved anslaget skulle gennembryde eller vælte målet. Hertil fordredes en ret stor krudtladning for at gøre anslaget kraftigt nok. Dette førte til, at kanonen måtte have tykke vægge og derfor kom til at veje meget.

Granatkanonerne udskød granater, hvis virkning skulle fremkomme ved eksplosionen, hvorfor skarpets levende kraft ikke behøvede at være så stor. Der skulle derfor betydeligt mindre krudt til, væggene kunne gøres svagere, løbet kortere og vægten af kanonen betydeligt mindre end kuglekanonens.

For med det samme batteri at kunne skyde med begge de to kanontyper blev et 8-kanoners feltbatteri organiseret med 3 delinger (à 2 kanoner) kuglekanoner og 1 deling granatkanoner, og det var naturligvis af praktisk betydning, at alle 8 kanoner kunne føres på den samme lavettype; med henblik herpå var kaliberskalaen i system 1834 beregnet således, at en kuglekanon af et vist kaliber havde omtrent samme vægt som en granatkanon af nærmest højere kaliber, således som det vil ses af nedenstående oversigt[2].

1) Et skydevåben betegnes bl. a. ved sit kaliber, d. v. s. størrelsen af det skarp, der hører til våbnet. Nu om dage sker det ved at nævne skarpets *diameter*, men på den tid, der her tales om, nævnes for artilleriskyts derimod *vægten* af den *massive jernkugle*, der passede til løbet, uanset at granatkanonens kugle *ikke* var massiv og altså havde *mindre vægt*.

En undtagelse dannede stenmorteren, der ligesom håndskydevåbnene, se side 98, som kaliber nævnte løbets diameter.

2) Om rækkevidden af det riflede skyts, se side 101.

skyts	vægt i kg	største rækkevidde i m
6 pds (9 cm) kuglekanon	395	1255
12 – (12 –) granatkanon	394	1883
12 – (12 –) kuglekanon	781	1569
24 – (15 –) granatkanon	802	2197
24 – (15 –) kuglekanon	2209	1569
84 – (23 –) granatkanon, let	2216	3138
36 – (17 –) kuglekanon	3907	1569
84 – (23 –) granatkanon, svær	4254	3766

Et kanonbatteri sammensattes således f. eks. af 3 delinger 12 pds kuglekanoner og 1 deling 24 pds granatkanoner[1]).

Morterne skød i høje kuglebaner, således at skarpet kunne nå ned bag dækninger til virkning enten mod faste eller levende mål. Den ovf. nævnte stenmorter skød mod levende mål med en slags kardæsk, en kurv fyldt med sten e. l.

Fibigers skytssystem var vel gennemtænkt, og vi kunne i den første slesvigske krig rykke i felten med et fuldt tidssvarende artilleri, der var vore modstandere rigeligt jævnbyrdigt; men den artilleristiske udvikling gik hurtigt i de 14 år mellem de 2 krige.

Efterhånden som fodfolkets rifler kunne nå artilleriet på afstande, der var større end kardæskens rækkevidde, blev i alle de europæiske større magters hære bestræbelserne for at fremskaffe riflet skyts intensiveret, samtidig med at man i nogle hære gik over til bagladesystemer. Frankrig indførte i 1858 riflet forladeskyts, der i krigen i Italien i 1859 viste sig det østrigske glatløbede langt overlegent; Preussen og England valgte derimod at gå over til riflet bagladeskyts, men nyanskaffelsen var i Preussen ikke fuldt gennemført i 1864 (og ej heller i 1866), og Østrig havde i 1864 ikke nået at få gennemført et forsøg med riflet forladeskyts.

Herhjemme nedsattes i 1851 en kommission, og i 1856 indledtes forsøg med riflede kanoner, men svigtende bevillinger gjorde, at de ikke førte til noget af betydning.

Under den truende politiske situation i 1861 udboredes en del 3 pds metalkanoner til 4 pds og oprifledes; med »metal« betegnede man det anvendte materiale, bronce, i modsætning til jern. Dette materiale, der havde været fyldestgørende for det glatløbede skyts, synes imidlertid at vise sig mindre egnet til riflet skyts, idet det var lidet modstandsdygtigt mod slid, således at riffelgangene under skydningerne hurtigt blev nedslidt. Samtlige 4 pds riflede metalkanoner blev derfor vraget som feltskyts, men fandt anvendelse som

1) I 1864 havde man forladt denne organisation, således at de glatløbede feltbatterier kun havde een kanontype, enten kuglekanon eller granatkanon. I stedet for den glatløbede 6 pds. kuglekanon var endvidere trådt en riflet 4 pds. kanon, se nærmere ndf.

fæstningsskyts. Det 4 pds riflede skyts, der indgik i feltartilleriet, var fremstillet ved rifling af nogle i Sverige indkøbte 4 pds jernkanoner.

Ved en senere oprifling af nogle 12 pds metalkanoner faldt forsøget heldigere ud, idet materialet var bedre, ligesom de ej heller udboredes inden opriflingen, således at de bevarede deres godstykkelse; af den samlede beholdning på 72 fik man 58 gode piecer, der deltes mellem hæren og flåden. Af hærens piecer blev de fleste brugt som fæstningsskyts og kun 8 formeret i et feltbatteri (4.), men ejheller disse 8 fandt anvendelse som feltskyts. Endelig udboredes et mindre antal 18 pds metalkanoner til 24 pds og rifledes; de overgik dog alle til marinen. De riflede 4 pds jernkanoner og 12 pds metalkanoner havde en største rækkevidde af henholdsvis 2480 og 3610 m, altså omkring det dobbelte af de tilsvarende glatløbede kanoners, og samtidig havde det riflede skyts kun halvt så store sideafvigelser som det glatløbede.

Hvor betydningsfuld de riflede kanoners større rækkevidde og træfsikkerhed var, viste sig tydeligst på Dybbøl (se bl. a. side 269), hvor de på den søndre flanke i skanse II opstillede 12 pds riflede kanoner (se plan 36) med god virkning kunne tage kampen op mod de preussiske batterier på Broagerland, medens de glatløbede kanoner af samme kaliber kun ville kunne række et godt stykke ud i Vemmingbund, 400–700 m for kort.

Efter hærloven af 1842 bestod feltartilleriet på fredsfod af 12 feltbatterier, der på krigsfod kunne suppleres med 6 reservefeltbatterier; det lykkedes dog kun at opstille 1 ekstra batteri, 13. Feltbatteri.

Ved krigsudbruddet bestod feltartilleriet herefter af følgende:

Batteri	Kaliber i pd	
1.	4	riflet
2.	4	riflet
3.	4	riflet
4.	12	riflet
5.	12	granatkanon
6.	12	kuglekanon
7.	4	riflet
8.	4	riflet
9.	12	kuglekanon
10.	12	kuglekanon
11.	4	riflet
12.	12	kuglekanon
13.	24	granatkanon

Munderingsudrustningen.

Medens bevillingsmyndighederne tidligere havde afvist alle indstillinger om penge til dækning af mobiliseringsbehovet for munderingssager, førte begi-

venhederne i 1861 til, at der skaffedes midler til udstyr af 39 bataljoner – man regnede ikke med dublering af de holstensk-lauenborgske afdelinger –, rytteriet og artilleriet. Følgen var, at man i august 1863 rådede over munderingsudrustning til 45.000 kombatttanter og 600 trænsoldater. Man måtte dog regne med, at disse tal – i det følgende fjerdingår – på grund af slid ville blive forringet med c. 8000 sæt.

Beholdningerne var således meget knebne, og da der udover den beregnede styrke yderligere indkaldtes nogle forstærkningsmænd, så man sig nødsaget til foreløbig at udstyre c. 7000 af dem med færøske trøjer i stedet for frakker.

Beholdningen af tornystre var heller ikke tilstrækkelig, idet der manglede 10.000, og da de ikke kunne leveres rettidigt, måtte man foreløbig udstyre en del med en slags rejsetasker, de såkaldte interimstornystre.

Nogen tid før krigen havde krigsministeriet afskaffet enmandskogekedlen, og dette fejlgreb kom til at spille en stor rolle under de hårde Danevirkenætter; de store flermandskogekedler fulgte nemlig bagagevognene, der hver aften blev trukket bort fra afdelingerne for at blive samlet på trænets parkpladser, så det blev umuligt at stramme mandskabet op i nattens løb med varme drikke eller supper.

Ved kavaleriet rådede man over hesteudrustning og munderingssager i tilstrækkeligt antal, men man manglede de store nummerstørrelser.

Ved artilleriet blev beholdningerne helt sprængt, da man oprettede fæstningskompagnierne.

Værst var det med trænsoldaterne. Man havde kun mulighed for at udstyre de 600, der var indkaldt til Flensborg. De 2400, der mødte i Odense, måtte afgå til deres institutioner i deres egne klæder, og man søgte så at sende udrustningen efter dem.

Også fodtøj skortede det på.

Først efterhånden lykkedes det således at fremskaffe den strængt nødvendige udrustning til felthæren, mens det ikke lykkedes at oprette de divisionsdepoter, som var forudsat i mobiliseringsplanen.

Trænet.

En af følgerne af, at det ikke var lykkedes at afløse hærloven af 1842, blev, at ejheller opstillingen af et træn var ordnet, da krigen kom i 1864. Af økonomiske grunde var dette uundværlige led i en felthær ganske forbigået i hærloven af 1842; det måtte fra nyt opstilles under treårskrigen, og i mellemkrigsperioden havde man ikke haft midler til at vedligeholde de opstillede formationer.

I et memorandum af 12. oktober 1863 havde direktøren for kommandoen, major Ankjær, og generalkommissær v. Schmidten (chefen for 2. departement) udtalt, at hæren manglede i alt 7000 heste, hvoraf de, der skulle

skaffes fra hertugdømmerne, kunne udskrives ved kgl. anordning, medens der måtte en lov til for de kongerigske hestes vedkommende.

Behandlingen af loven blev imidlertid forsinket, således at den først blev vedtaget den 12. december og højeste pris på en hest blev sat til 150 rdl., hvorfor ejerne ikke var ivrige for at møde med dem, og de fleste af dyrene var af meget ringe kvalitet. Dertil kom, at Holsten og Lauenborg i slutningen af december blev besat af eksekutionstropperne, inden man nåede at få udskrevet heste i de to hertugdømmer. Derved kom man til at mangle et stort antal heste, der så måtte fremskaffes fra kongeriget og Slesvig.

Af vogne rådede man kun over et forholdsvis lille antal »voiturer« (specielle militærkøretøjer), nemlig nogle patronkarrer, bagagekarrer og store firspændige vogne; resten måtte derfor udskrives som almindelige færdselsvogne.

Til at lede trænkommandoen ansattes ritmester W. Haffner og under ham 4 løjtnanter, nogle underofficerer og menige af rytteriet og 500 trænsoldater; men ingen af befalingsmændene havde nogen som helst erfaring i denne særlige tjeneste eller i at lede større vognkolonner med uuddannede kuske. Tallet forøgedes kort efter med nogle underofficerer og nogle trænkonstabler som kuske ved patronkarrer og telegrafvogne samt et antal trænsoldater.

Som samlingssted for heste og vogne blev Aabenraa valgt, idet dog leverancerne fra Sydslesvig skulle møde ved Slesvig By, hvorfra de straks efter mødet blev fordelt til felthærens afdelinger ved Danevirke.

Men også det hårde vejr forsinkede sammendragningen, og særlig gjaldt dette leverancerne fra øerne, idet isen til tider umuliggjorde transporterne over bælterne. Først henimod slutningen af januar strømmede de nyudskrevne og uøvede trænsoldater, heste og vogne ind i Aabenraa, og samtidig var presset fra afdelingerne på trænkommandoen så voldsomt, at man ikke kunne overholde nogen plan for fordelingen, men måtte afgive hestene, efterhånden som de mødte. Følgen blev, at heste, der var egnede til rideheste, blev afgivet til køreheste og omvendt, og at trænsoldater, der aldrig havde haft med en hest at gøre, blev afgivet som kuske, medens kørevante bønderkarle blev afgivet som officersoppassere.

Ved krigens udbrud var de højere stabes træn til stede, men ved infanteriet havde 7 % af patronkarrerne ingen heste, og desuden manglede 14 % færdselsvogne. Ved kavaleriet manglede 67 % patronkarrer og 52 % færdselsvogne og ved batterierne 27 % færdselsvogne.

Foruden ved afdelingerne skulle et stort antal vogne bruges ved transporten dels af proviant og fourage fra magasinerne i 2. og 3. linie til udleveringsmagasinerne, dels af syge og sårede fra fronten til lazaretterne længere tilbage, og hertil måtte man bruge kuske med heste og vogne, der blev udskrevet i omegnen til ægtkørsel.

Til proviantkolonner var oprindelig beregnet 200 vogne med 400 heste

foruden et stort depot ved Flensborg; opstillingen heraf viste sig dog snart umulig, og 22. januar sendte man de 100 største vogne til Flensborg, hvor de skulle indgå i 4 proviantkolonner, 1 til hver division, men det lykkedes kun at formere 1. divisions inden krigens udbrud.
De 3 andre kolonner nåede ikke at blive formeret før i begyndelsen af februar.

Ved krigens udbrud var armeens træn altså ikke i tilfredsstillende stand.

FLÅDENS ORGANISATION OG MATERIEL.

Studiet af krigen 1864 fører ind på betragtninger, der for den sømilitære forhistories vedkommende gør det rimeligt, at der gives en kort omtale af tidsrummet 1807-64. Der er så mange forhold, der er påvirket af udviklingen gennem hele denne tidsperiode, at en fremstilling uden et kort tilbageblik vil være ufuldstændig. Det er til den ende nyttigt at gøre sig klart, at den omhandlede periode i åremål ikke er stort længere end tiden fra første verdenskrigs begyndelse til nutiden.

I 1814 stod Danmark som et land, der på alle områder var præget af nederlagets ånd. Englænderne havde i 1807 bortført den dansk-norske flåde – landets stolthed og magtfaktor gennem århundreder. Krigen 1807-14 og statsbankerotten 1813 havde rystet og ødelagt vor økonomi og vor søhandel, og i 1814 var vort næsten 400-årige samliv med Norge blevet afbrudt. Danmark var blevet et lille land. Der var ingen mulighed for at genopbygge en flåde af det tidligere format; besparelser og nedskæringer sad i højsædet, og sparsommeligheden rådede overalt. Disse forhold kom til at præge de to generationer, der voksede op i fattigdom under den vanskelige genopbygning, som gik forud for krigen i 1864.

Under kanonbådskrigen i 1807-14, der med meget mangelfuldt materiel udkæmpedes med mod og udholdenhed mod en langt overlegen og krigsvant fjende, ændredes i nogen grad den danske søofficers stilling. I flådens storhedstid havde han, såvel i kamp som i diplomati, måttet optræde med stor selvstændighed, og befolkningen betragtede ham med den største agtelse. Da man efter 1814 påbegyndte genopbygningen af flåden, kom han til at leve under langt mere beskedne og ubemærkede forhold, hvilket utvivlsomt har indvirket på hans hele indstilling til livet og til sit kald.

Fredsperioden var en stille tid for flåden, der var under opbygning til en størrelse passende til landets økonomi, men for den ældre generation, der havde oplevet storhedstiden, må den have forekommet at være af en meget beskeden størrelsesorden. Udrustningerne var få og små, og uddannelsen som følge deraf ringe, hvorfor mange officerer måtte søge deres videre uddannelse i fremmede flåder, særlig den franske, samt i koffardifarten og enkelte officerers krigserfaring var derfor ret ringe. Krigen 1848–50 gav – på grund af

fjendens underlegenhed til søs – kun flåden lejlighed til småkampe, bortset fra den ulykkelige affære ved Ekernførde, som kastede sin mørke slagskygge over hele dens virksomhed i denne krig.

Da den første slesvigske krig i 1850 var endt, måtte det med den politiske uro omkring hertugdømmerne stå klart, at man måtte være forberedt på en ny krig inden for en overskuelig tid. Ligesom i den første slesvigske krig måtte også nu Danmarks søherredømme over de tilstødende farvande være en forudsætning, hvis man skulle gøre sig håb om at hævde sig over for den overmægtige tyske hær. Her gjaldt den strategiske læresætning, at »our frontier is the enemy's coast line«, hvilket vil sige, at vi måtte bevare vort herredømme over søen i en sådan udstrækning, at man med rette kunne betragte fjendens kyster som vore egne grænser.

Da krigen i 1863 nærmede sig, var vor flåde vel den preussiske[1]) overlegen, men dog i en beskeden stand. Materiellet var dels for fåtalligt til de opgaver, det i den nye krig blev stillet overfor og dels for umoderne. Hertil var flere samvirkende årsager, hvoraf den vigtigste dog var udviklingen.

Netop dette tidsrum – tiden 1850–64 imellem de to slesvigske krige – blev afgørende på dette felt. Teknikken gik, set med datidens øjne, frem med stormskridt og forårsagede store vanskeligheder ved valg af nye skibstyper til flåden.

Da krigen i 1850 endte, bestod vor flåde udelukkende af træsejlskibe, bortset fra nogle mindre hjælpedampskibe af meget ringe krigsværdi. I disse år blev valget mellem sejl og damp som fremdrivning og imellem træ og jern som skibsbygningsmateriale nødvendigt, og kampen imellem panseret og artilleriets evne til at gennembryde dette begyndte. De store mariner indførte dampskibe bygget af jern, og Krimkrigen (1853-56) og den nordamerikanske borgerkrig (1861-65) viste, at panseret var en faktor af afgørende betydning for søkrigen.

For at nå frem til et tilfredsstillende resultat herhjemme drøftedes – med mere eller mindre sagkundskab og med politisk islæt – sagen på tinge, men vanskelighederne var store. Byggeprogrammerne blev stadig overgået af udviklingen.

Man begyndte med at stå fast på, at det gamle sejldrevne trælinieskib var flådens rygrad, men omtrent midt i perioden måtte man forlade dette standpunkt. Dampen og til slut panseret var for tungtvejende argumenter. Man indsatte dampmaskiner i de dertil egnede skibe, men bevillingerne faldt – til dels på grund af uenighed i synspunkterne både blandt teknikere og politikere og imellem disse grupper indbyrdes – nølende, hvilket yderligere sinkede moderniseringen, der på grund af den truende krig var nødvendig. Man nåede herved vel frem til brugelige resultater, men kun enkelte enheder blev færdige, før krigen kom.

1) Jfr. dog side 117, næsts. stk.

Endelig købte man i 1862 i England to panserskonnerter, »Absalon« og »Esbern Snare«, men deres panser var for let (2¼"=ca. 6 cm) og deres sødygtighed for ringe til de krav, man stillede til deres anvendelse. Samme steds købte man i 1863 et panserbatteri »Rolf Krake« (panser 4½"), som det lykkedes at få leveret lige før krigens udbrud. Dette skib havde enkelte mangler i retning af fart og styring, men det kom dog til at spille en betydelig rolle under krigen. Forsøg på at fremskaffe endnu et skib af lignende type mislykkedes, væsentligst på grund af det fremrykkede tidspunkt.

Samtidig var en omfattende modernisering af orlogsværftet blevet nødvendig. Alt måtte her omstilles fra træ- til jernskibsbygning med dertil hørende maskinkonstruktion og maskinbygning. Maskiner hertil og apparatur måtte anskaffes og opstilles, og arbejderstaben – den faste stok eller håndværkerstokken – måtte oplæres til jernarbejdet, der var nyt for folkene, dok til de nye og større skibe måtte anlægges og nye værksteder og magasiner opføres. Til hele denne modernisering var pladsen på det gamle værft, Gammelholm, for trang, hvorfor man besluttede at nedlægge dette og overføre alt til den nyere del af værftet, Nyholm, hvor man ved opfyldning havde indvundet plads til nyanlæggene; denne overførelse afsluttedes først i 1866. Hertil kom, at skibenes udrustning sinkedes ved den megen transport fra og imellem magasinerne på de to adskilte holme, en transport, der var både vanskelig, tidrøvende og kostbar, og som i vintermånederne ofte var uigennemførlig på grund af isdannelser. Vel var hele denne omflytning og omorganisation ikke den bedste forudsætning for en krigsudrustning, men moderniseringen stillede sine uafviselige krav selv i en sådan tid, og de måtte efterkommes.

Trods disse vanskeligheder lykkedes det, da krigsfaren henimod slutningen af 1863 blev overhængende, at udruste størstedelen af flåden, selv om arbejdet yderligere sinkedes af den strenge vinter.

Materiel til troppe- og træntransport på søen var ved krigens udbrud ikke til stede i tilstrækkeligt omfang, og der fandtes ingen organisation til udførelse af denne for hæren så betydningsfulde tjeneste, hvilket – da tropper skulle overføres til Jylland – afstedkom store vanskeligheder, samt, hvad der var meget uheldigt på dette tidspunkt, diskussioner og stridigheder imellem de to militære ministerier.

Materiellet var ikke flådens eneste vanskelighed. Grundlovens indførelse af den almindelige værnepligt forandrede i ikke ringe grad dens organisation, idet det faste mandskab (menige og underofficerer), der hidtil havde dannet grundstammen i skibenes besætninger, blev stærkt indskrænket og erstattet med værnepligtige, der ikke i samme grad var kendt med tjenesten i vore krigsskibe. Den ved denne reduktion fremkaldte mangel på underofficerer måtte imødegåes ved at udkommandere til underofficerstjeneste en del menige af det tiloversblevne faste mandskab; samtidig måtte man for at dække

officersbehovet ved de store udrustninger antage skibsførere og styrmænd fra koffardiflåden til tjeneste som månedsløjtnanter (svarer til de nuværende reserveløjtnanter). Alt dette virkede naturligvis skadeligt på den gamle, fasttømrede ordning af tjenesten ombord i skibene, hvor tidligere enhver af den overvejende faste besætning var skolet til tjenesten fra barnsben. En sådan omorganisation vil altid virke til skade for skibstjenesten, og da særlig lige foran en krig, hvor alle ombord bør være fuldt fortrolige med det daglige arbejde; dette forhold lettedes dog derved, at man – efter erfaringerne fra 1848–50 – siden 1851 årligt havde udsendt et eksercerskib, hvori de værnepligtige artillerister fik en god uddannelse. En del af disse folk mødte ved indkaldelsen i 1864 og dækkede i nogen grad behovet på dette område.

I tidsrummet imellem de to slesvigske krige forefaldt kun to ekstraordinære udrustninger af flåden, første gang da de engelske og franske eskadrer under Krimkrigen i 1854 viste sig i Østersøen for at angribe Rusland, og anden gang da den preussiske eksekution i 1861 truede. Ved begge lejligheder overgik man dog snarest atter til normale udrustninger, hvor en fortsat uddannelse med krigen for øje sikkert havde været gavnlig for personellet. Atter her manglede forståelsen af og viljen til at ofre de forholdsvis ringe udgifter til en videre uddannelse af det personel, der skulle deltage i en eventuel krig.

En samlet oversigt over den udrustede flåde enheder med nogle oplysninger for hver enkelt af disse findes på side 112-115.

Skibstyperne.

Da krigen kom, havde flåden således, jfr. nysnævnte oversigt, mange forskellige skibstyper. Endnu fandtes der en del ældre træ-sejlskibe, men de seneste år havde frembragt moderniserede typer, hvor særlig det dampdrevne skrueskib trådte i forgrunden. Hvor det kunne lade sig gøre, havde man forsynet de ældre sejlskibe med dampmaskiner og skruer. Endnu holdt man på sejlrejsningen til almindelig fremdrivning, mens dampen først kom i anvendelse, når manøvrer forestod, som f. eks. under kamp.

Skibene byggedes endnu af træ, og den traditionelle typebetegnelse – linieskibe, fregatter, skonnerter og korvetter – bibeholdtes. Disse betegnelser var bestemt af armeringen, der som hidtil var anbragt på et eller flere dæk ved kanonporte i skibssiden. Skibenes størrelser afgjorde, hvor mange dæk der kunne bære kanoner. Alle de omhandlede skibe førte kanoner på øverste – åbne – dæk, skonnerter og korvetter kun på dette, fregatterne endvidere på et og linieskibene på to lukkede dæk. Kanonerne var i disse skibe anbragt med halvdelen i hver skibsside, det såkaldte lag, og almindeligvis kunne man under kamp kun bruge det ene lag ad gangen.

Kanonerne var anbragt i hver sin rappert, en 4-hjulet slæde, der kunne løbe tilbage ved rekylen. Når kanonen derefter igen var ladt, blev den ved taljer atter halet ud i porten klar til nyt skud.

Panserbatteriet »Rolf Krake«, som kun havde en ringe sejlføring, blev det første af flådens skibe, hvis skyts var opstillet i diametralplanet med skydefrihed til begge sider. Skibets hovedarmering var 4 glatløbede 60 pds (21 cm) kanoner, anbragt parvis i to drejelige pansertårne; desuden førte batteriet 8 stk. 4 pds haubitser.

Såvel skrueskonnerterne som en del af de mindre dampskibe havde for ringe sødygtighed for Østersøen i forårsmånederne.

De fleste af skruekanonbådene førte deres to kanoner anbragt på hver side af skibet i en udbygning, den såkaldte patte, hvilket tillod en meget stor skydefrihed for- og agterefter. De sidste af disse kanonbåde anvendtes senere som opmålingsskibe, og det sidste udgik af flådens tal i slutningen af 1930erne efter mere end 75 års tjeneste.

Foruden skruekanonbådene fandtes i marinen også en del rokanonbåde, der – skønt de efter dampens indførelse var ganske utidssvarende – anvendtes i stor udstrækning navnlig i farvandene om Als (side 284) og til forsvaret af Vesterhavsøerne (side 398 ff). Det var store delvise åbne træbåde af gammel type fra 1807-14; fremdrivningsmidlerne var sejl og årer. De fandtes i to størrelser, nemlig:

Kanonchalupper, der var ca. 21 m lange og ca. 5 m brede, havde 30 årer og ca. 63 mands besætning.

Kanonjoller, der var ca. 12 m lange og ca. 3 m brede, havde 14 årer og ca. 37 mands besætning.

Transportbåde, der var bygget til troppetransport, var store jernpramme med dæk og lasteport i agterenden. De var 22 m lange, 4,5 m brede og havde et dybgående på 1,7 m. Deres kapacitet på længere rejser var:

52–56 heste eller

4 kanoner med ammunitionsvogne og 36 heste eller } med tilhørende

9 trænvogne og 22–24 heste eller } mandskab

250 mand.

Ved brug som færge over kortere strækning kunne transportbåden i godt vejr tage 400 mand under dæk og 30–40 mand på dækket.

De var indrettet til at bugseres men havde dog en mast med let sejlrejsning.

Armeringen.

Foruden kanoner og haubitser fandtes der i flåden 2 særlige skytstyper, nemlig karronaden, der var en kort kanon af 12 og 18 pds kaliber, og falkonetten, der var et sværere håndskydevåben af 1 pds kaliber, og som under skydning anbragtes i gafler på skibets lønning eller andetsteds.

Forsøg med riflet skyts til marinen påbegyndtes i 1861 med indkøbte engelske, riflede bagladekanoner af 30 og 18 pds kaliber men gav – vistnok uberettiget – mistillid til bagladeskyts. Senere forsøg med opriflede forladekanoner af samme kalibre faldt ud til fordel for de 18 pds, der således blev den altovervejende riflede kanon i marinen under krigen. Den tilstundende krig forhindrede videre forsøg, da det gjaldt om at få det størst mulige antal af den valgte kanon færdige, inden krigen kom.

Man vil af skibslisten side 112-115 bemærke, at armeringen i næsten alle skibene – inden for det enkelte skib – bestod af flere kalibre, overvejende 60, 30, 24, 18 og 12 pds kanoner. Denne blandede armering kan vække nogen undren. Det var dog ikke alene et artilleristisk spørgsmål men også et hensyn til skibenes stabilitet, der her gjorde sig gældende. Kanonerne var ikke, som nu, fast inventar i skibene. Når et skib skulle udrustes, bestemtes det samtidig, med hvilke kanoner det skulle armeres, og her var, som nævnt, vægtfordelingen af en vis betydning.

Man nåede inden krigens afslutning op på et antal af 79 riflede 18 pds kanoner, som fordeltes til de udrustede skibe i forholdsvis ringe antal til hvert.

Fra hæren fik man overladt et antal riflede 12 pds metalkanoner, af hvilke man dog måtte tilbagelevere en del til brug på Dybbøl og i Fredericia.

Efter krigen, men allerede inden udløbet af 1864, fremkom den konstituerede undertøjmester ved søartilleriet, artillerikaptajn Otto Blom, i Tidsskrift for Søvæsen med to artikler om flådens bevæbning, hvori han fremsatte nogle bemærkelsesværdige udtalelser om den form for armering af skibene, der var anvendt under krigen. De kan have interesse i denne forbindelse, hvorfor deres indhold skal refereres.

For det første mente han, at man for fremtiden udelukkende burde anvende riflet skyts som skibsarmering, og for det andet, at det enkelte skibs armering burde være af samme kaliber, f. eks. 30 pds, der jo var de større skibes hovedarmering. Han begrundede denne påstand med træfningen, idet kanoner af samme kaliber ville skyde lige langt og derfor lettere kunne bringes til at træffe målet. De blandede kalibre ville give skud af ulige længde, og det ville da være vanskeligt at fastslå, hvilke nedslag der stammede fra de forskellige kalibre.

Han priste den riflede kanons granat, der ved sin sprængladning gjorde langt større skade end den massive kugle, og han påviste ved eksempler fra træfningerne ved Rügen og Helgoland, at de største skader på såvel egne som fjendens skibe hidrørte fra de riflede kanoners granater.

Skibenes armering i 1864 var efter hans – og også efter nutidens – mening forældet, men dette må selvfølgelig ses på baggrund af, at riflingen var så ny, at man ikke nåede at indføre den i fuld udstrækning før krigen.

Forholdet var forøvrigt næsten det samme hos fjenden.

Således var den flåde, der skulle opretholde søherredømmet i vore farvande i Østersøen og i Nordsøen, sammenflikket af højst forskellige skibstyper lige fra træ-sejl-linieskibe, -fregatter og -korvetter, træskruedampere af samme typer og dampskibe af jern indtil pansrede skibe af forskellige typer, foruden en del mindre skibstyper. Mange af skibene var uegnede eller lidet egnede til den tjeneste, der pålagdes dem, bl. a. fordi ejheller armeringen var tidssvarende, og selv de mest moderne af dem havde for ringe maskinkraft og fart. Også dens antal af enheder var for ringe til opgaverne, eller – om man vil – man stillede for store opgaver i forhold til enhedernes antal.

Den var vel den nyopvoksende preussiske flåde numerisk overlegen, men ikke den østrigske, og det var derfor af den allerstørste betydning for os, at den sidstnævnte havde sine baser så fjernt som i Adriaterhavet, og at den først lige før den første våbenhvile og med så forholdsvis ringe styrke, som tilfældet var, nåede frem til Nordsøen.

Ser man endelig på fordelingen af de maritime styrker til de 2 søkrigsskuepladser og herunder navnlig fæster sig ved det riflede skyts, ser billedet således ud.

Ved eskadren i Østersøens vestlige del (Muxoll) var tallet af riflede stykker ved krigens begyndelse de 4 18-punds i »Thor« og »Esbern Snare« (side 278), og efterhånden som flere skibe tilgik eskadren, steg dette tal, indtil det i begyndelsen af marts var omkring 25, men i dagene 16. og 17. i samme måned faldt det til 19 og steg ikke siden.

En langt større svækkelse end nedgangen i tallet af riflet skyts lå dog deri, at den største part af dette skyts (14) førtes i de 2 ovennævnte utidssvarende sejlskibe, fregatten »Thetis« og korvetten »Najaden«, der – i første række på grund af manglende dampkraft – var uegnede til at optræde i de indre farvande omkring Sundeved og Als; i stedet havde eskadren måttet afgive størsteparten af sine bedste skibe, nemlig den $^{7}/_{3}$ skruekorvetten »Thor«, den $^{16}/_{3}$ skruelinieskibet »Skjold«, den $^{17}/_{3}$ skruefregatten »Tordenskjold« og den $^{20}/_{3}$ panserskonnerten »Absalon«, foruden en del mindre værdifulde skibe, se iøvrigt side 288.

De afgivne skibe overgik alle til eskadren i Østersøens østlige del (van Dockum). Denne eskadre var formeret den 29. februar med skruefregatterne »Jylland« og »Sjælland« samt skruekorvetterne »Heimdal« og »Dagmar«, der af riflet skyts havde henholdsvis 12, 12, 2, og 2 stykker, altså fra starten – bortset fra nogle få dage i første halvdel af marts – flere end den vestlige nogensinde fik; ved den ovenfor omtalte tilgang i sidste del af marts blev van Dockums antal af riflet skyts bragt op på 44 og kom ikke senere under dette tal. Van Dockums eskadre var altså langt stærkere end Muxolls.

Henset til de 2 eskadrers opgaver, må fordelingen forekomme urimelig.

Ifølge den fra marineministeren den 8. februar modtagne instruks (se side 279) havde Muxoll med sin eskadre til opgave at blokere Østersøkysten fra

Dars vestover op langs hertugdømmernes østkyst og at dække Femer Sund og Alssund mod fjendtlig overgang. Der påhvilede således Muxoll 2 opgaver, af hvilke den sidstnævnte, der forudsatte samarbejde med Overkommandoen, allerede i instruksen var omtalt som den på daværende tidspunkt eneste foreliggende, idet blokaden af Østersøkysten først ville blive aktuel, når farvandet var blevet isfrit, og den skulle også snart vise sig at blive den alvorligste og mest krævende.

Van Dockums eskadre havde i modsætning hertil, i henhold til instruks af 23. februar (side 290), udelukkende til opgave at blokere den preussiske kyst øst for Dars, og da han desuagtet lige fra eskadrens formering fik større styrke end Muxoll, og dette misforhold øgedes, får man det indtryk, at marineministeren i overvejende grad har betragtet støtten til hæren som en sekundær opgave, mens den vel burde have haft en langt mere fremtrædende plads.

En væsentlig styrkelse af Muxolls eskadre, navnlig med pansrede skibe, ville have muliggjort en beskydning fra søen af de fjendtlige batterianlæg i Sundeved – og ganske særlig på Broagerland – under værkernes opførelse, medens disse arbejder nu efterhånden kunne foregå uforstyrret fra dansk side.

Flådens udrustning.

Flådens udrustning foregik – til dels på grund af manglende beholdninger – i et sindigt tempo. Herom udtalte marineministeren i den ovenfor omtalte redegørelse, at det »er en Selvfølge, at en stor Deel Gjenstande manglede til den store Udrustning, da man ikke havde Magasinerne så fulde, som det var nødvendigt til de mange Skibe, der gik ud . . . . men det blev altsammen forfærdiget og anskaffet . . . . og det skete uden Ophold«. Denne opfattelse af, hvad der i retning af mangler bør betegnes som en »Selvfølge«, må i sig selv synes betænkelig, og lidt umotiveret må det forekomme, når sagen giver ministeren anledning til at udtale anerkendende ord om udrustningens hele forløb; en kendsgerning er det i hvert fald, at udrustningens tilendebringelse tog over ½ år, idet kommandohejsningerne fandt sted i følgende takt: november 4, i december 9, i januar 2, i februar 10, i marts 5, i april 5, i maj 1, i juni 1 og i juli 1.

Hovedansvaret herfor kan dog ikke lægges på marineminister Lütken, men må lægges på de ministre og det rigsråd, der i årene forud have undladt at skabe grundlag for en hurtig opstilling af de fornødne styrker.

Af efterfølgende oversigt fremgår flådens samlede udrustning; en del af de på oversigten opførte hjuldampskibe var udlånt fra postvæsenet eller lejet, det første gjaldt således »Skirner« og »Freya«.

OVERSIGT OVER MARINENS SAMLEDE UDRUSTNING I 1864

Skibets art navn og panser	ton-nage	armering	fart i hk	knob	sosat	skibschef	kommando-hejsning
A. DAMPSKIBE, PANSREDE							
Panserkorvet							
Dannebrog 4½" jern	2323	14 stk. 60 pds k 6 stk. 18 pds rk 2 stk. 4 pds k 2 stk. 18 pds kar 8 stk. 4 pds haub	400	8¾	1850 omb. 1863	OK F. Paludan	30/3 64
Panserbatteri							
Rolf Krake 4½" jern på 7½" træ	1246	4 stk. 60 pds k 8 stk. 4 pds haub	235	8	1863	OK H. P. Rothe	11/2 64
Panserskonnerter							
Absalon 2¼" jern	483	1 stk. 60 pds k 2 stk. 18 pds rk 4 stk. 4 pds haub	100	11	1862	KL O.A.K.Wilde	21/11 63
Esbern Snare 2¼" jern	483	1 stk. 60 pds k 2 stk. 18 pds rk 4 stk. 4 pds haub	100	11'	1862	KL J. C. Kraft	21/11 63
B. DAMPSKIBE, UPANSREDE							
Skruelinieskib							
Skjold	2065	50 stk. 30 pds k 6 stk. 18 pds k 8 stk. 18 pds rk 3 stk. 18 pds kar 10 stk. 4 pds haub	300	9¾	1833	OK J.P.F. Wulff	5/2 64
Skruefregatter							
Jylland	1988	32 stk. 30 pds k 8 stk. 18 pds rk 4 stk. 12 pds rk 1 stk. 18 pds kar 1 stk. 12 pds kar 8 stk. 4 pds haub	400	11	1860	OK P. C. Holm	22/1 64
Sjælland	1934	30 stk. 30 pds k 8 stk. 18 pds rk 4 stk. 12 pds rk 1 stk. 18 pds kar 1 stk. 12 pds kar 8 stk. 4 pds haub	300	10	1858	OK H.H.S. Grove	16/12 63

Skibets art navn og panser	ton-nage	armering	fart i hk	knob	søsat	skibschef	kommando hejsning
Niels Juel	1934	30 stk. 30 pds k 12 stk. 18 pds rk 1 stk. 18 pds kar 1 stk. 12 pds kar 8 stk. 4 pds haub	300	9¼	1855	OK J.L.Gottlieb	16/12 63
Tordenskjold	1496	2 stk. 60 pds k 28 stk. 30 pds k 4 stk. 18 pds rk 4 stk. 12 pds rk 1 stk. 18 pds kar 1 stk. 12 pds kar 8 stk. 4 pds haub	200	8	1852	OK C.M.Meinertz	18/2 64
Skruekorvetter							
Dagmar	996	14 stk. 30 pds k 2 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	300	9½	1861	KL G.F.W. Wrisberg	3/2 64
Hejmdal	892	12 stk. 30 pds k 2 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	260	9½	1856	KL S. Lund	5/12 63
Thor	803	10 stk. 30 pds k 2 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	260	9	1851	KL A. R. Hedemann	5/12 63
Skrueskonnerter							
Diana	508	1 stk. 60 pds k 2 stk. 18 pds rk 8 stk. 4 pds haub	150	9	1863	KL J.C. Tuxen	27/4 64
Fylla[1]	508	1 stk. 60 pds k 2 stk. 18 pds rk 6 stk. 4 pds haub	150	9	1862	KL E.F. Krieger	23/4 64
Falken	197	2 stk. falk	24	8		RL C. F. Johansen	19/2 64

1) Var udrustet før krigen og på togt i Vestindien, hvorfra den hjemkom foråret 1864.

Skibets art navn og panser	ton nage	armering	fart i hk	knob	søsat	skibschef	kommando hejsning
Skruekanonbåde							
»Hauch«	123	1 stk. 18 pds rk 4 stk. 4 pds haub	60	8¼	1862	LT P.U. Bruun	9/2 64
»Willemoes«	163	2 stk. 30 pds k	70	9	1861	LT S. A. Bille	16/12 63
»Marstrand«	163	2 stk. 30 pds k	70	9	1861	LT G.J.G. Mac-Dougall	6/12 63
»Krieger«	163	2 stk. 30 pds k	70	9	1861	LT L.C. Braag[1]	6/12 63
»Buhl«	163	2 stk. 30 pds k	70	9	1861	LT P. H. Braëm[2]	14/1 64
»Schrødersee«	163	2 stk. 30 pds k	70	9	1859	LT A. E. Christiansen	14/2 64
»Thura«	130	2 stk. 30 pds k	70	9	1857	LT J.U.A. Holm	14/2 64
Hjuldampskibe							
Holger Danske	783	1 stk. 60 pds k 5 stk. 30 pds k 2 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	260	9¼	1849	KL W.H. Købke	13/4 64
Skirner	367	6 stk. 6 pds k 6 stk. 4 pds haub	120	9	1847	PSF Thiesen	7/7 64
Slesvig	633	2 stk. 3 pds k	240	10	1845	LT H. G. F. Garde	30/12 63
Geiser	567	2 stk. 60 pds k 2 stk. 18 pds k 2 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	160	9	1844	KL W. C. L. Jacobsen	28/11 63
Hertha	200	2 stk. 24 pds k 4 stk. 4 pds haub	90	8½	1844	LT C. F. v. d. Recke	22/11 63
Hekla	650	1 stk. 60 pds k 4 stk. 24 pds k 2 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	200	9	1842	KL C.A. Obelitz	7/12 63
Ægir	259	2 stk. 12 pds rk	80	8½	1841	RL A.J.C. Trolle	10/6 64
Vicegouvernør Berg	110	3 stk. 4 pds k	35			LT H.E. Bluhme	6/7 64
Limfjorden		2 stk. falk	30			PSF Andresen	7/3 64
Freya	477	2 stk. falk	160	12		LT A. B. Rothe	febr. 64

1) Afløstes 29/4 af LT L. F. Schmidt.
2) Afløstes 14/9 af LT L. Skibsted.

Skibets navn og panser	tonnage	armering	søsat	skibschef	kommando	hejsning
C. SEJLSKIBE						
Linieskib						
Frederik VI	1875	2 stk. 60 pds k 60 stk. 30 pds k 2 stk. 24 pds k 20 stk. 18 pds k 3 stk. 18 pds kar 10 stk. 4 pds haub	1831	OK H. Ipsen	22/3	64
Fregat						
Thetis	1140	38 stk. 18 pds k 8 stk. 18 pds rk 2 stk. 12 pds rk 1 stk. 18 pds kar 1 stk. 12 pds kar 8 stk. 4 pds haub	1840	OK F. L. F. Sommer	5/3	64
Korvetter						
Najaden	645	10 stk. 30 pds k 4 stk. 18 pds rk 1 stk. 12 pds kar 4 stk. 4 pds haub	1853	KL H. J. A. Hagen	7/3	64
Valkyrien	619	16 stk. 18 pds k 4 stk. 12 pds rk 1 stk. 12 pds kar 6 stk. 4 pds haub	1846	KL R. L. M. Bruun	8/7	64
Kutteren Neptun	79	2 stk. falk	1840	RL C. P. Christensen	4/4	64
Sluppen Larsens Plads	75	2 stk. falk	1830	RL J. C. Petersen	6/4	64
D. ROFARTØJER						
12 kanonchalupper		1 stk. 60 pds k 1 stk. 24 pds k 4 stk. 4 pds haub	i hver båd	1831—45		
10 kanonjoller		1 stk. 60 pds k 2 stk. 4 pds haub	i hver båd	1831—45		
E. TRANSPORTFARTØJER						
13 både til troppetransport.						

De i oversigten brugte forkortelsers betydning er følgende:

KA	kontreadmiral	hk	hestekraft
OK	orlogskaptajn	falk	falkonet
KL	kaptajnløjtnant	haub	haubits
LT	løjtnant	k	glatløbet kanon
RL	reserveløjtnant	kar	karronade
PSF	postskibsfører	rk	riflet kanon

Det vil af ovenstående fremgå, at knap halvdelen af flådens skibe nåedes udrustet før krigsudbruddet, mens resten fulgte efter væsentligst i løbet af krigens første 2 måneder, et resultat, som næppe kan kaldes imponerende og ej heller give et rimeligt grundlag for ministerens tilfredshed.

De manglende beholdninger og den deraf følgende forsinkelse i udrustningerne skyldes udelukkende manglende bevillinger til flåden under de foregående regeringer, særlig de 2 ministerier Hall, og på disse må ansvaret lægges. Forsinkelserne i udrustningerne blev for flåden de første følger af det manglende krigsberedskab.

Da man henimod slutningen af november fik at vide, at preussiske krigsskibe lå klar i Danzig, blev panserskonnerterne »Absalon« og »Esbern Snare« udrustet og afsendt til Korsør med transportbåde og derfra til Kiel, hvor de skulle hjælpe til at opretholde ro og orden i Holsten.

I begyndelsen af december udsendtes skruekorvetterne »Heimdal« og »Thor« for at beskytte den danske handel. Den 12. var de i Stettinerbugten dels for at vise flaget og dels for at observere forholdene på stedet. Fra søen kunne man ikke iagttage enkeltheder med hensyn til fjendens flåde, og da det i løbet af natten blev nordlig storm, måtte de danske skibe forlade bugten og ankom den 14. til Korsør til rådighed for transporterne. »Heimdal« fik derefter station i Nyborg, mens »Thor« gik til Kiel med ordre til at afgå igen, når preusserne besatte Holsten.

»Esbern Snare« og »Thor«, der i de sidste dage i januar var stationeret i Ekernførde for at standse de fremrykkende preussere, blev ved krigsudbruddet grundstammen i eskadren i Østersøens vestlige del.

FJENDENS FLÅDESTYRKER

Den preussiske flåde.

Efter krigen mod Danmark i 1848–49 begyndte man i Preussen at forstå, at en flåde var nødvendig, hvis man atter skulle få en krig med Danmark. Denne tanke havde flere talsmænd, blandt hvilke man særlig bemærker flådens øverstkommanderende, prins Adalbert af Preussen, og generalstabschefen,

general Moltke, men den preussiske militærtradition, der udelukkende havde sin rod i hæren, havde så stor en indflydelse i landet, at forslag i den omhandlede retning ikke vandt fremgang.

Trods dette var flådens materiel siden den 1. slesvigske krig blevet betydeligt forøget og bestod – bortset fra fraværende og uegnede skibe – af:

En eskadre i Swinemünde under kapitän zur See Jachmann:

2 korvetter, »Arcona«, 28 kanoner – »Vineta«, 28 kanoner
1 korvet, »Nymphe«, 17 kanoner
1 aviso, »Grille«, (14 knob).
Alle dampdrevne.

En flotille ved Stralsund og Rügen under kapitän zur See Kuhn:

Den opererende del:	1. Flotille-division	6 dampkanonbåde.
	2. Flotille-division	6 dampkanonbåde.
	3. Flotille-division	6 dampkanonbåde.
Den stationære del:	4. Flotille-division	12 rokanonbåde og 4 kanonjoller
	5. Flotille-division	6 rokanonbåde samt 7 dampskibe

En division dampkanonbåde »Adler«, »Basilisk« og »Blitz« på togt i Middelhavet under korventtenkapitän Klatt. Denne division blev den 3. december 1863 telegrafisk hjemkaldt og nåede at deltage i kampen ved Helgoland.

Allerede i første halvdel af december 1863 påbegyndte den preussiske flåde sin krigsudrustning ved mobiliseringsordre af 8/12, men det trak ud med forberedelserne. Mangel på brugbart mandskab og den strenge vinter lagde hindringer i vejen, og først da isen den 7. februar brød op, kom ordren til at hejse kommando i de skibe, der på dette tidspunkt var klare, og først henimod midten af marts var styrkerne kampklare.

Samtidig fremsatte Moltke forslag om en landgang på Fyn ved hjælp af den preussiske flåde for ad denne vej at tvinge Danmark til underkastelse, men planerne faldt til jorden, da flåden på grund af blokaden ikke kunne komme ud, jfr. side 293–295.

Med undtagelse af korvetterne var skibene små, og armeringen bestod af glatløbede 68-pundige bombekanoner og glatløbede 36- og 30-pundige kanoner samt af 24- og 12-pundige riflede bagladekanoner. Af de riflede var de 24-pundige talrigest repræsenteret, idet kanonbåde af 1. klasse havde hver 3, af 2. klasse hver 2 riflede 24-pundige bagladekanoner, og i denne henseende var overvægten over for Danmark betydelig[1]).

Personellet, hvis vækst delvis havde fulgt flådens udvikling, var trods alt for fåtalligt, særligt var det vanskeligt at fremskaffe egnet maskinpersonel,

1) Dette gjaldt også den østrigske flåde ved Helgoland, se side 118.

men også for dækspersonellets vedkommende kneb det, hvorfor man i stor udstrækning måtte ty til anvendelse af koffardiflådens befalingsmænd.

Spørgsmålet krigshavne havde også voldt vanskeligheder. Der fandtes på den til Østersøen grænsende preussiske nordkyst ingen havn, der kunne dække kravene til en krigshavn. Danzig, der en tid var udset til basis for flåden, havde værft og andre fordele, men dybdeforholdene var så vanskelige, at den måtte opgives. Man havde også – selv om den tilhørte Danmark – kastet blikket på Kiel, men man endte med at bestemme sig for Stettinområdet, hvor man havde muligheder for udfald fra Swinemünde, med kanonbådene også indenskærs gennem løbene syd og vest for Rügen ved Ruden og Tornebusken; her ville også den store Oderbanke, der delte bugten i to dele, gøre en effektiv blokade vanskeligere for danskerne.

Den østrigske flåde.

Den østrigske flåde, der nylig var blevet reorganiseret, delvis under ledelse af den danske kommandør, østrigsk viceadmiral H. B. Dahlerup, var ret betydelig og talte flere damplinieskibe og panserfregatter og kunne derved blive en farlig modstander for den danske flåde. Den talte bl. a. 44 dampskibe og 24 sejlskibe, ialt 113 enheder med tilsammen mere end 900 kanoner.

Afstanden fra dens basis i Adriaterhavet var imidlertid så stor, at den foreløbig ikke frembød nogen overhængende fare, selv om den stadig var en trussel, der måtte indvirke på de danske krigsdispositioner. Vanskelighederne ved udrustning og samling af en større eskadre til Nordsøen bevirkede dog, at kun de to skruefregatter »Schwarzenberg« og Radetzky« nåede frem til disse farvande før våbenhvilen, hvor de i kampen ved Helgoland den 9. maj 1864 blev slået af den danske nordsøeskadre.

BEFÆSTNINGSANLÆG.

Danmarks lidenhed og militære svaghed, dets spredthed og heraf følgende lange kyststrækninger samt dets beliggenhed omkring søvejene mellem Østersøen og de store have har i historiens løb gjort befæstningsanlæg til en vigtig del af dets forsvarsforberedelser; allerede fra historiens gry hører vi derom.

Da kong Gudfred omkring 808 følte sig truet af Karls udvidelseslyst og derfor til sikring af sydgrænsen opførte en vold (det ældste Danevirke), lagde han den ikke ved selve grænsefloden, bl. a. fordi landet mellem Ejderen og Slien i stor udstrækning var dækket af sammenhængende og uvejsomme skove, men på det sted, hvor den jyske halvø i Ejderens nærhed lettest forsvares mod et angreb fra syd, nemlig ved Slien, der skyder sig ind fra

Østersøen og sammen med Ejderen og dens tilløb Trenen (med Reideå) og Sorg danner stærke hindringer på begge fløjene, således at der kun bliver et gab på omkring 10 km.

Striden med Karl blev iøvrigt endt af Gudfreds efterfølger Hemming i 811, idet man bekræftede Ejderen som grænse mellem de danskes og frankernes riger.

Danevirkeområdet (plan 6) omfatter følgende befæstningsanlæg[1]).

Hovedvolden – også kaldet Vestervold –, der strækker sig fra engene ved Sliens bund mod sydvest til i nærheden af Reideå-dalen, hvis nordkant den følger til henimod Hollingsted,

Halvkredsvolden på Hadeby Nors vestside og den derfra mod vest udgående Forbindelsesvold,

Kovirke, der går fra sydspidsen af Selk Nor til Reideå.

Der har hersket usikkerhed og uenighed om, hvilket af disse anlæg, der var Gudfreds; den danske nulevende forsker, der har beskæftiget sig mest med spørgsmålet, dr. phil. Vilh. la Cour, er dog på grundlag af dybtgående og omfattende studier ikke i tvivl om, at *Gudfreds vold ligger underst i Hovedvolden,* delvis dækket af senere anlæg.

På den vestligste del (bag Reideå) er voldens ældste form som et ret lavt dige endnu kendelig, men på den frie strækning er den oprindelige vold ganske dækket af senere udbedringer og forstærkninger, bl. a. en kampestensmur, der menes at stamme fra 900-tallet, og hvis opførelse myten tillægger Thyra Danebod, og en teglstensmur, som opførtes af Valdemar I i sidste halvdel af 1100-tallet.

I slutningen af 800-tallet havde en styrke af svenske vikinger slået sig ned på Sliens sydside ved Hedeby. Denne bosættelse må regnes at hænge sammen med, at Slien ikke alene var en linie mellem nord og syd, men i disse tider i langt højere grad tjente samkvemmet mellem vest og øst. Ad søvejen kom handelsmænd til Ejdermundingen, gik op ad Ejderen og Trenen til Hollingsted og derfra det korte stykke over land til Slien, hvorfra vejen var fri til Østersøens kyster; denne vej var kortere og navnlig sikrere end langs Jyllands ugæstfri vestkyst og gennem det urolige Skagerrak med Norges klipper og Skagens rev på hver sin side.

Hvilket forhold disse svenske gæster stod i til danskerne er ikke klarlagt. De har formentlig kun været tålt som et uundgåeligt men dog mindre onde; de talte jo dog også samme mål som de bofaste og stod os i alle fald nærmere end de, som kom sydfra.

Sandsynligvis stammer *Halvkredsvolden* fra denne tid.

---

1) I de allerseneste tider, og endnu mens disse linier skrives, er der kommet ny fart i forskninger vedrørende Danevirkeområdets historie og anlæggenes indbyrdes sammenhæng; de vil sikkert bringe ny viden og nye teorier.

I 934 erobrede den tyske konge, Henrik I Fuglefænger, Hedeby, og gjorde svenskerne skatskyldige til sig, men lod dem i øvrigt i fred. Få år efter — omkring 940 — blev de jaget bort af danskerne, der naturligvis ikke godkendte nogen tysk overhøjhed i Ejderområdet. På dette tidspunkt var Henrik I død, og hans søn og efterfølger Otto I (den Store) kom meget snart i langvarige stridigheder med sine underfyrster, og hans politiske kompas viste i det hele taget mod syd.

Forbindelsesvolden kan være opført omtrent på denne tid for at knytte Halvkredsvolden fortifikatorisk til Hovedvolden til yderligere styrkelse af forsvaret her.

I 973 døde Otto I, og hans unge søn, Otto II gjorde sig i 974 til herre i Ejderlandet, idet han erobrede Danevirke, som han delvis ødelagde og anlagde en borg ved Slien, men da Otto II døde i 983, efterfulgtes han af en søn, Otto III, der havde langt højere flyvende planer; han ville skabe et verdensrige, og dets hovedstad skulle være Rom. Han havde ikke stor interesse for den fjerne udmark i det barske Nord. Da samtidig den unge energiske Sven Tveskæg fik magten i Danmark blev tyskerne kastet ud af Slesvig og borgen afbrændt.

Kovirket er en snorlige, meget lav vold, der i sig selv ikke har givet tilstrækkelig dækningshøjde; udgravninger har da også vist spor, der tyder på, at der oven på volden har været udført et brystværn af tømmer. Endvidere findes der foran volden – kun adskilt fra denne ved en 3-4 m bred bærme – en smal grav med trekantet tværsnit, der ifølge sagens natur kræver betydelig mindre udgravning end en grav med trapezformet tværsnit, men naturligvis også giver tilsvarende mindre jordfyld til volden.

Voldens snorlige forløb og dens ringe højde, brystværnets udførelse af tømmer og valget af gravtype tyder tilsammen på en bestræbelse efter med mindste arbejdsindsats og på korteste tid at opnå dækning og gunstig opstilling for forsvareren, altså på et forholdsvis midlertidigt anlæg, og røber derhos en ingeniørmæssig planlægning og gennemførelse; volden kan ikke være udført i huj og hast af et bondeopbud efter en kort og summarisk anvisning.

Det snorlige forløb minder iøvrigt i sin nøjagtige udførelse om voldene ved Trelleborg og Aggersborg (begge disse er dog cirkelformede), der regnes byggede omkring år 1000, og Kovirke formodes da også at stamme fra samme tid. Muligvis er det opført for hurtigt at lukke gabet mellem Reideå og Selk Nor med et nødtørftigt værn (de udførte gravninger har ikke vist senere udvidelser eller forstærkninger), bag hvilket man i nogenlunde tryghed kunne udbedre det i 974 delvis ødelagte Danevirke.

I den historiske periode, vi her skal beskæftige os med – årene op imod midten af det forrige århundrede –, var forsvarsopgaverne i sine hovedtræk følgende:

- sikring af hovedstaden mod angreb, så regeringen kunne bevare sin politiske handlefrihed,
- beskyttelse af kysterne mod landgang og sikring af forbindelsen mellem landsdelene samt
- forsvar af landegrænsen.

I denne periode havde Danmark fredelige forbindelser med England, Frankrig og Rusland, og forholdet til Sverige-Norge var præget af den siden 1829 pånyt frembrydende skandinavisme; i den første slesvigske krig (1848–1850) var endda sendt et svensk-norsk hjælpekorps til Fyn til støtte mod tysk angreb, hvis et sådant skulle gå videre end til Jylland.

Kun forholdet til Det tyske Forbund og dets hovedmagter Preussen og Østrig var spændt som følge af den dansk-tyske strid om Slesvig. Den sandsynligste modstander i en eventuel krig var således givet.

Plan 6

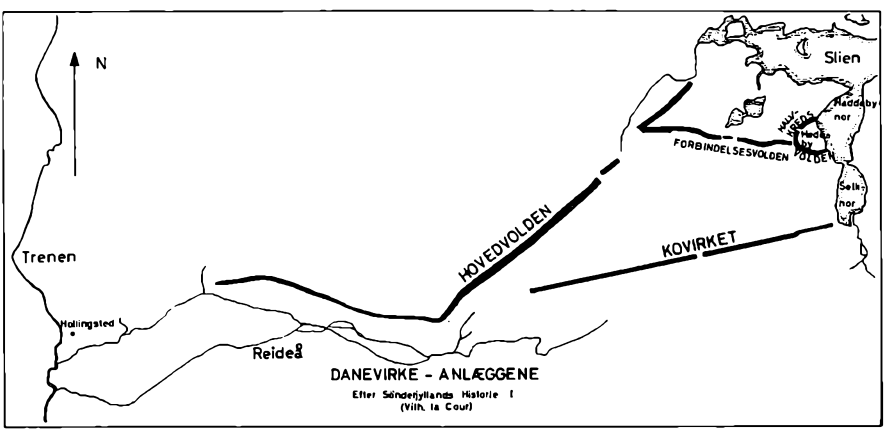

Da Danmarks sømagt var ret stærk, Preussens svag, og da Østrig lå langt borte, og man derfor kunne betragte et tysk angreb over søen som mindre truende, måtte styrkelsen af Jyllands forsvar mod angreb fra syd være det vigtigste. Hovedstaden kom dog i farezonen, da en engelsk og en fransk flåde under Krimkrigen trængte ind i Østersøen for at angribe Rusland. Som det er omtalt andetsteds, blev der derfor – i den pågældende situation ganske vist noget sent - påbegyndt en befæstning af København mod søsiden; den var i det væsentligste gennemført inden udbruddet af krigen i 1864.

Et frontalt forsvar af den jyske halvø mod en overlegen modstander er på grund af halvøens bredde kun muligt enkelte steder, hvor terrænet lægger en fjendtlig fremrykning væsentlige hindringer i vejen, nemlig i Ejder-Slien-området og ved Limfjorden.

Til østkystens talrige fjorde kunne forsvarerens østlige fløj ganske vist støttes, men muligheden for en fjendtlig omgåen mod vest gør, at den under-

legne forsvarer kun kan udnytte disse stillinger til under kortvarige standsninger at sinke angriberens fremrykning.

Da Danmark – når bortses fra den fjerntværende østrigske flåde – var sin sandsynlige modstander overlegen på søen, frembød der sig derimod en anden mulighed for et forsvar af Jylland (se plan 47), nemlig et flankeforsvar, d. v. s. indtagelse af vestvendte stillinger, hvorfra en mod nord gennem halvøen fremrykkende fjende kan trues i flanken; steder for sådane flankestillinger er f. eks. Mols, Fredericia og Sundeved, men i 1848 kunne denne mulighed ikke udnyttes.

For at drage den fulde nytte af et flankeforsvar må forsvareren nemlig

1) samtidig besætte *flere* flankestillinger, således at fjenden tvinges til at sprede sine styrker,
2) gøre stillingerne så *stærke,* at fjenden må sætte noget alvorligt ind på at erobre dem eller spærre for udfald derfra, og
3) *udnytte* den mulighed, han har for i kraft af sin styrke på søen hurtigt at flytte tropper fra den ene flankestilling (eller fra en hovedreserve) til den anden, for derved at opnå en om end kun midlertidig overlegenhed ét sted, hvor et angreb da kan føres mod fjenden.

Disse betingelser var imidlertid kun i yderst ringe grad til stede i 1848. Fredericia var ganske vist en permanent fæstning, anlagt i 1650, men i 1848 var den slet ikke sat i fornøden forsvarsstand og blev da ej heller forsvaret, men besat af fjenden uden kamp, og hverken på Mols eller i Sundeved fandtes fæstningsanlæg ved oprørets udbrud; endvidere umuliggjorde den da gældende hærorganisation (af 1842), at der i 1848 opstilledes de for en sådan strategi fornødne hærstyrker.

I 1849 var det bedre, idet

- det under våbenstilstanden (slutningen af august 1848 – slutningen af marts 1849) var lykkedes at opstille, udruste og uddanne en betydelig større hær,
- en dansk troppestyrke stod på Als og havde besat en i Sundeved foran Sønderborg anlagt brohovedstilling, således at man havde dog nogen mulighed for at optræde offensivt i Sundeved,
- Fredericia var besat og fæstningsværkerne sat i forsvarsstand, og
- feltbefæstningsanlæg var udført på Mols og Helgenæs til støtte for Ryes korps i Nørrejylland.

Efter at fjenden havde spredt sine kræfter svarende til den danske hærs deling, blev det derfor muligt for os hurtigt at samle styrker ved Fredericia og den 6. juli angribe og kaste belejringshæren tilbage, inden den kunne få hjælp.

Vi var således efter den 1. slesvigske krigs afslutning vel kendt med de forudsætninger, som knyttede sig til flankeforsvaret af Jylland, og med de fordele og muligheder, dette frembød.

Allerede den 3. maj 1851 blev der da også nedsat en kommission, der skulle undersøge »hvilke materielle Foranstaltninger og Forsvarsanstalter, der kunne være at træffe for at sikre Halvøen og vedligeholde dens Forbindelse med den øvrige Del af Monarkiet«, og i sin betænkning af 30. juni s. å. foreslog kommissionen:

1. Bevarelse af Fredericia som permanent befæstning.
2. Befæstning – delvis permanent – af Dybbølbjerg.
3. Derimod ikke permanent befæstning af noget punkt af Danevirkestillingen[1], men bevarelse af de væsentligste af de under 1. slesvigske krig udførte anlæg i den stand, hvori de var.
4. Permanent befæstning af København såvel på landsiden som på søsiden.
5. Anlæg af nye – eller istandsættelse af en række eksisterende – søbatterier og en forbedret ordning af søtransportvæsenet.

Inden der gås videre med den historiske fremstilling, forklares nedenfor – i deres sammenhæng – følgende udtryk ved befæstninger: (jfr. plan 7):

	Side		Side
approche	128	kurtine	126
artilleristisk armering	128	kynette	126
banket	126	lynette	125
bastion	126	palisade	125
batteri	125	parallel	128
blokhus	126	permanent befæstning	124
brystværnskrone	126	poterne	126
dækket vej	128	provisorisk anlæg	124
enceinte	124	ravelin	126
enhedsfort	125	redan	125
eskarpe	126	redoute	126
feltbefæstning	124	reduit	126
fleche	125	relief	126
fortifikatorisk armering	128	saillant	125
fortkærne	126	skanse	125
glacis	128	stormfri	124
ildlinie	126	strube	125
kanonbænk	126	tambour	125
ildlinie	126	travers	126
kanonbænk	126	voldgade	126
kaponiere	126	voldgang	126
kontreskarpe	126	våbenplads	128

Der skelnes mellem forskellige »grader« af befæstninger.

[1] Det er øjensynligt, at kommissionen ikke forudsætter hårdnakket forsvar i denne stilling.

Øverst står den *permanente befæstning,* hvorved først og fremmest forstås anlæg, der er udført i forvejen, før krigshandlingernes indtræden. Da statsøkonomiske hensyn udelukker, at alle ønskelige befæstninger udføres permanent, vil permanente anlæg i hovedsagen være sådanne, der er væsentlige led i den forud lagte almindelige plan for rigets forsvar, og netop i kraft heraf vil disse anlæg sædvanligvis høre til de kraftigste arter af befæstningsanlæg.

I den anden ende af skalaen står *feltbefæstningen,* omfattende anlæg, der udføres kort før eller under kampen, og som på grund af de betingelser, hvorunder de udføres (fjendtlig virkning og kort tid), vil være tilsvarende små og svage, hvorimod den permanente befæstnings anlæg kan gøres så store og stærke, som pengene tillader, og det er denne styrke, den jævne betragtning respektfuldt hæfter sig ved, når der tales om eller tænkes på permanent befæstning, skønt ikke alle permanent udførte værker var i besiddelse heraf.

Den større styrke, som en del permanent anlagte værker havde i sammenligning med feltbefæstningen, lå i 3 forhold, nemlig:

1) En kraftig bestykning.
2) Muligheder for at beskytte mænd og materiel mod den fjendtlige ilds virkning, og det vil på den tid, der her tales om, bl. a. sige dækværn af sten eller beton. Der brugtes dog stadig ved siden heraf dækværn af træ, hvorimod jern endnu var ukendt i befæstningskunsten.
3) At anlæggene var *stormfrie,* d. v. s. at de havde en grav med en eller anden form for hindring, der kunne holdes under (helst flankerende) ild fra skjulte og dækkede standpladser.

De stærke anlæg kunne således ikke erobres, hverken ved et voldsomt angreb, herimod dækkede den stormfrie grav, eller – takket være den kraftige bestykning og de kraftige dækværn – ved et kortvarigt bombardement, men kun efter et metodisk angreb med brug af belejringsskyts og rigelig tildeling af ingeniørtropper.

De eksisterende befæstninger var endnu på denne tid som regel (det gjaldt således både Fredericia og København) udført som *enceinter,* d. v. s. høje jordvolde, der med bastionært grundrids (se side 126), men iøvrigt i ubrudt linie opførtes omkring det sted (oftest en by), der skulle værnes. Man var dog ude i Europa begyndt at erstatte eller supplere enceinterne med en række af forter, der hver for sig dannede en lille sluttet fæstning; som det nedenfor vil blive omtalt, var denne løsning også angivet for Københavns vedkommende i Ingeniørkorpsets — på side 128 omtalte — befæstningsforslag. Eksempel på et sådant fort er vist på plan 7[1]).

Som tidligere nævnt var dog ikke alle permanent udførte anlæg stærke. En mellemting i denne henseende kaldtes *provisoriske* anlæg, et navn, der ikke

1) Af den på planen viste reduit findes en facadetegning i »Dybbøl 1864. Jens Johansen. 1942«.

kan siges at være umiddelbart forståeligt, thi betegnelsen provisorisk angiver noget foreløbigt og vækker forventning om, at værket senere skal erstattes med noget bedre, og det var ikke meningen med nogen af disse værker; den eneste egenskab ved det provisoriske, som kan møntes på »provisorisk befæstningsanlæg«, er utilstrækkeligheden.

Efter at have virket i et år var befæstningskommissionen af 29. januar 1855, som det fremgår af et notat til mødereferatet for 2. februar 1856, da også blevet klar over »Manglen paa Stringents i den fortificatoriske Nomenclatur, navnlig hvad angaar Prædicaterne »provisorisk« og »permanent«. Den vedtog saa vidt muligt at undgaae det første og tillægge det sidste den sprogrette Betydning, og altsaa ved dets Anvendelse at betegne saadanne Befæstningsanlæg, som altid bør være til stede, uanset deres Styrke og Construction. Ved »Jordværker« betegnes altid tilstedeværende Anlæg af saadan Construction, som i almindelig fortificatorisk Talebrug qualificeres som »provisoriske« eller »stærke Feltværker«; medens ved »Feltforskandsninger« forstaaes saadanne, som af selve den opererende Armee kunne tilveiebringes«.

Som det ses, tog befæstningskommissionen det logiske og prisværdige standpunkt med permanent kun at ville betegne et værk, der var fast til stede uden hensyn til dets konstruktive art eller styrke, men desværre var dette ikke almindeligt den gang (så lidt som senere), idet mange med et permanent værk mente et stærkt; herved er opstået en tvetydighed, som man må holde sig for øje, når man beskæftiger sig med de befæstningsværker, der blev udført i årene 1861-64.

De stærke permanente værker, forterne, var *enhedsforter,* d. v. s. indrettede til forsvar både med fodfolk og artilleri; de havde grundrids enten som en redoute eller som en lukket fleche (se ndf.).

De svage værker, jordværkerne, deltes efter brugen i *batterier* (kun for artilleri) og *skanser* (enten rene fodfolksskanser eller tillige for artilleri). Efter deres grundrids skelnede man mellem 2 hovedtyper, nemlig følgende:
- *Lynetten,* der består af 1 eller 2 facer (sammenstødet mellem disse kaldes *saillanten)* samt til hver side herfor en flanke, men uden vold i *struben* (d. v. s. bagud), langs hvilken side der således ikke kunne føres noget kraftigt forsvar, og i stedet dækkedes struben da ofte med en eller anden hindring, f. eks. *palisader,* d. v. s. svært tømmer, tilspidset foroven og nedgravet i jorden ved siden af hinanden med en fri højde af omkring 3 m; ofte var palisaderne forsynet med en eller anden form for skydeskår. En endnu simplere type af et åbent værk end lynetten var *flechen,* der kun bestod af 2 facer; var flechen et fremspring på en iøvrigt ubrudt linie, kaldes den redan[1]. En fleche bygget af palisader eller mur anvendtes en del til nærforsvar af et mindre, afgrænset forsvarsområde, f. eks. en bro, og kaldes *en tambour.*

1) En sådan redanlinie kunne f. eks. finde anvendelse som en foran graven fremskudt forsvarslinie.

— *Redouten,* der er som en lynette, men tillige har en — som regel lavere — vold i struben, således at der kan afgives kraftig ild til alle sider.

Ved *ildlinien* forstås den linie, hvorover værkets ild afgives, nemlig skæringen mellem *brystværnskrone* (oversiden) og den indre brystværnsskråning. Ildliniens højde over det naturlige terræn kaldes værkets *relief;* jo større relieffet var, des bedre var forsvarerens muligheder for observation over forterrænet og des vanskeligere angriberens storm på værket. I passende højde under ildlinien anlagdes *banketter* (for skytter med håndvåben) og *kanonbænke* (for artilleri); bag disse og noget lavere var en *voldgang* til dækket færdsel eller opstilling, og ved den indvendige fod af volden lå *voldgaden.* Ramper forbandt voldgaden med voldgangen og denne med kanonbænke og banketter.

Et *blokhus* var en bygning af svært tømmer til tider dækket med jord; det kunne bruges til opbevaring af krudt, men havde som normalt formål at tjene til ly for et værks besætning mod den fjendtlige beskydning. Som regel var blokhuset forsynet med skydeskår, således at det kunne bruges som en *reduit* hvorfra besætningen, efter at værket var stormet, kunne fortsætte kampen endnu nogen tid.

I det bastionære grundrids (plan 8) dannedes volden af en række *bastioner* (sædvanligvis af lynetteform) med mellemliggende lige strækninger, *kurtiner,* og foran det hele løb en (som regel våd) grav, der kunne beskydes frontalt fra kurtinen og bastionernes facer og flankerende fra disses flanker; var det af en eller anden grund ikke muligt at få tilstrækkelig vanddybde i hele den våde gravs bredde, udførte man på langs af graven dybe render - *kynetter,* som angriberen uforvarende plumpede i, når han prøvede at vade igennem.

Adgangen til fæstningen skete ad broer over graven og *poterner* gravede gennem volden, og denne indfaldsvej spærredes af et foran graven fremskudt værk, en *ravelin,* der i sin enkleste form var en fleche eller lynette, se plan 8 (værk nr. 13, 14 og 15).

I forter var graven forsvaret frontalt gennem skydeskår i selve fortlegemet, *fortkærnen,* og flankerende fra *kaponierer,* der enten sprang frem fra fortkærnen (det var det normale i strubegraven) eller var indbygget i den udvendige gravskråning, *kontreskarpens,* hjørner. Både kontreskarpen og den indre skråning, *eskarpen,* var – for at vanskeliggøre en overskridelse af graven – gjort lodret ved *beklædningsmure;* mens kontreskarpen lå forholdsvis vel dækket mod fjendtlig artilleriild, var eskarpens øverste del udsat for ødelæggelse (brechelægning) ved en sådan ild, og efterhånden som artilleriet udvikledes, måtte derfor eskarpemuren for at undgå ødelæggelse gøres stedse lavere og den øvre del af eskarpen stå som jordskråninger.

For at mindske virkningen af fjendtlig beskydning på langs samt af springende granater byggedes på tværs af ildlinien og vendende bagud *traverser,* der inddelte ildlinien i mindre afsnit.

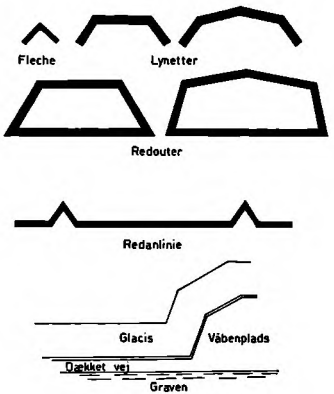

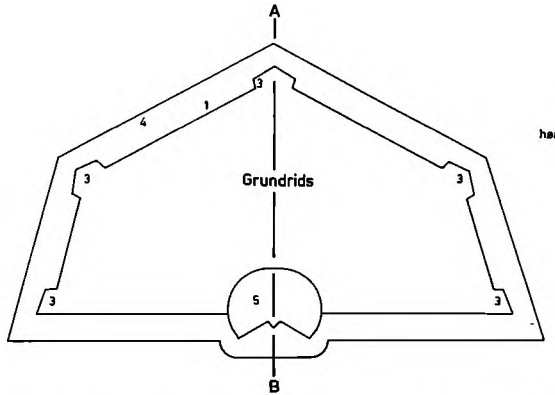

NORMALFORT

(stor type)

Skitse udført efter tegning i Hærens Arkiv, hørende til Ingeniørkorpsets forslag af 29. marts 1853.

1. Eskarpe
2. Glacis
3. Kaponierer
4. Kontreskarpe
5. Strubekaponiere og reduit
6. Traverser med ammunitionsmagasiner og mellemliggende kanonbænke
7. Voldgade.

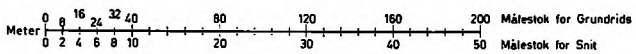

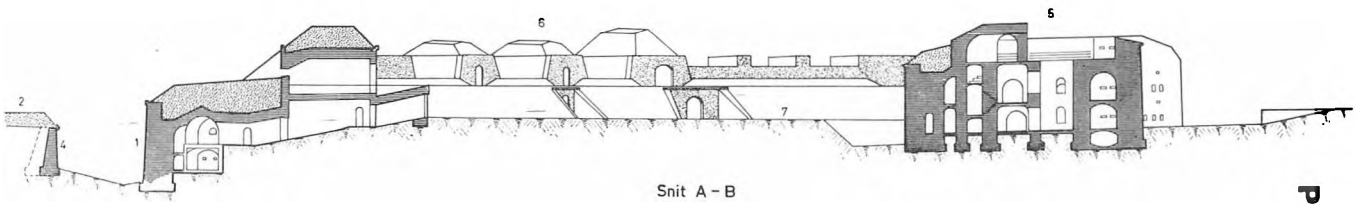

Snit A – B

For – set fra ildlinien – ikke at få uset terræn opførtes uden for graven et jordlegeme, *glaciset,* i flugt med brystværnskronen eller – for at spare jord – en smule lavere; mellem glaciset og graven var en *dækket vej,* der hist og her udvidedes til *våbenpladser,* hvor tropper til udfald kunne opstilles uset fra forterrænet.

Ved bygning af en permanent befæstning udførtes ikke alle de værker, der ville være påkrævede under en kamp, men for at spare udgifter udelodes en del sekundære anlæg, som så regnedes udført ved krigsudbrud eller truende krigsfare – *den fortifikatoriske armering;* samtidig hermed udførtes en *artilleristisk armering,* d. v. s. opstilling af det fornødne skyts, oplægning af ammunition m. m., som indtil da var magasineret i tøjhuse og depoter.

Ved angreb på en befæstet stilling gravede angriberen en løbegrav – 1. *parallel* – foran sine batterier, i *passende* afstand fra forsvarsstillingen og i hovedsagen parallel med denne. Fra 1. parallel gravedes siksakgrave – *approcher* – frem mod forsvarsstillingen, og når angriberen på denne måde var kommet stillingen et passende stykke nærmere, gravedes en ny (2.)parallel. På det således erobrede terrain opførtes ny angrebsbatterier, og nye approcher gravedes. Således fortsattes, indtil man var kommet tæt nok, til at storm kunne løbes.

.På grundlag af kommissionsbetænkningen af 30. juni 1851 fremsatte Ingeniørkorpset 29. marts 1853 konkrete befæstningsforslag[1]) med summariske overslag, nemlig:

1. **København.**	Bevarelse af den gamle enceinte og for at dække bedre mod bombardement (bombardementsafstanden var jo nautrligvis øget betydeligt i de forløbne 200 år siden enceintens opførelse) anlæg af et bælte af forter skudt frem i linien Valby Bakke – Brønshøj – Lundehus.	10,9 mill. rdl.
2. **Fredericia.**	Forstærkning af enceinten og anlæg af forter foran denne.	7,15 mill. rdl.
3. **Dybbøl.**	På Dybbølbjerg 3 store og nogle mindre forter samt på Als nogle lettere anlæg, dels til støtte for Dybbølstillingens fløje og dels til forsvar af Sønderborg mod Alssiden.	2,3 mill. rdl.
	Ialt	20,35 mill. rdl.

1) For Fredericias og Dybbøls vedkommende er forslagene vist på henholdsvis plan 8 og plan 9.

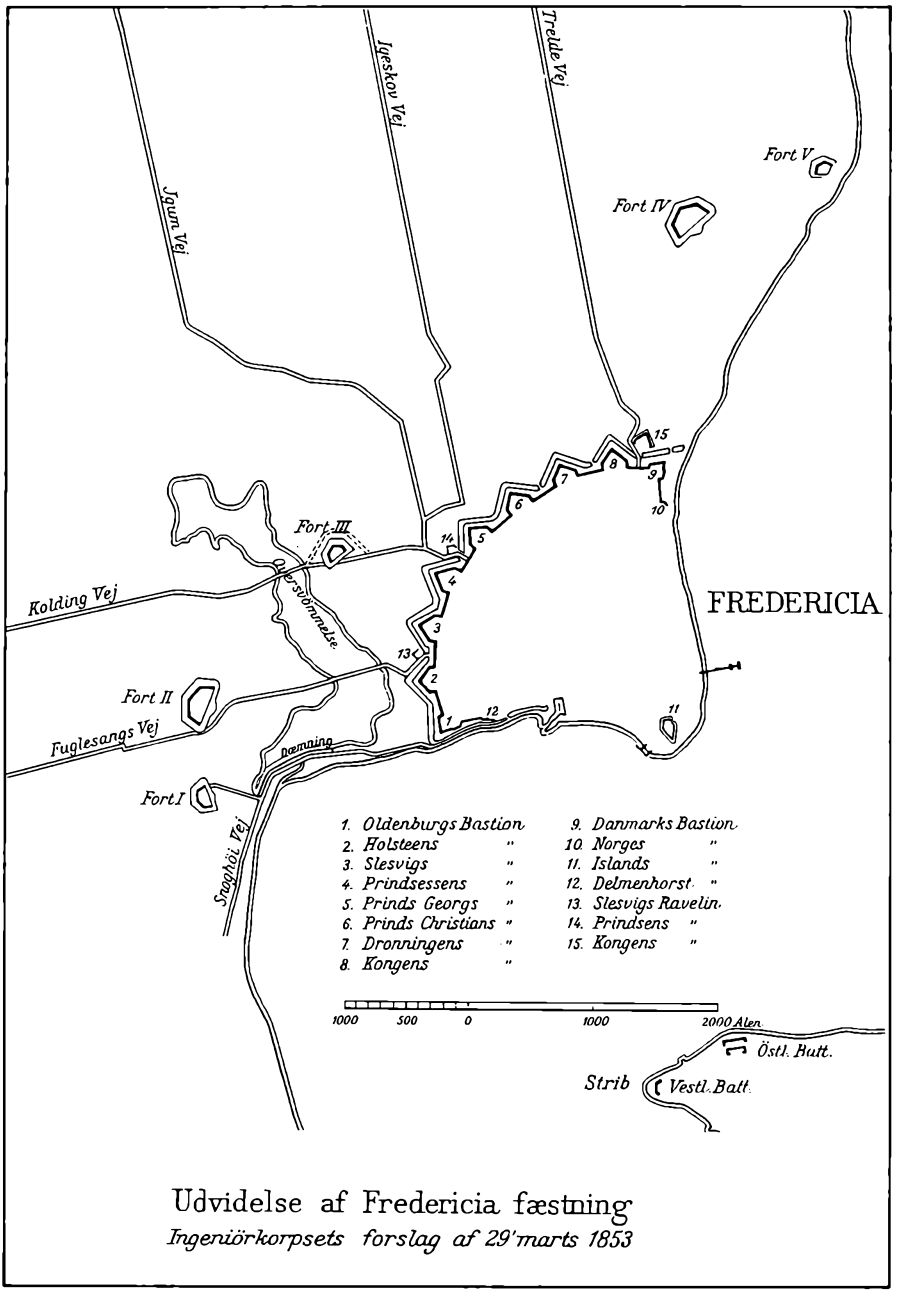

Udvidelse af Fredericia fæstning
Ingeniörkorpsets forslag af 29'marts 1853

Forterne II og IV var af art og størrelse som normalfortet på plan 7.

I de nærmest følgende år skete der ikke videre i sagen; de jævnligt skiftende regeringer havde hænderne fulde med de forfatningsmæssige spørgsmål, og drøftelserne med de fremmede magter herom viste klart, at det ikke var fred, men øget spænding, der lå forude. Det var ikke alene de dansk-tyske stridigheder, det drejede sig om, men også forholdene ude i Europa; navnlig krigen mellem Rusland og England-Frankrig havde gjort, at Danmark lå midt i det ene af fareområderne, da England-Frankrig igennem de danske farvande rettede et flådestød mod Ruslands Østersøkyst.

Det gav dog ikke ministeriet anledning til at fremsætte forslag af betydning om forsvarets styrkelse, men derimod nedsatte man 29. januar 1855 en ny kommission til behandling af befæstningsspørgsmålet; formand blev generalløjtnant de Meza.

Den nye kommission kom i sin betænkning af 9. januar 1857 i alt væsentligt til samme resultat som den første, men medens den første kun havde beskæftiget sig med hovedlinierne i spørgsmålet, gik den nye kommission, der havde fået Ingeniørkorpsets planer oversendt, grundigere til værks. Bortset fra nogle mindre væsentlige anlæg, der her skal forbigås, gik dens forslag ud på følgende:

1. Københavns skulle mod søen og på Amager befæstes efter Ingeniørkorpsets forslag, men på Sjællandssiden skulle i stedet for en fortrække bygges en ny enceinte fra Køge Bugt, vest om Søndermarken, forbi Godthaab, øst om Lersøen til Sundet ved Svanemøllen.	15	mill. rdl.
2. Fredericia skulle forstærkes efter Ingeniørkorpsets forslag, men derudover skulle bygges en fæstning om Strib.	8,5	mill. rdl.
3. Dybbøl skulle befæstes efter Ingeniørkorpsets plan, dog med udeladelse af værkerne på Als.	2	mill. rdl.
4. Danevirke skulle befæstes permanent, men kun med jordværker[1]).	2	mill. rdl.
5. Ved Sliminde (Sliens udmunding i Østersøen) skulle permanent anlægges en tredie flankestilling, omfattende jordværker med murede reduiter.	2	mill. rdl.
5. De øvrige foranstaltninger.	2,5	mill. rdl.
Ialt	32	mill. rdl.

1) At værkerne betegnes som jordværker, betyder, at der ikke skulle bygges støbte eller murede rum, d.v.s. at der i stillingen uanset, at værkerne skulle *udføres permanent, ikke* var forudsat ført et *hårdnakket* forsvar.

Særligt hæfter man sig ved, at denne kommission – i modsætning til den første – ønskede en permanent befæstning af Danevirke og til denne frontale stilling knyttet en tredie flankestilling.

Til betænkningen føjede kommissionen iøvrigt følgende – både i sig selv og med tanke på de senere begivenheder – betydningsfulde bemærkninger.
Om Danevirkestillingen:
»Naar i haarde Vintre Slien og Oversvømmelserne tilfryse, taber Danevirkestillingen en væsentlig Del af sin Styrke, en Ulempe, hvilken Ejderen ved sin Ebbe og Flod mindre deler, hvorfor denne ogsaa, naar Vinteren nærmer sig, først bør forlades, naar det bliver aldeles uundgaaeligt«.
Om flankestillingerne:

»Disse bør vi dog stadig beholde i vor Magt for med Sikkerhed at kunne samle betydelige Troppemasser til Angreb. De maa da gjøres tilstrækkelig stærke til at forsvares i længere Tid, skjøndt der ved Styrkens Bestemmelse kan tages Hensyn til, at vi altid ville være i Stand til efterhaanden at forøge deres Besætning i Forhold til Angriberens Styrke«, og

»Den vigtigste Flankeposition maa ustridigt søges ved Lille Bælts smalle Del, fordi det bagved liggende Fyen giver Plads og Forplejning for Armeen i en vilkaarlig Tid, og fordi dette Punkt afgiver den naturligste Forbindelse mellem Halvøen og Øerne«.

Der var nu gået omtrent 6 år med overvejelserne angående befæstningsarbejder, uden at der fra regeringens side – til trods for, at den politiske spænding mellem de tyske stater og Danmark jo aldeles ikke havde lettet, snarere tværtimod – var gjort skridt til at omsætte nogen af planerne til virkelighed gennem en forelæggelse for bevillingsmyndighederne.

Derimod tilsendte krigsministeriet den 26. maj 1857 Ingeniørkorpset den sidste kommissionsbetænkning med en skrivelse, hvori det bl. a. hed:

Det er »dog efter den modneste Overveielse Ministeriets fulde og faste Tro, at hvor plausibelt det end maatte kunne fremstilles, at det af Commissionen calculerede Totalbeløb af 32 Millioner Rigsdaler (eller omtrent det Halve af hvad de sidste 3 Krigsaar har kostet), fordelte over et længere Aaremaal, ikke kan siges at være nogen statsøkonomisk Velfærdssag, saa vil desuagtet den blotte Talstørrelse virke saa afskrækkende, at ingen virkelig grundig Behandling i den pengebevilgende Forsamling bliver mulig og at derfor Fastholdelsen af en saa stor Fordring vilde være uklog«.

Efter således at have givet udtryk for sin mistillid til rigsrådets »Beredvillighed til i fortifikatorisk Øiemed at gjøre store Pengeoffre« og efter samtidig at have peget på, at man bør skelne mellem »Frontalforsvaret[1]), som mod en afgjort stormagt ikke kan og ikke bør føres a outrance, og som derfor kan behjælpe sig med Støttepunkter af lettere Art, og Flankeforsvaret, som altid

1) D.v.s. Danevirkestillingen.

vil være anvendeligt, og som under en intelligent Førelse af de mobile Kræfter vil kunne yde betydelige Fordele, som i hvert Fald lader vinde en kostbar Tid – og som endelig ikke kan undvære faste Støttepunkter«, redegjorde ministeriet for, hvad der efter dets formening var »uundgaaeligt nødvendigt at have som permanente Befæstninger«, således:

- Ministeriet tiltrådte uindskrænket forslaget til Københavns søbefæstning, »da dette Anlægs Nødvendighed, maaske fremfor noget andet, maa kunne gjøres indlysende for Enhver«.
- En ny landbefæstning omkring København turde man derimod ikke gå ind for; det måtte vente til senere, idet man forestillede sig, at man ved at sælge de ældre fæstningsarealer kunne få rådighed over salgssummerne og for disse efterhånden bygge en ny befæstning.
- En permanent befæstning af Fredericia og Dybbøl tiltrådtes ligeledes, dog uden anlæg om Sønderborg på Alssiden; endvidere burde udgifterne til begge disse flankestillinger nedskæres, hvilket ministeriet mente kunne ske bl. a. ved at undlade beklædning af forternes kontreskarper og ved at undlade at bygge bombesikre rum i Fredericia.
- Endelig godkendtes af småarbejderne kun søbatterierne ved Korsør og Nyborg. Anlægget ved Sliminde kunne således heller ikke tiltrædes, og da det bl. a. skulle bruges til i givet fald at indskibe besætningen fra linien Store Bredning – Ekernførde (Kokkendorfstillingen), måtte også denne linie falde bort og Danevirkeliniens venstre fløj trækkes bag Slien, hvorved den væsentligt forlængedes; Danevirkelinien skulle »behjælpe sig med Støttepunkter af lettere Art«, hvilket bl. a. betød, at der hverken blev tale om permanente eller »provisoriske« anlæg.

De samlede udgifter måtte ikke overstige 12 mill. rigsdaler, og arbejderne måtte strækkes over så lang tid, at der kun behøvedes ½ mill. årligt. Når det tages i betragtning, at denne ministerielle skrivelse affattedes på et tidspunkt, da den dansk-tyske strid var under alvorlig skærpning, da Danmark for hvert skridt, det, under trussel om eksekution, tog på indrømmelsernes vej, blev mødt med nye krav og nye trusler, er det uforståeligt, at den ansvarlige krigsminister kunne hengive sig til den illusion, at han ville få 25 år til at udføre de befæstningsanlæg, han i den samme skrivelse betegnede som uundgåeligt nødvendige.

Rimeligheden i ministeriets ønske om ikke at anvende for mange penge til befæstningsarbejder i Danevirkestillingen, hvor en endelig kampafgørelse ikke agtedes søgt, kan næppe omtvistes (en nedre grænse måtte der dog naturligvis være) og ej heller rigtigheden af, at flankestillingerne derimod ikke kunne undvære faste støttepunkter, der muliggjorde en udholdende kamp.

Den naturlige følge af denne opfattelse måtte dog være, at de anlæg, som således erklæredes uundværlige, og som måtte forudsættes i givet fald at skulle holdes til det yderste, gjordes så stærke som muligt.

Ministeriets krav om en mindskning af anlægsudgifterne ved, at man sparede beklædning af forternes kontreskarper samt de bombesikre rum i Fredericia, betød imidlertid, at man i væsentlig grad mindskede forudsætningerne for i disse stillinger om fornødent at føre en udholdende kamp, og at man ved at svække dem fortifikatorisk blev tvunget til at binde så meget større troppestyrker til deres forsvar.

Ingeniørkorpsets svar af 5. september 1857 gik i store træk ud på følgende:

1. Udgifterne til Københavns søbefæstning måtte – hovedsagelig på grund af prisstigninger – i stedet for 2,5 anslås til 3,4 mill. rdl
2. Udgifterne til Fredericia fæstning var ligeledes steget fra 7 til 8,8 mill. rdl.
   Den nedskæring, som krigsministeriet havde ønsket, havde korpset således ikke kunnet imødekomme, skønt det endog havde strøget befæstningen af Strib. Forklaringen herpå var – udover prisstigninger – følgende. Erfaringerne fra kampen om fæstningen Sebastopol på Krim i årene 1854–55 viste en hidtil ukendt styrke i artilleriangrebet, og korpset mente derfor, at man under et angreb på Fredericia måtte vente tilsvarende stærk artilleriild, og at derfor såvel rigelig udførelse af bombesikre rum som en ombygning af enceintens hovedvold for at få plads til tilsvarende rigeligt frontalt skydende forsvarsartilleri var uundgåelig.
3. Stillingen på Dybbølbjerg ændrede helt karakter for Ingeniørkorpset, dels som følge af bortfaldet af værkerne på Alssiden, og dels ved at ministeriet herudover krævede yderligere besparelse. Korpset kom herefter til det resultat, at den af ministeriet ønskede besparelse måtte man hellere helt og holdens tage her ved at ændre Dybbølstillingens 3 stærke forter til 10 små jordværker, hvorved udgifterne kunne mnidskes fra 2 til 0,8 mill. rdl.
4. Endvidere foreslog korpset i Danevirkestillingen udført en del mindre arbejder, bl. a. dæmninger for de påtænkte oversvømmelser, hvortil ansloges 0,35 mill. rdl.
5. Endelig ansloges udgifterne til kystbatterierne til 0,25 mill. rdl.

Ialt 13,6 mill. rdl.

altså ca. 1½ mill. mere end det af krigsministeriet fastsatte.

I dette forslag havde Ingeniørkorpset således brugt kniven meget dybt og ensidigt over for den ene af de 2 flankestillinger, og det er naturligt at spørge, om det ikke burde have foreslået besparelserne – i hvert fald delvis – på andre arbejder, så det kunne være undgået så voldsomt at svække den ene flankestilling.

Man må naturligvis her vogte sig for ved besvarelsen af spørgsmålet at ræsonnere ud fra de begivenheder, der senere fandt sted, hvorved just Dybbøl skulle blive det sted – og det eneste –, hvor en udholdende kamp til den bitre ende førtes, og bestræbe sig på at vurdere på det grundlag, der forelå i 1857.

Posterne 4 og 5 var i sig selv så små, at der her intet kunne vindes af betydning.

Københavns søbefæstning (post 1) var i kommissionsbetænkningen af 9. januar 1857 betegnet »som den Deel af det hele System, der først bør søges befæstet«, idet det til støtte herfor anførtes, at det ikke var muligt at forudse, om en eventuel angriber ville være i besiddelse af en jævnbyrdig eller måske overlegen flåde.

Denne frygt for angreb af en overlegen sømagt på landets hovedstad og for, at man herved skulle blive tvunget til kapitulation, er i al almindelighed naturlig, når man erkender, at København ligger ved et af Europas vigtigste strategiske farvande. Frygten må derhos for den tidsperiode, der her behandles, ganske særligt ses i lyset af vor kun 50 år gamle erfaring fra 1807 sammenholdt med, at vi på det tidspunkt, da kommissionsbetænkningen blev til, var midt i en udenrigspolitisk spændt situation, idet en meget stærk engelsk-fransk flåde under Krimkrigen trængte ind i Østersøen. Det er forståeligt, at en besparelse på dette punkt til fordel for et andet befæstningsanlæg måtte forekomme Ingeniørkorpset utænkelig.

Hvad da endelig post 2 (Fredericia) angår, kan det ikke kritiseres, at kommissionsbetænkningen – når en trangfølge skal opstilles – betegner Fredericia som den vigtigste flankestilling, dels fordi den har Fyn tæt bag sig som et solidt forsyningsmæssigt rygstød, og dels fordi dette punkt var det sted, hvor forbindelsen mellem Jylland og øerne dengang var lettest, og det var naturligvis også disse forhold, der i 1650 havde begrundet fæstningens anlæg just her. Det er derfor ej heller uforståeligt, at Ingeniørkorpset har kviet sig ved at foreslå en svækkelse på dette punkt; endelig lå jo da også Fredericia dér – trods alle sine brøst – som en håndgribelig kendsgerning, medens Dybbølbjerg nærmest kun var et navn. På den anden side måtte post 2 som overslagets største være den, opmærksomheden rettedes mod, når det drejede sig om besparelser, der kunne betyde noget.

Selv med al skyldig respekt for faren ved at sprede kræfterne fortifikatorisk og økonomisk måtte dog også en vis *ligevægt* tilstræbes mellem de 2 flankestillinger, der jo netop *sammen* havde deres største værdi og på forhånd var *jævnbyrdige* dele af flankeforsvarsstrategien, og med hovedideen i denne

måtte det være i afgjort strid på forhånd at sætte alt – eller det meste – på ét kort.

Ingeniørkorpsets begrundelse for at svække Dybbølstillingen – hvis betydning for Jyllands forsvar korpset i selvsamme skrivelse, hvori nedskæringen foresloges, havde betegnet »eenstemmigt anerkjendt og ved Fakta godtgjort« – lå væsentligt i det ræsonnement, at med opgivelsen af befæstningen omkring Sønderborg[1] »forsvinder Sikkerheden for at kunne holde Als under alle Eventualiteter, naar Als-Sund i en haard Vinter tilfryser«, og at «abandonnerer vi under saadanne Forhold Als, og besættes Øen af Fjenden, saa falder Dybbølstillingen af sig selv«. **Plan 9**

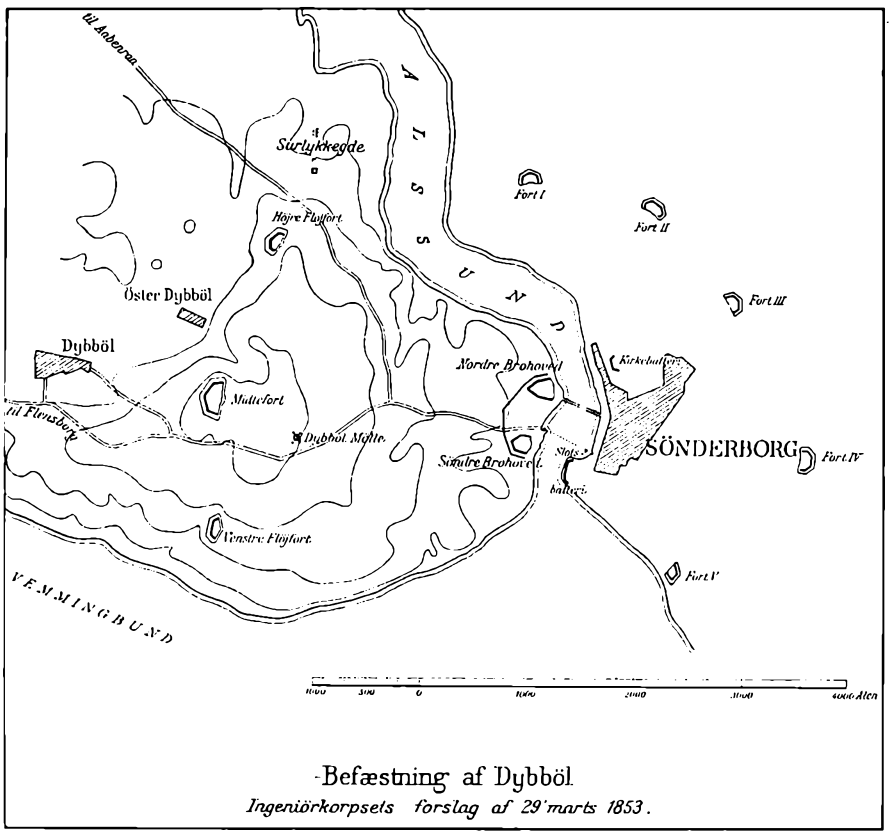

Befæstning af Dybböl
Ingeniörkorpsets forslag af 29 marts 1853.

Midtefortet var af art og størrelse som normalfortet på plan 7.

Denne begrundelse kan ikke godtages, og man kan undre sig over, at der ikke fra anden (taktisk) side har rejst sig indvendinger herimod. Vel indebar en fjendtlig overgang over et tilfrosset Alssund en stærk trussel mod Dybbølstillingen, men at lade frygten herfor munde ud i en mindskelse af denne

1) Der henlå uden om Sønderborg ganske vist nogle feltskanser fra 1. slesvigske krig, men de var naturligvis i denne sammenhæng uden større værd.

stillings styrke var en urimelighed, når man samtidig hævdede dens »eenstemmigt anerkjendte« betydning. Men dertil må føjes, at Alssund ikke er tillagt hver vinter (statistisk hver 6.), og at netop en stærk befæstning af Dybbølbjerg i højere grad ville muliggøre en offensiv imødegåelse af den frygtede overgang over Alssund og derved gøre en sådan mindre sandsynlig.

Men hovedmiseren var jo, at Ingeniørkorpset var stillet over for den opgave med en forud fastlagt økonomisk grænse at skulle løse opgaver, til hvis krav midlerne ikke svarede, og det var jo hverken første eller sidste gang, at sådant skete i Danmarks militære historie.

Det skulle dog snart vise sig ganske ligegyldigt, hvad denne plan gik ud på, thi selv det nedskårne forslag blev ikke gennemført, ja, end ikke forelagt rigsrådet.

I det lovforslag, der forelagdes den 15. januar 1858, blev ganske vist hele det sidst udarbejdede projekt meddelt rigsrådet, men ved forelæggelsen udtalte krigsministeren, at man havde »Betænkelighed ved at foreslaa endelig løst et spørgsmaal af saa stor Vigtighed og saa bekostelige Konsekvenser som Befæstningsspørgsmaalet i dets fulde Udstrækning«, hvorfor der til beslutning kun forelagdes forslaget om Københavns søbefæstning samt om et mindre beløb til undersøgelser og projektering for de øvrige anlæg, og selv disse 3,5 mill. rdl. lykkedes det først at føre igennem, da krigsministeren truede med ellers at gå af.

Medens befæstningsarbejderne på Københavns søfront herefter straks påbegyndtes, skete der intet for de øvrige planer udover, at Ingeniørkorpset udførte de pågældende undersøgelser og projekteringsarbejder.

Først den 10. januar 1861, da krigsudsigterne var meget truende (se side 78), fik Ingeniørkorpset følgende ordre fra krigsministeriet:

»Det kgl. Ingenieurcorps anmodes om under Forudsætning af en Krig paa Halvøen at tage under Overveielse de nødvendigste og i kort Tid udførlige Befæstningsanlæg af ren feltfortifikatorisk Natur, som kunde være at anlægge paa forskjellige Steder og da især med Hensyn til Danevirke- og Dybbølstillingen, ligesom ogsaa de nærmest forhaandenliggende Foranstaltninger for Fredericias Vedkommende maatte drages ind under denne Betænkning.

Ministeriet har fundet sig foranlediget til at fremsætte denne Opfordring, fordi det under de nuværende Forhold er af Vigtighed at, hvis den paagældende Eventualitet pludselig skulde indtræde, Korpset da strax er paa det rene med, hvad der som Minimum bør gjøres, og strax kan opgive, hvad der af Arbejdskraft og Penge behøves«.

Med prisværdig hast fremsendte Ingeniørkorpset den 15. januar forslag til Danevirkestillingens forstærkning med feltbefæstningsanlæg og to uger senere forslag til feltbefæstningsanlæg i Dybbølstillingen og til forstærkningsarbejder i Fredericia. På grundlag heraf stillede krigsministeriet i løbet af foråret i alt efterhånden 650.000 rdl. til rådighed til arbejdernes udførelse,

men da beløbene i juni måned var opbrugt, var den akutte krigsfare atter drevet bort, hvorfor de i marts indkaldte ingeniørsoldater hjemsendtes, og der skete ikke mere for denne gang.

I den påfølgende tid (efteråret 1861 – efteråret 1863) bevilgedes kun ubetydelige beløb, og befæstningsarbejderne på halvøen lå derfor praktisk talt stille i denne periode. Først med udgangen af oktober 1863, da krigsfaren igen var overhængende, blev i huj og hast arbejderne i Danevirkestillingen genoptaget, og først med årets udgang befalede krigsministeriet, at Dybbølstillingen og Frederica fæstning skulle sættes i forsvarsstand.

Der skal ikke berettes mere om denne tragikomiske befæstningshistorie, men blot oplyses, at der i tiden fra foråret 1861 til udgangen af oktober 1863 bevilgedes og forbrugtes i alt følgende beløb:

til Danevirkestillingen	615.600 rdl.
– Dybbølstillingen	119.600 rdl.
– Fredericia fæstning	238.600 rdl.
– fælles udgifter	53.800 rdl.
Ialt	1.027.600 rdl.

De anlæg, det havde været muligt at udføre med de midler, der havde været bevilget og med den tid, der havde været til rådighed, kunne naturligvis på ingen måde sammenlignes med de permanente arbejder, der havde været bragt i forslag.

I Danevirke- og Dybbølstillingerne var det kun svage feltværker, der ikke ville slå til i en langvarig, sej kamp.

I Danevirkestillingen, hvor en sådan langvarig kamp ikke var forudsat, var disse feltværker dog tilstrækkelige. Derimod savnede denne udstrakte stilling tilstrækkeligt med underbringelsesmuligheder, se nærmere på side 139-140.

Dybbølstillingen var langtfra færdig, da tropperne kom dertil efter tilbagetoget fra Danevirke, og de svage feltværker ydede kun ringe dækning mod fjendens overlegne artilleri, da dette satte ind for alvor. Da stormen skete den 18. april, var de sønderskudte.

Også Fredericia var i meget ringe stand.

Ringe havde det folkestyrede Danmark stillet sine unge sønner, da det sendte dem ud for at kæmpe en i forvejen ulige kamp.

Oversigt over de i 1861-64 udførte befæstningsanlæg.

Danevirkestillingen.

Danevirkestillingen deles i centrum, venstre og højre fløj, se for oversigten plan 48.

Venstre fløj gik fra Store Bredning til Sliens udløb og var dækket af denne; der var derfor her kun få befæstningsanlæg.

I foråret 1861 anlagdes på den østlige bred af Mysund (den smalle del af Slien, som afgrænser Store Bredning mod øst) et brohoved (se plan 11) på samme sted, hvor en stilling var bygget i 1850. Brohovedet bestod af en forreste linie (syd for Mysunde by) med lynetterne a og b, begge med blokhus og palisaderet i struben og til henholdsvis 10 og 8 kanoner[1], og en bageste linie med lynetterne c, d og e til henholdsvis 2, 8 og 4 kanoner[2]. Til forbindelse med den vestlige Slibred var påregnet bygget 2 skibsbroer, den ene i den linie, hvori den gang som nu den daglige forbindelse foregik med færge, den anden nord herfor. Førstnævnte bro skulle ødelægges, hvis forreste linie faldt, medens den sidstnævnte skulle tjene vore egne tropper til tilbagegang og først derefter ødelægges; foran sidstnævnte bro var derfor bygget et snævrere brohoved f, bestående af en lynette flankeret på hver side af en fleche. Alle 3 anlæg var udelukkende beregnet for fodfolk.

I Kokkendorfstillingen byggedes nogle dæmninger til opstemning af en bæk, og der opførtes nogle forskansninger, der ikke nærmere skal omtales, da stillingen ikke blev brugt den 2. februar 1864, jfr. side 168.

I løbet af 1862-63 anlagdes tværs over Paløre (den halvø, der afgrænser Store Bredning mod vest) en voldlinie for fodfolk, i hvilken til flankering indbyggedes 3 lynetter, hver med plads til 4-5 kanoner; hensigten med denne voldlinie var, at man fra den skulle kunne imødegå et fjendtligt forsøg på at gå over Slien på dette smalle sted, Steksvig Snævring.

Først fra slutningen af oktober 1863 udførtes følgende endnu manglende arbejder: De 2 broer over Mysund byggedes, og på nordsiden af Slien opkastedes 7 batterier, g1 – g7 til flankering af brohovedstillingen og til dækning af vor tilbagegang. Der udførtes forskellige forstærkningsarbejder på de tidligere opførte værker, byggedes hindringer og foretoges sløjfninger af hegn i forterrænet. Til forsvar af Slien byggedes på de smallere steder en række batterier, der ikke skal beskrives, dels fordi de kun havde ringe forsvarsværdi, og dels fordi de ikke kom til at spille med i begivenhederne.

Året 1863 endte med så stærk frost, at Slien lagde til, og der måtte fra nu af til stadighed holdes en 15 m bred rende. Alene ved hjælp af lejet arbejdskraft og soldater isedes der 12-13 km af Slien, medens den øvrige

1) Ved krigens udbrud var lynette a bestykket med 4 stk. 12 pds kuglekanoner og 4 stk. 12 pds. granatkanoner, lynette b med henholdsvis 2 og 4 stk.

2) Ved krigens udbrud var kun lynette d bestykket (2 12 pds kuglekanoner).

strækning isedes ved hjælp af hjuldampskibet Ossian. Efter at isen var savet igennem i passende flager, skulle disse »vandes«, d. v. s. skydes ind under den faste is, da frosten til tider var så stærk (op imod 20°), at isstykkerne ellers ville fryse til i løbet af få timer. Når Ossian ikke var til stede, vedligeholdtes den isede rende ved, at man trak både frem og tilbage i den.

Centrum strakte sig fra store Bredning (ikke med) til Hollingsted (med).

I foråret 1861 udførtes her følgende anlæg (plan 49):

Fra Sliens bund til den gamle forbindelsesvold anlagdes 6 af 8 planlagte skanser (om de resterende 2 se side 140) nemlig

- I, en fleche for 4 kanoner i engen ned mod Sliens bund,
- II, en sammenhængende linie for fodfolk og 7 kanoner langs Bustrupdams nordside og dennes afløb til Slien, Odderkulen,
- III, en mindre lynette for 2 kanoner nordvest for II,
- VI-VIII, 3 lynetter for henholdsvis 4, 8 og 8 kanoner.

Fra forbindelsesvolden byggedes i en bue op mod Danevirke kro 5 værker, IX-XIII, nemlig 3 lynetter og 2 redouter (skiftevis) for fodfolk og henholdsvis 8, 11, 7, 11 og 7 kanoner.

Fra Danevirke kro byggedes i forbindelse med Danevirke hovedvold 5 redouter XIV–XVIII for fodfolk, hver for 11 kanoner. De lige numre lagdes i flugt med selve den gamle vold, og disse 3 værker byggedes så høje (relief 29'), at Danevirkevolden kunne beherskes herfra. De 2 ulige numre byggedes foran Danevirkevolden på sædvanlig måde med grav og med et relief på 24'.

Linien XIV–XVIII dækkede den åbne strækning mellem højdedraget omkring Lille og Store Danevirke og Reideåoversvømmelsen; denne strækning frembød ikke i sig selv væsentlige hindringer for en fjendtlig fremrykning, og den var derfor udført som den fortifikatorisk stærkeste (alle 5 værker var således lukkede), men de var ikke indbyrdes forbundne, således at der fra dansk side kunne føres modstød frem i mellemrummene og nedad de forholdsvis flade bakkeskråninger.

Fra det sted, hvor den gamle vold bøjer i vestlig retning, og hen til Hollingsted byggedes tværs over Reideåen 7 dæmninger, ved hvilke vandet i den kunne opstemmes. På grund af den ringe vandmængde blev vanddybden i oversvømmelsen ikke stor, den må formodes (bortset fra selve ålejet) at have varieret fra 1' til 4'; for at bøde herpå blev åbunden oprenset, og der blev i dalbunden udgravet kynetter. For at skaffe tilstrækkeligt vand til det nederste (vestligste) – og største – bassin blev der gennem et eksisterende vandløb, som uddybedes og istandsattes, ført vand til fra Sylvested Å. Til forsvar af de 7 dæmninger blev der på den nordlige side af dalen bygget 6 lynetter (XIX–XXIV) for fodfolk og henholdsvis 6, 5, 4, 4, 4 og 4 kanoner. Den østligste lynette forsvarede de 2 østligste dæmninger og til den vestligste knyttedes en dækket forbindelsesvej til en fleche (XXV) for 2 kanoner; her-

fra førte en dækket forbindelsesvej syd på over oversvømmelsen. Syd for oversvømmelsen lå ved vejen Heide – Bünge 2 lynetter med front mod øst, nemlig ved den sydlige ende af den dækkede forbindelsesvej XXVI for fodfolk og 4 kanoner og ved den sydlige ende af den vestligste dæmning XXVII for fodfolk og 5 kanoner. De 3 værker XXV, XXVI og XXVII skulle tilsammen holde forbindelse med Stapelholm og være et brohoved foran oversvømmelsen således at offensive bevægelser eventuelt kunne foretages også ad denne vej.

Endelig påbegyndtes anlæg af nogle kolonneveje bag Centrum.

I løbet af 1862–63 udførtes følgende arbejder:

Odderkulen (syd for Skanse I) blev oprenset, så at den kom til at danne en væsentlig hindring for en angriber. Imellem VIII, IX og X anlagdes en dækket forbindelsesvej, hvorfra ild kunne afgives ud over nogle fra disse værker uindsete slugter. På strækningen XIV–XVIII blev den gamle hovedvold reguleret dels for at øge dens hindringsevne (skråningerne blev afstukt til stejlere anlæg) og dels for at gøre den anvendelig til ildstillinger både for fodfolk og feltartilleri. Foran skanserne XIV, XVI og XVIII opkastedes glaciser dels for at ophæve den forøgelse af den døde vinkel, som var en følge af det høje relief, dels for at danne maske for de brede gennemgravninger i Danevirkevolden og dels for at dække de palisader, der nedsattes uden om skanserne. I Reideådalen forstærkedes nogle af dæmningerne, og der gravedes flere kynetter. De i 1861 påbegyndte kolonneveje færdiggjordes.

I slutningen af 1863 blev der bygget 1 batteri på Mågeøen i Slien og 1 i Holm (Slesvig Bys østlige del), hvert til 4 kanoner. Dæmningen, der fører vejen Slesvig – Ekernførde over Hadeby Nors udløb i Slien, blev gennemgravet. De hidtil manglende værker IV og V (batterier, hvert for 4 kanoner) blev bygget. Der blev på strækningen mellem IX og XII udført dækkede forbindelseslinier med plads for ialt 28 kanoner, og der blev anlagt 2 fremskudte værker – Bustrup Forværk og Danevirke Forværk – henholdsvis på bakken tæt syd for Bustrupdam (i forbindelsesvolden) og på bakkeudløberen foran X–XI og for henholdsvis 8 og 24 kanoner. De tidligere udførte værker forstærkedes, og der byggedes hindringer. Reideåoversvømmelen etableredes, og dæmningerne spærredes med forhug. Da frosten indtrådte, viste det sig vanskeligt i det stillestående ferske vand i Reideåoversvømmelsen at holde renden fri. På Slien mellem Slesvig og Paløre udførtes isningen som ovenfor omtalt under venstre fløj.

I efteråret 1863 havde man vel indstillet sig på krig, men man troede – i hvert fald indtil ind i december – på, at den ikke ville komme før til foråret. Da vinteren nu tilmed kom tidligt og strengt, var der 2 ting, der næsten blev uløselige, nemlig dels underbringelsen af besætningerne i stillingen (det var værst i Centrum, hvor tropperne var langt stærkere sammentrængt end på de udstrakte fløje) og dels isningen.

Først i begyndelsen af december befaledes dels bygning af hytter for skansernes permanente artilleribesætninger og dels opførelse af 2 regimentslejre, 1 ved Store og 1 ved Lille Danevirke, og ved udgangen af året kom ordre om endnu 2 lejre, 1 ved Ellingsted og 1 ved Frederiksberg. Det var naturligvis umuligt at få de 2 sidste færdige, inden krigen udbrød den 1. februar. Selve fremskaffelsen af de nødvendige materialer voldte vanskeligheder i de tyndt befolkede egne på et tidspunkt, da lagrene gennem måneder havde været udpinte. Allerede til de talrige palisaderinger, blokhuse, barriereporte og briske i værkerne og til den allerede i begyndelsen af december påbegyndte opførelse af regimentslejre, bivuakstalde m. v. var medgået store mængder af tømmermaterialer; dertil kom, at de korte og barske vinterdage medførte nedsatte arbejdsydelser.

Resultatet var da også, at ved krigens udbrud var kun hytterne til skansernes artilleribesætninger, 2 bivuakstalde, hver til 4-500 heste, ved Lille Danevirke og Hysby og den ene regimentslejr (ved Store Danevirke) færdige, medens den anden regimentslejr (ved Lille Danevirke) var så vidt, at den kunne bruges. I arbejde var den tredie regimentslejr (ved Frederiksberg), hytterne for forposterne samt yderligere bivuakstalde. Til den sidste regimentslejr (ved Ellingsted) var det endnu ikke lykkedes at få materialer nok til arbejdets påbegyndelse. Som følge af disse forhold måtte flere afdelinger i Danevirkestillingens centrum under vagt og beredskab opholde sig under åben himmel i kulde, sne og slud, hvad der naturligvis sled på kræfterne. For at værne sig mod kulden stoppede mandskabet sig ud med uldne trøjer og tørklæder – slæbte endda tæpper fra hvilekvartererne med sig –, så at bevægeligheden under kamp i åben mark, f. eks. under kampen ved Selk den 3. februar, hæmmedes stærkt.

På højre fløj var forsvaret i meget høj grad baseret på oversvømmelser, idet hele egnen herude – bortset fra enkelte isolerede højdepartier – er lavtliggende og derfor let kunne sættes under vand, dels ved opstemning af Trenen og Sorg og dels ved gennem sluserne at indlede havvand ved højvande. Op over den herved skabte mægtige vandflade, der var henimod 30 km lang og omkring 4 km bred, ragede kun de højereliggende veje, byen Frederiksstad og det høje land Stapelholm, der fra Drage over Sønder- og Nørrestapel strækker sig op mod Wolde.

De arbejder, der skulle udføres, var derfor først og fremmest eftersyn, reparation og ændringer af sluser og diger. De egentlige befæstningsanlæg indskrænkedes derimod til Frederiksstads befæstning samt anlæg af værker, der sikrede herredømmet over sluserne og vanskeliggjorde fjenden brugen af vejene; disse værker lå ved Husum, Schwabsted, Süderstapel og Hollingsted, men da ingen af dem fik nogen del i begivenhedernes udvikling så lidt som de befæstnings- og spærringsarbejder, som udførtes i Danevirkestillingens forterrræn, skal ingen af disse arbejder omtales nærmere her.

Dybbølstillingen og Als.

Imellem Vemmingbund og Als henimod 2 km fra Sønderborg hæver Dybbølbjerg sig til en højde af ca. 70 m over havet, og en stilling her har fra naturens hånd flere fordele.

Dybbølbjerg dominerer det vest herfor liggende terræn, stillingens længde er passende lille – ca. 3 km –, og den højre fløj kan støttes fra artilleri opstillet på Als, ligesom hele stillingens bagterræn kan overses herfra.

Dens svagheder er, at stillingen kan omgås ved en overgang over det 3–800 m brede Alssund, og at dens venstre fløj kan enfileres af artilleri opstillet på Broagerland, c. 3500 m fra Dybbøl Mølle, hvilken sidste trussel vær blevet af betydning ved den nylig stedfundne udvikling af det riflede skyts, som ingen rolle havde spillet i den første slesvigske krig; også en del af baglandet kunne overses fra Broagerland. Da endvidere terrænet foran stillingen er mindre overskueligt syd for chausseen, fordi det er højere end nord for denne, og fordi der findes en række nord-sydgående slugter, der ikke kan indses fra stillingen, er den venstre del af denne den taktisk svageste, og det blev da også her hovedangrebet blev ført, da det kom.

Den stilling, man valgte på Dybbølbjerg, var den samme, som man havde valgt i 1849, men aldrig gjort noget rigtigt ved.

I 1861 udførtes følgende anlæg (for oversigten se plan 23, for skansernes grundrids plan 24).

På Dybbølbjerg opførtes 10 skanser, nemlig:

I, en redoute for fodfolk og 7 kanoner, tæt ved den stejle skrænt ned mod Vemmingbund og med opgave at beskyde skrænten og forstranden,

II, en redoute for fodfolk og 10 kanoner med opgave at beskyde dels forterrænet og dels Broagerland, hvorimod halvdelen af kanonerne kunne rettes,

III, en lynette for 5 kanoner på en fremspringende terrænfold,

IV, en redoute noget tilbagetrukket, for fodfolk og 13 kanoner,

V, en lynette for 5 kanoner på stillingens højeste punkt,

VI, en redoute for fodfolk og 19 kanoner,

VII, en lynette (bag VI) for 4 kanoner, til beskydning af en slugt,

VIII, en redoute for fodfolk og 13 kanoner, på den fremspringende pynt nord for slugten,

IX, en redoute for fodfolk og 10 kanoner, c. 600 m nord for VIII (den største afstand mellem 2 værker i stillingen), og

X, en redoute for fodfolk og 9 kanoner tæt ved Åbenråvejen.

Alle redouterne havde blokhus samt betonstøbt krudtmagasin; det sidste havde også lynetten III.

De ovf. nævnte skytstal angiver, hvad skansen kunne rumme af skyts; den virkelige bestykning i begyndelsen af februar fremgår af plan 24.

Brohovederne fra forrige krig forstærkedes, og i det nordligste gjordes plads for 4 kanoner.

På Als bevaredes af de under 1. slesvigske krig byggede batterier 3, nemlig Møllebatteriet (4 kanoner) sydøst for slottet, Kirkebatteriet (6 kanoner) på Kirkebakken og Flankebatteriet (7 kanoner) ud for Dybbølstillingens skanse X.

I perioden 1862–63 ofredes der så lidt på Dybbølstillingen, at det ikke er værd at tale om, og da ordre fra krigsministeriet om at sætte Dybbølstillingen i forsvarsstand først udgik i slutningen af december 1863, kunne der i den korte tid og med den lille arbejdskraft, der var til rådighed (hovedhæren lå jo samlet ved Danevirke) og på grund af den tidlige vinter kun udrettes lidet, inden krigen var en kendsgerning, se iøvrigt herom på side 243.

Dybbølstillingen var således ikke færdig, da krigen udbrød, men den frist, der blev givet os, indtil preussernes metodiske angreb på stillingen fik vægt, gjorde dog, at de lette værker til dette tidspunkt i det væsentlige var fuldført efter planerne. Men det var og blev – som Danevirkestillingen – en feltbefæstet stilling, blokhusene viste sig således ikke at kunne holde overfor det artilleri, preusserne mødte med.

Fredericia fæstning.

Den fuldstændige forstærkning af Frederica fæstning, som var godkendt af krigsministeriet, og som gik ud på dels en gennemgribende istandsættelse og forbedring af den eksisterende enceinte og dels bygning af en ring af permanente forter (se plan 8) foran enceinten, var jo aldrig blevet til noget. Det feltbefæstningsmæssige surrogat, der trådte i stedet herfor i 1861, bestod ved siden af en nødtørftig istandsættelse af enceinten af en fremskydning af jordværker foran fæstningens nordfront, hvorved der i tilslutning til den permanente fæstning opstod en »befæstet lejr«, der havde til formål at lægge hånd på det terrænstykke (langs Lille Bælt), der strækker sig fra fæstningens nordøstre hjørne (Danmarks Bastion) i en længde af c. 2 km., og hvorfra forbindelsen mellem Fredericia og Fyn ville kunne observeres, og udskibningen på Fredericia østre strand beskydes.

Efter at de fornødne projekteringsarbejder var endt og godkendt, udførtes der fra slutningen af april 1861 følgende arbejder (plan 50):

Den befæstede lejr dannedes ved opførelse af 5 lynetter, I – V regnet fra højre, alle bestemte for artilleri (henholdsvis 13, 19, 19, 25 og 9 kanoner). Værkerne havde traverser, i hvilke var indbygget betonstøbte krudtmagasiner, og relieffet var 10'; i de 3 nordligste værker (I – III) var bygget blokhus, således lagt, at den ene trediedel ville rage uden for struben og den neden-

nævnte palisadering, hvorved struben kunne forsvares ved flankerende ild fra blokhuset. Ved krig skulle struben lukkes med en palisadering, og værkerne skulle forbindes indbyrdes ved løbegrave med brystværn for fodfolk. Da den politiske situation lettede i sommeren 1861, blev 2 påtænkte fremskudte værker ved henholdsvis Koldingvejen og Snoghøjvejen slettet af listen. Værket ved Koldingvejen blev dog senere bragt til udførelse.

Arbejderne på enceinten indskrænkede sig i hovedsagen til den nødvendigste udbedring; navnlig blev gravens dæmninger efterset og istandsat, graven opmudredes, hvorved vanddybden øgedes, og hindringer blev opstillet. Endvidere foretoges en delvis ombygning af volden, så at både brystværnets tykkelse, voldgangens bredde og gravens bredde blev øget. Med lettelsen af den politiske situation fulgte også her, at arbejderne på enceinten stilnede af, således at dennes ombygning ikke var fuldført, da krisen i november 1863 atter blev akut, og skønt der toges fat med større kraft fra slutningen af december – omend hæmmet af frosten i januar og februar og af fjendens bombardement i marts – var der endnu ved fæstningens rømning i slutningen af april 1864 arbejder, man ikke havde nået at fuldføre.

Såvel af de 2 befæstningskommissioners betænkninger og krigsministeriets skrivelse af 26. maj 1857 som af instruktionen af 13. januar 1864 for overgeneralen fremgår klart, at Danevirkestillingen ikke skulle forsvares hårdnakket, hvad derimod var forudsætningen for de 2 flankestillinger ved Dybbøl og Fredericia, og det må på denne baggrund falde i øjnene, at af de få midler, der i tiden fra foråret 1861 til udgangen af oktober 1863, se side 137, anvendtes på disse 3 stillinger, blev den største del brugt i Danevirkestillingen, nemlig

til Danevirkestillingen	63 %
til Fredericia fæstning	25 %
til Dybbølstillingen	12 %

Der skal knyttes nogle bemærkninger hertil.

Mens man af politiske grunde havde afstået fra militært at modsætte sig det tyske forbunds besættelse af Holsten, var det naturligvis nødvendigt at møde videre tysk fremrykning ind på gammelt dansk område så sydligt som muligt, og det vil sige i Danevirkelinien; selv under den forudsætning, at de tyske magter ikke ville overskride Ejderen og rykke ind i det danske hertugdømme Slesvig – hvad der arbejdedes stærkt for af de neutrale magter, men naturligvis ikke kunne regnes sikkert med –, så ville en dansk besættelse af Slesvig så sydligt som muligt alligevel være nødvendig for at hindre holstenske irredentister i at gentage, hvad der var sket i marts 1848.

Var besættelsen af Danevirkelinien således nødvendig, så ville en befæstning af den på grund af dens udstrækning være lige så nødvendig; det var da blot spørgsmålet, hvor meget der forholdsvis burde ofres herpå.

Med det direktiv, der var givet ved krigsministeriets skrivelse af 10. januar 1861 (»de nødvendigste og i kort Tid udførlige Befæstningsanlæg«) kunne der naturligvis slet ikke tænkes på sådanne permanente anlæg, der tidligere – senest i Ingeniørkorpsets skrivelse af 5. september 1857 – var påtænkt; nu var der alle 3 steder tale om lette anlæg, og det er da forståeligt, at de beløb, der brugtes hvert sted, først og fremmest måtte svare til frontlængderne, og disse frontlængder var i runde tal

Danevirkestillingen	70 km
Fredericia fæstning	4 km
Dybbølstillingen	3 km

Der var således brugt forholdsvis mindst på Danevirkestillingen.

Men der kunne desuagtet naturligvis godt være tale om, at værkerne i Danevirkestillingen hver for sig kunne have været udført svagere, da de kun skulle svare til en kortvarig kamp; ej heller denne indvending ville dog være berettiget.

Danevirkestillingen skulle ganske vist ikke holdes hårdnakket, men der skulle på den anden side ikke være tale om et skinforsvar; en fjendtlig fremtrængen over Ejderen skulle mødes med utvetydig modstand. Det var såvel nationalt som politisk et velbegrundet krav, og det fremgår af instruktionen, omend ikke i ganske klare vendinger. Kun måtte denne modstand »ikke føre saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær« sattes på spil, hvad der politisk og militært var lige så velbegrundet.

En af betingelserne for at yde en stærk modstand over for et kraftigt angreb fra den overlegne angriber var imidlertid, at han ikke overrumplende kunne støde igennem skanserækken og derefter tage de enkelte værker i ryggen. For at imødegå denne fare var ialt 7 af de ialt 27 skanser i centrum lukkede (redouter), mens alle de øvrige 20 – såvel som værkerne på højre og venstre fløj – var åbne. De 7 redouter (X, XII, XIV – XVIII) lå i centrums midterste del, som i modsætning til den øvrige del af stillingen ikke havde hverken naturlige hindringer (Slien og Bustrupdam) eller kunstige (oversvømmelser), der gjorde et overrumplende angreb mindre truende. Til sammenligning skal der peges på, at i Dybbølstillingen var af de 10 skanser 7 redouter og kun 3 åbne.

Også overfor et metodisk artilleriangreb var Danevirkestillingens skanser endnu ringere end Dybbølstillingens, idet de sidste – i modsætning til de første – havde betonstøbte ammunitionsmagasiner.

Danevirkestillingen var således fortifikatorisk svagere end Dybbølstillingen, men det var dog disse skanser, der – i forbindelse med den vilje til at yde modstand, vi viste i kampene ved Mysunde den 2. februar og Kongshøj den 3. februar – bevirkede, at den tyske overkommando afstod fra at forsøge et gennembrud af stillingens centrum og i stedet måtte vælge den omstændeligere overgang over Slien.

Begivenhederne i december 1863 og januar 1864

OPMARCHEN.

I løbet af december 1863 opmarcherede 1. og 2. division, der endnu ikke havde fået deres endelige sammensætning, således (se plan 48):

1. Division besatte Danevirkestillingens venstre fløj fra Slesvig By til Sliminde med 1 regiment bag Slien, 1 regiment i Kokkendorfstillingen og 1 regiment fremskudt til landet mellem Ekernførde og Ejderkanalen. De 3 manglende regimenter indtraf først i januar.

2. Division besatte Danevirkestillingens centrum og højre fløj mellem Slesvig By og Frederiksstad med fremskudte styrker i højde med 1. Divisions fremskudte regiment.

3. Division, der ved en besættelse af Danevirkestillingen var tænkt at skulle rykke ind mellem 1. og 2. Division, lå stadig i de holstenske og lauenborgske byer (se plan 10), de sydligste styrker i Altona (1 brigade, 1 eskadron og 1 batteri), i Vandsbeck (1 eskadron) og i Ratzeburg – Pløn (1 bataljon).

Til Kiel ankom i løbet af november panserskonnerterne »Absalon« og »Esbern Snare« og skruekorvetten »Thor«.

Da rygterne ville vide, at der forestod en fjendtlig invasion over Elben mellem Altona og Glückstadt, blev brigaden i Altona i begyndelsen af december forstærket med 1 regiment i egnen om Glückstadt, så den kom til at tælle 6000 mand. Samtidig lod general Steinmann de militære familier evakuere til København og sendte depoter, lazaretter m. m. nord på. Ved Neumünster indrettedes en optagestilling, og et bataljonstog oprangeredes på byens banegård.

Midt i december meldtes fra Lübeck, at man ventede preussiske tropper dertil, og at oprørske skarer forberedte et overfald. Steinmann, der midlertidigt førte kommandoen over alle tropper i hertugdømmerne, ændrede derefter 3. Divisions opstilling således, at tyngdepunktet kom til at ligge om Segeberg – Neumünster, og lod 2. Division skyde 1 regiment frem i Ditmarsken og Ejdersted og sende et halvregiment husarer til Nortorf og omegn og 1. Division skyde sit forreste regiment frem til kanalen klar til at rykke mod Kiel.

Det tyske Forbund havde bestemt, at eksekutionen i Holsten skulle udføres af 1 østrigsk, 1 preussisk, 1 sachsisk og 1 hannoveransk brigade; herudover skulle Preussen og Østrig som hovedreserve stille yderligere 30.000 mand for det tilfælde, at Danmark skulle modsætte sig forbundets eksekution i Holsten.

Den 22. december var eksekutionskommandoet opmarcheret således: Sachserne langs grænsen til Lauenborg, preusserne bagved og hannoveranerne til venstre herfor hen mod Hamborg, der besattes af østrigerne.

Indrykningen i Holsten og Lauenborg skulle begynde den 23. december, således at sachserne gik mod Bornhøved, fulgt af hannoveranerne, medens preusserne skulle følge efter bagud tilhøjre med en dagsmarchs afstand, og østrigerne skulle besætte Altona.

Der var endnu ikke ved december måneds midte fra dansk side truffet nogen afgørelse i spørgsmålet om, hvorvidt man skulle modsætte sig eksekutionen, og først efter at Steinmann havde udbedt sig en forholdsordre, kom den 20. december instruksen, hvorefter han ikke måtte gøre modstand, men skulle sætte sig i forbindelse med eksekutionskommandoets chef, general Hake, for at få en sådan ordning af troppebevægelserne, at oprørske agitatorer ikke fik noget spillerum. Steinmann sendte sin adjudant til Hake for at træffe fornøden aftale og pålagde de 2 forreste brigader at søge forbindelse med de respektive tyske brigadechefer. Som følge af denne aftale enedes eksekutionsmagterne om, at indrykningen kun skulle udføres af sachserne.

Derefter fandt der en forhandling sted mellem Steinmanns og Hakes stabschefer, og resultatet blev, at Altona skulle rømmes af de danske tropper kort før sachsernes ankomst, de andre hovedbyer, når deres ankomst meldtes. Jernbanemateriellet skulle efterlades, udskrevne heste leveres tilbage. 14. bataljons 2 lauenborgske kompagnier skulle opløses og de faste befalingsmænd forlade landet.

Forbundstroppernes indrykning i Holsten og Lauenborg begyndte juleaftensdag, og den 31. december forlod de danske tropper den sidste stump af Holstens jord, idet Rendsborg rømmedes med undtagelse af, hvad der lå nord for den nordlige Ejderarm, Kronværket[1]. Efterladende svage styrker langs Ejderens nordlige bred gik 3. Division mod Slesvig By, hvor den besatte den østlige del af Danevirkestillingens centrum.

Som nævnt var det blevet bestemt, at de i Lauenborg kasernerede 2 kompagnier (med lauenborgsk mandskab) af 14. Bataljon skulle hjemsende alt mandskab, medens de faste befalingsmænd skulle rejse til Danmark. Bataljonens 2 andre kompagnier havde ligget i Pløn; deres mandskab var udskrevet i Holsten, og da de hørte, at deres lauenborgske kammerater var blevet hjemsendt, gjorde de mytteri, som vore befalingsmænd ikke var i stand til at dæmpe. Steinmann gav ordre til at hjemsende folkene, men det var et alvorligt brud på disciplinen, der kunne være undgået ved at hjemsende mandskabet samtidig med det i Ratzeburg.

Preussen havde imidlertid foreslået Det tyske Forbund, at de samlede

1) Kronværket var den del af Rendsborg fæstning, der havde ligget nord for Ejderen med front mod nord. Det var sløjfet i 1852 og havde således ingen fortifikatorisk værdi; når navnet benyttes her, er det, fordi det i disse år stadig brugtes som stedangivelse.

forbundsstyrker, såfremt Danmark ikke ophævede Novemberforfatningen, skulle besætte hertugdømmet Slesvig. Da forbundet ikke ville gå med hertil, tog de to tyske stormagter sagen i deres egne hænder og gjorde i den sidste halvdel af januar klar til at rykke over Ejderen. Medens de sachsiske og hannoveranske forbundskontingenter bevogtede Ejderen med rytterstyrker og iøvrigt holdt den vestlige del af Holsten besat, samledes I Korps (preusserne) øst for Rendsborg og II Korps (østrigerne) syd for denne by, medens en preussisk gardedivision sluttede op som III Korps, men den nåede først helt frem i første halvdel af februar. I og II Korps skulle have deres forreste led 1 mil syd for grænsen og højst være spredt 1 dagsmarch i dybden.

BESÆTTELSEN AF DANEVIRKESTILLINGEN.

Nytårsaften trak de sidste dele af 3. Division sig tilbage over Ejderen og passerede 1. og 2. Divisions fremskudte styrker. Nytårsdag samledes divisionen ved Slesvig, hvor kongen var kommet til stede, og hvorfra han udsendte en smuk proklamation til hæren, der dog ikke var fuldkommen efter ordre de bataille (side 154ff). Af infanterireserven var kun 8. Regiment til stede og af reserveartilleriet foreløbig kun 2 batterier. Kun 2 af 4. Divisions rytterregimenter havde alle 6 eskadroner, og ingen af dem var på krigsstyrke. Ingeniør- og fæstningskompagnierne var ikke færdigt organiserede. Træn og tros manglede i udstrakt grad.

I de første dage af januar blev det meget koldt, det frøs indtil 16°. Oversvømmelserne og Slien (iøvrigt også Ejderen) frøs til, så det blev nødvendigt at foretage vidtstrakte isninger og tilkalde assistance af damperen »Ossian« på Slien. Overkommandoen gjorde opmærksom på, at man ikke kunne lade mennesker og heste stå ude under åben himmel, og forlangte derfor bygningen af hyttelejre og bivuakstalde fremmet, jfr. side 141.

Den 4. januar overtog general de Meza kommandoen over den aktive armé i hertugdømmet Slesvig. Til at begynde med syntes der ikke at være nogen overhængende krigsfare, da eksekutionstropperne lå fordelt over Holsten og forholdt sig rolige. Men for en sikkerheds skyld måtte grænsen bevogtes med et fuldstændigt forpostsystem, hvilket sled meget på forpostregimenterne. Midt i januar indløb der meddelelser om, at preusserne og østrigerne skulle besætte Holsten og rygtet ville vide, at de også ville rykke op i Slesvig. Først den 24. januar modtog Overkommandoen en redegørelse fra regeringen om den politiske situation, og heri udtaltes der, at medens der tidligere havde været grund til at vente en krigserklæring inden fjendtlighedernes begyndelse, turde regeringen ikke længere stole på, at en sådan ville blive givet.

Samtidig modtog general de Meza en af kongen allerede den 13. januar approberet instruktion, der var sålydende:

»Den kommanderende General for den aktive Arme tildeles følgende Instrux:

Under den aktive Armees Overkommando henhører, foruden samtlige Tropper, der udgjøre denne Armee, tillige alle Militæretablissementer i Hertugdømmet Slesvig og alle derværende i Armeens Tjeneste ansatte Personer.

Saalænge den nuværende faktiske Exekutionstilstand i Holsten vedvarer uforandret, bliver det Opgaven at bevogte Grændselinien mod Holsten, der dannes af Kanalen og Ejderen, ved Osterrade Distriktet af den gamle Ejder. Overskridelsen af den saaledes betegnede Linie enten ved regulaire Forbundstropper eller ved Friskarer tilbagevises i fornødent fald med Magt.

Indtræder en virkelig Krigstilstand, bliver Dannevirkestillingen fuldstændig at besætte. Af det foran denne liggende Land hævdes kun, hvad der er nødvendigt for Stillingens Sikring, og hvad der iøvrigt uden uforholdsmæssig Fare og Besvær kan holdes besat.

Hvor vidt vi skulle drive Stillingens Forsvar, er det umuligt forud bestemt at afgjøre, og det maa i hvert enkelt Tilfælde blive den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning herom i Overensstemmelse med Begivenhedernes Gang[1]. Til Vejledning i denne Henseende skal Ministeriet gjøre opmærksom paa, at saa stor Interesse det end maa have at bevare Landet mod fremmed Vold og derved kun at vige tilbage efter en afgjørende Kamp, saa er det dog under de forhaandenværede politiske Forhold af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær. Kampen i Dannevirkestillingen tør altsaa ikke føres saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres, hvad der ogsaa følger ligefrem deraf, at vi bag denne Stilling have en anden Forsvarslinie i vore Flankepositioner, og at vi til disses Besættelse kun kunne gjøre Regning paa den samme Hær, som kæmper ved Dannevirke.

Idet Ministeriet saaledes har fremhævet Vigtigheden af, at Kampen i Dannevirkestillingen ikke koster os uforholdsmæssig meget, skal det paa den anden Side ogsaa fremhæve, at herved ikke tages noget Hensyn til det i Stillingen opførte Materiel. Kan dette i Tilfælde af Tilbagetog medbringes og bringes i Sikkerhed, er saadant at foretrække, men det er af langt større Vigtighed, at Positionsskytset er tilstede i det afgjørende Øieblik, da dets kraftige Benyttelse i høi Grad kan bidrage til at bestemme Dagens Skjæbne. Hensyn til dette Materiel maa altsaa ikke komme i Betragtning ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet, om Stillingen skal rømmes eller yderligere forsvares.

Et Punkt, der spiller en vigtig Rolle i Forsvaret, er Oversvømmelserne i Stillingens høire Fløi. I hvilken Udstrækning disse til enhver Tid blive at etablere, maa det være Overkommandoens Sag at afgjøre, og Ministeriet skal i denne Henseende kun udtale, at det er overbevist om, at et i sine

[1] Jfr. krigsministerens reaktion (side 202, stk. 3), da de Meza traf beslutningen.

Følger saa overordentlig kostbart Forsvarsmiddel som Indledelse af Havvandet over frugtbare Egne vil blive anvendt med forstandig Økonomi.

Afslaas et alvorligt Angreb paa Stillingen, bør den vundne Fordel forfølges i saa stor Udstrækning som muligt og tilraadeligt. Grændselinien mellem Hertugdømmerne er i denne Henseende uden Betydning og kun de militære Hensyn må være de ledende. Fører et Angreb derimod til et for os uheldigt Udfald, saa at Stillingen ikke længer kan holdes, maa de enkelte Dele af Forsvaret saavidt mulig bevæge sig tilbage efter forud angivne Retraitelinier. Ogsaa her maa det i det Foregaaende angivne Hovedformaal blive det bestemmende, og saaledes den paa Halvøen tilbageblivende Styrke muligvis gives en snevrere Begrændsning, end man under andre Forhold maatte anse rigtigt.

Ministeriet har i det Foregaaende stærkt fremhævet Vigtigheden af at kunne gaa Foraaret imøde med en dygtig og slagfærdig Hær. Elementerne ere allerede tilstede, og Ministeriet vil sørge for, at de stadig fuldstændiggjøres. Det er nu Overkommandoens ansvarsfulde Hverv at drage Omsorg for, at Gjennemførelsen af alvorlig Disciplin gjennem alle Grader og klog Benyttelse af Tiden til Samarbeidning af de enkelte Afdelinger og til yderligere Uddannelse navnlig af det yngre Befalingspersonale kan bringe os Maalet saa nær som muligt«.

Da Ejderen var tillagt, så den ikke dannede nogen hindring, foreslog 2. Division, at den sydligste brigade blev trukket tilbage til Danevirkestillingen, og at terrænet syd for Sorg kun skulle bevogtes af rytteri og et enkelt kompagni i Kronværket. Denne indstilling blev først ikke besvaret, men da Overkommandoen havde fået krigsministeriets skrivelse om den truende situation, og der indløb meddelelser om ankomsten af store preussiske og østrigske troppestyrker, gav den delvis efter. Den 29. ændredes opstillingen således, at de to brigader kom til at stå nord for Sorg på hver sin side af landevejen. Syd for Sorg fandtes derefter kun 3 husareskadroner og kompagniet i Kronværket. Om divisionen skulle afvente et fjendtligt angreb bag Sorg, afhang af, om åen var tillagt eller ej. Under alle omstændigheder måtte det være afgørende, at divisionen kom intakt tilbage til Danevirke.

For 2. Brigades vedkommende bestemtes, at hvis 2. Division gik tilbage bag Sorg, skulle der kun holdes så store styrker mellem Wittensee og Ekernførdefjord, som bevogtningen krævede, og at brigaden skulle gå tilbage til Mysunde, når 2. Division gik helt tilbage til Danevirke.

I slutningen af januar var hærens opstilling tilendebragt.

Overkommandoen oprettedes i Slesvig By på Bjelkes Palæ; overgeneralen havde kvarter i Prinsens Palæ lige overfor.

1. Division med stabskvarter i Brodersby skulle med sin 2. Brigade bevogte Ejderkanalen mellem Kielerfjord og Schirnau og iøvrigt forsvare den 32 km lange Sli.

Bevogtningen af Ejderkanalen på den nævnte strækning var pålagt 18. Regiment, støttet af 5. og 6. eskadron af 4. Dragonregiment. Eskadronerne lå med deres hovedstyrker henholdsvis i Gettorf og Klein Wittensee og havde posteringer fremme ved overgangene over kanalen. 18. Regiment stod mellem Wittensee og Ekernførdefjord, Bataljon I på vejen mod Sehested, Bataljon II på vejen mod Kiel og hver med 1 kompagni til støtte for rytteriet skudt frem henholdsvis til Holtsee og Niendorf.

Plan 10

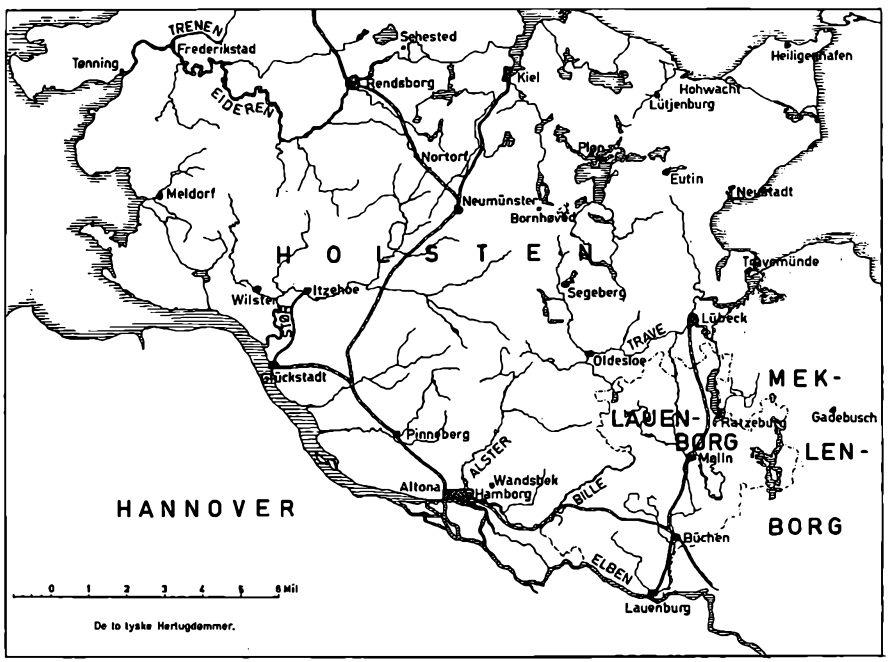

3. Regiment stod mellem Slien og Vindeby Nor, med 1 kompagni i Ekernførde for i denne stilling – Kokkendorfstillingen – at kunne optage 18. Regiment.

Sliens forsvar skulle ordnes således, når 2. Brigade kom tilbage:

Snævringen ved Steksvig, hvor i forvejen fandtes 2 stk. positionsskyts og ½ batteri af artillerireserven, skulle forsvares af 18. Regiments Bataljon II, der derfor skulle gå tilbage til Fysing.

18. Regiments Bataljon I skulle forsvare Mysundeovergangen, i hvis skanser (se plan 11) fandtes artilleri, bemandet af 6. Fæstningskompagni under kaptajn Hertel. Bestykningen i stillingens skanser er nævnt side 138 note 1 og 2; af værkerne på Sliens nordlige bred var g1 og g2 bestykket med henholdsvis 2 12 pds kuglekanoner og 2 24 pds granatkanoner.

Nord for Slien skulle 3. Regiment med sin Bataljon I[1] være reserve i Brodersby og med sin Bataljon II forsvare Slien fra Brodersby til Ulsnæs, hvor forbindelse skulle søges med 2. Regiment, se nedenfor.

2. Brigade havde stabskvarter i Brodersby.

1. Brigade lå med stab og 22. Regiment som reserve i Sdr. Brarup, men dette regiment havde netop afleveret sine holstenere og endnu ikke modtaget forstærkningsfolkene som erstatning, så det havde faktisk kun halv styrke[2]. Brigadens 2. Regiment var fordelt langs Sliens nordlige bred mellem Sliminde og Ulsnæs til forsvar af denne strækning.

3. Brigade lå fortsat som divisionens reserve i Vedelspang[3], nordvest for Brodersby, men var tillige hovedreserve i Overkommandoens hånd.

Af sine 6 regimenter havde 1. Division således til forsvar af den lange Slilinie – når bortses fra den af Overkommandoen delvis båndlagte 3. Brigade og det svage 22. Regiment – ialt kun 3 infanteriregimenter, hvoraf de 2 (2. Brigades) endog først skulle reddes tilbage fra bevogtningen af Ejderkanalen.

3. Division skulle forsvare den østlige del af Danevirkestillingens centrum, nemlig fra lavningen vest for Skanse XII til Slien; både divisionen og dens 3 brigader havde stabskvarter i Slesvig By, se plan 49.

Divisionens afsnit deltes i 3 underafsnit, der besattes af hver sin brigade. Divisionen havde således i givet fald ingen reserve.

9. Brigade: Skanse XII og Skanse XI med det foranliggende Danevirke Forværk.

7. Brigade: Fra Skanse XI (ikke med) til Skanse VIII (med) med det foranliggende Bustrup Forværk.

8. Brigade: Fra Skanse VIII (ikke med) til Slien.

Divisionens forposter havde 1 hovedpost for hver brigade, henholdsvis (regnet fra vest) ved Klosterkro, Over Selk og Vedelspang (sydøst for Bustrup); sidstnævnte hovedpost havde kampstilling på Kongshøj. Hver af hovedposterne ved Klosterbro og Vedelspang (Kongshøj) havde tildelt en kanondeling henholdsvis af 12. og 11. Feltbatteri.

Til besætning i skanserne skulle afgives fra ¼ til ½ kompagni.

General Steinmann lagde særlig vægt på forsvaret af Bustruppartiet, og dette forsvar gjordes derfor til genstand for omhyggelig indøvelse. Også forsvaret af Hadebydæmningen skulle gennemføres til det yderste.

For forposternes tilbagegang var der kun givet ordrer i store træk, men ved de øvelser, 3. Division lod afholde, blev forposternes kamp og tilbagegang

1) 3. og 18. Regiments bataljoner I skulle skiftes til at være besætning i skanserne og reserve i Brodersby, og bataljonen sidstnævnte sted skulle have et af sine kompgnier i det snævre brohoved (f). Under kampen den 2. februar var opstillingen som nævnt her.

2) Dette regiment skulle iøvrigt i givet fald også kunne tages som reserve for Overkommandoen.

3) Der findes i egnen om Slesvig By 2 Vedelspang, nemlig foruden det her nævnte tillige sydøst for Bustrup, se fjerdesidste stk. på denne side.

gentagne gange grundigt gennemgået ligesom besættelsen af hovedstillingen og retræten derfra. Når 9. Brigades forposter måtte gå tilbage fra Klosterkro, kunne de straks få artilleristøtte fra Danevirke Forværk. Skulle 7. Brigades forposter gå tilbage til Sortehøj, skulle de holde denne, til Kongshøj måtte rømmes. De fik derfor kanondelingen fra Klosterkro underlagt, når den måtte gå tilbage. Ved 8. Brigade blev der lagt megen vægt på forsvaret af Kongshøj, og der blev givet skarp ordre til, at de to derværende kanoner ikke måtte trækkes længere frem.

Regimenterne havde medført deres faner, der var det naturlige samlingsmærke under kamp, men under spredningen i skanser og løbegrave og som forposter var det mere hensigtsmæssigt at have et kompagnisamlingsmærke. Generalen havde derfor beordret, at kompagnierne skulle medføre deres kvartermærker og plante dem ved chefens opholdssted. Denne ide blev hurtigt grebet af hele infanteriet og fik særlig betydning under belejringen af Dybbølstillingen.

2. Division (stabskvarter: Hysby) skulle med 5. og 6. Brigade først bevogte forterrænet fra Reideåoversvømmelserne til Ejderen ved Schirnau, og – når den måtte gå tilbage – besætte den vestlige del af Danevirkestillingens centrum. Besættelsen skete således, regnet fra vest:

5. Brigade (stabskvarter i Hysby) skulle med 7. Regiment besætte Skanse XXIV – Skanse XVI, besætning i hver skanse ¼–½ kompagni, og med 12. Regiment danne divisionens reserve (alarmplads vest for Hysby).

6. Brigade (stabskvarter Danevirke Kro) skulle med begge sine regimenter (5. og 10.) besætte stillingen mellem Skanse XVI (ikke med) og Skanse XII (ikke med).

I forlængelse af 3. Divisions forposter udstillede 6. Brigade forposter med hovedposter ved skæringen mellem Oksevejen og Kovirket og ved Kl. Reide, og 7. Regiment udstillede forposter foran dæmningerne over Reidedalen i tilslutning til de af 4. Brigade udstillede forposter, jfr. nedenfor.

Danevirkestillingens højre fløj besattes af 4. Brigade (stabskvarter Frederiksstad) således:

6. Regiment (÷ 2 kompagnier) med 1 eskadron og 1 feltbatteri (7.) besatte Hollingsted, og

4. Regiment med 2 kompagnier af 6. Regiment besatte Frederiksstad, hvorfra styrker udsendtes til bevogtning af Husum, Ejdersted og den op over oversvømmelsen ragende del af Stapelholm samt udstillede 1 kompagni som piket i Skanse XXVII og 1 kompagni som forposter her foran.

På side 154 er vist ordre de bataille for den danske hær den 1. februar.

DEN DANSKE HÆRS ORDRE DE BATAILLE 1. FEBRUAR 1864

Overkommandoen.

Generalløjtnant C. J. de Meza
Stabschef Oberst H. A. T. Kauffmann
Souschef Kaptajn L. C. Rosen
Attacheret Orlogskaptajn F. Frølich
Armeens Artillerikommando Generalløjtnant M. Lüttichau
Armeens Ingeniørkommando Oberstløjtnant J. C. F. Dreyer
Trænkommando Ritmester W. Haffner
Korpsintendant Generalkrigskommissær U. C. v. Smidten
Korpsauditør Overauditør N. Tvede
Korpsstabslæge Overlæge J. Rørbye
Korpsstabsdyrlæge Stabsdyrlæge C. L. Friis.

1. Division.

Generalløjtnant G. D. Gerlach
Stabschef Major F. C. Stjernholm

1. Brigade Oberst G. H. Lasson
   2. Regiment Oberstløjtnant C. W. L. Dreyer
      Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
      Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)
   22. Regiment Oberstløjtnant J. A. F. Falkenskjold
      Bataljon I (Komp. 1, 2, 3, 4)
      Bataljon II (Komp. 5, 6, 7, 8)
2. Brigade Generalmajor C. A. Vogt
   3. Regiment Major H. W. Mathiesen
      Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
      Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)
   18. Regiment Oberstløjtnant F. G. H. Hirsch
      Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 7)
      Bataljon II (Komp. 3, 4, 6, 8)
3. Brigade Oberst J. A. P. F. Wørishøffer
   16. Regiment Major C. Wolle
      Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
      Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)
   17. Regiment Oberst A. Bernstorff
      Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 7)
      Bataljon II (Komp. 3. 4, 6, 8)
2. Halvrgt/4. Dragonrgt (4., 5., 6. Eskadron)
      Major C. A. F. Lillienskjold

2. Feltbatteri (4 pds riflet)
Kaptajn O. Lunn
10. Feltbatteri (12 pds kuglekanon)
Kaptajn J. C. Johansen
Ingeniørkommando Major C. T. Jørgensen
5. Ingeniørkompagni Premierløjtnant M. O. Asmussen
Magasiner, ambulance, feltlazaret, vognpark.

2. Division.
Generalmajor P. H. C. du Plat
Stabschef Major E. F. Schau

4. Brigade Generalmajor E. H. C. Wilster
4. Regiment Oberst T. C. Faaborg
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 7)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 6, 8)
6. Regiment Major G. W. Caroc
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)

5. Brigade Oberst J. W. A. Harbou
7. Regiment Oberstløjtnant L. H. L. Muus
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 7)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 6, 8)
12. Regiment Oberst F. L. A. Hein
Bataljon I (Komp. 1, 2, 3, 4)
Bataljon II (Komp. 5, 6, 7, 8)

6. Brigade Oberst O. C. S. A. Bülow
5. Regiment Major A. C. J. Myhre
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)
10. Regiment Oberst F. C. Lange
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 7)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 6, 8)

1. Halvrgt/Gardehusarrgt (2., 4., 6. Eskadron)
Ritmester D. W. Hegermann-Lindencrone
Artillerikommando Major W. E. Schøning
7. Feltbatteri (4 pds riflet)
Kaptajn W. P. J. Johansen
9. Feltbatteri (12 pds kuglekanon)
Major E. Schreiber
Ingeniørkommando Kaptajn N. A. Brummer
1. Ingeniørkompagni Premierljt. W. Kolderup-Rosenvinge
Magasiner, ambulance, feltlazaret, vognpark.

3. Division.

Generalmajor P. F. Steinmann
Stabschef Kaptajn J. C. Blom

7. Brigade Oberst C. F. M. Müller
1. Regiment Oberstløjtnant H. C. J. Beck
Bataljon I (Komp. 1, 2, 6, 7)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 5, 8)
11. Regiment Major J. M. F. F. Rist
Bataljon I (Komp. 1, 3, 5, 7)
Bataljon II (Komp. 2, 4, 6, 8)

8. Brigade Oberst P. U. Scharffenberg
9. Regiment Oberstløjtnant H. C. G. Tersling
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)
20. Regiment Oberstløjtnant J. G. Scholten
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)

9. Brigade Oberst W. Neergaard
19. Regiment Oberstløjtnant L. N. Færch
Bataljon I (Komp. 5, 6, 7, 8)
Bataljon II (Komp. 1, 2, 3, 4)
21. Regiment Oberstløjtnant G. J. W. Nielsen
Bataljon I (Komp. 1, 2, 3, 4)
Bataljon II (Komp. 5, 6, 7, 8)

1. Halvrgt/4. Dragonrgt (1., 2., 3. Eskadron)
Major A. W. Gerlach

Artillerikommando Major J. C. Just
11. Feltbatteri (4 pds riflet)
Kaptajn M. E. Fallesen
12. Feltbatteri (12 pds kuglekanon)
Major J. D. Z. v. d. Recke

Ingeniørkommando Kaptajn W. O. W. Lehmann
2. Ingeniørkompagni Kaptajn P. F. H. Bruun

Magasiner, ambulance, lazaret, vognpark.

4. Division.

Generalløjtnant C. D. Hegermann-Lindencrone
Stabschef Major F. J. Heramb

1. Kavaleribrigade Generalmajor J. J. Honnens
3. Dragonregiment Major F. L. Brock
5. Dragonregiment Oberstløjtnant N .S. Brock

2. Kavaleribrigade Oberst H. L. Scharffenberg
6. Dragonregiment Oberstløjtnant F. C. A. Bauditz
5. Feltbatteri (12 pds granatkanon) Kaptajn C. J. F. Lønborg
Magasiner, feltlazaret, vognpark.

Infanterireserven.
Generalmajor F. W. C. Caroc
Stabschef Kaptajn L. E. Fog
8. Regiment Oberst M. O. B. Hveberg
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 8)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 6, 7)
15. Regiment Oberstløjtnant A. F. Zepelin
Bataljon I (Komp. 1, 2, 5, 6)
Bataljon II (Komp. 3, 4, 7, 8)
Magasiner, ambulance.

Armeens Artilleri.
Generalløjtnant M. Lüttichau
Stabschef Major J. T. Wegener
Reserveartilleriet[1]) Oberstløjtnant C. U. E. Haxthausen
1. Feltbatteri (4 pds riflet) Kaptajn N. P. C. T. Bruus
6. Feltbatteri (12 pds kuglekanon) Major F. Jürgensen
8. Feltbatteri (4 pds riflet) Kaptajn F. W. F. Messerschmidt
13. Feltbatteri (24 pds granatkanon) Kaptajn J. W. Salto
Artillerikommandoen i Danevirkestillingen Oberst J. Wahl
1. Fæstningskompagni Kaptajn O. Moltke
3. Fæstningskompagni Kaptajn T. B. Sick
5. Fæstningskompagni Kaptajn H. P. W. Mønster
6. Fæstningskompagni Kaptajn H. C. Hertel
Danevirkestillingens Artilleripark Kaptajn E. E. S. Thestrup
Ammunition m. v. til fæstningspiecerne
Feltparken Premierløjtnat J. L. C. Pedersen
Ammunition til feltartilleri og håndvåben.

Desuden var følgende underlagt Armeens Artilleri.

På Als: Artilleridepotet, 4. Feltbatteri (12 pds riflet, under opstilling), Kaptajn V. L. F. Kauffmann, og Artillerikommandoen i Dybbølstillingen med 4. Fæstnigskompagni, Kaptajn F. Bartholin

I Fredericia: (under fæstningskommandanten) 2. Fæstningskompagni, Kaptajn C. G. J. Schmidt.

---

1) Den 3. februar tilgik 3. Feltbatteri (4 pds riflet), kaptajn A. L. Klein.

Ingeniørkommandoen ved den aktive arme.

Oberstløjtnant J. C. F. Dreyer
Stabschef Major C. F. N. Schrøder
3. Ingeniørkompagni Kaptajn E. M. Dalgas
Ingeniørparken Kaptajn H. F. F. Jastrau

Desuden var følgende underlagt Ingeniørkommandoen

På Als: Brokompagniet (under opstilling), Kaptajn J. C. G. Hedemann, og Reserveparken

I Fredericia: (under fæstningskommandanten) 4. Ingeniørkompagni, Premierløjtnant C. A. Nielsen.

Trænkommando, forplejningsinstitutioner, sanitetsinstitutioner og pladskommandantskaber.

Direkte under Krigsministeriet

Under march til hæren:
13. Regiment
Bataljon I (Komp. 1, 2, 3, 4)
Bataljon II (Komp. 5, 6, 7, 8)
2. Halvregiment/Gardehusarregimentet (1., 3., 5. Eskadron)
2. Dragonregiment
Espingolbatteriet
kommandoer af forstærkningsmandskab.

I København:
Livgarden til Fods
14. Regiment under opstilling,
Bataljon I (Komp. 1, 2, 3, 4)
Bataljon II (Komp. 5, 6, 7, 8)
Livgarden til Hest
en garnisonsbataljon
forskellige depoter, skoler, reserveanstalter m. v.

I Frederica:
kommandanten.

På Bornholm:
Bornholm Milits.

DEN PREUSSISK-ØSTRIGSKE HÆR OG DENS ANGREBSPLAN.

Den allierede preussisk-østrigske hær bestod af 3 korps, hvoraf I og III var preussiske, medens II var østrigsk.

Preussen havde i 1860 fået en ny hærlov, hvorved alle udskrevne blev uddannede. Man ville derved opnå ved en mobilisering at skåne så mange af det ældre mandskab som muligt. Da uddannelsestiden samtidig sattes til tre år, havde man måttet udvide antallet af liniebefalingsmænd. Denne hærlov havde dog kun virket så kort, at feltstyrkerne ikke kunne stilles af linien alene.

For at undgå at skulle angribe landstormen valgte man derfor dels at gøre bataljonerne på 800 mand i stedet for de reglementerede 1000 og dels at tage divisionerne fra hvert sit armékorps, hvorved man kunne supplere feltstyrken op med befalingsmænd, mandskab og materiel fra resten af korpset. Da dette ikke helt slog til, overførtes yderligere en del fra garden. På den måde fik divisionerne en særdeles rigelig forsyning af officerer og alt materiel, bl. a. medførte hver division sit korpsbrotræn og sit svære artilleri.

II Korps dannedes af den bøhmiske brigade, der i december var sendt til Hamborg som reserve for eksekutionstropperne, hvortil kom 2 brigader fra Wien og 1 fra Ungarn. For at gøre regimenterne komplette på en nem måde, formeredes de kun i 2 bataljoner mod normalt 3 og blev derved rigeligt forsynede med befalingsmænd og materiel.

III Korps blev sammensat af 4 nyoprettede garderegimenter, der garnisonerede uden for Berlin. Disse regimenter kombineredes 2 og 2 i brigader, der igen samledes i en division, hvortil midt i februar kom gardehusarregimentet og 1 gardebatteri.

På side 160 er vist ordre de bataille for den tysk-østrigske hær den 1. februar.

Den preussiske generalstabschef, general Helmuth Carl Bernhard von Moltke, havde allerede 1862 udarbejdet en angrebsplan. Vanskelighederne for angriberne bestod dels i, at en erobring af den jyske halvø ikke førte til en endelig afgørelse, og at en varig besættelse af Jylland kunne føre til indgreb fra andre magters side, dels i, at den danske flådes overlegenhed kunne hindre troppeoverførelser til øerne og tillade en blokade af de tyske kyster.

Moltkes mål var selvfølgelig ødelæggelsen af den danske hær. Han ønskede derfor, at vi besatte Danevirke, hvis centrum han ikke ville angribe energisk, men derimod føre hovedstødet mod Slien. Kom han over denne fjord, havde han en mulighed for at komme hovedhæren i ryggen ved Langsø eller at nå Flensborg samtidig med den danske hær.

Dækket af de sachsiske rytterpatruljer langs Ejderen, opmarcherede de allierede tropper den 31. januar år 1864 efter mørkets frembrud:

II Korps havde 2 brigader i første træfning, begge med teterne ved Rendsborg, idet den ene skulle passere Ejderen over jernbanebroen, den anden over slusebroen. Bag dem opmarcherede 1 brigade samt rytteriet, medens den fjerde brigade først ud på natten nåede til Neumünster.

I Korps stod langs Ejderkanalen og skulle passere den med avantgarden og 13. Division over broerne ved Kluvensieck og Königsförde, rytteriet ved Landwehr og 6. Division og Reserveartilleriet ved Levensau. Prins Friederich Carl og den preussiske kronprins var ved avantgarden.

III Korps var endnu under sammendragning.

Samme dag om morgenen var 2 preussiske officerer indtruffet i det danske hovedkvarter med en skrivelse fra generalfeltmarskal Wrangel, hvori han meget høfligt meddelte, at han som følge af, at den danske regering nægtede at ophæve Novemberforfatningen, havde fået ordre til at besætte hertugdømmet Slesvig. Han ønskede derfor underretning om, hvorvidt den danske hær agtede at gå tilbage bag Nørrejyllands grænse.

Oberst Kauffmann var netop den dag taget til Mysunde for at forhandle med general Gerlach, og man lod derfor preusserne vente en tid. Men da Kauffmann ikke kom tilbage, affattede de Meza personlig en svarskrivelse, hvori han kort og bestemt afviste de preussisk-østrigske troppers ret til at besætte nogen del af det danske rige og erklærede sig rede til med våben at imødegå enhver voldshandling.

DEN PREUSSISK-ØSTRIGSKE HÆRS ORDRE DE BATAILLE 1. FEBRUAR 1864.

Overkommandoen.
Generalfeltmarskal F. H. E. Freiherr v. Wrangel
Stabschef Generalløjtnant Vogel v. Falckenstein
Overkvartemester Oberst v. Podbielski
Højstbefalende artilleriofficer Oberst v. Graberg
Højstbefalende ingeniørofficer Oberst v. Mertens

Det preussiske Armekorps (I Korps).
General Prins Friedrich Carl af Preussen
Stabschef Oberst v. Bluhmethal
6. Infanteridivision Generalløjtnant v. Manstein
11. Infanteribrigade Generalmajor v. Canstein

Brandenburgske Füsilierregiment nr. 35 (3 batl)
7. brandenburgske Infanteriregiment nr. 60 (3 batl)
12. Infanteribrigade Generalmajor v. Roeder
4. brandenburgske Infanteriregiment nr. 24 (3 batl)
8. brandenburgske Infanteriregiment nr. 64 (3 batl)
2. brandenburgske Ulanregiment nr. 11 (4 esk)
3. Fodafd./Brandenb. Artilleribrigade nr. 3
3. Haubitsbatteri (8 stk)
3. 6 pds Batteri, riflet (6 stk)
3. 12 pds Batteri (6 stk)
Brandenburgske Pionerbataljon nr. 3
13. Infanteridivision Generalløjtnant v. Wintzingerode
25. Infanteribrigade Generalmajor v. Schmid
1. westphalske Infanteriregiment nr. 13 (3 batl)
5. westphalske Infanteriregiment nr. 53 (3 batl)
26. Infanteribrigade Generalmajor v. Goeben
2. westphalske Infanteriregiment nr. 15 (3 batl)
6. westphalske Infanteriregiment nr. 55 (3 batl)
Westphalske Jægerbataljon nr. 7
Westphalske Dragonregiment nr. 7 (4 esk)
1. Fodafd./Westph. Artilleribrigade nr. 7
1. Haubitsbatteri (8 stk)
1. 6 pds Batteri, riflet (6 stk)
1. 12 pds Batteri (6 stk)
4. 12 pds Batteri (6 stk)
Westphalske Pionerbataljon nr. 7
Komb. Kavaleridiv. Generalm. Graf z. Münster-Meinhøvel
6. Kavaleribrigade Oberst Flies
Brandenburgske Husarregiment nr. 3 (4 esk)
Brandenburgske Kyrasserregiment nr. 6 (4 esk)
1. ridende 12 pds Bt./Westph. Art.brig. nr. 7 (4 esk)
13. Kavaleribrigade Generalmajor v. Hobe
Westphalske Husarregiment nr. 8 (5 esk)
Westphalske Kyrasserregiment nr. 4 (4 esk)
2. ridende 12 pds Bt./Westph. Art.brig. nr. 7 (4 stk)
Reserveartilleri Oberstløjtnant v. Saenger
2. Fodafd./Brandenb. Artilleribrigade nr. 3
2. Haubitsbatteri (8 stk)
2. 12 pds Batteri (6 stk)
2. 6 pds Batteri, riflet (6 stk)
4. 6 pds Batteri, riflet (6 stk)

Rid.Afd./Westph. Artilleribrigade nr. 7 (alle 6 pds)
3. Batteri (4 stk)
4. Batteri (4 stk)
5. Batteri (4 stk)
6. Batteri (4 stk)

Det østrigske Armekorps (II Korps).
Feltmarskalløjtnant Baron Gablenz
Stabschef ·Oberstløjtnant Baron Vlasits

1. Infanteribrigade Generalmajor Graf Gondrecourt
Infanterirgt. Kg. Wilh. I v. Preussen, nr. 34 (2 batl)
Infanteriregt. Freiherr Martini v. Rosedo, nr. 30 (2 batl)
Feltjægerbataljon nr. 18
4 pds Batteri nr. 2/1. Artilleriregt. (8 stk)
2. Infanteribrigade Generalmajor Freiherr Dormus v. Kilianshausen
Infanteriregt. Ramming v. Riedkirchen nr. 72 (2 batl)
Infanteriregt. Graf Khevenhüller-Metsch, nr. 35 (2 batl)
Feltjægerbataljon nr. 22
4 pds Fodbatteri nr. 3/1. Artilleriregt. (8 stk)
3. Infanteribrigade Generalmajor v. Nostitz-Drcewiecki
Infanteriregt. Kg. der Belgier, nr. 27 (2 batl)
Infanteriregt. Grossherzog Ludwig III, nr. 14 (2 batl)
Feltjægerbataljon nr. 9
4 pds Fodbatteri nr. 4/1. Artilleriregt. (8 stk)
4. Infanteribrigade Generalmajor Tomas
Infanteriregt. Pr. Wilhelm z. Schl.-Holst.-Glücksb., nr. 80 (2 batl)
Infanteriregt. Graf Coronini-Cronberg, nr. 6 (2 batl)
Feltjægerbataljon nr. 11
4 pds Fodbatteri nr. 5/1. Artilleriregt. (8 stk)

Kavaleribrigade Generalm. Freiherr Dobrzensky v. Dobrzenitz
Dragonregiment Fürst Windisch-Grätz, nr. 2 (5 esk)
Husarregiment Fürst Lichtenstein, nr. 9 (5 esk)

Korpsartillerireserven Major Ritter v. Neubauer
8 pds Fodbatteri nr. 9/1. Artilleriregt. (8 stk)
8 pds Fodbatteri nr. 10/1. Artilleriregt. (8 stk)

Ingeniørtropper
11. Genie-Kompagni
3. Kompagni/1. Pionerbataljon
4. Kompagni/1. Pionerbataljon
2 broekvipager

Den kombinerede Gardeinfanteridivision (III Korps).
Generalløjtnant v. d. Mülbe
Kombineret Gardeinfanteribrigade Generalmajor v. d. Goltz
3. Garderegiment til fods (3 batl)
4. Garderegiment til fods (3 batl)
Kombineret Gardegrenaderbrigade Oberst v. Bentheim
3. Gardegrenaderregiment (3 batl)
4. Gardegrenaderregiment (3 batl)
Gardehusarregimentet (4 esk)[1] Oberstløjtnant v. Kerssenbroigk
med
3. 6 pds Gardebatteri[2], riflet (6 stk)
4 pds Gardebatteri[3] (8 stk)

Under krigen tilgik preussiske forstærkninger, og der fandt jævnligt ændringer sted i styrkernes sammensætning; de forstærkninger og ændringer, der har betydning for fremstillingen, vil blive nævnt efterhånden nedenfor.

1) Indtraf først ved korpset den 15. februar.
2) Indtraf først ved korpset den 6. februar.
3) Indtraf først ved korpset den 10. februar.

KRIGEN

Begivenhederne 1. februar - 17. marts

KAMPEN OM DANEVIRKE

Mandag den 1. februar.

Allerede mellem kl. 3 og 4 havde 6. eskadron i Wittensee af sine fremsendte styrker fået melding om, at 2. Division var ved at trække sine forposter tilbage fra Sorgfloden og videremeldt herom til 18. Regiment, og ved 6-tiden meldte 5. eskadron fra Gettorf, at fjenden forberedte overgang ved Levensau. 18. Regiment begyndte sin tilbagegang; den gennemførtes under kun lette skærmydsler med de fremrykkende preussiske styrker (se plan 48).

Kl. 1130 havde hele 18. Regiment passeret 3. Regiment i Kokkendorfstillingen, og nord for stillingen efterlod regimentet sin bataljon II til støtte for 3. Regiment, som på grund af afgivelser til isningsarbejder på Slien kun havde den ene af sine bataljoner i stillingen. I løbet af eftermiddagen rømmedes Kokkendorfstillingen, uden at det var kommet til kamp, og hele 2. Brigade gik tilbage til sine forudsete stillinger langs Slien, uden at der hverken fra dansk eller preussisk side gjordes noget for at opretholde følingen.

Vore tab havde været 1 falden og 6 fangne dragoner samt 2 faldne og 4 sårede af 18. Regiment.

På Ekernfördefjord lå skruekorvetten »Thor« og panserskonnerten »Esbern Snare«; de fik lejlighed til at veksle nogle skud med det preussiske feltartilleri, inden de sejlede bort.

Prins Friederich Carl ventede stærk modstand i Kokkendorfstillingen og standsede derfor for denne dag. Avantgarden udstillede forposter mellem Ekernførde og Gr. Wittensee, 6. Division standsede i rummet nord og vest for Gettorf, medens 13. Division stod sønden om Wittensee.

Østrigerne åbnede kl. 9 en stærk geværild fra Rendsborg. Den blev besvaret med et par skud af vore husarer, der derefter trak sig tilbage. Fjenden fulgte straks efter og besatte Sorgflodens sydbred med rytterposter. Den ene brigade standsede ved Schulendam på vejen mod Wittensee, den anden ved Ahrensted ved chausseen, den tredie ved Büdelsdorf, rytterbrigaden nåede denne dag Nortorff i Holsten.

General du Plat lod straks 5. og 6. Brigade gå tilbage til hovedstillingen.

Af III Korps kom om eftermiddagen 3 bataljoner til Rendsborg.

Tirsdag den 2. februar. Kampen ved Mysunde.

Følingen mellem de to parter var den 1. februar gået helt tabt, og Prins Friederich Carl gik stadig ud fra, at vi ville yde hård modstand i Kokkendorf-stillingen, og han befalede derfor, at en ved afgivelser opstillet avantgarde samt 13. Division skulle angribe frontalt, medens dele af 6. Division omgik stillingen over Ekernførde. Vejret var koldt og råt, vejene spejlblanke. Lidt før kl. 9 nåede hans avantgarde Kokkendorf og konstaterede, at den var rømmet. Prinsen sendte derfor melding til Wrangel om situationen, og at han ville fortsætte mod Mysunde for om muligt at tage brohovedet der. Avantgarden (af infanteri omfattende 1 bataljon af hver af korpsets 4 brigader, nemlig II/60.R, III/24.R, III/13.R og III/15.R samt 13. Divisions jægerbataljon, se side 160–161, fortsatte marchen mod Mysunde, efterfulgt af 11. Infanteribrigade og det meste af korpsets artilleri (70 af dets ialt 96 stykker, kun 64 kom dog i stilling, jfr. nedenfor); resten af korpset blev ved Holm for at sikre mod et angreb fra Slesvig sønden om Slien.

Mysundestillingen (se plan 11) var besat således:

18. Regiments Bataljon I (major Lundbye) havde 1. Kompagni (kaptajn Baller) på forpost med en feltvagt på hver af de 2 veje henholdsvis vest og øst for Langesø, 2. Kompagni (kaptajn Schow) i skanserne a og b, 5. og 7. kompagni[1] i reserve.

3. Regiments Bataljon I (kaptajn Arntz) lå med 2., 5. og 6. kompagni som reserve i Brodersby; 1. Kompagni var endnu ikke indtruffet, da det den foregående dag havde følt sig tvunget til fra Ekernførde at gå tilbage over Kappel. Regimentets Bataljon II (kaptajn Krabbe) havde sit 7. Kompagni i det snævre brohoved (f), 3., 4. og 8. Kompagni bevogtede strækningen Ulsnæs-Brodersby.

Damperen »Ossian« havde om morgenen sørget for, at renden i Slien var åben, og fodfolket havde hele natten iset i bugten og vigen øst for Mysunde.

Kl. 10 viste de forreste fjendtlige husarer sig på Kosel-vejen for vore poster, der skød på dem. Den derværende feltvagt gik i stilling og beskød fortroppen. Da skydningen begyndte, rykkede kaptajn Baller frem med resten af sit kompagni, sendte feltvagten på Koselvejen til Ornum Mølle for at sikre venstre flanke og gik selv frem mod det fjendtlige fodfolk; men da den forreste preussiske bataljon også udviklede et kompagni langs vejen over Ornum Mølle, måtte kaptajn Baller under livlig skydning trække sig tilbage til skanserne, hvor kompagniet fordeltes som forstærkning af skansebesætningerne.

Så snart chefen for 2. Brigade (generalmajor Vogt) havde fået melding om angrebet, beordrede han bataljonen Arntz frem til Mysunde.

1) Angående fordelingen af regimenternes 8 kompagnier på de 2 bataljoner her og senere, se side 154 ff.

I nogen tid fandt skydning kun sted, når større mål viste sig. Imidlertid var general Gerlach kommet til stede, og for at få oplysning om fjendens egentlige hensigter beordrede han en rekognoscering foretaget af bataljonen Arntz, støttet af en rytterdeling under premierløjnant Meulengracht. Rekognosceringen skulle efter generalens ordre udføres ved samtidig fremrykning ad alle de 3 veje mod Veseby, Kosel og Ornum Mølle, men dertil var den udpegede styrke alt for svag, og rekognosceringen mislykkedes da også.

Med en patrulje foran red rytterdelingen frem ad Koselvejen, men blev af den fjendtlige ild tvunget tilbage mod skanse b, hvor Meulengracht såredes dødeligt.

Kaptajn Arntz lod 2. Kompagni gå frem ad Kosel-vejen, de 2 andre kompagnier ad hver sin af vejene mod Ornum og Veseby, men da 2. Kompagni nåede vejgaflen, blev det så voldsomt beskudt fra alle bakkerne, at folkene kastede sig ned bag et gærde øst for vejen. De 2 andre kompagnier kom efterhånden frem, og 2. Kompagni genoptog fremrykningen ad Kosel-vejen, men de var kun kommet et lille stykke frem, da føreren for kompagniets forreste træfning, premierløjtnant Seyfarth, faldt, og kort efter gik fremrykningen helt i stå. 6. Kompagni, der rykkede frem ad Veseby-vejen, nåede heller ikke langt frem, dels blev det beskudt fra øst, dels så det fodfolk og artilleri gå i stilling på bakkerne ved Veseby. 5. Kompagni, der skulle mod Ornum Mølle, blev beskudt, så snart det forlod skanserne. Det udviklede de 3 forreste delinger, men måtte blive liggende, hvor det var. Bataljonschefen, kaptajn Arntz stod med sin hornblæser foran 2. Kompagni. Han var ganske rolig, men tilsyneladende helt lammet af den vanskelige situation. Så gik major Lundbye ud til ham og fik ham overtalt til at befale bataljonen langsomt tilbage. 2. Kompagnis chef blev såret, og da kompagniet samtidig blev beskudt af artilleri, udartede tilbagetoget til flugt, der først standsede nord for Mysunde by, hvor general Gerlach fik talt folkene til fornuft. 5. Kompagni gik delingsvis tilbage i god orden medtagende sine »Saarede og Effecter«.

6. Kompagni trak sig ned i lavningen bag skanse a, hvor det efterlod 1 deling besatte med 2 delinger løbegraven fra a til Slien og holdt 1 deling i reserve bagved. 2. og 5. Kompagni tog sammen med 1. Kompagni, der just var ankommet, stilling mellem a og b.

Hidtil havde fjenden kun haft 2 af sine 3 avantgardebatterier i stilling, 1 på hver side af Koselvejen; det tredie (et 12 pds) var det, der jfr. side 168, stk. 1, aldrig kom i stilling. Men fra kl. 13 kørte også reserveartilleriet op, nemlig 3 batterier på bakken vest for Ornum Mølle, 3 vest for søens sydspids og 3 lidt sydvestligere; ialt var 64 fjendtlige piecer i stilling, heraf 24 riflede. Vejret havde indtil nu været uklart med sne, nu ændredes det til tåge, som i forbindelse med krudtrøgen skjulte skanserne for de tyske

artillerister. Tågen beskreves som tæt, men man kunne dog se 100 til 200 m frem fra skanserne, og til tider lettede den helt. Den tyske artilleriild faldt meget spredt, både over skanserne og bagved.

Vort artilleri optog straks kampen, af og til kunne man se de fjendtlige kanoner, men som oftest måtte man skyde efter glimtene. Vi havde den fordel at kende terrænet og derfor at kunne lægge ilden rigtigt, men virkningen af vore 20 kanoner kunne kun blive ringe mod det meget spredte tyske artilleri. Straks ved kampens begyndelse havde general Gerlach ladet 1 batteri forstærke artilleriet nord for Slien, nu trak han 2 kompagnier af 3. Regiments Bataljon II frem og stillede dem bag Mysunde som reserve.

Dækket af tågen, røgen og artilleriilden var det tyske fodfolk efterhånden nået ind på en afstand af 150 m fra skanserne, og skydningen blev derfor meget voldsom. Ved 3. Regiments 6. Kompagni blev de bedste skytter sat til at skyde, medens de andre ladede, og ved 5. Kompagni skiftedes delingerne til at besætte stillingen. Patronforbruget var betydeligt, for mange skytters vedkommende op til 80, et meget høj tal, når det drejede sig om forladegeværer.

Ved kampens begyndelse havde en preussisk bataljon forsøgt at rykke frem mod vigen øst for Mysunde, men den måtte gå tilbage. Senere dukkede igen en bataljon op ved Ornum Mølle, og nogle skytter derfra sneg sig ind i flanken på 18. Regiment og tilføjede det nogle tab, der fremkaldte et øjebliks panik, som dog hurtigt blev dæmpet af befalingsmændene. Den preussiske bataljon rettede derefter en så voldsom ild mod skydeskårene i skanse b, at flere af artilleristerne, der betjente kanonerne, blev dræbt, medens resten søgte tilflugt bag voldene. Kaptajn Hertel kom til og rettede personlig kanonen tids nok til at tvinge den fjendtlige bataljon tilbage ved et kardæskskud. Et andet preussisk kompagni, der var nået ind på 50 m fra jordvolden mellem skanserne, tilføjede særlig 5. Kompagni betydelige tab, bl. a. faldt kompagnichefen, premierløjtnant Lommer. 7. Kompagni fik derfor ordre til at foretage et modstød, men det blev modtaget med så voldsom ild, at det måtte gå tilbage.

Ved 14-tiden begyndte det tyske artilleri, medens dets venstre batterier blev beskudt fra vore kanoner nord for Slien, en fremrykning og nåede ca. 200 m frem. Støttet heraf rykkede det tyske fodfolk også frem, og ved 15-tiden ventede man en storm. Kaptajn Schow lod bajonetterne sætte på og sendte bud om hjælp; straks efter faldt han. Men stormen udeblev, thi tågen var lettet et øjeblik, og derved lykkedes det kanonerne nord for Slien at beskyde preusserne på langs, så de måtte gå tilbage, og samtidig blev stormkolonner, der rykkede frem ad Koselvejen fra Ornum Mølle, beskudt med kardæsker og drevet tilbage.

Kl. 16 hørte den fjendtlige artilleriild pludselig op, og fodfolket gik hovedkulds tilbage, stærkt beskudt fra skanserne.

Plan 11

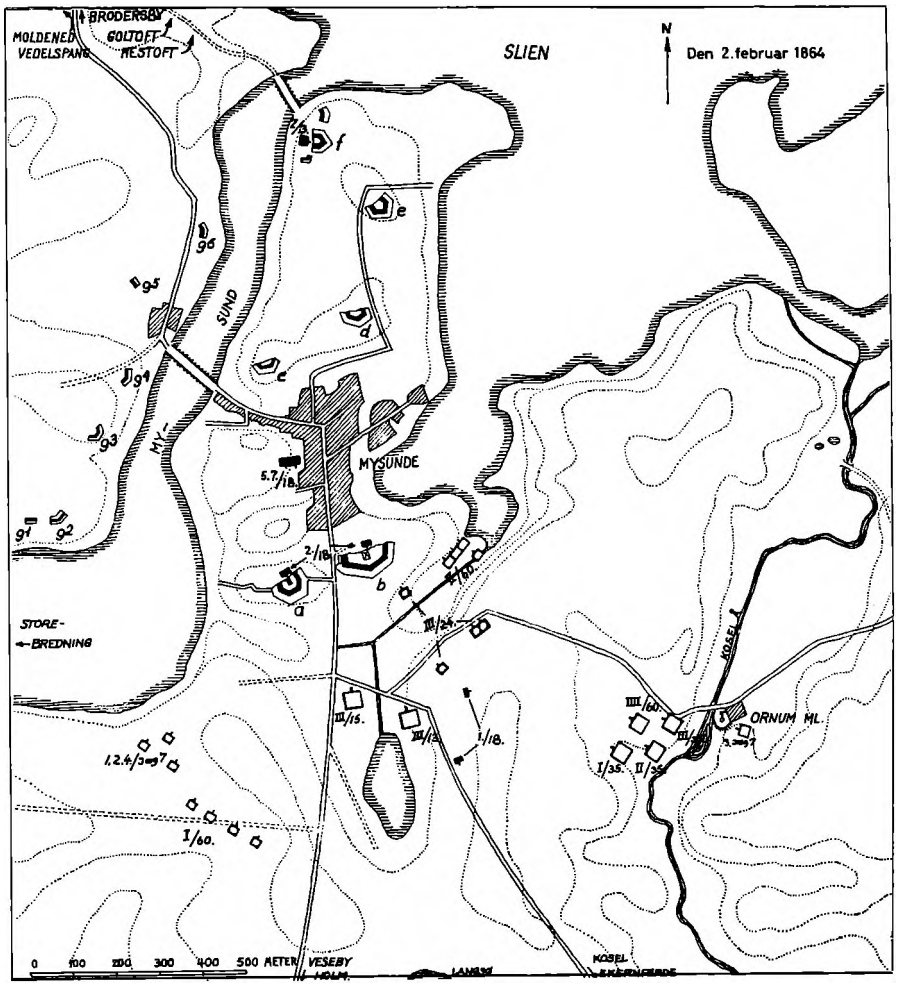

På denne plan som på alle andre planer, der viser tropper, er danske tropper vist med udfyldte, fjendtlige tropper med blanke troppesignaturer.
De danske troppers opstilling på denne plan svarer til situationen henimod kl. 1030, da prøjsiske tropper (ikke på planen) er ved at nærme sig, og kaptajn Baller med forpostkompagniet (1./18.) tager kampen op mod dem ved at sende en deling mod Ornum Mølle som sikring og med resten af kompagniet at rykke frem ad Koselvejen. De preusssiske troppers opstilling viser situationen omkring kl. 14-15, da alle danske tropper er bag skanserne, artilleriduellen er igang, og det preussiske infanteri dækket heraf var marcheret op tæt foran skanserne.

Umiddelbart efter kampens ophør sendte prins Friederich Carl en parlamentær med forslag om våbenstilstand til opsamling af døde og sårede. Brigadechefen, general Vogt gik ind derpå, men næppe var våbenhvilen indtrådt, før et par hundrede preussiske infanterister, der havde ligget i en

lavning 100–150 m foran stillingen, rejste sig og løb tilbage, og generalen lod dem løbe.

Vore tab var 34 faldne, 96 sårede, 7 fanger og 3 savnede, ialt 140.

Fjendens tab var 12 officerer og 187 mand; særlig var det naturligvis gået ud over de 4 bataljoner, der havde været sat ind til angreb, de mistede 133. I alt skal det preussiske artilleri have afgivet 4500 skud mod stillingen. Skanserne havde ikke taget væsentlig skade. I »a« var 3 affutager brudt sammen, men de var noget »pilraadent Juks«, skal en major af Ingeniørkorpset have udtalt. Værst var branden i Mysunde by, der fortærede halvdelen af husene.

Det var krigens første alvorlige kamp, og den havde været sejrrig for os. Vore tropper, både befalingsmænd og mandskab, havde kæmpet fortrinligt og fuldt ud løst deres opgave. Prins Friederich Carl skød skylden for det ringe resultat på tågen, men han tilføjede, at et fornyet angreb vanskeligt ville føre til noget bedre. Mere kan man ikke forlange.

Da Overkommandoen havde fået melding om angrebet på Mysunde, tænkte den først (formentlig ved middagstid) på at lade 3. Division foretage en »rekognoscering«[1] mod preussernes flanke og ryg. Men da general Steinmann meldte, at han ingen disponible reserver havde (jfr. side 152, stk. 7) nøjedes man med at fremsende et kommando under 9. Regiments chef, oberstløjtnant Tersling, og bestående af regimentets Bataljon I, 1 eskadron og 1 kanondeling; kommandoet skulle fra Hadeby følge Ekernførdevejen, og til sikring af dets højre flanke skulle hovedposten i Vedelspang (se plan 48) sammen med en eskadron af 4. Division rykke mod Esprem. Denne bevægelse kunne let være blevet farlig, thi dels ville den fremsendte styrke støde på prins Friederich Carls flankesikring, 13. Division ved Holm, dels kunne et østrigsk angreb i styrkens højre flanke kaste den mod nord ud i Store Bredning[2].

Ganske kort tid efter, at ordren var udgivet, blev vor feltvagt ved Hahnenkrug angrebet af en østrigsk eskadron. Kompagnichefen, kaptajn Weyhe, var tilfældigvis til stede, da angrebet kom. Han fik folkene ind i et hus, hvorfra de beskød rytterne, der mistede et par mand og heste. I sin melding udtalte kaptajnen, at der havde været fodfolk med, men hvor meget kunne han ikke se i tågen. Dette førte til, at ordren til hovedposten i Vedelspang blev trukket

1) Således kaldte man det, men i virkeligheden var der lige så meget tale om et *udfald* til støtte for 1. Division i dens spredte opstilling langs Slien.

2) En sådan risiko må man naturligvis tage, hvis en vigtig opgave *skal* løses, og hvis der er en rimelig udsigt til at løse den, men i det foreliggende tilfælde var der ingen sådan udsigt, thi inden styrken blev klar (en stor del af bataljonen havde tidligere på dagen været på isning og skulle først samles), var det ved at mørkne. En naturligere løsning havde det iøvrigt været til en rekognoscering at bruge en del af hærens rytteri, på hvis kræfter, der var trukket mindre, og som hurtigere kunne være kommet både afsted og frem.

tilbage, og at Tersling fik ordre til at sikre sig selv. Men så indløb meldingen om, at kampen ved Mysunde var overstået, og Tersling, der havde nået Gyby, fik ordre til at rykke tilbage.

Prins Friederich Carls fodfolk og artilleri gik for natten i kvarter mellem Ornum Mølle og Ekernførde med rytteriet længere tilbage.

II Korps passerede denne dag Sorg og udstillede forposter i linien Hytten – Brekendorf – Nordby ved jernbanen.

III Korps fulgte bevægelsen og udstillede forposter fra II Korps' venstre fløj til Tetenhusen. Korpset manglede endnu 3 bataljoner, 2 batterier og 1 rytterregiment.

Den fjendtlige hær stod altså nu med I Korps skudt langt frem, medens II og III Korps kun nærmede sig langsomt. For den 3. februar befaledes, at I Korps skulle fortsætte operationerne mod Mysunde. Med det formål den 4. februar at kunne rette et angreb mod den østlige del af Danevirkestillingens centrum skulle II Korps den 3. fortsætte fremrykningen og sætte sig fast i stillingens forterræn, og fremrykningen skulle ske med 3 brigader (det blev brigaderne Gondrecourt, Dormus og Nostitz) mod linien Selk – Jagel, medens den fjerde brigade (Tomas) skulle rykke frem øst for Hadeby Nor mod Store Bredning; korpsets forposter skulle den 3. kl. 16 stå i linien Fartorp – Neder Selk – Over Selk – Jagel. Herfra skulle III Korps' forposter fortsætte til Alt Bennebek.

Onsdag den 3. februar. Kampen ved Over Selk og Jagel.

Overkommandoen havde på dette tidspunkt endnu ikke opgivet tanken om et udfald fra Danevirkestillingen, men besluttede, at det skulle finde sted den 3. om morgenen. Den 2. kl. 16 gav den derfor ordre til, at tropperne i centrum og på højre fløj skulle stå på alarmpladserne kl. 4. Men ud på aftenen ændredes Overkommandoens opfattelse af situationen, og den beordrede nu, at stillingerne skulle besættes, når afdelingerne mødte på alarmpladserne. Om natten slog vejret om til stærk regn, så at opholdet i stillingerne blev meget ubehageligt. Barakkerne var som tidligere nævnt ikke alle færdige, og man lod end ikke afdelingerne gå i alarmkvarter, skønt 3. Division havde gjort Overkommandoen opmærksom på, at der fandtes huse og gårde tæt ved alarmpladserne.

Blandt tropperne herskede der ingen tvivl om, at der påtænktes et fremstød mod østrigerne, og efterretningerne om sejren ved Mysunde havde fremkaldt en begejstret stemning hos befalingsmænd og mandskab. Men der kom ingen ordre.

Da det blev lyst, sendte du Plat en patrulje frem, der meldte, at der havde været en fjendtlig patrulje i Krop, (se plan 12 og 48). Om aftenen havde for-

posterne meldt, at der var set fjender ved Lottorf, men om morgenen var de væk. Kl. 11 lod Overkommandoen derfor tropperne gå i deres kantonnementer, men havde forinden på grund af de nævnte meldinger beordret 3. Division til at foretage en rekognoscering mod Geltorf og Lottorf; det blev 9. Regiments Bataljon II (kaptajn Christiani) med 1 eskadron, der sendtes afsted. Kaptajnen rykkede kl. 1030 ud ad Brekendorf-vejen med en rytterpatrulje som forspids og resten af eskadronen i skridt bag fodfolket. Da han nåede vejgaflen syd for Over Selk, sendte han et kompagni med nogle ryttere ud ad vejen til Geltorf og et lignende kommando mod Lottorf, der begge viste sig at være ubesatte. Selv fortsatte han, til han kom i højde med Lottorf.

Noget før kl. 13 sås fjendtligt rytteri foran på vejen, og eskadronen blev sendt frem for at kaste det. Men da den så fodfolk bagved, nøjedes den med at veksle nogle pistolskud og vendte om uden at sende patruljer ud i fjendens flanker for at skaffe oplysninger. De to udsendte kompagnier var imidlertid kommet tilbage, og Christiani retirerede fægtende gennem forposterne, hvorefter han foreløbig tog opstilling nordvest for Over Selk.

Den styrke, vort kommando var stødt på, var den østrigske brigade Gondrecourts avantgarde, der bestod af en deling ryttere, 1 jægerbataljon, 2 stykker skyts og nogle pionerer. Lidt senere sendte Gondrecourt 1 bataljon med 1 deling husarer over Lottorf mod Jagel.

Afløsningen af vore forposter var netop begyndt. Ved 7. Brigade havde 11. Regiments Bataljon I, der skulle afløse 1. Regiments Bataljon II, undervejs sendt sit 7. Kompagni ud til jernbanen for at afløse 1. Regiments 8. Kompagni, der var piket øst for jernbanen, ca. 1,5 km nordvest for Lottorf, og som derefter gik direkte tilbage til skanserne. Kort efter nåede resten af 11. Regiments Bataljon I Over Selk og hørte kraftig skydning mod syd. Chefen for 11. Regiment, major Rist, var fulgt frem med afløsningen, og da der ikke var nogen højere ledende til stede, tog han kommandoen i 7. Brigades område over både sit eget regiments Bataljon I, 1. Regiments Bataljon II og kaptajn Christianis kommando; senere rådede han faktisk tillige over 8. Brigades styrker i naboafsnittet. Han var personlig overordentlig modig, men savnede roligt overlæg, galopperede fra det ene kompagni til det andet og gav dem direkte ordrer uden om bataljonscheferne. På denne måde lykkedes det ham ikke alene at blande kompagnierne mellem hinanden, men også at svække kommandoføringen, hvortil kom, at han ved at skælde og smælde sårede befalingsmændene og gjorde mandskabet nervøst. Han var en stor tilhænger af bajonetangrebet og benyttede det i tide og utide.

Da skydningen begyndte ved Brekendorf-vejen, havde hovedposten af 1. Regiments Bataljon II besat den lange bakke, der går øst-vest syd for Over Selk, med 3. Kompagni på begge sider af vejen og 5. Kompagni til højre herfor, og her skulle de 2 piketkompagnier, 4. og 8., slutte sig til; 8. var imidlertid som nævnt draget af, hvorimod 4., der havde været piket c. 500 m

fremme ad Breckendorfvejen, veg tilbage sammen med Christianis kommando og gik ind i hovedposternes stilling. Major Rist forlængede samtidig stillingen mod øst med 11. Regiments 1. Kompagni, medens dette Regiments 3. og 5. Kompagni besatte den sydlige udkant af Over Selk.

Der var fra stillingen et vidt skudfelt, selv om de mange levende hegn hæmmede en del.

Gondrecourt havde imidlertid udviklet sin brigade således, at en infanteribataljon fulgte vejen med en del af jægerbataljonen til højre mod Selk Mølle, og resten sikrende til venstre. I hans 2. træfning var 2 infanteribataljoner og batteriet[1]. På grund af de mange hegn kom jægerne mod vest kun langsomt frem, og Rist ville benytte sig heraf og beordrede 1. Regiments 5. Kompagni frem. Men det nåede kun ned ad bakken, hvor det kom til at ligge dårligt. Højre fløj af stillingen på bakken syd for Over Selk blev derved blottet, og kaptajn Christiani udviklede derfor 2 kompagnier vest for Selk. Øst for vejen lykkedes det de østrigske jægere at tvinge vor venstre fløj noget tilbage.

Omkring kl. 1345 åbnede 2 østrigske kanoner ilden. For at optage kampen mod dem sendte Rist bud efter kanondelingen ved Kongshøj. Den havde streng ordre til ikke at rykke frem foran Kongshøj, jfr. side 153, og delingsføreren, der kun var korporal, nægtede først at adlyde ordren; men da en tilstedeværende officer opfordrede ham til at adlyde majoren, bøjede han sig.

På dette tidspunkt var i 8. Brigades område[2] 20. Regimentse piket (2. Kompagni) ved Selk Mølle blevet angrebet af overlegent fodfolk (den østrigske brigade Tomas, der rykkede frem til højre for Gondrecourt) og var gået tilbage til et hegn mellem Kongshøj og Vedelspang, og det kompagni, der skulle have afløst det, 9. Regiments 1. Kompagni, stoppede i den nordøstlige udkant af Over Selk. Derved blev presset på vor venstre fløj meget stærkt, og major Rist forsøgte da et modangreb, men det blev kvalt i den fjendtlige artillerild. Vore kompagnier måtte gå tilbage, de fleste under sej kamp.

Artillerikorporalen kom netop på dette tidspunkt frem med sine 2 kanoner. Han havde ikke fået nogen ordre om, hvor han skulle gå i stilling, og resultatet blev, at han kom helt ud i skyttelinien. For at komme tilbage søgte han at protse om på den smalle vej, men det glippede for den ene kanon. Forpostkommandøren havde efter anmodning fra Rist sendt 4. Dragonregiments 2. Eskadron frem, og den nåede netop kanonerne i det kritiske øjeblik, men ritmesteren gjorde intet for at redde den tabte kanon, hvorimod han var ivrig for at dække den andens tilbagetog til Bustrup.

For at dække tilbagegangen gav Rist ordre til 11. Regiments 5. Kompagni om at gøre et modangreb mod en fjendtlig bataljon, der i marchkolonne med musikken i spidsen kom frem ad vejen og var nået jægernes kæde. Kompagniet gik frem i kompagnikolonne øst for vejen, satte i løb, gjorde holdt foran

1) Brigadens fjerde infanteribataljon var som foran nævnt sendt mod Jagel.
2) I dette område skulle 9. Regiments Bataljon I afløse 20. Regiments Bataljon I.

den fjendtlige bataljon, opmarcherede på linie og skød. Da skuddene faldt omtrent som en salve, måtte der komme en pause i skydningen, og herunder nåede de bageste østrigske kompagnier at opmarchere og åbne ilden. 5. Kompagni kom hurtigt i bajonetkamp ikke alene med bataljonen, men også med jægerne. Der var derfor ikke andet at gøre end hurtigt at gå tilbage, hvilket skete med et tab på 30 %. Kompagniets kampkraft var dog ikke brudt; da det havde fået sundet sig lidt, deltog det i skydningen øst for Kongshøj. Det var krigens første bajonetangreb, men ikke det sidste.

Det var Rists plan, at det hele skulle gå tilbage til Kongshøj, men ordren nåede ikke ud til alle, og dertil kom, at forposterne forud havde fået den almindelige ordre, at en tilbagegang skulle gå mod nordvest og altså over Sortehøj. 11. Regiments 3. og 7. Kompagni[1] frigjorde sig under voldsom ildkamp og besatte en høj c. 800 m sydvest for Sortehøj. 1. Regiments 3. Kompagni og dele af 5. standsede ved Kovirket, men kom under kraftig artilleriild og måtte fortsætte tilbage til Sortehøj. De øvrige kompagnier gik springvis tilbage under stadig kamp. 11. Regiments 1. og 5. Kompagni trak sig østen om Kongshøj tilbage til Halvkredsvolden og Bustrup, hvortil også resterne af 1. Regiments 4. Kompagni og 9. Regiments 1. Kompagni sluttede sig, se plan 13.

Kongshøj var derefter besat med 20. Regiments 1. Kompagni fra toppen mod vest, 9. Regiments 2. Kompagni fra toppen mod øst til Brekendorfvejen. På den anden side af vejen stod 20. Regiments 5. Kompagni og 9. Regiments 6. Kompagni, og kanonen var i stilling på toppen af bakken[2]. Skudfeltet vest for vejen var ganske godt, men øst for vejen meget kort. Som reserve nord for Kongshøj stod 9. Regiments Bataljon II, og syd for Vedelspang havde 20. Regiments 2. Kompagni taget stilling.

Østrigerne forberedte nu den videre fremrykning fra Over Selk, idet de lod Kongshøj beskyde stærkt af artilleri, og derefter rykkede fodfolket kl. 1530 frem med jægerne foran som skytter. Major Rist kunne have ladet kompagnierne ved Sortehøj angribe den østrigske flanke, men i stedet lod han kompagnierne på Kongshøj foretage frontale bajonetangreb, der hver gang standsede i den fjendtlige ild. Kompagnierne gik tilbage, ordnede sig og gentog et par gange modstødene, men tabene af befalingsmænd og mandskab var store, og til sidst måtte de vige mod Vedelspang. Kun 20. Regiments

1) 7. Kompagni (jfr. side 174), var under kampen trukket mod nord for at søge tilslutning til styrkerne ved Over Selk.

2) De her nævnte 4 kompagnier var 8. Brigades hovedpost ved Vedelspang, henholdsvis afløst (20. Regiments) og afløsende (9. Regiments). De ikke omtalte kompagnier, 20. Regiments 6. Kompagni og 9. Regiments 5. Kompagni var piket ved Hadeby (se plan 48), henholdsvis afløste og afløsende, og havde haft passet her — dæmningen — offensivt besat, men denne offensive besættelse blev omtrent samtidig med, at Kongshøj erobredes af den østrigske brigade Tomas, jfr. side 178, tvunget tilbage til pikettets standplads ved Hadeby.

Plan 12

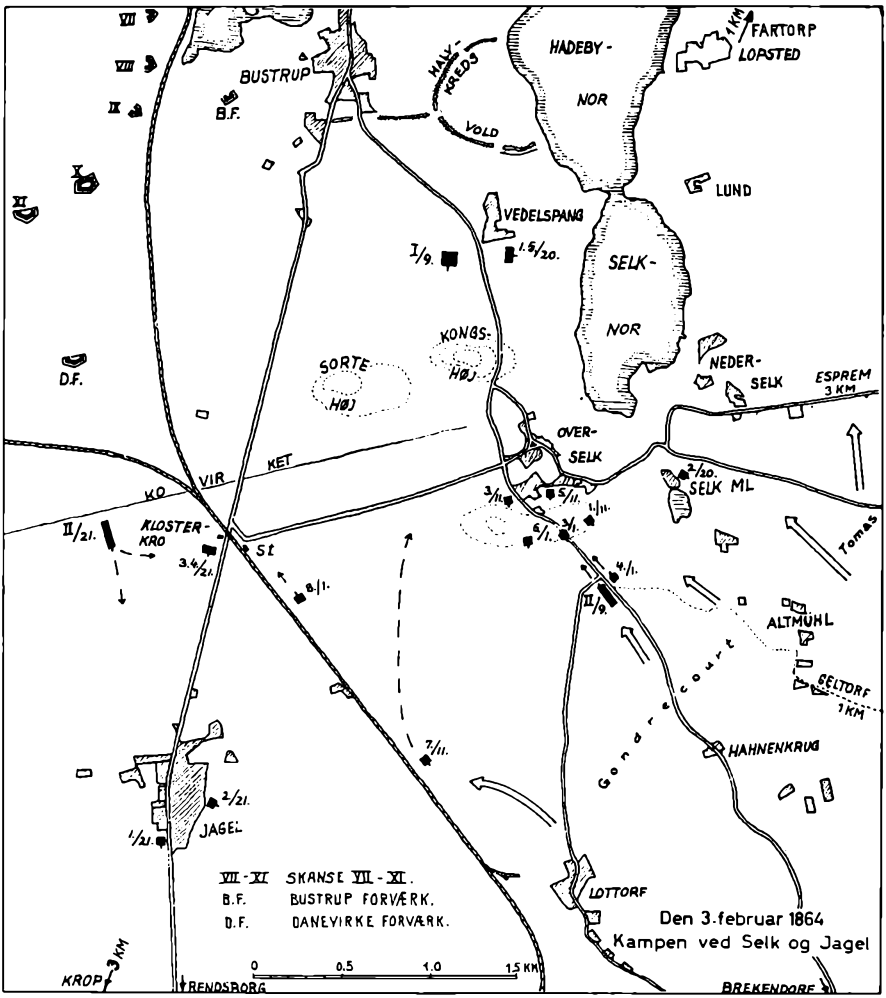

De danske troppers opstilling svarer til kampens begyndelse og viser

1) Bataljonen Christianis (II/9.) tilbagegang sammen med det østlige forpostkompagni i 7. Brigades område (4./1.) fulgt af Gondrecourts tropper, fra hvis venstre fløj en kolonne tager retning mod Jagel.

2) Det andet forpostkompagnis (8./1.) tilbagemarch efter at være afløst af 7./11. Endvidere er angivet sidstnævte kompagnis noget senere tilbagegang mod nord.

3) Hovedpostens kompagnier (3. og 5./1.) opmarcheret syd for Over Selk, støttet af den afløsende bataljons 3 kompagier (1., 3. og 5./11.).

4) Øst herfor det ene af 8. Brigades forpostkompagnier (2./20.) ved Selk Mølle — det andet (6./20.) stod nordligere, uden for planens ramme — samt hovedposten (1. og 5./20.) ved Vedelspang.

5) Opmarcheret sydvest for Vedelspang I/9., der skulle afløse i 8. Brigades område.

6) Mod vest i 9. Brigades område forpostkompagnierne (1. og 2./21.) i Jagel og hovedposten (3. og 4./21.) ved Klosterkro samt under fremmarch den afløsende bataljon (II./21.). 9. Brigades afdelinger var endnu ikke inddraget i kampen.

1. Kompagni under kaptajn Daue havde nægtet at deltage i bajonetangrebene; det stod nu ene tilbage på Kongshøj, hvor det lykkedes det at kaste de forreste fjendtlige skytter tilbage. Men så kom den østrigske bataljon i marchkolonne under klingende spil og vajende fane op ad den smalle vej. Uden at lade sig anfægte af ilden fortsatte kolonnen sin march og kastede de døde og sårede ud til siden for vejen. 20. Regiments 1. Kompagni måtte nu gå tilbage, dækket af regimentets 2. Kompagni, der havde taget stilling syd for Vedelspang.

Da østrigerne havde taget Kongshøj, kørte de artilleri i stilling på højen, men deres ild fik ikke særlig stor virkning. Af fodfolket sendtes en kolonne mod Klosterkro, medens resten af fodfolket fortsatte mod Vedelspang. Imidlertid var chefen for 8. Brigade, oberst Scharffenberg, kommet til stede. Han lod snarest kompagnierne samle og ordne. 20. Regiments Bataljon II, der ikke havde deltaget i kampen, besatte forbindelsesvolden mellem Bustrup Forværk og Halvkredsvolden, hvis sydlige gren besattes af 20. Regiments Bataljon I samt 11. Regiments 1. og 5. Kompagni og 1. Regiments 3. Kompagni. 9. Regiment dannede reserve bag volden, hvor batteriet gik i stilling.

Østrigerne angreb flere gange forgæves fra Vedelspang, og da de fjendtlige kæder var nået helt frem til 300 m fra halvkredsvolden, lod Scharffenberg 9. Regiments 8. Kompagni og 20. Regiments 8. Kompagni gå frem til modstød, og fjenden blev kastet helt tilbage til Vedelspang. Hermed sluttede kampen, og ud på natten kunne afdelingerne gå til ro. Under slutningen af kampen var kongen kommet til stede, hilst med hurraråb.

Som nævnt side 174 havde Gondrecourt sendt en styrke over Lottorf mod Jagel. Her – i 9. Brigades område – havde 21. Regiments Bataljon I stået med sit 1. og 2. Kompagni som piketter i byens henholdsvis sydlige og østlige udkant, medens resten med kanondelingen var hovedpost ved Klosterkro (side 152), men var netop blevet afløst af Bataljon II, da den fjendtlige kolonne dukkede op kl. 1430. Der udviklede sig straks en kamp om byens østlige udkant, men østrigerne tog den, og et modangreb inde i byen mislykkedes, bl. a. fordi geværerne svigtede på grund af regnen. Kompagnierne tog derfor en stilling nord for byen, hvorfra de kunne beskyde dens udkanter. Kl. 1530 var kampen i byen slut, og den fjendtlige skydning mod vore kompagnier sagtnede af. Den afløsende bataljons chef, major Saabye, der som den ældste havde taget kommandoen over begge bataljoner, besluttede derfor at forsøge at tage byen tilbage. Men på dette tidspunkt var de to kompagnier af 11. Regiment, der havde stået sydvest for Sortehøj, blevet kastet tilbage, og det fjendtlige fodfolk, der var fulgt efter dem, åbnede ilden i ryggen på major Saabyes venstre kompagni. Angrebet måtte derfor opgives, og i stedet indtoges en stilling i nærheden af jernbanestationen, hvortil kompagnierne samledes under en meget vanskelig tilbagegang. Da det var ved at mørkne,

Plan 13

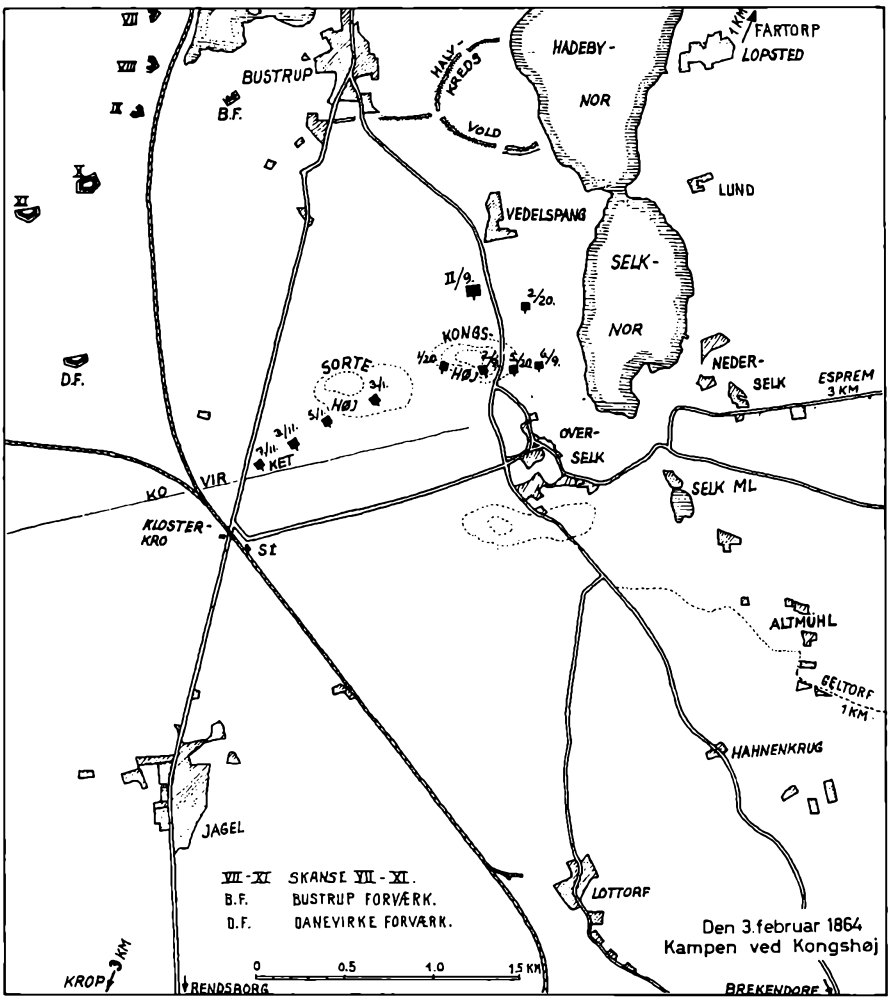

Troppernes opstilling svarer til situationen omkring kl. 1530. Man ser en del af 7. Brigades kompagnier på Sortehøj og en del af 8. Brigades styrker på Kongshøj; den øvrige del af de to brigaders styrker er gået tilbage til Halvkredsvolden og er ikke vist. 9. Brigades styrker (21. Regiment) ved Klosterkro er ej heller vist.

trak regimentet sig tilbage til Danevirkevolden. Det viste sig senere, at østrigerne under kampen om Jagel var blevet forstærket med et preussisk gardekompagni fra III Korps, der kom til ad Rendsborg-landevejen.

Vore tab var 20 faldne, 128 sårede, 219 fanger og 52 savnede, ialt 419. Det store antal af fanger skyldtes bl. a., dels at feltvagten syd for Jagel blev afskåret, dels at vore folk havde taget for meget tøj på og derfor var for langsomme i vendingen. Fjendens tab var 94 døde, 302 sårede og 34 savnede, ialt 430 mand.

Det var ikke nogen let opgave, major Rist påtog sig, da han – uden at have anden hjemmel dertil end sin tilfældige tilstedeværelse, da kampen begyndte – tog kommandoen over de til 4 forskellige regimenter hørende styrker i terrænet omkring Kongshøj, og hans egen psyke og form for kommandoføring gjorde ham ikke sagen lettere; tidligere krigshistoriske fremstillinger har da også kritiseret ham. Det danske generalstabsværk[1] har således navnlig dadlet ham for, at han, skønt instruktionen for forposterne gik ud på, at deres hovedmodstand skulle ydes i linien Kongshøj – Sortehøj, førte kampen så længe i stillingen syd for Over Selk, at det tab i modstandskraft, de derved led, udelukkede en større modstand på Kongshøj og medførte en så hurtig tilbagegang til forbindelsesvolden, at 9. Brigades forposter fik deres venstre flanke ved Jagel-Klosterkro blottet.

Jens Johansen[2] har dog med rette peget på 2 ting. For det første, at det er tvivlsomt, hvorvidt forsvarskampen havde fået længere samlet varighed, hvis hovedmodstanden i stedet for syd for Over Selk var blevet ydet i linien Sortehøj – Kongshøj, således at den nævnte trussel mod 9. Brigades forposter kunne være undgået, og for det andet henvises til, at oberstløjtnant Vlasitz, stabschef hos Gablenz, dagen efter kampen under overvejelserne angående et angreb mod selve Danevirkestillingen fremhævede vanskelighederne ved et sådant, »als die bestandenen Kämpfe die Zähigkeit des Widerständes der dänischen Truppen und die Sicherheit ihres Artillerifeuers[3] deutlich gezeigt haben«. Den respekt for den danske modstandsvilje, denne østrigske udtalelse vidner om, må uden tvivl med i forklaringen på den kendsgerning, at et fortsat frontalt angreb mod Danevirkestillingen ikke kom, men at man i stedet valgte at angribe vor svage venstre fløj ved at gå over Slien.

Man har endvidere undret sig over – og med rette –, at kampen den 3. februar forløb uden, at der fra Overkommandoens eller 3. Divisions side blev grebet ind i begivenhederne.

Generalstabsværket vil forklare dette forhold med forsømmelse i meldings-

1) Generalstaben. Den dansk-tydske Krig 1864. I—III. 1890-1892.

2) Oberstløjtnant Jens Johansen. Hæren ved Danevirke 1864. 1938.

3) Der må her være tænkt på vor beskydning af Kongshoj den 4. februar om morgenen, se side 184, stk. 2.

tjenesten, idet det menes, at Overkommandoen fik få og uklare meldinger. Denne forklaring kan ikke afvises, men er ikke tilstrækkelig.

Den første melding, Overkommandoen modtog, lød således: »Forposterne ere trængte tilbage til mellem Selk og Kongshøj, hvor Fægtningen er staaende. Det synes kun at være en stærk Rekognoscering, men Intet bestemt kan siges«. Tidspunktet for meldingens afsendelse og modtagelse er ukendt, men efter sit indhold må den være afsendt omkring kl. 14, og det må i hvert fald formodes, at den har været Overkommandoen i hænde inden kl. 15, navnlig da den gik direkte dertil udenom 3. Division[1]).

Meldingens indhold beretter øjensynlig om kampen syd for Over Selk, og denne må være begyndt omkring kl. 1330, thi det kortvarige møde mellem Christiani og østrigerne (side 174) fandt sted før kl. 13 c. 3,5 km syd for den stilling, hvori kampen udkæmpedes, østrigerne trængte frem »med Heftighed og Bravour«, og hverken bataljonen Christiani, en dansk feltvagt, der stod ved Hahnenkrug, eller pikettet (4./1. R. II) på Brekendorfvejen omtrent, hvor vejen til Lottorf går fra, ydede nogen modstand. Meldingens udtryk, at fæstningen var stående, svarer godt til tiden omkring kl. 14, og det optimistiske håb, at det kun drejede sig om en – omend stærk – rekognoscering, kan ikke forliges med situationen væsentlig senere.

Overkommandoen har altså henimod kl. 15 – det vil sige, før angrebet mod Kongshøj begyndte – været så vidt orienteret, at den har haft mulighed for at gribe ind, mens tid var, eller foranledige, at 3. Division gjorde det, og der var god grund dertil, thi efter meldingen var – uanset dens optimisme, som jo tilmed ved meldingens afsluttende bemærkning fik bunden slået ud – forposterne kastet tilbage, angrebets fortsættelse mod Kongshøj måtte forudses, og dette punkt i fjendens hænder ville være en meget stærk trussel.

De senere meldinger er uden betydning; de slog blot fast, at hele 3. Divisions forpostterræn var gået tabt, og at fjenden nu stod umiddelbart foran Danevirkestillingens hovedforsvarslinie.

En medvirkende årsag til den hovedløse føring på dansk side af kampen ved Kongshøj var general Steinmanns opstilling af sin division. Han havde (side 152) opmarcheret sine 3 brigader side om side og ladet hver af dem fremsende sin forpostbataljon, hvilket medførte 2 væsentlige brist, dels at en samlet føring af kampen i det for ikke alene divisionen men hele armeen så vigtige terræn omkring Kongshøj på forhånd var vanskeliggjort, og dels at han var berøvet den reserve, der er en førers væsentligste mulighed for at lede

1) Hverken denne melding eller de senere fandt Overkommandoen anledning til at meddele general Steinmann, i hvis område kampene fandt sted, og bl.a. dette var en af grundene til, at både generalen og oberst Scharffenberg først indtraf på kampladsen, da kampen ebbede ud, og mørket sænkede sig.

en påbegyndt kamp[1], og som divisionen savnede både den 2. februar, jfr. side 172 og den 3. februar.

Begge disse hensyn ville være tilgodeset, hvis der til forposttjenesten var afsat 1 brigade (eventuelt reduceret), og hovedkampstillingen f. eks. besat af 1 brigade, medens den tredje dannede hovedreserve.

En del af mandskabet ved 1. Regiment havde svigtet under kampen, medens resten havde kæmpet godt, men disciplinen ved regimentet var ikke særlig god. Det skyldtes dels, at dette regiment takket være stillingstilladelsen var belemret med et uforholdsmæssig stort antal dårlige folk, dels at regimentschefen ikke magtede at føre den fornødne skrappe kommando. Ved de andre regimenter havde mandskabet kæmpet godt og vist en udmærket disciplin. Det var beundringsværdigt, at de under tilbagegangen kunne foretage det ene bajonetangreb efter det andet og trods svære tab straks være rede til at yde en udmærket modstand.

1. Regiment tog revanche i kampen ved Sankelmark den 6. februar, hvor det – som vi skal se – bar dagens hovedbyrde og led svære tab.

For natten befalede Overkommandoen, at afdelingerne skulle bivuakere i fægtningsstillingen. 3. Division ændrede denne ordre for sit vedkommende: Den udstillede 3 forpostbataljoner således (plan 48): af 9. Brigade hovedpost i Danevirke Forværk med poster tæt foran, af 7. Brigade hovedpost i skanserne X–VIII med poster skudt frem foran Bustrupslugten og af 8. Brigade hovedpost bag forbindelsevolden med poster tæt foran samt 1 kompagni ved Hadeby; som sikkerhedsbesætninger i stillingen havde hver brigade herudover 1 bataljon, medens resten (2 bataljoner) var i alarmkvarter.

Natten var meget anstrengende for dem, der måtte bivuakere. Overkommandoen havde beordret trænet tilbage til alarmpladserne, og dermed fulgte bagagekarrerne med kogekedlerne, så afdelingerne kunne ikke få varm mad.

Kongen var som sagt ved hæren, og med ham konseilspræsident Monrad. Monrad havde i kongens omgivelser hørt tale om, at Danevirke burde rømmes. Om natten opsøgte han de Meza, men da denne var gået til ro, henvendte han sig til Kauffmann, der svarede, at efter hans mening kunne Danevirke holdes noget endnu, og at Overkommandoen var beredt på at tage et angreb med al den kraft, hæren rådede over. Hertil bemærkede Monrad, at det politisk set var det ønskelige, men at man stolede på, at Overkommandoen ville handle efter øjeblikkets sande tarv.

Det østrigske II Korps lod 1 brigade besætte Sliens sydbred øst for Hadeby Nor og 1 brigade tage opstilling i linien Vedelspang – Kongshøj – Jagel (se plan 48); de 2 andre brigader bivuakerede tæt bagved. På Kongshøj blev der

[1] 2. Division havde ganske vist heller ingen reserve, men der kunne det bedre tolereres, dels fordi divisionen kun havde 2 brigader, idet 4. Brigade var detacheret til Frederikstad, og dels fordi denne divisions afsnit var knap så truet som 1. Divisions.

straks påbegyndt skytsværn for den pågældende brigades batteri og for Korpsartillerireserven.

I Korps blev i sine kantonnementer omkring Ekernførde, hvortil der samledes både, og Slien rekognosceredes.

III Korps skød sin hovedstyrke frem til Krop (plan 49).

Resultatet af dagens kampe havde været, at vi havde mistet det meget vigtige forterræn, navnlig Kongshøj, hvor fjendens artilleri kunne finde gode stillinger.

Endnu før kampen var slut, havde generalfeltmarskal Wrangel sammenkaldt til et krigsråd i Hahnenkrug, hvor man diskuterede et udkast til et angreb på Danevirkestillingen, der var udarbejdet af to preussiske oberster i januar. De anbefalede et gennembrud ved skanse X–XII. Samtidig hermed skulle I Korps gå over Slien. Stormen måtte ikke finde sted, før artilleriet på Kongshøj havde bragt de tre skanser til tavshed. II Korps skulle storme Skanse X og XI, og det skulle have højre fløj af sine stormkolonner langs jernbanen, mens III Korps skulle storme Skanse XII og have sin venstre fløj langs Oksevejen.

Under diskussionen hævdede de to korpskommandører imidlertid – ikke med urette –, at deres artilleri (udelukkende feltartilleri, se side 162–163) ikke ville være i stand til at nedkæmpe skanserne, og der måtte, før et artilleriangreb overhovedet sattes ind, hentes belejringsartilleri frem og angrebet derfor udsættes nogle dage. Resultatet blev herefter, at Wrangel bestemte, at stormen ikke skulle ske, før I Korps var kommet over Slien, og at II og III Korps indtil videre skulle blive i deres stillinger.

Torsdag den 4. februar.

Om morgenen var det klar frost. Oversvømmelserne foran højre fløj og isen på Slien var endnu impassable, derimod var Reideådalen mere tvivlsom.

III Korps ville denne dag skyde sine forposter frem til Reideådalen. Kl. 0630 angreb et preussisk gardegrenaderkompagni med en rytterafdeling vore forposter i Kl. Reide. Efter bestemmelsen gik forpostreserven i stilling nord for åen ved skanse XIX, der havde forsvaret af de 2 østligste dæmninger, medens forpostkompagniet besatte byens sydkant, hvor det først afviste et rytterangreb og dernæst standsede det fjendtlige kompagni, hvorefter ilden døde hen. Ved middagstid fik fjenden forstærkning, og vort kompagni blev angrebet fra flere sider og måtte gå tilbage over åen. Vort tab havde været 1 såret, 1 fanget og 3 savnede. Mandskabet, der for en stor del var fra Angel, havde kæmpet godt.

Ved Gr. Reide blev vore forposter også nødt til at gå tilbage, idet fjenden gik frem med flere rekognosceringskommandoer af rytteri og fodfolk. Et

par husareskadroner kom herunder for nær til skanse XIX og fik en hilsen med et par kanonskud.

III Korps stod altså nu helt fremme ved Reideå-oversvømmelserne.

Da dagen iøvrigt syntes at blive forholdsvis rolig, gav general du Plat kl. 12 halvdelen af sin division tilladelse til at gå i kantonnement, idet dog trænet skulle holdes pakket hele tiden.

Patruljer, der blev udsendt fra 3. Division, konstaterede, at østrigernes forposter stod i linien Klosterkro – Vedelspang. Da tågen lettede, så man, at østrigerne var ved at grave på Kongshøj. De blev straks beskudt af 2 delinger af 11. Feltbatteri ved Forbindelsesvolden og en 84 pds. kanon i Bustrup Forværk. Østrigerne svarede, men vor ild var dem overlegen og mere nøjagtig, og de trak sig derfor ned i dækning af Kongshøj.

Øst for Hadeby Nor åbnede 3-4 østrigske batterier ilden mod Hadeby, Mågeøen og Holm. Men de skød for langt, og vore kanoner bragte dem hurtigt til tavshed og tvang fodfolket i dækning bag bakkerne.

Ved 1. Division forløb dagen roligt, da isen på Slien var i drift og gjorde enhver overgang umulig.

På den anden side af Slien rekognoscerede I Korps fjorden, og Kappel og Arnæs valgtes som overgangssteder. For at vildlede vore tropper foretoges der tydelige demonstrationer ved Sieseby. For den 5. lød ordren for dette korps på at lade poster ved Mysunde og langs Slien blive stående, at lade en avantgarde rykke så uset som muligt til Ellery i den nordligste del af Svansen, 13. Division til Karby lidt syd derfor, 6. Division og Reserveartilleriet til Grønholt og rytteriet til Maaslev. Bag posterne ved Mysunde blev reserverne afløst af østrigske tropper.

Om formiddagen inspicerede general de Meza centrum, og resultatet blev, at han indkaldte et krigsråd til samme aften kl. 18 i sit kvarter i Prindsens Palais, men derom senere (side 188).

Fredag den 5. februar.

Om natten kunne man høre fjenden arbejde på sine batterier, og ved daggry forsøgte en kolonne støttet af artilleri at passere dæmningen ved Kl. Reide over oversvømmelen, men den blev afvist. Samtidig fandt der en kortvarig artilleriduel sted ved Hadeby.

Kl. 11 lod Overkommandoen tropperne rykke i kvarter, men en del af dem blev trommet sammen igen, da der kl. 15 fandt en lille kamp sted ved Oksevejen, hvor III Korps ville skyde sine tropper frem til Kovirket; men i centrum og på højre fløj var dagen ellers rolig.

Ved 1. Division var alt også roligt.

Ved det preussiske I Korps nåede afdelingerne på grund af det glatte føre først sent deres bestemmelsessteder.

Kl. 16 udgav prins Friederich Carl sine ordrer for næste dag: Den 6. februar kl. 4 skulle 12. Brigade begynde overgangen ved Rabølsund og avantgarden ved Espenæs. De skulle derefter begge rykke frem til Arnæs, hvor de sammen med 3 batterier, der var kørt i stilling øst for Slien, skulle dække slagningen af en pontonbro. Når den var slået, skulle hele I Korps rykke over, rulle vor 1. Division op og fortsætte mod Mysunde. II og III Korps havde dagen før fået ordre til den 6. kl. 9 at indtage beredskabsstillinger med et almindeligt angreb på Danevirke for øje. Den ændredes nu til, at de skulle blive i kantonnementerne, til der var afkogt, og først angribe, når det viste sig, at I Korps var vel ovre, og dets angreb skred godt frem.

TILBAGETOGET FRA DANEVIRKE.

Efter at have modtaget og besvaret Wrangels note den 31. januar, havde de Meza kl. 1430 sendt en udførlig telegrafisk rapport til krigsministeren, der var sengeliggende af ansigtsrosen. Rapporten havde til følge, at der samme aften afholdtes geheimestatsråd, og efter dets afslutning rejste kongen ledsaget af Monrad og en mindre »suite« af staben og hoffet kl. 2330 med ekstratog til Korsør og derfra med »Slesvig« til Flensborg, hvortil han kom den 1. februar kl. 1330. Her meddelte overpræsident Rosen, en broder til de Mezas souschef, kongen, at krigen var brudt ud, hvilket gjorde et dybt indtryk på denne. Kort efter fortsatte kongen til Slesvig, hvor han tog ophold på Gottorp Slot og straks modtog de Meza og Kauffmann. Slottet blev i øjeblikket benyttet som kaserne for en bataljon, og de fleste af suiten returnerede derfor til Flensborg. Hos sig beholdt kongen kun Monrad, den fungerende adjudant-stabschef (oberstløjtnant Dahl) og et par adjudanter.

Efter taflet, som de Meza bad sig fri for, talte kongen længe med general Hegermann-Lindencrone, der havde været adjudantstabschef, før han overtog 4. Division, og som kongen nærede meget stor tillid til. Monrad var tilstede i værelset, men kunne kun opfatte, at samtalen drejede sig om muligheden af at holde Danevirke. Samtalen er ikke refereret, men man kan gå ud fra, at Hegermann-Lindencrone har sagt, at stillingen ikke kunne holdes under de forhåndenværende omstændigheder.

Den 2. februar inspicerede kongen nogle afdelinger ledsaget af Hegermann og Dahl. Monrad besøgte de Meza, men fik ingen oplysninger, efter al rimelighed, fordi generalen ikke ville indlade sig i diskussion med den usagkyndige minister. De Meza havde selv været divisionsgeneral i stillingen i 1850 og havde været formand for den 2. befæstningskommission. Han var stærkt national og helstatsmand. Sidst i januar sagde han til Hegermann, at han hellere ville »ligge tre favne under jorden end tømme så bitter en kalk« at skulle rømme Danevirke.

Den 3. februar red kongen med Monrad til Mysunde, hvis forsvarere han talte rosende til. Under ridtet tilbage hørte de kanontordenen fra kampene ved Selk. Efter at have set på skydningen fra slottets vinduer, gik de ud til Bustrup Forværk samt skanserne I, II og III, hvor kongen blev modtaget med hurra-råb, men Monrad blev meget rystet over at se de folk, der kom tilbage fra Kongshøj, så udmattede, tildels modløse, og han kunne aldrig glemme denne oplevelse.

Kongen kom tilbage til Gottorp hen mod kl. 1800 og gik efter taflet til lazaretterne for at se til de sårede. Monrad aftalte med en af Overkommandoens adjudanter, at denne straks skulle melde ham, når man ønskede, at kongen rejste. Kongens stab havde været meget nervøs for hans person, havde ladet hestene sadle og rekvireret vogne til bagagen ved Overkommandoen.

Ved Overkommandoen var man blevet noget betænkelig ved at have mistet så meget af forterrænet, og ved at dele af tropperne havde vist mindre god optræden; man ventede, at fjenden ville forfølge sit held og angribe om natten eller ved daggry, og man var derfor samlet fuldt påklædt hele natten og gav ordre til stærkt kampberedskab, rekvirerede tog fra Flensborg og forberedte overpræsidenten i Flensborg på en indkvartering af arméen. Dahl har måske allerede nu talt med Monrad om, at han skulle påvirke Overkommandoen til at rømme Danevirke betids, men fået afslag. Monrad lagde sig tidligt, og kongen gik til ro, da han kom tilbage fra lazaretterne. Suiten var stærkt nervøs. Den havde hørt kongens udtalelser om, hvad han havde set i skanserne, og fra vinduerne kunne man se de fjendtlige vagtbål i en halvkreds ikke mere end 3–4 km fra selve Gottorp Slot.

Lidt over midnat lod Dahl Monrad vække. Han havde først været hos kongen og var meget ophidset. Han hævdede, at Overkommandoen havde misforstået ministeriets instruktion og ville forsvare Danevirke ud over enhver rimelig grænse og derved udsætte hæren for ødelæggelse. Dens hovedopgave lå jo ikke her, men i flankestillingerne. Han foreslog Monrad, at han skulle bevæge kongen til at befale de Meza at gå tilbage, og at Monrad skulle kontrasignere denne ordre.

Monrad havde den 2. januar besøgt sin søn, der lå som løjtnant i Hollingsted, og som var blevet påvirket af en der herskende pessimistisk stemning. Kort efter havde han talt med Hegermann, der var modstander af Danevirkes forsvar, og sidst i januar havde han fået et brev fra en af brigadecheferne, der i stærke vendinger havde frarådet hazarderet modstand, der kun havde illusorisk værdi. Nu var han dybt trykket af, hvad han selv havde set. Alligevel svarede han Dahl, at han ikke kunne påtage sig ansvar i rent militære spørgsmål, og at kongen i hvert fald ikke måtte blandes ind i det.

Da Dahl var gået, kunne Monrad ikke finde ro og gik til de Meza. Generalen havde imidlertid lagt sig, og han gik derfor videre til Kauffmann, som kom

ham i møde fuldt påklædt. Der udspandt sig nu en meget betydende samtale mellem dem. Den blev ført meget høfligt, men Kauffmann havde været kølig og tilknappet og ikke villet indlade sig i diskussion. Monrad havde først talt om troppernes udmattelse efter kampen den foregående dag, og Kauffmann havde misbilliget et af regimenternes optræden og tilføjet, at hæren ikke var så god som i 1848. Monrad spurgte så, om instruksen var klar nok, hvilket Kauffmann havde bekræftet, og derefter om Kauffmann mente, hæren burde trækkes tilbage nu, men herpå svarede Kauffmann, at stillingen efter hans mening burde holdes endnu; senere hævdede han, at hans tanker kun drejede sig om det angreb, han ventede hvert øjeblik. Monrad erklærede derefter, at Overkommandoen havde hans fulde tillid; man stolede på, at den ville handle efter øjeblikkets sande tarv. Monrad ville derefter have at vide, i hvilken udstrækning man ville yde modstand i stillingen, idet han nævnte, at af politiske grunde ville en virksom modstand være ønskelig, men mindst ⅔ af hæren måtte kunne samles ved Dybbøl. Kauffmann svarede hertil, at tabet af en trediedel af hæren var alt for stort. Han har vist her talt om faren ved et gennembrud, men at Overkommandoen var beredt på at tage stødet med al den kraft, hæren rådede over. Kauffmann spurgte derefter, om der var udsigt til intervention fra venligtsindede magter; men det kunne Monrad kun benægte. Kauffmann henstillede sluttelig, at kongen snarest forlod Gottorp for at give Overkommandoen friere hænder.

Ved 0230-tiden (den 4.) forlod Monrad Kauffmann, gik til Gottorp og opsøgte kongen. Han blev straks modtaget af kongen, der lå på en feltseng med et lille bord med det nye testamente ved siden af sig. Efter en kort fremstilling af samtalen med Kauffmann bad han kongen rejse straks, hvad kongen nødig ville. Men da Monrad henviste til, at Overkommandoen derved fik friere hænder, bøjede kongen sig. Han ville dog hvile til kl. 4, og afrejsen har derefter fundet sted ved 5-tiden. Da de kom til Flensborg, ville kongen blive der, men efter et meget bittert ordskifte kørte kongen til Sønderborg.

På Monrad havde samtalen med Kauffmann virket beroligende. Han var på den ene side under voldsomt pres af folkestemningen og de københavnske dagblade, der fablede om at kæmpe til sidste mand på Danevirke, og på den anden side under påvirkning af de officerer, der fordrede øjeblikkelig tilbagegang uden at risikere en ødelæggende kamp. Nu lagde han i Kauffmanns udtalelse, at staben med ro og koldblodighed ville tage en nær forestående kamp i stillingen. Som den optimist han var, lod han hver dag have nok i sin plage.

På Kauffmann virkede den modsat. Fra alle sider hørte han kun om umuligheden af at holde stillingen over for et overlegent angreb. Oprindelig havde han hørt til dem, der troede på Danevirkes styrke, men efter at have set stillingen, sammenlignet vort skyts med østrigernes, vor 16 måneders ud-

dannelse mod preussernes 3 år, set oversvømmelser, åer og fjorde fryse til, var det blevet ham klart, at det var umuligt at holde den. Dertil kom troppernes udmattelse af nat efter nat at skulle stå på alarmpladserne eller i stillingen i slud og regn uden mulighed for at komme under tag eller få varm mad. Men før han ville foreslå de Meza at rømme Danevirke, ville han høre de ansvarlige føreres udtalelser. Den 4. februar mellem 9 og 10 gik han derfor til de Meza og foreslog ham at indkalde et krigsråd.

De Meza ville dog først selv se på forholdene, og sammen med sin stab red generalen derefter gennem stillingen fra skanse I. Han bar sin bekendte meget høje hue og en vid kappe, der gik helt ned over fødderne. Medens han tidligere havde talt med sine undergivne, virket inciterende og opmuntrende på dem, red han nu uden at åbne munden eller tale med en eneste. Ved 3. Division var indtrykket ret gunstigt, og efter at have fået ilddåben var troppene vel tilmode og i god stemning, men jo længere man kom vest på, jo dårligere blev forholdene, og ved 2. Divisions stab var stemningen meget trykket, da Reideåoversvømmelsen næsten var tilfrossen.

Ved sin ankomst til Danevirke Kro (mellem Skanse XIII og XIV) fik overgeneralen af general du Plat en fremstilling af situationen ved 2. Division: På hele dens tyndt besatte front stod fjenden tæt foran (jfr. side 183); II Korps strakte sin venstre fløj ind foran skanserækken XIII–XVIII, og III Korps stod langs sydranden af Reideå-oversvømmelsen, som ikke længer var til at stole på. De Meza havde set og hørt nok, han vendte sin hest og red hjem, mens Kauffmann fortsatte til 4. Division og Infanterireserven og undervejs gav ordrer om krigsrådet.

Krigsrådet.

Mulighederne for at gøre et udfald med det formål at tage i hvert fald en del af det tabte forpostterræn tilbage var blevet drøftet inden for Overkommandoen. Under manøvrerne i 1863 havde man under en situation, som den nu foreliggende, foretaget et sådant stort udfald. Situationen i 1864 var for så vidt gunstig, som det fjendtlige I Korps var på vej ind i Svans, og vandt et udfald fremgang, kunne nok en del af forterrænet tilbageerobres, og troppernes selvtillid ville øges; men mislykkedes det, risikerede man, at fjenden trængte ind i stillingen sammen med vore vigende tropper. I afdelingerne var stemningen for et udfald, men Overkommandoen opgav planen. Langt senere drøftede Hegermann-Lindencrone spørgsmålet med den preussiske generalfeltmarskal Moltke, der hævdede, at et udfald ville være gået galt for os.

Krigsrådet samledes om eftermiddagen den 4. i de Mezas kvarter i Prinsens Palæ; det bestod – foruden af overgeneralen med stabschef og souschef – af cheferne for 2., 3. og 4 .Division (chefen for 1. Division havde kvarter for

langt borte til, at man i betragtning af situationen ville tilkalde ham), for Infanterireserven, for Arméens artilleri og for Ingeniørkommandoen, de 2 sidste med stabschefer, ialt 11; Overkommandoens souschef (kaptajn Rosen) deltog dog ikke i stemmeafgivningen, men førte protokollen.

De Meza tog plads midt for et stort bord med Rosen lige over for sig. De Meza indledede med at give en klar fremstilling af forholdene på egen og fjendens side, fremlagde de sidste styrkelister og oplæste de dele af regeringens instruks, der kunne have betydning. Han forelagde derefter spørgsmålet om rømningen af Danevirke.

Mod almindelig skik og brug tog den ældste general, Lüttichau, først ordet. Han erklærede, at han som højstkommanderende artillerifficer ikke kunne give sit minde til, at en så stor del af positionsskytset frivilligt blev opgivet. Han ønskede derfor, at man afventede et hovedangreb.

General Hegermann havde allerede om formiddagen sagt til Kauffmann, at folkenes tilstand ikke tillod at holde stillingen længere. Denne udtalelse gentog han nu, men han tilføjede, at rømningen ikke måtte finde sted før efter et udfald i forterrænet, hvortil han ønskede knyttet en rytterkamp på Krop Hede. Denne ide fandt ingen tilslutning, og han foreslog derefter, at man i hvert fald generobrede Kongshøj. Men Kauffmann udtalte, at enhver offensiv var udelukket, og Hegermann sagde derefter, at når man ikke ville erobre det tabte forterræn tilbage, måtte man snarest rømme stillingen.

General Steinmann så på spørgsmålet både fra et taktisk og et politisk synspunkt. Han forlangte derfor et udfald, kamp om forterrænet, og at stillingen skulle forsvares og først rømmes, når den måtte forlades under kamp. Han frygtede, at hæren ikke kunne bære indtrykket af en frivillig rømning, og han kunne snarere tænke sig, at hærens opgave kunne blive at kæmpe til sidste mand. Han har vistnok rejst spørgsmålet om den offentlige mening og pressen, hvilket fremkaldte stort røre og fik de Meza til at erklære, at det ikke var dem, der foreskrev ham, hvad han skulle gøre. »Vi står her ikke for at give en Forestilling, der kan vinde Tilskuernes Bifald«.

General du Plat var i forvejen absolut modstander af den alt for lange stilling til de få folk, og nu, da Reideådalen frøs til og kunne passeres overalt, følte han det umuligt at løse sin opgave. Han stemte derfor for straks at gå tilbage. Men han sluttede med at sige, at »Aanden i min Division er fra den ældste Officer til den yngste Hornblæser en saadan, at de vil slaas paa det hæderligste, og bliver vi ødelagt her, som vi vel næppe burde, saa bliver vi det afgjort med Ære«.

De 3 divisionschefers forskellige opfattelse prægede stemningen i krigsrådet, og de Meza greb nu ind og udtalte, »Ja, naar der ikke er Enstemmighed for Opgivelsen, saa bliver vi her«. Denne udtalelse gav stødet til en fornyet, almindelig diskussion, og herunder blev der spurgt, om de måtte høre instruk-

sen en gang igen. Denne blev nu mere grundigt gennemgået, og særlig heftede man sig ved det punkt, hvori det fordredes, at der skulle findes en krigsbrugelig hær til foråret. Dette fik de Meza og Steinmann til at diskutere om, hvad udsigt hæren ville have for en tilbagegang under kamp eller ubemærket af fjenden, hvad de Meza anså for det heldigste, medens Steinmann mente, at en tilbagegang under kamp ikke ville ødelægge hærens moral. Under den videre diskussion sagde Kauffmann, at han var villig til at stemme med dem, der absolut ville blive. Men efterhånden udtalte de sig alle for en tilbagegang undtagen general Lüttichau, der bad sig fri for at votere.

Protokollen lød således:

»Ifølge den kommanderende Generals Indbydelse og under hans Præsidium holdtes idag et Krigsraad, bestaaende af:

Generallieutenant Lüttichau,
Generallieutenant Hegermann-Lindencrone,
Generalmajor Steinmann,
Generalmajor du Plat
Generalmajor Caroc,
Oberst Kauffmann,
Oberstlieutenant Dreyer,
Major Wegener,
Major Schrøder og
Kaptajn Rosen.

I Betragtning af:

1) at Dannevirkestillingens Holdbarhed er bygget paa den Hindring, Slien, Eideren og Inondationerne frembyde, at denne Hindring for Tiden bestaaer i, hvad Slien angaaer, en Rende, som ved indtrædende Frost kan tilfryse i 2×24 Timer, og hvad Reidedalen angaaer i 12 Timer, og at Isning, som hidtil er anvendt, i Fjendens umiddelbare Nærhed ikke længer kan udføres;
2) at Dannevirkestillingens Holdbarhed endvidere er bygget paa en fuldstændig Kampering eller Bivouakering i dens vigtigste Afsnit, at der kun er opført Hytteleire til 2000 Mand, og at efter Divisionsgeneralernes Erklæring Aarstiden forbyder en fortsat Bivouakering;
3) at Forsvaret er beregnet paa en Armee af 40–50.000 Mand, medens den aktive Armee efter de foreliggende Styrkelister høist kan anslaas til 35.000 Mand;
4) at Armeens Sammensætning og Uddannelse ingenlunde endnu svarer til de Fordringer, som stilles til en velorganiseret hær;
5) at Fjenden, som mindst har en samlet Styrke af 50.000 Mand[1], alt har okkuperet den største Del af det Terrain, som til Armeens Sikkerhed maa

1) »Der deutsch-dänische Krieg. Herausgegeben vom grossen Generalstabe. Berlin 1886-87«. opgiver styrken til c. 58.000 mand.

være besat af vore Forposter, at dette Terrain ikke kan tilbagevindes, at Fjenden staar i Begreb med at etablere sit Artilleri, som i Løbet af 2 Gange 24 Timer vil kunne demontere Skytset i Skandserne, og at ved Dannevirkestillingens Langstrakthed et heldigt Udfald af Modstanden neppe er tænkeligt, naar Stillingen gjennembrydes;

6) at en ordnet Retraite med Armeen, efterat Stillingen er gjennembrudt, vil være uudførlig; og endelig

7) at Krigsministeriets Instruktion for den kommanderende General af 22. Januar 1864 kræver som en Betingelse for den Modstand, som skal gjøres i Dannevirkestillingen, at Kampen ikke tør føres saavidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres,

blev det erklæret fra et militært Synspunkt for nødvendigt, at Armeen bør unddrages de her betegnede Konsekventser af Situationen ved et frivilligt, regelmæssigt Tilbagetog, som bør tiltrædes imorgen, med Efterladelse af alt i Stillingen værende Materiel«.

Da protokollen var skrevet, ville de Meza underskrive som ene mand, men Kauffmann fik trumfet igennem, at alle skulle underskrive, kun Lüttichau slap fri. Forhandlingerne havde varet fra kl. 16 til kl. 23.

Tilbagetoget begynder.

I løbet af formiddagen den 5. februar blev ordrerne udfærdigede og afsendt til generalerne, der straks skulle træffe de fornødne foranstaltninger, men holde alt hemmeligt længst muligt.

Tilbagetrækningen skulle finde sted således (se plan 15):

På venstre fløj skulle 3. Brigade, der stod som reserve ved Vedelspang og derfor havde korteste vej, afmarchere først – kl. 20 – og indtage en optagestilling syd for Flensborg. Resten af 1. Division, der stod spredt langs Slien, kunne selv vælge marchvejene gennem Angel til Flensborg; de fik en marchvej på 35 km, idet 2. Brigade, der kom fra Mysunde, naturligvis fulgte vejen over Vedelspang efter 3. Brigade, mens 1. Brigades styrker gik over de østlige veje fra Sdr. Brarup og Kappel.

Højre fløj, 4. Brigade, skulle trække sine forreste styrker ind så betids, at Svabsted og Hollingsted kunne forlades kl. 22, og marchen skulle gå over Treja mod Flensborg, d.v.s. indtil 50 km.

4. Division med 7. Regiment skulle anvende vejen over Skovby – Bollingsted – Eggebæk til Hanved og Bov; for 7. Regiment blev det c. 40 km.

Resten af armeen skulle benytte chausseen.

Først og fremmest gjaldt det dog om at få de store trænkolonner afsted.

Bagage- og forplejningstrænet stod på parkpladsen ved Isted, men da man naturligvis ønskede at skaffe tropperne et varmt måltid mad inden afmarchen, og Overkommandoen desuden havde befalet, at hver mand skulle medføre 2

ekstraportioner, var en stor del af trænet trukket ud til afdelingerne. Resten 350–400 vogne, der kommanderedes af ritmester Haffner, fik først kl. 12 ordre til straks at afgå, og uden at nå at få broddet havde den sidste vogn forladt parkpladsen kl. 1430. Takket være ritmesterens gode ledelse og de få dragoner og gendarmer, der var stillet til hans rådighed til at holde styr på de uuddannede kuske, passerede han Flensborg i god orden.

Trosset, der omfattede Danevirkestillingens artilleripark, Feltparken og Ingeniørparken samt lazaretter, depoter m. m., havde Overkommandoen i sin tid anbragt tæt bag ved fronten.

Disse institutioner fik først hen på eftermiddagen de fornødne ordrer, og da intet køretøj måtte rykke ind på chausseen efter kl. 19, måtte evakueringen foregå over hals og hoved. Men ordren var iøvrigt uigennemførlig, idet man ikke rådede over tilstrækkeligt med vogne, heste og trænpersonale. Således skulle Artilleriparken bruge 400 heste, men havde kun 84, og parken måtte derfor i hovedsagen efterlades. Ingeniørparkens materiel måtte læsses på i mørke, og det var derfor ikke muligt at skelne brugeligt fra mindre værdifuldt, og de store mængder af redskaber, der fandtes ude i stillingen, måtte efterlades.

Kun de syge blev evakuerede i god tid; det skyldtes korpsintendanten, v. Schmidten.

Artilleriets parker og Ingeniørparken nåede at forlade Slesvig i rette tid. Depoter, lazaretter og alt kaserneinventaret på Gottorp Slot kom først af sted langt ud på aftenen, og hertil sluttede sig ægtkuske og marketendere, der ingen ordrer havde fået. Alle søgte at komme med, trængte ind i kolonnerne og vanskeliggjorde marchen yderligere.

Positionsskytset – de store, tunge kanoner – der var fordelt i de høje skanser og synlige viden om, kunne blive uundværlige til det sidste, om fjenden angreb; de var også meget vanskelige at flytte, og deres fjernelse kunne i hvert fald røbe tilbagetoget. I ministeriets instruktion for de Meza stod, som det vil erindres, at der ikke måtte tages hensyn til dem. I krigsrådet var man ganske vist blevet enige om at redde så mange, som det lod sig gøre, men det blev dog ikke til stort, jfr. nedenfor.

Om natten fik Overkommandoen melding fra overpræsidenten i Flensborg, at der var kommet 1500 forstærkningsmænd, der den 6. ville blive kørt frem til Danevirke med nogle tog, der ville komme mellem kl. 8 og 11. Overkommandoen standsede straks folkenes afrejse, men forlangte togene frem tomme. Om formiddagen meddelte Kauffmann dette mundligt til artilleriets stabschef og tilføjede, at togene stod til hans rådighed. Stabschefen gik meget naturligt ud fra, at de nævnte klokkeslet (kl. 8–11) var om aftenen, thi det ville jo være umuligt ved højlys dag at køre et større antal kanoner ud af skanserne uden derved at røbe den forestående tilbagegang, ligesom man derved ville

have svækket sig over for et eventuelt fjendtligt angreb i løbet af den 5. februar, og han gav derfor ordre om, at indladningen af skyts kunne begynde kl. 8 om aftenen, men da var togene allerede dampede mod Flensborg for ikke at falde i fjendens hænder, idet jernbanebroen over Trenen var befalet ødelagt på dette tidspunkt. Vi havde ellers på denne måde kunnet redde et større antal kanoner; nu tabte vi ialt 142 kanoner, der alle blev fornaglede, og deres krudt blev ødelagt, inden de forlodes.

Det lykkedes fra Mysundestillingen at redde 6 og fra værkerne i centrum 13 stk. skyts, der under store anstrengelser slæbtes med til Flensborg, hvorfra de førtes til Sønderborg, og fra venstre fløj reddedes på samme måde 14 stykker, der havnede i Fredericia.

På Mågeøen søgte artilleristerne allerede i dagslys den 5. februar at bortføre de derværende 4 stk. 12 pds riflede kanoner, men den første gik igennem isen, hvorfor fortsatte forsøg standsede, og resten fornagledes.

For tropperne på chausseen skulle marchordenen være således:

Reserveartilleriet skulle være forrest og have passeret Hühnerhäuser inden kl. 19,30 og gå til Adsbøl – Avnbøl – Ullerup i Sundeved, d. v. s. en march på 60 km.

Infanterireserven skulle forlade Slesvig By kl. 20 og følge efter med en afstand af 4 km.

2. Division (undtagen 4. Brigade og 7. Regiment) skulle inddrage skansebesætningerne og forposter kl. 22 og straks rykke over Skovby til Lyrskov og ved vejgaflen i sydkanten af Isted skov rykke ind på chausseen; det kunne blive ved midnatstide. Divisionens mål skulle foreløbig være Harreslev, hvilket betød en march på 40 km, men derefter skulle den efter nærmere ordre fortsætte c. 20 km til Kværs.

3. Division skulle ligesom 2. Division inddrage skansebesætninger og forposter kl. 22, og derefter slutte op i kolonnen efter 2. Division og foreløbig standse i Flensborg. Den formeredes i 2 afdelinger, den forreste bestående af en ambulance, 2¾ feltbatteri og 9. Brigade, og med en afstand på 2 km, den anden (arrieregarden) under kommando af oberst Scharffenberg og bestående af ¼ feltbatteri, 7. og 8. Brigade og ¾ ingeniørkompagni. Da alene arrieregardens kolonnelængde nærmest svarede til afstanden til Hühnerhäuser, ville der blive en ophobning af tropper i Slesvig By, og general Steinmann fik derfor udvirket, at 3. Divisions skansebesætninger og forposter skulle blive på plads indtil midnat.[1]

Da det var blevet mørkt, kørte general de Meza kl. 17 vest ud af Slesvig og drejede derefter mod Flensborg.

1) Som det ses på plan 15 kunne bagdækningen (den bageste del af arrieregarden) først forlade Slesvig By kl. ca. 3 om morgenen den 6. februar.

Overkommandoen havde om formiddagen til krigsministeriet sendt en længere skriftlig redegørelse for beslutningen om at gå tilbage, men den kunne naturligvis ikke nå frem før den næste dag. Kl. 1215 indtelegraferede den, at der fortsat var skudveksling mellem skanserne og fjendens batterier, intet forpostsammenstød, men fjenden okkuperede mere og mere af forpostterrænet, og at på fløjene syntes alt roligt, men at tropperne begyndte at lide under den stadige bivuakering i frostvejret. Dette telegram gav altså ikke den mindste antydning af, hvad der var i gære, og grunden hertil var, at man var klar over, at telegrafen ikke var tæt, og at man ikke ville risikere, at fjenden fik nys om planen; formentlig var også et ønske om at hindre krigsministeren i at give en kontraordre medvirkende.

Kl. 2150 sendtes endelig følgende telegram: »Efter at have sammenkaldt et Krigsraad igaar har Overkommandoen besluttet at opgive Dannevirkestillingen, forinden et forestaaende alvorligt Angreb udføres. Arméen marcherer inat til Flensborg. Materiellet i Skandserne efterlades«.

Umiddelbart efter afsendelsen blev forbindelsen over alle linier ophævet og apparatet fjernet. Enhver mulighed for ministeriet i København til at gribe ind var dermed udelukket, og ansvaret hvilede kun på Overkommandoen. Endelig kl. 23 forlod Overkommandoen Slesvig og kørte til Flensborg. Ikke med et ord havde den motiveret tilbagetoget, og dette bragte krigsministeren i en meget stor vanskelighed, da rygterne bredtes over hele byen, og alle ville have besked.

Afdelingerne stillede om aftenen på alarmpladserne. Det havde været tøvejr de foregående dage, nu frøs det temmelig hårdt. Rigtig hvile havde ingen fået de foregående dage, og kosten havde som oftest kun bestået af brød, råt flæsk og brændevin. Men kampånden var god nok. Alle var forberedt på at slås for det højt priste og i folkets bevidsthed sagnomspundne Danevirke, og nu, da mange af regimenterne havde fået ilddåben eller i hvert fald havde hørt granaterne suse, havde der dannet sig en særlig ånd. Da afdelingerne blev sat i march, regnede alle med at skulle mod fjenden. Derfor kom det til at virke som et knusende slag, da det gik op for regimenterne, at Danevirke skulle rømmes uden sværdslag. Alle blev grebet af fortvivlelse. Befalingsmænd og mandskab græd, selv Kauffmann havde tårer i øjnene, da han forlod Slesvig. Nogle blev rasende, udstødte eder og forbandelser eller talte om forræderi, andre var lynslagne og målløse af rædsel og forbavselse.

Så begyndte marchen. Vandpytterne på de opkørte veje frøs til, og da det begyndte at sne, dannede der sig hurtigt et islag på dem, som det var meget svært at stå tast på, og i den hårde nordøstenvind føg sneen bort. Særlig galt var det med de »løsgående« vogne, der var kommet for sent af sted fra Slesvig. Hestene styrtede, måtte bringes op igen eller slås ned. Kanoner og vogne kurede på tværs af vejen eller i grøfterne. Det var ikke muligt at holde

afstandene, og det gav ustandselige stød i kolonnen. Overkommandoen havde befalet, at marchen skulle finde sted uden ophold. Men man kan ikke lade en så lang kolonne marchere i mindst 9 timer uden hvil. Folkene faldt, deres oppakning kom i uorden, hestene sled brodderne ned på de isglatte, ujævne veje. Vejene var så belæssede med træn og alt muligt, at man hvert øjeblik måtte standse ved at løbe på formanden, og i pauserne kastede alle sig ned i grøfterne, for efter få minutters forløb at måtte fortsætte. Marchhastigheden gik efterhånden ned til et par km i timen. De udisciplinerede kuske benyttede enhver lejlighed til at gøre holdt, særlig ved Isted Kro, hvor de spærrede vejen, indtil general Steinmann kom til og ryddede den. Mandskabet var ellers flinkt til at trække de væltede vogne op på højkant, og fra de omliggende landsbyer blev der skaffet heste, så det var i virkeligheden forholdsvis lidt, der måtte efterlades.

Lørdag den 6. februar. Kampen ved Sankelmark.

Overkommandoen havde jo truffet de omhyggeligste foranstaltninger for, at tilbagetoget skulle blive hemmeligholdt. Men afmarchen kunne naturligvis ikke skjules for beboerne i Slesvig. De forsøgte ved lyssignaler og ved at illuminere Gottorp Slot at gøre østrigerne klare over, hvad der skete, ja nogle gik endog ud til de tyske forposter og prøvede forgæves at forklare dem, at den danske hær var rykket bort. General Steinmann havde den 4. foreslået, at man skulle søge en våbenstilstand ved Vedelspang for at opsamle sårede, der endnu lå uden for byen, da østrigerne skød på vore sygebærere. Overkommandoen sendte derfor den 5. om aftenen en løjtnant som parlamentær over dæmningen ved Hadeby. Han blev først beskudt, men det lykkedes ham at få forbindelse med en officer, der lovede at skaffe svar, men det trak længe ud, og til sidst gik løjtnanten sin vej. Kl. 1 kom den østrigske officer igen, og nu kunne han til sin store forbavselse hverken finde løjtnant eller poster ved dæmningen. Han gik videre, og så fortalte beboerne ham, at Danevirke var rømmet. Han ilede tilbage, og kl. 4 kunne østrigerne alarmere og straks indlede forfølgelsen.

Kl. 6 rykkede regimentet Coronini, der stod over for Hadeby, ind i Slesvig, og kl. 7 kom general Gablenz. Han lod regimentet blive i byen som besætning og sendte de forhåndenværende 3¾ eskadron af regimentet Lichtenstein-Husarer mod Flensborg og Vedelspang[1] så hurtigt, det var muligt på de isglatte veje. Efterhånden som hans korps nåede frem, blev Brigaden Nostitz sendt mod Flensborg, Brigaden Tomas mod Vedelspang og Brigaden Gondrecourt senere mod Flensborg.

På grund af føret var 2. Division blevet forsinket, så 3. Divisions tete først kl. 0230 kunne passere vejgaflen ved Isted Kro. For at skaffe plads på

1) Ved Isted Langsø.

chausseen havde divisionen ladet sin arrieregarde slutte op, og 8. Brigade, der var bagest i den, passerede Hühnerhäuser kl. 3. Henimod kl. 10 nåede bagdækningen Helligbæk, og på dette tidspunkt viste også de østrigske husarer sig og gjorde et overraskende indhug på bagtroppen; angrebet afsloges dog. Ved denne lejlighed faldt en del danske køretøjer – heriblandt 2 kanoner – der var sakket bagud ved Isted Kro i fjendens hænder; en del køretøjer fik man dog væk ved at piske på hestene.

For at give den foran marcherende 2. Division et større forspring, beordrede general Steinmann 8. Brigade til at indtage fægtningsstilling, og Scharffenberg lod 20. Regiment besætte sydkanten af Stenderup Skov og 9. Regiment indtage en stilling ved Stenderup Kro, hvor broen og et vadested i nærheden barrikaderedes af det med arrieregarden følgende ingeniørkompagni; derpå gik 20. Regiment igennem 9. Regiment og tog opstilling på højderne ved Sdr. Smedeby. Denne stilling holdt 8. Brigade i nogen tid uden at blive angrebet af fjenden, der kun viste sig med rytterpatruljer, og da de foran marcherende tropper nu skønnedes at have fået tilstrækkeligt forspring, fortsatte arrieregarden tilbagegangen springvis.

Under denne tilbagegang rykkede det fjendtlige rytteri atter frem til angreb hvorfor der blev sendt bud efter 5. Dragonregiments 6. Eskadron, og der udspandt sig en rytterfægtning.

Imidlertid var det østrigske artilleri også kommet frem, og 8. Brigades march blev stedse vanskeligere, fordi kolonnerne for at kunne værge sig mod rytterangrebene måtte holdes tæt samlede, hvorved de blev stærk sårbare for artilleriilden.

General Steinmann fandt det derfor ved 14-tiden rimeligt at lade 8. Brigade afløse og beordrede 7. Brigade til at tage stilling ved Oversø; 8. Brigade gik igennem og fortsatte til Flensborg.

8. Brigades tab havde været 6 faldne, 31 sårede (hvoraf 12 fangne) og 77 usårede fanger.

Noget over middag havde enhederne fået ordre til at indtage følgende kantonnementer:

1. Division (÷ 3 . Brigade) nord for Flensborg Fjord. Fra om morgenen stod 3. Brigade i stilling tæt syd for Flensborg.

Infanterireserven tæt nord for Flensborg.

2. Division (4. Brigade medregnet) i egnen Harreslev – Bov.

4. Division i egnen Hanved – Ellund – Frøslev.

3. Division i Flensborgs sydlige del, klar til hurtig udrykning.

Reserveartilleriet skulle fortsætte til sit kantonnement i Sundeved, se side 193, ingeniørtropperne og fæstningsartilleriet til Sønderborg.

Kl. 1330 gav Overkommandoen, der på dette tidspunkt regnede med, at hele hæren uantastet af fjenden ville nå Flensborg, 3. Brigade ordre til at rykke frem og udstille forposter i en linie øst – vest over Munkvolstrup.

Da oberst Max Müller ved 14-tiden fik ordre til med sin 7. Brigade at afløse 8. Brigade som arrieregarde og tage stilling ved Oversø for her at opholde fjenden, indtil resten af 1. Division havde nået Flensborg, var det ikke nogen ukendt taktisk opgave, han blev stillet overfor. Under øvelserne i 1861 havde general Steinmann om denne stilling (se plan 14) udtalt, at den skulle besættes med højre fløj på det smalle stykke mellem chausseen og Sankelmark Sø, centrum langs de kratbevoksede bakker øst for vejen og venstre fløj hen mod Treneovergangen ved Aagaard, hvor Trenen løber ud af Træsø. Stillingen er meget stærk med frit skud over ådalen. Den ligger lidt skråt på fjendens fremrykningslinie ad chausseen, hvilket giver mulighed for beskydning af hans flanke og for at kunne kaste ham ud i Sankelmark Sø ved et modstød.

Max Müller formerede sin brigade med 1. Regiment forrest og 11. Regiment bagved i reserve, men han skød sin højre fløj længere frem end efter Steinmanns løsning, og trak sin venstre fløj tilbage, således at den ikke kunne støtte sig til Træsø og derfor kunne omgås – og under kampen blev omgået. Endvidere må det bemærkes, at 1. Regiments opstilling fandt sted på terrænets mest plane del tæt øst for Sankelmark sø, altså i et område, der var mest fordelagtig for anfald af rytteri, og som heller ikke bød noget skjul endsige dækning mod artilleri, og det var i hvert fald i forfølgelsens første fase just disse 2 våben, man navnlig måtte vente at blive – og blev – angrebet af. Endelig var det ikke heldigt, at regimentets højre fløj fik Sankelmark sø tæt bag sig. Valget af denne stilling hang naturligvis sammen med, at Max Müller – som mange af hærens officerer – var tilhænger af den gamle doktrin, der endnu havde gyldighed i treårskrigen, at man ikke skulle regne for meget med virkningen af geværild, men i kampen søge afgørelsen med bajonetten. Denne doktrin kom til at præge kampen ved Sankelmark, ligesom den havde præget kampen ved Selk den 3. februar, da Max Müllers ene regimentschef, Rist, havde haft føringen.

1. Regiment havde Bataljon I vest for chausseen med 2. Kompagni længst til højre (med ryggen til søen), 2 delinger i skyttekæde, de 2 andre i kolonne bagved, 1. Kompagni med venstre fløj ved vejen i samme formation; 6. og 7. Kompagni stod tæt bag ved som reserve.

Bataljon II stod øst for chausseen på 3 linier: Forrest 5. Kompagni med en deling udviklet i skyttekæde, skråt bagud til venstre 4. og 3. Kompagni i kompagnikolonner og endnu længere mod nord 8. Kompagni i kompagnikolonne. På højre fløj af 5. Kompagni kom senere en deling af et af 9. Regiments kompagnier, som ikke havde hørt ordren om tilbagegang og derfor var blevet ved Oversø, hvor den afviste både fodfolks- og rytterangreb, inden den sluttede sig til 1. Regiment.

En brigaden tildelt kanondeling (2 riflede 4 pds kanoner) gik i stilling tæt bag regimentets Bataljon I.

11. Regiments bataljoner stod i bataljonskolonner tæt syd for Sankelmark skov på hver side af chausseen godt dækkede af bakkerne (ikke vist på planen). Vejret var nu blevet stille, klart med let frost.

Kl. 1530 åbnede 6 fjendtlige kanoner ilden fra bakkerne ved Oversø mod vor front og især mod Bataljon I og kanondelingen. Selv om de fleste skud gik for højt, var det en hård belastning for mandskabet at stå uvirksomt under beskydningen. Men det bestod prøven udmærket, og et par af kompagnicheferne gav sig til at holde geværeksercits med deres kompagnier for at aflede opmærksomheden.

En lille halv times tid efter brød 3 eskadroner frem fra Oversø mod Bataljon I, der forstærkede sin forreste linie med 7. Kompagni, og samtidig formeredes karré overalt. Rytterangrebet afsloges, og eskadronerne bøjede af ned forbi 2. Kompagnis front, hvor de led betydelige tab. Straks efter genoptog det fjendtlige artilleri skydningen, og nu blev det forstærket af yderligere 2 kanoner. Da en fjendtlig granat slog ned i vor kanondeling, og føreren troede, at han havde 14 kanoner overfor sig, protsede han på og kørte sin vej.[1]

Samtidig så man fodfolk komme kørende på vogne til Oversø, hvor de sprang af. Det var en jægerbataljon, der gik frem med 1 Kompagni i skyttekæde og 5 kompagnier i kolonner på begge sider af vejen. 1., 2. og 7. Kompagni af 1. Regiments Bataljon I samt 5. Kompagni af Bataljon II udviklede hele deres styrke i skyttekæde, og ildkraften herfra var så stærk, at angrebet gik i stå.

Max Müller regnede nu med, at divisionen havde nået Flensborg. Han besluttede derfor at gå tilbage, og gav 11. Regiment ordre til at indtage en stilling i Sankelmark Skov og på bakken øst for vejen over mod Munkvolstrup. Men samtidig blev yderligere østrigsk infanteri[2] sat ind øst for chausseen, og 1. Regiment blev nu hårdt trængt. Dette fik Bataljon II til med sin 2. linie at foretage et modstød, der også rev 1. og 7. Kompagni med, men 5. Kompagni, der blev voldsomt beskudt, veg tilbage, og derved blottedes 4. Kompagnis flanke, da det netop kom stormende frem langs vejen. 3. Kompagni udviklede, skød en salve og styrtede også frem; angrebet måtte for et øjeblik standse i den fjendtlige ild, men straks efter gik det frem påny. Dette angreb mislykkedes imidlertid også, og kompagniet gik derfor noget tilbage og genoptog skydefægtningen. Da det ingen støtte fik fra nabokompagnierne, og fjenden trængte ind i dets flanke, måtte det beskudt af fodfolk og artilleri – sammen med en del af 5. Kompagni – vige i retning af Munkvolstrup og fortsatte derfra over til Mysundevejen og videre til Flensborg. Resten af 5.

1) Kanondelingen blev hentet tilbage, men kom ikke til at deltage mere i kampen.
2) Efterhånden deltog ialt 5 bataljoner i angrebet (Brigaden Nostitz).

Kompagni samt 4. Kompagni, der havde mistet omtrent halvdelen af styrken, og 8. Kompagni, der var blevet stærkt opløst under nærkampe i krattet, trak sig tilbage ad landevejen.

1. Kompagni af Bataljon I havde fulgt 4. Kompagnis angreb, men blev standset. Det løb tilbage, tog en stilling og gav en salve på 20 skridts afstand og modtog derefter fjenden med bajonetten. Kampen varede kun et øjeblik, så måtte kompagniet gå tilbage, da fjenden var brudt igennem på begge sider. 7. Kompagni var fulgt frem med 1., men da dette løb tilbage for at formere sig til skydning, blev 7. stående og optog skydekampen på ganske kort hold. Fjenden gik imidlertid frem og efter en kort bajonetkamp måtte 7. gå tilbage til en bakke ved søen, og her blev det helt sprængt, men en del slap dog bort gennem skoven. 2. Kompagni forsøgte energisk at slå sig igennem, men blev presset ned mod søen, hvis is ikke kunne bære. Største delen af kompagniet måtte overgive sig, medens det lykkedes en del at følge med resterne af 7. Kompagni.[1] 1. Kompagni havde sat sig fast i skovkanten, og hertil sluttede sig efterhånden, hvad der endnu var muligt at få styr på, hvorefter de trak sig tilbage mod Flensborg. Under 1. Regiments bajonetangreb var regimentets fane ført frem med de stormende mod en østrigsk bataljons hvide fane med kejserørnen, men vor fane måtte vige, og efter kampen førtes den tilbage af regimentets 7. Kompagni under premierløjtnant C. Th. Sørensen.

1. Regiments chef, oberstløjtnant Beck, synes ganske at have tabt hovedet, idet han på intet tidspunkt under den skildrede kamp førte sit Regiment, men lod begivenhederne udvikle sig uden – som det vil ses af det foranstående – at gribe ind deri.

11. Regiment havde imidlertid under stadig artilleriild indtaget en stilling således: Bataljon I med 1. og 7. Kompagni i Sankelmark Skov, 5. Kompagni ved chausseen og 3. Kompagni øst herfor, Bataljon II med 2. og 6. Kompagni på en bakke tæt syd for markvejen til Munkvolstrup, 4. og 8. Kompagni i reserve 150 m længere tilbage.

Fjenden forfulgte energisk, og Max Müller ville nu løsgøre sin styrke og besætte en stilling ved Bilskov Kro til det blev mørkt. I skoven udviklede sig herunder en voldsom kamp mellem de østrigske jægere og 1. og 7. Kompagni. Støttet af ilden fra 3. Kompagni, gik 5. Kompagni frem, men da et bajonetangreb mislykkedes, og flygtninge fra 1. Regiment bragte uorden i kompagniernes linier, gik de langsomt tilbage mod Bilskov Kro, hvor man igen havde fået kanondelingen i stilling.

Bataljon II havde påbegyndt en tilbagegang mod nord. Men da fjenden trængte frem gennem skoven og langs landevejen, gav Max Müller bataljonen

[1] 6. Kompagni, der i denne situation ved sin opstilling ville have været 2. Kompagni en god støtte, var tidligere i kampen — ved en uopklaret misforståelse — befalet tilbage, således at 2. Kompagni måtte kæmpe sin kamp alene.

ordre til at foretage et modangreb. Angrebet udførtes med stor bravur, og fjenden kastedes tilbage til skovens sydkant af 2., 4. og 8. Kompagni frontalt og 6. overfløjende til venstre, men over for fjendens fortsat voksende styrke, der nu blev sat ind mod bataljonens venstre flanke, måtte den opgive videre fremrykning og gå tilbage under stadig og stærk modstand, og det kunne ikke undgås, at de mest udsatte kompagnier herunder mistede en del som fanger.

Idet 1. og 7. Kompagni var kommet noget i uorden under kampene inde i Sankelmark Skov, og skønt Max Müller således kun rådede over 6 kompagnier, besluttede han igen at foretage et modstød. Men så troede chefen for 11. Regiment, major Rist, pludselig at se fjender i Munkvolstrup, og råbte: »Vi er omgåede i venstre flanke. Tilbage«. Han rev delinger og kompagnier med sig og styrtede mod Munkvolstrup. Max Müller kom straks til stede og samlede resten (2½ kompagni), og med dem rykkede han hovedrystende noget tilbage, hvorved fjenden kunne tage Bilskov Kro, hvor divisionen havde etableret sin ambulance. Max Müller forsøgte med c. 300 mand at tage den tilbage, men det mislykkedes.

Da major Rist kom til Munkvolstrup, viste det sig, at de formodede fjender var et forpostkompagni af 17. Regiment, og han indtog en stilling i Munkvolstrups sydkant, hvor han stadig blev beskudt af fjendtligt artilleri og fodfolk, der yderligere forstærkedes af en ny bataljon. Under denne skydning blev majoren såret.

Da det blev mørkt, trak 11. og 17. Regiments kompagnier sig tilbage, og fjenden standsede sin fremrykning.

Vort tab havde været 53 døde, 157 sårede, hvoraf 86 fanger, og 553 usårede fanger. Fjendens tab var 680 døde og sårede, altså meget betydeligt sammenlignet med vort på 210. Det store antal fanger skyldtes hovedsagelig den uheldige opstilling af 1. Regiments Bataljon I med søen i ryggen. Regimentet havde vist udholdenhed og dristighed. 11. Regiments mandskab opførte sig som første klasses tropper, og deres faste holdning overfor den overlegne modstander var fortrinlig. Senere på aftenen sendtes en parlamentær til Oversø om opsamling af sårede. General Nostitz svarede, at det var der sørget for, og han benyttede lejligheden til at udtale sin uforbeholdne anerkendelse af den kraftige modstand og især af vore soldaters sikre skydning.

Under den sidste del af kampen kom general Steinmann ud til brigaden, og undervejs fik han ordre til at lade 11. Regiment udstille forposter.

Da 1. Regiment blev kastet tilbage, søgte han at standse folkene, og herunder blev han såret af en riffelkugle i det ene ben. Men generalen blev i sadlen under hele kampen og red derefter til Flensborg, idet ordonnansofficeren førte hesten ved tøjlen. Da han kom til byen, red han hen til Overkommandoen, lod oberst Kauffmann kalde ned og gav ham en oversigt over

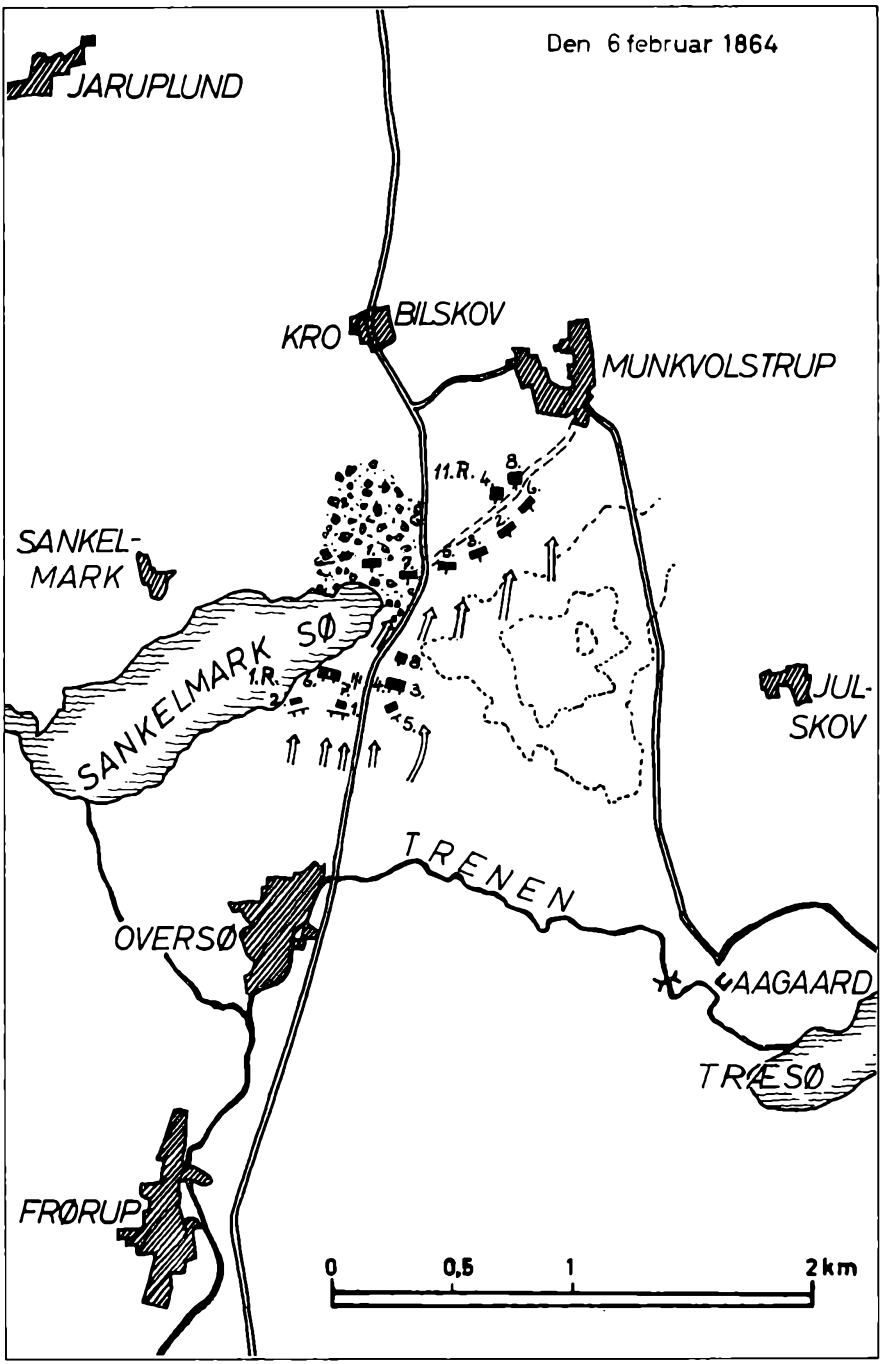

Planen viser 2 situationer: Sydligst 1. Regiments opstilling og det fjendtlige angreb herpå, nordligst 11. Regiments opstilling og den fortsatte fjendtlige fremrykning.

situationen. Steinmann havde, belært af erfaringerne fra 1848[1], instrueret sine afdelingschefer om at holde streng disciplin, og mandskabet forblev derfor ganske uanfægtet af de mange rygter, der svirrede i byen. Han red roligt rundt til bataljonerne, instruerede dem og overvågede ordenens overholdelse. Derefter instruerede han sin stabschef om afmarchen næste dag, og først derefter overgav han kommandoen til oberst Neergaard, lod sig bringe til et transportskib og forbinde, hvorefter han transporteredes til København.

Medens skydningen ved Selk næppe havde kunnet høres på Frederiksberg[2] kunne man viden om høre kamplarmen fra Sankelmark, og på grund af skovene blev lyden kastet i alle retninger, hvilket havde til følge, at der overalt opstod uro, og dette havde ført til, at Kauffmann forberedte at optage en kamp, lod 3. Division rykke mod Flensborgs sydkant og de andre styrker forskyde mod syd. Da skydningen ophørte, og alt blev roligt, gav han kontraordre.

I København havde efterretningerne om Danevirkes rømning haft en ubeskrivelig virkning. Rasende hobe belejrede krigsministeriets gange og trapper for at høre nyt. På slotspladsen, i rigsdagen o. s. v. stimlede folk sammen for at få nærmere oplysninger. I gaderne vrimlede det med mennesker, der lod sig hidse op af fanatiske talere, og aviserne sluttede sig hertil. Enkelte rolige og besindige mænd søgte at tale mængden til rette, men helt forgæves. Krigsministeren, der godt vidste, at Danevirke var uholdbar, især om vinteren, og at det aldrig havde været meningen at føre en afgørende kamp i denne stilling, følte sig meget krænket over ikke i forvejen at være underrettet om Overkommandoens beslutning og lod sig desuden skræmme af folkestemningen og aviserne, og da Overkommandoen kl. 11 kom til Flensborg, fik den følgende telegram afsendt fra krigsministeriet samme morgen kl. 0110: »Jeg anerkender ikke, at Armeens øverstkommanderende General har holdt sig Instruktionen efterrettelig og forbeholder mig altsaa Undersøgelse i saa Henseende. Det er endnu min Mening, at Danevirke burde holdes«. Ganske vist havde de Meza ikke forberedt ministeren på en opgivelse, og det var derfor naturligt, at meddelelsen kom som et chok. Men det var utilgiveligt at sende et sådant telegram i det for hæren mest kritiske øjeblik.

Konseilspræsident Monrad, der havde hørt om telegrammet, sejlede straks fra Sønderborg til Flensborg, og mødte netop Kauffmann, som var på vej til de Meza. Monrad søgte at undskylde krigsministeren og udtalte igen, at

1) Efter kampen ved Slesvig den 23. april 1848 var hæren gået tilbage til Flensborg, og den påfølgende dag blev arrieregarden efter en hård kamp ved Oversø — altså just i det område, hvor kampen den 6. februar 1864 fandt sted — med store tab kastet tilbage, og da nogle forsprængte dragoner jog tilbage gennem Flensborg råbende, at fjenden var i hælene, resulterede det i, at den danske hovedstyrke forlod Flensborg under panikagtige forhold.

2) Den sydligste del af Slesvig By.

Overkommandoen havde regeringens fulde tillid. Hvis Kauffmann lod sig berolige af ministerens ord, skulle han dog snart lære noget andet, efter at der den 7. februar var afholdt ministermøde i København, og Monrad samme dags aften havde haft ordet i folketinget, jfr. side 206.

Kauffmann havde som nys nævnt opsøgt de Meza, der erklærede, at han ville videre til Gråsten, hvad Kauffmann på det bestemteste satte sig imod, idet han hævdede, at en hovedkamp ikke var udelukket. Men kort efter at Kauffmann var gået til sit kontor, kørte de Meza. Kauffmann søgte derfor at få general Lüttichau til at tage kommandoen, men han var også kørt, og resultatet blev, at Kauffmann selv udstedte alle ordrer »Efter Befaling«. Men han manglede nu den støtte, som den rolige overgeneral skulle være.

Kl. 22 udgav Kauffmann ordre for den 7. til adjudanterne (se plan 15):

Hærens hoveddel.

1. Division (med undtagelse af 3. Brigade) skulle kl. 6 stå nordøst for Kruså med henblik på herfra at overtage arrieregardens opgave.

2. Division skulle samtidig stå ved Harreslev.

3. Division (med undtagelse af 9. Brigade) skulle kl. 5 stå umiddelbart nord for Flensborg.

Oprindelig havde det været meningen, at 3. Division skulle have fortsat op gennem Nordslesvig til Fredericia, men nu var altså denne plan ændret, idet det var Kauffmanns tanke at lade den marchere til Sønderborg og derfra sejle den til Fredericia.

De 2 forpostbrigader for natten (3. og 9.) skulle inddrage forposterne kl. 5 og marchere gennem Flensborg eller ad kolonnevejen vest om byen.

Infanterireserven med 8. Feltbatteri skulle tage opstilling på højderne nord for Flensborg for, når 3. og 9. Brigade var passeret, at danne arrieregarde indtil 1. Division nordøst for Kruså overtog opgaven.

Angreb fjenden forinden afmarchen, skulle 3. og 9. Brigade trække sig fægtende gennem Flensborg, mens de andre tropper indtog en optagestilling; skete afmarchen uhindret, skulle den tiltrædes over Kruså og Smedeby til Sønderborg.

4. Division.

Divisionen skulle med 7. Regiment kl. 5 samles ved Harreslev med et kavalleriregiment tæt vest for Marieskov og ad oksevejen marchere nord på.

11. Regiment skulle som tidligere nævnt om aftenen den 6. udstille forposter på chausseen syd for Flensborg, men ved midnatstid meldte regimentet, at mandskabet som følge af de sidste 4 dages anstrengelser og de lige overstående kampe var fuldstændigt kraftesløst og ikke ville kunne bestå nogensomhelst fægtning næste dag. Oberst Neergaard gav derfor 19. Regiment ordre til at afløse 11. Regiment. Udmattelse og mangel på søvn havde om aftenen

fremkaldt hallucinationer hos overmåde mange. Den kolonnevej, der var anlagt vest om Flensborg, var oplyst med lygter, og nu da 19. Regiments Bataljon II kom fri af de sidste huse i byen, så bataljonschefen, kaptajn Magius, der gik i teten med sin adjudant og en af kompagnicheferne, disse lys og foran dem en mængde soldater, det var 17. Regiments bivuak. Magius havde i de sidste 3 døgn ikke sovet mere end 2 timer, og for ham viste der sig et tog, der var ved at udlade et stort antal tropper. Han tav stille med det, men det mærkelige var, at kompagnichefen og adjudanten også så det. Bataljonen fortsatte og afløste 11. Regiment.

For en sikkerheds skyld sendte Magius alligevel sin adjudant tilbage med melding om, hvad de havde set. Kort før var der kommet melding om tyskere ved Lyksborg, en forveksling med et kompagni, der var sendt til Holnæs for at støtte forsprængte styrkers indladning der. Oberst Kauffmann var naturligvis noget nervøs. Da han fik Magius' melding, blev han bleg og dirrede og for op med et »Det er Løgn«! Han satte sig i forbindelse med oberst Neergaard, og da natten var ganske stille uden skydning, blev de enige om, at det kun havde været et syn. Men følgen blev alligevel, at Kauffmann kl. 0130 lod blæse generalmarch i gaderne. Og dermed begyndte marchen fra Flensborg.

Søndag den 7. februar.

Overkommandoens stab forlod Flensborg kl. 0330.

Marchkolonnen nord for Flensborg formeredes efterhånden i ordenen 7., 8., 3. og 9. Brigade, og kl. 0600 var Flensborg rømmet; 2. Division fulgte efter, og Infanterireserven sluttede; da sidste regiment havde passeret Kruså, blev broen her afbrudt.

Det havde knebet med at få køretøjer og kanoner op ad Kruså bakke; 12. Feltbatteri mistede her 1 kanon, som dog senere blev fundet af 8. Regiment, hvis mandskab trak den med tilbage.

4. Division kom først afsted ved 11-tiden.

På grund af sneen, der under den stærke trafik var blevet til is, var chausseen til Sønderborg om muligt endnu glattere end Slesvigvejen. Marchen var derfor meget vanskelig, og kolonnen kom kun ganske langsomt frem. Mandskabet var naturligvis mere udmattet end den foregående dag.

1. Divisions 2 brigader var om morgenen blevet samlede ved Kollund og Hønsnap, og da Infanterireserven havde passeret dem, overtog de arrieregarden og nåede noget over midnat til Dybbøl, hvor de overtog sikringstjenesten.

Under selve tilbagetoget var 10 mand døde, vist alle frosne ihjel natten til den 7., 48 mand var efterladt som ikke-transportable syge på lazaretterne i Slesvig og Flensborg; en del var faldne fra under selve marchen, de fleste

Plan 15

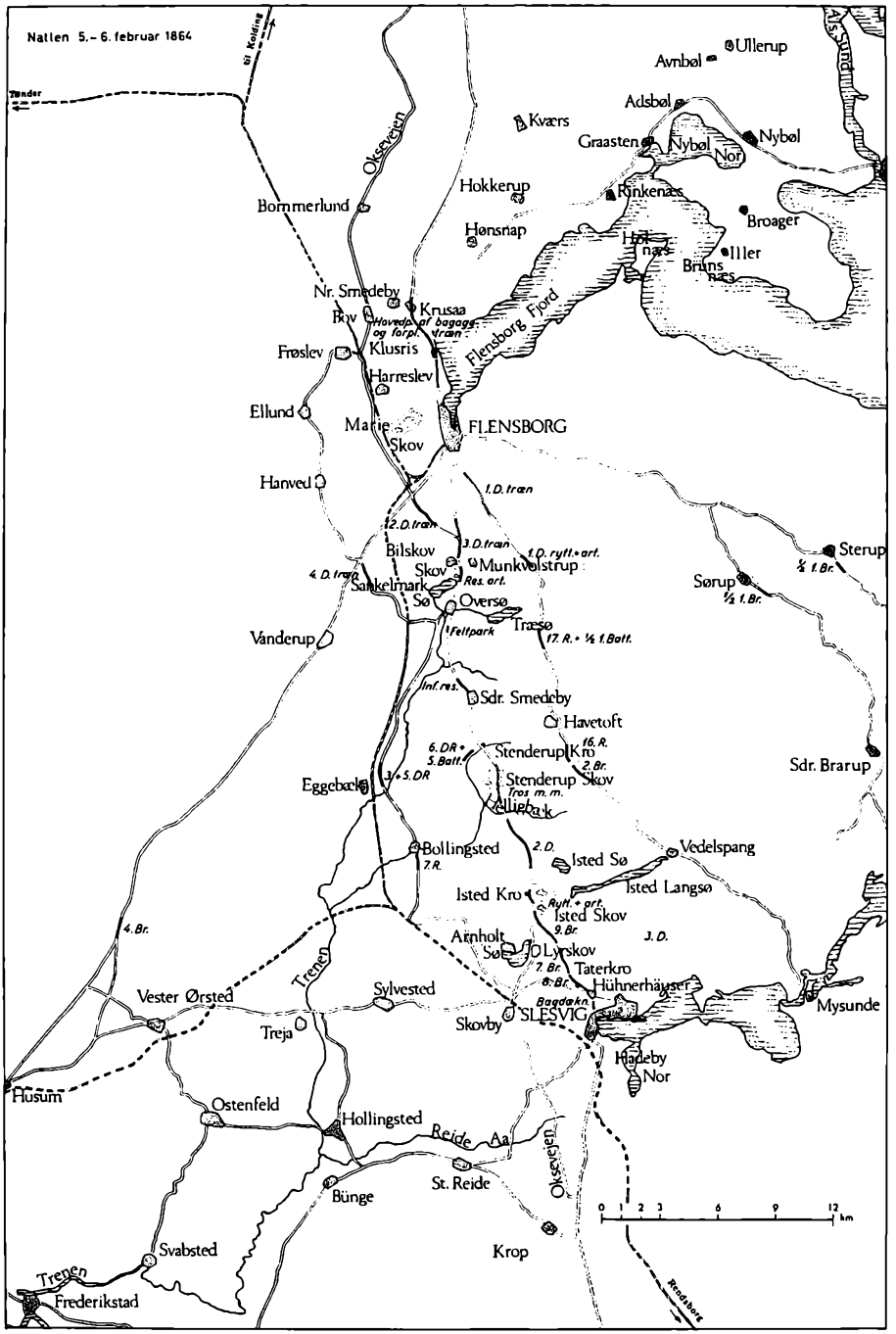

De indtegnede troppetegn viser situationen den 6. februar kl. c. 3.

kom senere til deres afdelinger, men 120 blev fanget ved trænet og 173 savnedes; sammen med 7. og 8. Brigades tab under arrieregardekampene var det samlede tab 1228 mand.

I løbet af formiddagen rykkede III preussiske Korps ind i Flensborg og udstillede ved 14-tiden forposter i linien Kollund – Kiskelund. En enkelt rytterpatrulje havde om morgenen stødt på danske soldater ved Bov, men derudover var forbindelsen med os gået tabt. Da feltmarskal Wrangel ikke vidste, i hvilken retning vore tropper var gået tilbage, besluttede han at give sin hær en rastdag i og om Flensborg.

Umiddelbart efter ankomsten til Sønderborg gik Overkommandoen i gang med den meget krævende opgave at ordne forsvaret af Dybbølstillingen. Men kl. 1900 indløb følgende telegram fra krigsministeren: »Generalløjtnant de Meza og oberst Kauffmann begiver sig uopholdelig til København. Generalløjtnant Lüttichau overtager midlertidig Overkommandoen med Major Stjernholm som Stabschef. Overkommandoen vil ordne det fornødne med Hensyn til Major Stjernholms Fraværelse fra Generalløjtnant Gerlachs Stab«.

Monrad nåede allerede den 7. februar tilbage til København, der sydede som en heksekedel. Han sammenkaldte straks et ministermøde, hvorunder krigsminister Lundbye var meget forbitret og uligevægtig over, at han intet havde fået at vide i forvejen. Han lagde ikke skjul på, at han mente, at det var kongen og Monrad, der var ophavsmænd til tilbagetoget. Da Monrad forklarede, hvad han mente var årsagen, og fandt den berettiget, erklærede Lundbye, at de Meza og Kauffmann skulle kaldes hjem til en undersøgelse, eller også ville han demissionere. Monrad turde ikke tage et ministerskifte i dette øjeblik og gik derfor ind på Lundbyes krav.

Kl. 1600 samme dag holdt han en tale i Folketinget, hvori han udtalte: »Jeg ser mig ikke i Stand til at give en Forklaring af, hvad der har bevæget Krigsraadet til med 10 Stemmer mod 1 at beslutte Opgivelsen af Dannevirkestillingen«. Han omtalte mødet i Slesvig med Kauffmann, der havde været »forberedt paa, at man maatte slaas og gøre alvorlig Modstand«. At han efter tilbagetoget havde været i Flensborg og der talt med Kauffmann og, hvad han der havde udtalt overfor denne (se side 202) nævnte han ikke. Senere i talen sagde han: »Spørgsmaalet bliver nu, hvad der kan have bevæget Generalkommandoen til at tage denne Beslutning, hvad der kan have været Grunden til det store Omslag, som er foregaaet i saa kort Tid«. Han billigede derfor, at Lundbye havde kaldt de Meza og Kauffmann tilbage for at få en forklaring.

Generalløjtnant de Meza kom med sin stabschef til København den 9. og modtog den 10. fra krigsministeren et brev, hvori det hed: »Det er for at

aflægge denne Beretning (om beslutningen om at rømme Danevirke), at jeg har kaldet Deres Exellence og Oberst Kauffmann til Kjøbenhavn . . . Jeg imødeser dens Indsendelse førstkommende Mandag den 15. Februar«.

I sit svar herpå præciserede de Meza først sin opgave, som den fremgik af instruksen: »vel at gjøre Fjenden den muligste Modstand i Dannevirkestillingen, men i alt Fald og fornemmeligt at føre Hæren saaledes tilbage i Flankestillingerne, at dens Tilværelse som Hær ikke blev kompromitteret«, gjorde derefter rede for situationen ved krigens udbrud og de efterfølgende begivenheder og henviste, for så vidt angår beslutningen om tilbagetoget, til krigsrådsprotokollen, der var meddelt krigsministeren den 5. februar, se side 194 øv. og jfr. side 208 øv.

Redegørelsen udtalte dernæst, at der kun var »Valget imellem enten at tiltræde en frivillig . . . Tilbagegang, eller med ringe Udsigt til endnu i faa Dage at modstaa Fjendens Angreb at blive tvungen til en retraite, hvis Følger var uberegnelige, og som efter min Anskuelse maatte føre til Hærens Opløsning og Tilintetgjørelse. Jeg valgte det Første, og venter for min Beslutning Armeens, Landets og Regjeringens Tak«.

Som forklaring på, at han ikke, forinden tilbagetoget tiltrådtes, indhentede krigsministeriets eller regeringens bemyndigelse hertil, bemærkedes: »Det besluttede Skridt laa indenfor den mig med Armeens Overkommando anbetroede Myndighed, og jeg kunde hverken ønske, at Usikkerhed og Vaklen indtraadte under Udførelsen deraf, eller tragte efter selv at afkaste og saaledes at overlade til Ministeriet et Ansvar, som min Overbevisning gav mig Ret, Mod og Kraft til at bære«.

Men krigsministeren var ikke tilfreds. Den fremsatte redegørelse gav i sin klarhed og fasthed ganske vist ingen knage at hænge en aktorhat på, hvad angår selve beslutningen, men nu ønskede ministeren i brev af 18. februar dels at få at vide, hvorfor han »ikke betimeligen er blevet underrettet om de anførte Omstændigheder og om den tagne Beslutning«, og dels oplysning om en række detaljer.

Dagen før havde han givet Overkommandoen ordre til at nedsætte kommissioner med den opgave at undersøge de enkelte afdelingers organisation, udrustning, forplejning, underbringelse og anvendelse fra nytår. General Lüttichau protesterede straks, da disse kommissioner ville gøre megen skade i armeen, men Lundbye fastholdt sin befaling, og den 28. nedsattes kommissioner ved Dybbøl, i Fredericia og ved 4. Division.

Den 20. svarede de Meza på Lundbyes skrivelse af 18., at vel var beslutningen om at gå tilbage truffet den 4. om aftenen (forhandlingerne sluttede ved 23-tiden), men om beslutningen kunne udføres, ville afhænge af, om fjenden ville lade os i fred den 5. eller angribe. Kun når det viste sig, at dagen ikke bragte en afgørende kamp, ville der kunne blive tale om at udføre et frivilligt tilbagetog; beslutningen om et sådant kunne derfor først »staa fast

den 5. om Formiddagen; og det er paa denne Tid, at jeg samtidigt med de fornødne Dispositioner til Tilbagetoget lod expedere min af en Afskrift af Krigsraadsprotokollen ledsagede Meddelelse til Krigsministeriet, hvilken dernæst afgik med den første efter Krigsraadets Afholdelse til Kjøbenhavn afgaaende Post. Den absolutte Nødvendighed af at bevare Tilbagetogets Hemmelighed til det sidste Øieblik, forbød Benyttelsen af Telegrafen, der, som det vil være Deres Exellence bekjendt, i selve Krigsministeriet anses for upaalidelig med Hensyn til Hemmelighedens ubetingede Sikkerhed . . . . . Afventende Dagens Begivenheder, afsendte Overkommandoen derfor sin telegrafiske Meddelelse først om Aftenen, da Hemmelighedens Røbelse ei mere kunde virke kompromitterende tilbage paa Hærens Bevægelse«.

Detailspørgsmålene blev vist der hen, hvor de hørte hjemme.

Da de Meza var af den opfattelse, at hans tilbagekaldelse udelukkende var dikteret af ministeriets ønske om at få en beretning om beslutningen om Danevirkes rømning – hvad der også nærmest fremgår af Lundbyes ovf. citerede brev af 10. februar – var han så stærkt fortørnet over stadig at være væk fra sin kommando – Lüttichau førte jo kun midlertidigt kommandoen –, at han samme dag, som hans sidste redegørelse afgik, sendte ministeren et personligt brev, hvori han mente at turde gentage, »at Deres Excellence under Tilkendegivelse af, at Regeringen anerkender min Handlemaades fuldkomne Berettigelse og Betimelighed, som snarest sender mig og min Stabschef tilbage til Armeen; i hvilket modsatte Tilfælde jeg som Ærespligt og i Sandhedens Interesse maa forbeholde mig Offentliggørelsen af den mellem Deres Exellence og mig i den foreliggende Anledning passerede Brevvexling«.

Lundbyes krav om, at overgeneralen skulle møde i København for at give den ønskede forklaring, var urimelig; forklaringen blev i København afgivet skriftligt, og den kunne lige så godt være udarbejdet i og afsendt fra Sønderborg, ja i virkeligheden bedre, thi her fandtes alle »sagens akter«. Ved sin handlemåde, bag hvilken der øjensynlig lå en god del personlig krænkelse, kastede krigsministeren – uden tilstrækkeligt grundlag herfor – en mistanke mod rigtigheden af den trufne afgørelse, ydmygede armeens fører, hvis helbred ganske vist ikke stod mål med et vinterfelttogs krav også til en overgeneral, men hvis åndelige og karaktermæssige egenskaber var af så høj karat, og gav armeens overkommando en svækkelse, som skulle præge den resten af krigen. Monrads eftergivenhed over for Lundbyes krav af frygt for politiske følger var i den foreliggende situation uværdig for en regeringschef, hvis man går ud fra – hvad meget tyder på, var tilfældet –, at Monrad i sit inderste mente, at de Meza havde handlet ret, da han beordrede Danevirkes rømning. De Mezas fortørnelse er da helt forståelig, men med sit brev havde han forløbet sig – med truslen om offentliggørelsen endda groft –, hvad der kom Lundbye godt tilpas; han havde dermed fået et udmærket våben i kampen for at få de Meza fjernet.

Armeen havde nu i over 14 dage været uden overgeneral og stabschef, og situationen var ved at blive ganske uholdbar. Generalerne Gerlach, du Plat og Caroc samt oberstløjtnant Dreyer henvendte sig derfor til kongen med bøn om, at de Meza snarest måtte vende tilbage. De havde sammen med ham underskrevet krigsrådsprotokollen, og kom han ikke tilbage, ville de være desavouerede, og deres stillinger som kommanderende blive uholdbar. Men skrivelsen blev tilbageholdt af Lundbye, der over for Gerlach misbilligede andragendet. Herpå svarede Gerlach, at de var i deres gode ret til at henvende sig til kongen som krigsherre og højstkommanderende over arméen og forlangte andragendet fremsendt.

Dette afviste Lundbye skarpt igen og erklærede, at majestæten efter forfatningen ikke stod i andet forhold til hæren end til de øvrige grene af den udøvende magt.

Kongen søgte længst muligt at bevare de Meza og så gerne et skifte på krigsministerposten, men da Monrad gjorde sagen til et spørgsmål om det samlede kabinets afgang, måtte kongen den 28. februar bøje sig, og ved kundgørelse for arméen af 3. marts fratrådte de Meza, og chefen for 1. Division, generalløjtnant Gerlach, overtog kommandoen over arméen, major Stjernholm hidtil stabschef ved 1. Division, afløste Kauffmann, generalmajor Vogt, hidtil chef for 2. Brigade, overtog kommandoen over 1. Division og Kauffmann kommandoen over 2. Brigade. Samtidig fratrådte Lüttichau kommandoen over Artilleriet ved den aktive Arme og afløstes på denne post af oberst J. Vahl, hidtil chef for Artillerikommandoen i Danevirkestillingen.

Forholdet mellem krigsministeriet og arméen havde dermed lidt ubodelig skade, og det viste sig snart, at general Gerlach ikke var stillingen voksen.

De Meza's afsked avlede almindelig mistro til hærens ledelse, og måden den skete på, medførte, at generalerne følte sig personligt ramte og slet behandlede, samtidig med, at de fandt, at de Meza var blevet syndebuk for de herskendes misgreb, og frygtede selv at skulle lide samme eller værre skæbne. Forholdet mellem krigministeren og armeen havde dermed lidt ubodelig skade, og disse forhold må i det hele taget ses som en af de stærkest virkende årsager til den svækkelse af håbet og troen, der sneg sig ind over hæren. At den fortsat trods alt til den bitre ende kæmpede pligttro og udholdende, taler højt til dens befalingsmænds og mandskabs ære.

At de Meza handlede ret, da han lod hæren frivilligt rømme Danevirke er forlængst erkendt. Monrad skrev således 1880: »De Mænd, hvem Danevirkes Rømning skyldes, ville, skønt den Gang haanede, blive kransede af Historien«. Men allerede straks efter begivenhederne udtalte Wrangel, at tilbagetoget var det rigtigste og fortjenstfuldeste, og noget, der engang ville blive fremhævet i historiens annaler, og den store Moltkes dom lød: Det maa i høj Grad billiges, at den tapre General de Meza har valgt det Rette uden at bryde sig om Ramaskriget fra den offentlige Mening«.

Da de Meza – i forbindelse med hærreduktionen efter krigen – afskedigedes fra den 1. april 1865, skete det fra kongens side under de mest anerkendende former, idet de Meza i samme punkt i den kundgørelse af 21. december 1864, hvori afskedigelsen var at læse, som en »Allerhøiste Anerkjendelse af Generalens lange, tro Tjeneste og ærefulde Virken i de ham anbetroede ansvarsfulde Stillinger« fik tillagt karakter af General.

Han døde bitter og ensom den 16. september 1865 med hustruens navn på sine læber; hun var død få år tidligere. Hans enkle grav findes på Garnisonskirkegården i København.

Der har også været diskussion om, hvorfor man valgte denne gamle, sære og kuldskære mand til overgeneral, og valget har været dadlet. Der var dog gode grunde.

Fra den 1. slesvigske krig kendte han landsdelens slagpladser, og fra sit formandsskab i den 2. befæstningskommission var han også inde i dens fortifikatoriske problemer. I den 1. slesvigske krig – ved dens udbrud en forbisprunget artillerimajor, ved dens afslutning generalmajor – havde han også vundet sig et smukt navn, som en personlig tapper troppefører med »det besindige mod og overblik«, som han – nylig rejst sig fra rekonvalescensen efter en alvorlig operation for den blære- eller nyresygdom, der plagede ham det meste af hans liv, og som var baggrunden for hans kuldskærhed – navnlig udviste ved Isted den 25. juli 1850. Men vigtigst var hans mere almenmenneskelige egenskaber: hans koldblodighed og ro, hans – trods særheden – venlige tillidsfulde holdning over for arbejdsfæller og undergivne og fremfor alt hans usædvanlige viljestyrke og karakterfasthed, når det gjaldt; det var vel erkendelsen af den sidst nævnte egenskab, der forklarer finansminister Fengers ord om ham til en ven: at han var den eneste, der ville have mod til at rømme Danevirke og evne til at gøre det uden at ødelægge arméen.

Den aktion for at bevare ham som overgeneral, der er omtalt ovf. var næppe en kollegial venlighed, men vidnesbyrd om den respekt og tillid, der inden for hæren stod om ham.

NØRREJYLLAND.

4. Division fortsætter tilbagegangen til Kolding.

Det havde oprindeligt været Overkommandoens tanke, at 3. og 4. Division den 7. februar skulle fortsætte nordpå fra Flensborg til den nørrejyske grænse; men da det kom til stykket, blev 3. Division som nævnt dirigeret over Sønderborg for derfra at blive transporteret til Fredericia ad søvejen. 4. Division skulle altså alene gå nordpå og måtte vente at blive forfulgt af en meget overlegen del af den fjendtlige armé.

Divisionen var påregnet at skulle bestå af:

1. Kavalleribrigade med
   3. Dragonregiment og
   5. Dragonregiment,
2. Kavalleribrigade med
   2. Dragonregiment og
   6. Dragonregiment,
2. Halvregiment/Gardehusarregimentet og
5. Feltbatteri.

Men heraf var 2. Dragonregiment og 2. Halvregiment/Gardehusarregimentet stadig ikke stødt til.[1] Dragonregimenterne var overført fra Sjælland til Fyn først i januar og havde der fået ordre til at udskifte sit holstenske mandskab med afgivelser fra de andre dragonregimenter, og husarerne var også på Fyn, jfr. side 158. Derimod tilgik – som vi har set – 7. Regiment divisionen den 6. februar.

Af de tilstedeværende dragonregimenter var 3. nogenlunde på fuld styrke; de 2 andre havde derimod endnu ikke fået deres sidst indkaldte folk og heste, hvilke sidste først tilgik den 11. februar, og de mødte heste var ikke – eller kun dårligt – tilredne. Divisionens tilstand ved krigsudbruddet fik da også divisionschefen til over for Monrad, under dennes besøg i Slesvig By, at udtale, at omtrent halvdelen af mandskabet var beredent på rå og utilredne heste. Dertil kom, at regimenterne manglede en del kuske, trænvogne, rekvisitter og sanitetsmateriel.

5. Feltbatteri var blevet formeret i slutningen af december 1863 på Als, afmarcherede herfra den 1. februar til Danevirke og meldte sig den 2. februar til 4. Division, men der var stor mangel på mandskab og materiel, og det blev ikke bedre, da det den 4. februar fik ordre til at afgive sine holstenere uden foreløbig at få erstatning. Resultatet blev, at konstabler måtte bruges som trænkonstabler, at ammunitions- og batterivogne intet fodmandskab fik, og at ikke alle ammunitionsvogne kunne medføres i kamplinien, hvorved ildkraften i dette, divisionens eneste batteri, blev nedsat meget betydeligt.

7. Regiments kampværdi svarede til de øvrige infanteriregimenters.

Såvel Hegermann som regimentscheferne udtalte, at befalingsmænd og mandskab var besjælede af en god ånd og tillid til deres kampkraft.

General Hegermann-Lindencrone havde i 1848 vist sig som en fremragende eskadronschef; 1851 var han blevet regimentschef, i 1857 chef for en kavaleribrigade og i 1863 generalinspektør for kavaleriet. 1858–59 samt en kort tid omkring årsskiftet 1863/64 var han som general chef for kongens adjudantstab. Han var højt kultiveret og meget afholdt af såvel undergivne som foresatte; begge de to konger, Frederik VII og Christian IX, satte stor pris på ham. Føring i egentlig forstand havde han ikke haft mulighed for at øve.

1) II/GHR tilgik den 17. februar, se side 213, og 2. DR først den 15. april, se s. 302.

I 1861–64 var han medlem af Rigsdagens folketing, og i november 1863 fik han tilbudt stillingen som konseilspræsident, hvad han dog afslog, også til diplomatiske hverv benyttedes han lejlighedsvis.

Af de 2 brigadechefer var general Honnens meget anset, medens oberst Scharffenberg ikke viste sig i besiddelse af større virketrang og desuden var svagelig. Men for dem begge gjaldt, at de var for gamle, henholdsvis 67 og 65 år, og derfor ikke havde kræfter til at stå de meget store strabadser igennem.

4. Division havde natten mellem den 6. og 7. februar ligget vest for Flensborg (se plan 15) med staben i Harreslev, 1. Kavaleribrigade om Ellund, 2. Kavaleribrigade og batteriet i Frøslev og trænet ved Bommerlund; 7. Regiment havde sikret i linien øst – vest over Hanved.

Herfra marcherede divisionen i dagene 7.–8. til egnen om Kolding, hvor den tog opstilling nord for Kolding å og fjord imellem Harte og Nr. Bjert (plan 16). Såvel mandskab som heste var meget medtagne efter anstrengelserne, men efter nogle dage kom de alle til kræfter. Under opholdet her tilgik der divisionen 1 espingolbatteri.

Da fjenden samtidig var standset omkring Flensborg, var forbindelsen mellem de 2 modstandere – fra dansk side ikke utilsigtet – helt afbrudt, således at de gensidig ikke vidste meget om hinanden.

Efter ankomsten til Kolding bad Hegermann den 9. februar telegrafisk om nærmere ordre om sin opgave, og samme dag svarede Overkommandoen således:

»4. Division må holde den jydske Grænse besat, saavidt dens Kræfter tillade det. Overkommandoen har bestemt at lade den 3. Division underlægges General Hegermann, saa længe den opererer i Forbindelse med 4. Division. 8. og 9. Brigade under Kommando af Oberst Neergaard ere idag overskibede til Fredericia. Der er tillagt Oberst Neergaard Ordre at melde sig hos General Hegermann, og at rykke frem fra Fredericia efter hans nærmere Anordning, saasnart Tropperne ere i Stand til at tiltræde Marchen.

3. Divisions Afdelinger retirere i Tilfælde af Angreb til Fredericia, 4. Division med 7. Regiment til det nordlige Jylland. Espingolbatteriet vil, naar Divisionen ikke har Anvendelse for det, være at dirigere til Fredericia. Naar Transportmidler ere disponible, vil den øvrige Del af 3. Division blive overført. Til Overføring af det forsprængte Train og 2. Dragonregiment sendes Transportmidler til Fredericia«.

Samme dag – dagen efter ankomsten til Sønderborg – var 8. og 9. Brigade blevet indskibet, men 1 kompagni og trænet måtte efterlades af mangel på plads, og de afsendtes først den 11. og 12. Overfarten den 9. blev meget vanskelig på grund af storm og snefog, og mandskabet led meget af kulde og søsyge på de åbne dæk. Kun 3 skibe nåede Fredericia den 9., 1 strandede, og

resten måtte søge ly i nærheden af Fredericia og ved Assens, således at overførslen først var endt i løbet af den 10. februar.

Værdien af den forstærkning, som 4. Division havde fået til forsvar af landegrænsen var således problematisk. Dels var kun 2 af de påregnede 3 brigader kommet, således at divisionen med sit eget (7.) regiment ialt kun rådede over 10 bataljoner, hvortil kom, at Hegermann følte sig forpligtet til at tænke på det forsømte Fredericias alt for svage infanteribesætning, dels manglede de to tilgåede brigader deres patronkærrer og kom helt uden artilleri, således at den forstærkede 4. Division ialt kun rådede over sit eget stærkt reducerede 5. Feltbatteri. Resten af 3. Division overførtes ganske vist efterhånden via Fyn, men det var først efter, at forsvaret af den nørrejyske grænse var opgivet og 3. Division ikke længer underlagt Hegermann.

Kommandanten i Fredericia, generalmajor Lunding, havde overfor Hegermann udtalt, at han ikke havde mulighed for at forsvare den så godt som uforberedte fæstning Fredericia, når han ikke fik den fornødne besætning og fornødent materiel. Hegermann bestemte derfor, at 8. Brigade skulle forblive i Frederica og kun 9. Brigade besætte Koldingstillingen; 9. Brigade fik hertil af Hegermann tildelt 1. Halvregiment/3. Dragonregiment (1., 2. og 3. Eskadron), ½ 5. Feltbatteri og ¼ Espingolbatteri.

Den 12. februar kom den kombinerede 9. Brigade til Koldingstillingen, der besattes således: I første linie 19. Regiment i Kolding med et kompagni skudt frem syd for byen som forpost, medens en eskadron bevogtede overgangene over Koldingå vest for byen og patruljerede frem mod Christiansfeld; i anden linie 21. Regiment i Bramdrup og Nørre Bjært og 2 eskadroner lidt nord for sidstnævnte by.

Så snart dette var sket, rykkede 4. Division tilbage bag Alminddalen, og for at få fjenden til at tro, der ude vestpå var større danske styrker, sendtes eskadronen Moe (5.) af 3. Dragonregiment til egnen om Estrup (25 km vest for Kolding) med retrætelinie efter omstændighederne mod Viborg eller Holstebro.

Medens 4. Division opholdt sig bag Alminddalen, tilgik der dragonregimenterne en del nyindkaldte heste, mens batteriet fortsat manglede en stor del folk og heste. Den 17. februar tilgik 2. Halvregiment/Gardehusarregimentet (1., 3. og 5. Eskadron); det indgik i 2. Kavaleribrigade. Iøvrigt nyttedes tiden til at udskifte mindre gode heste med brugelige, til oprettelse af magasiner og til organisering af efterretningsvæsenet under borgmester Sylow,[1] der sendte civile efterretningsmænd langt ned i Slesvig samt både langs kysterne af Lillebælt.

[1] Borgmester i Korsør N. P. M. C. Sylow var den 6. januar blevet ansat som chef for hærens efterretningstjeneste og feltpoliti.

Den 16. greb 3. Divisions fungerende chef under general Steinmanns lazaretophold, generalmajor Wilster, ind; han forlangte, at ikke alene 9. men også 8. Brigade – i hvert fald delvis – under Neergaards overkommando skulle være i Koldingstillingen. Hegermann var naturligvis ikke glad for denne indgriben i opstillingen af styrker, der var afgivet til ham, men lod dog Neergaard handle efter sin divisionschefs ønske – som vi straks skal se, dog kun for en stakket stund.

Når fjenden var fulgt så langsomt efter 4. Division, som tilfældet var, skyldtes det dels, at den tyske overkommando, som den danske hærs rømning var kommet helt bag på, i virkeligheden herved var blevet stillet over for at skulle opstille en helt ny felttogsplan, og dels, at der på et politisk punkt herskede uenighed mellem de 2 tyske stormagter; Østrig nærede nemlig betænkeligheder ved at føre krigen ud over hertugdømmet Slesvigs grænse, hvad derimod Preussen insisterede på, dels for at lægge pres på Danmark og dels for ved rekvisitioner at skaffe sig nogen erstatning for de af den danske søblokade forårsagede tab.

Felttogsplanen blev man dog hurtigt klar over. Den kom til at gå ud på, at I Korps skulle indeslutte Dybbølstillingen for at hindre et dansk frembrud herfra; samtidig skulle II og III Korps rykke frem mod Nørrejyllands grænse (den gik dengang tæt syd om Kolding), og når man – forhåbentlig – blev enige om en overskridelse af denne grænse, skulle det ene af de 2 korps indeslutte Fredericia og det andet rykke videre op i Nørrejylland.

II og III Korps var derfor begyndt langsomt at forskyde sig mod nord. Den 11. februar besatte III Korps Åbenrå, den 14. rykkede det frem til Haderslev med en avantgarde i Christiansfeld, og den 17. skød det sin hovedstyrke frem hertil. II Korps fulgte tæt bagefter.

Hegermann var, trods den afbrudte forbindelse parterne imellem, ikke helt ukendt med disse fjendtlige bevægelser; dels havde han enkelte rytterpatruljer fremme, og dels fik han – som nys nævnt – hjælp af civile efterretningsmænd.

Den 17. om morgenen oplyste Sylow således, at Christiansfeld var besat af et infanteriregiment og et kyrasserregiment, og om eftermiddagen meldte Neergaard, at fjendtligt fodfolk og rytteri var nået til c. 6 km syd for Kolding, og at der fandtes såvel fodfolk, rytteri som artilleri i Christiansfeld, hvor der nu også var set husarer; alt tydede således på en fremrykning mod grænsen, hvilket også mange af de fjendtlige soldater havde ladet sig forstå med over for befolkningen.

Om aftenen kl. 22 kom general Hegermann til Kolding for at konferere med oberst Neergaard; han ventede absolut et angreb af overlegne styrker næste morgen, og henset til manglen på artilleri og ammunition og ønsket

om at skaffe 8. Brigade tilbage til Fredericia garnison i så kampdygtig stand som mulig, ville han unddrage sig en kamp og lade denne brigade afgå med det samme. Neergaard ønskede derimod at kæmpe ved Kolding, men måtte bøje sig for Hegermanns krav om, at der i Kolding kun måtte være 1 kompagni (det blev kompagniet Darre af 19. Regiment) med en tynd forpostkæde på bakkerne syd for byen, mens 9. Brigades øvrige styrker opstilledes nord for byen med 3. Eskadron af 3. Dragonregiment (ritmester Bruhn) ved Påby til sikring af den vestlige flanke. Overfor et alvorligt angreb skulle brigaden gå tilbage mod Fredericia.

Plan 16

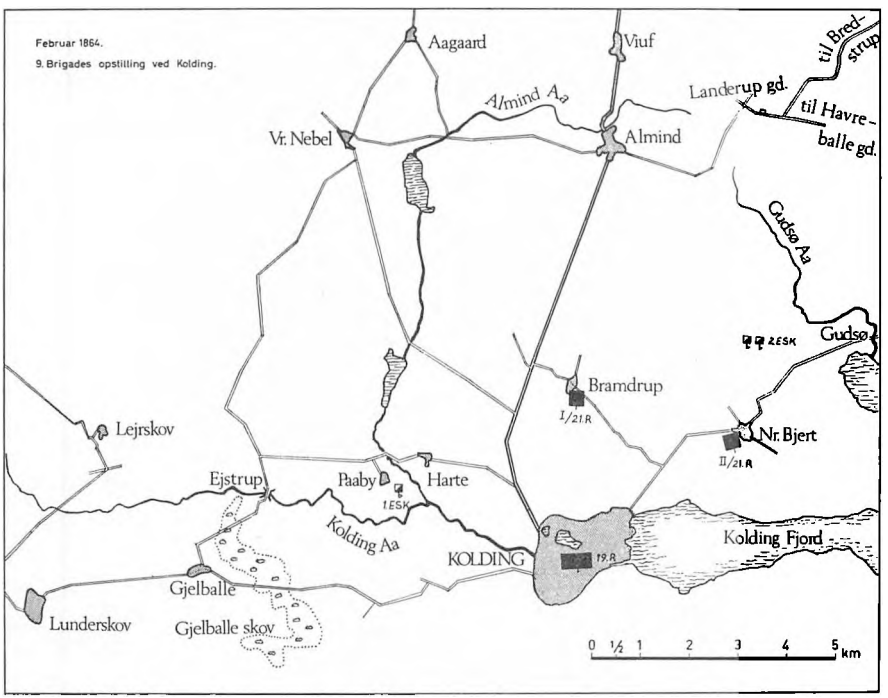

På tilbagevejen blev generalen fast besluttet på næste dag at trække sin division tilbage til Vejlestillingen, hvor han dels mente at kunne sinke en fjendtlig fremrykning mod nord og dels kunne operere i flanken på en fjendtlig styrke, der ville gå mod Fredericia. Han gav derfor ordre til, at afdelingerne skulle være klar til afmarch den 18. kl. 6.

Den 18. om morgenen befalede han Neergaard at sende det ham tildelte rytteri og artilleri til Vejle, så snart han kunne undvære det. 4. Divisions tilbagetrækning begyndtes derefter straks.

Det fremgår af Hegermanns dispositioner i disse februardage, at han har opfattet 4. Divisions stilling som noget friere end svarende til blot en dispo-

sitionsenhed under Overkommandoen, og det kan *til en vis grad* godtages dels som en følge af divisionens isolerede stilling i forholdet til Overkommandoen på det fjerne Als og dels ved den mangel på klarhed og fasthed, der var over Overkommandoens ordre af 9. februar (side 212), og som gjorde, at den nærmere kunne opfattes som et direktiv; medvirkende har det måske også været, at ordren var givet ikke af hærens overgeneral (de Meza), men af dennes midlertidige stedfortræder (Lüttichau). Endelig må Hegermanns erkendelse af den betydning, som fæstningen Fredericia og dens stærkest mulige forsvar havde for flankeforsvarsstrategien, godskrives ham; men det var strengt taget ikke hans sag.

Det er dog øjensynligt, at ordren af 9. februar lød på at *holde grænsen* mellem kongeriget og hertugdømmet Slesvig, så vidt kræfterne tillod, og denne fastholdelse var — mere end et militært — et *politisk* spørgsmål, som Hegermann næppe har skænket nogen tanke; men han burde, når han havde en opfattelse, der var i strid med ordren af 9. februar have forebragt Overkommandoen sine tvivl i stedet for at rømme grænsen uden praktisk taget et sværdslag. Det kan ejheller betvivles, at vor *frivillige* rømning af Kolding og passivitet over for den preussiske besættelse var en stærkt medvirkende årsag til Østrigs opgivelse af sin modstand mod en indrykning i Jylland (side 220).

Kolding rømmes den 18. februar. Mindre rytterkampe den 28. og 29. marts.

Ved Kolding sporedes i morgentimerne ingen bevægelser hos fjenden, men eskadronen i Paaby havde vekslet nogle skud over Koldingå. Ritmester Moe havde den 17. meldt om fjendtlige styrker af alle våben i Lunderskov, syd for grænsen, og det blev nu bekræftet af civile, men nogle af disse tog fejl og sagde Lejrskov, der ligger nord for åen, og ritmester Bruhn blev derfor nervøs, da han så fjenden rykke fra Gelballe Skov mod den afbrudte bro ved Ejstrup; disse efterretninger videresendtes til kaptajn Darre i Kolding. I løbet af formiddagen trak først eskadronen i Paaby og som følge deraf noget senere også kompagniet Darre sig tilbage mod nord henholdsvis mod Viuf og Nr. Bjert.

Såsnart de fjendtlige styrker opdagede, at Kolding var rømmet af os, besatte de byen; 2 husareskadroner, der rykkede frem for at opklare, blev standset af ild fra kompagniet Darre i Nr. Bjert og trak sig tilbage til Kolding, og der udstilledes poster tæt nord for byen.

I løbet af eftermiddagen trak også 9. Brigade sig tilbage og tog for natten opstilling ved Gudsøpasset. Hermed var 8. og 9. Brigades virke for og forbindelse med 4. Division ophørt.

En plan for føringen af et felttog i Nørrejylland var fra dansk side ikke i enkeltheder fastlagt, og da Hegermann ikke følte sig tilstrækkeligt instrueret

ved ordren af 9. februar (se side 212), havde han allerede den 13. februar påny skrevet til Overkommandoen og fremsat 3 alternative forslag.
1. Enten kunne man tage Kolding tilbage og rykke ind i Slesvig; det ville kræve, at han udover sine egne styrker fik stillet 1 division til rådighed.
2. Eller man kunne til støtte for forsvaret af Frederica fastholde Vejle-stillingen; hertil ønskede han sig forstærket med 1 brigade og 1 batteri. I så fald mente han at kunne afvise et korps, der ikke var ham meget overlegent, og selv overfor en meget betydelig overmagt at kunne vedligeholde kampen angrebsdagen ud, så Fredericia var sikret 1 døgn mod et alvorligt angreb.
3. Endelig kunne man indskrænke styrken i Jylland til 1 à 2 kavalleriregimenter, 2 kørende infanterikompagnier og nogle espingoler, dersom opgaven skulle være at hindre fjendtlige strejferier højt op i Jylland til inddrivning af fourage, levnedsmidler m. m.

Den 18. februar fik han, efter en del yderligere brevveksling, svar på sine forslag, idet han – svarende til det andet alternativ – fik løfte om 7. Brigade og 7. Feltbatteri, og når han blev tvunget væk fra Vejle skulle retræten gå gennem midten af Jylland mod et eller flere steder ved Limfjorden. Endvidere tildeltes der ham 3. Ingeniørkompagni (kaptajn Dalgas), og af hensyn til de opgaver, der kunne blive tale om i forbindelse med en overgang over Limfjorden, udvidedes hans stab med en højstbefalende ingeniørofficer, major Jørgensen, og en marineofficer, kaptajnløjtnant Køhke, samt endvidere en højstbefalende artilleriofficer, major Just. De nye styrker tilgik i dagene 20.–22. februar, og divisionens inddeling og opstilling var herefter således (se plan 19, hvor dog 7. Regiment er vist samlet ved Bredal, jfr. side 221):

Stab	St. Grundet
7. Brigade	
1. Regiment	
11. Regiment	Vejle – Grejs
7. Regiment Bataljon II	
7. Feltbatteri	
1. Kavalleribrigade	
3. Dragonregiment	i rummet Jelling-Ollerup-Bredsten-
5. Dragonregiment	Rugballe-Kollerup
7. Regiments Bataljon I	
½ 5. Feltbatteri	
2. Kavalleribrigade	
6. Dragonregiment	reserve ved Bredal, af brigaden ud-
½ Gardehusarregiment	stilledes rytterfeltvagter syd for
½ 5. Feltbatteri	Vejle å, se side 220.
3. Ingeniørkompagni	Vejle

Ihvorvel feltmarskal Wrangel indtil videre var forhindret i at rykke ind i Nørrejylland med større styrker, foretoges der dog patruljeringer, og da også Hegermann lod patruljere frem mod grænsen, bl. a. med eskadronen Moe, fandt der af og til mindre sammenstød sted; her skal kort omtales to.

En af de af 6. Dragonregiment udstillede feltvagter stod (plan 18) ved Højen Kro, c. 4 km syd for Vejle, og havde en fremskudt postering på 1 underofficer og 6 dragoner ved Viuf, c. 9 km sydligere. Den 28. februar ved 10-tiden blev denne postering tvunget tilbage af et kommando på omkring 40 preussiske husarer, og da et forsøg på at holde igen halvvejs ved Blaakær skov måtte opgives, jog posteringen tilbage mod feltvagten; men da vore heste var for tunge overfor de lette husarheste, lykkedes det kun patruljeføreren og 2 dragoner at slippe væk, mens 3 dragoner toges til fange. Dragon Niels Kjeldsen nægtede derimod at overgive sig og tog ene mand med sablen kampen op med husarernes forpatrulje, til sidst med sablen i venstre hånd, indtil han faldt, ramt gennem hovedet af en kugle fra patruljeførerens pistol.

Niels Kjeldsens navn og dåd lever endnu i folkets minde.

Eskadronen Moe, som stadig havde redet luften tynd derude sydvest for Vejle, havde i slutningen af februar, undt sig nogle dages rast i Vorbasse, 30 km vestsydvest for Vejle (plan 17), da man havde fået meddelelser om, at alt var uforandret i fjendens stilling omkring Kolding, og fremsendte patruljer intet havde set, der kunne tyde på fjendtlig fremrykning. Da alt således åndede ro, havde eskadronen sadlet af for at holde renlighedsparade og hesteeftersyn, idet den sikredes af et piket (under løjtnant Sauerbrey) ved Skødebjerggård med en feltvagt under overvagtmester Jøns fremskudt til Skødegaard og poster i linien Bække – Kragelund.

Et preussisk kommando, hvori bl. a. indgik 2 eskadroner af Westphalske Husarregiment nr. 8 – de blå husarer –, som holdt til mellem Lunderskov og Ejstrup, syd for Kolding å, havde fået nys om eskadronens tilstedeværelse omkring Vorbasse og besluttede at foretage en rekognoscering herimod den 29. februar. Den ene eskadron (4.) skulle rykke frem over Lejrskov – Ravnholt – Kragelund mod Bække, den anden (2.) over Andst – Gesten mod Bække, hvorfra de samlet skulle ride mod Vorbasse.

Angrebet kom overraskende for eskadronen Moe, da de fjendtlige forspidser ved 1130-tiden nåede frem til postlinien, som kastedes tilbage mod feltvagten. Mens 3 delinger af 2. Eskadron blev ved Bække, fortsatte de andre 5 delinger mod Skødegaard, hvor overvagtmesteren med sin lille styrke straks kastede sig mod forspidsen, men overmagten var for stor, og han måtte tilbage. Ved Skødebjerggård blev han optaget af pikettet, der hurtigt var kommet til hest, og atter gik det mod fjenden. Jøns' hest styrtede, og han blev fanget for et øjeblik, hurtigt befriet af Sauerbrey, men også han måttte gå tilbage. Da fjenden

standsede ved Skødebjerggård, fik Sauerbrey sine folk samlet til ny attake, som dog ikke blev modtaget af fjenden, der gik tilbage for derefter at ride frem igen i trav med halvdelingsfront, men Sauerbrey angreb i karriere og væltede husarernes forreste dele over ende.

Plan 17

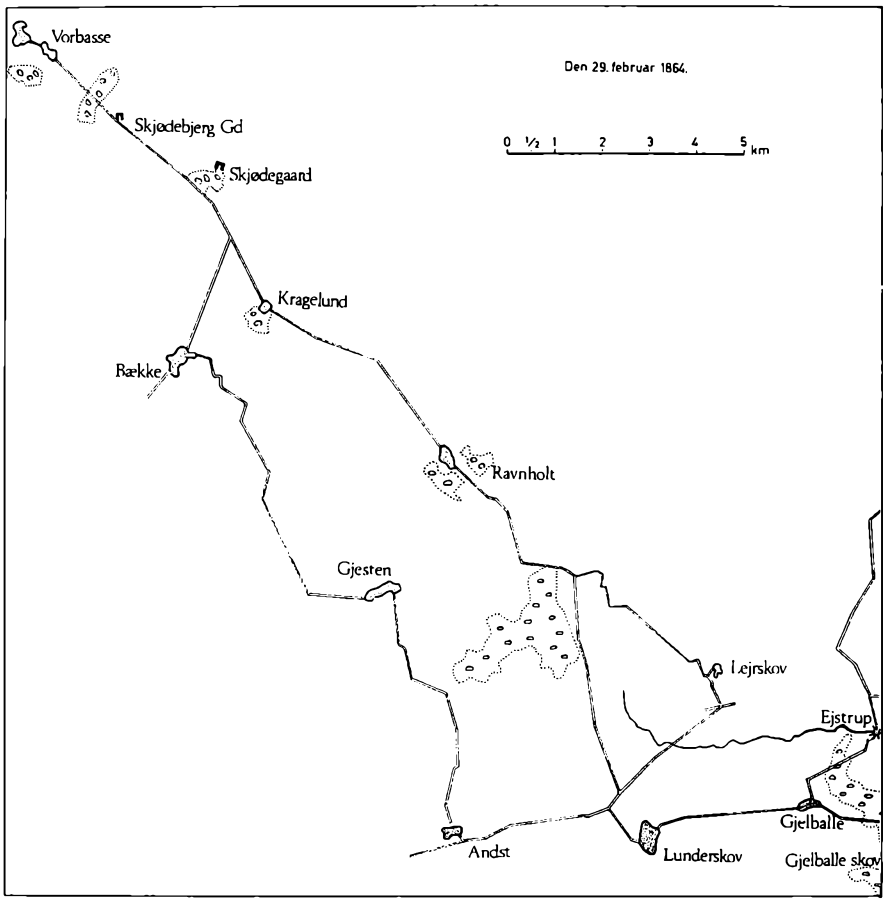

Efter hesteparaden i Vorbasse var dragonerne ved at ride i kvarter, da angrebet blev meldt, men i løbet af få minutter var en styrke samlet, med hvilken ritmester Moe red mod fjenden alt, hvad hestene kunne trække. Den tyske eskadronschef troede ved Skødegaard og ved Skødebjerggård at have kæmpet med en dansk eskadron, og styrken, der kom fra Vorbasse, vurderede han lige så højt; da hans egen styrke var blevet splittet, og han intet så til 2. Eskadrons hovedstyrke, tiltrådte han derfor tilbagetoget, forfulgt af vore dragoner noget ud over Kragelund; chausseen var glat, og en del heste styrtede. Den fjendtlige 2. Eskadrons hovedstyrke var imidlertid ad parallelvejen fra Bække redet mod Vorbasse, men vendte om for at komme 4. Eska-

dron til hjælp, hvad dog ikke nåedes. Da Moe erkendte, at han havde 2 fjendtlige eskadroner over for sig, standsede han forfølgelsen.

Fjendens tab var 1 død og 8 sårede husarer (hvoraf 5 fanger), 1 officer, 6 underofficerer og 21 husarer usårede fanger samt 23 heste.

Vort tab var 4 underofficerer sårede (hvoraf 1 døde af sine sår), 3 dragoner sårede og 1 dragon fanget (de øvrige fanger var atter blevet hugget ud) samt 5 heste.

For at skaffe eskadronen Moe nogen hvile blev den den 3. marts afløst af 5. Dragonregiments 3. Eskadron, men den 8. blev begge eskadroner samlet under Moe som et »Vestre Strejfkorps«.

Rytterfægtningerne nord for Blaakær Skov og ved Vorbasse viste klart, at vore eskadroner var besjælet af den rette rytterånd. Hos fjenden gjorde kampen ved Vorbasse så stærkt indtryk, at Wrangel foreløbig forbød udsendelse af større samlede rytterstyrker.

Kampen ved Vejle den 8. marts.

I begyndelsen af marts gav Østrig efter, idet det indvilligede i, at Wrangel fik lov at skyde tropper så langt op i Nørrejylland, som han fandt nødvendigt af hensyn til operationerne. Denne overenskomst blev underskrevet i Berlin den 6. marts og straks meddelt Wrangel.

I løbet af den 7. samledes da III Korps om Kolding for at gå mod Fredericia, og den 8. skulle II Korps, forstærket med en kombineret kavaleribrigade (afgivet af I Korps[1]), begynde en fremrykning mod nord. Fremrykningen skulle begynde kl. 6 og gå mod Vejle i 2 kolonner (se plan 18); en vestlig under feltmarskalløjtnant Neipperg (der hidtil havde været adjungeret v. Gablenz) og bestående af 2. og 4. Infanteribrigade samt den nys nævnte preussiske Kavaleribrigade skulle gå frem over Vr. Nebel, mens Gablenz selv med resten skulle følge Vejlechausseen. Denne disposition havde til formål, at venstre kolonne, hvis Gablenz stødte på stærk modstand, skulle hjælpe ham frem ved en omgående bevægelse. Imidlertid stødte venstre kolonne på så mange vanskeligheder under overgangen af Kolding å vest for Paaby, at det kunne ventes, at han først i løbet af eftermiddagen kunne have passeret åen, så Gablenz besluttede sig til at rykke frem alene, og kl. 8 passerede hans styrke Bramdrup.

Allerede ved Viuf stødte en foran avantgarden fremsendt eskadron på en dansk rytterpatrulje, og for at afvente hovedstyrkens ankomst gjorde den

1) Brigaden kom under kommando af oberst Flies og bestod af Brandenburgske Kyrasserregiment nr. 6, Westphalske Husarregiment nr. 8 og ridende 5. Batteri, jfr. side 161.

østrigske eskadron holdt syd for Blaakær skov og sendte en patrulje frem til skovens nordlige udkant.

Ved Højen Kro stod den danske rytterfeltvagt under kommando af løjtnant Saint Aubain; den red til angreb og kastede den fjendtlige patrulje tilbage, hvorefter den atter indtog sin stilling ved Højen Kro, men da kort efter østrigsk artilleri åbnede ilden, trak feltvagten sig tilbage til de bagved liggende højder.

I mellemtiden havde 4. Divisions afdelinger indtaget deres pladser i Vejlestillingen. Det skal her bemærkes, at Hegermann den 6. marts havde fået ordre til at afgive 7. Regiment til dets division på Als, og regimentet var just denne morgen afmarcheret, men fik nu fra 4. Division ordre til at standse marchen og afvente nærmere ordre, når situationen havde klaret sig; senere blev regimentet trukket nærmere kampladsen, men kom ikke til at deltage i kampen.

Vejlestillingen (se plan 19) var i een henseende en stærk stilling, idet den støttede sin venstre fløj til den brede Vejlefjord og således kun kunne omfattes fra vest, men den har flere mangler.

For det første er det uheldigt, at de 2 afsnit, hvori den naturligt deles, står vinkelret på hinanden, idet den venstre del går øst-vest langs Vejleå, mens den højre del går nord-syd; et frontalt angreb på det ene afsnit vil således være enfilerende på det andet. Dernæst er ganske vist bakkerne både øst for Grejså og nord for Vejleå høje og stejle og derfor vanskelige at forcere for en angriber, ligesom begge afsnit har gode hindringer i henholdsvis Greiså og navnlig Vejleå, men fordelen herved mindskes væsentligt netop ved bakkernes stejlhed, der gør, at man skulle langt ned ad bakkeskråningerne, hvis man ville have raserende ild over hindringerne, og så skulle man selv ved en tilbagegang forcere de stejle skråninger; og endelig går Vejle by helt ned til Vejleå, således at Sønderbro set fra forsvarerens artilleri ligger i skjul af byen, og bakkerne vest for Greiså er højere end øst for, skovklædte og ligger tæt på Greiså, således at Greisådalen er meget snæver; et overraskende angreb vil derfor begunstiges, når angriberen først er kommet over åerne.

I store træk var 4. Divisions opstilling som angivet på side 217. Dog var for det første – som allerede nævnt – 7. Regiment trukket tilbage fra stillingen, og endvidere havde 1. Regiment til 1. Kavaleribrigade afgivet 6. Kompagni (af Bataljon I) til forsvar af overgangene over Vejleå syd for Bredsten, og til forbindelse med samme brigade havde regimentet fremskudt 3. og 4. Kompagni (af Bataljon II) til Haraldskær; sidstnævnte kommando skulle, hvis det blev tvunget tilbage ved et fjendtligt angreb fra vest, rykke ind i det gab, som var mellem 1. og 11. Regiments styrker i Vejlestillingen (se ndf.). I det – sandsynligere – tilfælde, at det fjendtlige angreb kom fra syd, måtte man forudse, at kommandoet som følge af sin langt fremskudte stilling ikke kunne nå rettidigt tilbage til Vejlestillingen (og således kom det jo virkeligt til at gå,

som det ses af det efterfølgende), og i så tilfælde skulle tilbagegangen gå over Lerbækgård; med dette for øje havde kommandoet posteret ½ 4. Kompagni som sikring ved den derværende overgang over Greiså.

I enkeltheder var Vejlestillingen besat således:

11. Regiments Bataljon I holdt en forpoststilling syd for Vejleå med 1. Kompagni fordelt i 3 feltvagter ud ad vejene mod Ribe, Kolding og Fredericia – en stærkere på den midterste vej ved Møllebakken og på højde dermed en svagere på hver af de 2 andre veje –, 3. Kompagni som piket i en forskanset stilling ved sammenstødet af de 3 veje og 5. Kompagni i de sydligste huse i Vejle som hovedpost og til forsvar af den barrikaderede Sønderbro med 1 deling ved Sofiesminde på Vardevejen.

Foran infanterifeltvagterne i en afstand af 3–4 km stod en kreds af rytterfeltvagter, udstillet – på skift – af en af 6. Dragonregiments eskadroner; den ene af disse rytterfeltvagter var den tidligere omtalte ved Højen Kro.

Hovedstillingen var besat med 1. Regiment i højre og 11. Regiment i venstre afsnit, idet 1. Regiments Bataljon I stod med 1., 2. og 7. Kompagni i den angivne orden fra højre fløj langs Grejsdalen fra Grejs til ud for Sofielund[1)], 11. Regiments Bataljon II lige nord for Vejle med højre fløj ved Grejså, venstre ved Horsensvejen i ordenen 2., 4., 6. og 8. Kompagni, og 11. Regiments Bataljon I skulle stå sydøst for Horsensvejen; af sidstnævnte bataljon var dog kun 7. Kompagni på plads, medens 1., 3. og 5. Kompagni skulle indrykke i stillingen, når forpoststillingen blev opgivet; på samme måde skulle 1. Regiments 3. og 4. Kompagni som nævnt ovenfor, hvis de blev tvunget tilbage fra Haraldskær mod øst, rykke ind og besætte det gab, der var mellem 1. Regiments 7. Kompagni (lige over for Sofielund) og 11. Regiments 2. Kompagni. Resterne af 1. Regiments Bataljon II (5. og 8. Kompagni) skulle mellem Store og Lille Grundet stå som 7. Brigades reserve.

Hovedstillingen var udbygget med brystværn for skytter, forhug og kanonplacementer, og Gjeddebro var spærret ved forhug.

7. Feltbatteri stod med ½ batteri ved Lille Grundet med hovedskudretning mod Møllebakken, ¼ batteri på Horsensvej tæt bag ved 11. Regiments linie med hovedskudretning mod Vejle og ¼ batteri som reserve ved sammenstødet af vejene til Viborg og Horsens.

2. Kavaleribrigade stod fortsat (med ½ 5. Feltbatteri) som reserve ved Bredal, og her opstilledes også 7. Regiment.

1. Kavaleribrigade stod således:

3. Dragonregiment havde 1. eskadron nord for Fårup sø, 2. og 6. eskadron nord for Bredsten, medens 3. og 4. eskadron sikrede syd for Vejleå; overgangene herover forsvaredes som nævnt af 6./1. Regiment; 5. Dragonregiment stod tæt syd for Jelling. Såvel 3. som 5. Dragonregiment havde 1 eskadron (henholdsvis 5. og 3.) afgivet til Vestre Strejfkorps, jfr. side 220.

1) Til Sofielund havde 7. Kompagni fremsendt 2 delinger.

½ 5. Feltbatteri stod nord for Jelling.

Hegermanns samlede styrke i Vejlestillingen var 4 bataljoner, 19 eskadroner og 16 kanoner, hvoroverfor Gablenz – bortset fra Neippergs kolonne – havde 10 bataljoner, 18 eskadroner og 32 kanoner.

Gablenz forhastede sig ikke; han ville stadig gerne have »selskabet samlet«, og han gjorde derfor jævnligt holdt for at få de bageste med. Hans tøven fik endda på et vist tidspunkt 7. Brigades chef, oberst Max Müller, til at tro, at den fjendtlige fremrykning var standset.

Først ved 15-tiden blev 11. Regiments feltvagter (1. Kompagni) angrebet af brigaden Nostitz, men støttet af pikettet (3. Kompagni) tilbageviste de fjenden; da han imidlertid gentog angrebet og fik støtte af et par kanoner, der beskød vore styrker med kardæsk, måtte 1. og 3. Kompagni gå tilbage over Sønderbro, hvor de optoges af hovedposten, 5. Kompagni; kort efter gik østrigernes pionerer frem, ryddede både forhug og barrikade og åbnede derved vejen for infanteriet, der kækt gik i stormskridt over Sønderbro og besatte den sydlige udkant af Vejle. 11. Regiments 3 kompagnier gik tilbage til de forudsete stillinger i bakkerne sydøst for Horsensvejen. Der udspandt sig herefter en artillerikamp henover Vejle by, og da efterhånden også den østrigske 1. Brigade (Gondrecourt) var kommet frem, erobredes og besattes hele Vejle by. Herved kom østrigerne i flanken på Grejså-styrken, og 1. Regiment måtte trække den fremskudte styrke ved Sofielund tilbage bag Greiså. Hegermann besluttede derfor ved 1730-tiden at afbryde kampen og gå tilbage til Horsens.

Allerede noget før havde han beordret 1. Kavaleribrigade tilbage mod Jelling, hvorfra denne brigade om aftenen forsatte til Vindelev og i nattens løb gik til Uldum (ca 18 km vest for Horsens). Nu gav Hegermann 7. Brigade ordre til at gå tilbage til en stilling over Juulsbjerg. Da derfor østrigerne sent på eftermiddagen gik til angreb på bakkerne nordøst for Vejle, blev det et stød i den tomme luft, det kom kun til artillerikamp, og da det efterhånden mørknede, holdt også denne op.

Østrigerne gik i kvarter i Vejle og syd derfor med forposter tæt nordøst om byen, og Hegermann gik tilbage til Horsens med 7. Regiment som arrieregarde. Den 10. marcherede 7. Regiment til Aarhus, indskibedes her den 11. og ankom til Sønderborg den 13.

Neippergs kolonne gik den 8. om aftenen i bivuak omkring Aagaard – Viuf – Almind med den preussiske kavalleribrigade i Ammesbøl (plan 18).

Tabene havde været på østrigsk side 92, mens vore tab var 3 faldne, 29 sårede, 120 fanger og 27 savnede, ialt 179.

Af de 22 savnede ved 1. Regiment var 21 sydslesvigere; de var tilgåede på Als som erstatning for tabene ved Sankelmark. De fleste af dem var fra Ejdersted og Husum, og mange af dem kunne ikke dansk. De passede hverken i alder, sprog eller temperament til de livlige københavnere, og ved nogle af

kompagnierne lykkedes det ikke at få de to elementer i kontakt med hinanden. Da det desuden var almindelig kendt, at tyskerne straks hjemsendte de fangne sydslesvigere, kunne mange af dem vel heller ikke altid modstå fristelsen til at tage en chance.

Tilbagegangen fortsættes over Skanderborg til Mors.

4. Division blev hele dagen den 9. i de nye kantonnementer, men om eftermiddagen denne dag indløb der en række meldinger, der viste, at fjenden havde sat sig i march ad chausseen mod Horsens, og henad aften kom der meldinger, der kunne tyde på, at han var ved at sende tropper frem vest om byen, og at han altså truede divisionens vestlige flanke. Ved 17-tiden meldte 7. Brigade således, at der var set fjendtligt rytteri og 1 bataljon ved Ølsted, c. 7 km sydvest for Horsens, at der faldt skud i kæden, og at brigaden derfor havde ladet blæse alarm.

General Hegermann fik det indtryk af disse meldinger, at fjenden ville angribe måske allerede i løbet af natten, og da han ikke fandt sin stilling tilfredsstillende, idet hans højre flanke var meget udsat, besluttede han at bryde op den 10. kl. 1 om morgenen og straks gå tilbage til egnen om Skanderborg (se plan 20); det skete i snestorm og isslag.

3. Ingeniørkompagni var afgået allerede i løbet af aftenen den 9. til Nybro og Fuldbro (mellem Skanderborg Sø og Mossø) og derfra til Ryebro (vest for Mossø) og Saltenbro (vest for Salten Langsø) for at forberede broerne til afbrydning og udføre indskæringer til feltartilleriet; ved disse arbejder blev kompagniet bistået af civilt mandskab.

Under efterladelse af slør, der skulle følge efter kl. 4, gik divisionens øvrige afdelinger tilbage således:

1. Kavaleribrigade afgav 2 eskadroner til 7. Brigade og gik derefter i ilmarch til egnen Svejstrup – Illerup (nordøst og –vest for Skanderborg) og udstillede rytterposteringer (ialt 1 eskadron) ved Ryebro og Saltenbro.

7. Brigade med 2 eskadroner gik til egnen Skanderborg – Vrold til forsvar af passet mellem Skanderborg Sø og Mossø.

2. Kavalleribrigade gik til rummet mellem Solbjerg Sø og Skanderborg Sø til forsvar af dette pas.

Divisionen tog stabskvarter i Skanderborg, og her meldte samme dag kronprinsen (den senere kong Frederik VIII) sig til tjeneste ved divisionens stab.

Ritmester Moes Vestre Strejfkorps havde man helt mistet forbindelsen med. Den 8. havde han været om Grindsted[1] med sine 2 eskadroner, og den

[1] De tre byer Grindsted, Brande og Ikast ligger henholdsvis r. 40 km syd, r. 24 km sydøst og 12 km øst for Herning, se plan 20.

Plan 18

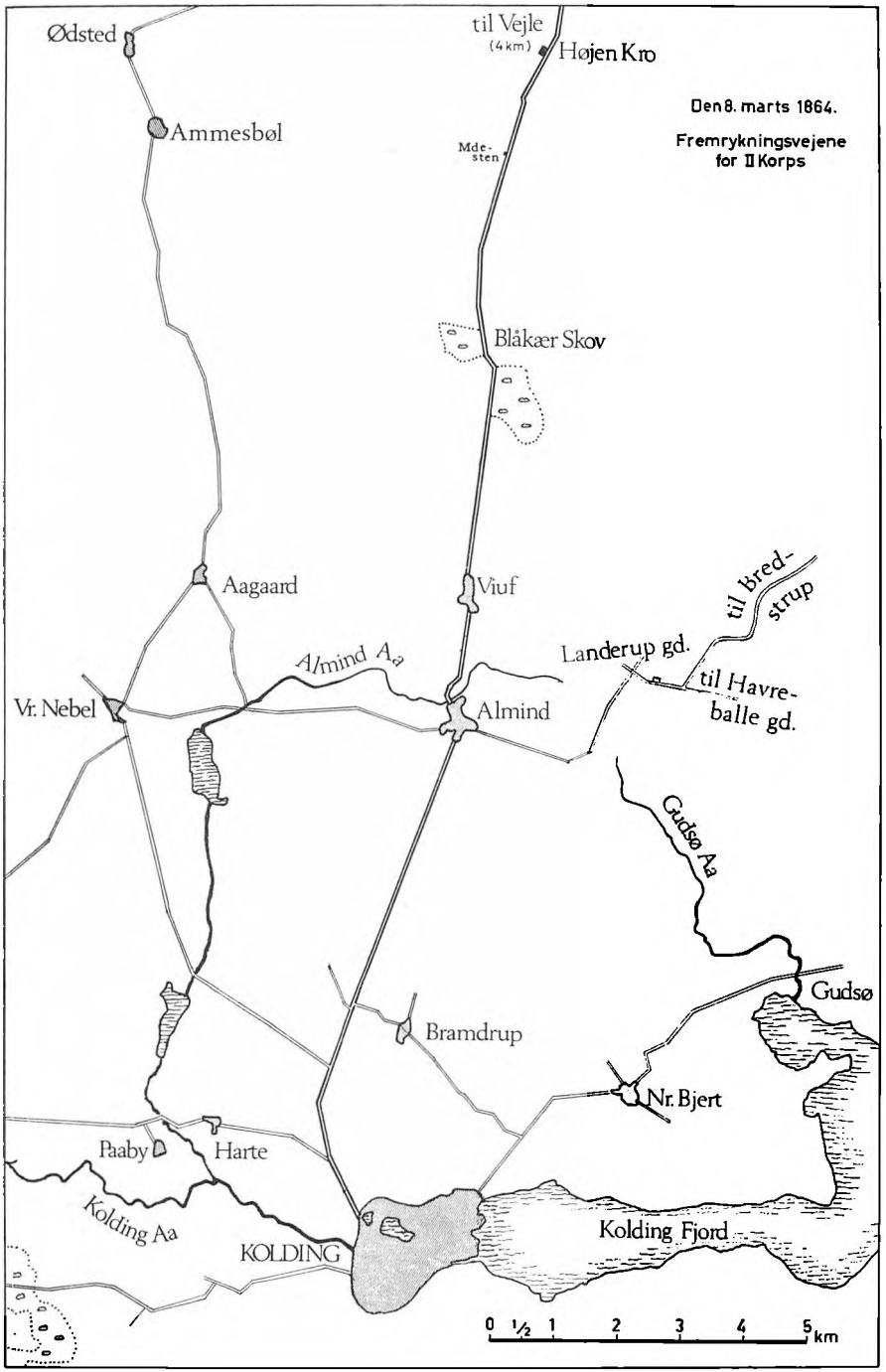
Ødsted
til Vejle
(4 km)
Højen Kro
Den 8. marts 1864.
Fremrykningsvejene
for II Korps
Ammesbøl
Mde-
sten
Blåkær Skov
Aagaard
Viuf
til Bred-
strup
Landerup gd.
til Havre-
balle gd.
Almind Aa
Vr. Nebel
Almind
Gudsø Aa
Gudsø
Bramdrup
Nr. Bjert
Paaby
Harte
Kolding Aa
KOLDING
Kolding Fjord
0 ½ 1 2 3 4 5 km

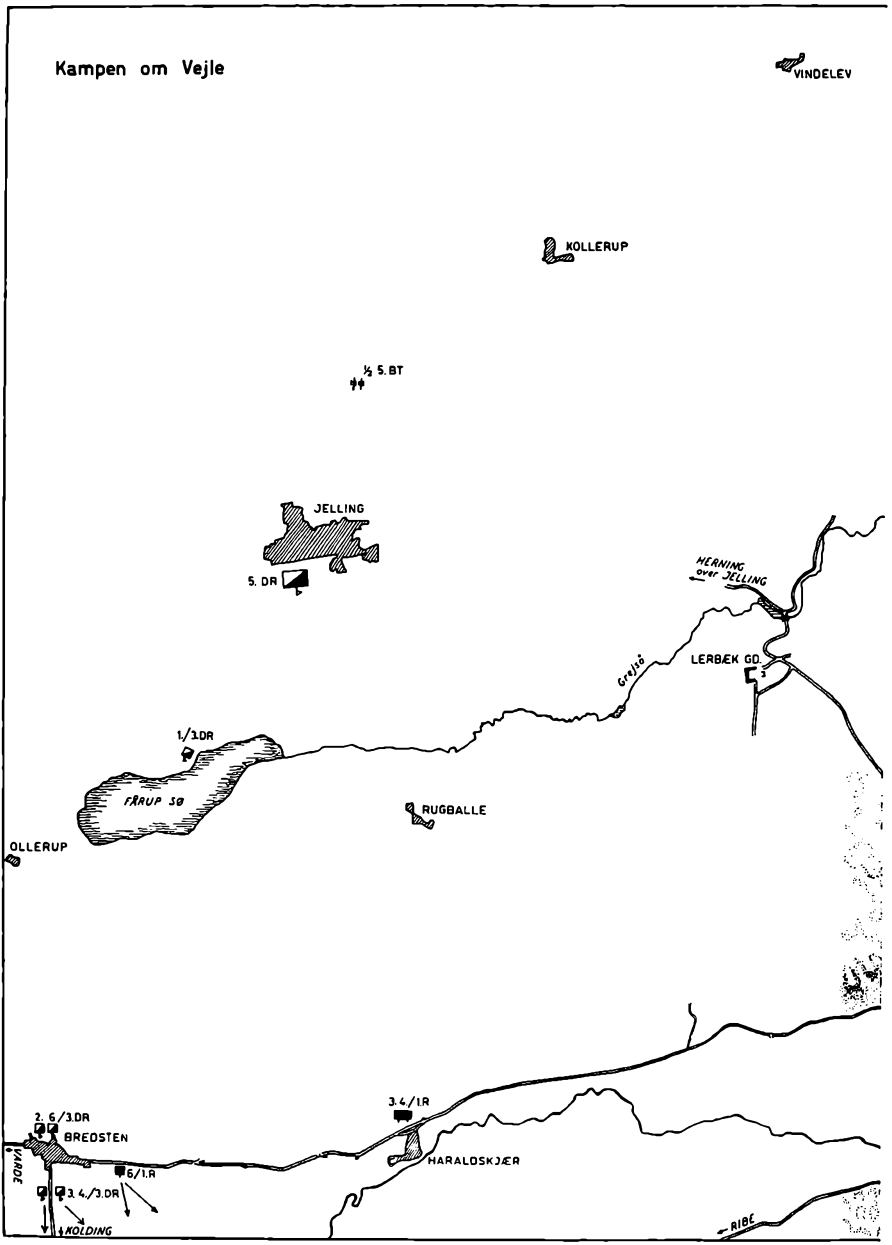
Kampen om Vejle
VINDELEV
KOLLERUP
½ 5. BT
JELLING
5. DR
HERNING over JELLING
LERBÆK GD
Grejsø
1/3.DR
FÅRUP SØ
RUGBALLE
OLLERUP
3.4/1.R
2. 6/3.DR
BREDSTEN
6/1.R
3. 4./3.DR
HARALDSKJÆR
VEJLE
KOLDING
RIBE

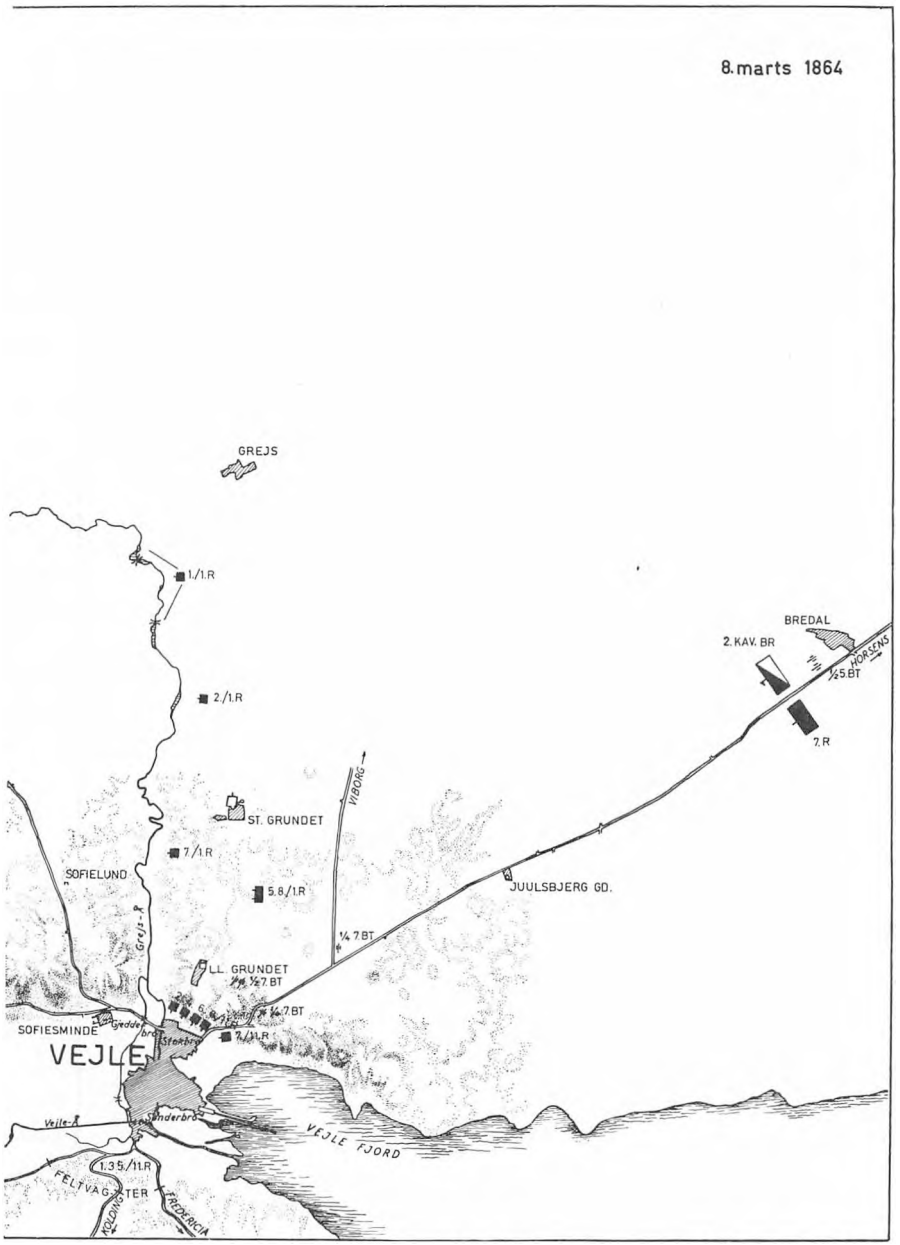
8. marts 1864
GREJS
1./1.R
2./1.R
ST. GRUNDET
7./1.R
SOFIELUND
5.8./1.R
LL. GRUNDET
SOFIESMINDE
VEJLE
7./11.R
1.3 5./11.R
FELTVAGTER
VEJLE FJORD
VIBORG
JUULSBJERG GD.
BREDAL
2. KAV. BR
HORSENS
7.R

9. gik han til Brande. Den 10. stødte han på et overlegent fjendtligt rytterkommando, der dog straks gik tilbage, da han red til angreb, hvorefter han gik til Ikast for den 11. at søge forbindelse med divisionen over Silkeborg.

Den 11. slog vejret om. Snestormen blev afløst af voldsomme regnskyl, der gjorde veje og marker til et ælte af jord, sne og is. Hen på eftermiddagen viste der sig fjendtligt fodfolk og rytteri foran Nybro, men fjenden trak sig dog hurtigt tilbage; samtidig kom imidlertid civile meldinger om fjendtlige kolonner under fremrykning fra Horsens mod Skanderborg, og telegrafstationen meldte endog, at fjenden havde vist sig 1½ mil fra Silkeborg.

En del af gårdene var så små, at mange af hestene måtte stå under åben himmel. Alle var udasede af de mange alarmeringer og lange nattemarcher ad isglatte veje, nu var de tilmed gennemblødte. Sygeligheden tog foruroligende til. Besværlighederne voksede derfor den gamle general Honnens ved 1. Kavaleribrigade over hovedet; han red til Hegermann og forklarede, at det var absolut nødvendigt at gå så langt tilbage, at man kunne få ro til at bringe rytteriet på fode.

General Hegermann besluttede nu at gå tilbage bag Limfjorden, og skønt han dagen før (den 10.) havde fået ordre af Overkommandoen om, at tilbagegangen skulle ske spredt mod Aalborg, Løgstør, Mors og Skive, bestemte han sig for at gå med hele styrken til Mors. Tilbagetoget skulle udføres så hemmeligt som muligt, og afdelingerne spredes, så det foreløbige mål – Skive – forblev skjult for fjenden.

Endvidere udskiltes inden afmarchen et østre strejfkorps bestående af 6. Dragonregiments 1. og 2. Eskadron samt 1. Regiments 7. Kompagni, alt under kommando af ritmester G. Castenschiold; dette korps skulle operere i rummet øst for Skanderborg-søerne med den opgave at tilsløre 4. Divisions tilbagegang, stadig at forurolige fjenden og skaffe underretning om hans bevægelser. Korpsets retrætelinie skulle være Aarhus – Randers – Aalborg.

Samme aften (den 11.) skete en meget beklagelig begivenhed ved Nybro, hvor en forpostkompagnichef, der var overanstrengt og syg, i et øjebliks vildelse lod broen afbryde og trak sit kompagni tilbage. Dette førte både til skyderi mellem vore rytterpatruljer og kompagniet og til alarmering af 1. og 11. Regiment, indtil man fik forpostkompagniet tilbage på plads. Kaptajnen blev senere af en krigsret – nok lidt drastisk – dømt til døden, men benådet.

Den 12. marts kl. 2 om morgenen afmarcherede 7. Brigade, idet der efterlodes svage slør under fælles kommando af ritmester Wegener. Broerne skulle afbrydes og slørene blive på plads, til fjenden fordrev dem, eller til det blev mørkt samme dag. Brigaden marcherede til Langaa, og derfra gik det med tog over Viborg til Skive.

Kl. 4 brød 2. Kavaleribrigade op – ligeledes efterladende svage slør – for over Jeksen og Linaa at gå mod Silkeborg. Den 12. om eftermiddagen fortsatte

brigaden til Viborg, hvor den sammen med 3 kompagnier af 1. Regiment indkvarteredes for at bevogte byen og sikre evakueringen af depoter. Først den 14. fortsattes til Skive under efterladelse af et mindre kommando.

1. Kavaleribrigade var allerede brudt op den 11. marts kl. 21 for at gå i kvarter i Linaa og nord for Silkeborg. Den 12. afbrød den broen ved Resenbro genoptog derefter marchen kl. 1730, nåede Viborg den 13. kl. 2 om morgenen og fortsatte efter et hvil til Skive. Den havde da tilbagelagt 100 km i nordvestenstorm med sne og hagl. General Honnens' sortsyn må have været noget overdrevent.

Plan 20

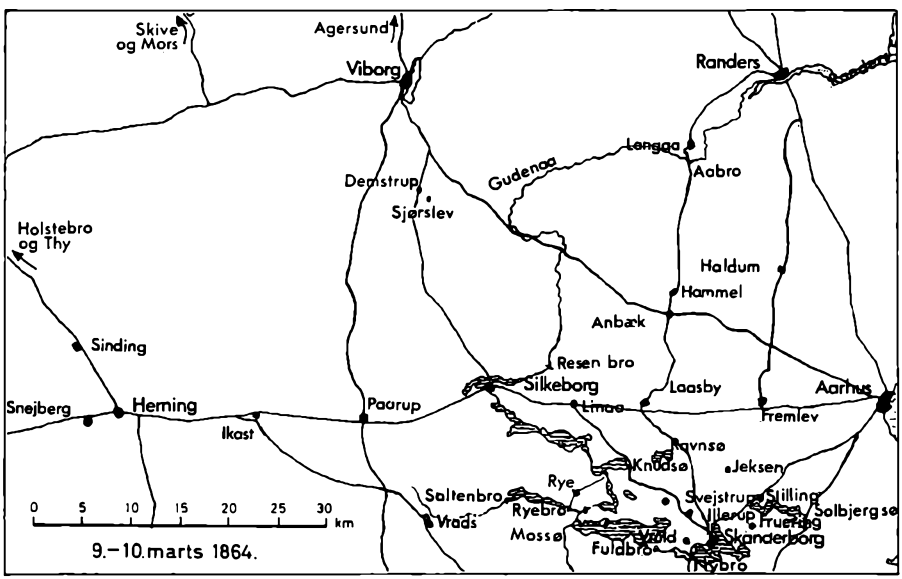

Det var i rette øjeblik, divisionen brød op, hvis den ville unddrage sig kamp. Den 12. skulle nemlig Gablenz's plan iværksættes. General Neipperg skulle med 2. østrigske Brigade, den preussiske kavaleribrigade og Reserveartilleriet angribe frontalt mellem Nybro og Fuldbro, medens Gablenz selv med 1. og 4. Brigade og den østrigske kavalleribrigade skulle omgå stillingen over Fruering og trænge ind i Hegermanns flanke og ryg.[1)]

Opbruddet fra Skanderborg var foretaget så stilfærdigt, at beboerne intet vidste om, i hvilken retning divisionen var gået.

Kl. 0645 rykkede Neippergs patruljer mod Nybro, men blev afvist af vort efterladte detachement, hvorefter de trak sig tilbage. Først 6 timer

1) Efter kampen ved Vejle havde Gablenz fået ordre til under sin fortsatte fremrykning at afgive 2 brigader til støtte for III Korps foran Fredericia, men da han gjorde indvendinger, ændredes det til, at kun 1 brigade (det blev 3.) skulle efterlades ved Vejle, og at han den 14. marts skulle postere endnu 1 på Vejlekanten.

senere viste større fjendtlige styrker sig foran Fuldbro. Da fjenden begyndte at slå bro, og Gablenz's kolonne desuden rykkede frem østen om Skanderborg Sø, besluttede ritmester Wegener at gå tilbage med sine små styrker. 2. Kavalleribrigades efterladte styrker mellem Skanderborg Sø og Solbjerg Sø trak sig ligeledes bort ved middagstid.

Gablenz's smukt tilrettelagte angreb blev altså pâny et slag i luften. Vore tropper var forsvundne.

Rye var i 1849 gået til Aarhus, og da Østre Strejfkorps netop spærrede de veje, der sydfra kunne benyttes til et angreb mod en kolonne, der marcherede fra Skanderborg mod Århus, regnede Gablenz med, at Hegermann var at finde der. Den 13. blev general Neipperg derfor sendt mod Aarhus med de 2 kavalleribrigader; men danske soldater var der ingen af. Gondrecourt (1. Brigade) gik mod Silkeborg, men da broen ved Knudsø var afbrudt, nåede han ikke længer. Samtidig havde Gablenz efter den nys nævnte ordre afsendt brigaden Tomas (4. Brigade) til Vejle, hvor den skulle slutte sig til v. Nostitz (3. Brigade) til støtte for III Korps ved Fredericia, se side 244.

I løbet af den 14. og 15. samledes II Korps atter mellem Vejle og Horsens.

Ved ankomsten til Skive tog 4. Division straks fat på forberedelserne til overførslen til Mors (se plan 21). 2 eskadroner sendtes med intendanturen, magasiner, kvægpark, reserve- og trænkolonner til det gamle overfartssted »Pinen« lidt syd for Glyngøre, men de landgangsbroer, der var påbegyndt her og på den anden side af Sallingsund ved »Plagen« var endnu ikke brugelige, og der var hverken færger eller både i tilstrækkeligt antal; divisionen telegraferede derfor rundt for at få tilsendt skibe, og kaptajn Køhke af marinen, der havde kommandoen på Limfjorden, fik ordre til at samle alt brugeligt materiel fra fjorden, deriblandt nogle pontonner til den nye Aalborgbro, og der lovedes også dampere og færger fra alle sider.

For at gøre vanskelighederne endnu større, rejste der sig den 13. en voldsom storm, og stiftamtmand baron Bretton i Viborg kunne kun trøste med, at de hvert år havde vestenstorme i 6 til 9 dage på denne årstid, og at enhver færgeforbindelse så længe ville være umulig; men efterhånden bedredes dog både vejret og materielsituationen, og den 16. overførtes divisionens hovedmasse. Den 18. overførtes som de sidste det af 2. Kavalleribrigade i Viborg efterladte kommando samt 2 forpoststyrker, der ved henholdsvis Skive og Ejsing havde dækket overføringen. Samtidig blev ritmester Moes Vestre Strejfkorps overført til Thyholm, hvor det forstærkedes med noget fodfolk og 2 kanoner.

Østre Strejfkorps, der ligeledes var blevet forstærket med 1 Kompagni, blev organiseret således, at der dannedes kommandoer bestående af fodfolk på vogne og ryttere alt efter de opgaver, de hver for sig skulle løse; for at

lette føringen blev såvel kompagnichefen som hans delingsførere gjort beredne og de enkelte delinger blev gjort meget selvstændige. Et af de første kup var, at man tog det østrigske magasin i Skanderborg. Den 17. var Østre Strejfkorps igen i Aarhus.

Plan 21

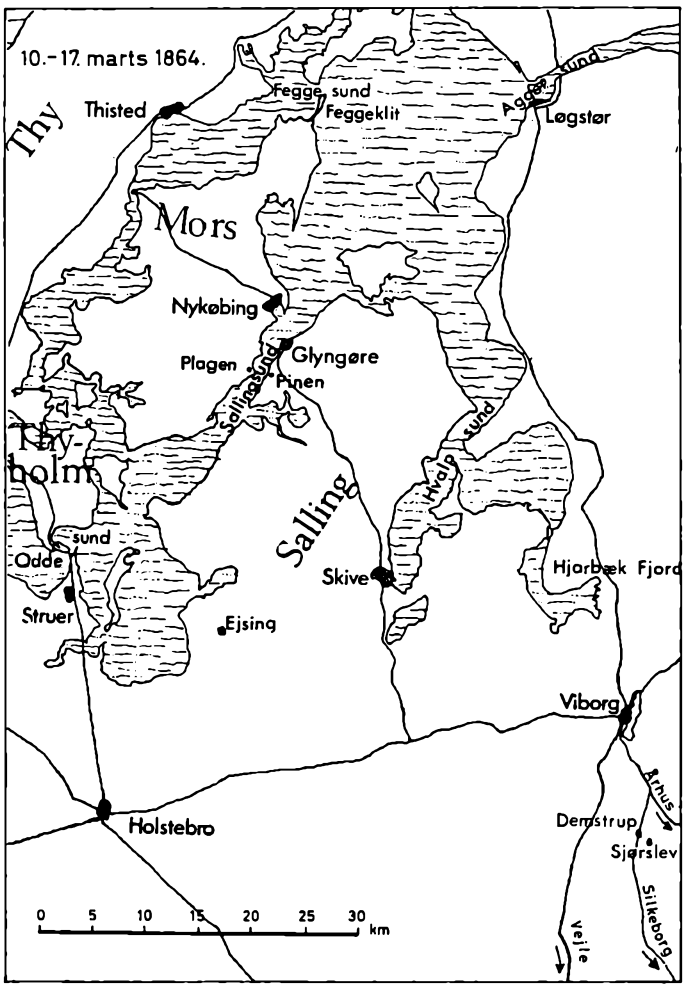

Den 16. havde alle meldinger bekræftet, at fjenden var gået tilbage, så han nu var mindst 2 – 3 dagsmarcher fra 4. Division. General Hegermann var taget op til Salling Sund for at overvåge overføringen, men hans souschef, kaptajn Thomsen, var blevet tilbage i Skive, hvor han konfererede med Sylow. Kaptajn Thomsen havde hele tiden været en modstander af, at retræten gik til Mors, og han sendte derfor Hegermann et telegram, hvori han foreslog, at divisionen gik frem til Viborg og derfra nærmede sig østkysten, således at

man også fik en retrætemulighed til Aalborg; 1. Kavalleribrigade kunne foreløbig blive på Mors for at hvile ud og derefter slutte sig til, f. eks. ved Hjarbæk Fjord. Men Hegermann afslog.

Formålet med at lade en del af hæren marchere nordpå op i Jylland, da dens hovedstyrke – efter at modstanden ved Danevirke var opgivet – gik tilbage til flankestillingerne ved Dybbøl og Fredericia, var at tvinge modstanderen til at afse så stor en styrke som muligt til sin sikring imod nord og derved så meget som muligt at mindske hans tryk mod de to flankestillinger.

Denne Hegermanns opgave krævede på den ene side, at han – underlegen som han naturligvis talmæssigt var – ikke indlod sig i en alvorlig og bindende kamp, men på den anden side dog førte sin division således, at modstanderen – von Gablenz med II Korps – aldrig kunne føle sig sikker for ham og derved blev tvunget til stadig at følge efter 4. Division og holde føling med den for om muligt at slå den eller i hvert fald sikre sig, at den ikke fik mulighed for at gribe ind i begivenhederne længere syd på.

Men opgaven glippede for Hegermann. Ligesom han den 18. februar havde ladet de ham tildelte styrker af 3. Division forlade stillingen ved Kolding og rykke mod Fredericia, medens han selv med 4. Division gik tilbage til Vejle, opgav han efter kampen her den 8. marts at lægge det østrigske korps nogen alvorlig hindring i vejen; efterhånden lagde han stedse større afstand mellem sig og Gablenz – ved tibagegangen til Viborg endda et par dagsmarcher (ca. 70 km) – for til sidst at indskibe sig til det afsides Mors. Herved afstod han helt fra at søge løst sin hovedopgave: at binde det østrigske korps. Tværtimod var det Gablenz, der fik ham rystet af sig og drevet så langt væk, at det preussiske III Korps den samme dag, kampen ved Vejle udkæmpedes, den 8. marts, kunne rykke ubekymret mod Fredericia (se side 239 ff), og Gablenz endog med en del af sit korps kunne stille sig ved siden af III Korps, jfr. også side 304.

Hvorfor viste Hegermann denne besynderlige tilbageholdenhed over for dette at gå sin modstander en smule tættere på klingen? Han havde dog under den første slesvigske krig som nævnt været en skattet eskadronschef.

Hertil må først bemærkes, at føringen af en eskadron naturligvis ikke kan sammenlignes med føringen af en division, og da navnlig ikke en division som Hegermanns, der i februar – marts 1864 ikke kæmpede under overgeneralens direkte kommando på en fælles kampplads, men *alene* og på en *afsides;* føringen af en sådan division er naturligvis en langt mere krævende opgave med et langt større ansvar, og general Hegermann havde haft dårlige betingelser for at udvikle og uddanne sig til at svare til denne opgave og dette ansvar.

Det er jo med henblik på bl. a. at give ikke alene det hjemsendte mandskab men også befalingsmændene af alle grader øvelse i løsningen af deres kamp-

opgaver – og det vil for befalingsmændene sige *føring* –, når der i en hærorganisation er foreskrevet genindkaldelse af hjemsendt mandskab, og det var der i hærloven af 1842, idet den fastsatte en årlig »ekserceertid« på tre uger bl. a. til samlede øvelser i større enheder, og dertil skulle der *hvert år* indkaldes hjemsendte årgange, således at de tjenestegørende styrker kom op på fuld eller omtrent fuld fredsstyrke (d. v. s. rundt halv krigsstyrke). Disse bestemmelser blev dog efter den første slesvigske krig af økonomiske grunde ikke efterlevet; i årene 1851, 1852, 1857 og 1861 var de således helt aflyste, og i de øvrige af årene indtil 1857 — det sidste af Hegermanns tjenesteår i »geleddet« – var der praktisk taget ikke genindkaldt infanteri, så muligheder for dygtiggørelse i operativ føring kun forelå i yderst ringe omfang for general Hegermann — så vel som for hærens øvrige generaler.

Den umiddelbare grund for Hegermanns tilbageholdenhed må dog – hvis det skal siges kort – søges *dels* i en mistillid til divisionens kræfter og *dels* i de forestillinger, han havde om fjendens styrke og hensigter.

4. Division led ganske vist i starten af svære mangler: Den var ikke fuldtallig efter planen, den var mobiliseret og opstillet i huj og hast, afdelingerne manglede både mandskab og fuldt brugbare heste, og ejheller udrustningen var helt i orden; men det meste heraf gjaldt jo hele hæren, og en del af manglerne blev afhjulpet under opholdet ved Danevirke, hvor 4. Division — bortset fra mindre afgivelser – hele tiden stod urørt som reserve, og senere under det månedlange ophold i partiet Kolding — Vejle. Hegermann havde imidlertid desuagtet den opfattelse, og den forlod ham ikke, at hans eskadroner for at blive brugbare først måtte trækkes helt bort fra krigsskuepladsen, så de i ro og fred kunne færdiggøre organisation, tilridning af heste, uddannelse af det genindkaldte mandskab og ordning af udrustningen. Men denne mistillid var *uberettiget;* i de mindre rytterkampe, der fandt sted i den her beskrevne periode, viste de danske dragoner, at de – uanset alle organisatoriske brist og alle strabadser – mand for mand var deres modstander overlegen og besjælet af den rette »rytterånd«. Hegermann havde jo da også i krigsrådet den 5. februar (side 189) foreslået et rytterangreb udført, inden Danevirke blev rømmet.

De oplysninger, der dannede grundlag for Hegermanns forestillinger om fjenden, stammede både ved Kolding og Skanderborg hovedsagelig fra »hærens efterretningstjeneste« (side 213 fn.) og hvor værdifulde oplysninger, man end kunne få herfra, kunne det ikke overflødiggøre en taktisk opklaringstjeneste gennem fremsendte kommandoer, og herpå skortede det ved 4. Division. Både ved Kolding den 17. februar og ved Skanderborg den 11. marts kom Hegermann derved til at bygge på overdrevne forestillinger om fjenden, hvad der ved Kolding bevirkede, at fjenden – utilsigtet fra hans side – uden tab kunne bemægtige sig byen og beholde den, d. v. s. stod på

kongerigets grund, og ved Skanderborg betød, at Hegermann troede, at hele II Korps rykkede imod ham, hvad ikke var tilfældet.

Hegermann burde knap så ilsomt have forladt stillingen ved Skanderborg, men ventet til et fjendtligt angreb eller en stærk trussel derom tvang ham dertil, og en fortsat tilbagegang burde derefter være sket i spring under stadig bevarelse af føling og opklaring. En sådan elastisk optræden måtte forudsætte en noget større spredthed i dybden af hans tropper end den, han brugte, og derved ville samtidig hans tropper i mindre grad være blevet udsat for de udmattelser, der blev en følge af deres sammenklumpning på snævre områder, hvor det var umuligt at skaffe tilstrækkelig hvile og læ for vejrliget (se side 228, stk. 2–3).

En del af baggrunden for Hegermanns beslutning om tilbagegang må søges i det psykiske pres, han udsattes for, ved den nedslående henvendelse fra Honnens; de to gamle kavaleribrigadechefer var ham i det hele taget ingen inspiration til kraftig modstand.

Endnu ved Viborg, som alle hans styrker passerede i løbet af den 12. og 13. marts, og hvortil ingen fjender fulgte ham, kunne han have besindet sig, gjort holdt og eventuelt vendt om; men her, hvor Hjarbæk Fjord danner skel mellem en østlig og en vestlig del af Jylland, var det sidste sted, hvor der var mulighed herfor, og han gjorde det beklageligvis ikke.

Hvor prisværdige hans souchefs bestræbelser for at få sin general på sporet af Gablenz end må siges at have været, er det derimod forståeligt, at Hegermann, da han den 16. stod oppe i Salling, ikke følte sig fristet til at vende om midt i det næsten fuldførte spring over hindringen, når han just – efter 3 stormende og spændende dage havde fået det meste af sin styrke bjerget over fra »Pinen« til »Plagen«.

Når Hegermann, skønt Overkommandoen – som nævnt side 228, stk. 4 – havde givet ham ordre til at lade en eventuel tilbagegang over Limfjorden foregå over en bred front, desuagtet marcherede mod nordvest og med hele sin styrke gik over til den isolerede ø Mors, satte han sin styrke ud af spillet, thi mulighederne for et samspil mellem de tre adskilte danske hærdele hvilede på det danske herredømme i Kattegat, og et sådant samspil forudsatte derfor, at 4. Division forblev i den østlige del af Jylland, hvad enten den var nord eller syd for Limfjorden.

Mors betyder på latin Døden, og så længe 4. Division var der, var den død.

Fredericia fæstnings klargøring og begivenhederne indtil 8. marts.

Generalmajor Niels Christian Lunding, der var ingeniørofficer, tiltrådte den 21. december 1863 pány den stilling som kommandant i fæstningen Fredericia, som han i 1849 havde røgtet med så meget berømmelse. Han var nu næsten 69 år og havde mellem krigene ledet fæstningstjenesten først på Sjælland og dernæst i hertugdømmerne; senere havde han været kommandant i Citadellet Frederikshavn (kastellet i København) og var nu kommandant på Kronborg, da han på opfordring indvilgede i atter at være kommandant i et af brændpunkterne for den ventede krig.

Han var en viljefast og helstøbt personlighed, hvem det ofte lykkedes at gennemføre, hvad han anså for ret og pligt. Samtidig var han en blanding af mildhed og hårdhed.

Allerede den 22. december – dagen efter Lundings ankomst – tilgik der fra krigsministeriet Fredericia Fortifikation ordre om at påbegynde fæstningens fortifikatoriske armering. De arbejder, det var lykkedes at gennemføre i perioden 1861–1863 er nævnt på side 143 f., jfr. plan 50; de vigtigste af de arbejder, der stod tilbage, og som kunne ventes gennemført, inden det var for sent, var følgende:

På fæstningens højre fløj.

I den befæstede lejrs 5 værker lukning af struben med palisadering, opstilling af stormhindringer, indretning af de i 1861 byggede krudtmagasiner og blokhuse, disse sidstes overdækning med jord samt gravning af løbegrave til værkernes indbyrdes forbindelse. Disse arbejder påbegyndtes straks og var alle fuldført i perioden 20. februar – 20. marts.

Barakkelejr for de 5 værkers besætninger (4 infanterikompagnier samt skytsbetjeningen) var fuldført i slutningen af marts, og omkring midten af april var barakkelejre for yderligere 2 bataljoner færdige.

På fæstningens venstre fløj.

Forhøjelse af vejdæmningerne for Koldingvejen, Fuglsangvejen og Snoghøjvejen, hvor de passerede Mølleengen, var endt omkring midten af februar, og fra dette tidspunkt etableredes oversvømmelsen af Mølleengen, således som den havde været det i 1849. Et værk til forsvar af Koldingvej-dæmningen blev færdigt i slutningen af april.

På hovedvolden.

Forskellige færdiggørelsesarbejder udførtes, og skytset opstilledes både på hovedvolden og i nogle udenværker; bestykningen omfattede til hovedvolden 95 svære og 54 lette stk. skyts, til den befæstede lejr henholdsvis 69 og 16, til skanserne ved Lille Bælt 24 stk, svært skyts; det meste heraf fandtes i Fredericia, og det manglende erstattedes. Af krudt og projektiler var der tilstrækkeligt forråd, men der manglede *forarbejdet* ammunition. Af mangel på plads i krudtmagasinerne måtte en del krudt opbevares i kirker på Fyn.

Jævnsides med arbejder på vold og værker udførtes i forterrænet sløjfning af hegn og huse, der kunne give fjenden skjul og dækning; disse arbejder var afsluttede i begyndelsen af marts.

Ledelsen af den fortifikatoriske armering lå hos chefen for Fredericia Fortifikation, en byggestab, der i faglig henseende henhørte under Ingeniørkorpset. Chefen for denne fortifikation var oberst Meyer, der havde major Glahn som stabschef, og som tillige var chef for de i fæstningen værende ingeniørtropper (Ingeniørkommandoen) og i denne egenskab kommandanten underlagt.

Som arbejdsstyrker rådedes dels over fæstningens tropper, dels – navnlig til de større jordarbejder og til de talrige tømmerkonstruktioner og andre specialarbejder – over lejede civile arbejdere og håndværkere.

Ledelsen af den artilleristiske armering lå hos chefen for Artillerikommandoen, oberstløjtnant Holm.

General Lunding havde straks efter sin ankomst til fæstningen foretaget en kritisk gennemgang af sin gamle fæstning, og hvad han så, foruroligede ham stærkt, og et par dage efter skildrede han i skrivelser til krigsministeriet fæstningens dårlige tilstand og opkastede det spørgsmål, om det ikke var bedst aldeles og i tide at opgive Frederica i stedet for at udsætte sig for, at et meget betydeligt artilleri og en fjerdedel af armeen blev offer for et forsøg på at forsvare en fæstning, hvor de væsentligste betingelser for et forsvar ikke var tilstede; man hører næsten hjertesukket hos kommandanten for det ubesejrede Fredericia fra 1849, når man læser hans ord: »Der er noget så uhyggeligt, saa modløst ved at opgive Forsvaret af et saa vigtigt Punkt, som Fredericia er for Armeen, at jeg ikke uden en aldeles tvingende Nødvendighed vil overvinde mig til at bringe et saadant Skridt i Forslag«. Fik han de fornødne midler, og krigen ikke begyndte før til foråret, håbede han med held at kunne afvise fjendens angreb; men glippede dette håb ved, at krigen begyndte om føje tid, ville det måske være for sent at træffe en afgørelse.

Ministeriet svarede, at det var ønskeligt at få gennemført forstærkningen af Fredericia, og den 31. december kom ordren om at sætte fæstningen i fuldstændig forsvarsstand; batterierne på Fyn måtte så vente.

Da efterretningen om Danevirkes rømning nåede Lunding den 6. februar, erklærede han fæstningen i belejringstilstand, hvad der betød, at den øverste

militære og civile myndighed samledes i hans hånd; under ham forblev den direkte politimyndighed hos borgmesteren, der også fik borgervæbningen under sig, medens alt ildslukningsvæsen – og dermed også byens brandkorps – underlagdes fæstningens ingeniørkommando.

I 1849 havde garnisonens daglige besætning været 6 bataljoner, foruden en garnisonsbataljon. Nu mente Lunding at måtte forlange 16, nemlig 6 til fæstningen, 8 til den befæstede lejr og 2 som hovedreserve, et krav, der – i betragtning af hærens samlede styrke (43 infanteribataljoner) – i al almindelighed var for vidtgående, og som i den foreliggende strategiske udgangssituation, der krævede størst mulig styrke ved Danevirke, naturligvis slet ikke kunne ventes og formentlig ejheller forventedes imødekommet. En besætning af *taktisk værdi* kunne først komme på tale, når flankestrategiens time oprandt, og da i forhold til dennes konkrete udformning. Ved krigens udbrud var i Fredericia da også kun 13. Regiment med Bataljon I, 2. Fæstningskompagni og 4. Ingeniørkompagni.

Da Danevirke rømmedes, blev garnisonen forstærket med 13. Regiments Bataljon II, der blev sendt op fra Als; endvidere kom den 9. februar 1. Fæstningskompagni og den 11. 5. Fæstningskompagni med det skyts, der var reddet med fra Danevirkestillingen. Disse 2 kompagnier havde haft en del holstensk mandskab, og ved 1. Kompagni havde allerede i Sønderborg 30–40 mand nægtet at tjene, medens ved 5. Kompagni 20 holstenere og 3 slesvigere var forsvundet under marchen.

Endvidere fik Lunding løfte om, at 3. Division ville blive forlagt til fæstningen; foreløbig var 8. og 9. Brigade undervejs, og deres deltagelse i begivenhederne indtil 18. februar kendes fra skildringen af 4. Divisions optræden indtil denne dato.

Den 22. februar overtog generalmajor Wilster i Fredericia kommandoen over sin noget decimerede 3. Division. 8. og 9. Brigade skiftedes til – 2 dage ad gangen – at afgive 1 regiment som forposter langs Elbodalen.

Den 21. februar havde Lunding telegrafisk meldt til Overkommandoen, at kysterne omkring Middelfart, efter at 7. Brigade var afgået til 4. Division (side 217) var uden bevogtning, at de fjendtlige styrker omkring Kolding, hvis fremskudte dele allerede var set i nærheden af Gudsø, let i både ville kunne sætte over til Fyn, og at Fredericia garnison ikke var i stand til at påtage sig denne bevogtningsopgave. Dette medførte, at Overkommandoen bestemte, at der under 3. Division skulle oprettes et kommando til bevogtning af Fyns kyst omkring Middelfart og bestående af 2 kompagnier og ½ feltbatteri, afgivne af 3. Division, samt 2. Dragonregiment, der stadig stod på Fyn og således fortsat berøvedes 4. Division; kort tid efter blev halvbatteriet ændret til et helt, og 3. Division skulle yderligere afgive 1 eskadron af sit halvregiment af 4. Dragonregiment.

I slutningen af februar afsendtes endvidere 14. Regiment, der var i Køben-

havn, til Fredericia, hvor det sammen med 13. Regiment indgik i 3. Division, der herved fik erstatning for 7. Brigade.

Den 2. marts var styrken omkring Fredericia herefter:

I fæstningen

3. Division
- 8. Brigade
  - 9. Regiment
  - 20. Regiment
- 9. Brigade
  - 19. Regiment
  - 21. Regiment
- 13. Regiment (÷ 2 kompagnier)
- 14. Regiment
- 1. Halvregiment/4. Dragonregiment (÷ 3. Eskadron)
- Artillerikommandoen (divisionens)
- 3. og 12. Feltbatteri

Artillerikommandoen (fæstningens)
- 1., 2. og 5. Fæstningskompagni
- Artilleriparken
- Artilleridepotet

Ingeniørkommandoen
- 2. og 4. Ingeniørkompagni (÷ 1 deling)

På Fyn

2 kompagnier af 13. Regiment
2. Dragonregiment
3. Eskadron/4. Dragonregiment
6. Feltbatteri
1 deling/2. Ingeniørkompagni

Kombattantstyrken – syge fraregnede – var c. 13.000 md i fæstningen og 1.000 på Fyn.

Fæstningens infanteriforsvar fordeltes således:

- Den befæstede lejr besattes af 14. Regiment.
- Den gamle fæstnings nordre afsnit fra Danmarks Bastion til Prinsens Port (ikke med) besattes af 8. Brigade med 1 bataljon i udenværkerne, 1 på hovedvolden og 2 i reserve.
- Vestre afsnit, d. v. s. resten af den gamle fæstnings landfront til Oldenborg Bastion, besattes af 9. Brigade på tilsvarende måde.
- Hovedreserve var 13. Regiment, hvoraf dog de 2 kompagnier var ved kommandoet på Fyn, og en del mandskab var afgivet til fæstningskompagnierne.

Til flankering af fæstningens forterræn fra Fyn havde man i 1849 haft 7 batterier. De fleste af disse var i så forfalden stand, at man så bort fra at

genopføre dem, således at dette kun gennemførtes for nogle enkeltes vedkommende, og det skete først i sidste halvdel af marts, jfr. side 244. Et forslag om anlæg af skanser på Fænø blev ikke gennemført; i stedet blev kanonbåden »Willemoes« stationeret her til overvågning af farvandet.

Skibsforbindelsen med fæstningen skulle på Fynssiden opretholdes fra Baaring Vig, hvor der derfor anlagdes en 300 m lang landingsbro.

Kampen den 8. marts.

Som nævnt på side 214 gik den tyske plan, efter at den danske hær havde unddraget sig en større – og af den tyske overkommando som afgørende påtænkt – kamp i Danevirkestillingen, ud på, at mens I Korps indesluttede Dybbølstillingen, skulle de 2 andre korps henholdsvis indeslutte Fredericia og rykke op i Jylland efter den vigende danske 4. Division, og som vi ligeledes har set, blev denne sidste opgave overdraget II Korps.

Det blev da opgaven for III Korps, der – til sin styrke i følge ordre de bataille på side 162 – havde fået føjet 1 6 pds og 1 12 pds batteri, at rykke frem for at indeslutte Fredericia; denne fremrykning skete fra Kolding den 8. marts, umiddelbart før II Korps skulle begynde sin fremrykning mod Vejle (side 220 f).

III Korps skulle under efterladelse af 1 bataljon afmarchere fra Kolding kl. 4; for at afbryde forbindelsen mellem Fredericia og Vejle og for at få god forbindelse med II Korps skulle III Korps sende et detachement mod Bredstrup og i øvrigt med sine hovedkræfter rykke mod passet ved Gudsø og trænge så langt frem mod Fredericia, som kræfterne tillod. Da korpschefen, generalløjtnant v. d. Mülbe, imidlertid havde fået efterretning om, at Gudsø var stærkt besat af danskerne (det var ganske vist noget overdrevent), mente han det klogere at nøjes med at sende en mindre styrke mod Gudsø og lade hovedkræfterne gå mod Bredstrup, der lå Fredericia væsentlig nærmere, således at han ved at tiltvinge sig adgang over Elbodalen på Bredstrupkanten ville komme i ryggen på den danske besættelse ved Gudsø. Skulle krigslykken gå ham imod, ville han desuden få den fordel at kunne gå tilbage mod II Korps i stedet for at risikere at blive tvunget væk fra det.

Mülbe formerede sit korps således:

Hovedkolonnen skulle følge Vejlevejen (plan 18) til Almind og derfra gå over Landerupgård mod Bredstrup; den skulle bestå af

Avantgarden: 1 regiment
2 eskadroner
¾ 4 pds batteri
1 6 pds batteri
1 improviseret brotræn

Gros: 2 regimenter
¾ eskadron
1 6 pds batteri
Reserve: 1 bataljon
¼ eskadron
1 12 pds batteri,

mens en kolonne mod Gudsø skulle bestå af
1 bataljon
1 eskadron
¼ 4 pds batteri.

På grund af overfyldningen af tropper i Koldings gader i den mørke vintermorgen blev Mülbes afmarch forsinket, men kl. 7 havde avantgarden nået Landerup Gaard og gros'et Almind, og der gjordes holdt dels for at lade tropperne få et hvil inden angrebet og dels for at vente på højre kolonne, der regnedes at kunne være ved Gudsø ved 8 tiden. Fremsendte patruljer havde meldt, at Havreballepasset var besat af infanteri, og at der var set såvel infanteri- som rytterpatruljer på den anden side af Elbodalen.

På vor side holdt 20. Regiment den dag forpoststillingen besat således (plan 22).

På højre fløj stod Bataljon II med 7. Kompagni som piket ved Bredstrup, 8. Kompagni ved Havreballepasset med 1 deling ved selve overgangen, 1 deling ved Kongsted og resten af kompagniet som piket ved vejkorset c. 900 m syd for Kongsted, mens 3. og 4. Kompagni med 1 kanondeling stod som hovedpost i Stovstrup. Bataljon II skulle ved fjendtligt angreb føre et sejt vigende forsvar og ved Heise Kro og Stovstrup så udholdende som muligt.

På venstre fløj stod af Bataljon I 5. Kompagni omkring Tavlov med 1 deling ved Taarup Gaard, 1 deling ved Tavlov kirke og resten som piket ved Tavlov Nebel, 1. Kompagni omkring chausseen Kolding – Snoghøj med 1 deling ved Krybily Kro, 1 deling ved Studsdal og resten som piket ved Sandager Gaard, mens 6. Kompagni var hovedpost ved Børup; 2. Kompagni var bortdetacheret med særlige opgaver. Bataljon I skulle på grund af sin udsatte stilling ikke føre nogen udholdende kamp, men i god orden vige ud for et angreb, idet 5. Kompagni skulle gå over Himmerigshus til Stovstrup Skov, 1. Kompagni over Hennebjerg Ladegaard til højderne nordøst for Erritsø og 6. Kompagni (hovedposten) først mod øst over Hennebjerg Ladegaard for om fornødent at kunne hjælpe det udsatte 1. Kompagni og derfra mod nord til Fuglsang Skov.

De 2 piketter – 8. Kompagni ved Havreballepasset og 1. Kompagni ved Sandagergaard – havde ordre til kl. 8 at fremsende hver en officerspatrulje på c. 20 mand til opklaring. Løjtnant Rosenstand fra 8. Kompagni passerede også Havreballepasset og rykkede til Højrup. Her blev han beskudt, og da han

ville gå tilbage, var passet og bakkerne øst derfor allerede besat af fjenden. Han forsøgte at slå sig igennem, men det mislykkedes, og han opløste derfor patruljen, for at man enkeltvis kunne søge at slippe over; det lykkedes kun for 7. 3 dage senere nåede løjtnanten med en enkelt mand i forklædning tilbage til sit regiment.

Ved 9-tiden havde den fjendtlige avantgarde angrebet Havreballepasset med 1 bataljon; feltvagten her gav straks ild, men måtte for den overlegne styrke straks trække sig tilbage til pikettet ved vejkorset, hvor også feltvagten fra Kongsted stødte til.

Da regimentschefen samtidig fik melding om den fjendtlige fremrykning, lod han hovedposten gå i stilling, hvorefter han red frem til 8. Kompagni, der stadig holdt sin stilling ved vejkorset, og gav det ordre til at gå tilbage til Stovstrup Skov; hertil beordredes også 7. Kompagni, der ikke var blevet angrebet, tilbage.

Den fjendtlige avantgarde fulgte efter og lod 2 kanoner køre op ved Torp; henimod kl. 10 var den nået frem til Heise Kro.

Ved Sandager Gaard skulle officerspatruljen netop til at rykke ud, da man så den fjendtlige højre kolonne rykke frem fra Gudsø. Den førtes af major v. Beeren, der havde ordre til kun at binde vore forposter, indtil den omgående bevægelse over Havreballepasset var lykkedes. Kl. 0830 åbnede vore feltvagter ilden imod ham, hvorefter de trak sig tilbage til pikettet, der skydende gik tilbage til hovedposten ved Børup. 5. Kompagni havde først fulgt bevægelsen, men måtte snart gøre holdt for ikke at blotte 8. Kompagnis venstre fløj og fulgte derefter dette kompagni til Stovstrup Skov.

Chefen for Bataljon I, major Schack, betragtede kun angrebet som en kraftig rekognoscering og regnede derfor med, at fjenden snart ville gå tilbage, så at 1. og 5. Kompagni kunne besætte deres stillinger igen. Chefen for 1. Kompagni, kaptajn Daue, gjorde meget kraftige modforestillinger, men majoren var ikke til at rokke, end ikke da han så de fjendtlige styrker gå over Havreballepasset. Følgen var, at han lod 1. Kompagni besætte Børups udkant med 6. Kompagni som reserve, og at fægtningen her blev holdt gående i en fuld time. Major Beeren udvidede dog efterhånden sit angreb, så han omfattede Daues venstre flanke, og til sidst måtte Schack give ordre til at gå tilbage til Hennebjerg Ladegaards skov, som de 2 kompagnier skulle besætte side om side, 6. Kompagni nordligst.

Kl. 10 fik general Mülbe melding om, at vore forposter fra Krybily trak sig tilbage mod Hennebjerg Ladegaards skov, og han sendte derfor 1 bataljon af gros'ets regiment med 2 husareskadroner ad Snoghøjvejen for at afskære vore kompagnier, og noget senere yderligere 2 bataljoner og nogle kanoner. Samtidig havde han forstærket sin styrke foran Stovstrup Skov med en bataljon og nogle kanoner.

Ved denne tid var general Wilster kommet tilstede for selv at tage ledelsen

af forsvaret. I fæstningen var der imidlertid blæst alarm, og 2 kompagnier af 21. Regiment med 6 kanoner var opstillet som reserve for forposterne, og ved 11-tiden lod general Wilster denne reserve rykke ud. Kort efter slog en fjendtlig granat ned, just hvor generalen holdt med sin stab. Hans og stabschefens heste dræbtes, han selv fik et sår i den ene arm, medens stabschefen fik det ene ben knust; også en af ordonnansernes heste blev ramt, men rytteren slap med en mindre kvæstelse. Stabschefen, kaptajn Hoffmann, døde af sine sår den 4. maj.

Oberst Neergaard, der nu overtog kommandoen over divisionen, lod den nævnte reserve indtage en optagestilling på begge sider af vejen til Stovstrup, c. 800 m vest for oversvømmelsen, og her samledes efterhånden de fleste af 20. Regiments styrker, og da fjenden ikke rykkede ud over Stovstrup, døde fægtningen efterhånden hen. Vore forposter forblev foran oversvømmelsen og den befæstede lejr.

Vi må nu tilbage til major Schack og hans 2 kompagnier. Majoren, der var til hest, havde ikke kunnet følge kompagniernes bevægelse over markerne, der var gennemblødte efter nattens voldsomme regn, men måtte ride en omvej ad de fastere veje. Han så derved, at fjenden var kommet tæt ind mod Stovstrup Skov, og da han kunne se 6. Kompagni i Ladegaard Skovs nordlige udkant, vinkede han det hurtigt tilbage; det fortsatte derfor mod Erritsø uden at få 1. Kompagni med. Daues kompagni havde jo været udviklet til kampe hele formiddagen, og det tog ham derfor noget længere tid at få det samlet i skoven, og da det lykkedes, kunne han ikke finde hverken majoren eller 6. Kompagni og besluttede derfor at gå tilbage. Men netop da han kom nord ud af skoven, så han en fjendtlig bataljon komme imod sig. Han søgte derefter mod øst gennem lavningen mod Brovad, men på vejen Vejle-Snoghøj viste sig en anden kolonne på 2 fjendtlige bataljoner, og han gik atter ind i skoven. Af en bonde fik han at vide, at fjendtlige husarer allerede var redet forbi mod Snoghøj, men han håbede at kunne slå sig igennem. Det lykkedes dog ikke, og han prøvede derfor at komme ned til stranden (Lillebælt) for muligvis der at få bådlejlighed, men pludselig blev han beskudt fra bakkerne rundt om og måtte, efter at have prøvet at optage kampen, overgive sig med sit kompagni. Klokken var da omkring 1330, og kompagniet havde været i fægtning siden 8-tiden. Den styrke, der havde omringet kompagniet, bestod af 2 bataljoner, 2 eskadroner og 4 kanoner.

Vore tab var 1 falden, 17 sårede, 174 fanger og 17 savnede, ialt 209, fjendens tab var 2 officerer og 18 menige.

Da de om Fredericia foreliggende oplysninger gik ud på, at den egentlige fæstningslinie (hovedvolden) var absolut stormfri, gav den tyske overkommando allerede natten til den 9. marts general Mülbe ordre til foreløbig at se bort fra yderligere offensive foretagender og indskrænke sig til en indeslutning af fæstningen på en sådan måde, at tropperne kunne få gode indkvarterings-

forhold, d. v. s. i en spredt indkvartering i passende afstand fra fæstningen. Mülbe efterlod derfor kun en avantgarde i Skærbæk, Børup og Tavlov Nebel med forposter i linien Damgård – Tårup, medens hovedstyrkerne blev trukket bag Elbodalen og udstillede poster i linien Tårup – Bredstrup. For at sikre mod udfald fra Fredericia blev Elbodalens vestside kraftigt befæstet.

Vore forposter forblev uden for fæstningen. Foran den befæstede lejr stilledes om dagen kun enkelte poster, om natten en sammenhængende vedetkæde c. 500 m fra værkerne. Nordre afsnits udenværker bevogtedes af 2 kompagnier, medens vestre afsnit havde 1 kompagni fremme, hvis vedetkæde stod c. 800 m vest for oversvømmelsen (plan 50).

5–600 m foran værkerne 1 og 2 skød sig fra stranden en slugt ind, der ikke kunne indses fra værkerne; den bekymrede derfor kommandanten en del, og han havde da også bedt om at få panserskibet »Rolf Krake« til bestrygning, men det lod sig ikke gøre. Derimod afløstes kanonbåden »Willemoes« af »Hauch«[1] med nogle kanonchalupper, og den 18. marts kom yderligere kanonbåden »Schrødersee«, hvorefter de 2 kanonbåde samt 2 chalupper fik station i Fredericia under kommandanten, medens 2 chalupper lå ved Fænø under 3. Division.

Lunding søgte efter kampen påny at få garnisonens styrke bragt op; alt, hvad han fik, var imidlertid en erstatning fra rekrutskolerne i Nyborg, Odense og på Kronborg; ved denne sidste tilgang kunne man udskille 800 mindre pålidelige sydslesvigere af 13. Regiment og formere dem i en særlig arbejdsbataljon. Denne bataljons 4 kompagnier skulle hver nøjes med 1 løjtnant, 4 underofficerer og 4 underkorporaler, men selv denne meget ringe befalingsmandsstyrke lykkedes det aldrig at præstere.

Den 11. marts søgte tyskerne ved en fremrykning syd om Fredericia at skaffe sig oplysning dels om fæstningens styrke på sydfronten og dels om det danske forsvars styrke på Fyn; ved denne lejlighed deltog ½ 6. Feltbatteri, der var i stilling ved Kongebro (tæt øst for den nuværende Lillebæltsbros sydlige landpille), i ildkampen. Den 14. marts foretog fjenden en ny rekognoscering med en kolonne over Havreballepasset og Stovstrup og en over Bredstrup og Stallerup, men disse kamphandlinger indskrænkede sig til en skydefægtning på lang afstand med forposterne. Mülbe kunne dog indberette, at den befæstede lejrs værker og armering endnu var ufuldendte, og han mente ikke, den ville kunne modstå et voldsomt angreb.

I løbet af den 15. og 16. marts indløb til Fredericia meldinger om store fjendtlige troppeforskydninger gennem Horsens sydpå. Det skyldtes, at da Hegermann var gået til Mors, besluttede Wrangel at forsøge et angreb på Frederica med 1 østrigsk brigade syd for Stovstrup og 2 preussiske nord derfor

---

1) »Hauch« havde (side 114) 1 stk. 18 pds. riflet kanon, medens »Willemoes« — som de øvrige kanonbåde — kun førte 2 stk. 30 pds. glatløbede.

samt 1 østrigsk som reserve. Natten til den 20. skulle batterier anlægges, og ved daggry skulle ilden åbnes, se nærmere herom side 305 f.

Den 17. marts lod Mülbe foretage en ny rekognoscering med en kolonne over Havreballepasset mod Stovstrup, en anden over Egum mod Fredericia og en tredie over Vejlby mod Kirstinebjerg. Fremrykningen begyndte kl. 10, og forposterne vest for oversvømmelsen blev tvunget tilbage, men genindtog deres pladser, da fjenden kort efter middag atter gik tilbage. Vore tab var 1 død og 4 sårede af 20. Regiment og 3 fangne af 14. Regiment. Om aftenen meldte Mülbe, at armeringen af værkerne 1 og 2 utvivlsomt og af de øvrige sandsynligvis var fuldendt, men at der stadig arbejdedes på løbegravene mellem værkerne.

Angrebene foranledigede Lunding til at ændre besættelsen af afsnittene, således at nordre og vestre afsnit fremtidig (jfr. side 238) kun skulle have hver 3 bataljoner, mens der i den befæstede lejr skulle være 4.

Overkommandoen havde den 14. marts godkendt et af 3. Division fremsat forslag om anlæg af batterier på Fyn ved Lillebælt, og man var også straks gået i gang med arbejdet, men det blev ikke til stort, thi der manglede såvel tilstrækkeligt mandskab til anlægget af batterierne som tilstrækkeligt med ammunition, skyts og artillerister. Følgen var, at da angrebet begyndte den 19. marts, var kun et batteri ved Hindsgavl færdigt, og den 2. april 2 batterier, ved Strib og Kongebro (lige over for Snoghøj), medens dette først den 18. april skete ved et fjerde batteri, og med artillerister kneb det stadig, således at disse batterier, da Fredericias rømning begyndte den 26. april, endnu ikke var fuldt bemandede, skønt Overkommandoen adskillige gange over for Krigsministeriet havde krævet manglerne afhjulpet, idet der henvistes til, at sikringen af Fyns kyster var ganske utilfredsstillende.

At spørgsmålet var alvorligt, vil forstås, når det oplyses, at samme dag, den 14. marts, Overkommandoen godkendte 3. Divisions indstilling, skete følgende i Berlin.

På denne dag afholdtes en konference, hvorunder general Moltke udtalte, at erobringen af Dybbøl og besættelsen af Nørrejylland ikke hurtigt nok kunne tvinge den danske regering til eftergivenhed; det kunne kun ske under indsættelse af den preussiske flåde. 3 dage senere mødte generalen med et gennemarbejdet forslag, hvori anførtes, at det sted, hvor man kunne sætte et kombineret flåde- og hærangreb ind med størst virkning, var Fyn. Han foreslog, at 2–3 korvetter og 18 dampkanonbåde skulle bryde den danske blokade, sejle op gennem Storebælt nord om Fyn og om natten bane sig vej forbi Fredericia og Strib for her at dække og støtte en overgang fra Jylland til Fyn. Efter en voldsom artilleriforberedelse fra land og sø skulle 4 bataljoner og 1 batteri overskibes f. eks. fra partiet om Skærbæk til Hindsgavl. En vending ville højst tage 2 timer, i løbet af en formiddag kunne således 12 bataljoner,

Plan 22

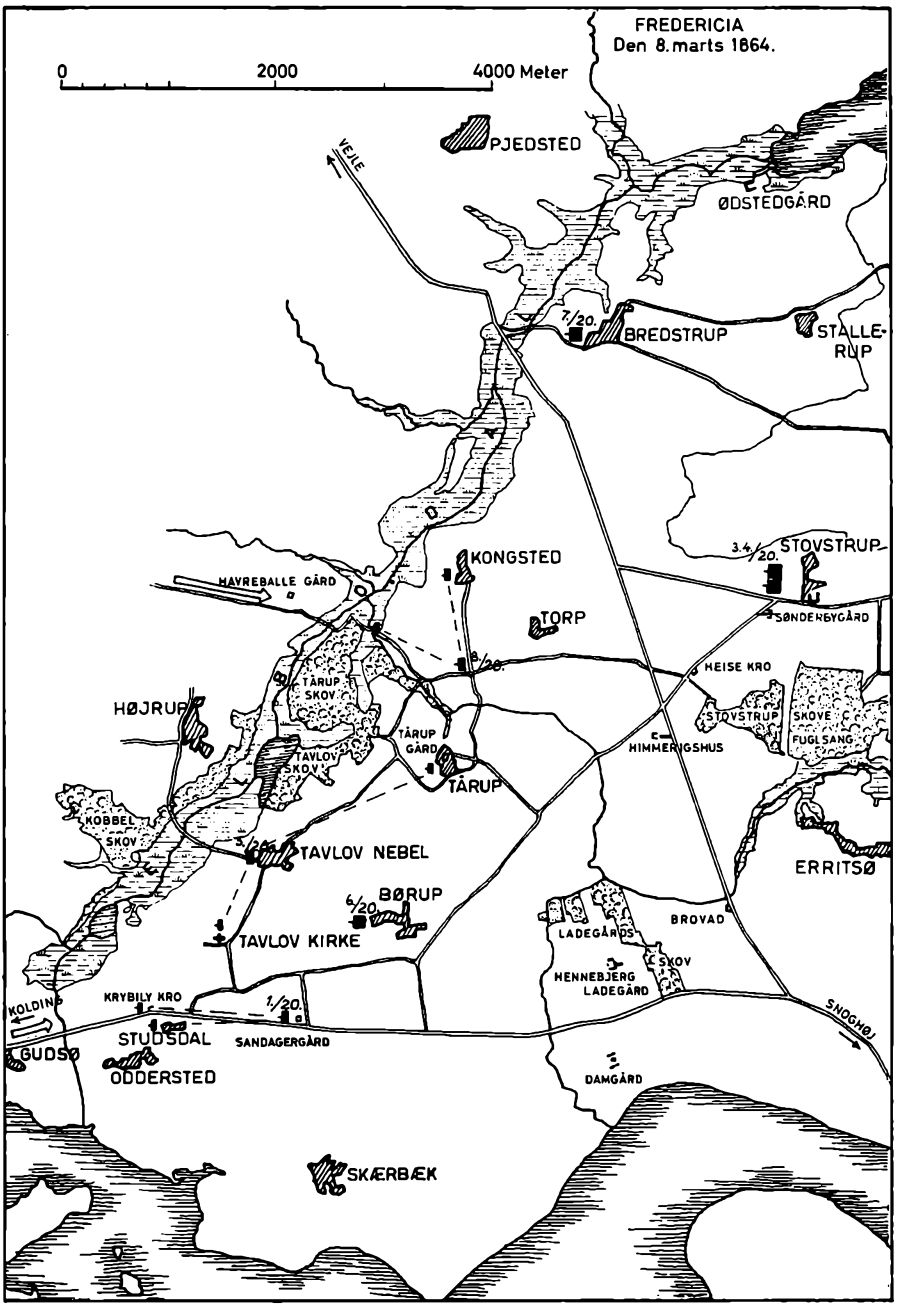
FREDERICIA
Den 8. marts 1864.
0
2000
4000 Meter
VEILE
PJEDSTED
ØDSTEDGÅRD
7/20.
BREDSTRUP
STALLE-
RUP
KONGSTED
3.4/20.
STOVSTRUP
HAVREBALLE GÅRD
TORP
SØNDERBYGÅRD
HEISE KRO
TÅRUP
SKOV
HØJRUP
TÅRUP
GÅRD
STOVSTRUP
SKOVE
FUGLSANG
HIMMERIGSHUS
TAVLOV
SKOV
TÅRUP
KOBBEL
SKOV
TAVLOV NEBEL
ERRITSØ
BØRUP
6/20.
TAVLOV KIRKE
LADEGÅRDS
BROVAD
SKOV
HENNEBJERG
LADEGÅRD
KRYBILY KRO
1/20.
KOLDING
SNOGHØJ
STUDSDAL
SANDAGERGÅRD
GUDSØ
ODDERSTED
DAMGÅRD
SKÆRBÆK

3 batterier og noget rytteri være overført, og heroverfor havde den danske Overkommando ikke styrker af betydning at sætte hurtigt ind.

Moltkes vovede plan[1] kom dog aldrig til udførelse. Formentlig har det negative resultat af forsøget på den 17. marts ved Svinemünde at bryde krigsblokaden i Østersøen (side 293 f) været medbestemmende herfor; muligvis har selve dette forsøg været en arrangementsprøve på planen.

DYBBØL

Tilbagegangen fra Flensborg til Dybbølstillingen. Tjenestens ordning og stillingens forstærkning.

Den lange kolonne af tros og træn var brudt op fra Flensborg lørdag den 6. februar kl. 18 og sneglede sig i den bælgmørke nat mod Sønderborg. Vejen blev under den stærke trafik og det voldsomme snefald slebet isglat, så hestene styrtede, og vognene skred ud i grøfterne, hvor de ofte måtte efterlades, og kolonnen kom derfor efterhånden kun frem med en hastighed af 1 – 1½ km i timen; søndag morgen ved 7–8-tiden passerede de forreste vogne Dybbøl, mens de bageste endnu var ved Rinkenæs (plan 15), hvor de blev indhentet af troppekolonnen, som derved sinkedes.

Infanterireserven havde til at begynde med dækket opbruddet fra Flensborg, og 15. Regiment måtte allerede tæt nord herfor afvise preussiske ulaner, der derefter hurtigt blev forjagede af vore dragoner. Kl. 1045 var Kruså passeret og broen sprængt, og kort efter overtog 1. Division sikringen.

Under tilbagetoget tog først Infanterireserven og senere 1. Division med sig de efterladte vogne og heste, der kunne transporteres, ja 8. Regiments mandskab slæbte endog en kanon med sig, og i løbet af den 8. sendtes bespændinger ud fra Sønderborg for at opsamle disse vogne og føre dem til Sønderborg. Tabet af materiel blev derved forholdsvis ringe, og den bortkasten af personlige våben og udrustning, som ofte i krigshistorien har kendetegnet marchvejen for en under vanskelige forhold tilbagegående hær, viste sig ikke her. Hæren efterlod sig ikke spor, der for fjenden røbede den udmattelsestilstand, hvori den vitterligt befandt sig.

I løbet af den 7. om aftenen nåede hærens hovedstyrke – 3. Division, 2. Division og Infanterireserven – i stærkt udmattet stand Als. I Sønderborg søgte en del afdelinger kvarter, hvor de kunne finde det; trænet kørte op enten på markerne uden for byen eller i gaderne, og i flere dage gik der stadig løsgående heste rundt i byen. Kun med yderste besvær nåede enkelte regimenter ud på Kjær halvø eller til Ulkebøl.

---

1) Væsentlig mere pessimistisk var Moltke med hensyn til mulighederne for at få hjælp fra den preussiske flåde under en overgang til Als Nordland, jfr. side 316 f.

1. Division nåede ved midnatstide egnen om Nybøl, og den 8. om morgenen besatte den med 3. Brigade Dybbølstillingen og med 1. og 2. Brigade en forpoststilling fra Vemmingbund til Alssund. Den 10. afløstes divisionen af 6. Brigade med 1 regiment som skansebesætninger og reserve og 1 regiment som forposter.

Såsnart Overkommandoen samledes i Sønderborg, gav den sig med den største energi i gang med det uhyre arbejde at ordne forsvaret af Dybbølstillingen, fordelingen af tropper m. m. Men den 7. om aftenen kom krigsministerens telegram om, at de Meza og Kauffmann straks skulle afgå til København og midlertidigt overlade kommandoen til general Lüttichau med major Stjernholm som stabschef. At fjerne overgeneralen netop i dette øjeblik, hvor armeen mere end nogensinde trængte til en fast og myndig hånd, var ganske uforsvarligt uden hensyn til, om ministeren billigede tilbagetoget eller ej. General Lüttichau var ganske vist en særdeles samvittighedsfuld mand og en dygtig artillerist, men han var aldrig blevet uddannet til troppefører. Han var selv klar over denne brist, og det gjorde ansvaret endnu tungere for ham. Major Stjernholm var en anset officer, som de Meza i sin tid havde udpeget som sin stabschef. Han var praktisk dygtig og kundskabsrig, men næppe den personlighed, der måtte kræves under disse uhyre vanskelige forhold.

Det første, man tog fat på, var afsendelsen af 3. Division til Fredericia, og den 9. afgik 8. og 9. Brigade (sammen med 1. Fæstningskompagni) med dampere, medens 7. Brigade først måtte reorganiseres efter kampen ved Sankelmark; divisionens rytteri og artilleri sendtes foreløbig til østsiden af Als, indtil det kunne overføres.

De øvrige større dispositionsenheder tildeltes faste kvarterområder, hvortil tropperne vendte tilbage fra en turnus i stillingen. Overkommandoen, divisionsstabene, fæstningkompagnierne og ingeniørkompagnierne indkvarteredes i Sønderborg.

Det varede nogle dage, inden indkvarteringen, naturalforplejningen og fourageringen bragtes endeligt i orden, og i denne tid led både mennesker, heste og materiel meget, men allerede den 9. begyndte det at hjælpe, og samme dag bestemtes det, at 4. Regiment skulle overtage forsvaret af Kjær Halvø, og da brigadechefen, general Wilster, havde afløst general Steinmann som chef for 3. Division, ophævedes 4. Brigade, 4. Regiment lagdes direkte under divisionen (2.), og brigadens andet regiment (6.) indgik i 5. Brigade, som derved fik erstatning for det til 4. Division afgivne 7. Regiment.

Fra den 11. blev tjenesten i Sundeved fastlagt. Når bortses fra 4. Regiment samt fæstnings- og ingeniørkompagnierne, rådedes der til den skiftevise tjeneste i Dybbølstillingen over 12 regimenter, 6 eskadroner og 9 feltbatterier, og denne tjeneste ordnedes således, at der på skift 3 døgn ad gangen var:

I Sundeved 1 regiment, der udstillede piketter og feltvagter med poster i en linie (regnet fra syd) fra Vemmingbund, langs sydkant og vestkant af Bøffelkobbel, vestkant af Stenderup Skov, vest om Stenderup Mose, nord om Ragebøl Skov til Alssund.[1]

1 regiment, der stillede 2 hovedposter, hver på 1 bataljon, den ene ved Dybbøl kirke og den anden i Dybbøl by.

1 regiment med 1 bataljon fordelt som skansebesætninger og 1 bataljon som reserve bag skanserne .

2 eskadroner (senere kun 1), der opstilledes som piket bag skanserne og iøvrigt brugtes til ordonnans- og patruljetjeneste.

¼ feltbatteri, der tog opstilling på Flensborgchausseen, senere yderligere ¼, der tog stilling på Aabenraachausseen

I Sønderborg 2 regimenter som hovedreserve.

De øvrige tropper lå i hvilekvarterer på Als.

De 3 regimenter i Sundeved skiftede rundt, således at de hver kom 1 døgn som forpost (piket og feltvagt), 1 døgn som hovedpost og 1 døgn i skanserne.

Hovedreserven skulle ved alarmering besætte brohovederne.

Afløsningen fandt sted kl. 10, og regimenternes turnus var fra den 11. til den 22. februar:

	Forposter	Hovedposter	I skanser og reserve	Reserve i Sønderborg
11. – 12.	12.	5.	10.	
12. – 13.	10.	12.	5.	3. Brigade (16. 17.)
13. – 14.	6.	8.	15.	
14. – 15.	8.	15.	6.	
15. – 16.	15.	6.	8.	
16. – 17.	16.	3.	17.	1. Brigade (2. 22.)
17. – 18.	3.	17.	16.	
18. – 19.	17.	16.	3.	
19. – 20.	22.	2.	18.	6. Brigade (5. 10.)
20. – 21.	2.	18.	22.	
21. – 22.	18.	22.	2.	

Den tyske overkommandos plan gik oprindelig ud på med mindre styrker at iagttage Dybbøl og Fredericia og holde resten samlet for med overlegne kræfter at kunne møde et dansk frembrud fra en af flankestillingerne; men

[1] Opstillingen ses på plan 25, men beskrives ikke nøjere her, da den allerede efter kampen den 18. februar (side 254) ændredes noget; bl. a. blev vedetlinien og feltvagt 3 trukket bag Stenderup Mose, jfr. plan 26.

allerede i dagene op til den 11. februar (jfr. side 214) ændredes dette til, at Dybbølstillingen uden egentligt angreb skulle *indesluttes* og de danske tropper dér *bindes*, således at en større troppestyrke ikke kunne overføres derfra til Fyn eller Jylland. Den ændrede opgavestilling krævede naturligvis flere tropper, og det blev derfor det største korps – I Korps — der sattes ind mod Dybbølstillingen, og fra den 12. februar besatte dette korps en forpoststilling fra Nybøl Nor over Avnbøl til Als Fjord, c. 4 km fra den danske. Senere blev det (side 266) til et regulært angreb.

Den danske overkommando havde under tilbagetoget fra Danevirke fulgt hovedstyrken over Flensborg til Sønderborg, og i de første dage derefter fandtes der stadig vigtige opgaver, der bedst løstes herfra: 3. Divisions transport til Fredericia, organisation af styrker og kommandoforhold i Sundeved og på Als, videretransport af materiel, aftaler med flåden m. m. Men fra omkring den 11. februar burde dette arbejde være sluttet for Overkommandoens vedkommende; dens plads måtte herefter været et sted, hvorfra den uden at påvirkes af de stedlige begivenheder kunne lede krigens førelse på alle 3 krigsskuepladser, i Sundeved, ved Fredericia og i Nørrejylland. Det havde derfor været rettest, at den havde overgivet kommandoen i Sundeved til en af generalerne og forlagt hovedkvarteret til Fyn, som general Bülow i en lignende strategisk situation gjorde i 1849. Denne store beslutning kunne dog naturligvis kun træffes af overgeneralen og ikke af nogen stedfortræder, men de Meza var den 7. februar kaldt til København sammen med Overkommandoens stabschef. At ejheller senere den nye overgeneral, general Gerlach, gjorde ændring i dette forhold, men forblev på denne – strategisk set – afsides krigsskueplads kan muligvis forklares ved, at han fortsat levede i håbet om, at de Meza ville komme tilbage, eller måske var det blot efter inertiens lov.

Som forholdene udviklede sig, blev Overkommandoens opmærksomhed i de følgende måneder helt opslugt af kampene om Dybbølstillingen – dens »egen« krigsskueplads –, og de 2 nordlige hærgrupper fik klare sig selv og – hvad værre var – blev unyttede kort i Overkommandoens hånd.

Dybbølstillingen (plan 23) var jo langt fra blevet færdig i 1861, og siden var ikke større ting blevet gjort; først ved udgangen af december 1863, erindres det, blev arbejdet befalet genoptaget også her, men på dette tidspunkt – og i denne situation – måtte arbejderne i Danevirkestillingen naturligvis have førsteretten; her var langt den største del af hæren under samling, og her skulle fjenden i hvert fald første gang standses, måske gik han aldrig videre. Da dernæst kulden i de korte januardage næsten gjorde alt jordarbejde umuligt, er det ligetil, at der ikke var sket stort, da hæren kom tilbage fra Danevirke.

I skanserne var skytset i det væsentlige kommet på plads, og hindringsarbejder var påbegyndt i enkelte af dem, en skibsbro var bygget over Alssund

lidt norden for den permanente pontonbro – Frederik VIIs bro – i Sønderborg, og oprettelsen af en færgeforbindelse til supplering var påbegyndt. Men der manglede endnu meget, først og fremmest rydninger i forterrænet og dettes indretning for forposternes kamp, skansernes hindringsbælter og jorddække over blokhusene, løbegrave imellem skanserne samt dækningsgrave bag skanselinien. Som opholdsrum for besætningerne rakte de 7 blokhuse i de lukkede værker (se plan 24) ikke til, og til løbegravsbesætningerne og de åbne skansers besætninger var der slet intet; et krav i så henseende lå datidens såvel soldatermæssige som fortifikatoriske tanker fjernt, når det – som ved Dybbølstillingen – drejede sig om feltbefæstning; som en meget vigtig del af stillingens indretning med et *længere og hårdnakket forsvar* for øje skulle dog snart krav om underbringelse af i hvert fald en vis (den vagtfrie) del af tropperne i stillingsområdet melde sig. Dette gjaldt naturligvis også brohovederne. På Als manglede først og fremmest det tilstrækkelige antal batterier langs Alssund, idet der kun fandtes de 3 fra 1. slesvigske krig stammende, tæt om Sønderborg liggende (jfr. side 143) Møllebatteriet, Kirkebatteriet og Flankebatteriet; endvidere måtte der opføres barakkelejre både til forsvarsstyrkerne på Kjær halvø og til de hvilende styrker på Als samt en del særlige anlæg.

Efter at tropperne var kommet nogenlunde til kræfter på Als, tog man den 10. februar fat med fuld kraft på at indhente det forsømte, men arbejdet hæmmedes stadig af vintervejret og dagenes korthed (for det efterfølgende, se plan 23 og 51).

I forterrænet indtil c. 700 m fra skanselinien sløjfedes hegn og bygninger, der kunne danne ly og dækning for angriberen, det gjaldt således Surløkkegårdene, Øster Dybbøl, og gården foran løbegraven mellem skanserne II og III; omkring midten af marts sløjfedes også husene i den nærmeste del af Vester Dybbøl. En indretning af en del af disse bygninger til forsvar ville have kunnet støttet vore forposters kamp og derved sinket fjendens angreb på hovedstillingens men det måtte man afstå fra, da man ikke kunne vide, hvor lang tid, vi ville få, inden fjenden skred til et alvorligt angreb.

I skanselinien var de vigtigste arbejder for det første at bringe selve skanserne i fuld forsvarsstand ved at forsyne dem med hindringer (stormpæle og palisader) i gravene og på glaciserne og at give blokhusene et overdække og nogen sidedækning[1]) af jord; blokhusene viste sig dog – da artilleribeskydningen for alvor satte ind – at være rene fælder, idet de selv med jorddække ikke var i stand til at modstå beskydningen af det belejringsartilleri, der kom i anvendelse, og som en feltbefæstning aldeles ikke var beregnet for.

Samtidig blev skanserne indbyrdes forbundet med løbegrave, hvorfra

[1]) Hensynet til ikke at indskrænke det frie rum i skanserne mere end nødvendigt gjorde, at siderne kun jorddækkedes på den nederste del.

infanteriforsvaret først og fremmest skulle føres, men hvor der også anlagdes placement for feltskyts, og på venstre fløj – senere langs hele linien – gravedes dækningsgrave c. 30 m bag skanselinien.

I Skanse I blev venstre flanke forhøjet af hensyn til eventuel artilleriild fra Broagerland, og i Skanse V og VII – de eneste, der ikke havde fået krudtmagasiner – byggedes krudtmagasiner af træ. Skansernes bestykning i begyndelsen af februar er vist på plan 23; det skal bemærkes, at bestykningen både i Sundeved og på Als af og til ændredes; bl. a. tilførtes og opstilledes en del riflet skyts.

Foran skanselinien i en afstand af 70 – 100 m opstilledes – navnlig på venstre fløj – trådhegn af nedtagne telegraftråde, og foran Skanse I – III lagdes yderligere c. 400 harver ud som hindring, og på hver af de 2 fløje lagdes forhug mellem skrænten og strandkanten.

Bag skanserne oplagdes efterhånden depoter af sandsække, skansekurve og faskiner m. m. til skansernes hurtige istandsættelse.

Bag stillingen – både ud til den og parallel med den – suppleredes vejnettet med kolonneveje og nærmest skanserne gjordes der åbninger i hegnene for at skaffe fri bevægelighed i alle retninger.

Efter at det i begyndelsen af marts var blevet klart, at hovedangrebet ville komme syd for chausseen, blev der fra Skanse IV mod sydøst til Vemmingbund gravet en tilbagetrukket linie bestående af en løbegrav og 2 lynetter (a og b); i lynetterne samt i et kanonplacement (c) i løbegraven opstilledes kanoner; linien var færdig den 22. marts. Endnu et kanonplacement (d) blev bygget tæt sydvest for Dybbøl Mølle til beskydning af chausseen og terrænet bag Skanserne IV, V og VI; det kom senere til at indgå i en nordlig forlængelse af den tilbagetrukne linie, der påbegyndtes omkring den 7. april.

I de 2 brohoveder (nordre og søndre), der stammede fra den 1. slesvigske krig, blev afstukket banketter til infanteriforsvar, og i det nordre lavedes kanonbænke for og opstilledes 4 kanoner, ligesom der opstilledes et krudtmagasin, naturligvis af træ. Begge de 2 brohoveders flanker forlængedes med palisader til strandkanten, og foran palisaderingen nedrammedes småpæle; foran brohovederne gravedes ulvegrave og lagdes forhug. Endvidere gravedes løbegrave til deres indbyrdes forbindelse, og fra det nordlige tværs over chausseen til Alssund. Endelig sløjfedes hegn og bygninger med undtagelse af cikoriefabrikken, der indgik i brohovedstillingen og indrettedes til forsvar.

Da begge de 2 broer udmundede i det nordre brohoved, blev den tidligere påbegyndte færgeforbindelse færdiggjort mellem søndre brohoved og pynten ved Sønderborg Slot.

For at hindre fjenden i at ødelægge broerne og færgeforbindelsen ved at sende tømmerflåder eller andet med strømmen ned imod dem udlagdes på

begge sider af disse forbindelser – henholdsvis 300 m nord for den nordre bro og i en linie i nærheden af slottet – bomme, der bar netspærringer.

På Als færdiggjordes de nævnte tre gamle værker omkring Sønderborg, Møllebatteriet, Kirkebatteriet og Flankebatteriet (nævnt fra syd). De to førstnævnte havde til opgave i tilfælde af et fjendtligt gennembrud af Dybbølstillingen at virke mod stillingens bagland og i givet fald at dække en tilbagegang over Alssund ad de ved Sønderborg værende broer; Flankebatteriet havde først og fremmest til opgave med sin ild at flankere Skanse X og løbegraven mellem denne skanse og Alssund.

Endvidere opførtes en række nye batterier på Kiær Halvø med hovedformål at kunne virke mod et eventuelt forsøg på at omgå Dybbølstillingen ved at gå over Alssund.

Sønderborg slot indrettedes til infanteriforsvar.

De nævnte arbejder var i hovedsagen færdigudført omkring midten af marts, og det var ikke lidt, der var nået til forbedring af stillingen, men den var og blev – først og fremmest i sin evne til at yde dækning – en *feltbefæstet* stilling, og i denne skulle den danske soldat til den bitre ende gennemføre et forsvar overfor en velorganiseret og veluddannet hær med *belejringsartilleri.*

Straks efter at hæren var rykket ind i Dybbølstillingen, påbegyndtes bygning af hytter for skansernes vagtfrie styrker; de måtte lægges uden for skanserne, thi indenfor var der ikke plads – og blev der navnlig ikke, da det efterhånden på grund af det fjendtlige artilleris ild blev nødvendigt at opfylde en del af skansernes frie rum[1)] med traverser og andre dækningsforanstaltninger. For stillingsreserverne i Sundeved opførtes 700 m vest for brohovederne 2 barakkelejre, 1 på hver side af Sønderborgchausseen og hver for 1 regiment; de blev taget i brug henholdsvis den 15. og 17. februar (plan 23). Senere byggedes 1 regimentslejr ved Åbenråvejen, der toges i brug den 6. april. En yderligere bygning af barakker for ialt 1 regiment, men spredt ud kompagnivis langs stillingen, til brug for stillingsbesætningerne, måtte opgives 1 uge ind i april på grund af den fjendtlige artilleriild. Af samme grund måtte det fra den 13. april opgives at benytte de 3 regimentslejre.

Fra dette tidspunkt måtte besætninger i skanser og løbegrave søge en nødtørftig dækning ved at grave sig ind i jordskråningerne, og reserverne bivuakere under åben himmel.

Også på Als udførtes barakkelejre og kolonneveje og endvidere stalde, magasiner, værksteder og lazaret; på sydsiden – ved Høruphav – byggedes landbro til ind- og udskibning.

1) Jfr. noten på side 250.

Plan 23

Kampen den 18. februar.

Allerede fra den 9. februar havde tyskerne begyndt at føle sig frem med patruljer mod vore forposter, og de fortsatte dermed den 10., den 12. og den 16., hvorved vi både led og tilføjede angriberen mindre tab, men først natten til den 17. begyndte han en egentlig fremrykning, idet han denne nat ved Egernsund færgede 2 bataljoner over til Broagerland, af hvilke den ene forblev ved overgangsstedet, medens den anden udstillede forposter. Den 17. sloges en pontonbro over Egernsund. Melding herom indkom til Overkommandoen den 17. om eftermiddagen, og den bad orlogskaptajn Muxoll om den 18. om morgenen i forbindelse med et påtænkt landværts angreb at sende panserbatteriet »Rolf Krake« ind i Flensborg fjord for at skaffe oplysninger om, hvad der foregik og skyde broen i sænk. Det landværts angreb blev dog hurtigt opgivet, medens »Rolf Krake«s fremstød gennemførtes (se nærmere herom side 281).

Samtidig hermed foregik en fjendtlig fremrykning (se plan 25), idet Prins Friederich Carl havde beordret sin artillerichef og sin ingeniørchef til fra højderne omkring Dynt at foretage en besigtigelse af Dybbølstillingens venstre fløj, og denne rekognoscering skulle 11. Brigade – som allerede havde sendt dele af sin styrke ind på Broagerland – dække ved en fremrykning over Smøl. Da »Rolf Krake«s angreb mod Egernsund nu satte ind, gik prinsen ud fra, at der samtidig ville ske et udfald fra Dybbølstillingen, hvorfor han gav sin 12. Brigade ordre til kraftigt at støtte 11. Brigade ved en fremrykning langs Flensborg-Sønderborgvejen, ligesom 26. Brigade skulle følge med frem tilvenstre for 12.

12. Brigade sendte mellem kl. 9 og 10 et kommando på 2 bataljoner, 1 eskadron og 1 batteri frem ad landevejen sikret tilhøjre af 1 kompagni langs Nybøl Nor og tilvenstre af 4 kompagnier med 1 eskadron.

På dansk side var på dette tidspunkt 17. Regiment ved at afløse 3. Regiment som forposter, jfr. oversigten på side 248, og da afløsningen var endt, havde 17. Regiments Bataljon I besat forpostliniens venstre fløj, medens 16. Regiment dannede 2 hovedposter, hver på 1 bataljon.

Fjenden benyttede de mange levende hegn godt til skjul under fremrykningen. Både feltvagt 1 og 2 i det venstre afsnit blev derfor overraskende – og samtidigt – angrebet såvel i fronten som fra Stenderup og måtte gå tilbage mod Dybbøl Kirke uden at få tid til at sende melding til nabofeltvagterne. Feltvagt 3 optog modigt kampen, men da den blev beskudt af artilleri fra Nybøl og omringet, måtte den overgive sig; den afløste feltvagt af 3. Regiment var ikke nået længere tilbage end til det nordøstlige hjørne af Bøffelkobbel, da den pludselig blev beskudt i flanken på 100 m afstand af en skyttekæde, der kom fra Stenderup Skov, den tog straks front mod nord og trak sig derefter tilbage mod Hvilhøj.

I det klare vejr havde feltvagterne 4, 5 og 6 god oversigt over forterrænet og kunne derfor under kraftig modstand trække sig tilbage i rette tid, idet 5 og 6 fik støtte af et halvkompagni, der var sendt frem fra pikettet ved Dybbøllund, feltvagterne fortsatte tilbagegangen, og pikettet fulgte springvis efter til Avnbjerg.

Pikettet ved Hvilhøj tog stilling tværs over chausseen og holdt denne stilling, indtil Dybbøllund-pikettet var kommet i højde med det og fulgte derefter med til Avnbjerg.

De 2 hovedposter (16. Regiment) havde hver afgivet 1 kompagni til arbejde i skanserne, men besatte med de øvrige kompagnier partiet om Vester Dybbøl.

Den danske Overkommando, der var alarmeret af skydningen, og som dagen forud havde fået efterretninger, der tydede på et preussisk fremstød den 18. og derfor havde adviseret divisionerne om at være forberedt på hurtig udrykning, sendte i formiddagens løb 1 brigade (der var hovedreserve

i Sønderborg) samt 6. Regiment over i Sundeved og gav ved 1-tiden general Gerlach ordre til at tilbageerobre Stenderup Skov, men inden dette angreb kom igang, afbrød preusserne kampen og gik tilbage, idet man var blevet klar over, at intet fra dansk side truede rekognosceringen på Broagerland, hvilken iøvrigt nu også var tilendebragt.

Medens preusserne kun mistede 3 sårede, var vort tab 101 mand, nemlig 6 faldne, 37 sårede, 45 fanger og 13 savnede.

Kampen havde vist, at forposternes venstre fløj under et angreb fra vest og syd var meget udsat med det skarpe knæk ved Bøffelkobbels sydvesthjørne; der fandt dog ingen ændring sted her.

Plan 24

Dybbølstillingen

SKITSE OVER SKANSERNES INDRE I BEGYNDELSEN AF FEBRUAR

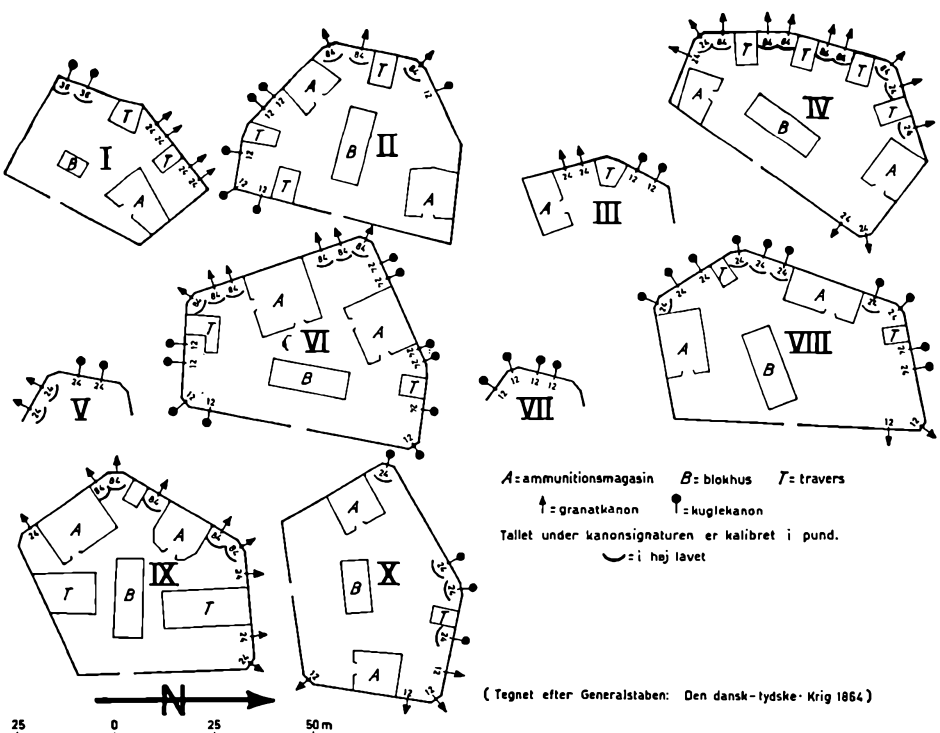

Den 19. ville fjenden foretage en rekognoscering mod vor højre fløj, men måtte opgive det på grund af snevejr; den 20. gentog han derfor forsøget,

idet 2½ kompagni og ¼ eskadron af 26. Brigade rykkede frem mod vore forposter sikret til højre af 1 kompagni over Stenderup og tilvenstre af et kombineret kommando mod Sandbjerg. Ligesom dagen før var det et stærkt snefald, og det gjorde det muligt for angrebet at komme ubemærket ind på vore poster, der trak sig tilbage mod Stavgaarde og Ragebøl, men på grund af det tætte snefald døde fægtningen hurtigt hen. Vort tab var 4 faldne og 11 sårede, mens fjenden kun mistede 3.

Fægtningen bevirkede, at mens der som nævnt (side 248) som hovedposter hidtil havde stået 1 bataljon ved Vester Dybbøl og 1 bataljon ved Dybbøl Kirke, blev den sidste nu mindsket til ½ bataljon, og den anden halvbataljon posteredes som hovedpost ved Pythuse på Åbenråvejen.

Den 21. blev vor højre fløj igen angrebet; der opstod en kort skydefægtning uden tab for nogen af parterne, men fjenden besatte Sandbjerg Mølle og en gård lidt syd derfor, og hans forposter stod nu ganske tæt på vore. Som følge deraf blev vore feltvagter på højre fløj forstærkede med 1 kompagni, så de hver blev på ½ kompagni, og samtidig trukket lidt tilbage, således at feltvagt 1 kom til at stå ved Ravnskobbel, feltvagt 2 på Aabenraavejen vest for Ragebøl Skovs sydkant, feltvagt 3 i den nordvestlige del af Ragebøl og feltvagt 4 ved vejen til Stenderup. Der stilledes 3 piketter, nemlig ½ kompagni ved Lillemølle, 1 kompagni ved Ragebøl Kro og ½ kompagni ved Ledet.

Kampen den 22. februar.

For at benytte den mislige situation, vore forposter var kommet i ved 11. preussiske Brigades besættelse af Broagerland, havde Prins Friederich Carl planlagt et angreb mod Hvilhøj såvel fra Smøl som fra Stenderup; han regnede herved at kunne afskære vore feltvagter i Bøffelkobbel og trænge så langt frem, at man kunne få indblik i Dybbølstillingens centrum.

Den 22. februar skulle 6. Division med en knibtangmanøvre angribe Bøffelkobbel, idet 11. Brigades frie del fra Smøl rykkede frem mod den østlige del af Bøffelkobbel, 12. Brigades ene regiment fra Nybøl langs Flensborgchausseen gik mod den vestlige kant af Bøffelkobbel og det andet regiment over Stenderup mod Stenderup Skov, og samtidig skulle 13. Division med 26. Brigade gå over Sottrup mod Ragebøl med et detachement over Sandbjerg, medens 25. Brigade fulgte som reserve.

Vor Overkommando havde allerede i forvejen fået underretning om, at der kunne ventes et stort natligt angreb og havde derfor beordret forhøjet beredskab i skanserne; men den ville ikke ændre forpoststillingen, skønt den var klar over den fare, dennes venstre fløj svævede i.

Den 21. om morgenen havde 18. Regiments Bataljon I overtaget feltvagter og piketter foran stillingens sydlige del, se plan 26.

Plan 25

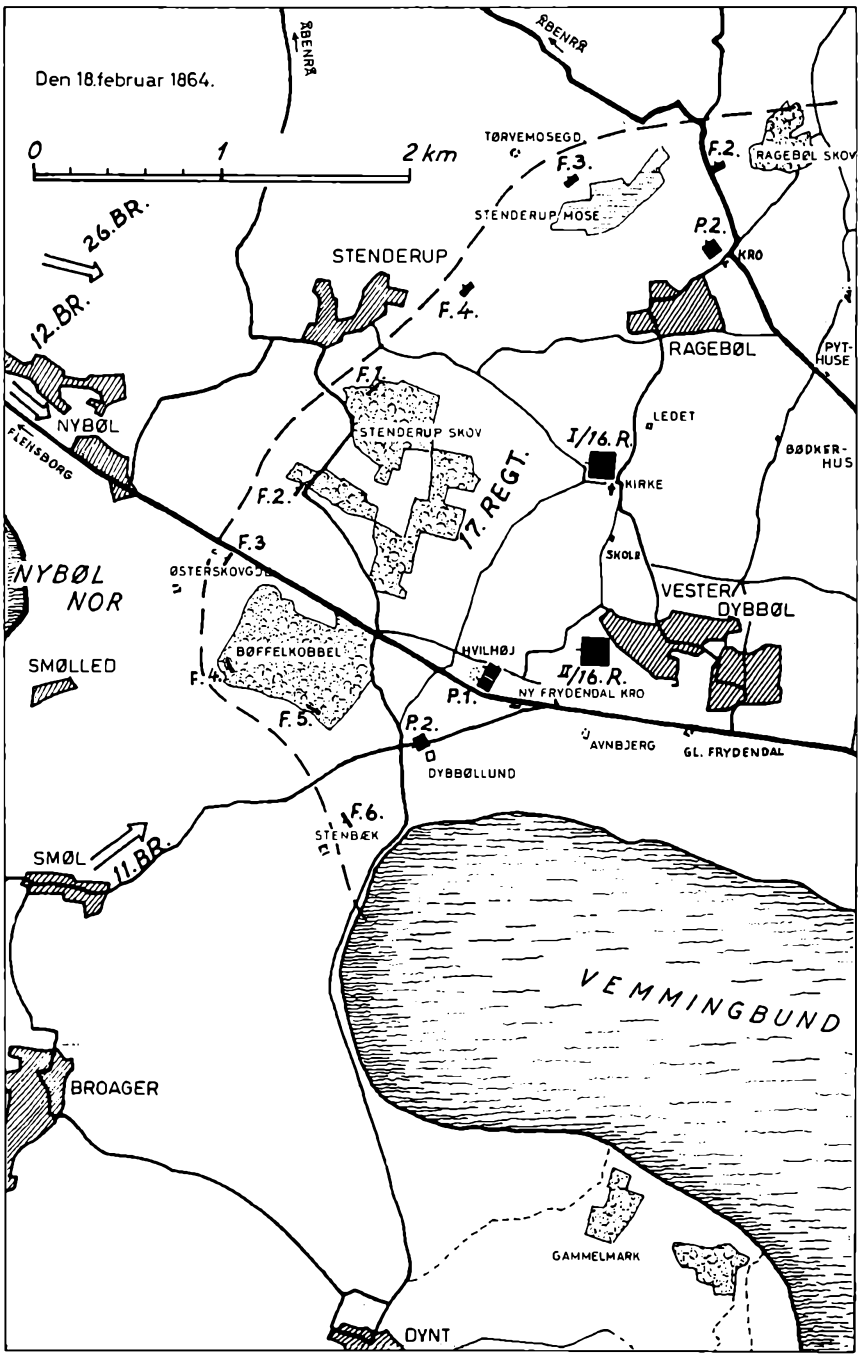
Den 18.februar 1864.
0
1
2 km
RÅBENRÅ
RÅBENRÅ
TØRVEMOSEGD.
F.3.
F.2.
RAGEBØL SKOV
STENDERUP MOSE
P.2.
KRO
26.BR.
12.BR.
STENDERUP
F.4.
RAGEBØL
PYT-HUSE
F.1.
NYBØL
FLENSBORG
STENDERUP SKOV
I/16. R.
LEDET
BØDKER-HUS
17. REGT.
F.2.
KIRKE
F.3
SKOLE
NYBØL NOR
ØSTERSKOVGÅRD
VESTER DYBBØL
SMØLLED
BØFFELKOBBEL
HVILHØJ
II/16. R.
F.4.
P.1.
NY FRYDENDAL KRO
F.5.
P.2.
AVNBJERG
GL. FRYDENDAL
DYBBØLLUND
F.6.
STENBÆK
SMØL
11.BR.
VEMMINGBUND
BROAGER
GAMMELMARK
DYNT

De 6 feltvagter spændte tilsammen over næsten 3½ km, og for de mest udsattes vedkommende var afstanden til pikettet 1–1½ km. De 2 kanoner ved Flensborgvejen (se side 248) var om natten trukket tilbage til Skanse V, men stod om dagen i Dybbøl By og havde kampopstilling på Avnbjerg. Linien Dybbøls vestkant – Avnbjerg skulle holdes ved angreb.

18. Regiments Bataljon II afløste feltvagter og piketter på den nordlige del og 22. Regiment hovedposterne.

Om aftenen deserterede 2 sydslesvigere, hvorved fjenden fik nøjagtige oplysninger om vor opstilling. Ud på natten begyndte det at sne stærkt med nordøstlig vind, hvorved sigtbarheden blev meget forringet, og erfaringerne havde vist, at skydning fra feltvagterne ikke kunne høres ved piketterne.

Alle var klare over, at kom angrebet samtidig fra vest og syd, måtte feltvagterne i Bøffelkobbel hurtigst muligt trække sig tilbage. Overalt herskede den største årvågenhed, og der udsendtes hyppigt patruljer. Men endnu kl. 6 lød alle meldinger på, at der var fuldstændigt stille foran posterne.

Lidt før kl. 7 begyndte det at dæmre, men samtidig tog snevejret til, så man knap kunne se 100 m frem. Pludselig stormede et preussisk regiment frem fra nordvest mod Stenderup Skov, fejede feltvagt 1 og 2 samt en deling som stod på vejen mod Dybbøl Kirke, væk, så de måtte løbe tilbage uden at få deres poster med. Samtidig angreb på den søndre fløj andre preussiske styrker fra Smøl og kastede feltvagt 5 tilbage; kompagnikommandøren, premierløjtnant Bruun, opholdt sig ved Jørgen Finks hus ved Bøffelkobbels nordøsthjørne, da han blev beskudt fra Hvilhøj; han sprang op på et gærde og råbte: »Kan I ikke se, vi er danske«, i næste øjeblik ramtes han dødeligt. Efter kampen begravede Jørgen Fink 2 danske soldater i sin have og satte den kendte sten på graven. Feltvagt 6 slap væk langs stranden og sluttede sig til pikettet ved Dybøllund.

Fra Nybøl angreb lidt senere en tredie styrke feltvagterne 3 og 4, der inddrog deres poster og søgte at slippe tilbage, men blev afskårne af angriberne fra de 2 fløje og måtte overgive sig.

Pikettet ved Hvilhøj, der var på 1½ kompagni, havde ikke kunnet høre skydningen, og de udstillede forbindelsesposter til feltvagterne må være løbet over ende, thi pludselig sås fjender storme frem i hurtigløb både fra syd og vest; pikettet nåede ikke at komme i stilling, men søgte tilbage mod nord. Da det så også blev beskudt fra nord af fjendtlige styrker, der kom ud fra Stenderup Skov, opstod et øjebliks panik, og det benyttede en del sydslesvigere sig af til at desertere; resten nåede dog tilbage til Dybbøl By og tog stilling mellem byen og chausseen.

Pikettet ved Dybbøllund under premierløjtnant Ahlmann blev ikke forfulgt så hårdt og besatte Avnbjerg sammen med feltvagt 6, og ilden åbnedes mod de fjendtlige kolonner og skyttekæder, der rykkede frem mod Avnbjerg.

Under voldsom ild fra begge sider sendte Ahlmann sin reservedeling frem til modstød i fjendens flanke, men delingen blev kastet. Kompagnichefen prøvede så selv at lede et modangreb, men blev beskudt af sine egne, der ikke kunne skelne ven fra fjende i snetykningen. Ahlmann tog nu kompagniets kvarterfane og forsøgte et tredie angreb, men i det samme kastede 2 fjendtlige kompagnier feltvagt 6, hvorved hans venstre fløj blev omgået. Han lod da 2 delinger besætte en bakke lidt længere tilbage, og da de var i stilling, lod han den resterende styrke på Avnbjerg springe op og skyde en salve, hvorefter han styrtede tilbage med dem og blev modtaget med hurraråb.

Bataljonschefen førte nu resten af Bataljon I ind mod skanserne, medens regimentschefen, oberstløjtnant Hirsch, forgæves søgte at ordne de forsprængte forposter.

Hovedposten ved Dybbøl Kirke (½ Bataljon I af 22. Regiment) sendte 4. Kompagni frem til en bakke 400 m vest for kirken, og da snevejret nu holdt op, lykkedes det dette kompagni at hindre fjenden i at bryde frem fra Stenderup Skov. Det andet kompagni, 3., besatte kirkegårdsdiget, men da fjenden trængte frem fra Ragebøl, måtte begge kompagnier gå tilbage.

Såsnart hovedposten i Dybbøl By (22. Regiments Bataljon II) hørte skydningen, lod den 8. Kompagni besætte byens vestudkant og sendte 6. Kompagni mod kirken, men dirigerede det kort efter mod Avnbjerg. 5. og 7. Kompagni stod som reserve ved korsvejen sydøst for kirken. Da nu 3. og 4. Kompagni kom tilbage fra kirken, gik alle 6 kompagnier under stadig kamp med fjenden tilbage til Øster Dybbøl og syd derfor.

På forposternes højre fløj hørte man ved feltvagt 4 skydningen fra Stenderup Skov, og da en patrulje meldte, at feltvagten dér løb tilbage, trak feltvagt 4 sig ind til pikettet (18. Regiments 6. Kompagni) ved Ledet, men kort efter blev de beskudt både fra Ragebøl By og fra Dybbøl Kirke og trak sig under stadig beskydning tilbage mod Skanse IX, foran hvilken de standsede i forlængelse af skyttekæden ved Øster Dybbøl.

Feltvagt 2 på Åbenråvejen var samtidig blevet angrebet af 26. Brigade og kastet tilbage mod Ragebøl, hvis udkant blev besat af feltvagt 3 og piket 2 under kommando af chefen for 18. Regiments Bataljon II; han havde det indtryk, at den fjendtlige styrke kun bestod af et par kompagnier og 1 eskadron og gav derfor hovedposten ved Pythuse (1. og 2. Kompagni af 22. Regiment) ordre til at rykke frem, men inden den nåede Ragebøl, var fjenden brudt igennem ikke alene ved byen, men også ved Stavgaarde, og hovedposten måtte derfor gå i stilling på en bakke 400 m nordvest for Pythuse.

Feltvagt 1 måtte også gå tilbage og rev herunder det ene af hovedpostens kompagnier (1. Kompagni af 22. Regiment) med sig, og de standsede først ved Surløkkegaardene tæt nord for Skanse X; resten af hovedposten (2. Kompagni) på bakken ved Pythuse blev derefter beskudt i fronten og begge

flanker, og da også et fjendtligt batteri åbnede ilden mod den, gik den tilbage til en stilling 3–400 m foran mellemrummet mellem skanserne IX og X. Først på dette tidspunkt åbnede vore 2 forpostkanoner på Åbenråvejen (se side 248) ilden, og kort derefter standsede de fjendtlige angreb.

Klokken var nu omkring 0830, og forposterne (heri også hovedposterne) lå i en lang kæde ved foden af det bakkedrag, der kronedes af skanserne; på dette tidspunkt ankom chefen for 1. Brigade, oberst Lasson og overtog kommandoen i Sundeved.

Det ene af hans brigades regimenter var 22. Regiment, der som nævnt havde dannet hovedposter og nu lå bundet i den lange kæde; det andet, 2. Regiment, var besætning i skanserne. Herudover kunne han råde over hovedreserven i Sønderborg, 5. og 10. Regiment (6. Brigade); af disse 2 var 5. Regiment allerede undervejs ud til skanserne for at udføre skansearbejde, det beordredes til at besætte løbegravene mellem skanserne. Kort efter kom 6. Regiment, der var på vej ud for at afløse; dets Bataljon I blev sendt frem ad Aabenraavejen for at danne støtte for højre og Bataljon II til Dybbøl Mølle som støtte for venstre fløj. Ved 9-tiden kom 10. Regiment, der ligeledes skulle afløse; det blev foreløbig holdt bag skanserne.

Da vejret klarede op, åbnede skanserne IV, V, VI og VIII ilden, og da klokken blev 10, konstaterede man, at fjenden var gået tilbage, hvorefter oberst Lasson gav ordre til almindelig fremrykning, men kun til linien Dybbøls vestkant – Avnbjerg, idet 6. Regiment skulle udstille forposter foran Avnbjerg – Dybbøl Kirke – Ragebøl – Stavgaarde. Kl. 1230 meldte Lasson dette til Overkommandoen, idet han samtidig udtalte, at den hidtidige forpoststilling hver dag syntes at koste en del tab, og at man derfor burde indtage den nu valgte noget mere tilbagetrukne linie. Dette blev tiltrådt af Overkommandoen, der samtidig bestemte, at besætningen i Sundeved herefter skulle være 1 division med 1 brigade til forposter og hovedposter, 1 brigade i skanser og løbegrave og 1 brigade i reserve i Sønderborg.

Medens fjendens tab kun var 37 døde og sårede, mistede vi 24 faldne, 93 sårede, 174 fanger og 91 savnede, ialt 382. Den store forskel i døde og sårede, der denne dag som under kampene de foregående dage havde vist sig mellem preussernes og vore tab, kan tildels tilskrives preussernes bedre geværer (de skød langt hurtigere), men må for en væsentlig del også antages at skyldes den 8 km lange forpoststillings uheldige forløb og den uheldige ordning af forposttjenesten, hvor et regiment blev spredt ud i feltvagter og piketter langs hele den lange linie, og de bagved stående hovedposter, der under kamp skulle støtte dem, opstilledes af et helt andet regiment, således at de daglige taktiske bånd mellem et regiment, dets bataljoner og kompagnier blev brudt under kampen.

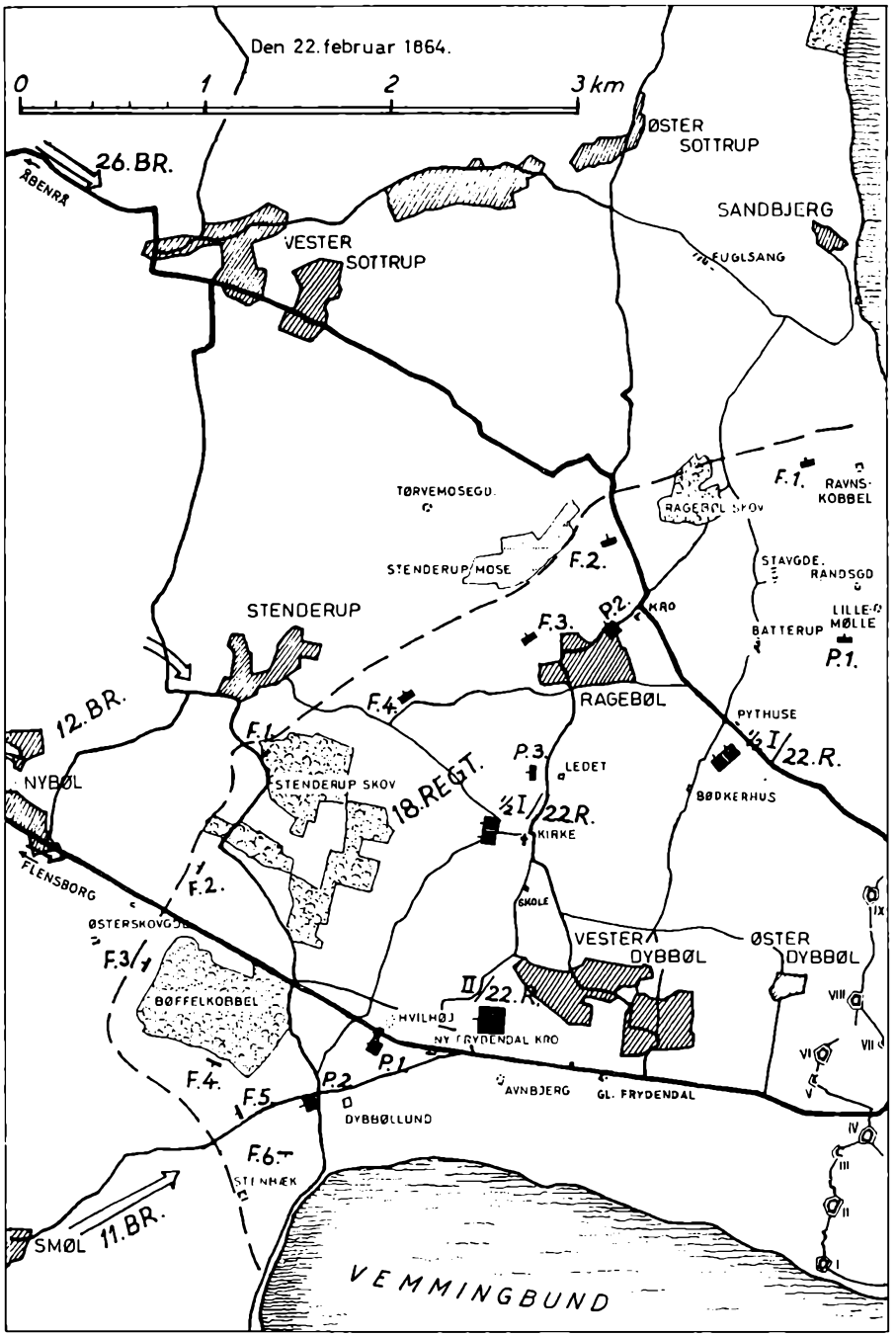
Den 22. februar 1864.
0
1
2
3 km
ØSTER SOTTRUP
SANDBJERG
FUGLSANG
26. BR.
ÅBENRÅ
VESTER SOTTRUP
TØRVEMOSEGD.
STENDERUP MOSE
F.2.
F.1.
RAVNS-KOBBEL
RAGEBØL SKOV
STAVGDE.
RANDSGD
LILLE-MØLLE
BATTERUP
P.1.
P.2.
KRO
F.3.
STENDERUP
12. BR.
F.4.
RAGEBØL
PYTHUSE
½ I/22. R.
F.1.
P.3.
LEDET
NYBØL
STENDERUP SKOV
18. REGT.
½ I/22. R.
BØDKERHUS
KIRKE
FLENSBORG
F.2.
SKOLE
ØSTERSKOVGD.
VESTER DYBBØL
ØSTER DYBBØL
F.3.
BØFFELKOBBEL
II/22. R.
HVILHØJ
NY FRYDENDAL KRO
F.4.
P.2
P.1
F.5
AVNBJERG
GL. FRYDENDAL
DYBBØLLUND
F.6.
STENHÆK
SMØL
11. BR.
VEMMINGBUND

Begivenhederne indtil 4. marts. Gerlach bliver overgeneral.

De ovf. nævnte uheldige forhold rettedes delvis fra den 23. februar, da en brigade skulle bestride forposttjenesten med regimenterne side om side; inden for disse stilledes derimod den ene bataljon forrest som feltvagter og piketter, den anden bagved som hovedposter.

Til skildringen på denne og de nærmest følgende sider kan bruges plan 28, når bortses fra de på planen nævnte troppeafdelinger, der svarer til opstillingen den 1.–17. marts.

Efter kampen foreslog Artillerikommandoen, at forposterne under tilbagegang skulle samles til bestemte punkter tæt foran stillingen, hvorefter der fra skanserne kunne rettes krydsild med kanonerne over forterrænet. Dette fandt Overkommandoen dog ikke heldigt, men lod anlægge en række lette skyttegrave,[1] for højre fløjs vedkommende omtrent i den linie, 18. og 22. Regiment var standsede i den 22. februar, d. v. s. 300–400 m foran skanserne. Når alle forposter under en tilbagegang da var nået hertil, skulle der blæses lang tone, på hvilket signal skansernes artilleri skulle beskyde fjenden ved overskydning.

Fra den 23. februar begyndte den nye turnus for tjenesten i stillingen, således at brigaderne (Infanterireserven erstattede i denne henseende 2. Divisions manglende brigade) var skiftevis 1 døgn på forpost (herunder hovedpost), 1 døgn i skanser og løbegrave, 1 døgn hovedreserve i Sønderborg, pånyt 3 døgn på samme skift og derefter 6 døgn i hvilekvarter, således som det fremgår af oversigten på side 263.

Regimentet på højre fløj (se plan 28) udstillede feltvagter ved Randsgaard, Stavgaarde, Ragebøl Kro, Ragebøls vestkant og Ledet; hver feltvagt var på ½ kompagni undtagen feltvagt 5, der var på 1 deling. Piketter stod i Batterup, ved vejsammenstødet øst for Ragebøl, mellem Ledet og Pythuse og sydøst for Ledet. Hovedposten stod ved Pythuse og var på 2 kompagnier.

Venstre regiment udstillede feltvagter (hvert sted ½ kompagni) ved Dybbøl Kirke, i Dybbøls sydvestkant, ved Avnbjerg og ved Vemmingbund[2] Piketter stod ved vejsammenstødet mellem Dybbøl Kirke og By samt sydvest for Gl. Frydendal og hovedposten (4 kompagnier) i østkanten af Dybbøl By.

På fjendens side blev forpostlinien skudt noget frem, samtlige kampstillinger blev forstærket med feltbefæstningsanlæg, og i Nybøl og Sottrup indrettedes støttepunkter.

1) De kaldes for nemheds skyld ofte — også nedenfor i denne beskrivelse — »skyttegrave«, skønt de — dels for at mindske arbejdet og navnlig for ikke at yde dækning for en angriber — ikke var udført som egentlige grave, men som flade afgravninger med trekantet tværsnit og dettes dybeste punkt vendende mod fjenden, og jorden kastedes op foran i flade brystværn; både »grav« og brystværn var således glacisformede set fra skanserne og kunne derved overses og beskydes fra disse. Største udgravningsdybde og største brystværnshøjde var 0,60 m, dækningshøjden således 1,20 m.

2) Oprindelig var der også udstillet en feltvagt ved Dybbøl Skole, men på plan 28 er angivet opstillingen den 28. marts.

Oversigt over regimenternes turnus

	Komm. i still.	forpost v. fløj	forpost h. fløj	skanser v. fløj	skanser h. fløj	reserve i Sønderborg
Februar						
23.–24.		15.	8.	6.	12.	6. Brig. (5. 10.)
24.–25.		10.	5.	15.	8.	5. Brig. (6. 12.)
25.–26.	2. Div.	6.	12.	10.	5.	Inf. res. (8. 15.)
26.–27.		15.	8.	6.	12.	6. Brig. (5. 10.)
27.–28.		10.	5.	15.	8.	5. Brig. (6. 12.)
28.–29.		18.	3.	17.	16.	1. Brig. (2. 22.)
29.–1.		2.	22.	18.	3.	3. Brig. (16. 17.)
Marts						
1.– 2.	1. Div.	17.	16.	2.	22.	2. Brig. (3. 18.)
2.– 3.		18.	3.	17.	16.	1. Brig. (2. 22.)
3.– 4.		2.	22.	18.	3.	3. Brig. (16. 17.)
4.– 5.		17.	16.	22.	2.	2. Brig. (3. 18.)
5.– 6.		10.	5.	6.	12.	Inf. res. (8. 15.)
6.– 7.		15.	8.	10.	5.	5. Brig. (6. 12.)
7.– 8.	2. Div.	6.	4.[1]	15.	8.	6. Brig. (5. 10.)
8.– 9.		10.	5.	6.	4.	Inf. res. (8. 15.)
9.–10.		15.	8.	10.	5.	4. 6.
10.–11.		6.	4.	15.	8.	6. Brig. (5. 10.)
11.–12.		2.	22.	18.	3.	3. Brig. (16. 17.)
12.–13.		17.	16.	2.	22.	2. Brig. (3. 18.)
13.–14.	1. Div.	18.	3.	17.	16.	1. Brig. (2. 22.)
14.–15.		2.	22.	18.	3.	3. Brig. (16. 17.)
15.–16.		17.	16.	2.	22.	2. Brig. (3. 18.)
16.–17.		18.	3.	17.	16.	1. Brig. (2. 22.)

1) 4. Regiment gik den 7. marts fra Kjær Halvø tilbage til sin Division (2.), medens 12. Regiment overtog tjenesten på Kjær Halvø; 4. Regiment deltog fra da af i tjenesteomgangen sammen med 6. Regiment uden dog at indtage pladsen i 5. Brigade efter 12. Regiment, idet nogle ændringer i sammensætningen af styrken var under forberedelse, jfr. side 269-70.

Ved den nye ordning af turnus i Dybbølstillingen blev der ikke mulighed for som hidtil at bestride sikringstjenesten på den nordlige del af Als ved at afgive en afdeling; i stedet oprettedes der derfor et særligt detachement, der fik navnet Melsdetachementet; det skulle bestå af 3 kompagnier infanteri med ialt 600 mand, der fremskaffedes ved afgivelser fra de to stærkeste regimenter, og desuden tildeltes det 20 kavallerister til patrulje og ordonnanstjeneste samt 1 feltbatteri.

I København var krigsministeriets kamp for at få de Meza fjernet ved at

kulminere. Kongen holdt stærkt på sin overgeneral, og den offentlige mening var ved at svinge til gunst for de Meza, fordi stedse flere forstod, at han havde handlet ret. Kun visse aviser gjorde sig stadig de yderste anstrengelser for at støtte Lundbye. En fejl begik de Meza, da han pressede på Lundbye for at få sin sag afgjort (han håbede naturligvis på, at afgørelsen ville betyde hans tilbagevenden til den ham berøvede kommandopost) og i sin iver truede ham med at offentliggøre deres indbyrdes korrespondance i sagen, hvis afgørelsen ikke snart faldt. Lundbye gjorde nu de Mezas afgang til et kabinetsspørgsmål for sit vedkommende, og hans ministerkolleger – også Monrad – støttede ham, men kongen ville stadig ikke slippe de Meza. Endvidere foreslog Lundbye, at cheferne for de 3 krigsskuepladser (Dybbøl, Fredericia-Fyn og Nørrejylland) skulle sættes i direkte rapport til ham, hvad der ville betyde, at krigsministeren reelt blev overgeneral, og dette absurde forslag afslog kongen naturligvis fuldkommen. Men da det eneste alternativ herefter var en kabinetskrise, bøjede kongen sig til slut for kravet om de Mezas afgang. Lundbye havde ved sin stejle og uretfærdige adfærd berøvet landet og hæren den karakterfaste fører, der var brug for og derved voldt ubodelig skade i den fortvivlede situation, hæren og landet var i. Stemningen blandt armeens øverste chefer var i forvejen meget trykket, og Lüttichaus svage ledelse havde yderligere svækket tilliden. Hegermanns tilbagegang fra Nørrejyllands grænse uden kamp havde vakt så voldsom bestyrtelse og vrede i befolkningen, at hans kandidatur var udelukket. Den bedst egnede var vel general Steinmann, men han var endnu ikke helbredt efter det sår, han fik ved Sankelmark.

Lundbye valgte derfor den 65-årige general Gerlach. Ingen i armeen anså ham for egnet. Det man trængte til, var en handlekraftig og karakterfast leder. Lundbye har måske regnet med i Gerlach at finde en mand, som ville lade sig lede af ham, og i den følgende tid blandede han sig ustandselig i hærens ledelse til stor skade for krigens førelse. Gerlach selv havde ingen større tiltro til sine egne føreregenskaber og følte sig knuget under ansvaret. Men hans bestemte og omsorgsfulde ledelse bragte orden og fasthed og skabte tillid til ham i hæren, han delte med den æren for det udholdende og seje forsvar af Dybbølstillingen, og han blev ikke en vante i Lundbyes hånd.

Den 28. februar udnævntes Gerlach til overgeneral, og samtidig afløstes Kauffmann som stabschef af major Stjernholm; generalmajor Vogt (2. Brigade) afløste Gerlach som chef for 1. Division, og Kauffmann fik 2. Brigade.

Et par dage efter, at Gerlach havde overtaget kommandoen over hæren, fik han en skrivelse af 2. marts fra Lundbye, der skrev, at fjenden i Sydslesvig kun syntes at have 1 bataljon i Ekernførde, og at ministeriet derfor »antager at Expeditioner af Størrelse indtil 1 Infanteriregiment, maaske med et Par Feltpiecer eller et Antal Kolonneespingoler maa kunne udføres med de til Raadighed staaende Transportmidler, og anbefaler denne Sag ret indstændig til Overkommandoens Opmærksomhed med Tilføiende, at det ogsaa af andre

Grunde turde være særdeles hensigtsmæssigt, at der spores en mere aktiv Optræden fra vor Side«.

Inden Overkommandoen kunne nå at give svar på denne skrivelse, fik den et telegram om, at 2 kompagnier af Garden den 4. marts var afgået med damperen »Freya« for under dækning af skruekorvetten »Dagmar« at sejle til Colberg Bugt og gå i land ved Hohwacht på Holstens kyst mellem Kiel og Femern og derfra rykke til Lütjenburg (se plan 10). Næste dag fik den forbindelse med »Dagmar« og sejlede så til Femern, hvor kanonbåden »Marstrand« sluttede sig til med 1 transportbåd på slæb. Søndag den 6. marts nåede man kysten ved Hohwacht, men vejret tillod ingen landgang her, og man gik derfor ind noget derfra, hvor mandskabet måtte vade i land næsten til bæltestedet. Der landsattes kun 50 mand, og da der ingen fjender var, og vejret nu syntes at muliggøre landsætning ved Hohwacht, sejlede man dertil, men nu var kulingen tiltaget med regn og sne, og da ekspeditionen var forudsat kun at skulle tage nogle dage, dampede man tilbage til København.[1)]

Overkommandoen havde imidlertid overvejet ministeriets ovennævnte skrivelse af 2. marts og herunder forhandlet med chefen for eskadren i den vestlige del af Østersøen, orlogskaptajn Muxoll; da den af krigsministeren ønskede »ekspedition« i givet fald påregnedes rettet mod Ekernførde, hvor 4. Regiment (under navnet 4. Infanteribatallion) med oberst Faaborg som chef havde haft garnison i nogle år før krigen, påtænktes opgaven overdraget dette regiment, og oberst Faaborg deltog derfor også i forhandlingerne. Et angreb som påtænkt af ministeriet måtte for at virke komme aldeles uventet og overraskende og derfor udføres om natten, og da Muxoll heroverfor havde anført, *at* landgangsforetagender på åben kyst måtte foregå i »Transportbåde« (fladbundede og med ringe dybgående, se side 115), over hvilke han i hvert fald for tiden ikke rådede, *at* »Søtransporter af denne Slags i den nuværende Aarstid vare forbundne med stor Fare«, og *at* »en Landgang om Natten maatte anses for en Umulighed«, og da ejheller oberst Faaborg troede, ekspeditionen kunne lykkes, og fremhævede, »at Lokaliteterne ingenlunde ere gunstige«, måtte Overkommandoen i sit svar af 5. marts til krigsministeriet »anse det for sin Pligt for Tiden at opgive alle saadanne Planer, og er blevet bestyrket heri efter at Expeditionen til Lütjenburg, hvorved Fjenden vil være bleven gjort opmærksom, er foretaget«.

Den tyske angrebsplan. Forberedelser til angrebet.

Medens de foran beskrevne begivenheder fandt sted, stod i lang tid, som vi har set, II og III Korps med gevær ved fod tæt syd for Kolding ved

1) Det tyske generalstabsværk (side 316) karakteriserer denne ekspeditions militære værdi ved med forståelig ironi at bemærke: »Ihr Ergebniss beschränkte sich auf eintägige Unterbrechung der Postverbindung zwischen Heiligenhafen und Kiel«.

grænsen til Nørrejylland eller – for at kalde den ved de navne, der svarer til datidens politiske realiteter – grænsen mellem hertugdømmet Slesvig og kongeriget.

En rømning fra dansk side af hele hertugdømmet Slesvig og de tyske magters overtagelse af det som pant ved forhandlinger om det slesvigske spørgsmål var ganske vist Preussen-Østrigs første *politiske* mål, og var det lykkedes Wrangel at følge danskerne tæt i hælene fra Danevirke, ville dette mål efter al sandsynlighed være blevet nået; men nu lå sagen helt anderledes. En erobring af Sundeved og Als ville være et slidsomt arbejde og kræve fremførelse af en betydelig mængde belejringsskyts og andet tungt materiel med tilhørende personel og store mængder af ammunition.

Feltmarskal Wrangels tanke og ønske var at slippe for at ofre tid og blod på en erobring af Dybbølstillingen og senere en overgang over Alssund, hvad han havde stor respekt for, ved i stedet at rykke over Kongeåen og brandskatte Jylland. Herved ville samtidig kunne fås nogen erstatning for de tab, den danske flådes blokade havde forvoldt ikke alene de 2 krigsførende magter Preussen og Østrig, men også det tyske forbunds mindre magter, og måske kunne Danmark gøres »forhandlingsvillig« ved en sådan besættelse, og besiddelsen af Jylland ville i hvert fald være et værdifuld håndpant.

En militær betingelse for at rykke op i kongeriget var dog, at der ved Sundeved efterlodes en styrke tilstrækkelig stor til ikke alene at kunne modstå et udfald fra Dybbølstillingen men også at kunne binde den danske styrke i denne, således at den danske overkommando hindredes i som i 1849 at trække større troppestyrker bort til anvendelse i kongeriget. Et angreb fra Prins Friederich Carls side mod Dybbølstillingen var derimod slet ikke efter Wrangels hovede.

Wrangels militære vurdering deltes for såvidt af den preussiske generalstabschef, generalløjtnant v. Moltke, men uenigheden mellem Preussen og Østrig om indrykningen i kongeriget trak jo ud, og jo længere tid fremrykningen og kampene gik i stå, des større var risikoen for de ikke-tyske magters indgriben på dansk side. Moltke mente derfor, at man skulle nytte ventetiden til at angribe i Sundeved. Prins Friederich Carl var også opsat på at bruge sit korps.

Det gik da efter Moltkes hovede og prinsens hu.

Den 26. februar fik Wrangel meddelelse om, at der udrustedes en park på 8 riflede 24-pds, 8 riflede 12-pds kanoner og 12 25-pds morterer med tilhørende ammunition.

Den højstkommanderende artillerifficer ved I Korps, oberst Colomier, udarbejdede plan for angrebet, som han foreslog at rette mod skanserne I – III, men han ønskede tallet af piecer stærkt forøget, nemlig til 12 24-pds, 12 12-pds, 24 6-pds, 12 korte 12-pds, 16 7-pds haubitser og 16 25-pds morterer. Prinsen sendte ham til Berlin med planen og ønskesedlen, og den

3. marts kunne Colomier melde, at alt var tiltrådt, og at der blev mobiliseret 3 fæstningskompagnier.

Omtrent på denne tid fik prins Friederich Carl meddelelse om, at en preussisk mindre flådestyrke påregnedes eventuelt stationeret i Flensborg Fjord, og for i givet fald at kunne dække denne base mod søværts angreb byggedes den 6. marts på næsset sydvest for Dynt (på Broagerland, se plan 45) et batteri til beskydning af indløbet til Flensborg Fjord; batteriet bestykkedes næste dag med 4 riflede 24 pds kanoner, men disse flyttedes allerede den 13. marts til det nedenfor omtalte batteri 2 på Broagerland og erstattedes ved Iller med 6 riflede 6 pds.

Belejringsskytset[1] begyndte iøvrigt at ankomme den 11. marts, og i nætterne 10.–11. og 11.–12. byggedes de to første belejringsbatterier (plan 27), nemlig ved Gammelmark på Broagerland, henholdsvis batteri 2 og batteri 3, der begge bestykkedes den 13. marts, det førstnævnte med 4 riflede 24 pds (jfr. forrige stk.) og det sidstnævnte med 6 riflede 6pds, hvilke dog senere blev mindsket til 2. I den følgende uge byggedes de øvrige 3 Broagerbatterier, batteri 1, A og 4; de bestykkedes med henholdsvis 4 stk. riflede 24 pds, 6 stk. riflede 6 pds og 2 (senere 4) stk. riflede 12 pds kanoner. De 5 Broagerbatteriers afstand til Skanse II var omkring 2200-2400 m og til Sønderborg Slot omkring 4000 m, A er ikke stedfæstet.

Denne bygning af batterier på Broagerland var naturligvis ikke foregået upåagtet fra dansk side, og så snart bestykningen erkendtes tidlig den 13. marts, skød de 2 riflede 12 pds i Skanse II (se side 268, stk. 1) sig ind på de fjentdlige batterier, der besvarede ilden fra de 24 pds i batteri 2; et af de preussiske skud beskadigede officershytten ved Skanse I, et andet slog ned i nærheden. Også den 14. veksledes enkelte skud.

Samtidig med, at de første sendinger af belejringsskyts beordredes afsendt fra Berlin, sendte det preussiske krigsministerium meddelelse til Wrangel om, at kongen var sindet at sende mere, idet der samtidig udtaltes forventning om, at det afsendte skyts kom i virksomhed snarest efter dets modtagelse, og denne lille påmindelse oversendtes til prins Friederich Carl, der følte sig noget brøstholden derover; han skrev derfor den 8. marts til kongen, at erfaringerne viste, at beskydningen med utilstrækkeligt artilleri havde ringe udsigt til resultater, at ved en forhastet og delvis beskydning ville ammunitionsforbruget blive uforholdsmæssigt stort, og at modstanderen ved en sådan fremgansgmåde ville få tid til at træffe modforholdsregler; han måtte derfor holde for, at angrebet skulle gennemføres på een gang med alle rådige midler, og indtil da burde en snævrere indeslutning – for bedst muligt at bevare troppernes kampkraft – ikke finde sted. General Moltke støttede ham, og den 18. udgik

1) På side 322 er givet en oversigt over samtlige belejringsbatteriers bygning; bestykningen ændredes dog jævnligt, f. eks. sydvest for Dynt, som nys nævnt. Der er kun angivet bestykningen, som den var den 18. april.

en kongelig kabinetsordre, om at den krigsministerielle skrivelse ikke var ment så slemt; han havde sin fulde selvstændighed med hensyn til angrebets ledelse.

Begivenhederne 5. — 17. marts.

Den 5. marts blev feltvagterne på højre fløj ved et fjendtligt angreb drevet tilbage til pikettet, men preusserne trak sig snart tilbage og vore stillinger blev atter indtaget. Den 7. skød fjenden forposterne på sin venstre fløj frem mod Ragebøl Skov, og samtidig blev hele 11. Brigade samlet på Broagerland, hvor han som nævnt var gået i gang med bygningen af batterier ved Gammelmark, i hvilken anledning på vor side 4. Feltbatteris 12 pds riflede kanoner fordeltes i skansernes II, VI og VIII (se plan 36), og af dem blev særlig de, der kom til Skanse II, berømte.

Den 13. marts var der stærk snestorm med hagl fra nordvest. Dækket heraf angreb 1½ preussisk bataljon vor højre fløjs feltvagter 1 og 2 og kastede dem tilbage; noget efter blev også feltvagt 3 under sekondløjtnant Fischer angrebet af et kompagni, mens et andet samtidig gik mod Ragebøl, men feltvagten brød rask frem og besatte det hegn, fjenden var standset ved, og preusserne forsvandt. Kort efter gik Fischer frem med en patrulje, hvorved han fandt en rapportbog, en tysk feldwebel havde tabt; den indeholdt uddrag af nogle brigadebefalinger med oplysning om fordeling, styrke m. m. Senere på dagen afbrændte vore patruljer nogle gårde og huse, der benyttedes af fjenden til ly.

Den 14. ville fjenden skyde højre fløj af sin forpostlinie frem til Stenderup Skov – Hvilhøj, og kl. 6 rykkede 2 fjendtlige bataljoner frem mod Ragebøl og Dybbøl.

3. Regiment havde besat højre fløj af forpoststillingen. Dets feltvagter 3, 4 og 5 måtte gå tilbage, men omtrent kl. 8 foretog regimentet et modangreb, og heroverfor trak fjenden sig tilbage, og feltvagterne indtog deres pladser igen.

18. Regiment havde venstre fløj. Feltvagten ved Dybbøl Kirke holdt stand, idet der udspandt sig en skydefægtning, hvorunder fjenden forgæves søgte at trænge frem nord om kirken.

Samme dag skød den fjendtlige 11. Brigade på Broagerland sine forposter frem til Stenbæk – Bøffelkobbel, hvorved der kom forbindelse med 12. Brigades forposter.

Angrebet på Dybbølstillingen åbnes.

På Broagerland havde preusserne den 15. marts foruden de 5 faste batterier (plan 27) kørt ialt 12 andre kanoner (6-pds) op; alle piecerne havde Skanserne I, II og IV samt Dybbøl Mølle og de omliggende gårde som mål.

Det øvrige store belejringsartilleri var tænkt opstillet frontalt over for

Dybbølstillingen, men det kunne ikke ske, før højdepartiet om Vester Dybbøl og Dybbøl Kirke var erobret.

Vejret var diset og stormfuldt, da skydningen fra Broagerland åbnedes den 15. marts ved 11-tiden; indtil kl. 12 havde det lettere skyts afgivet 365 og det tunge 98 skud. Ilden rettedes mod skanserne og Sønderborg havn, og 15 projektiler faldt i byen, dog uden at gøre skade. Fra vor side besvaredes ilden straks fra Skanse II, men da man på grund af disen (man havde jo også solen i øjnene) ikke kunne se målene og træfningen, indstilledes skydningen.

Den kraftige fjendtlige beskydning forårsagede en del skade; i Skanse II blev blokhusets væg gennembrudt af en granat, der sprang inde i rummet, dræbte løjtnant Voldbye og sårede 2 menige. Udenfor ødelagdes en del af de hytter, der var beregnet for det mandskab, der ikke var plads til i blokhuset.

Den 16. kl. 10 genoptoges ilden fra Broagerland, og i løbet af 5 timer gjordes ialt 595 skud, hovedsageligt mod Skanserne I, II og IV; Skanse II besvarede ilden med ialt 36 skud i 2 omgange, hvorved det lykkedes for nogen tid at bringe det ene af de fjendtlige batterier til tavshed. I Skanse I blev blokhuset gennembrudt, og 12 befalingsmænd og menige blev dræbt og 40 sårede. I Skanse II led de 2 84-pds kanoner en del skade, broerne til Skanse II og Skanse IV beskadigedes, og nogle mandskabsbarakker brændte.

Man blev nu klar over, at blokhusene ikke kunne dække, skønt man øgede jorddækket på siderne, hvilket i øvrigt bevirkede, at pladsen i skanserne blev meget snæver. Infanteribesætningerne i skanserne – bortset fra en lille sikkerhedsbesætning – blev trukket tilbage i dækningsgravene. De skader, beskydningen havde gjort i skansernes brystværn, traverser m. v., måtte udbedres i løbet af natten, og for at skaffe artilleristerne mere hvile, blev arbejdsmandskabet afgivet af infanteriet.

Om formiddagen den 16. var der vekslet skud mellem nogle danske og preussiske patruljer, om eftermiddagen angreb fjenden Ragebøl, kastede vore feltvagter tilbage mod pikettet, men han trak sig atter bort, hvorefter vore indtog deres tidligere pladser; sent om aftenen gik 6 fjendtlige kompagnier frem mod Stavgaarde og Lillemølle, kastede vedetterne tilbage til feltvagterne, der efter nogen kamp påny måtte vige mod pikettet, men ud på natten kunne de igen besætte deres pladser.

7. Regiment var den 13. marts kommet til Als fra Nørrejylland (jfr. side 223), og den 16. marts indførtes en mindre ændring i sammensætningen af styrken, der herefter var således:

1. Division
    1. Brigade (2. og 22. Regiment)
    2. Brigade (3. og 18. Regiment)
    3. Brigade (16. og 17. Regiment)
    2. halvregiment/4. Dragonregiment

Artillerikommandoen
2. og 10. Feltbatteri
2. Division
4. Brigade (4. og 6. Regiment)
5. Brigade (10. og 12. Regiment)
6. Brigade (5. og 7. Regiment)
1. halvregiment/Gardehusarregiment
Artillerikommandoen
8. og 9. Feltbatteri
(9. afgivet til forsvaret af Alssund)
Infanterireserven (8. og 15. Regiment)
Melsdetachementet
Armeens Artilleri
Reserveartilleriet (1., 4., 11. og 13.Feltbatteri.
1. afgivet til Melsdetachementet
4. og 13. til Dybbølstillingen)
Artillerikommandoen i Dybbølstillingen
3., 4. og 6. Fæstningskompagni.
Laboratorie- og Håndværkeretaten
Artilleridepotet
Ingeniørkommandoen
1. og 5. Ingeniørkompagni
Brokompagniet
Ingeniørparken

Få dage senere foretoges en ny ændring, se side 311.

Kampen den 17. marts.

Som foran nævnt havde krigsminister Lundbye tidligere (3. marts) søgt at få general Gerlach med til en »aktiv« optræden, men fået afslag. Den 11. gentog ministeren ønsket om, at der blev foretaget en eller anden stærk offensiv bevægelse enten fra Dybbøl eller fra Fredericia, men Overkommandoen afviste stadig tanken, idet den hævdede, at fremadgående bevægelser fra Dybbøl eller Fredericia var meget farlige og ikke ville lette trykket på Hegermann. Men ministeren var ikke sådan at afvise, og den 15. sendte han et personligt brev til Gerlach med forslag til en del forskellige operationer, og disse opfordringer var så indtrængende, at Gerlach ikke mente, at han kunne afslå, og han besluttede derfor at foretage en mindre rekognoscering (se plan 28). Da han om morgenen den 17. marts fik forpostkommandørens melding om, at Ragebøl Skov var besat af fjenden, greb han lejligheden til at give du Plat, hvis division den dag kl. 10 skulle afløse 1. Division i Sundeved ordre til med 1 regiment at fordrive fjenden fra Ragebøl Skov. Hvis affæren ikke kunne afvikles inden afløsningen, måtte denne udsættes i fornødent

omfang. Gerlach var selv redet over i stillingen, og fik da melding om, at skoven var rømmet undtagen af et mindre kommando; i og for sig var der herefter ingen grund til at foretage den større aktion, men af hensyn til Lundbye, fastholdt han befalingen, men ændrede den til, at der skulle foretages en rekognoscering på højre fløj, dog uden at man indlod sig i et betydeligt engagement med fjenden, en noget uklar ordre.

Plan 27

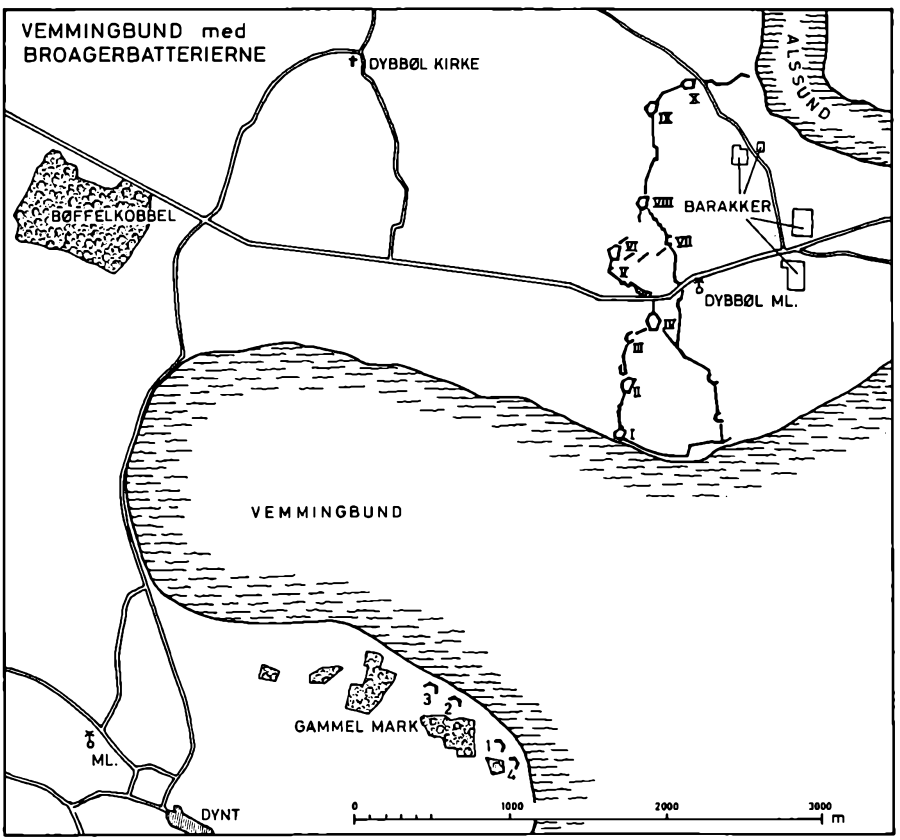

Af den rapportbog, løjtnant Fischer havde taget, vidste man, at den fjendtlige 26. Brigade (Goeben) havde en forpostbataljon i Vester Sottrup, og en anden i Øster Sottrup – Fuglsang; brigaden havde givet begge ordre til øjeblikkelig at sætte et modangreb i gang, hvis nabobataljonen blev angrebet.

General du Plat kunne altså vente kraftig modstand, idet han ville komme til at kæmpe ikke alene med bataljonen fra Øster Sottrup, men også med naboen, der ville støde frem langs Åbenråvejen.

Du Plat besluttede derfor, at rekognosceringen skulle foretages af 2 regimenter og bestemte hertil 4. Regiment og 5. Regiment. Styrken skulle føres af chefen for 6. Brigade, oberst Bülow, og støttes af de 2 forpostkanoner.

Omkring kl. 10 (se plan 29) begyndte 5. Regiment fremrykningen fra Pythuse ad Åbenråvejen, fulgt af 4. Regiment, der foreløbig skulle standse ved Ragebøl Kro.

5. Regiments Bataljon I bøjede ved Pythuse mod nord over Stavgaarde og udviklede 3 kompagnier i forreste linie. Den fjendtlige styrke i skoven trak sig straks tilbage, og bataljonen fortsatte til nogle små gårde c. 400 m nord for skoven. Regimentets Bataljon II fulgte derefter tæt bagud til venstre med 2 kompagnier forrest og højre fløj langs skoven, medens 1 kompagni sikrede mod Tørvemosegaard, og det fjerde holdtes i reserve. Bataljonen mødte ingen modstand og standsede, da den var i højde med Bataljon I.

Kl. c. 1130 rykkede fjendtligt fodfolk frem fra Øster Sottrup og Fuglsang, og samtidig så man bavner blive tændt og kolonner rykke ud af Vester Sottrup med et par kanoner, der snart forstærkedes til et batteri.

4. Regiment havde måttet efterlade kanonerne ved Pythuse, fordi vejen var spærret ved forhug, man prøvede ikke på at køre uden om over markerne. Regimentet stod nu i kolonne ved Ragebøl Kro og fik ordre til at besætte terrænet om byen. Bataljon I besatte kroen med 2 kompagnier og 2 i reserve, medens Bataljon II besatte byens vestkant med 2 kompagnier og 2 i reserve inde i byen. Patruljer sendtes frem for at afbrænde nogle huse længere fremme som fjenden benyttede.

Da fjenden nu rykkede frem med større styrker, anså Bülow det i henhold til instruktionen rettest at afbryde kampen og lod derfor først blæse »5. Regiment. Langsomt tilbage«. Dette signal betød, at forreste linie skulle gå tilbage gennem anden og tage opstilling, hvorefter anden skulle gå gennem forreste og således fortsat på skift. På denne måde gik Bataljon I fægtende tilbage over Stavgaarde til Batterup, hvor den standsede, medens fjenden gjorde holdt i linien Randsgaarde – Stavgaarde. Bataljon II nåede næsten uden skydning tilbage til Pythuse og fik her ordre af Bülow til at udvikle 2 kompagnier her og 2 ved Bødkerhus.

Kort efter at 4. Regiment var kommet i stilling ved Ragebøl, blev det angrebet i fronten og beskudt af artilleri, og Bülow lod derfor blæse »4. Regiment. Langsomt tilbage«, hvorefter regimentet fægtende gik tilbage bag Pythuse og derfra fortsatte til en stilling c. 500 m foran Skanse X med en bataljon på hver side af Aabenraavejen. Forpostkanonerne kørte ind bag skanselinien.

Ingen af batterierne på Als havde åbnet ilden, skønt Goeben bagefter udtalte, at der havde været udmærket mål for dem.

3. Regiment af 2. Brigade, der havde haft forposterne på højre fløj i den forrige periode og således skulle afløses, var forblevet i afsnittet for at danne reserve bag 4. og 5. Regiment og fik under disses tilbagegang sine styrker indblandet heri og kom derved til at deltage i de afsluttende kampe, men ved

Plan 28

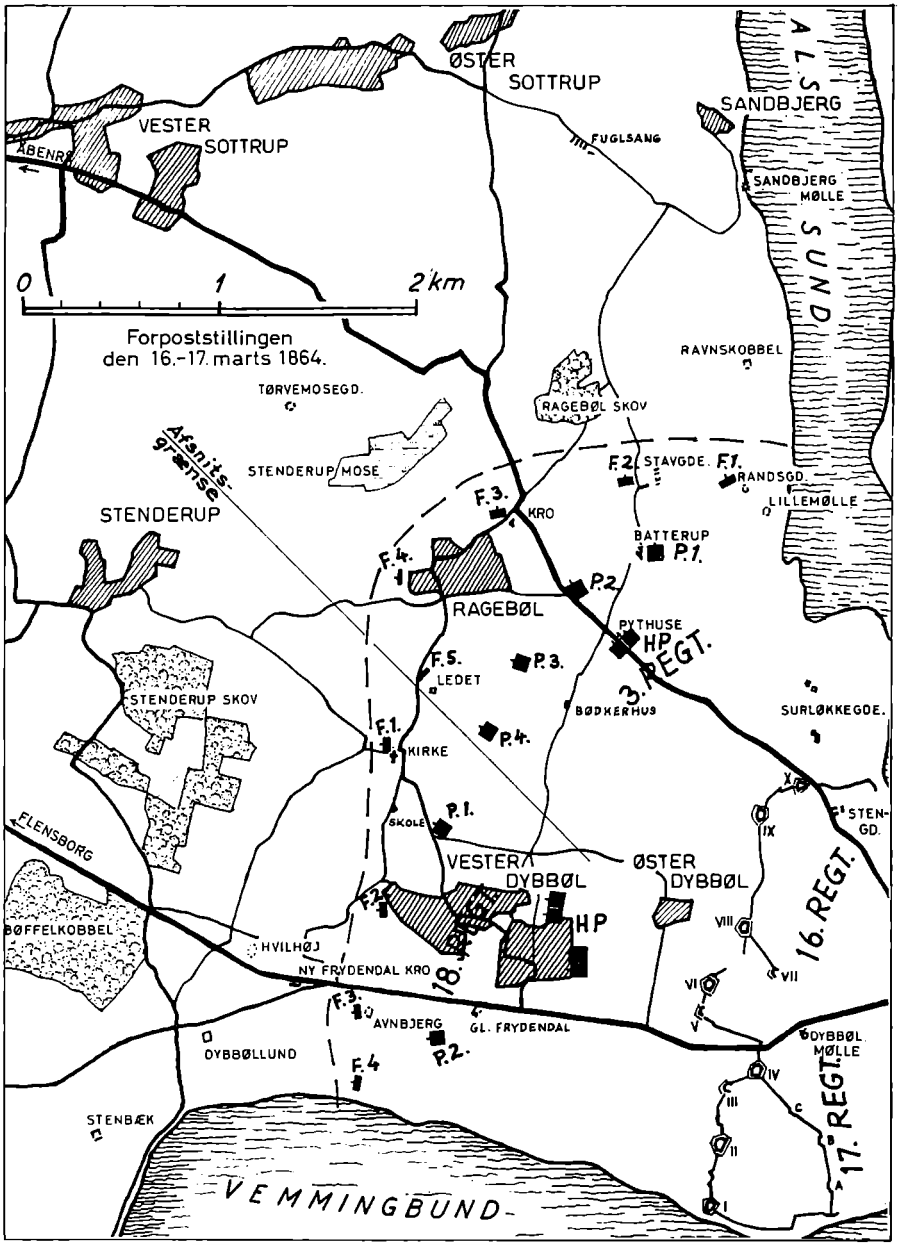

14-tiden var regimentet samlet bag Pythuse og blev nu trukket tilbage til skanserne. Som forposter skulle regimentet afløses af 5. Regiment.

Prins Friederich Carl havde i forvejen besluttet denne dag at sætte sig i besiddelse af Dybbøl og Ragebøl. Inden han havde fået melding om Bülows

rekognoscering og den derpå følgende fægtning, hvori det meste af 26. Brigade deltog, gav han derfor hen mod middagstid 12. Brigade (Roeder) ordre til at kaste vore forposter i Dybbøl og 6. Division (v. Manstein) til at støtte angrebet med mest muligt artilleri.

På vor venstre fløj havde der om formiddagen været ganske roligt, og Overkommandoen bestemte derfor, at afløsningen af forposter her skulle ske som befalet. 18. Regiment (2. Brigade) havde det foregående døgn haft forposterne her og skulle nu afløses af 7. Regiment, der i modsætning til de andre regimenter endnu ikke havde været i kamp, da det få dage før var kommet til Als fra 4. Division. Bataljon II besatte feltvagterne 1 og 2 foran Dybbøl hver med ½ 8. Kompagni, feltvagt 3 på Avnbjerg og feltvagt 4 til venstre herfor, hver med ½ 4. Kompagni. Piket bag Dybbøl skole var besat med 3. Kompagni og piket 2 på en bakke syd for chausseen med 6. Kompagni.

I Dybbøls østkant stod Bataljon I som hovedpost med 2. og 5. Kompagni nordligst, 1. og 7. Kompagni sydligst.

Kort efter at denne afløsning havde fundet sted, trængte Roeders forreste linie kl. 13 frem med 2 bataljoner fra Stenderup Skov mod Dybbøl og 2 bataljoner langs med chausseen mod Avnbjerg, samtidig med at et batteri åbnede ilden fra Stenderup Skov mod Dybbøl By og Kirke.

Nord for vejen besatte en del af piket 1 straks en skyttegrav nordøst for kirken, feltvagt 1 kirkegårdsdiget, feltvagt 2 samt resten af pikettet byens vestlige udkant; en afløst feltvagt (½ 8. Kompagni af 18. Regiment) forblev som reserve bag kirken. Fjendens angreb gik i stå.

Syd for landevejen gik det ikke så godt, idet de 2 feltvagter og pikettet blev grebet af panik og styrtede tilbage; hovedposten sendte straks 7. Kompagni til hjælp, men da det ikke kunne standse de andre, blev det revet med, og de 3 kompagnier fortsatte tilbage bag skanserne, hvor det endelig lykkedes at samle og ordne dem. Fjenden nåede derfor hurtigt Avnbjerg og den sydlige del af Dybbøl By, og da højre fløj af 7. Regiment samtidig blev beskudt i flanken fra Ragebøl, blev stillingen uholdbar, og piket 1 og feltvagt 2 gik tilbage til et hegn bag kirken, hvor de optoges af den afl.ste feltvagt af 18. Regiment. Kun feltvagt 1 forsvarede kirkegårdsdiget tappert, men den blev omgået og måtte med de 15 mand, der var til rest, trække sig tilbage til hegnet bag kirken, hvorfra den sammen med de øvrige rester af 3. og 8. Kompagni veg kæmpende tilbage til en stilling c. 300 m fra skanserne, hvor efterhånden regimentet samledes.

Da Dybbøl var rømmet af 7. Regiment, åbnede Skanse VI og VIII ilden og tvang derved fjenden til at standse i byens østkant og på Avnbjerg; ilden rettedes særlig mod gårdene og husene, hvorfra fjenden ved 1430-tiden måtte gå tilbage til byens vestkant og i dækning bag Avnbjerg. Ialt blev byen beskudt med henimod 150 skud.

Til at imødegå nye fjendtlige fremstød rådede du Plat i Sundeved nu kun over 6. Regiment, og han beordrede derfor Infanterireserven, der i denne periode som reservebrigade skulle deltage i 2. Divisions besættelse af stillingen, og hvis regimenter – 8. og 15. – i løbet af morgenen var opmarcheret henholdsvis i brohovederne og i Sønderborg, til at lade 8. Regiment rykke frem som reserve bag Skanserne VI – VIII og 15. Regiment indtage en opstilling foran Brohovederne. General Vogt (1. Division) lod derimod sine afløste styrker rykke over til Als, men inden denne tilbagetrækning var gennemført, var general Gerlach kommet til stede, og han beordrede øjeblikkelig 1. Division til at blive. 3. Brigade forblev derfor som besætninger i skanserne, den som forposter afløste 2. Brigade opstilledes som reserve, 3. Regiment bag højre og 18. Regiment bag venstre fløj, mens af 1. Brigade 2. Regiment forblev i brohovederne, og 22. Regiment allerede havde nået sine kvarterer i Hørup-hav. Også 2. Feltbatteri fik ordre til at forblive i Sundeved.

Kl. 1430 var situationen således: Goebens Brigade var trængt frem til linien Randsgaard – Stavgaarde – Ragebøl med infanteri og 1 batteri. Roeders Brigade var af artilleriilden tvunget tilbage til Dybbøl Kirke – Dybbøls vestkant – Avnbjerg, og da den var gået i dækning mod kanonilden, kunne man intet se til den fra skanserne. Kort efter så man endvidere et par preussiske bataljoner gå tilbage fra Ragebøl mod Vester Sottrup. Gerlach fik heraf det indtryk, at fjenden – som det var sket de foregående dage – var ved at gå tilbage til sin udgangsstilling, og han gav derfor 1. Division tilladelse til at rykke i kvarter undtagen 16. Regiment, der skulle blive i skanserne, til det blev afløst af 4. Regiment, og 2. Regiment, der skulle blive ved brohovederne, til 8. Regiment kom.

Du Plat havde samme opfattelse som Gerlach, og da 7. Regiment nu var blevet samlet og ordnet med 5 kompagnier nedenfor Dybbølbjerg og 3 bag Skanse VI, ville han igen besætte forpostlinien og lod blæse »7. Regiment. Avancer«. Regimentschefen, oberstløjtnant Muus, sendte straks de 5 kompagnier frem med halvdelen mod Dybbøl By og halvdelen mod Dybbøl Kirke; han var også trængt et stykke frem, da han opdagede, at de 3 kompagnier bag Skanse VI ikke var med, hvorfor han standsede i østkanten af Dybbøl By. Samtidig havde divisionens stabschef, major Schau, givet 8. Regiment ordre til at sende sin Bataljon II frem som støtte for 7. Regiment; bataljonen udviklede 2 kompagnier ved Dybbøls sydøstkant og 1 kompagni på en bakke c. 400 m syd for chausseen, medens det fjerde kompagni fordeltes med ½ kompagni bag hver fløj, hvorefter man igen påbegyndte fremrykningen.

I samme øjeblik satte fjenden et modangreb ind.

8. Regiments kompagni på bakken syd for vejen holdt sin stilling, reservekompagniet samledes og blev sendt frem ad chausseen til Gl. Frydendal, og de 2 andre kompagnier fulgte 7. Regiment ind i byen.

7. Regiments 3 kompagnier, der havde stået bag Skanse VI, var nu nået frem, ledet af major Schau, der sendte det ene frem nord for og de 2 andre gennem byen; det voldte nogen vanskelighed at få 7. Regiments uprøvede mandskab frem, så 8. Regiments 2 kompagnier måtte bære hovedbyrden.

Fjenden havde imidlertid sat 3 bataljoner ind, og overfor dem måtte vore folk vige. Det kom dog forinden til voldsomme kampe om de enkelte gårde og huse, og det kunne herunder ikke undgås, at en hel del folk blev afskåret og måtte overgive sig. De 2 kompagnier af 7. Regiment, der var yderst til højre og skulle gå mod kirken, blev beskudt så voldsomt, at de måtte standse ved vejen til Pythuse.

Så snart major Schau var klar over det tyske modangrebs styrke, red han tilbage til 8. Regiments Bataljon I ved Skanse VIII og sendte den frem mod Dybbøl Kirke. Den gik frem over Øster Dybbøl med 2 kompagnier i forreste og 2 i anden linie, og ved Pythusevejen gik den igennem 7. Regiments kompagnier, og du Plat lod nu blæse »Gå på«! Bataljonen stormede frem, men måtte standse under voldsom ild fra kirken og i flanken fra byen. Det bageste kompagni fik ordre til at kaste fjenden tilbage fra byens udkant. Det gik frem i marchkolonne ad vejen, som var indhegnet med jordvolde, og blev hurtigt standset ved voldsom ild både forfra og fra siderne. Bataljonen blev atter beskudt fra kirken og byen, og da den også fik ild i højre flanke, måtte den gå tilbage til foden af Dybbøl Banke sammen med de kompagnier af 7. Regiment, der havde kæmpet nord for byen. Denne var nu rømmet af vore, og man forsøgte, dog uden videre held, at skyde den i brand fra Skanse VIII.

General Gerlach greb nu atter ind i kampen og beordrede 4. Regiments Bataljon II, der stod ved Bødkerhus, til at støtte 8. Regiment ved et angreb mod kirken.

Bataljonen havde 3 kompagnier, og dens chef, kaptajn Wedeke, formerede den med 2 kompagnier i første og 1 i anden linie, kompagnierne i kompagnikolonner med en tynd skyttekæde foran, som han selv fulgte til hest. Skyttekæden havde solen i øjnene, da den løb ned ad bakken, men der var et udmærket sammenhold og kraft i angrebet, der beskreves som et imponerende syn.

Da forreste linie var et halvt hundrede skridt fra det hegn, fjenderne lå bagved, kommanderede Wedeke »Gå på«!, men bag hegnet var der 6 fjendtlige kompagnier, der åbnede en voldsom ild, som i et øjeblik forvoldte os store tab, deriblandt Wedeke og flere andre officerer. Første linie nåede hegnet og åbnede ilden, men reservekompagniets angreb strandede, og bataljonen måtte gå tilbage, dækket af sine skytter, og da fjenden ikke forfulgte, fortsatte bataljonen i god orden til skanserne.

Bataljonens tab var 66 døde og sårede og 37 fangne. Særlig hårdt var det gået ud over 8. Kompagni, der mistede alle sine officerer og 20 % af sin

styrke. Dette, at det energiske angreb så at sige blev kvalt i et nu, virkede overordentlig deprimerende på mange og øgede følelsen af vor underlegenhed i bevæbning; dødsklokkerne havde ringet for den sluttede orden som kampformation.

Plan 29

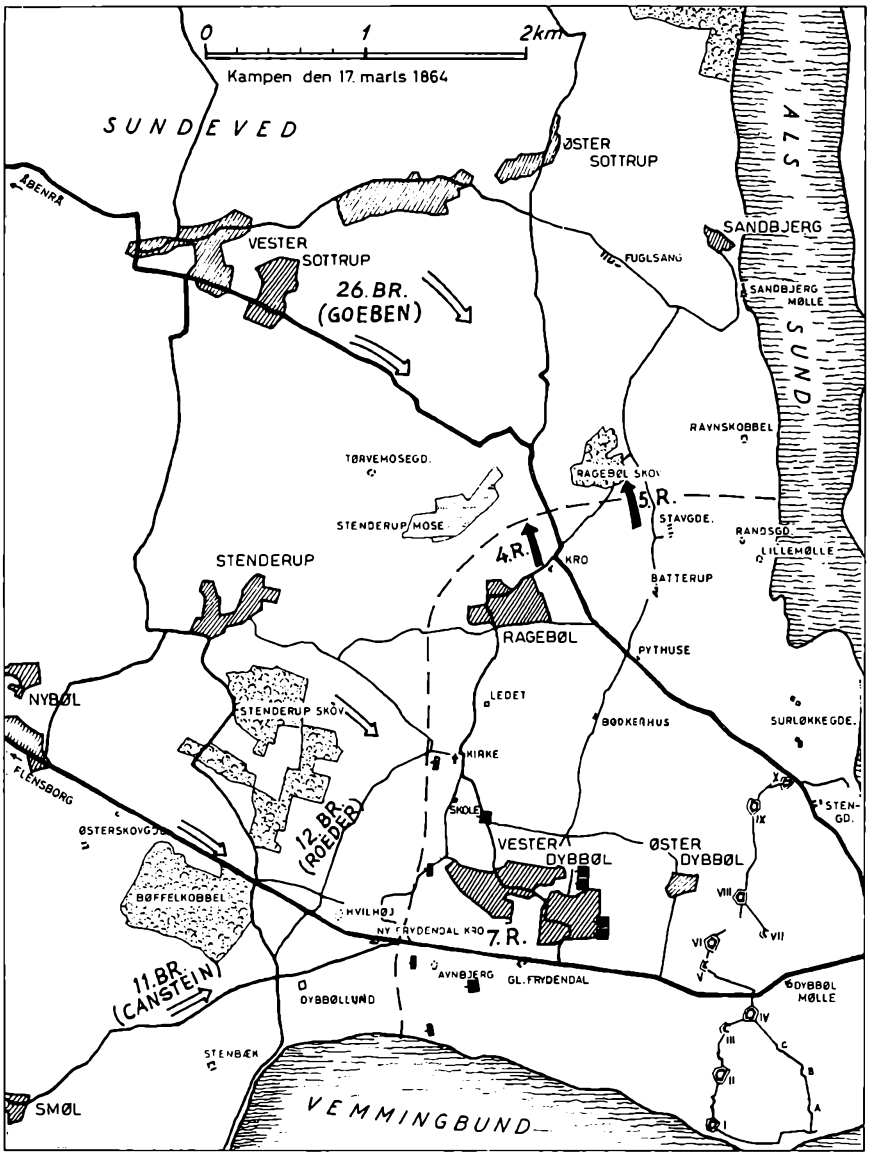

På højre fløj blev 5. Regiments Bataljon II ved 16-tiden sat ind for at fordrive fjenden fra Ragebøl. Den preussiske bataljon, der havde besat byen, rømmede den, men Bataljon II kom derefter under voldsom ild i flankerne,

samtidig med at et batteri overdængede byen med granater, så angrebet måtte opgives. Da chefen for regimentets Bataljon I, kaptajn Hammer, så søsterbataljons angreb, rykkede han frem med 3 kompagnier over Batterup mod Stavgaarde og 1 kompagni langs stranden mod Randsgaard, fulgt af et kompagni af 4. Regiment. Efter en hård kamp lykkedes det ham at tage disse lokaliteter. Han så nu, at Ragebøl Skov var stærkt besat, og han sendte derfor 2 kompagnier fra Stavgaarde mod skoven, medens kompagniet langs stranden fortsatte mod Sandbjerg; men de 2 kompagnier mod skoven mødte så stærk modstand, at de måtte vige, og da Bataljon II nu også trak sig tilbage til Pythuse, måtte han retirere til sit udgangspunkt. Såvel føringen som mandskabets optræden havde været fortrinlig.

Under hele denne kamp var Dybbølstillingen fra kl. 1630 blevet beskudt fra Broagerbatterierne med ialt 273 skud. Ilden rettedes nu særligt mod de skanser, der deltog i forposternes kampe, og mod terrænet mellem Dybbøl By og skanserne, men det lykkedes Skanse II at trække ilden på sig.

Vore tab var 58 faldne, 261 sårede, 319 fanger og 31 savnede, ialt 669. Blandt de faldne var cheferne for 4. Regiment og 8. Regiment, henholdsvis kaptajn Bauditz og oberst Hveberg. Fjendens tab opgives til 138 døde og sårede.

DE SØMILITÆRE BEGIVENHEDER.

Der fandtes ved krigens udbrud ikke nogen samlet plan for krigsførelsen; allerede her svigtede samarbejdet imellem de to militære ministerier, der hver for sig – og næsten lige sent – udstedte instrukser for de kommanderende.

For Marineministeriets vedkommende var det planen ved krigsudbruddet at etablere 2 eskadrer i Østersøen, og de vil her blive behandlet hver for sig.

Eskadren i Østersøens vestlige del.

Den første eskadre blev oprettet 1. februar med orlogskaptajn F. C. G. Muxoll som chef, idet han denne dag blev beordret til at overtage kommandoen over de ved Ekernførde stationerede 2 skibe, skruekorvetten »Thor« og panserskonnerten »Esbern Snare« (jfr. side 167), der således blev grundlaget for den eskadre, der fik benævnelsen *Eskadren i Østersøens vestlige del.*

Eskadrens sammensætning til de forskellige tidspunkter vil fremgå af oversigten på side 288.

Da Muxolls udnævnelse til eskadrechef blev forelagt kongen, der opholdt sig i Slesvig, beordrede denne – tilskyndet af Overkommandoen – panserbatteriet »Rolf Krake« til Ekernførde for at vanskeliggøre tyskernes frem-

rykning mod denne by, men denne ide lod sig ikke gennemføre, da »Rolf Krake« på dette tidspunkt endnu var under ombygning på orlogsværftet; først den 13. februar stødte den til eskadren.

Derimod forøgedes eskadren i de første dage efter sin oprettelse med panserskonnerten »Absalon«, kanonbådene »Willemoes«, »Marstrand«, »Krieger« og »Buhl« samt dampskibene »Hekla«, »Gejser« og »Skirner«, sidstnævnte var udlånt fra postvæsenet og blev i den første tid Muxolls kommandofartøj.

Rømningen af Danevirke på et så tidligt tidspunkt – såvel som i det hele taget krigens tidlige udbrud – var ikke ventet af marineministeriet, og der var derfor ikke udarbejdet de fornødne instruktioner; først den 8. februar tilgik der eskadrechefen en instruktion af følgende indhold (jfr. plan 52).

»Ministeriet har paatænkt efterhaanden som Krigsbegivenhederne udvikle sig, og Aarstiden tillader det, at samle en Eskadre under Hr. Orlogskaptajnens Kommando, hvis Bestemmelse i sin Tid nærmere vil blive bestemt, og hvis Virksomhed vil komme til at bestaa dels i Blokering af Kyststrækningen fra Dars (vest for Rügen, på planen kaldet Darserort) Vester efter langs Hertugdømmernes Østkyst og saa langt Nord efter, som denne maatte være besat af Fjenden, dels i dækning af Femer Sund og Als Sund mod fjendtlig Overgang.

Foreløbig vil der imidlertid kun være at tage Hensyn til Afspærring af Fjordene ved Kiel, Eckernförde, Flensborg, Aabenraa og Slien, samt Dækningen af de førnævnte Sunde, i hvilken sidste Anledning De vil konferere m. Overkommandoen. Ministeriet antager, at dette vil kunne udføres med den Dem for Øjeblikket underlagte Styrke, der forhaabentlig vil være disponibel nu, da Armeen har indtaget sine Stillinger ved Dybbøl og Als.

Batteriet »Rolf Krake« vil forventelig allerede en af de første Dage af næste Uge kunne støde til Deres Kommando, ligesom der senere, naar det på Grund af Aarstiden kan ske med Sikkerhed, vil blive afsendt Robaadsdivisioner«.

Ser man på den tyske generalstabs forberedelser, hvor man allerede i december 1862 gik i gang med at udarbejde planer for en krig med Danmark, og på, at disse forelå fuldt udarbejdet i alle detaljer ved krigens udbrud, virker det grelt, at den danske marine endnu ikke ved krigens udbrud havde sine instrukser klar til udsendelse. Havde man haft sådanne planer, ville man vel nok på et tidligere tidspunkt have udnævnt eskadrecheferne og sørget for udrustning af en tilstrækkelig stor flådestyrke til varetagelse af de mange opgaver, man havde tiltænkt dem; forklaringen på, at det ikke skete, må bl. a. søges i, at flåden manglede et planlæggende organ – en flådestab –; havde den haft en sådan, havde man ej heller været så afhængig af en nylig tiltrådt marineministers personlige skøn.[1)]

---

1) Dette savn skulle ikke blive mindre, da krigsbegivenhederne begyndte at rulle, og behovet af et øverste sømilitært *føringsorgan* viste sig; dertil egner en — selv om militær — *minister* sig ikke. Et tilsvarende uheldigt forhold viste sig også snart — omend på en noget anden måde — på det landmilitære føringsområde, jfr. side 264 og 302-04.

Når den preussiske generalstab havde planlagt krigen mod Danmark så god tid i forvejen, skyldtes det, at Preussen selv havde brug for Kiel som flådebasis, og Danmarks politik med hensyn til hertugdømmerne gav kun en velkommen anledning til at gribe ind i konflikten og sikre sig disse til indlemmelse i det tyske område. Generalstabens chef, general Moltke, havde allerede på dette tidspunkt – måske under indvirkning af sin danske uddannelse – indset, at Tyskland for at have frie hænder i Østersøen måtte skabe sig en flåde, der var den danske overlegen, men det blev, som vi skal se, ikke nået.

Ministeriet havde regnet med muligheden af, ved hjælp af flåden, efter en eventuel rømning af Danevirkestillingen at optage styrker fra stillingens venstre fløj. Denne opgave tilfaldt eskadren og udførtes af »Thor«, »Esbern Snare« og »Marstrand« den 6. og 7. februar, da en del infanteri overførtes fra Holnæs til Sønderborg.

Efter besættelsen af Dybbølstillingen ønskede Overkommandoen assistance af eskadren til støtte for hærens venstre fløj ved Vemmingbund, men en sådan kunne – af hensyn til tyske landbatterier – først ydes, da »Rolf Krake« den 13. ankom fra København med sin nye besætning, der måtte organiseres under overfarten, ligesom man samtidig lod skyde 14 skarpe skud med skibets kanoner, dels for at gøre besætningen fortrolig med disses betjening, og dels for at vænne den til knaldet.

Da man nåede midten af februar måned, var eskadrens skibe herefter fordelt som følger (plan 45 og 52):

panserskonnerten »Esbern Snare«	ved Bülk (indløbet til Kiel Fjord)
panserskonnerten »Absalon«	imellem Birkenakke og Borritshoved (indløb til Flensborg Fjord)
kanonbåden »Willemoes«	udfor Åbenrå Fjord
kanonbåden »Buhl«	ved Arnkilsøre
kanonbådene »Marstrand« og »Krieger«	ved Femern

panserbatteriet »Rolf Krake« samt dampskibene »Skirner«, »Geiser« og »Hekla« ved Sønderborg.

På disse poster afløste skibene hverandre med mellemrum, der bestemtes under hensyn til kulfyldning, proviantering o. l.

Det viste sig dog hurtigt, at eskadren vel kunne besætte disse poster, men den havde ikke materiel til afløsning, når eskadrens skibe skulle proviantere eller fylde kul, hvorfor man måtte anmode ministeriet om forstærkning, som den 15. ankom i form af skruekanonbådene »Thura« og »Schrødersee«, der efter ministeriets ordre skulle posteres henholdsvis imellem Stenderup Hage (pynten ret øst for Stenderup) og Haderslev Fjord og i farvandet mellem Bir-

kenakke og Kegnæs (på plan 52 Kikenæs) med særlig opmærksomhed på eventuelle begivenheder i Gelting Bugt.

Få dage senere afsendtes skruelinieskibet »Skjold« til eskadren i anledning af rygter om, at preusserne påtænkte en overgang til Als, og samtidig befalede Marineministeriet som en moralsk styrkelse for hæren, at skibet skulle ligge inden for Bredegrund (syd for Als) for at afværge et sådant eventuelt angreb. At marineministeriet således begge gange foreskrev en bestemt postering, må anses for et uheldigt og uberettiget indgreb i eskadrechefens tjenesteområde; han alene havde den fulde oversigt over området og situationen på et hvilketsomhelst tidspunkt og måtte også have ansvaret for skibenes fordeling og anvendelse.

Den 17. februar rettede Overkommandoen (jfr. side 253) anmodning til eskadrechefen om – i forbindelse med en planlagt større rekognoscering fra hærens side – at foretage et fremstød i Flensborg Fjord for at beskyde en bro, preusserne havde anlagt over Egernsund for ad denne vej at føre skyts til Broagerland, hvorfra Dybbølstillingens venstre fløj kunne enfileres.

Ved et møde i Overkommandoen udtalte eskadrechefen, at »Rolf Krake« efter hans mening ikke kunne ankre tilstrækkeligt vestligt til at se broen, hvad Gerlach formentlig har troet, var et afslag på ønsket om maritim medvirkning, eftersom han opgav angrebet; men Muxoll må formodes med sine ord kun at have villet belyse chancerne for virkning af panserbatteriets skydning, thi da han kom ombord, gav han Rothe ordre til næste morgen at udføre den omtalte beskydning. Panserbatteriet lettede derfor den 18. februar tidligt om morgenen fra Sønderborg og stod ind i Flensborg Fjord, hvor det undervejs uden virkning blev beskudt af et batteri på Holnæs, hvis ild ej heller blev besvaret. Kl. 0915 ankrede »Rolf Krake« her (se plan 15) så vestligt i farvandet som muligt dog uden at kunne se broen, og åbnede ild mod det sted, hvor den formentes at være. Panserbatteriet blev på denne ankerplads beskudt af fjendtligt artilleri opstillet på vestsiden af indløbet til Nybøl Nor (efter Rothes formodning 12 á 24 pds riflede kanoner) med en hurtig og træfsikker ild og fik ca. 100 træffere; samtidig blev det beskudt med geværild fra kysten.

Kl. 1045 lettede »Rolf Krake« og blev under udsejlingen påny beskudt med kugler og granater fra det omtalte batteri på Holnæs og fra et nyopkørt batteri sammesteds, og denne gang besvaredes ilden. Kl. 1230 ankom panserbatteriet til Sønderborg. Skibet syntes ikke at have lidt betydelig skade, men senere viste det sig, at en større reparation var nødvendig. Eskadrechefen anmodede om at få skibet repareret i København, men det afslog ministeriet, hvorfor reparationerne måtte udføres i Sønderborg.[1]

1) I slutningen af februar tilbød 2 unge søofficerer, løjtnanterne G. Bardenfleth og O. Normann, at gøre en indsats for at bortsprænge broen ved Egernsund, men Krigsministeriet, hvortil tilbudet var sendt, besvarede det ikke, hvorved sagen faldt bort. (J. Bardenfleth: Minder fra Krigens Tid. Nationaltidende 4.—6. april 1914).

Skibet havde ved denne lejlighed bevist, at det kunne modstå en beskydning af skyts af det nævnte kaliber, uden at dets kampkraft eller sikkerhed kompromitteredes, hvilket i øvrigt krigens senere forløb fuldt ud bekræftede – ja endog af sværere skyts.

Det skal i denne forbindelse oplyses, at enkelte af eskadrens skibe på dette tidspunkt var blevet beskudt af nyopkastede fjendtlige batterier på den slesvigske kyst, men uden større virkning, hvad der stemte godt med datidens almindelige erfaring på dette område, at landbatteriers træfsikkerhed over for skibe under gang var meget ringe. Denne erfaring synes dog helt at være undgået eskadrechefens opmærksomhed, thi som det vil ses af det efterfølgende, afviste han ofte Overkommandoens ønsker om skibenes indsættelse ved bevogtningen og forsvaret af Alssund.

Samme dag, 18. februar, udsendte Marineministeriet bekendtgørelse om, at alle havne og indløb på østkysten af hertugdømmerne Slesvig og Holsten, undtagen Neustadt, Als og Ærø og »øvrige Steder, der befinde sig under Hans Majestæt Kongens Autoritet«, fra den 25. februar vil blive blokeret. Blokaden ville dog efterhånden blive hævet »for ethvert Sted, som atter kommer i den kongelige Regjeringsmagts Hænder, hvorom Bekjendtgjørelser da ville udgaa«.

Få dage efter skiftede eskadrechefen sin stander til dampskibet »Falken«, der var indrettet til dette formål og den 22. februar var tilgået eskadren; denne blev omtrent samtidig yderligere forøget med skruekorvetten »Thor«, som midlertidigt havde været afgivet til eskadren i Østersøens østlige del, og som nu blev posteret ved Bülk for at overtage blokaden af Kiel Fjord i stedet for dampskibet »Gejser«, der returnerede til eskadren.

Allerede på denne tid begyndte Overkommandoen at nære frygt for den mulighed, at fjenden skulle forsøge at bemægtige sig Als, enten ved at slå bro over sundet eller ved at gå over i både.

Overkommandoen ønskede derfor et af eskadrens skibe stationeret ved Arnkilsøre, for at det derfra kunne tage virksom del i øens forsvar.

Eskadrechefen var af den mening, at denne post var så udsat, at man ville ofre skibet til ingen nytte og afslog Overkommandoens anmodning. Da denne fornyede sin anmodning, og eskadrechefen stadig ikke turde påtage sig ansvaret for en sådan placering af et af sine skibe, telegraferede han den 19. februar til Marineministeriet for at få nærmere instruks om dette spørgsmål. I telegrammet hed det:

»Da Forsvaret i Vemmingbund af »Rolf Krake« ikke må opgives, er der ingen Sandsynlighed for, at den betimelig vil kunne komme til Arnkil med det omtalte Formaal, og der haves derfor intet andet Valg end Pandserskonnerten »Absalon«, som er her tilstede; men da jeg ikke tør paatage mig Ansvaret for Skibets Tab, der forekommer mig vist, maa jeg udbede mig

Ministeriets Ordre, om jeg maa beordre »Absalon« til den Tjeneste, Overkommandoen fordrer af dette Skib eller »Rolf Krake«; ifald den saa tidlig kan forlade Stillingen i Vemmingbund, at den kan naa til Arnkil østen om Als i rette Tid«.

Marineministeriet svarede i en konfidentiel skrivelse af 21. februar, hvori det gjorde rede for sit syn på sagen. Ministeren var enig med eskadrechefen i, at et skib, der skulle forsøge at hindre en overgang, ville komme i en overordentlig udsat stilling. Da Overkommandoen imidlertid anså sagen for at være af største vigtighed for øens forsvar, og ministeriet samtidig anså skibets tilstedeværelse for at have en gunstig indvirkning på troppernes moral, betragtede man det som en absolut nødvendighed, at Overkommandoens ønske blev imødekommet og udtalte sig i skrivelsen som følger:

»Ministeriet tror ikke at burde nægte sit Samtykke til, at Forsøget under indtrædende Eventualiteter bliver gjort og skal derfor anmode Hr. Orlogskapitainen om at træffe de fornødne Foranstaltninger til Foretagendets eventuelle Udførelse, og at søge selv med Risiko af Skibets Opoffrelse at naae det tilsigtede Maal«.

Ministeren sluttede med at sige, at »Rolf Krake«, når der ikke længere var brug for den i Vemmingbund, ville blive stillet til rådighed for tjenesten ved Arnkilsøre, »hvor den ved, naar Omstændighederne kræver det, at tage Position inden for Ørets Sydvesthuk vil kunne bestryge Sundet et langt Stykke ind«.

I samme skrivelse af 21. februar udtaltes det, at det var ønskeligt, at orlogskaptajn O. C. Pedersen, der få dage før var tilgået eskadren som næstkommanderende, fik ordre til, når overgang over Alssund mentes at forestå, at tage stade i nærheden af Arnkilsøre for at lede den maritime observationstjeneste og tage kommandoen over rokanonbådene.

Ministeren overlod eskadrechefen valget af skib til posten ved Arnkilsøre, men søgte alligevel delvis at binde ham ved at foreslå dampskibet »Gejser« – et råd, som Muxoll dog så bort fra og i stedet valgte »Esbern Snare«.

»Esbern Snare«, som på denne tid havde station ved Kiel Fjord, blev her afløst af »Gejser«, og indtil afløsningen havde fundet sted, besattes posten ved Arnkilsøre af »Absalon«.

Eskadrechefens instruks til chefen for »Esbern Snare« havde følgende ordlyd:

»Da det er en uafviselig Nødvendighed for Arméens Sikkerhed, at den fjendtlige Armée forhindres i at bane sig Vej over Alssund, hvad enten ved Hjælp af Baade eller Broer, paalægges det Hr. Kapitainlieutenanten at have den skarpeste Opmærksomhed henvendt paa saadanne Foretagender, saavel Dag som Nat, og naar de iværksættes, da med det Dem anbetroede Skib at rende saadanne Baade eller Broer isænk, selv om De derved maatte udsætte Pandserskonnerten for at blive ødelagt eller tabt.

De Precautioner, De kan anvende for at sikre Mandskabet og Rorgængeren for Riffelkugler, har De at udføre snarest muligt«.

Skibet blev da sikret på bedste måde ved hjælp af sandsække, jordfyldte vandkasser og lign. og indtog sin post, hvorfra den først blev afløst, da »Rolf Krake« efter stormen på Dybbøl blev beordret til at overtage opgaven.

Denne sag, der kommer mindre end en måned efter krigens udbrud, viser eskadrechefens betænkeligheder ved at sætte sine styrker ind, hvor der var fare for at miste materiel og personel. Der er altid fare ved at gå i krig, og ingen krig er endnu vundet ved systematisk afholdelse fra indsats. Ministeriet burde sikkert allerede nu have indset, at Muxoll ikke var den rette mand på denne vanskelige post, men burde erstattes med en mand af en mere offensiv og forhandlingsdygtig ånd.

Omkring 1. marts var eskadrens skibe fordelt på stationerne således:

»Rolf Krake«, »Gejser« og »Hekla« på Sønderborg red,
»Absalon« og »Thura» ved nordenden af Als med natstation i Stegsvig,
»Skjold« inden for Bredegrund, syd for Als,
»Schrødersee« imellem Birkenakke og Kegnæs,
»Thor« udfor Slien,
»Krieger« og »Marstrand« ved Femern,
»Esbern Snare« ved Arnkilsøre,
»Willemoes« ved Fænø og
»Buhl« under reparation i Assens med ordre til derfra at afgå til Femern.

Stationen ved Fænø var blevet oprettet den 25. februar efter anmodning fra Overkommandoen og blev samme dag besat med kanonbåden »Willemoes« til sikring imod fjendtlig overgang til øen. I Als Fjord stationeredes panserskonnerten »Absalon« og kanonbåden »Thura« til bevogtning af Als nordland imod overgang fra Sundeved, idet dog »Absalon« samtidig skulle være reserve for »Esbern Snare« ved Arnkilsøre i tilfælde af kamphandlinger der.

Fra 5. marts inddroges Neustadt under blokaden, og dampskibet »Hekla« overtog denne blokadestation.

Da eskadren manglede småfartøjer til patruljetjeneste, afsendtes fra København 2 delinger rokanonchalupper á 3 både, hvoraf den ene deling stationeredes i Als Fjord og den anden omkring Fænø.

Fra begyndelsen af marts fik bevogtningen af Alssund øget betydning. Den gav anledning til megen hovedbrud og til nye uoverensstemmelser imellem eskadrechefen og Overkommandoen, idet denne sidste mente, at det måtte være marinens opgave at hindre en fjendtlig overgang over Alssund, og at marinen, når den skulle bevogte farvandene og støtte hærens operationer, måtte være forpligtet til at efterkomme enhver anmodning fra denne uden forbehold. Da man ikke kunne opnå enighed på dette område, anmodede

Overkommandoen Krigsministeriet om at forelægge spørgsmålet for Marineministeriet. I denne anmodning udtalte Overkommandoen, »at den navnlig burde vide, hvorvidt Chefen for Flaadeafdelingen var forpligtet til at efterkomme Overkommandoens Fordringer til hans Medvirkning, uden Hensyn til de Indvendinger mod nautiske Foretagender, der gjøres af Lodserne m. m.«, og Krigsministeriet ledsagede denne udtalelse med en bemærkning om, at der muligvis kunne indtræde forhold, hvor Overkommandoens beslutning måtte tages til følge af eskadrechefen.

Marineministeriet kunne dog ikke tiltræde dette synspunkt, men svarede, at eskadrechefen var forpligtet til at efterkomme enhver anmodning fra Overkommandoen om støtte, men at skibschefen i samråd med lodsen i hver enkelt tilfælde måtte have afgørelsen af det mulige under hensyn til farvandets beskaffenhed og skibets manøvreevne. Ministeriet sluttede sit svar med følgende:

»Ministeriet afgiver den Styrke, som det med tilbørlig Hensyn til andre Forhold ser sig i Stand til. Den kommanderende Søofficer konfererer med Overkommandoen om de Punkter, som denne fortrinsvis maatte ønske dækkede og observerede og udfører det paa den Maade, som han anser for rigtig og agter at forsvare«.

Til Overkommandoens stab var jo attacheret en marineofficer, orlogskaptajn Frølich (se side 154) med bl. a. den opgave at lette samarbejdet mellem overgeneralen og eskadrechefen, men han har øjensynlig ikke haft meget held dermed.

Forespørgslen fra Overkommandoen og Krigsministeriets fremsendelsespåtegning herpå viser en måske forståelig mangel på kendskab til maritime forhold, men samtidig en beklagelig mangel på evne til samarbejde mellem de to militære ministerier i hovedstaden; en mundtlig drøftelse kunne formentlig have klaret sagen bedre end den højtidelige brevveksling.

Femerns erobring den 15. marts.

Under Muxolls eskadre hørte – som det fremgår af side 279 – bevogtningen af Femern, der var en del af hertugdømmet Slesvig.

Allerede omkring årsskiftet havde befolkningen på øen vist sine tyske sympatier og beredt de stedlige danske myndigheder vanskeligheder, og Krigsministeriet rettede derfor i begyndelsen af januar 1864 henvendelse til Overkommandoen om afsendelse af en infanteristyrke til øen til ordenens opretholdelse; Overkommandoen var dog på dette tidspunkt alene på grund af mangel på søtransportmidler ude af stand til at efterkomme opfordringen og frarådede iøvrigt, at der til løsning af politimæssige opgaver afgaves hærstyrker der var stærkt påkrævede til rigets forsvar, og hvis tab ikke ville modsvares af nogen militær fordel. Sagen blev da stillet i bero. Imidlertid blev forholdene

stedse værre, og den 14. henvendte amtmanden på Femern sig til regeringen for at få spærret Femern Sund og derved holstensk påvirkning udelukket, og da marineministeren tilmed anså øen for strategisk vigtig – særlig med henblik på fremmed hjælp, for hvis eventuelle flådestyrker han anså den for passende basis –, stationeredes ved krigens udbrud under Muxolls eskadre en kanonbåd (»Krieger«) ved øen[1] og Krigsministeriet anmodedes om at lade øen besætte.

Krigsministeriet rettede da den 8. februar en fornyet henvendelse til Overkommandoen, men ønskede nu, da der var tale om et egentligt militært forsvar af øen, 1 bataljon afgivet; Overkommandoen måtte dog stadig bede sig fritaget for afgivelsen, da den efter Danevirkes rømning og hærens deraf følgende spredte opstilling anså en svækkelse af hæren til bedste for – omend militære så dog sekundære – opgaver urigtig.

Opflammet af de tyske styrkers fremgang på fastlandet blev den femerske befolknings antidanske følelser stærkere, og krigsministeren afsendte derfor i slutningen af februar – idet han efter Overkommandoens afslag frafaldt at føre et militært forsvar af øen og faldt tilbage på de politimæssige opgaver – et kommando på 100 infanterister.[2]

Kommandoets fører, en afskediget premierløjtnant, der var antaget til tjeneste i december 1863[3], fik instruktion om at afstå fra forsvar over for et fjendtligt angreb og rømme øen samt at træffe fornødne aftaler med chefen for kanonbådene med henblik på at sikre en søværts rømning.

Femer Sund (se plan 30), der skiller Femern fra det holstenske fastland, er på det smalleste sted knap 1 sømil bredt, sejlrenden er meget smal og i den østlige ende meget grundet, således at den – uden afmærkning, som den var – ikke kunne besejles og således ikke bevogtes om natten. Det er forståeligt, at chefen for kanonbådene ikke – til fordel for et af regeringen ikke ønsket forsvar af øen – ville tage nogen risiko, der kunne bevirke, at hans primære opgave i tilfælde af fjendtligt angreb – at evakuere hærstyrkerne – kompromitteredes. Han stationerede derfor kanonbådene »Krieger« ved Strukkamp Odde, »Buhl« og »Marstrand« ved Burg Tiefe, således at det egentlige Femer Sund ganske vist var uden maritim bevogtning, men kanonbådene til gengæld var lagt heldigst muligt for løsningen af deres hovedopgave.

Hærstyrken var underbragt i Burg, sikret af en mindre vagt på rådhuset og to posteringer ved henholdsvis Burg Tiefe og Færgegården.

Som nævnt andre steder i denne fremstilling (side 244, 267 og 293) syslede den øverste preussiske ledelse i marts måned med tanken om at

1) Henholdsvis den 11. februar og den 2. marts tilgik kanonbådene »Marstrand« og »Buhl«.

2) Udover kommandoets fører bestod enkadreringen af 2(!) underofficerer.

3) I december 1848 som 34-årig korporal forfremmet til sekondløjtnant, i december 1852 hjemsendt som premierløjtnant, hvorefter han blev toldassistent i Aarhus.

nyttiggøre preussiske flådestyrker i Østersøen; et led heri var planen om at erobre Femern for at bruge den som flådestøttepunkt. Denne tanke udførtes ved en vel forberedt og dygtigt gennemført overgang i både natten mellem den 14. og 15. marts.

I løbet af den 13. og 14. marts ankom et infanteriregiment med 1½ feltbatteri, og natten mellem de 2 dage overførtes bådmateriellet (11 store både, hver til 20–25 mand) fra Heiligenhafen til færgestedet på fastlandssiden. Natten til den 15. udførtes batterianlæg, artilleriet gik i stilling, og den 15. kl. 5 om morgenen gik 1. angrebsbølge over. Natten var mørk med storm fra sydvest og sne.

De danske posteringer overraskedes fuldstændigt og måtte hurtigt strække våben, og da det derfor ikke lykkedes at alarmere hovedstyrken i Burg, blev også denne taget ved overrumpling. Intet under, at befolkningen såvel på Femern som i hele Tyskland jublede af begejstring.

Det for danskerne lidet berømmelige forløb af affæren må tilskrives et utilstrækkeligt beredskab. Med sin egen svage styrke og ringe eskadrering og med udelukkelsen af maritim bistand var den danske hærstyrke sat på en Uriaspost, men så meget strengere burde beredskabsordningen have været, og den svigtede totalt. Også forbindelsen mellem hær- og søstyrkerne må have været ufyldstesgørende ordnet, thi posteringen ved Burg Tiefe, som blev opmærksom på den kortvarige kamp i Burg, og som blev klar over, at den ikke havde andet at gøre end at indskibe, søgte ved tegn forbindelse med de 2 kanonbåde, men uden held, og måtte også overgive sig.

Det er værd at stille endnu et spørgsmål, nemlig hvorvidt ikke Femern, når et *militært forsvar ikke var muligt* — og *af regeringen var erkendt* ikke muligt –, burde være opgivet frivilligt. Svaret må blive jo.

At regeringen nærede et politisk ønske om længst muligt at håndhæve højhedsretten til Femern som hørende til det danske hertugdømme, er rimeligt og forståeligt, men *ønsket burde være frafaldet,* thi en manifestation, af vor følelse af en ukrænkelig ret til dette hertugdømme og deraf følgende pligt til ikke at rømme det uden sværdslag var jo sket i dagene 1.–6. februar, og en frivillig opgivelse af Femern måtte herefter være uden betænkelighed, så meget mere som denne ø kun rent formelt hørte til Slesvig.

Som de militære muligheder forelå, burde Femern være totalt rømmet samtidig med rømningen af det slesvigske fastland. Fjenden var derved blevet berøvet en for let sejr.

Sammensætningen til forskellige tidspunkter af eskadren i Østersøens vestlige del.

fartøj	før våbenhvilen	efter våbenhvilen
Panserkorvetten »Dannebrog«	o.10/4–22/4	
Panserbatteriet »Rolf Krake«	13/2–12/5	26/6–20/7
Panserskonnerten »Absalon«	5/2–20/3	
Panserskonnerten »Esbern Snare«	1/2–12/5	26/6–20/7
Skruelinieskibet »Skjold«	18/2–o.15/3	
Skruefregatten »Tordenskjold«	3/3–17/3	
Skruekorvetten »Dagmar«	30/4–12/5	
Skruekorvetten »Thor«	(1/2– 7/2 (21/2– 6/3	26/6–20/7
Skrueskonnerten »Falken«, flagskib	22/2–12/5	26/6–20/7
Skruekanonbåden »Hauch«	10/3–12/5	
Skruekanonbåden »Willemoes«	4/2–12/5	
Skruekanonbåden »Marstrand«	4/2–12/5	
Skruekanonbåden »Krieger«	1/2–12/5	26/6–20/7
Skruekanonbåden »Buhl«	4/2–12/5	
Skruekanonbåden »Schrødersee«	o.15/2–12/5	
Skruekanonbåden »Thura«	o.15/2–12/5	
Hjuldampskibet »Skirner«[1]	4/2–24/2	
Hjuldampskibet »Slesvig«	15/3–12/5	
Hjuldampskibet »Geiser«	slutn. febr.–20/3	26/6–20/7
Hjuldampskibet »Hertha«	o.7/3–12/5	26/6–20/7
Hjuldampkibet »Hekla«[2]	o.15/2–12/5	15/7–20/7
Hjuldampskibet »Viceguvernør Berg«		o.9/7–20/7
Sejllinieskibet »Frederik VI«	16/4–12/5	26/6–20/7
Sejlfregatten »Thetis«	20/3–12/5	26/6–20/7
Sejlkorvetten »Najaden«	15/3–12/5	
Sluppen »Larsens Plads«	15/4–12/5	26/6–20/7
Rokanonchalupper og rokanonjoller	tilgik fra tid til anden	

1) Afgivet til Postvæsenet den 24/2, men i tiden 7/5—5/8 anvendt som transportskib for marinen.

2) Bortkommanderet 20—26/3.

Plan 30

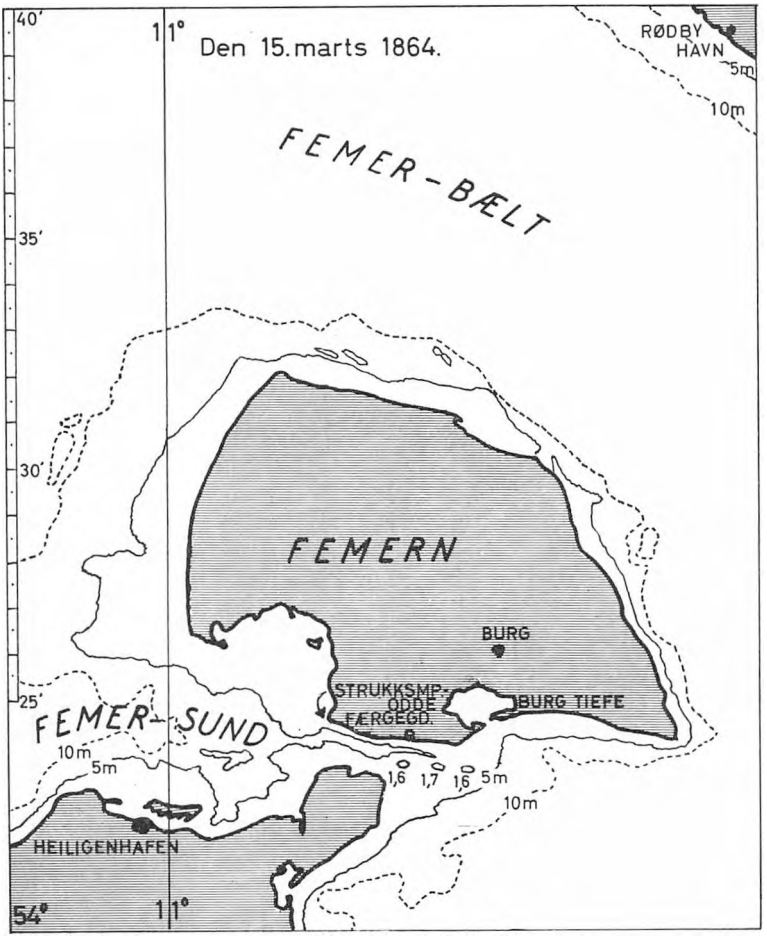

Eskadren i Østersøens østlige del

Denne eskadre blev formeret den 29. februar under kontreadmiral C. E. van Dockums kommando, og allerede i denne anledning opstod der uoverensstemmelser imellem eskadrechefen og marineministeren om flagskibet. Marineministeren ønskede, at eskadrechefens flagskib blev et mindre dampskib, der var letbevægeligt imellem de forskellige stationer, mens eskadrechefen ønskede sit flag hejst i fregatten »Jylland« som eskadrens hurtigste skib for derfra at kunne føre sin eskadre i eventuelle kampe. Da dette ikke lod sig gøre, fordi »Jylland« var udset til, når Nordsøeskadren skulle formeres, at være dennes flagskib, blev resultatet, at flaget blev hejst i fregatten »Sjælland«[1];

1) »Jylland« tilhørte dog eskadren fra den 29. februar til den 2. maj, men var på tidspunktet for kampen den 17. marts fraværende, se nærmere herom på side 293.

Van Dockum skriver i sine »Livserindringer«, at Lütken herved ytrede »De vil bevise mig en tjeneste ved at heise Deres Flag i »Sjælland«, og v. Dockum fortsætter derefter, »men hvor langt anderledes vilde det ikke have været, om »Jylland« den 17. marts kunde have indhentet Preusserne, og »Arcona« som prise var blevet indbragt til København«.

Eskadren, hvis sammensætning til de forskellige tidspunkter fremgår af oversigten på side 296, bestod ved sin oprettelse af skruefregatterne »Jylland« og »Sjælland« samt skruekorvetterne »Dagmar« og »Heimdal«, og dens opgaver var angivet i en foreløbig instruks af 23. februar af følgende indhold (se plan 53).

»Som Maalet for den i den østlige Del af Østersøen opererende Eskadres Virksomhed har Ministeriet tænkt sig Bevogtning og Blokering af de Øst for Dars liggende preussiske Havne. Indtil en forøget Styrke og en mere fremrykket Aarstid tillader at effektuere dette, bliver det nødvendigt, at Hr. Kontreadmiralen indskrænker Dem til Observation og saavidt muligt til Indeslutning af de i de preussiske Havne stationerede Krigsskibe, saaledes at vor Handelsmarine sikkres imod Molest, og Landstigning paa vore Kyster forhindres«.

Allerede før nytår krydsede danske krigsskibe ved den preussiske Østersøkyst for at vise flaget, observere den preussiske flåde og sikre de danske kyster og den danske handel. Da eskadren i Østersøens østlige del den 29. februar hejste kommando, blev krigsblokaden effektiv. Den preussiske flåde fik – bortset fra blokaden og kampen ved Rügen 17. marts – kun ringe indflydelse på krigshandlingerne.

Handelsblokaden, der under den 1. slevigske krig havde været et effektivt våben, var også nu planlagt til anvendelse imod Preussen ved afspærring af de tyske Nord- og Østersøkyster. Ene undtaget var hansestaden Lybæk, men man havde dog betydet denne by, at anslag mod Danmark, der udgik fra eller forberedtes på dens område, ville medføre blokade af dens havn.

Ved krigens udbrud den 1. februar 1864 udstedte den danske regering ordre til opbringelse af fjendtlige skibe og overvejede samtidig en blokade af hele den tyske kyst samt af den af tyske tropper besatte del af den danske kyst. Opgaven at blokere den preussiske flåde – krigsblokaden – tilfaldt naturligt eskadren i Østersøens østlige del, hvis område omfattede Swinemünde og Danzig, mens handelsblokaden i Østersøen tilfaldt begge Østersøeskadrerne i forening; delingslinien imellem deres operationsområder, Darsserort, ligger meget nær syd for Møens østende.

Den 16. februar udstedtes reglement for »fjendtlige skibes opbringelse« og et blokadereglement, der tilstræbte at holde sig så nær til reglerne fra Pariserdeklarationen af 1856 som muligt. Blokadereglementet gik, i henhold til ovennævnte deklaration, ud fra, at blokaden for at være lovlig skulle være effektiv, d. v. s. at en fjendtlig havn måtte anses for blokeret, når den ved et

eller flere krigsskibe var spærret således, at intet handelsskib – uden øjensynlig fare for at blive opbragt – kunne løbe ind i eller ud af samme. Blokaden skulle – ved krigsskibets ankomst – bekendtgøres ved åbent cirkulære til samtlige magters konsuler på stedet og indeholde en termin, inden hvilken neutrale skibe kunne forlade havnen. Denne formulering kom til at skabe vanskeligheder for blokadestyrkerne, særlig i den store åbne bugt øst for Rügen, Pommerske Bugt, da Preussen erklærede, at blokaden her ikke var effektiv. Bekendtgørelse til gesandterne voldte også en del vanskeligheder, da de preussiske myndigheder forsinkede postgangen.

Den del af den østlige Østersø, der – jfr. næste stk. – først skulle blokeres, var Pommerske Bugt (plan 31); den har en udstrækning af c. 100 sømil og en dybde af c. 40 sømil; vanddybden i den sydlige del er 14–22 m. Bugten deles nordnordvest for Swinemünde af den store Oderbanke, hvis vanddybde kun er 6–7 m, og som derfor ikke tillod passage af eskadrens større skibe, der havde netop dette dybgående. Indsejlingen til Swinemünde måtte ligeledes for andre større skibe foregå enten øst eller vest om banken, hvilket vil sige, at de to løb måtte bevogtes hver for sig. En sådan bevogtning ville altså også dele eskadren i to dele, der under uheldige forhold ville kunne angribes særskilt, uden at skibe fra den anden del kunne nå frem til assistance.

Den 8. marts bekendtgjorde Marineministeriet, at byerne Cammin, Swinemünde, Wolgast, Greifswalde, Stralsund og Barth ville blive blokeret fra den 15. samme måned. Disse byer ligger alle grupperet omkring Rügen, og udløbene fra dem finder sted igennem følgende 5 løb: ved Tornebusken fra Stralsund og Barth vest om Rügen, de 2 syd for Rügen, Nydyb og Østerdyb, der adskilles af Ruden[1)], samt ved Swinemünde og Diewenow. Udløbene ved Nydyb og Østerdyb ligger kun ca. 5 sømil fra hinanden, afstanden herfra til Swinemünde er ca. 25 sømil og herfra til Diewenow ca. 17. Fandtes Oderbanken ikke, ville de 4 løb kunne bevogtes under et uden at kompromittere eskadrens mulighed for i givet fald at optræde samlet; løbene syd og vest om banken er ret snævre – ca. 8–9 sømil –, hvilket under stormende eller usigtbart vejr eller om natten uden fyr ville vanskeliggøre de større af vore skibe et ophold her til stadighed og dermed blokaden.

Under henvisning til blokadereglementet ønskede marineministeren de enkelte havne bevogtet af hvert sit skib, men van Dockum fandt det – ud fra de ovenfor anførte betragtninger over farvandets karakter – uforsvarligt at holde eskadrens skibe posteret syd for Oderbanken om natten under vanskelige vejrforhold og fremhævede nødvendigheden af at kunne optræde samlet under kamp, og han ville derfor holde sin styrke samlet på en blokadestation sydøst for Jasmund (på Rygens nordøstkyst); herfra kunne han kontrollere løbene på begge sider af banken, og herfra kunne han under opkommende uvejr søge læ for alle vinde under Rügen, Bornholm eller Møen.

1) Således kaldet på plan 31, men Rudø på plan 52; på plan 53 er øen ikke vist.

Det i forvejen dårlige samarbejde imellem ministeren og eskadrechefen blev ved denne uoverensstemmelse yderligere vanskeliggjort, men som den ældre og mere erfarne officer på stedet fastholdt van Dockum – og vistnok med rette – sit standpunkt og gennemførte sin egen blokadetaktik indtil krigens afslutning, trods megen modstand fra Lütken.

Det må ganske vist erkendes, at der ved eskadrechefens løsning opstod mulighed for, at fjenden frit kunne bevæge sig i kystfarvandet inden for Oderbanken og opretholde søværts forbindelse mellem preussiske havne i det forholdsvis begrænsede farvandsrum, og at det havde til følge, at den preussiske regering ikke ville anerkende blokaden som effektiv og retsgyldig, hvilket i løbet af foråret skabte den danske regering mange vanskeligheder af politisk og diplomatisk art; det endte dog med, at stormagterne anerkendte blokaden som effektiv.

Handelsblokadens resultater i Østersøen fremgår af efterfølgende tabel, hvori til sammenligning også tallene for Nordsøen er opført.

	Østersøen		Nordsøen	
	visiterede skibe	opbragte skibe	visiterede skibe	opbragte skibe
marts			1	2
april	80	12		5
maj	29	1		
juni	28	3		
juli	45	4		
ialt	182	20	1	7

Tabellen viser, at påstanden om, at blokaden i Østersøen ikke var effektiv, savner grundlag, selv om en del skibe i den første tid slap igennem bevogtningen; under våbenhvilen skrev tyske aviser da også, at de preussiske havne efter midten af april havde været »hermetisk tillukkede« som følge af »det danske sørøveri« (van Dockums livserindringer).

I Nordsøen var blokaden mindre effektiv, først og fremmest på grund af for ringe blokadestyrke; i tiden indtil slutningen af april kunne man kun afse 1 skib til denne tjeneste – fregatten »Niels Juel«, senere afløst af korvetten »Dagmar« –, og da Nordsøeskadren dannedes (se side 389), skulle denne tillige være på vagt over for den sig nærmende østrigsk-preussiske flåde. Blokaden ophørte helt med kampen ved Helgoland, efter hvilken vore modstandere var enerådende krigsførende magt i Nordsøen.

Allerede ret tidligt fandt man i Tyskland på pro forma at overføre tyske skibe til udenlandske – fortrinsvis russiske – rederier, hvorved de undgik opbringelse; man forsøgte fra dansk side ved aftaler at forhindre dette, men uden større held.

I løbet af marts ændredes sammensætningen af van Dockums eskadre, idet »Dagmar«[1] og »Heimdal« udgik henholdsvis den 7. og den 30., og i stedet tilgik den 7. marts »Thor«, den 16. »Skjold« og den 25. »Absalon«.

Endvidere havde »Jylland« den 10. under letning nord for Møen forlist 90 favne ankerkæde og ved samme lejlighed sprængt en spilmuffe, hvorfor den blev sendt til København for at reparere; som følge heraf nåede den først eskadren igen den 17. efter kampen ved Rügen.

Ved sin oprettelse den 29. februar var van Dockums eskadre, som også forudset i den foreløbige instruks af 23. februar (se side 290) for svag til at løse begge de to stillede opgaver, blokaden over for den fjendtlige handelsflåde og indespærringen af den fjendtlige orlogsflåde. Van Dockum holdt derfor til en begyndelse sin styrke samlet ved Møen, og først da handelsblokaden skulle træde i kraft den 15. marts, lettede han den 14. og afgik til sin blokadestation sydøst for Jasmund, hvorfra han kunne beherske hele Pommerske Bugt og derved, da hans styrke fra slutningen af marts gradvis forøgedes, kunne håndhæve både krigs- og handelsblokaden, omend handelsblokaden blev udført på en måde, der ikke stemte overens med marineministerens syn på sagen.

Kampen ved Rügen den 17. marts.

Såsnart den preussiske flåde henimod midten af marts var klar, besluttede den at foretage en samlet aktion imod blokadeeskadren, i det håb at sprænge blokaden og dermed godtgøre, at denne ikke var effektiv, og hvorefter man ville blive i stand til at støtte hærens fremrykning og samtidig til at henlede opmærksomheden på den unge preussiske flåde og dens betydning.

I dagene 14.–16. marts stationeredes derfor avisoen »Loreley« og en kanonbådsdivision ved Ruden, og da man den 16. under en rekognoscering observerede blokadeeskadren i nordlig retning, besluttedes det at gå til angreb den følgende dag.

Den 17. lå blokadeeskadren på sin station c. 10 sømil OSO for Jasmund. Trods vor artilleristiske overlegenhed, savnede man dog »Jylland«, der med sin større fart kunne have lagt fjenden hindringer i vejen under hans tilbagetog imod Swinemünde.

Lige over middag observerede man de preussiske skibe (det var avisoen »Loreley« og korvetterne »Arcona« og »Nymphe«) ved Greifswalde Oye og samtidig 1. kanonbådsdivision kommende fra vest. Omkring kl. 13 satte den samlede preussiske eskadre kursen mod nord i frontorden med »Arcona« vestligst, »Nymphe« østligst og »Loreley« i midten lidt tilbagetrukket. Planen var at angribe den danske eskadre i frontorden, derefter at falde østover i kølvandsorden og under bredsideskydning at gå over til en tilbagetogsfægt-

1) »Dagmar« tilgik atter eskadren den 30. april.

ning imod Swinemünde. Kanonbådene skulle dække tilbagetoget ved Greifswalde Oye, men ved en misforståelse kom de for langt frem og måtte trække sig tilbage under land, hvorfra de ikke kunne deltage i kampen.

Uagtet »Jylland« ikke, som ventet, ankom, besluttede van Dockum sig dog til at gå fjenden i møde, og ca. kl. 1430 stod blokadeeskadren med en fart af 9–10 knob syd på med »Sjælland« i spidsen. De første skud faldt fra »Arcona«, og på ca. 1500 m afstand åbnedes ilden fra begge sider. »Sjælland« drejede styrbord over og afgav sit bagbords lag imod »Arcona«, der ligeledes drejede styrbord over og besvarede ilden med sit bagbords batteri. Under drejningen videre syd på, fulgtes »Arcona« af »Nymphe« og »Loreley«, der alle beskød vor eskadre kraftigt under drejningen. »Sjælland« forcerede sydover imod Swinemünde for om muligt at afskære preusserne fra deres basis, hvilket dog mislykkedes.

»Sjælland« var herved kommet så langt frem, at den var alene imod de to fregatter, under hvis ild van Dockum mindskede farten noget, for at resten af eskadren kunne nå op. »Skjold« nåede kort efter op i kølvandet på »Sjælland«, men da denne stadig gik med mindsket fart, indtog »Skjold« sin plads i linien uden at gøre forsøg på at forcere frem eller på at betyde eskadrechefen, at han burde sætte farten op, hvilket da også lod vente på sig, uvist af hvilken grund.

Mens man endnu var tæt på fjenden, anså eskadrechefen det for mest effektivt at bruge sit bredsideskyts, hvorfor han girede skiftevis til styrbord og til bagbord og hver gang afgav sit fulde lag imod fjenden. Herved øgedes afstanden hurtigt, og ca. kl. 1645 var fægtningen endt. Eskadren fulgte dog efter fjenden, og først da denne kl. c. 20 stod ind i havnen ved Swinemünde, vendte den danske eskadre og stod nord på og samledes lidt syd for Greifswalde Oye med de øvrige skibe og med »Jylland«, der først nu ankom fra København.

Den nævnte mindskning af farten omtaler van Dockum ikke i sin rapport, men O. Lütken nævner den i sin bog »Søkrigsbegivenhederne 1864«, og den er bekræftet fra anden side. Ser man hen til van Dockums ønske om »Jylland« som flagskib, fordi det var det hurtigste, kan man gøre sig sine egne tanker om nytten af den større fart, når man alligevel selv mindsker fart.

Tabene under kampen var på dansk side:

»Sjælland«: 1 håndværker og 5 menige døde, 1 underofficer, 2 håndværkere og 13 menige såret; de øvrige skibe havde ingen tab.

I begyndelsen af kampen blev 2 topsgaster, der var til vejrs, ramt af en kugle og faldt ned, den ene med afskudt hoved (omtalt af to øjenvidner).

På tysk side var tabene:

»Arcona«: 3 underofficerer og menige døde, 1 officer, 2 underofficerer og menige såret.

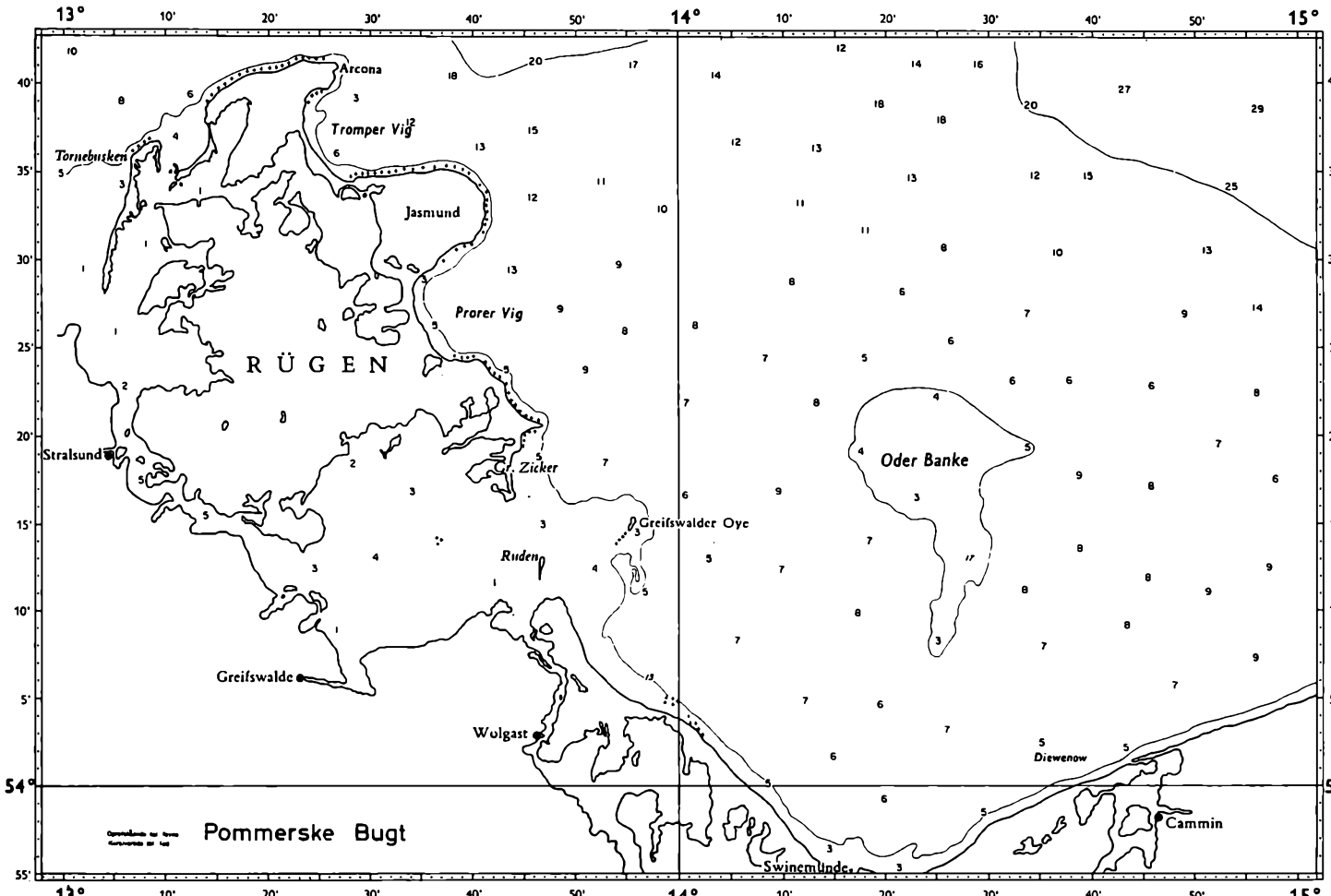
13°
10'
20'
30'
40'
50'
14°
15°
40'
35'
30'
25'
20'
15'
10'
5'
54°
55'
Arcona
Tromper Vig
Tornebusken
Jasmund
Prorer Vig
RÜGEN
Stralsund
Zicker
Greifswalder Oye
Ruden
Greifswalde
Wolgast
Oder Banke
Diewenow
Cammin
Swinemünde
Pommerske Bugt

»Nymphe«: 2 underofficerer og menige døde, 4 underofficerer og menige såret.

»Loreley«: 1 underofficer såret.

På begge sider fik flere skibe – særlig »Sjælland«, »Arcona« og »Nymphe« – adskillige skader, men den danske eskadre kunne reparere uden at søge havn.

Det preussiske forsøg på at bryde blokaden var ikke lykkedes, og det fornyedes ikke senere. Den preussiske flåde var indespærret, og hermed faldt Moltkes plan (se side 244 f.) om besættelse af Fyn ad søvejen fra den preussiske kyst, samt om maritim støtte til den fremrykkende hær, til jorden.

I Preussen vakte kampen begejstring, og der opstod med rette stor interesse for den unge flåde og dens bedrift. Kapitän Jachmann blev i samme anledning udnævnt til kontreadmiral.

Sammensætningen til forskellige tidspunkter af eskadren i Østersøens østlige del

fartøj	før våbenhvilen	efter våbenhvilen
Panserkorvetten »Dannebrog«	24/4–12/5	26/6– 1/7
Panserskonnerten »Absalon«	25/3–12/5	26/6–20/7
Skruelinieskibet »Skjold«	17/3–12/5	26/6–20/7
Skruefregatten »Jylland«	1/3–10/3 17/3–27/4	
Skruefregatten »Sjælland«, flagskib	29/2–12/5	26/6–20/7
Skruefregatten »Tordenskjold«	22/3–12/5	26/6–20/7
Skruefregatten »Dagmar«	1/3– 7/3	
Skruefregatten »Heimdal«	1/3–30/3	26/6–20/7
Skruekorvetten »Thor«	7/3–12/5	
Skrueskonnerten »Diana«	2/5–12/5	26/6–20/7
Skrueskonnerten »Fylla«	25/4–12/5	26/6–20/7
Hjuldampskibet »Holger Danske«	16/4–12/5	26/6–20/7
Hjuldampskibet »Geiser«	22/3–12/5	
Hjuldampskibet »Hekla«		26/6–o.14/7
Hjuldampskibet »Freja«	7/4–12/5	

Begivenhederne 18. marts - 18. april

NØRREJYLLAND.

Som omtalt side 230 var 4. Divisions hovedmasse samlet på Mors den 17. marts, idet dog ritmester Moe med det tidligere Vestre Strejfkorps samt noget fodfolk og artilleri stod på Thyholm, hvor det bevogtede Oddesund, og major Castenschiold med Østre Strejfkorps, bestående af 3. Dragonregiments 1. og 2. Eskadron, en deling gardehusarer[1] samt 1. Regiments 7. Kompagni på vogne, var i Østjylland. Bortset fra yderligere 1 kompagni, der sendtes til Aggersund med posteringer ved Ålborg og Hals, blev resten af divisionen på Mors.

Efter at Moe havde overtaget bevogtningen af Oddesund, savnede Hegermann dog snart et kommando i Vestjylland, og i dagene 22.–24. marts overskibedes et nyt Vestre strejfkorps under kommando af ritmester Sehested og bestående af 6. Dragonregiments 4. og 6. Eskadron samt 1. Regiments 2. Kompagni. Det samledes foreløbigt i Viborg.

De københavnske aviser var under 4. Divisions tilbagegang svømmet over af smædeartikler mod Hegermann og hans korps, og herigennem fik fjenden nøjagtige oplysninger om divisionens bevægelser og forhold. Det førte til, at krigsministeriet måtte skride ind og henvise til den lov, der var udstedt i 1849 for at dække Ryes tilsvarende bevægelser. Hvor ringe strejfkorpsenes styrker var, havde fjenden heldigvis ikke opdaget, og det skal nævnes til den *stedlige* presses ære, at den aldrig omtalte disse korps.

4. Division benyttede først og fremmest opholdet på Mors til at bringe afdelingerne på fode efter det strabadserende tilbagetog, få udrustningen i orden og styrkerne ved hjælp af de mødende indkaldte bragt på krigsfod. Staben fik tildelt en felttelegrafstation, og de civile telegrafstationer fik forøget personale.

Divisionens tilbagegang til Mors var jo helt foretaget på Hegermanns eget initiativ og fremkaldte ingen tilslutning hverken fra krigsministerens eller Overkommandoens side. Den 20. marts meddelte Krigsministeriet således telegrafisk (udenom Overkommandoen) divisionen – med misfornøjelsen lurende mellem linierne –, at »da Divisionen under nærværende Omstændigheder vil være indskrænket til en Observation af det nordlige Jylland og

[1] Delingen havde dannet slør for 2. Kavaleribrigade under opbruddet fra Skanderborgstillingen og var ved den herefter følgende fjendtlige fremrykning blevet tvunget tilbage mod øst, hvorfor den sluttede sig til Østre Strejfkorps. Delingen vendte tibage til sit regiment den 15. april.

Udsending af Strejfkorps samme Steds«, måtte ministeriet anse det rettest, at 4. Division afgav alt sit infanteri, bortset fra de kompagnier, der var afgivet til de to strejfkorps. Det lykkedes imidlertid for Overkommandoen at få denne ordre ændret til, at divisionen beholdt 1. Regiment og kun skulle afgive 7. Brigades stab med 11. Regiment, der henimod slutningen af marts afgik til Baaring Vig.

Ejheller Overkommandoen var tilfreds med, at 4. Division var forsvundet. Allerede den 18. marts meddelte Overkommandoen – som på dette tidspunkt endnu ikke vidste, at 4. Division var på Mors – divisionen, at da »Overkommandoen ingen Meddelelse har modtaget . . . fra 4. Division . . . og da den er uvidende om, hvor Divisionen befinder sig og om de stedfundne Begivenheder, anmodes De om ad hurtigste Vej at indberette til Overkommandoen. Fjenden står formentlig nu med sin hovedstyrke ved Vejle. 4. Division vil derfor atter, såfremt det ikke er sket, kunne rykke frem for saa vidt muligt at dække Nørrejylland . . .« Ordren nåede først divisionen den 23. marts, og Hegermann foretog sig intet, muligvis fordi han efter ordren om afgivelsen af 11. Regiment har følt sig for svag og ment, at Overkommandoens opfordring af 18. marts var afgivet under forudsætninger, der nu var bristede.

Men tiden red hastigt, og da Overkommandoen i en skrivelse af 23. marts gentog sit pålæg om en fremrykning, var det ikke blot Nørrejylland, det drejede sig om, men om at det stærke fjendtlige tryk på Dybbøl blev lettet ved et fremstød fra vor side. Denne skrivelse nåede først den 28. marts frem til Hegermann, der den 29. telegrafisk svarede, at han ville gå frem den 31. Fremrykningen begyndte dog først den 3. april, og først den 10. var divisionen samlet mellem Silkeborg og Århus, jfr. ndf.

Vestre strejfkorps rykkede den 26. marts fra Viborg (se plan 32) over Silkeborg og Sinding til Snejbjerg, hvorfra det ville fortsætte mod sydvest, men da det her fik meddelelse fra divisionen om, at fjenden var i stærk tilbagegang, og at korpset skulle holde øje med hans bevægelser, fortsatte det til Brande og Nørre Snede, hvor man fik at vide, at fjenden stod i Vejle med forposter i en bue 7–10 km nord om byen. Den 30. marts fortsatte korpset med 4. Eskadron og ½ infanterikompagni til Tørring for at rekognoscere mod Horsens, mens 6. Eskadron med det resterende halvkompagni rykkede til Kollemorten, hvor den fik at vide, at en fjendtlig styrke på 35 heste var set under fremrykning ad vejen fra Vejle mod Brande. Løjtnant Døcker blev derfor sendt frem med 45 dragoner og 20 infanterister for at angribe dem. Det kom herved til en kort rytterkamp ved Hjortballe kro, hvor vore dragoner atter fik lejlighed til at vise deres overlegenhed i kamp over for deres modstandere.

Løjtnant Døcker lagde infanteristerne og 13 dragoner i baghold i Vemmelund skov, sendte 12 dragoner ud i flanken og red med resten ad Hjortsballe

kro til. Her havde preusserne gjort holdt for at fodre og vande, kom kun lige til hest, da Døcker kom farende imod dem, men nåede ikke at ordne sig, inden han var over dem, blev derfor splittede og måtte flygte. Under flugten mistede de 10 fanger. Døcker selv og 2 af hans dragoner blev sårede.

Plan 32

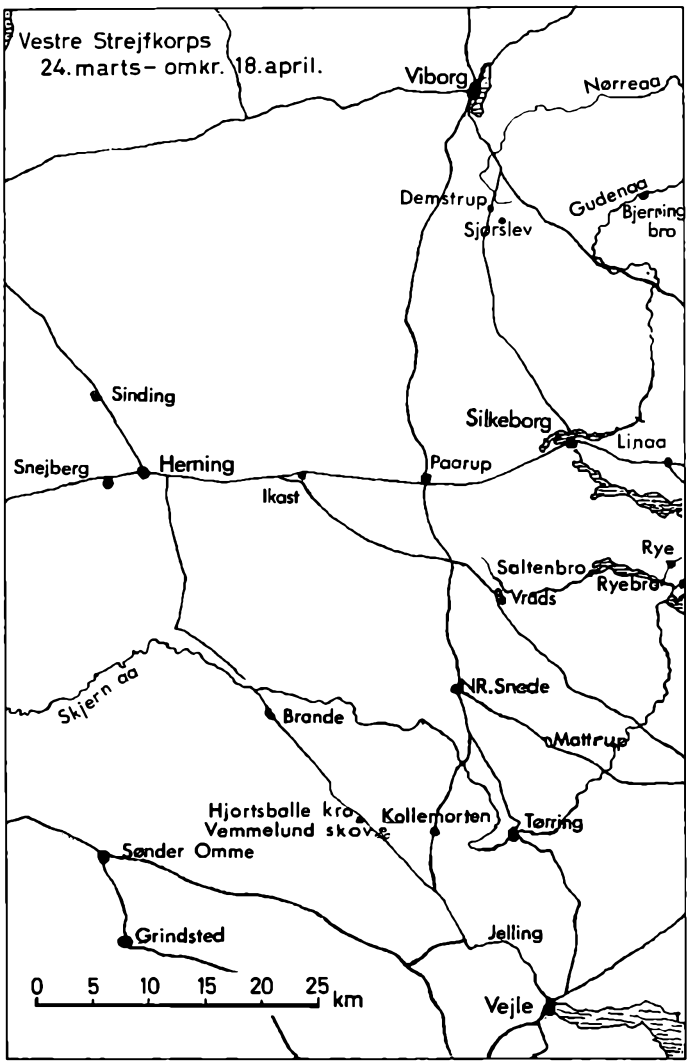

Om natten trak Sehested sig tilbage til Nørre Snede og Vrads og gik den 3. april til egnen om Mattrup, og da 2. Kavaleribrigade (side 302) på dette tidspunkt stod i nærheden heraf, blev strejfkorpset inddraget og dets styrker indgik påny i deres afdelinger. Allerede den 11. april udsendtes dog et *nyt* Vestre Strejfkorps under major Fibiger og bestående af 5. Dragonregiments

3. og 4. Eskadron samt ½ 4. Kompagni af 1. Regiment; dette korps stod fra den 14. april ved Mattrup.

Da ritmester Castenskjold – se side 228 – samtidig med, at 4. Division natten mellem den 11. og 12. marts begyndte sin tilbagegang mod Viborg, fik kommandoen over Østre Strejfkorps, fik han samtidig meddelelse om, at hans opgave var ved at gå langsomt tilbage over Århus og Randers og eventuelt over Limfjorden ved Ålborg at give fjenden det indtryk, at det var en større hærdel, der marcherede mod nord, og på denne måde at bortlede opmærksomheden fra 4. Divisions march; samtidig skulle han hindre, at fjenden med småstyrker trængte frem langs Jyllands østkyst.

Den 12. om morgenen var han da marcheret fra Skanderborg til Århus, gik om aftenen i kvarter i Spørring (ca. 15. km nord for Århus), den næste morgen til Randers og om aftenen til Hobro (se plan 33).

Da fjenden ikke rykkede efter, gik Castenskjold den 17. påny frem til Århus, men da indkomne meldinger tydede på en fjendtlig fremrykning, der kunne true ham i flanken, gik han den 19. igen tilbage til Hobro.

Det var imidlertid blind alarm, thi fremsendte kommandoer så intet fjendtligt, og nye meddelelser gik tværtimod ud på, at fjenden var i færd med at forlade Horsens.

Påny gik det da fremad, og da Castenskjold den 27. erfarede, at fjendens hovedstyrker forskansede sig i Vejle, rykkede han den 28. til Århus.

Under sine fremrykninger delte Castenskjold sit korps således, at kaptajn Sørensen med 3 af sit kompagnis delinger og 3 rytterdelinger sendtes forud, medens resten af rytteriet med kompagniets fjerde deling fulgte efter. Kaptajn Sørensen sendte da sine styrker frem ad de forskellige veje, og for at sikre forbindelsen mellem de således spredte dele fik han beredne bønderkarle til at være stafetter, ja sendte dem ofte frem som spejdere.[1)]

På fjendens side havde forholdene udviklet sig således, som det senere (side 307–08) nøjere vil blive behandlet, men her kort skal berøres.

Da Hegermann var forsvundet, fandt Wrangel ingen anledning til at sende styrker efter ham, det ville indebære risiko for en splittelse af de tyske styrker som det i den tilsvarende situation var sket i 1849; han foretrak i stedet at samle alle kræfter om de to danske flankestillinger ved Fredericia og i Sundeved. Hele II Korps blev derfor trukket tilbage og var den 16. marts med sin hovedstyrke samlet omkring Vejle.

Den 28. marts kom kongen ledsaget af krigsministeren til Mors; under besøget drøftede ministeren naturligvis situationen og udsigterne med general Hegermann, og herunder skal generalen have fået ministerens tilsagn om, at

---

1) Mens som nævnt Castenskjold med sin hovedstyrke først kom til Århus den 28., var således kaptajn Sørensen med en del af sit infanteri allerede i byen den 27. og kunne i havnen modtage kongen og krigsministeren, der begge var rystede over af Sørensen at erfare, at Hegermann stadig var på Mors.

når 4. Division rykkede frem, skulle Hegermann være højstkommanderende i Nørrejylland og få fæstningen Fredericia og 3. Division underlagt; det var dog kun løs tale. Derimod blev et løfte, ligeledes fra ministeren, om at 2. Dragonregiment snart skulle tilgå 4. Division, holdt; regimentet nåede dog først den 15. april at blive samlet ved divisionen.[1]

Plan 33

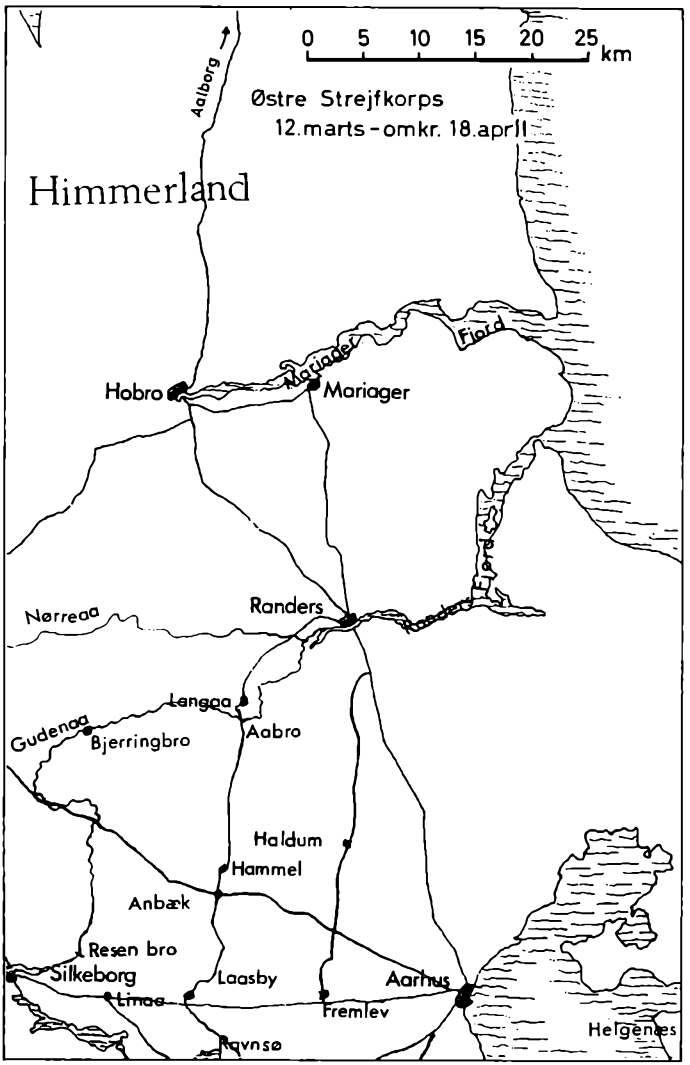

Som nævnt begyndte Hegermann den 3. april fremrykningen fra Mors, Amtmand Bretton havde ganske vist lovet storm på denne dag, og det slog til,

[1] Grunden til, at overførslen af 2. Dragonregiment til Jylland tog så lang tid, var, at den faldt sammen med 8. Brigades overførsel til Høruphav, hvilken med hensyn til transportmidlernes brug havde fået førsteretten.

men alligevel kom 1. Kavaleribrigade over; samtidig gik ritmester Moes kommando over Oddesund og sluttede sig til brigaden, der den 5. rykkede til Viborg og den 8. nåede Silkeborgegnen.

På grund af den voldsomme storm blev 2. Kavaleribrigade derimod først helt overført i løbet af den 6. og kom den 8. til rummet mellem Silkeborg og Århus.

Omkring den 10. april var divisionen samlet i rummet mellem Silkeborg og Århus, 2. Dragonregiment dog som tidligere nævnt først den 15.. Herefter var divisionens sammensætning således:

1. Kavaleribrigade
   - 3. Dragonregiment
   - 5. Dragonregiment (÷ 3. og 4. Eskadron)
   - 2., 3. og ½ 4. Kompagni/1. Regiment
   - 5. Feltbatteri
   - 1 deling af 3. Ingeniørkompagni
2. Kavaleribrigade
   - 2. Halvregiment/Gardehusarregimentet
   - 2. Dragonregiment
   - 6. Dragonregiment (÷ 1. og 2. Eskadron)
   - 1., 5. og 6. Kompagni/1. Regiment
   - 7. Feltbatteri
   - resten af 3. Ingeniørkompagni

Vestre Strejfkorps
- 3. og 4. Eskadron/5. Dragonregiment
- ½ 4. Kompagni/1. Regiment

Østre Strejfkorps
- 1. og 2. Eskadron/6. Dragonregiment
- 7. Kompagni/1. Regiment

8. Kompagni/1. Regiment var efterladt til bevogtning af overgangene over Limfjorden.

I slutningen af marts var de 2 strejfkorps i god forbindelse med hinanden, og gennem dem havde 4. Division en god føling med de forreste fjendtlige styrker. Hans viden om de fjernere fjendtlige styrker var derimod tynd.

Den situation, der på dette tidspunkt tegnede sig for Hegermann, var, at der stod en mindre, preussisk styrke omkring Vejle, at østrigerne over for Fredericia stod passive bag Elbodalen, og at den preussiske hovedstyrke førte et stærkt angreb frem mod Dybbølstillingen, og selv om han muligvis ikke helt har forstået, *hvor* alvorlige forholdene ved Dybbøl var, stod det ham klart, at det var her, 4. Division – armeens eneste mobile reserve – måtte lægge sit lod for at få vægtskålen til at vippe.

For at lette trykket på Dybbøl tænkte han sig et angreb på det østrigske korps samtidig med, at Fredericia garnison gjorde et udfald, men for at et

sådant angreb skulle kunne føres af divisionen, måtte den dog forstærkes med infanteri, af hvilket den nu kun havde 1. Regiment.

Den 10. april sendte Hegermann derfor kaptajn Thomsen til general Lunding med anmodning om at få rådighed over 2 infanteriregimenter (4 bataljoner) af fæstningens garnison; Thomsen måtte desværre vente på sit dampskib i Århus og nåede først den 13. til Fredericia, men på dette tidspunkt var Fredericias garnison (jfr. side 310) blevet mindsket med 8. Brigade og havde herefter af infanteri kun 5 regimenter, og Lunding mente at måtte afslå invitationen til heraf at give de 2 til Hegermann og med det tiloversblevne at gøre udfald.

Thomsen kom den 14. tilbage til divisionen med det negative resultat, der virkede overordentlig nedslående på Hegermann, thi at udføre et angreb på Vejle med den svage 4. Division alene anså han med rette for udelukket. Derimod foreslog Thomsen, at man skulle overfalde fjendens kvarterer vest for Vejle. Da de hovedsagelig var belagt med rytteri, ville man kunne få lejlighed til at slå dette eftertrykkeligt uden at udsætte divisionen for større fare; men Hegermann så ikke den politiske og psykologiske betydning heraf, og at hæren og folket trængte hårdt til en våbendåd, hvis virkning ville nå et godt stykke ud over dens militære værdi. En sejr eller blot en dristig og resolut offensiv nogen tid, inden preusserne kunne skride til storm på Dybbøl, kunne dog måske have tvunget dem til at sende tropper mod nord, og derved kunne eventuelt vindes de par dages respit, inden forhandlingerne i London skulle begynde, hvor det kunne have betydet noget, at vi endnu hævdede noget af det slesvigske fastland. Hegermann havde nok læst i aviserne, at der skulle være en konference i London, men ministeren havde intet fortalt ham om tidspunktet eller om Dybbøls politiske betydning, og Hegermann så derfor kun sagen fra et rent militært synspunkt og mente ikke, at et sådant angreb betød noget for krigsførelsen i sin helhed; han afviste forslaget.

Thomsen foreslog derefter, at et stærkt strejfkorps skulle sendes vesten om de fjendtlige forposter, trænge ind i Slesvig og for eksempel overfalde Åbenrå, hvor man vidste, der kun lå 1 bataljon. Det kunne blive en smuk, rask bedrift og divisionen kunne lette strejfkorpsets tilbagegang ved et skinangreb på de fjendtlige forposter. Hegermann vejede igen gevinst mod risiko og tab, men lod sig dog til sidst overtale til at sende Thomsen til Overkommandoen for at høre dens mening. Men Thomsen nåede netop Sønderborg den 18. april og så preusserne storme Dybbølstillingen.

Det strategiske moment var forspildt.

Det må erkendes, at 4. Divisions indsats i krigen 1864 ikke svarede til det, flankeforsvarsstrategien forudsatte; den blev ikke den klods om benet på de i Jylland fremrykkende fjendtlige styrker, som tænkt var. En del af årsagen må søges i Hegermanns tilbageholdenhed, men al skylden var ikke hans.

Han manglede frem for alt det, enhver soldat har *krav* på, klare og faste ordrer (eller direktiver) fra sin chef. Som nævnt på side 249 lod general Gerlach sig sluge af pligterne som befalingshavende på Dybbøl, og der blev ikke åndelig kraft tilovers til at være *overgeneral;* Gerlach selv var vel ejheller skabt dertil.

Dette forhold fik den uheldige bivirkning, at både general Hegermann og general Lunding i deres kvide – udenom overgeneralen – gik til og fik ordre fra krigsministeren, et dårligt surrogat for en overgeneral.

FREDERICIA — FYN

Som nævnt foran (side 243 f) havde fjenden – for at danne sig et indtryk af fæstningen Fredericias modstandskraft – den 14. og 17. marts foretaget nogle voldsomme rekognosceringer, hvilke havde vist, at både den fortifikatoriske og den artilleristiske armering af såvel hovedvolden som den befæstede lejr var fuldført, men at der endnu arbejdedes på forbindelseslinierne mellem de enkelte skanser. Fæstningens garnison ansloges til 8 infanteriregimenter, og der var en mulighed for, at den danske overkommando, når fæstningsarbejderne var fuldført, kunne trække nogle bataljoner til Als til styrkelse af forsvaret af Dybbølstillingen.

For at hindre en sådan overførsel havde feltmarskal Wrangel allerede den 16. marts givet ordre til, at III Korps med støtte af 2 brigader fra II Korps samt dettes korpsartilleri skulle foretage en snævrere indeslutning af fæstningen i forbindelse med et bombardement af den og eventuelt et angreb på den befæstede lejr. Fremrykningen skulle begynde den 19.

Da der imidlertid samme aften, som denne befaling var givet, til Wrangels hovedkvarter indløb melding om, at der havde fundet stærk skibstrafik sted mellem Als og Fredericia, og da man mente derudfra at burde regne med et forestående udfald fra fæstningen, befaledes den 17., at fremrykningen indtil videre ikke skulle finde sted, men at tværtimod Elbodalen skulle forstærkes for at kunne modstå et eventuelt udfald. Endvidere blev hovedparten af II Korps' tropper trukket nærmere Fredericia.

Efter at have truffet disse sikkerhedsforanstaltninger – der ikke var blevet upåagtede i fæstningen, og som derfor bevirkede en øget årvågenhed fra dennes side – gav Wrangel den 18. ordre til, at angrebet skulle indledes den 19. som planlagt.

Da Lunding – efter de fjendtlige rekognosceringer den 14. og 17. marts og på grundlag af de efterretninger, han i øvrigt fik om fjenden – var blevet klar over den fjendtlige opmarch, havde han telegraferet til København om at få hjælp, og krigsministeren reagerede straks ved at beordre 4 Division til at

sende alt sit infanteri (7. Brigade) via Baaring Vig til Fredericia, men Overkommandoen greb ind, som foran nævnt; dens plan var nemlig at lade 4. Division rykke ned i Jylland for derved at søge at lette trykket på Fredericia og – navnlig – på Dybbøl, og denne plan kunne naturligvis ikke gennemføres, når man fratog 4. Division alt dens infanteri. Overkommandoen fik derfor – som nævnt i det forrige afsnit – den krigsministerielle ordre ændret til, at kun 7. Brigades stab og 11. Regiment skulle afgå; Overkommandoen sendte som erstatning 7. Regiment fra Als over Faaborg til Fredericia, hvortil det ankom den 23.

11. Regiment kom derimod aldrig til Fredericia, jfr. side 309.

Det preussisk-østrigske angreb på Fredericia den 19.–21. marts.

Den fjendtlige fremrykning den 19. marts om morgenen skete således (se plan 50).

Den preussiske gardegrenaderbrigade besatte Egeskov og Trelle, gardeinfanteribrigaden Stallerup, Egum og Vejby og den østrigske brigade Tomas (4.) Sønderbygaard og Fuglsang Skov, mens den østrigske brigade Nostitz (3.) opmarcherede ved Bredstrup som reserve. Korpsartilleriet skulle foreløbig være ved Torp.

De 3 brigader i forreste linie fremskød derefter forposter, der skulle stå fra Hannerup Teglværk i en bue over Stenhøj til sydkanten af Kirstinebjergskov, og de tyske styrker kom derved i kamp med vore forposter, der måtte vige. På vor side var 1 officer faldet og 1 officer, 1 underofficer og 12 mand sårede, medens preusserne mistede 3 officerer og 17 mand, østrigerne 1 officer og 2 mand døde og sårede.

I fæstningen forberedte man sig på en storm; det hed sig, at såvel Fredericia som Dybbøl skulle stormes den 22., kongen af Preussens fødselsdag. General Lunding bestræbte sig for at holde alt rede, og han regnede med, at fjenden ville forberede stormen ved et kraftigt bombardement.

Om eftermiddagen den 19. udstak fjenden bombardementsbatterierne, som var lagt uden for fæstningens glatløbede kanoners rækkevidde. Skønt jorden var opblødt af tøvejr og regn, lykkedes det i løbet af natten at bygge 5 batterier, der var bestykkede med 42 stykker skyts, hvoraf 18 skulle beskyde Fredericia fæstning og by og resten den befæstede lejr.

Det østrigske artilleri besatte Batteri I mellem Sandalhus og Erritsø og Batteri II på højderne vest for Hannerup Teglværk; hvert batteri var bestykket med 8 8-pds kanoner. Det preussiske artilleri[1] omfattede Batteri III ved Stenhøj med 12 6-pds, Batteri IV 1600 m østnordøst herfor med 8

1) Ud over det på ordre de bataille (side 163) opførte artilleri var III Korps, som nævnt side 239, blevet forstærket med et 6 pds og et 12 pds batteri.

4-pds og Batteri V vestnordvest for Kirstinebjergskovs sydvestspids med 6 12-pds kanoner. Alt skytset undtagen de 12 pds var riflet.

Den næste morgen, søndag den 20. marts kl. 0530 åbnede Batteri III ilden, og i løbet af den næste time fyredes fra alle batterier; feltmarskal Wrangel og hans stab, hvori den preussiske kronprins var, overværede skydningen fra en standplads omtrent midtvejs mellem Stovstrup og Stallerup.

Som følge af erfaringerne fra rekognosceringen den 17. havde feltmarskallen opgivet tanken om storm. Om eftermiddagen gav han derfor ordre til at standse skydningen og i løbet af natten at trække skytset tilbage. Men Gablenz havde det indtryk af brandene i Fredericia, at bombardementet havde gode virkninger, og han foreslog derfor, at man fortsatte skydningen hele natten og næste dag, og sådan blev det.

I løbet af formiddagen havde fjenden forsøgt at trænge vore forposter længere tilbage. På nordfronten holdt vore folk stand, medens de vest for oversvømmelsen måtte vige lidt, men hele dagen og den følgende nat fandt der en livlig skydning sted mellem vore og fjendens poster. For at styrke forsvaret af den befæstede lejr blev dens 4 bataljoner forøgede til 5, og oberst Scharffenberg fik kommandoen i dette område. Samtidig blev det meste af det riflede skyts, der endnu var i reserve, posteret på volden og i skanserne.

Ilden havde været sagtnet noget om natten; om morgenen den 21. marts blussede den op igen, men blev afbrudt kl. 1300. Wrangel ville nemlig skaffe sig oplysninger om bombardementets virkninger og sendte derfor en parlamentær til Lunding med opfordring til at indlede forhandlinger »for at undgå unødig Blodsudgydelse og uundgåelige Ødelæggelser«; parlamentæren skulle vente til kl. 1400, og ilden ville tie så længe. Herpå svarede Lunding på fransk, at han havde fået Wrangels skrivelse kl. 1345, men at han var ude af stand til at antage forslaget. Skydningen blev derefter genoptaget, til den døde hen ved mørkets frembrud.

Efter at have afslået at forhandle måtte Lunding regne med, at en storm var nær forestående, og han trak derfor 1 bataljon fra hver af hovedvoldens 2 afsnit og formerede dem og 1 batteri som en stødreserve, der skulle samles ved Kongens Port. Fra om eftermiddagen fandtes således i den befæstede lejr 5 bataljoner, på hver af hovedvoldens to afsnit 2 bataljoner, som stødreserve 2 bataljoner og 1 batteri og som hovedreserve 1 bataljon og ½ batteri. Af rytteri forblev i fæstningen kun ½ eskadron, medens resten overførtes til Fyn.

Natten forløb roligt, og da solen brød frem om morgenen den 22. marts, viste det sig, at fjenden havde trukket sig tilbage. Vore forposter besatte straks deres tidligere stillinger og sendte patruljer frem mod fjendens nye forpostlinie der nu stod i linien Damgaard – Torp – Ødstedgaard, hvorved det kom til mindre sammenstød ved Randsfjord, Heise Kro og Erritsø.

Det fjendtlige artilleris virkning havde været forsvindende på hovedvolden, hvor skydningen særlig havde været rettet mod Prinsessens, Prins Georgs og

Prins Christians bastioner. Værket ved Koldingvejen blev beskudt med 17 skud, der alle gik for langt undtagen et, det blev stikkende i brystværnet. I den befæstede lejr faldt 800 projektiler, særlig om Skanse II; ud over et par beskadigede lavetter led skanserne dog ingen overlast, men der faldt en hel del bag skanserne, og flere hytter blev gennemskudt og en barak brændte.

Fredericia by havde derimod lidt ikke ringe skade, særlig kvarteret bag Kongens, Dronningens og Prins Christians bastioner; branden fik dog først rigtig fat ud på eftermiddagen den 20., og herefter brændte det næsten hele tiden på 5–6 forskellige punkter. 93 ejendomme blev mere eller mindre beskadigede og 35 nedbrændte. Blandt de sidste var garnisonssygehuset, hvor der den 20. om morgenen havde ligget 200 patienter, der dog alle, sammen med de sårede fra lazaretterne, allerede om formiddagen var blevet overført til Bogense.

Straks ved indeslutningens begyndelse havde en stor del af Fredericias beboere forladt byen, og efterhånden var denne udvandring taget til. Postmesteren havde tidligt fået tilladelse til at flytte, men da han også tog sin fuldmægtig med, gik det stærkt ud over postgangen. Derimod røgtede telegrafens personale trofast deres hverv, og efter bombardementet blev deres kontorer flyttet ind i et bombesikkert blokhus.

Wrangel opgiver erobring og nøjes med en indeslutning af Fredericia.

Som nævnt havde Wrangel indset, at fæstningen ikke kunne tages ved en storm, og at det svage III Korps ikke var tilstrækkeligt til at magte fæstningens indeslutning, således at det (se side 229, note 1) havde været nødvendigt at hidføre en stor del af II Korps til støtte for angrebet på Fredericia. Han havde nu besluttet sig til, at indeslutningen af Fredericia fremtidig skulle overdrages det stærkere II Korps, medens III Korps skulle stå i Vejle, sikre mod nord og være klar til at rykke til Dybbøl, når det fordredes. Allerede den 23. fik han imidlertid af kongen af Preussen ordre om, at mindst 1 af gardebrigaderne skulle deltage i fæstningens belejring; den preussiske kronprins, der i nogen tid havde været til tjeneste i Wrangels stab, og som i henhold til sin kongelige faders ønske var den egentlige leder, fik dog denne ordre ændret til, at af III Korps skulle kun 1 infanteriregiment[1], Gardehusarregimentet og de 2 gardebatterier forblive ved Vejle, hvor de sammen med Kavaleribrigade Flies under kommando af generalmajor Münster-Meinhövel[2] skulle dække II Korps mod nord, mens resten af det

1) Det dannedes ved at tage füsilierbataljonen fra hver af de 3 af garderregimenterne og samle dem i et »kombineret gardeinfanteriregiment«.

2) Kavaleribrigade Flies var allerede tidligere blevet opstillet, bestående af Husarregiment 8 af 13. Kavaleribrigade, Kyrasserregiment 6 af 6. Kavaleribrigade og 5. ridende Batteri af Artilleribrigade 7, og havde nogen tid været støtte for III Korps ved Fredericia; alle disse enheder var således taget fra I Korps og dettes kavaleridivision derved blevet så stærkt reduceret, at divisionsgeneralen kunne frigøres.

tidligere III Korps, der herefter kaldes kombineret Gardedivision, i ilmarch skulle marchere til Sundeved og underlægges I Korps. Senere oprettedes et nyt III Korps (se side 377).

II Korps havde straks efter bombardementet taget opstilling øst for Elbodalen, men trak sig den 24. marts tilbage vest for dalen med offensiv besættelse ved Bredstrup, Kongsted og Gudsø; her blev det stående i de følgende uger og befæstede sine stillinger stærkt for at kunne modstå et eventuelt udfald fra fæstningen.

Lunding kunne naturligvis ikke forstå den langt overlegne fjendes optræden, først fremrykning til en snævrere indeslutning med påfølgende 2 dages bombardement og derefter tilbagetrækning i respektfuld afstand fra fæstningen. Han spurgte derfor Krigsministeriet om der fandtes ham ubekendte årsager, og om han måtte søge at tilføje fjenden så megen skade som muligt. Ministeriet kunne ikke løse gåden, men gav ham den ønskede tilladelse.

Større offensive foretagender kom det dog ikke til. Lunding (»den Gamle«, som han kaldtes) var selv meget ivrig efter at udrette noget stort à la 6. juli, men han blev holdt i tømme både af sin stabschef, oberstløjtnant Reich, og af brigadecheferne, hvem hans planer forekom noget dristige. Han måtte da nøjes med at befale 4 kompagnier til stadighed holdt klar til udrykning, og med disse tropper blev en række mindre aktioner gennemført.

Den 28. marts søgte således major Saabye med 2 kompagnier af 19. og 2 af 21. Regiment at opsnappe et fjendtligt fourageringskommando, men det mislykkedes. I de sidste uger af marts jævnede mindre kommandoer fjendens bombardementsbatterier og hjembragte en del materiel, fjenden ikke havde fået med sig. Den 1. april fangede en stærk patrulje fra 9. Regiment en østrigsk underofficer og 3 mand i Vejlby. Men disse foretagender overstråledes helt af det raske togt til Assendrup, ca. 8 km østnordøst for Vejle (se plan 34).

Den 27. var et kommando under kaptajn F. Stockfleth bestående af 2½ kompagni af 19. og 20. Regiment samt 4 husarer sejlet fra Fredericia på kanonbåden »Schrødersee« og en jerntransportbåd. De landsattes kl. 14,00 i Sandbjerg Vig[1] og rykkede derfra til Hornumkær, hvor de fik at vide, at fjenden havde 3 bataljoner, 2 eskadroner og 2 batterier i Vejle og regnede med angreb fra vest og nordøst; i Engom og Bredal lå fremskudt fodfolk og rytteri, medens der i Assendrup fandtes ½ eskadron husarer. Kl. 23 rykkede kommandoet med 175 mand fra Hornumkær, og kl. 0130 tirsdag den 29. marts nåedes Assendrup, hvor fjenden blev overrumplet. Der faldt et par skud fra en barrikade, men så stormedes gårdene. Preusserne var næsten alle afklædte og hestene afsadlede. Kommandoet tog 22 fanger og 23 heste og havde 1 mand såret, medens preusserne fik 2 sårede. »Schrødersee« var

1) Den bugt på Jyllands østkyst (N. f. Vejlefjord), hvor Juelsminde ligger.

imidlertid dampet til Rosenvold, hvor styrken blev indladet kl. 4 og var hjemme i Fredericia kl. 9. Preusserne hævnede sig ved at afbrænde de gårde, hvor husarerne var blevet fangne.

Den Gamle var strålende glad og lovede i en velkomsttale ved kommandoets hjemkomst, at de skulle få dobbelt lønning.

Plan 34

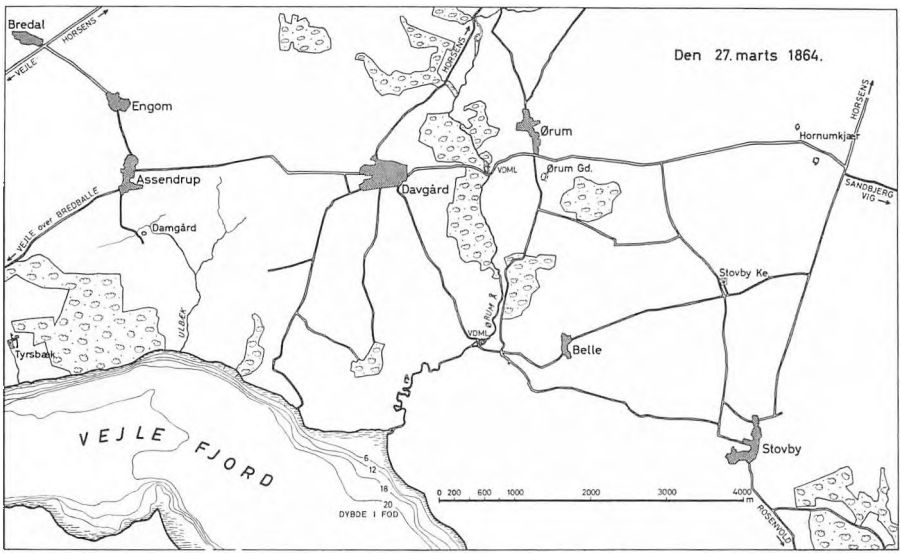

Den 25. marts om aftenen kom kongen og krigsministeren til Fredericia fra Als og tog straks ud i Prins Georgs Bastion. Næste dag inspicerede han hele fæstningen og rejste derefter om aftenen til 4. Division, jfr. side 300.

Da situationen ved Fredericia efter den 22. marts var lettet væsentligt, var det naturligt, at Overkommandoen mente det rettest, at 11. Regiment, der endnu ikke var kommet til Fredericia, videreførtes til Als, og at den derfor den 26. telegrafisk gav Lunding ordre til, at dette regiment og 7. Brigades stab efter sin ankomst til Baaring Vig uopholdelig skulle sendes til Faaborg for derfra at blive overskibet til Høruphav. Men Lunding var ikke glad for, at noget blev taget fra ham, og han søgte, da Overkommandoens telegram kom, hjælp hos krigsministeren; hans stabschef skildrer det i sin dagbog således: »Det 11. Regiment kom hertil, men samtidig en Ordre fra Hovedquarteret, at nu skulde det til Als, men den Gamle røg i Ministeren, der naturligvis efter den ham egne Natur og Forretningsgang tillod Lunding at sidde Ordren overhørig. Alle de trufne Arrangements omgjordes, og Telegram afsendtes til Overkommandoen om Forandringen. Denne telegraferede

da til Ministeren, som efter Taflet gav mig Telegrammet sigende – ganske vist med nogen Forlegenhed –, at nu vilde han intet gjøre ved det«.

Der er en smule uoverensstemmelse mellem stabschefens dagbog og fremstillingen i generalstabsværket (II, side 308), der fortæller at krigsministeren var afrejst fra Fredericia, da Overkommandoens »protest«telegram kom; muligvis har der været en længere telegramveksling, og det er ikke det samme telegram, de to kilder taler om. Sagen trak i hvert fald ud og afgjordes først, da Overkommanden den 29. marts gav Lunding en ny telegrafisk ordre om, at den omtalte styrke den 1. april skulle indskibes i Faaborg for at gå til Høruphav.

I begyndelsen af april var forholdene ved Fredericia fortsat rolige; østrigerne holdt sig stadig i stillingen langs Elbodalen, til udførelsen af hvis befæstning de bl. a. brugte udskrevne jyske bønderkarle. Hegermanns korps var – som vi har set – ved at stille sig op i Nørrejylland, og hans ønske om mere infanteri var ikke imødekommet, men i dagene 10.–15. april overførtes 2. Dragonregiment til Jylland fra Fyn, hvor det hidtil havde dannet rygdækning for Fredericia.

På Dybbøl var derimod forholdene – som det vil fremgå af det efterfølgende afsnit – meget alvorlige, og den 9. april beordrede Overkommandoen Lunding til yderligere at afsende 8. Brigade til Als. Lunding prøvede at slippe for afgivelsen ved at telegrafere til krigsministeren, der dog – omend noget valent – støttede Overkommandoen, og efter en ny ordre fra denne afgik brigadens afdelinger echelonvis fra den 10., og den 13. var brigaden samlet i Høruphav; den 15. april sendtes yderligere det kørende espingolbatteri til Als.

Fra den 15. april bestod styrken ved Lille Bælt derefter af:

Kommandanten i Fredericia
- Artillerikommandoen
  - 3., 6. og 12. Feltbatteri
  - 1., 2. og 5. Fæstningskompagni
- Ingeniørkommandoen
  - 2. og 4. Ingeniørkompagni

3. Division[1]
- 9. Brigade
  - 7., 13., 14., 19. og 21. Regiment
  - 1. Halvregiment/4. Dragonregiment

På Fyn lå heraf:

3. Divisions stab med
- 2 kompagnier, stykket sammen af afgivelser fra regimenterne

[1] Da Infanterireserven var opløst som formation (jfr. side 312) havde generalmajor Caroc overtaget 3. Division.

2½ eskadron af halvregimentet
6. Feltbatteri
en styrke af 2. Ingeniørkompagni,

mens resten af styrken lå i fæstningen.

Af flåden rådedes over 2 kanonchalupper.

DYBBØL INDTIL 17. APRIL

Tiden 18. marts — 2. april.

Under kampen den 17. marts (side 270 ff) havde vi mistet det meste af vort forpostterræn, således at fjenden stod os tæt inde på livet og *overraskende* kunne sætte et angreb ind mod selve stillingen; det var derfor nødvendigt for os at gøre både beredskabet højere og stillingens besættelse stærkere.

Fremtidig skulle der stå 2 brigader i stillingen ved siden af hinanden med slugten ud for Skanse VII som skillelinie; tilsvarende deltes hvert af de 2 afsnit i 2 underafsnit med 1 regiment i hvert, og skillelinierne mellem underafsnittene var henholdsvis syd om Skanse IX og nord om Skanse III, (se plan 35). Inden for underafsnittene opstilledes ligeledes regimenternes 2 bataljoner ved siden af hinanden, medens bataljonerne leddeltes stort set med 2 kompagnier i skanselinien og 2 kompagnier bagved som reserve eller fremme som forposter, idet der af hvert regiment fremsendtes som forposter om dagen ½, om natten 1 kompagni til »skyttegravene«;[1] om natten fremsendtes herfra vedetter 300-400 m frem foran. Blev forposterne tvunget tilbage, skulle de samles bag skanselinien som yderligere reserve for regimentet.

Som reserver for stillingen lå 1 brigade i barakkerne vest for brohovedet og 1 brigade i Sønderborg, ialt 4 regimenter.

De resterende styrker lå i hvilekvarter på Als.

Skønt Sundevedstyrken nys havde ændret sammensætning (side 269 f), undergik den dog kort efter en ny ændring, hvilket især skyldtes, at Infanterireserven efter Overkommandoens ønske blev omdannet til en almindelig brigade. Medens en infanteribrigades stab udover brigadechefen kun omfattede 1 officer (en adjudant), havde Infanterireservens stab både en stabschef og 2 adjudanter; det skyldtes formentlig, at man ved fastsættelsen af hærens oprindelige ordre de bataille har ønsket at skabe en hærdel med en sådan stab, at man i vekslende situationer kunne knytte yderligere troppeafdelinger dertil, men da denne mulighed aldrig havde været udnyttet, og da hæren led hårdt

1) Se note 1 på side 262.

af mangel på ikke mindst særligt kvalificeret officerspersonel, havde Overkommandoen fremsat det nævnte ønske, der blev imødekommet ved, at der fra den 19. marts foretoges følgende ændringer ved 2. Division.

5. Brigades tidligere regimenter, 7. og 12. Regiment, udskiltes af brigaden og overførtes til henholdsvis 6. og 4. Brigade, der derefter kom til at bestå af henholdsvis 5., 7. og 10. Regiment og 4., 6. og 12., og 5. Brigade fik i stedet 8. og 15. Regiment, medens Infanterireservens stab ophævedes; 12. Regiment beholdt dog stadig bevogtningen af Kjær Halvø, jfr. noten på side 263, og 7. Regiment afgik den 22. marts til Fredericia, jfr. side 305.

Den 18. marts afgik Livgarden fra København til Als. Da den ikke var talstærk nok til at indgå i regimenternes turnus, forblev den fast i Sønderborg som reserve for Overkommandoen.

Ved den efterhånden store ophobning af tropper i skanselinien, måtte man vente, at tabene ved artilleribombardementet ville stige. For at modvirke dette bestemtes det, at såfremt en skanse eller en løbegrav blev udsat for stadig beskydning, skulle om dagen så stor en del af besætningen som muligt trækkes tilbage i dækning og kun de nødvendige observationsposter efterlades: om natten skulle derimod alle skanser og løbegrave være fuldt bemandede og reserverne være kampklare på plads.

Turnus blev ordnet således, at hver brigade i løbet af 9 døgn skulle være 3 døgn i stillingen, 3 døgn i reserve i barakkerne og Sønderborg og 3 døgn i hvilekvarter på Als, jfr. efterfølgende oversigt.

Turnus for Dybbølstillingens besættelse i tiden 17. marts – 1. april.

	Stillingens		Reserve	
	venstre fløj	højre fløj	i barakkerne	i Sønderborg
17. marts–18. marts	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	15. 8. Rgt. (Inf.Res.)	5. 7. Rgt. (6. Brig.)	2. 16. Rgt.
18. marts–19. marts	10. 2. Rgt.	7. 5. Rgt. (6. Brig.)	8. 15. Rgt. (Inf. Res.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)
19. marts–20. marts	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	15. 8. Rgt. (5. Brig.)	5. 7. Rgt. (6. Brig.)	2. 10. Rgt.
20. marts–21. marts	17. 16. Rgt. (3. Brig.)	18. 3. Rgt. (2. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)
21. marts–22. marts	15. 8. Rgt. (5. Brig.)	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)
22. marts–23. marts	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	17. 16. Rgt. (3. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)
23. marts–24. marts	22. 2. Rgt. (1. Brig.)	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)
24. marts–25. marts	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	18. 3. Rgt. (2. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)

25. marts–26. marts	22. 2. Rgt. (1. Brig.)	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)
26. marts–27. marts	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)
27. marts–28. marts	22. 2. Rgt. (1. Brig.)	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)
28. marts–29. marts	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)
29. marts–30. marts	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)
30. marts–31. marts	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	15. 8. Rgt. (5. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)
31. marts–1. april	17. 16. Rgt. (3. Brig.)	18. 3. Rgt. (2. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)

Bataljonscheferne skulle til stadighed være ved deres afsnit og regiments- og brigadechefer hyppigt inspicere beredskabet. Brød fjenden igennem havde man bag venstre fløj den tilbagetrukne linie, der i begyndelsen af april forlængedes til Skanse VIII.

De 2 divisionsgeneraler Vogt og du Plat skiftedes til at have kommandoen i Sundeved, og når du Plat var derovre, var han på færde i de farligste timer fra kl. 5–12, hvorefter hans stab inspicerede i den øvrige tid. Vogt var knap så ivrig.

Broagerbatterierne åbnede i denne periode ilden daglig kl. 10 og beskød venstre fløj indtil Skanse VI med c 200 skud om dagen og enkelte om natten. For at drage ilden væk fra de beskudte skanser, der ikke havde store muligheder for at besvare den, fik Skanse II derfor ordre til at svare igen så kraftigt som muligt og derved trække den fjendtlige ild på sig. Det var en uriaspost, men skansernes to kommandører, løjtnanterne Ancker og Castenschiold, der skiftedes til at have kommandoen, og deres folk forstod at løse opgaven, skønt de mod preussernes 26 kanoner kun havde 4, der kunne række. Den tyske skydning varede normalt kun et par timer, og derved fik vore folk lejlighed til at udbedre de skader, fjenden havde forvoldt på skanser og skyts, og man kunne endog udvide brystværnet og forøge traversernes tykkelse fra 7½ til 12½ m.

Medens Skanse II fik til opgave at bekæmpe Broagerbatterierne, var Skanse VI og især Skanse VIII ved deres beliggenhed egnet til at beskyde mål i Sundeved. Selv om de glatløbede kanoner nok kunne række de belejringsarbejder, preusserne havde påbegyndt, havde de riflede dog større virkning, og det var da også de her nævnte 3 skanser, der havde fået tildelt riflet skyts. For Sundeveds vedkommende var det særlig partiet om det dominerende Avnbjerg, man havde sin opmærksomhed henvendt på fra dansk side,

og der viste sig da også snart et preussisk batteri på dette sted, ligesom Avnbjerg i det hele taget var udgangspunkt for det metodiske angreb, der snart blev åbnet mod Dybbølstillingen.

Skanserne på stillingens venstre fløj blev jo beskudt fra 2 sider, frontalt fra Avnbjergpartiet og flankerende fra Broagerbatterierne, og under artilleribeskydningen lød det derfor fra posterne advarende enten »Broager dæk« eller »Avnbjerg dæk«, efter som skuddet kom fra det ene eller det andet sted.

Den 20. marts åbnede det første frontale angrebsbatteri ilden fra Avnbjerg mod Skanse I, der samtidig blev stærkt beskudt fra Broager, så besætningen måtte søge dækning udenfor; men det preussiske batteri blev øjeblikkelig bragt til tavshed ved ild fra de danske skanser[1].

Den 22. marts var det den preussiske konges fødselsdag, i hvilken anledning man fra dansk side ventede et angreb. På denne dag kom kong Christian til Høruphav, hvorfra han kørte til Dybbøl Mølle og spadserede til Skanse IV og Skanse II, beså arbejderne og talte med folkene; på tilbagevejen mod møllen gik 2 24-pds granater over hovedet på ham. Fra møllen tog kongen ud til skanserne på højre fløj. Man kunne høre hurraråbene fra Dybbøl By, hvor den preussiske tappenstreg gik, men det ventede stormangreb kom ikke.

Fjenden havde i disse dage været stærkt optaget af udbygningen af det erobrede terræn ved anlæg af skyttegrave og spærringer. Den 20. marts forøgedes hans styrke med 10. preussiske brigade[2].

Som det ndf. (side 317) nærmere skal omtales, var I Korps inde på at undgå en mejsommelig regulær erobring af Dybbølstilling ved i stedet at foretage en overgang over Als Fjord til Als, og man havde derfor ventet med at påbegynde sådanne arbejder, der måske helt kunne undgås. Imidlertid var man blevet klar over, at en 1. parallel, selv om hovedangrebet skulle føres over Als Fjord, ville være fordelagtig, thi i ly af en sådan kunne batterier anlægges nærmere skanserne end hidtil, hvad der ville gøre det lettere at *fastholde* de danske tropper i Dybbølstillingen, således at de blev hæmmet i forsvaret af Als. Ligeledes kunne anlægget af en sådan parallel bidrage til sløring af, hvad der forberedtes ved Als Fjord.

Til støtte for angrebet på en fæstning anlagde man dengang altid såkaldte paralleller, sammenhængende brede og dybe dækningsgrave, hvorfra man kun-

1) Det var Batteri 5, jfr. oversigten på side 322. Dette batteri er ikke vist på plan 51. Grunden hertil er formentlig, dels at det har ligget på grænsen af planens kartografiske grundlag, og dels at det aldrig kom til at spille nogen større rolle, fordi det efter at være nedkæmpet den 20. marts, først pany kom til skud den 2. april, d. v. s. samme dag som, ifølge oversigten, jfr. side 319, de langt tættere på de danske skanser liggende frontalbatterier B 6—13 blev bestykket. Selve den 18. april, da Batteri 5 havde til opgave at beskyde eventuelle danske orlogsfartøjer i Vemmingbund, kom det overhovedet ikke til skud.

2) Brigaden hørte til 5. preussiske Division, der var tilgået I Korps; divisionens anden brigade lå med 1 regiment i Holsten og 1 i Sydslesvig, idet Preussen og Østrig jo aldeles ikke var enig med Det tyske Forbund om alle politiske spørgsmål, og navnlig Preussen derfor nok ville have hånd i hanke med forholdene også i etapeområdet.

ne arbejde sig videre frem mod fæstningsværkerne gennem dybe, siksakformede løbegrave, de såkaldte approcher. Normalt anlagdes 3 eller flere paralleller, hvoraf den sidste skulle ligge så tæt på fæstningen, at stormen kunne foretages derfra.

Den 27. besluttede I Korps at anlægge 1. parallel og måtte derfor skyde forposterne frem til c. 400 m fra skanserne; det skete den 28. marts.

Kampen den 28. marts.

1. og 6. Brigade havde ved afløsningen den 27. om eftermiddagen besat stillingen som vist på plan 35; 5. Brigade lå i barakkerne og 4. i Sønderborg. På planen er endvidere indtegnet de ialt 16 feltpiecer, der, jfr. side 321, efterhånden blevet opstillet i løbegravene mellem skanserne, nemlig 6 stk. riflede 4 pds, 2 stk. 12 pds kuglekanoner og 8 stk. 24 pds granatkanoner.

Natten til den 28. forløb roligt indtil kl. 3, 1½ time før daggry.

Pludselig stormede fjendtlige styrker i hurtigløb og under hurraråb frem mod vore vedetter, der imidlertid var på deres post og årvågne og skød. Feltvagterne optog straks kampen og opholdt derved fjenden en halv times tid således, at besætningerne fik tid til at indtage deres stillinger i skanser og skyttegrave. Angrebet var rettet mod vore styrker fra Vemmingbund til nord for skanse VIII og udførtes af den ovenfor nævnte 10. preussiske brigade under generalmajor Raven, der havde livgrenaderregiment nr. 8 nord og infanteriregiment nr. 18 syd for chausseen. Dækket af mørket nåede de fjendtlige styrker tæt ind under skanselinien, hvor de åbnede en voldsom ild, der besvaredes kraftigt fra vore skyttegrave. 10. Regiment sendte en større patrulje mod Øster Dybbøl og senere et kompagni, men de blev hurtigt tvunget tilbage. På den sydlige fløj nåede fjenden frem til slugterne, men gik så i stå. Ilden var hele tiden voldsom, og man kunne tydeligt høre forskellen mellem vore forladegeværers enkelte skud mod preussernes tændnålsgeværers rullende hurtigild. Da det begyndte at lysne, åbnedes ilden fra hele skanserækken, særlig fra skanserne III, IV og VIII og fra feltskytset mellem skanserne.

Alarmeret af skydningen sendte 5. Brigade straks 3 af sine bataljoner til umiddelbar støtte for de 2 brigader i stillingen og tog med den fjerde opstilling ved Dybbøl Mølle, men da den anden reservebrigade (4. fra Sønderborg) kort efter nåede over, ændredes reservernes opstilling således: 8. Regiment opstilledes bag stillingens venstre fløj med eventuel besættelse af den tilbagetrukne linie for øje, 15. Regiment i en lavning bag Dybbøl Mølle, 6. Regiments Bataljon I i slugten i nærheden af Skanse VII og Bataljon II bag højre fløj på begge sider af Åbenråvejen, medens 4. Regiment opstilledes vest for Åbenråvejen og nord for Sønderborgvejen i nærheden af vejsammenstødet; hertil sluttede sig senere Livgarden, der opstilledes syd for Sønderborgvejen det er denne opstilling, der er vist på plan 35, hvor også preussernes hoved-

angrebsretninger er vist. 3. Brigade, der var alarmeret ved skydningen, besatte i løbet af morgentimerne brohovedet.

Da Overkommandoen fra souschefen, som på dette tidspunkt var i stillingen, fik meddelelse om angrebet, red general Gerlach, efter at have averteret »Rolf Krake«, over til Sundeved, hvor han gav du Plat kommandoen i højre og Vogt i venstre afsnit.

Regimenterne i vor forreste linie forsøgte en del gange at drive fjenden tilbage, og tilsidst blev hans venstre fløj også kastet. »Rolf Krake« var imidlertid efter forudgående aftale, sejlet ind i Vemmingbund, stærkt beskudt fra Broager. Da det nåede i højde med slugterne foran vor venstre fløj, åbnede det ilden, hvorfor de fjendtlige tropper hurtigt løb tilbage beskudt fra skibet og skanserne; om »Rolf Krakes« deltagelse i kampen, se iøvrigt side 359–60.

Det fjendtlige angreb var afvist, glæden var stor blandt mandskabet, og selvtilliden voksede stærkt; det havde kæmpet udmærket, og Gerlach fremhævede i sin tak særlig 10. Regiment.

Preusserne havde ganske vist ikke tilsigtet et egentligt angreb på skanserne, men kun under dække af 10. brigades angreb at kunne udføre afstikning af den planlagte 1. parallel, således at denne kunne udføres den påfølgende nat; nu blev deres angreb forsinket, idet parallellen først blev færdig den 30. om morgenen, og den måtte udføres i større afstand fra skanselinien.

Vore tab var 30 faldne, 126 sårede, 42 fanger og 17 savnede, ialt 215. Fjenden opgav sit tab til 188, hvoraf 32 fanger.

I de følgende dage fortsattes de fjendtlige gravearbejder, navnlig syd for chausseen, og den 30. marts om morgenen kunne man se, at han var ved at anlægge sin 1. parallel fra chausseen til Vemmingbund ca. 1 km fra Skanse IV. På grund af den sørgelige ammunitionsmangel kunne man ikke hindre disse arbejder, men måtte nøjes med at indskyde sig på dem.

Fjendens plan om en overgang til Als fra Ballegaard og Sønderborgs bombardement.

Mens I Korps stred sig frem gennem Sundeved, havde Prins Friedrich Carl allerede i nogen tid syslet med tanken om at foretage en overgang over Als Fjord fra Ballegaard til Hardeshøj for at komme i ryggen på danskerne (plan 45). Hans stabschef, oberst Bluhmenthal, havde også udarbejdet en plan herfor, der forudsatte overførslen udført med pontonner og andre småfartøjer, og forsøg hermed var også udført på Nybøl Nor. Planen, der ikke forudsatte maritim støtte, forelagde prinsen for general Moltke, som i et brev af 8. marts udtalte sig derom.

Moltkes udtalelse gik ud på, at planen fortjente en alvorlig overvejelse, men han mente, at transporten over Als Fjord ikke kunne ske med udelukkende anvendelse af småfartøjer, men ville kræve den preussiske flådes medvirkning, bl. a. af hensyn til truslen fra den i farvandene om Als statio-

nerede »Rolf Krake«; da en sådan medvirkning – henset til den danske flådes overlegenhed – ikke turde påregnes, så kunne han »die Realisirung des sonst sehr ansprechenden Gedankens dieser Landung kaum für ausführbar halten«.

Prinsen holdt dog fast ved sin plan, selv om der måtte ses bort fra maritim støtte, og den 10. marts havde han fremsat forslag derom over for den preussiske konge.

Kongen af Preussen tiltrådte den 25. marts forslaget, og da det – på grund af hårdt vejr, og den omstændighed, at 3 af skibenes maskiner var ude af funktion, og at de danske flådestyrker (se side 296) stadig blokerede udløbene fra Stralsund – blev umuligt for den flotille, der var tænkt at skulle støtte overgangen, at løbe ud, bemyndigede kongen den 31. marts prinsen til desuagtet at forsøge at gå over.

Plan 35

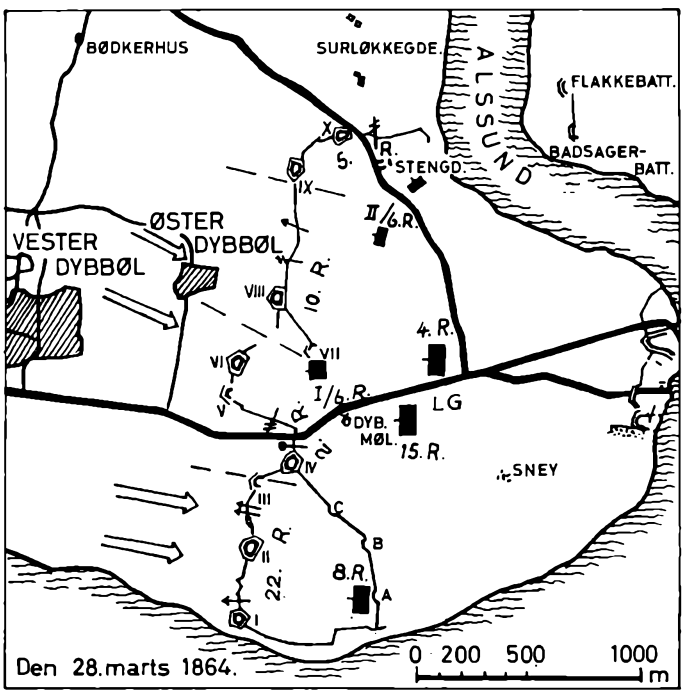

De på planen viste skytsopstillinger er feltskyts, hvor står for en kanondeling (2 kanoner); om signaturernes betydning, se iøvrigt plan 24 og 36.

I mellemtiden var forberedelserne til det dristige foretagende allerede påbegyndt og fortsattes efter den 25. marts med fuld kraft.

For til overgangen at kunne bruge materiellet fra broen ved Egernsund, blev denne i slutningen af marts afbrudt og delene sendt til Ballegaard, og forinden var yderligere pontonmateriel hidført, ligesom man samlede alle brugelige arter af fartøjer fra omegnen; der tilgik ligeledes forstærkninger af pontoner- og ingeniørtropper, og på Nybøl Nor holdtes der overgangsøvelser.

En del af belejringsskytset blev i de sidste dage før den påtænkte dato for overgangen (den 2. april) ført til egnen om Ballegaard, hvorfra overgangen var tænkt at skulle starte, og blev foran Dybbøl erstattet med feltskyts.

Det var just også i disse dage (sidste del af marts), at størstedelen af III Korps blev trukket fra Nørrejylland til Sundeved, hvor tyngden nu skulle lægges, hvilket forklarer, hvad der foregik – eller ikke foregik – ved Fredericia og Vejle, og som Lunding ikke kunne forstå (side 308).

De sidste forberedelser – opstilling af skyts, der skulle dække overgangen, og klargøringen af overfærgningsmateriellet – skulle finde sted natten før overgangen, og var planlagt i alle enkeltheder. Troppernes opbrudstider var fastlagt således, at de kunne indtræffe til det rette tidspunkt for den vending, med hvilken hver enkelt afdeling var tænkt overført. For at dæmpe lyden af de lange tunge vognkolonner var der lagt halm, gødning og sand på vejene, og for at hindre uvedkommende færdsel var tilførselsvejene fra nogen tid før mørkets frembrud spærrede af ryttervagter. En løjtnant med nogle frivillige skulle i en båd forinden første vending søge over til Als for at kappe telegraftråde og uskadeliggøre bavnevagter. Fra Berlin var tilsendt kabel – en »søtråd« – af så stor længde, at der straks efter 1. vendings landing kunne fås forbindelse fra de landsatte styrker tilbage til Ballegaard.

Den første vending skulle afgå den 2. april kl. 0300 fra 3 overfærgningssteder, ved Ballegaard samt 500 m og 1000 m længere mod nordvest, og rumme 1600 mand og 2 kanoner og regnedes under gunstige vejrforhold at kunne være ovre en times tid senere; efter 2 timers forløb ventede man at have landet 2. vending af samme størrelse og i løbet af eftermiddagen at have ialt 20.000 mand med 2 eskadroner og 6 batterier ovre.

Den 1. april om eftermiddagen begyndte imidlertid en storm at blæse op fra nordvest, og overgangen blev udskudt 1 døgn, men også 2. april blæste det, og samtidig havde regn og sne opblødt jorden, så batterianlæggene ikke kunne blive rettidigt færdige, og da vejrforholdene ejheller blev bedre den 3. april, og overraskelsesmomentet måtte regnes bortfaldet, blev planen endeligt opgivet.

Prins Friederich Carl kunne dog ikke med det samme fuldstændig lade tanken om en overgang falde, men ønskede overvejet og rekognosceret for en overgang over Alssund til Kjær Halvø, og indtil da, at skytset og overgangsmateriellet forblev ved Ballegaard. Rekognosceringen og overvejelserne fandt sted den 5. april og resulterede i, at forsvareren endnu var for urystet til, at det ville være rådeligt at foretage en overgang så tæt ved hans stilling uden i forbindelse med en storm på denne, og hertil var tiden endnu ikke moden. Først fra den 6. april blev derefter skytset ført tilbage til sine stillinger foran Dybbølstillingen.

Preusserne havde naturligvis gjort alt for at sløre overgangsplanerne, bl. a. ved ufortrødent at fortsætte belejringen af Dybbøl, fremrykningen mod skan-

selinien, gravningen af 1. parallel, der udførtes natten til den 30. marts og den påfølgende nat, og bygningen natten til den 1. april af 8 nye batterier foran Dybbølstillingens venstre fløj. De 8 nye batterier (jfr. plan 51) var:

B 6 4 stk. 7 pds haubitser, der skød mod Skanse I,
B 7 4 stk. 7 pds haubitser, der skød på Skanse II,
B 8 6 stk. glatte 12 pds kanoner, der skød på Skanse III,
B 9 6 stk. glatte 12 pds kanoner, der skød mod Skanse IV,
B 10 4 stk. 7 pds haubitser, der skød mod Skanse V,
B 11 6 stk. glatte 12 pds kanoner
B 12 4 stk. 7 pds haubitser } der skød mod Skanse VI
B 13 6 stk. riflede kanoner, { der skød i mellemrummet mellem Skanserne VIII og IX.

Forberedelserne til overgangen og en del tegn, der tydede derpå, var dog ikke blevet upåagtet af forsvarerne, og i den sidste uge af marts blev det ganske klart, at et forsøg på at gøre landgang på Als truede; på dette tidspunkt var 7. Regiment just afgivet til Fredericia. Da det imidlertid havde vist sig, at faren her var drevet over, fandt Overkommandoen det påkrævet at befale 7. Brigades stab samt 11. Regiment i stedet overført til Als, hvad der dog – som nærmere omtalt på side 309 f – blev modarbejdet af både general Lunding og krigsminister Lundbye, og først den 1. april kom den højst påkrævede forstærkning til øen.

På Als Nordland stod nemlig kun Melsdetachementet på c. 600 mand (altså kun en svag bataljon) under kaptajn Wildenrath; det var delt i 3 kompagnier, der havde hver sit store område, og havde til støtte 1 feltbatteri og nogle få ryttere. Til alarmering var bygget en del bavner, der skulle tændes i tilfælde af fjendtlig landgang.

Oberst Max Müller fik straks ved sin ankomst – dagen før overgangen var tænkt udført – ledelsen af forsvaret af hele vestkysten af Als fra Sønderborg til øens nordspids, en meget vanskelig opgave, thi de 2 kyststrækninger, der skulle forsvares (se plan 45), var indbyrdes adskilt af Augustenborg Fjord, der skærer sig dybt ind, således at et samvirke og en gensidig støtte mellem de 2 forsvarsområder praktisk taget var udelukket. Obersten valgte som stabskvarter Ruhmorsgaard, der ganske vist geometrisk ligger ret centralt, men der er langt derfra til de truede kyststrækninger, henholdsvis 20 og 15 km til de fjerneste punkter ved Alsfjord og Alssund.

Til opgavens løsning fik han, foruden sit eget 11. Regiment, underlagt 12. Regiment og Melsdetachementet. Han lod straks 11. Regiment afløse 12. Regiment, der hidtil havde haft bevogtningen af Alssund langs Kjær Halvø, og som ikke havde vist sig ganske pålideligt; det blev sendt til Brandsbøl og Stevning som reserve. Afløsningen tog naturligvis tid, og først ud på natten til den 2. april var styrkerne på plads, få timer før overgangen skulle begynde.

Men angrebet udeblev altså.

Tiden 2. — 17. april.

Turnus for Dybbølstillingens besættelse i tiden 1. – 18. april.

	Stillingens venstre fløj	Stillingens højre fløj	Reserve i Sundeved	Reserve i Sønderborg[1]
1.– 2. april	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)
2.– 3. april	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	17. 16. Rgt. (3. Brig.)	2. 22 Rgt. (1. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)
3.– 4. april	22. 2. Rgt. (1. Brig.)	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)
4.– 5. april	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)
5.– 6. april	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)
6.– 7. april	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	15. 8. Rgt. (5. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)
7.– 8. april	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	18. 3. Rgt. (2. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)
8.– 9. april	15. 8. Rgt. (5. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)
9.–10. april	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)
10.–11. april	22. 2. Rgt. (1. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)
11.–12. april	17. 16. Rgt. (3. Brig.)	18. 3. Rgt. (2. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)
12.–13. april	5. 10. Rgt. (6. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)
13.–14. april	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	2. 22. Rgt. (1. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)
14.–15. april	10. 5. Rgt. (6. Brig.)	20. 9. Rgt. (8. Brig.)	8. 15. Rgt. (5. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)
15.–16. april	16. 17. Rgt. (3. Brig.)	6. 4. Rgt. (4. Brig.)	9. 20. Rgt. (8. Brig.)	5. 10. Rgt. (6. Brig.)
16.–17. april	3. 18. Rgt. (2. Brig.)	20. 9. Rgt. (8. Brig.)	4. 6. Rgt. (4. Brig.)	16. 17. Rgt. (3. Brig.)
17.–18. april	22. 2. Rgt. (1. Brig.)	17. 16. Rgt. (3. Brig.)	9. 20. Rgt. (8. Brig.)	3. 18. Rgt. (2. Brig.)

[1] Som følge af bombardementet af Sønderborg (side 324) blev den pågældende reservebrigade fra afløsningen den 3. april opstillet i Brohovedet; fra afløsningen den 8. april blev en bataljon herfra skudt frem til en slugt øst for Åbenråvejen, c. 700 m bag Skanse X (nordøst for Brunhoved, se plan 38).

Skansernes armering den 2. april var som vist på plan 36. Foruden det faste artilleri fandt efterhånden også en del feltskyts vej til stillingen. 4. Feltbatteri (12 pds riflet) havde allerede i nogen tid (jfr. side 268) haft sine 8 kanoner fordelt til nogle af skanserne, og senere tilkom yderligere 2 stk. 4 pds riflede; disse ialt 10 riflede piecer finder vi nu med 1 4 pds og 3 12 pds i Skanse II, 2 12 pds i Skanse VI, 1 4 pds og 3 12 pds i Skanse VIII; fra den 23. februar var der hos 13. Feltbatteries 24 pds granatkanoner fordelt til løbegravene (se plan 35) med 2 stk. mellem Skanse I og II, 4 mellem Skanse II og III og 2 mellem Skanse VIII og IX, og efter den 17. marts besatte yderligere 2., 8. og 11. Feltbatteri (4 pds riflet) på skift – og med 2 stk. hvert sted – placementer ved Åbenråvejen, mellem Skanse VIII og IX og sydøst for Skanse V, og 10. Feltbatteri (12 pds kuglekanon) besatte med 2 stk. et placement ved Flensborgchausseen, se plan 35. Fra 17. april ændredes dette derhen, at de 4 placementer besattes fast af hver sit af de 4 nævnte batterier; hver af disse havde derefter til stadighed kun 6 kanoner.

Endelig blev 1. Feltbatteri (4 pds riflet) og 9. Feltbatteri (9 pds kuglekanon) fast afgivet til forsvaret af henholdsvis Als Nordland og Kiær Halvø.

De preussiske belejringsbatterier i Sundeved.

Det samlede preussiske belejringsartilleri i batteri foran Dybbølstillingen fremgår af den efterfølgende oversigt.

Hvis man sammentæller den 4. kolonne, vil man få ialt 140 stk. skyts, men en del af dem er gengangere. Det fremgår nemlig af oversigten, at kanonerne i Batteri 3 (2 stk.), Batteri 6 (4 stk.), Batteri 7 (4 stk.) og Batteri 17 (4 stk.), ialt 14 stk., er opført også i en senere opstilling og altså skal fradrages summen. På stormdagen den 18. april var dog heller ikke det resterende artilleri i sin helhed opstillet, idet det af noterne fremgår, at kanonerne i batterierne 8, 12 og A, ialt 16 stk., er demonteret i dagene 14.–18. april, uden at de er angivet opstillet andet sted; sandsynligvis er de 6 18 pds glatløbede, der demonteredes i Batteri 8 natten til den 17. april, de samme som den påfølgende nat opstilles i Batteri B, idet det er det samme 2. 12 pds Batteri/Art. Btl. 3, der bygger og betjener begge opstillinger; dette spørgsmål påvirker iøvrigt ikke det samlede tal af preussiske belejringspiecer i batteri den 18. april, det var 110, nemlig ialt 74 riflede kanoner (2/3 af det samlede tal), 12 glatløbede kanoner og 24 (glatløbede) haubitser og morterer.

Tre af de preussiske batterier, der den 18. april havde særopgaver, kom dog af gode grunde ikke til skud, nemlig Batteri 5 og 15, der skulle beskyde eventuelle danske skibe i Vemmingbund, og Batteri 30, der skulle virke imod eventuelt dansk udfald, idet der hverken viste sig danske skibe i Vemmingbund eller kom udfald fra dansk side; dette er formentlig grunden til, at det tyske generalstabsværk (II side 523) ikke medregner disse 3 batterier i behandlingen af kampen den 18. april og derfor kun taler om 102 stk. skyts.

DE PREUSSISKE BELEJRINGSBATTERIER I SUNDEVED

Bt. nr.	Færdig-bygget	Bestyk-ket	Sidste bestykning stk.	kal.	Hovedmål	Mål 18/4
1	15/3	15/3	4	r. 24	Sk. I-IV, Søndb.	Sk. I-IV, Løbegr., Skibe
2	12/3	13/3	4	r. 24	Sk. I-IV, Løbeg.	Sk. I-IV, Løbegr., Skibe
3[1]	12/3	13/3	2	r. 12	Sk. II, III, V	
4	19/3	19/3	4	r. 12	Sk. II-V	
5[2]	20/3	20/3	2	r. 12	Sk. I, Skibe	Sk. I-IV, Løbegr., Skibe
6[3]	1/4	2/4	4	H. 7	Sk. I-II	Skibe (skød ikke)
7[3]	1/4	2/4	4	H. 7	Sk. II-IV	
8[4]	1/4	2/4	6	12	Sk. II-III	
9[5]	1/4	2/4	4	r. 12	Sk. IV-V	Sk. IV-V
			2	r. 6		Sk. IV-V
10[5]	1/4	2/4	4	r. 12	Sk. V-VI	Sk. V-VI
11[5]	1/4	2/4	4	r. 12	Sk. VI, VIII	Sk. VI, VIII, IX
12[7]	1/4	2/4	4	H. 7	Sk. V-VI	
13	1/4	2/4	6	r. 6	Sk. VI-VIII	Sk. VII-VIII
14	7/4	7/4	4	r. 6	Sk. III-IV	Sk. III-IV
15	7/4	7/4	2	r. 24	Sk. I-II, Skibe	Skibe (skød ikke)
A[8]	16/3	8/4	6	r. 6	Sk. II-IV, 2. lin.	
16	16/3	9/4	2	12	Mod udfald	
17[9]	16/3	9/4	4	12	og arbejder	Sk. I og løbegr.
18	9/4	10/4	4	M. 25	Sk. III	Sk. II-III
19	9/4	10/4	4	M. 25	Sk. IV	Sk. III-IV
20	9/4	10/4	4	M. 25	Sk. V	Sk. IV-V
21	9/4	10/4	4	M. 25	Sk. VI	Sk. V-VI
22	8/4	13/4	4	r. 6	Sk. VIII-IX	Sk. IX-X
23	12/4	13/4	4	r. 24	Sk. IX-X	Sk. IX-X
24	12/4	13/4	4	r. 12	Sønderb., Broer	Batt. på Als
25	12/4	13/4	4	r. 12	Batt. på Als, Skibe i Alssund	Batt. på Als, særlig flankeringsbatterierne nord for Sønderborg
26	12/4	13/4	4	r. 12		
27	12/4	13/4	4	r. 24		
28	13/4	13/4	2	r. 24	Sk. I-II, Skibe	Sk. I-II, Skibe
			2	r. 12		
29	13/4	13/4	4	r. 6	Batt. på Als, Sk.	Batt. på Als, Skibe i Alssd.
30	15/4	18/4	4	12	Mod udfald	Mod udfald (skød ikke)
31	17/4	17/4	2	r. 24	Sk. I, Skibe	Sk. I-II, Skibe
32	17/4	17/4	4	H. 7	Sk. V	Sk. IV-V
33	17/4	17/4	4	H. 7	Sk. VI	Sk. V-VII
B	18/4	18/4	6	12		Sk. VII-VIII

Opstillet på grundlag af »Der deutsch-dänische Krieg 1864«. Herausgegeben vom Grossen Generalstabe. Bind II. 1887. Bilag 50. Noter, se næste side.

Noter til foranstående oversigt.

r = riflet; hvor intet anføres, er skytset glatløbet.
Bt. = Batteri Sk. = Skanse
H = Haubits M = Morter; hvor intet anføres er skytset kanon.
1) Demonteret 10/4; bestykningen overført til Bt. 4, der i forvejen havde 2.
2) Demonteret 21/3; pâny bestykket 29/3.
3) Demonteret 17/4; bestykningen overført til Bt. 32 og 33.
4) Demonteret 17/4.
5) Før den 7/4 6 stk. 12 pds glatløbede.
6) Før den 7/4 4 stk. 7 pds haubitser.
7) Demonteret 16/4.
8) Demonteret 14/4.
9) Demonteret natten til den 18/4; bestykningen overført til Bt. 30.

Som det ses, er langt de fleste batterier først bestykket efter, at forsøget på at udføre overgangen fra Ballegård til Als Nordland havde måttet opgives, selv om enkelte af dem var bygget væsentligt tidligere (batterierne A, 16 og 17); kun de 4 Broagerbatterier (1 – 4) og batteri 5, der skulle kunne tage sig af eventuelle danske skibe i Vemmingbund, var bestykket allerede i sidste halvdel af marts.

Af værkerne er de fleste at finde på plan 51, nemlig Batteri 6–12, Batteri 14 og Batteri 31 mellem Avnbjerg og 1. parallel, Batteri 16–21 og Batteri 28 mellem 1. parallel og halvparallelen, Batteri 32 og 33 mellem halvparallelen og 2. parallel, Batteri 30 mellem 2. og 3. parallel, Batteri 13 ca. 500 m østsydøst for Dybbøl Kirke og Batteri B tæt syd for Øster Dybbøl. Fra alle de her nævnte batterier (undtagen Batteri 11, der havde front mod skanserne på højre fløj) kunne der rettes ild mod Dybbølstillingens værker på den valgte angrebsfront; Batteri 28 kunne med sin skrå stilling også skyde over Vemmingbund, formentlig har de 2 12 pds stået i værkets venstre halvdel til fortrinsvis skydning mod værkerne og de 2 24 pds i højre halvdel til skydning over søen.

For de øvrige værker kan pladserne angives således:

Til skydning ud over Vemmingbund lå Batteri 5 på Avnbjergs sydvestlige affald og Batteri 15 noget østligere og tæt ved stranden, men vest for Avnbjerg (disse batterier er ikke vist på planen); som nævnt kunne også Batteri 28 skyde mod Vemmingbund.

Til skydning mod Dybbølstillingens højre fløj lå 3 batterier omkring Ragebøl, nemlig Batteri 22 150 m vest for Bødkerhus, Batteri 23 og 24 henholdsvis 300 m vest og 200 m sydøst for Batterup.

På Broagerland (plan 27) lå Batteri 1-4 samt A (ikke vist på planen) til flankerende ild.

Endelig lå langs Alssund 4 batterier til skydning mod mål på Kiær Halvø, nemlig Batteri 25 300 m nordvest for Randsgård (plan 43), Batteri 26 for-

mentlig lidt nordvest herfor samt Batteri 27 og 29 henholdsvis 1000 m og 600 m syd for Snogbæk Hage.

Summarisk oversigt over de 28 belejringsbatterier den 18. april.
(Herudover deltog noget feltartilleri).

med batterierne	Antal kanoner til beskydning af				
	Vemming bund	Dybbølstillingens v. fløj	Dybbølstillingens h. fløj	Alssund	Ialt
1, 2 og 4		12			12
5 og 15	4				4
28	2	2			4
9, 10, 11, 14, 16, 18, 19, 20, 21 30, 31, 32, 33 og B		56			56
13, 22, 23 og 24			18		18
25, 26, 27 og 29				16	16
Sum	6	70	18	16	110

Artillerikamp. Paralleler fremskydes.

Et led i preussernes bestræbelser for at sløre forberedelserne til overgangen var at vedblive med beskydningen af Dybbølstillingen, og for at få os til at tænke på noget andet, tog man Sønderborg med.

Den 2. april kl. 14 åbnedes da en voldsom ild både mod skanserne og – lidt senere – mod Sønderborg; der afgaves denne dag 3.721 skud, og de følgende dage fortsattes bombardementet med vekslende styrke.

Skaden på skanserne var de fleste steder ringe, men virkningen i Sønderborg derimod betydelig. Der udbrød straks en række brande, særlig i den sydlige del af byen, og skydningens fortsættelse gjorde, at det blev meget vanskeligt både at redde beboernes ejendele ud af de brændende bygninger og at slukke ilden, skønt brandvæsenet, der ligesom i Fredericia var forstærket med københavnske brandmænd, viste stor iver og dygtighed.

En af de første granater faldt i en kompagnikolonne af 16. Regiment, hvorved 26 mand dræbtes eller såredes. Der faldt flere granater i apotekets gård, hvor hovedkvarteret var, men et musikkorps, der spillede for den kommanderende general, fortsatte uanfægtet, og senere på aftenen gik tappenstregen med fuld musik som sædvanlig. Da bombardementet vedblev hele natten måtte hovedkvarteret flytte til Ulkebøl, og stabschefen og souschefen skiftedes derfor til at opholde sig i brohovedet om natten for at kunne få meldingerne tidsnok, og der oprettedes telegrafforbindelse herfra med Ulkebøl. Det blev også nødvendigt at flytte fodfolket uden for byen, idet dog et

kompagni af Livgarden forblev der for at overtage polititjenesten i byen. Da der forefaldt tilfælde af røverier, fik kompagniet ret til at holde standret over enhver, som blev grebet på fersk gerning; formentlig har alene bestemmelsen herom virket, idet der intet vides om stedfunden brug af retten.

Bombardementet den 2. april var indledningen til en artilleriduel mellem skanserne og belejringsartilleriet, i hvilken skanserne havde muligheder, som desværre ikke blev udnyttede.

Plan 36

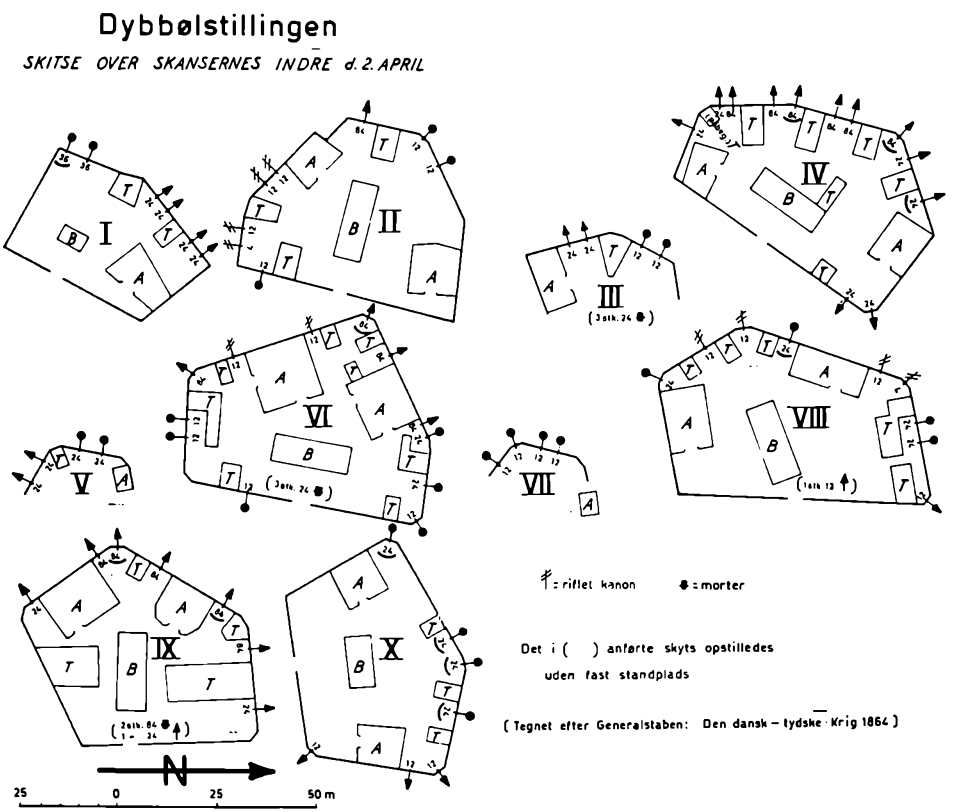

Om øvrige signaturer, se plan 24.

Det var nemlig ganske øjensynligt for forsvarerne, at der fra belejrernes side de første dage af april i hovedsagen blev skudt med feltskyts, hvad der naturligvis skyldtes, at en stor del af belejringsskytset var – og endnu nogle dage skulle forblive – ved Ballegaard. Som ovf. nævnt var virkningen på skanserne kun ringe; vort svære skyts havde derfor gode betingelser for at nedkæmpe de belejringsbatterier, der var tilbage foran Dybbølstillingen, ved at indsætte en tilstrækkelig stor ammunitionsmængde og samle ilden mod enkelte anlæg ad gangen og flytte den, efterhånden som nedkæmpningen var lykkedes. Vi

stod os de første dage godt i kampen, men vi slog ikke fjenden ud; grunden har formentlig været, at man trykkede sig ved at tære på de slunkne ammunitionslagre.

Den daglige artilleriduel åbnedes ved middagstid, vedblev normalt til mørkets frembrud og foregik kun enkelte gange om natten. Det voldte os derfor ikke større vanskeligheder i løbet af natten at udbedre de skader, der var sket om dagen.

Da alle øjeblikkelige overgangsplaner var endeligt opgivet den 5. april, satte preusserne påny alle kræfter ind imod Dybbølstillingen. Det blev planlagt, at det til overgangsforsøget ved Ballegaard udlånte skyts skulle genopstilles i sine tidligere batterier natten mellem den 6. og 7. april, artilleriilden derefter åbnes med fuld styrke den 7. og en ny parallel – den fik navnet halvparallelen – udføres natten mellem den 7. og 8. For at dække arbejdet de 2 nætter skulle der natten mellem den 5. og 6. gøres et fremstød foran vor venstre fløj og vore »skyttegrave« mellem chausseen og Vemmingbund besættes. Det skete alt som planlagt.

Den 5. om aftenen angreb preusserne, kastede vore forposter tilbage og besatte deres stillinger og terrænet der foran. Efter at det svære belejringsartilleri var genopstillet – og forøget ved anlæg af 2 nye batterier (B 14 og B 15) – kunne ilden den 7. om aftenen åbnes med stor heftighed fra 64 kanoner, hvoraf 44 riflede, og den fortsattes om natten stærkere end sædvanlig for at vanskeliggøre istandsættelsesarbejderne. Ødelæggelserne i skanserne var meget betydelige, men det lykkedes dog at erstatte eller reparere de beskadigede 12 kanoner. Da dagen gryede den 8., observeredes fra skanserne den påbegyndte halvparallel, og den blev beskudt, men da angrebsbatterierne tvang skanserne til tavshed, kunne arbejdet færdiggøres; til halvparallelen knyttedes på hver fløj et batteri – B 16 og B 17[1]). Den fjendtlige artilleribeskydning fortsattes i det hele taget, og i de 2 døgn 7. og 8. blev afgivet over 7000 skud mod stillingen. Brystværnet i skanserne led stor skade; i Skanse IV var krudtmagasinet stærkt medtaget, og 11 kanoner blev sat ud af funktion. Terrænet var nu så oprevet, at det voldte store vanskeligheder at få bragt ud erstatninger for de ødelagte piecer, hvorfor man måtte nøjes med at ombytte dem inden for skanserne og anbringe de kanoner, der endnu kunne skyde, således at de kunne rette kardæskskud mod en stormende fjende.

Vore kanoners virkning havde i de 2 dage været så ringe, at Overkommandoen besluttede at gøre et alvorligt forsøg på at ødelægge fjendens arbejder. Det skulle ske ved en kraftig frontal skydning fra skanser og batterier, medens »Rolf Krake« samtidig beskød de fjendtlige stillinger på langs fra Vemmingbund. Ilden skulle åbnes samtidig den 9. kl. 6. Men chefen for

1) Disse 2 batterier havde hovedsagelig til opgave at virke mod et eventuelt udfald fra dansk side, hvad der forklarer deres — fra de andre belejringsbatteriers afvigende — enfilerende grundrids.

»Rolf Krake« fremførte, at panserbatteriet kunne blive udsat for så voldsom krydsild fra Broager og Sundeved, at man kunne risikere, at skibet led så stor skade, at det ikke kunne understøtte, når stormen endelig kom[1]. Overkommandoen anså »Rolf Krakes« indgriben for så afgørende, at dette afslag fik general Gerlach til helt at opgive forsøget.

Natten til den 9. ophørte den fjendtlige skydning, og da vejret den 9. og den påfølgende nat var tåget, var preussernes ild kun svag, så det lykkedes at få skanserne i nogenlunde brugelig stand til den 10. om morgenen.

Men også fjenden nød godt af tågen; de 2 batterier B 16 og B 17 bestykkedes, og bag halvparallelen byggedes og bestykkedes 4 batterier (B 18–21), der hver fik 4 stk. 25 pds morterer. Til beskydning af højre fløj forberedtes 2 batterier i nærheden af Pythuse, medens 2 ved sundet rettedes mod Als, og 1 ved Snogbæk Hage skulle spærre for sejladsen på sundet. Til disse batterier anvendtes en del skyts og nogle fæstningskompagnier, der netop kom fra Tyskland.

Overkommandoen regnede med, at den voldsomme beskydning den 7. og 8. var indledningen til en storm. Forud for fodfolksangrebet tænkte man, at skanselinien ville blive helt nedkæmpet. Man måtte derfor skaffe dybde i stillingen og have skyts stående bagved til beskydning af angrebskolonnerne. Kanondelingen mellem Skanse II og Skanse III flyttedes derfor til en mellem Skanserne III og IV nyanlagt stærkt udgravet plads, forbundet med den tilbagetrukne linie ved en løbegrav. I løbegravene mellem skanserne fordeltes nogle voldrifler (bagladegeværer med meget stort kaliber, der havde gennemslagskraft helt ud til 400 m) og nogle orgelespingoler med tyve piber i to lag. Samtidig begyndte man at forlænge den tilbagetrukne linie til Skanse VIII (jfr. side 251); men den var påbegyndt for sent og fik aldrig tilstrækkelig styrke.

Situationen, som den efter de sidste dages voldsomme beskydning tegnede sig for Overkommandoen, fremgår med tydelighed af den skrivelse, som Overkommandoen den 9. april sendte krigsministeren, og hvori det bl. a. hedder:

»Fra den 1.–6. April har Fjenden under en jevn Beskydning forberedt den egentlige Artillerivirkning, som skal bane ham Veien til Stillingen. Den 7. og 8. har man faaet den første Prøve paa, hvorledes Artilleriforsvaret i Skandserne er i Stand til at optage Kampen og modstaa Angrebet. Denne Prøve har konstateret den fuldstændige Overlegenhed paa det fjendtlige Artilleries Side. Fjendens heldige Stilling, der gjør ham det muligt at bringe vore Batterier under en krydsende Ild, hans Artilleris Talrighed, dets Kalibre, dets Rækkeevne, dets Præcision, dets Betjenings Hurtighed, ere i saa Hense-

1) Den 10. april viste det sig, at fjenden havde udlagt en del fiskenet i Vemmingbund med det formål at virke hæmmende på skrueskibes frie manovrering; det virkede også efter sin hensigt den 18. april over for »Rolf Krake«.

ende de givne Momenter, der faae en forøget Vægt derved, at vi paa vor Side mangle de materielle Kræfter til en hurtig Erstatning af de Tab, vi lide, og det tilstrækkelige Befalings- og Betjeningspersonale til at etablere en saadan Tjeneste, at vi bestandig med usvækket Kraft kunne benytte de svagere og mere forældede Vaaben, vi besidde. Det kan forudses, at en vedvarende Beskydning vil tvinge os til meget snart at opgive enhver Virksomhed i Artilleriets Fjernkamp, og at vor Opgave i artilleristisk Henseende alene vil være at konservere i Skandserne et muligt stort Antal Piecer til Kardæskskydning i det Øjeblik, Fjenden stormer.

En videre Følge vil være, at Skandserne demoleres daglig stærkere, og at Vanskeligheden ved at udbedre den Værkerne tilføiede Skade i Løbet af Natten med hver Dag bliver større.

Infanteriet bærer de store Anstrengelser, der fordres, med en paaskjønnelsesværdig Holdning; men Overkommandoen kan ikke skjule, at ogsaa dette Vaabens Kræfter svækkes daglig og navnlig ere blevne formindskede, efter at Sønderborg er skudt i Brand, og siden Barakkelejren ikke mere kan anses for noget sikkert Opholdssted. Ikke alene en uafbrudt Aarvaagenhed fordres af Infanteriet, efter at Fjenden er i Stand til ubemærket at samle sine Kolonner i en Afstand af c. 800[1] Alen fra Løbegravene; men de mangfoldige Jordarbejder, der skulle udføres, berøve det en Del af den nødvendige Hvile, og medens Fordringerne til Arbeidskræfter maa stige, blive de i saa Henseende til Overkommandoens Disposition staaende Ressourcer stedse mindre.

Omendskjønt Tidspunktet formentlig endnu ikke er kommet, hvor Stillingens Modstandsevne kan anses for væsenligt svækket, tør Overkommandoen dog ikke fortie, at Udsigten til en Seir aftager, jo længer Fjenden opsætter Stormen.

Deres Exellence vil uden Tvivl allerede have erkjendt, hvor ringe Haab vi tør gjøre os om en nogenlunde heldig Retraite, naar Stillingen maa opgives paa Grund af Fjendens vellykkede Stormangreb.

Er Fjenden Herre over de dominerende Høider, vil det have lige saa stor Værdi at trække Tropperne ud af Ilden som at forsætte Kampen, indtil Mørket kan dække over tilbagegaaende Bevægelser.

En begyndende Tilbagegang under Fjendens Ild vil let have en saadan Indflydelse paa de forud ved Kampen svækkede Tropper, at mange kun ville søge de tvende ved svage Brohoveder dækkede Broer. Følgen heraf vil være, at kun en del af de Tropper, som anvendes til Forsvaret af Dybbølstillingen, under saadanne Omstændigheder vil kunne føres ordnet tilbage til Als.

Overkommandoen formener, at en politisk Overveielse maa være det bestemmende Moment, om den Kamp, der er begyndt i Dybbølstillingen,

1) På dette tidspunkt var kun 1. parallel og halvparallelen udført (side 326).

skal gjennemføres, eller om den Deel af Armeen, som anvendes her, skal søges bevaret ved en frivillig Tilbagegang.

Idet Overkommandoen udbeder sig Regjeringens Instruktion i saa Henseende, maa den sluttelig udtale, at den iøvrigt med fuld Tillid stoler paa Troppernes gode Villie og er vis paa, at ingen vil svigte i det afgjørende Øieblik.«

I Gerlachs skrivelse er det umiddelbart iøjnefaldende dette, at det – efter at han har redegjort for det fjendtlige artilleris absolutte og store overlegenhed, skansernes stadig stigende udslettelse og den stadige nedbrydning af infanteriets kræfter – er ham om at gøre at få ministeren til at forstå »hvor ringe Haab, vi tør gjøre os om en nogenlunde heldig Retraite, naar Stillingen maa opgives paa Grund af Fjendens Stormangreb«, det vil i klart sprog sige, at stillingen bør forlades, *før et sådant stormangreb udføres*. Men næsten vigtigere end denne klarlæggelse og dette forsøg på at åbne ministerens øjne for den bitre og blodige virkelighed er skrivelsens 2 sidste stykker. Her viser overgeneralen at han meget vel forstår, at der er andre og tungere vejende forhold at tage i betragtning, når spørgsmålet skal besvares, hvorvidt kampen i Dybbølstillingen bør fortsættes eller en frivillig tilbagegang udføres, end en afvejelse af militære fordele, at – med overgeneralens ord –« en politisk Overvejelse maa være det bestemmende Moment«, og en instruktion i så henseende udbeder Overkommandoen sig.

Krigsministeriets svar herpå indløb telegrafisk den 11. og lød:

»Det er Regjeringens Anskuelse, at Dybbølstillingen maa forsvares til det Yderste. Nærmere Underretning kan imødeses«.

Samme dag, som Overkommandoens skrivelse afgik, skete en anden ting, som ligeledes viste, hvor alvorligt Overkommandoen så på situationen, idet den telegrafisk beordrede Lunding i Fredericia til at afsende 8. Brigade til Als; sin vane tro forelagde Lunding spørgsmålet for krigsministeren, der – meget valent – gav Overkommandoen ret, og i dagene 11.–13. ankom brigadens afdelinger til Høruphav.

General Gerlach var den 9. styrtet med sin hest og kommet til skade, men som det mandfolk han var, ville han ikke afgive kommandoen. Ministeren besluttede alligevel, at general Steinmann, der var nogenlunde rask efter sit sår ved Sankelmark, skulle tage til Als for eventuelt at overtage kommandoen, men samtidig bestemte han, at Steinmann skulle afløse du Plat, der skulle sendes til Fyn som chef for 3. Division. Du Plat var ved sit personlige mod, sin pligtfølelse og vel også ved sin imponerende skikkelse i høj grad anset i hæren, og grunden til ministerens plan var formentlig, at du Plat var politisk modstander af regeringen, men Gerlach satte sig bestemt imod planen og ønskede Steinmann som chef for 1. Division, da Vogt egnede sig bedre til at føre en brigade; og sådan blev det. Vogt fik 5. Brigade (den tidligere Infanterireserve).

Oprindelig havde preusserne regnet med at foretage stormen den 13. april og lade den udgå fra halvparallelen, men den 8. besluttedes det at anlægge en ny (2.) parallel c. 250 m længere fremme, og approcherne her frem til udførtes i nætterne til den 9. og 10., selve parallelen natten til den 11., hvorefter denne færdiggjordes de 2 næste nætter, og efter en rådslagning den 12. besluttede man at foretage stormen fra 2. parallel den 14. kl. 10; hertil bidrog ikke mindst, at England og Frankrig pressede stærkt på for at fremskynde åbningen af den konference i London, hvorom der forhandledes, og at de to tyske magter gerne ved denne konference ville møde med en overbevisende våbendåd.

Den 10. genoptog preusserne beskydningen med 4–5000 skud i døgnet, fortrinsvis mod venstre fløj og bagterrænet, og om eftermiddagen lykkedes det dem at skyde Dybbøl Mølle i grus, hvorved vi mistede både et værdifuldt observationspunkt og det sted, hvorfra forbindelsen mellem stillingen og Als optisk kunne opretholdes; i stedet for dette sidste anvendte man siden hornsignaler til meddelelser, men det var ikke godt og skulle vise sig at svigte den 18. april. Barakkelejrene, der allerede i nogen tid havde været et ikke ufarligt opholdssted, måtte forlades, hvorefter tropperne på forskellig måde søgte at grave sig ly til på marken.

Selv om natten var den fjendtlige ild nu så stærk, at retableringsarbejderne i skanserne jævnligt måtte afbrydes; alligevel lykkedes det at holde skanserne nogenlunde brugelige, men materiellet led meget, tabene var stærkt stigende, og fra den 12. april var preussernes ildoverlegenhed så stor, at den skanse, der forsøgte at besvare den fjendtlige ild, straks blev bragt til tavshed, og Dybbølstillingen var nu i virkeligheden nedkæmpet.

Den 11. var Surlykkebatteriet på Als begyndt at beskyde Dybbøl By og en skanse nord derfor, men måtte snart tie, da det blev beskudt af feltskyts; om natten genoptog det skydningen mod Dybbøl, Ragebøl og Batterup med meget god virkning. Samtidig trak man mortererne ud af skanserne og lod dem om natten bekaste de fjendtlige løbegrave, og som noget helt nyt åbnede man fra Als en indirekte ild mod de fjendtlige grave med skyts, der ikke kunne ses fra angrebsfronten, og som lededes ved signaler fra en af skanserne.

Den 11. havde fjenden begyndt at anlægge de 2 batterier ved Randsgaard og Ravnskobbel. De ville dels kunne beskyde Surlykkebatteriet på langs, dels ramme broerne. Det var derfor nødvendigt at uskadeliggøre dem, og da Surlykkebatteriet ikke *alene* kunne præstere den fornødne ildkraft, fik Skanse X og Kjærvigsbatteriet besked om at understøtte; men denne støtte udeblev, og følgen blev, at preusserne næste morgen havde bestykket de nævnte 2 batterier og bragte Surlykkebatteriet til tavshed. Dettes kanoner blev derfor trukket ud af skansen og anbragt skjult, men selv om det til tider lykkedes at bringe de 2 fjendtlige batterier til tavshed, blev de ikke nedkæmpet. Man forsøgte at anbringe skytset forskellige steder bag hegnene på Kjær Halvø,

men fjenden tvang dem hurtigt til tavshed ved koncentreret skydning fra batterierne overfor Arnkilsøre, fra Batterup, fra 1 feltbatteri syd for Sandbjerg og de 2 ved Randsgaard og Ravnskobbel. Vore batterier på Als tegnede sig for tydeligt for fjenden, og den 16. var de fleste af dem ubrugelige, faren for at fjenden ville gøre et forsøg på at gå over Alssund blev herved forøget. Fodfolksbesætningen på Kjær Halvø havde efterhånden anlagt en sammenhængende skyttegrav langs sundet med en dækket forbindelsesgrav bagved, og den 13. begyndte man at grave skytset ned i indskæringer til flankerende beskydning af kysten.

Som nævnt side 330 var man ved den preussiske korpsstab den 12. april kommet til den beslutning at foretage stormen fra 2. parallel den 14. Den påfølgende nat indtraf imidlertid ved korpsstaben en adjudant fra den preussiske konge, der meddelte, at kongen nærede betænkeligheder ved, at stormen foretoges fra 2. parallel, da den store afstand (4-500 m) dels ville medføre større tab for stormkolonnerne og dels ville give de danske tropper større mulighed for i rette tid at besætte kampstillingerne; kongen »anbefalede« derfor prins Friederich Carl at fremskyde endnu en parallel (3.) inden stormen foretoges, og tilføjede, at i politisk henseende ville en forsinkelse være uden betydning. Om aftenen den 13. stormede en preussisk bataljon med en anden bataljon som reserve frem og kastede vore forposter tilbage til selve skanselinien. Den påfølgende nat mellem den 14. og 15. april påbegyndtes derefter den 3. parallel, som var fuldført i løbet af den 17. om formiddagen, uden at arbejdet havde været hæmmet endsige hindret fra dansk side.

Overgeneralen drøfter med krigsministeren Dybbøls rømning uden kamp.

Det var nu ganske klart, at stormen stod lige for døren, at Dybbølstillingens modstandskraft var brudt, at en fortsat kamp var håbløs, og at en opgivelse af stillingen ud fra et militært synspunkt var det eneste rigtige. Overkommandoen havde da også i nogen tid forberedt en tilbagetrækning af hæren til Als og forstærket øens forsvar på forskellig måde, så vidt de svage kræfter tillod det.

Omkring den 12. april havde man i Overkommandoen overvejet, om der ikke skulle være mulighed for inden en eventuel tilbagetrækning at foretage et udfald, dels for at hæve stemningen i hærens rækker og dels for ved en ødelæggelse af de nærmeste af fjendens batterier og paralleler at sinke hans angreb og derved skabe sig bedre muligheder for en ordnet tilbagetrækning. Hertil var naturligvis en artilleristisk støtte nødvendig, og da skansernes og løbegravenes artilleri var nedkæmpet og ikke ville have muligheder for at komme til orde, var den eneste mulige form for en sådan støtte at lade »Rolf Krake«, som det jo var sket før, løbe ind i Vemmingbund og bestryge de preussiske belejringsanlæg på langs; panserbatteriet var naturligvis ikke nogen

stor artilleristisk støtte, men i kraft af sit panser ret usårligt og kunne i hvert fald ikke i en håndevending sættes ud af spillet, og endelig var det den *eneste* mulighed. Men også den skulle briste.

På det pågældende tidspunkt var der nemlig så stærk søgang i Vemmingbund, at det ville udelukke en tilstrækkelig sikker skydning, og planen om et udfald blev atter opgivet.

Overkommandoen havde derefter den 13. affattet en skrivelse til ministeriet hvori den påny rejste spørgsmålet om en tilbagetrækning fra Dybbøl, idet Overkommandoen var af den opfattelse, »at Dybbølstillingen i dette Øieblik har udfoldet al den Modstandskraft, den besidder i fortifikatorisk Henseende, at en fortsat Kamp i samme kun kan føre til en Katastrofe, som intet Udbytte vil kunne bringe for Kongens og Landets Sag . . . . og at Tilbagetoget til Als bør tiltrædes . . . . men Overkommandoen vil allerede nu udtale sin Overbevisning for Ministeriet, at ogsaa Forsvaret her[1] har saa svage Sider at det kun kan ventes gjennemført i en meget begrænset Tid, saafremt Fjenden fortsætter den Angrebsmaade, som trænger os ud af Dybbølstillingen«. Skrivelsen afgik dog ikke, idet general Gerlach fandt det rettest i hvert fald forinden at orientere krigsministeren telegrafisk; et resumerende telegram udfærdigedes samme aften og afsendtes næste morgen (den 14.) til krigsministeren, der derefter anmodede om en telegrafisk samtale med Overkommandoen.

Denne samtale fandt sted kl. 12 mellem krigsministeren og Overkommandoens stabschef og forløb således:

Ministeren: »Vedvarer Skydningen lige stærkt?«

Stabschefen: »Skydningen vedvarer mindre stærkt mod Stillingen, stærkere mod Batterierne langs Als Sund«.

Ministeren: »Venter man, at den endnu længe af Fjenden kan fortsættes?«

Stabschefen: »Derom kan ingen sikker Mening haves, da Fjendens Ammunitionsbeholdning ikke kjendes. Ialt jugeres c. 50.000 Skud at være gjorte imod os«.

Ministeren: »Er tilbagegang begyndt?«

Stabschefen: »Nei«.

Ministeren: »Venter man en Storm, og hvorvidt troer De, at den kan modtages. Ere Tropperne udmattede?«

Stabschefen: »En Storm maa stadig ventes og maa modtages, hvis den snart kommer, da de befalede Forberedelser til Sikring af Als saavidt muligt maa være videre fremskredne. Tropperne ere egentlig ikke udmattede, men en Del af dem betagne af den stærke Ild«.

Ministeren: »Hvor lang Tid antager De nødvendig til Forberedelsen til Sikringen af Als?«

1) Hermed menes på Als.

Stabschefen: »Nogle Dage«.
Ministeren: »Er Dannebrog ankommen? Hvor ligger den og Rolf?«
Stabschefen: »Efter Muxolls Opgivelse maa Dannebrog være kommen; men hvor den ligger vides ikke. Rolf ligger mellem Høruphav og Broager«.
Ministeren: »Har De intet Ønske om Assistance herfra? Har De noget at tilføie i Anledning af de gjorte Spørgsmaal eller Situationen i det Hele?«
Stabschefen: »Evakuationen af Syge og Saarede herfra ønskes fremmet af al Magt. Transportskibe ønskes sendte til Høruphav. Overkommandoen maa have aldeles frie Hænder i det nærværende Øieblik«.
Ministeren: »Overkommandoen har frie Hænder. Regjeringen stoler paa den saavel i militær som i politisk Henseende«.

Da krigsministerens sidste udtalelse gennem Stjernholm tilsagde Gerlach frie hænder, fandt denne ingen anledning til at indsende den nævnte skrivelse, der derfor henlagdes; men den handlefrihed, der var tale om, og den tillid, der gaves udtryk for, var af nøjagtig samme værd, som hvad Monrad en tidlig morgentime den 4. februar i Slesvig By gennem Kauffmann havde tilsagt de Meza og gentaget over for Kauffmann i Flensborg den 6. om formiddagen, og den skulle endnu hurtigere blive gjort til intet.

Under udarbejdelsen den 15. april af en instruks til de befuldmægtigede til en konference i London blev spørgsmålet om Dybbølstillingens holdbarhed rejst over for Lundbye, og han havde svaret, at stillingen var meget god, og var blevet meget irriteret over den tanke, at den ikke skulle kunne holde endnu 14 dage. På grundlag heraf telegraferede Monrad til London, at det *ikke hastede med våbenhvile.* Efter den telegrafiske samtale den 14. gik Lundbye til Monrad for at sætte ham ind i situationen, men Monrad blev meget ophidset og udfoldede al sin veltalenhed for at få Lundbye til at ændre sin beslutning om Overkommandoens »frie hænder«. Dette førte til, at Lundbye samme dag sendte følgende telegram til Overkommandoen.

»Efter min Samtale med Stabschefen i Formiddags forelagde jeg Regjeringen de gjorte Meddelelser. Den fastholder sin tidligere gjorte Anskuelse om Vigtigheden af at holde Stillingen, selv om heraf skulde resultere forholdsvis betydelige Tab«. Samtidig meddeltes, at konferencen i London skulle sammentræde den 20. april.

Efter dette telegram gik Gerlach ud fra, at den Overkommandoen tilsagte handlefrihed var tilbagekaldt, og at yderligere telegrafering derfor var unyttig; han afsendte derimod den ovf. citerede, den 13. affattede skrivelse, og da krigsministeren aldrig reagerede på den, er det forståeligt, at Gerlach befæstedes i sin tro på, at hans hænder var bundne, ligesom det er menneskeligt forståeligt, om de Mezas navn og skæbne har tegnet sig på væggen.

De sidste dage.

Den 14. faldt der 4700 skud mod skanserne, flere kanoner blev ubrugelige, og tabet var 92 døde og sårede. At udveksle skyts var herefter umuligt. Også den 15. var beskydningen kraftig, derimod den 16. forholdsvis svag.

Du Plat, der mente, at Dybbølstillingen faktisk var nedkæmpet, at hærens kræfter var ved at udtømmes, og at fortsatte ofre var til ingen nytte, gik om formiddagen den 16. til Gerlach for at få ham til at trække hæren tilbage til Als, men Gerlach var ikke til at overtale hertil; du Plat foreslog ham derefter at melde sig syg og overdrage kommandoen til ham, der da samme aften ville rømme stillingen og kun efterlade svage styrker, der skulle gå tilbage, når fjenden angreb; men under henvisning til krigsministerens telegram afslog Gerlach også det såvel som du Plats sidste forslag: at opgive skanselinien på venstre fløj og her sætte sig fast i den tilbagetrukne linie.

Skydningen natten til den 17. var overordentlig stærk og fortsattes hele dagen med ialt over 4200 skud. Skanserne og skytset led meget alvorlig skade. I Skanse II udbrød der ild i blokhuset, men det lykkedes at redde krudtmagasinet, og natten til den 18. var artilleriilden svag, så man fik repareret en del af skaderne. Ingeniørkommandoen indberettede på dette tidspunkt følgende om tilstanden i skanserne på venstre fløj:

Skanse I: Brystværnet repareret, kun egnet til fodfolksforsvar, 1 kanon brugelig.

Skanse II: Blokhuset brændt, men indgangen retableret, løbebro anlagt, værket stormfrit, 3 kanoner brugelige.

Skanse III: I forsvarsdygtig stand, 1 kanon brugelig dog kun til 1 skud, 3 håndmorterer brugelige.

Skanse IV: Det indre slemt medtaget, dog nogenlunde repareret, 4 kanoner brugelige, den ene dog kun til 1 skud.

Skanse V: Må betragtes som åben, men iøvrigt i nogenlunde brugelig stand, 4 kanoner brugelige, den ene dog kun til 1 skud.

De øvrige værker var i nogenlunde brugelig stand.

På angrebsfronten – skanse I–VI – kunne dog kun rådes over 37 kanoner fordelt på 12 steder. Ved de fleste af skanserne var gravpalisaderne endnu i stand til at vanskeliggøre fjendens storm, men der var alle steder huller i deres række.

Denne uafvendelige ødelæggelse af Dybbølstillingens forsvarsevne kunne ikke undgå at påvirke mandskabet. Når de fra Als skulle over til Sundeved, måtte de altid beskudt snige sig gennem Sønderborg til broerne. Fremrykningen over det åbne terræn måtte ske i småkolonner, til de nåede frem på plads, hvor der dog var en mulighed for at finde dækning, selv om granaterne ustandselig kom fra 2 eller 3 sider og morterprojektilerne fra luften. Om natten gik det bedre, når folkene enten havde besat skanser og løbegrave eller

arbejdede på istandsættelse af det ødelagte, et arbejde, der til det sidste gennemførtes med beundringsværdig udholdenhed og stort mod, skønt alle var klar over, at det var umuligt at holde stillingen længere. Det var heller ikke opmuntrende at se de preussiske soldater udækkede grave deres approcher og paralleler, uden at der af skansernes mandskab kunne gøres noget for at hindre det.

Det skabte bitterhed og kritik hos befalingsmænd og mandskab, der følte sig svigtede og mente, de kun var kanonføde. Men hver mand var dog stadig rede til at gøre sin pligt til det yderste.

På Als fandt der en stadig agitation sted af agenter, og som man også kender det fra andre krige, var det mellem dem, der ikke selv var udsatte, »etapen«, at demoraliseringen først greb om sig. Når tropperne skulle over fra Als, blev de mødt med råb som: »I skal ikke lade jer føre til slagtebænken«, uden at folkene dog lod sig påvirke deraf. Men den 15. april kom det til en episode. 3. Brigade måtte rykke over til Sundeved en dag før normalt, og stemningen mellem mandskabet var ret påvirket heraf. Det faldt desuden så uheldigt, at den blev nødt til at holde et flere timers hvil på parkpladsen ved møllerne nord for Sønderborg, og her blandede en disciplinløs bande etapefolk sig mellem mandskabet og agiterede voldsomt. Da brigaden trådte an for at afmarchere, rørte folkene sig ikke. Først ved kraftige overtalelser og håndgribelige midler lykkedes det befalingsmændene efterhånden at få kompagnierne i gang. Næste dag kom 2 mand til obersten for på mandskabets vegne at bede om forladelse. Den 18. aftvættede de denne plet.

General Gerlach havde selv været til stede og søgt at bringe mandskabet til at lystre, men optrinet havde rystet ham dybt. Den 17. skrev han derfor en lang redegørelse for sin opfattelse af situationen. Heri udtalte han, at han selvfølgelig skulle opfylde regeringens vilje, da den alene bar ansvaret. Men han måtte gøre opmærksom på stillingens store svagheder, afdelingernes numeriske mangler og troppernes deprimerede stemning, der havde sin grund i de store farer, de var udsatte for, og den fuldstændige passivitet, de var tvungne til. Tilliden til Dybbølstillingen var brudt. »Det tidspunkt, hvor kræfterne ere udtømte, vil derfor meget hurtigt og uventet kunne indtræde«. Han måtte have frie hænder til i rette øjeblik at afbryde forsvaret for at sikre en hæderlig tilbagegang til Als. – Men skrivelsen nåede først København, da Dybbøl Banke var faldet.

STORMEN PÅ DYBBØL DEN 18. APRIL.

Den preussiske styrke og angrebsplan.

Prins Friederich Carl rådede den 18. april i store træk over følgende styrker:

I Korps og Gardedivisionen, begge efter ordre de bataille, men reduceret, som nævnt på side 307 – 08, samt 10. preussiske Infanteribrigade, se side 314.

Angrebsstyrken skulle stå under kommando af chefen for 6. Infanteridivision, generalløjtnant v. Manstein, og angrebet skulle føres mod skanserne I – VI.

Efter en 6 timers artilleriforberedelse skulle stormtropperne bryde frem formeret i 6 angrebskolonner, 1 mod hver skanse og med samme respektive nummer, samt 1 rydningsbrigade.

De 6 angrebskolonner og rydningsbrigaden var formeret således:

Nr.	Fortrop	Arbejdstrop	Stormtrop	Reserve	Ialt inf.kmpr. afgivet af
1	1 inf.kmp.	1 inf.kmp ½ pio.kmp	2 inf.kmp.	2 inf.kmp. 20 artill.	6/Gardediv.
2	1 inf.kmp.	1 inf.kmp 1 pio.kmp	4 inf.kmp.	4 inf.kmp. 20 artill.	10/11. Inf.Brig.
3	1 inf.kmp.	1 inf.kmp ½ pio.kmp	2 inf.kmp.	2 inf.kmp. 20 artill.	6/10. Inf.Brig.
4	1 inf.kmp.	1 inf.kmp 1 pio.kmp	5 inf.kmp.	5 inf.kmp. 20 artill.	(8/25. Inf.Brig. (4/26. Inf.Brig.
5	1 inf.kmp.	1 inf.kmp ½ pio.kmp	2 inf.kmp.	2 inf.kmp. 20 artill.	6/12. Inf.Brig.
6	1 inf.kmp.	1 inf.kmp 1 pio.kmp	2 inf.kmp.	2 inf.kmp. 20 artill.	6/Gardediv.
Til rydning af barrikade på chausseen		½ pio.kmp.		17inf.kmp. 120 artill.	46 inf.kmp.
Sum: 6 inf.kmp.		6 inf.kmp 5 pio.kmp.	17 inf.kmp.		

Den 17. april fastsattes stormangrebet til at skulle finde sted den 18. kl. 10, og artilleriforberedelsen altså til at skulle begynde kl. 4.

Inden dette tidspunkt skulle angrebskolonnerne have indtaget deres udgangsstillinger således (se plan 37): kl. 0130 skulle kolonnerne 1 – 3 fra Bøffelkobbel Skov rykke frem gennem approcherne til deres pladser i den søndre del af 3. parallel ud for hver sit angrebsmål, og ½ time senere skulle de resterende kolonner 4 – 6 følge efter og tage tilsvarende opstillinger i den nordlige del af 3. parallel.

Når artilleriforberedelsen holdt inde, skulle forposterne på angrebsfronten skyde hurtigild mod skanser og løbegrave, og samtidig skulle stormangrebet begynde.

Stormangrebet skulle for hver af de 6 angrebskolonner åbnes af fortroppen, der – hjulpet af forposternes geværild – i skyttelinie og i stormskridt skulle besætte den øverste kant af den pågældende skanses kontreskarpe og herfra holde skansens brystværn under kraftig geværild, medens arbejdstroppen, der fulgte tæt efter, gik ned i graven for at fjerne eller uskadeliggøre resterende hindringer, hvortil de medførte redskaber, stiger, brædder og sække (fyldt med hø) til at kaste ind over småpæle og andre lave hindringer og derved gøre passagen af disse mulig uden rydning; endelig skulle stormtroppen storme skansen, mens fortroppen på dette tidspunkt skulle gå uden om værket på begge sider for at hindre, at dets besætning undslap.

Til storm af hver skanse var regnet 2 kompagnier; de ekstra (henholdsvis 2 og 3) kompagnier i kolonnerne 2 og 4 skulle erobre løbegravene på begge sider af de 2 skanser.

Rydningsbrigaden skulle følge umiddelbart efter stormtroppen i kolonne 5.

Angrebskolonnernes egne reserver, der ved opmarchen skulle tage opstilling i 2. parallel, skulle herfra rykke frem i 3. parallel, når denne forlodes af stormtropperne, og indsættes efter behov.

Som hovedreserve for angrebet skulle de nedennævnte enheder, efter at have afgivet deres kontingenter til angrebsstyrken, opstilles således den 18. april kl. 10.

11. Brigade, der lå på Broagerland, skulle være ved Avnbjerg for herfra at tage opstilling i halvparallelen, og efterhånden som stormtropperne gav plads rykke frem i 3. parallel, medens 10. Brigade fra Bøffelkobbel skulle marchere ad chausseen frem til i højde med 2. parallel.

Disse 2 brigader skulle sammen med 4 feltbatterier, der fra daggry skulle være klar bag Avnbjerg, danne den første hovedreserve for angrebet. Endnu længere tilbage (i Nybøl) stod 12. Brigade.

Gardedivisionen skulle samles ved Vester Sottrup for over Stenderup at gå mod Dybbøl.

De 2 brigader af 13. Infanteridivision havde fået hver sin særopgave: 25. Brigade skulle opmarchere i Rageböl og være støtte for forposterne på preussernes venstre fløj med henblik på at modstå et eventuelt modstød fra dansk side, medens 26. Brigade skulle stå i Storskoven for at finte en overgang til

Kjær Halvø og derved vanskeliggøre det for danskerne at trække for mange tropper fra Als til Sundeved. Skulle kampen mod forventning tage en for preusserne uheldig vending, skulle dog en virkelig overgang forsøges for at gøre det lettere for preusserne at trække sig ud af kampen i Sundeved.

De samlede preussiske styrker i Sundeved kan i tal sættes til ca. 37.000 mand, hvoraf ca. ⅓ kan regnes at være indgået i selve stormangrebet og de ⅔ i reserverne.

De danske styrkers opstilling og Dybbølstillingens tilstand den 18. april.

Ordre de bataille for styrken i Sundeved og på Als var fra den 15. april

1. *Division* Generalmajor P. F. Steinmann
   1. Brigade (2. og 22. Regiment)
   2. Brigade (3. og 18. Regiment)
   3. Brigade (16. og 17. Regiment)
   8. Brigade (9. og 20. Regiment)
   II/4. Dragonregiment (4., 5. og 6. Eskadron)
   2. og 10. Feltbatteri
2. *Division* Generalmajor P. H. C. du Plat
   Kongelige Livgarde til Fods (1 bataljon)
   4. Brigade (4. og 6. Regiment)
   5. Brigade (8. og 15. Regiment)
   6. Brigade (5. og 10. Regiment)
   I/Gardehusarregimentet (2., 4. og 6. Eskadron)
   8. og 9. Feltbatteri.
7. *Brigade* Oberst C. P. M. Müller
   11. Regiment
   12. Regiment
   Melsdetachementet

Armeens Artilleri

Artillerikommandoen i Dybbølstillingen:
3., 4. og 6. Fæstningskompagni
Reserveartilleriet:
1., 4., 11. og 13. Feltbatteri

Ingeniørkommandoen i Dybbølstillingen

1. og 5. Ingeniørkompagni samt Brokompagniet.

Den angivne inddeling var dog nærmest af administrativ og almindelig kommandomæssig art, men ikke taktisk, idet divisionernes infanteri, uden altid at kunne holde divisionsinddelingen, fulgte en bestemt turnus ved besæt-

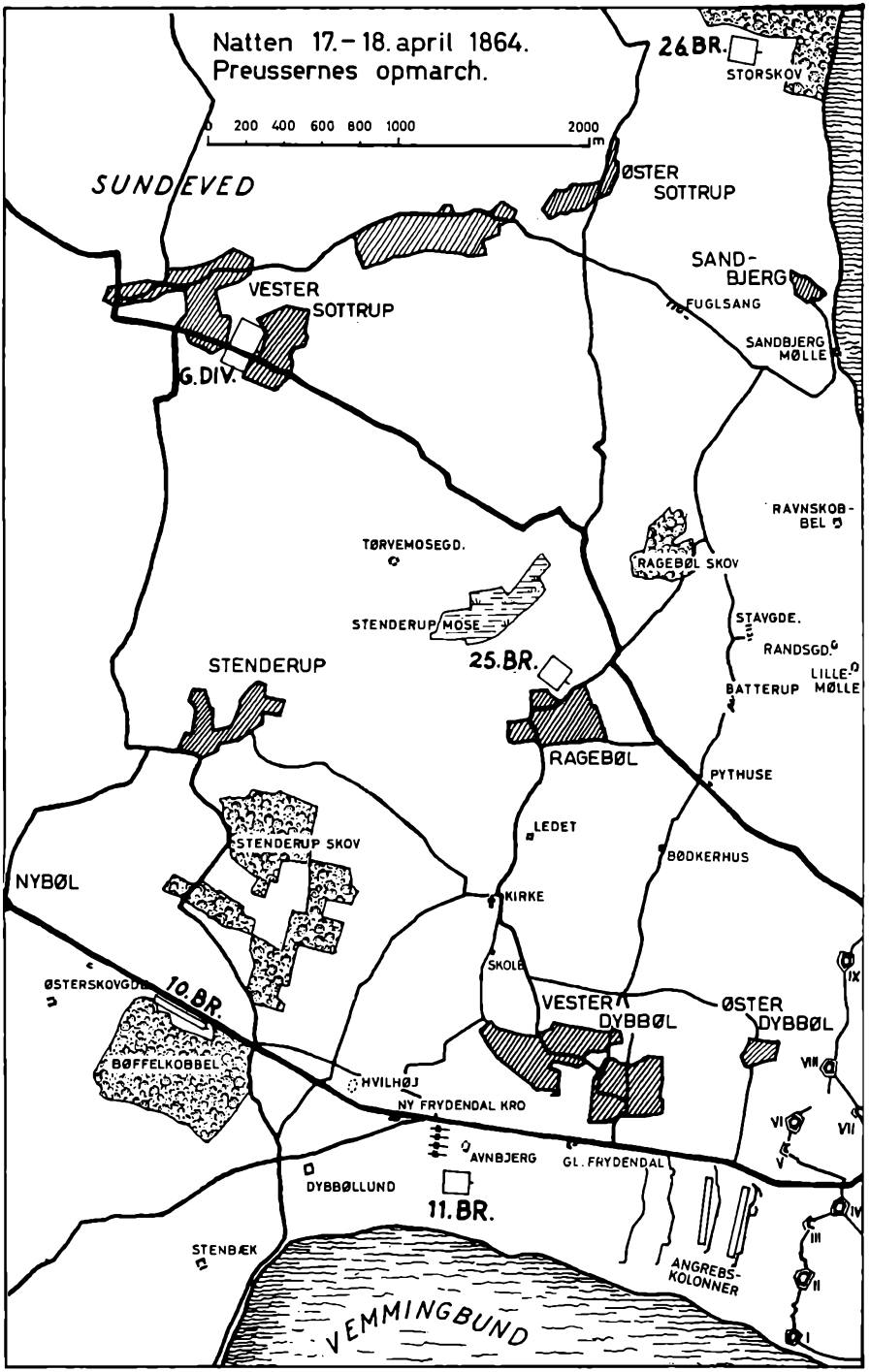
Natten 17.–18. april 1864.
Preussernes opmarch.
0 200 400 600 800 1000 2000 m
26.BR.
STORSKOV
SUNDEVED
ØSTER SOTTRUP
SAND-BJERG
FUGLSANG
SANDBJERG MØLLE
VESTER SOTTRUP
G.DIV.
RAVNSKOB-BEL
TØRVEMOSEGD.
RAGEBØL SKOV
STENDERUP MOSE
STAVGDE.
RANDSGD.
LILLE MØLLE
BATTERUP
STENDERUP
25.BR.
RAGEBØL
PYTHUSE
LEDET
STENDERUP SKOV
BØDKERHUS
NYBØL
KIRKE
SKOLE
ØSTERSKOVGDE
10.BR.
VESTER DYBBØL
ØSTER DYBBØL
BØFFELKOBBEL
HVILHØJ
NY FRYDENDAL KRO
AVNBJERG
GL. FRYDENDAL
DYBBØLLUND
11.BR.
STENBÆK
ANGREBS-KOLONNER
VEMMINGBUND
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX

telsen af stillingen i Sundeved, jfr. oversigten side 320, og de 2. divisioners øvrige tropper blev også kommanderet til tjeneste i stillingen og på Als uden forbindelse med divisionsinddelingen, som det vil ses af det efterfølgende.

Dybbølstillingen var ved afløsningen om aftenen den 17. april blevet besat som det er vist på plan 51; afdelingernes styrke var regnet fra højre fløj:

I skanser og løbegrave:	3. Brigade	16. Regiment	1.097	2.046	
		17. Regiment	949		
	1. Brigade	2. Regiment	1.159	2.163	
		22. Regiment	1.004		
					4.209
reserve ved barakkerne:	8. Brigade	9. Regiment	1.590		2.924
		20. Regiment	1.334		
reserve i brohovedet:	2. Brigade	3. Regiment[1]	1.280		2.600
		18. Regiment	1.320		
		ialt menige af infanteriet			9.733

Alene de preussiske stormkolonner var således væsentligt stærkere end hele den danske styrke i Sundeved, reserver medregnet, og disse stormkolonner var i forhold til styrken i den del af stillingen (I–VI), som deres angreb rettedes imod, som 6:1.

De 16 danske bataljoner har, som det ses, hver i gennemsnit kun talt c. 600 mand. Også antallet af befalingsmænd var meget ringe, således talte 2. Regiment under kampen (ud over regimentschef med adjudant) ved de 2 bataljoner tilsammen kun 7 linie- og 5 reserveofficerer, og af disse sidste var de 3 svenske frivillige, der kun havde været godt en uge ved regimentet. Ved hver bataljon var der altså kun ca. 6 officerer, medens de preussiske bataljoner rådede over 18 og altid var i stand til hurtigt at få tabene dækkede. Af overkommandersergenter havde regimentet ingen, af kommandersergenter kun 2 og af ældre underofficerer ganske få. Ved de 3 andre regimenter i skanserne var forholdet tilsvarende; disse regimenter havde iøvrigt haft holstensk mandskab, og medens de værnepligtige var hjemsendt og erstattede med danske forstærkningsfolk, var de faste underofficerer alle blevet på deres post, og man kunne under kampen høre dem tale tysk indbyrdes.

De 2 divisionsgeneraler skiftedes til i 3 dage ad gangen at have kommandoen i stillingen med kommandokvarter i færgegården i brohovedet. Den 16. var generalmajor du Plat tiltrådt.

Forsvaret på Als var overdraget 7. Brigade, der havde 11. Regiment med 9. Feltbatteri på Kjær Halvø, medens Melsdetachementet med 1. Feltbatteri

[1] 3. Regiments Bataljon I var skudt frem til slugten øst for Aabenråvejen ca. 700 m bag Skanse X.

bevogtede den nordvestlige kyst af Als og 12. Regiment dannede reserve. Bevogtningen af øens øvrige kyststrækninger varetoges af de 2 divisioners halve kavaleriregimenter, der taktisk var sammendraget i en 3. Kavaleribrigade (generalmajor B. Marcher).

På Als lå i hvilekvarter 4., 5. og 6. Brigade, Livgarden til Fods og de 4 feltbatterier 2., 8., 10. og 11.

I tilfælde af angreb, skulle regimentschefen ved chausseen (denne dag chefen for 2. Regiment, oberstløjtnant Dreyer) lade blæse »Lang Tone«, der skulle gentages af en relælinie af spillemænd langs chausseen.

På dette signal skulle brigaden ved barakkerne (8.) med 3 bataljoner besætte den tilbagetrukne linie fra Vemmingbund til c. 150 m nord for chausseen og foreløbig lade den fjerde bataljon blive ved Aabenraavejen; den anden reservebrigade (2.) skulle lade sin fremskudte bataljon[1] indtage en optagestilling for styrkerne på højre fløj, sende 1 bataljon frem til besættelse af den nordlige del af den tilbagetrukne linie og en anden foreløbig frem til Aabenraavejen, mens den fjerde foreløbig skulle besætte brohovedstillingen.

Der skal gøres nogle bemærkninger om de 2 reservebrigaders placering.

På det tidspunkt (i februar), da barakkerne blev bygget, var det naturligt at lægge dem nogenlunde centralt – omkring Flensborgchausseen –, hvad der bl. a. også gjorde det muligt at få arbejdet hurtigst fra hånden; men efterhånden som fjendens plan om at føre hovedangrebet mod stillingens sydlige fløj blev umiskendelig, var denne beliggenhed ikke gunstig for den fremskudte reservebrigade. Det er dog forståeligt, at man nødigt gav afkald på den relative lunhed og »komfort«, som barakkerne gav, og som tropperne nok kunne trænge til, frem for at lade den pågældende brigade bivuakere under åben himmel. Men da den fjendtlige beskydning siden den 13. april havde gjort det umuligt at bruge barakkerne, og man således var blevet nødsaget til at lade brigaden bivuakere, havde man ret uforståeligt hertil valgt pladsen *øst* for barakkerne, altså endnu fjernere fra stillingerne.

Skulle man gøre sig noget håb om at give fjenden et stop, efter at skanselinien var faldet, måtte det finde sted i den tilbagetrukne linie, der netop var udført med dette for øje, og det var da – som nævnt – også tanken; men skulle det lykkes, var det naturligvis nødvendigt at give de pågældende afdelinger (reservebrigadernes afdelinger) en sådan udgangsstilling, at de havde en rimelig *sikkerhed* for at nå linien *før* fjenden, d. v.s. fordelt langs linien og så tæt som muligt ved den. Terrænet gav mulighed for 300–600 m bag den tilbagetrukne linie at få plads til tropperne, således at de var usete også fra Broagerbatterierne.

I stedet valgte man en masseret opstilling, hvorfra der var 1000–1500 m fra den linie, det var opgaven at besætte.

---

1) Se side 340, noten.

Af de hvilende styrker på Als skulle livgardebataljonen og den nærmeste brigade (det var den 18. april 6. Brigade) ved alarmering rykke over i Sundeved, hvor livgardebataljonen skulle tage opstilling syd for chausseen ud for barakkerne, medens brigaden skulle besætte brohovedstillingen med 1 regiment og sende det andet frem til barakkerne for sammen med livgardebataljonen at være hovedreserve, og når denne stilling var indtaget, skulle de 3 foreløbig tilbageholdte bataljoner (1 af 8. og 2 af 2. Brigade) slutte sig til deres brigader. De 2 resterende brigader (4. og 5.) skulle samles og marchere til en opstilling i nærheden af Sønderborg.

Af de 4 feltbatterier (hver à 6 kanoner, jfr. side 321, stk. 1) skulle det 12 pds kuglekanonbatteri (10.) besætte nogle placementer i den tilbagetrukne linie mellem chausseen og Skanse VII, medens af de 4 pds riflede batterier 11. skulle opmarchere foran brohovedstillingen for eventuelt under en retræte at kunne indtage en stilling i nærheden af barakkerne, og 2. og 8. skulle indrykke i placementer i Sønderborg for at kunne dække en passage af broerne.

Om aftenen havde general du Plat, for de 2 reservebrigader i Sundeved, befalet, at lædertøjet ikke måtte lægges om natten, at der skulle holdes appel den 18. kl. 0300, og at tropperne derefter skulle holdes samlede indtil kl. 0600. Man ventede nemlig, at angrebet ville ske tidlig om morgenen, og da det langt op ad morgenen ikke var sket, regnede mange med, at stormen ikke ville ske denne dag.

Der foreligger naturligt nok – den sidste tid før stormen, havde man andet at tænke på end materielregnskab – ikke nøjagtige oplysninger om, hvorledes skanserne så ud den 18. april kl. 10, men vi ved – som tidligere nævnt –, at de allerede inden angrebsdagen havde lidt betydelige skader, som det i de sidste dage ikke havde været muligt at bøde, og bedre var det naturligvis ikke blevet af de 6 timers bombardement på selve dagen uden nævneværdig modvirke fra forsvarernes side. Bortset fra skaderne ved selve bombardementet var endvidere værkernes egnethed til forsvar også på anden måde blevet nedsat. For at mindske virkningen af artilleriilden havde man nemlig i skanserne – udover de oprindeligt eksisterende – bygget flere traverser, og de havde naturligvis som dækningsmiddel haft deres berettigelse, men de havde samtidig mindsket længden af værkets frie ildlinie og altså dermed tallet af kanoner og infanterister, som kunne finde plads ved denne, ligesom de havde gjort oversigten og bevægelsesfriheden i skansen ringere og dermed også muligheden for at fortsætte forsvaret i skansens indre; akkurat det samme – og i højere grad – gjorde sig gældende for de huller, som besætningen selv – uden fast plan – havde gravet for at skaffe sig blot en smule dækning imod artilleriilden. Og denne har så færdiggjort billedet, som det ses på tyske fotografier fra efter stormen, en oprodet jordbunke.

De piecer, der var til rådighed i skanserne den 18. april om morgenen, har

det danske generalstabsværk – delvis efter tyske kilder – givet en beskrivelse af, på grundlag af hvilken efterfølgende oversigt er opstillet.

	i beg. af februar (jfr. plan 24)	18. april
Sk. I	6 stk.	1 stk. 12 pds GK
Sk. II	9 stk.	1 stk. 84 pds GK brugbar til få kardæskskud 1 stk. 12 pds KK 1 stk. 4 pds rifl.
Sk. III	4 stk.	1 stk. K ukendt kal. brugbar til eet skud 3 stk. 24 pds morter
Sk. IV	12 stk.	3 stk. 84 pds GK 1 stk. K ukendt kal. brugbar til eet skud
Sk. V	4 stk.	1 stk. K ukendt kal.
Sk. VI	16 stk.	2 stk. 84 pds GK den ene brugbar til eet skud 3 stk. 12 pds KK 1 stk. 4 pds rifl. 3 stk. 24 pds morter
Sk. VII	4 stk.	4 stk. 12 pds KK
Sk. VIII	12 stk.	4 stk. 24 pds KK 2 stk. 12 pds GK 1 stk. 12 pds rifl. noget beskadiget 1 stk. 4 pds rifl.
Sk. IX	9 stk.	1 stk. 84 pds GK 2 stk. 24 pds GK 1 stk. 12 pds rifl. 2 stk. 84 pds morter
Sk. X	8 stk.	2 stk. 24 pds KK 3 stk. 12 pds GK
Løbegrav I–II		2 stk. 24 pds GK af 13. Feltbatt.
Løbegrav II–III		2 stk. 24 pds GK af 13. Feltbatt.
Løbegrav III–IV		2 stk. 24 pds GK af 13. Feltbatt.
Løbegrav N. f. Sk. IV		2 stk. 24 pds GK af 10. Feltbatt.
Løbegrav N. f. chausseen		2 stk. 4 pds rifl. af 2. Feltbatt.
SØ f. Sk. V		1 stk. 24 pds GK 1 stk. 12 pds GK
Løbegrav VIII–IX		2 stk. 24 pds GK af 13. Feltbatt. 2 stk. 4 pds rifl. af 8. Feltbatt.
Løbegrav Ø. f. Sk. X		2 stk. 4 pds rifl. af 11. Feltbatt.
Lynette a Tilbagetr. linie		3 stk. 24 pds GK
Lynette b Tilbagetr. linie		3 stk. 24 pds GK
Lynette c Tilbagetr. linie		2 stk. 24 pds GK

Fleche foran Dybb. Ml.	2 stk. 12 pds GK 2 stk. 12 pds KK
Mellem Sk. II og III og den tilbagetr. linie	3 stk. 24 pds morter
Nordre brohoved	2 stk. 84 pds GK 2 stk. 6 pds. KK

Angrebet.

Kl. 4 åbnede hele det preussiske belejringsartilleri ilden mod Dybbøl Banke, og i løbet af de følgende 6 timer afgaves ialt 7900 skud mod stillingen. Skydningen var så voldsom, at det ikke var muligt at skelne de enkelte skud, det lød som vedvarende salver. Granaterne krydsede hverandre fra Broager, fra Avnbjerg og fra Ragebøl mod skanser, løbegrave og det nærmest bagved liggende terræn. Brystværn, blokhuse og traverser gennemskødes, palisaderinger styrtede sammen, og en stor del af de endnu brugelige kanoner ødelagdes. Jordsmonnet blev en broget blanding af dybe huller og grusbunker.

Mange af de fjendtlige granater faldt i løbegravene og inde i skanserne, og besætningerne led store tab.

I løbegravene lå mandskabet rede ved brystværnet, medens skansernes besætninger som sædvanlig i hovedsagen var trukket tilbage til deres dækninger. Stemningen i afdelingerne var fast og tillidsfuld. Stabschefen ved Overkommandoen havde inspiceret hele stillingen i løbet af natten og ikke mærket noget særligt tegn på den forestående storm. Da det efterhånden blev lyst med klart, stille vejr, fik man det indtryk, at den voldsomme beskydning kun var en forstærket gentagelse af de foregående dages ild. Souschefen, major Rosen, inspicerede igen om morgenen, og da han kom tilbage til brohovedet kl. 0830, sagde han til general du Plat: »Ja, i dag kommer han vist ikke«.

Kl. 10 standsede pludselig den fjendtlige artilleriild et øjeblik for derefter at blive lagt over højre fløj og terrænet mellem den tilbagetrukne linie og brohovederne. Samtidig åbnede de preussiske forposter en voldsom geværild mod skanserne, og stormkolonnerne brød frem i hurtigløb med faner i spidsen.

Såvel oberstløjtnant Dreyer, chefen for 2. Regiment, som oberstløjtnant Falkenskjold, chefen for 22. Regiment, lod blæse »Lang Tone«, og deres mandskab besatte hurtigt stillingerne og åbnede skydningen mod de fjendtlige kolonner.

Nedenfor vil begivenhederne blive behandlet for 1. Brigades vedkommende for hvert regiment for sig og i tilslutning hertil 17. Regiments kamp i forbindelse hermed, for de øvrige brigaders vedkommende (8., 3. og 2.) hver for sig under eet.

22. Regiment.

Den preussiske kolonne 1 havde sendt en styrke frem langs stranden, hvor palisaderne var ødelagt af ilden fra Broager. Den medførte sække, der kastedes over forhugget og trængte fra syd ind i Skanse I. Samtidig angreb kolonnens hovedstyrke nord fra, og besætningen i skansen blev omringet og afvæbnet. Skansens eneste kanon kunne ikke skyde fremad og kom derfor ikke til skud, og desværre lykkedes det ikke at få den fornaglet, før fjenden havde bemægtiget sig den.

Kolonne 3 blev under fremløbet kraftigt beskudt fra Skanse III, men dennes eneste kanon nåede ikke at komme til skud, da artilleristerne ikke hurtigt nok kom ud fra krudtmagasinet, hvor de havde søgt ly.

Hermed var begge 22. Regiments fløje faldet, og dermed var en oprulning af de mellemliggende dele lettet.

Kolonne 2 blev hurtigt modtaget med kardæskild fra Skanse II og blev derved tvunget til at dele sig og søge uden om. Men begge steder blev den beskudt så kraftigt af løbegravenes besætninger, at fremrykningen gik i stå, ja en del af den sydlige kolonne løb endog tilbage.

Under denne kamp arbejdede dele af kolonne 1 og 3 sig frem gennem løbegravene. Vore folk gjorde hård modstand, der kæmpedes fra travers til travers samtidig med, at de måtte afvise de fjendtlige skyttekæder i fronten; men så bredte fjenden sig bag løbegravene og angreb forsvarerne i ryggen, og efterhånden blev vore kompagnier overmandet eller udslettede.

Nu kunne angrebet føres frem mod selve Skanse II, der forsvaredes til det yderste af løjtnant Ancker og sekondløjtnant Grünwaldt. Det første stormangreb fra syd blev afvist. Underkorporal Nellemann rev den fane ned, fjenden havde plantet på brystværnet. Et angreb bagfra mod struben stoppedes ved kardæskskud fra en kanon, Ancker havde anbragt med dette formål for øje. Det tredie angreb kom fra alle sider. Nellemann faldt, da han igen ville rive en fane ned, og Anckers forsøg på at sprænge krudtmagasinet mislykkedes.

Regimentets 2 reservekompagnier (1 bag hver fløj) fik ordre til at gå frem, men fjendens omgående bevægelse langs stranden tvang først det sydlige (6.) til at gå fægtende tilbage fra hegn til hegn, indtil det kunne sætte sig fast i den tilbagetrukne linie ved lynette a. Det nordlige kompagni (3.) blev også standset, forsøgte at sætte sig fast ved kanonplacement c, men måtte gå tilbage; den tilbagetrukne linie blev holdt i kort tid, men da fjenden brød frem fra stranden, måtte de svage styrker – uden reserver i nærheden – gå tilbage.

22. Regiment var fuldstændig oprevet. Men intet sted var kampen opgivet, før våbnene ligefrem var vristede vore folk af hænde. Da regimentet samledes i brohovedet talte det kun 2 sekondløjtnanter og 160 mand.

2. Regiment.

Medens de kolonner, der angreb 22. Regiment under fremrykningen tildels var dækkede af slugter, ydede terrænet foran 2. Regiment ikke væsentlig dækning for angriberen.

Kolonne 4[1]) blev modtaget med så kraftig ild dels fra Skanse IV, dels fra feltskytset i kanonplacementet mellem Skanse III og Skanse IV, at der opstod uorden – vel også begrundet ved, at en del af kolonnen fejlagtigt var fulgt efter kolonne 3 mod Skanse III, men da fejlen var rettet, fortsatte denne del gennem løbegraven og bredte sig over bagterrænet. Skanse IV blev derfor nu angrebet både i front og ryg og blev til sidst erobret trods meget hård modstand. Kolonnen fortsatte derefter mod Dybbøl Mølle og videre til gården syd for Dybbølstenen.

Kolonne 5's udgangsstilling lå nærmere skansen end skansebesætningens dækningsgrave, og det lykkedes derfor kolonnen at besætte skansen, før besætningen nåede frem.

Kolonne 6 blev modtaget med 12 kardæskskud fra Skanse VI og med en snes granatskud fra placementet ved chausseen, men den nåede alligevel at storme skansen, inden fodfolksbesætningen nåede frem; denne måtte derfor nøjes med at besætte et hegn bagved. Da artilleristerne i skansen blev ved med at skyde til det sidste, nåede de ikke at fornagle kanonerne, som fjenden derfor straks kunne rette mod løbegravene og Skanse VII og VIII.

Chefen for 2. Regiment, oberstløjtnant Dreyer, samlede hvad han kunne få fat på, 2 – 3 delinger af forskellige kompagnier, og forsøgte et par gange at generobre Skanse V, men blev hver gang afvist efter hård kamp; han gik derfor tilbage til den tilbagetrukne linie, men da den blev beskudt på langs fra syd, søgte han med sine styrker mod gården syd for Dybbølstenen, men den var besat af fjenden, og alle måtte overgive sig. 6. Kompagni, der havde besat løbegraven mellem Skanse V og Skanse VI og havde beskudt de fjendtlige kolonner med stor virkning, blev efterhånden angrebet i flanke og ryg og måtte efter en overordentlig kraftig modstand ligeledes overgive sig.

Det sydlige reservekompagni (8.), som havde stået sydvest for møllen, forsøgte et fremløb ad chausseen, men da det havde mistet begge sine officerer og samtidig blev beskudt i ryggen, måtte det gå tilbage. Resterne af det blev afskåret og for størstedelen fanget. Det nordlige (5.) havde stået bag Skanse VI; det tog stilling bag løbegravene mellem Skanse VI og Skanse VII sammen med fodfolksbesætningen fra Skanse VI og forhindrede derved

---

1) En særlig vanskelighed havde denne kolonne derved, at den — som den største — ikke kunne få plads til sin hele styrke i 3. parallel, men måtte lade en del opmarchere i 2. parallel eller approcherne derimellem, hvorved således frembruddet ikke kunne ske på een gang, hvad der formentlig har været årsagen til den ndf. omtalte fejlagtige retning.

fjendens fremrykning, men da det blev beskudt i flanke og ryg, måtte det gå tilbage mod Dybbølbjerggaard.

2. Regiment havde opholdt fjenden i c. ¾ time og kæmpet fortrinligt. Ikke en eneste mand havde forladt sin post uden efter ordre, endskønt kompagnierne var meget svagt forsynede med officerer, og ledelsen derfor var særlig vanskelig. Af regimentet kom 2 løjtnanter og 285 mand tilbage.

17. Regiments venstre fløj.

Det er forståeligt, at denne nærmeste del af 3. Brigade blev inddraget i 1. Brigades kamp mod stormkolonnernes fremtrængen, og en kort omtale heraf skal medtages her. Straks da geværilden hørtes, besattes Skanse VIII af 17. Regiments 5. Kompagni, der led betydelige tab på vej frem fra dækningsgravene, men det nåede skansen i rette tid; kampen om skanse VIII omtales senere (side 352 f). Samtidig besattes Skanse VII og løbegraven mellem de 2 skanser af 7. Kompagni, der kort efter forstærkedes fra bataljonsreserven, 1. Kompagni, og såvel skytset i de to skanser som fodfolket åbnede ilden mod fjenden i Skanse V og Skanse VI og trak derved ilden på sig fra det fjendtlige belejringsskyts og det erobrede danske skyts i Skanse VI. Da fjenden kort efter besatte den tilbagetrukne linie, faldt imidlertid Skanse VII, og løbegraven mod Skanse VIII blev beskudt på langs.[1] Chefen for 17. Regiment, oberst Bernstorff, forsøgte med styrker af 1. Kompagni at tage Skanse VII tilbage, men angrebet afvistes, og obersten blev dødeligt såret. Dele af 7. Kompagni søgte at gentage forsøget, men de blev omringet og afvæbnet efter en kort bajonetkamp. Chefen for Bataljon I, kaptajn Lund, førte derefter resterne af de 2 kompagnier tilbage til et hegn, der gik sønden om Dybbølbjerggård, men måtte igen vige til hegnet ca. 200 m nordligere, hvor han fik hjælp fra 4. Kompagni, der havde besat løbegraven lige nord for Skanse VIII og som tog front bagud sammen med et par espingoler.

Kl. c. 1045 var situationen derefter denne: Preusserne havde erobret skanselinien fra Vemmingbund til Skanse VII og deres forreste linie var trængt frem til en linie Skanse VII – Hørlyk – Vemmingbund syd for Sney (se plan 38).

8. Brigades modangreb. General du Plats indgriben.

Brigaden, der kort før var kommet fra Fredericia, var første gang i Sundeved som besætning på højre fløj 14. – 15. Derefter havde den ligget som reserve 15.–16., igen besat højre fløj den 16. – 17. og lå nu atter som reserve; dens opgave i tilfælde af angreb er nævnt side 341. Da brigaden første gang

---

1) Omtrent på dette tidspunkt blev forpostkompagniet inddraget og indublerede i kompagnierne i løbegraven.

havde stået i reserve (15. – 16.), havde brigadechefen, oberst Scharffenberg, med sine chefer været ude for at rekognoscere det terræn, de skulle optræde i, men da de kom til Sney, var de blevet beskudt fra Broager og havde opgivet videre rekognoscering. Følgen var, at ingen af førerne var kendte i terrænet. Reservebrigaden skulle have ligget i barakkelejren, men denne var – som tidligere nævnt – ødelagt af beskydningen og kunne ikke benyttes. I stedet havde man indrettet bivuakpladser længere mod øst således, at 9. Regiment lå nord for og 20. Regiment syd for chausseen, oberst Scharffenberg selv skulle opholde sig i brohovedet.

Som befalet stillede brigaden den 18. april kl. 3 til appel og fik udleveret varmt øl. Kl. 6 blev der afkogt, og 9. Regiment lod geværerne sætte sammen og mandskabet lægge oppakningen. Chefen, oberstløjtnant Tersling gik over til 3. Regiments Bataljon I for at få nogle oplysninger. Chefen for 20. Regiment, oberstløjtnant Scholten, lod under påvirkning af den voldsomme skydning mandskabet sætte sig ned med våbnene hos sig. Ved begge regimenter var stemningen fortræffelig, selv om 9. Regiment led en del tab ved beskydningen.

På grund af artilleriilden og måske også på grund af terrænets form hørte man ved de 2 regimenter ikke straks den kraftige geværskydning ved angrebets begyndelse, ligesom signalet »Lang Tone« heller ikke blev hørt, formentlig er videregivelsen svigtet, muligvis ved at en af spillemændene er faldet; men så snart regimenterne blev klar over, at den kraftige geværild var i gang, kaldtes mandskabet til gevær, og kort tid efter – kl. c. 1030 – kom en adjudant fra du Plats stab[1]) med en ordre om, at man hurtigst muligt skulle rykke frem. Samtidig blev oberst Scharffenberg i brohovedet alarmeret, og han indfandt sig og overtog kommandoen just, da sidste kompagni var ved at afmarchere. I overensstemmelse med den forud givne ordre (se side 341) stilede de 2 regimenter mod den tilbagetrukne linie, sydligst 20. Regiment, der skulle besætte strækningen fra Vemmingbund til kanonplacement c, og nord derfor 9. Regiments Bataljon II, mens 9. Regiments Bataljon I foreløbig skulle standse ved sammenstødet mellem chausseeen og Aabenraavejen. På dette tidspunkt havde fjenden imidlertid allerede besat det mål, man sigtede mod – den tilbagetrukne linie.

Omtrent på samme tid, som du Plats adjudant alarmerede 8. Brigades regimenter, var geværskydningen blevet hørt i brohovedet, og generalen, der sammen med de 2 reservebrigaders chefer opholdt sig her, gav kl. 1035 Overkommandoen i Ulkebøl en kort telegrafisk orientering: »Der høres

1)Adjudanten havde fulgt du Plats stabschef major Schau på en rekognoscering frem i stillingen, og da majoren ved geværilden kl. 10 var blevet klar over, at fjenden angreb, havde han fundet det rettest selv at foranledige brigaden Scharffenberg sat igang, hvilket han derfor befalede adjudanten til, medens han selv ilede til brohovedet for at orientere general du Plat.

stærk Geværild i første linie; Reservebrigaderne i Sundeved alarmeres og besætter Retranchementet«[1]; denne melding sagde ikke ret meget om fjenden, men du Plat vidste ikke mere på dette tidspunkt. Ikke desto mindre brød han på dette spinkle grundlag den af Overkommandoen befalede disposition, idet han først gav 2. Brigade ordre til – bortset fra den fremskudte bataljon – med sine øvrige 3 bataljoner at besætte brohovedet, således at der hverken sendtes en bataljon frem til den nordlige del af den tilbagetrukne linie eller en bataljon til Aabenraavejen.

Da du Plat umiddelbart herefter gik frem fra brohovedet ad Flensborgchausseen og her af nogle forsprængte fik at vide, at Skanserne V og VI var erobrede af fjenden, bestemte han sig dernæst for også at standse 8. Brigades fremmarch, og da han kort efter stødte på dele af 9. Regiment, sendte han ordre til dette regiments chef om at lade regimentet vende om. Da denne ordre nåede regimentets Bataljon II, blev den mødt med voldsom protest fra bataljonens chef, kaptajn Christiani, og da regimentsadjudanten nu også kom til med Scharffenbergs ordre om at rykke frem, beordrede Tersling Bataljon II frem igen; ved dette stop var der spildt nogle kostbare øjeblikke, og fjenden nåede at bemægtige sig møllen og den afbrændte gård nordøst derfor.

General du Plats personlige mod ufortalt, kan hans ordre til 2. og 8. Brigade kun forstås ud fra hans afgjorte mistillid til nytten af at sætte flere tropper ind i kampen om Dybbølstillingen. Men det *var* en fejl. Selv om det naturligvis var udelukket, at vi kunne generobre skanserne, selv om vi ej heller havde stor udsigt til at nå den tilbagetrukne linie før fjenden – med 8. Brigades placering var det udelukket –, så var det *nødvendigt* at sætte alt ind på at stoppe den fremstormende fjende så langt foran brohovedet som muligt, for at hjælpe både resterne af 1. Brigade som navnlig den forholdsvis intakte 3. Brigade tilbage. Det havde været udelukket, hvis det var gået efter du Plats hoved: at samle både 2. og 8. Brigade i eller tæt foran brohovedet; i så fald var 3. Brigade blevet afskåret. Takket være 8. Brigades »ulydighed« gik det heldigvis ikke sådan.

Ved 11-tiden gav general du Plat ordre til, at 3. Brigade skulle gå tilbage.

Vi vil nu følge 8. Brigades regimenter hver for sig, først 9. Regiment.

Så snart Bataljon II (Christiani) igen rykkede fremad, blev den voldsomt beskudt, men Christiani udfoldede sine kompagnier i en meget tæt kæde, således, at højre fløjkompagni (7.) fik retning mod Skanse VII og venstre fløjkompagni (3.) gik frem langs nordsiden af chausseen. Angrebet blev ført med en så voldsom kraft, at fjenden hurtigt blev kastet tilbage til møllen og den tilbagetrukne linie, men bataljonen måtte også selv foreløbig standse.

---

1) Hermed menes brohovedet.

Oberst Scharffenberg fulgte først 20. Regiments udvikling, men da han så, at 9. Regiments Bataljon I[1] standsede, løb han derover og beordrede den øjeblikkelig frem til støtte for Bataljon II. Bataljon I rykkede straks op ad landevejen, til den nåede Aabenraavejen, og da man her så Bataljon II i voldsom kamp med de preussiske styrker, udfoldede Bataljon I sine kompagnier således, at 5. og 6. indublerede i Bataljon II, medens 1. fulgte landevejen og 2. rykkede frem syd derfor mod møllen.

Oberst Scharffenberg fulgte frem med Bataljon I, og han gav nu chefen for 1. Kompagni, premierløjtnant Redsted, ordre til at holde chausseen ryddelig. Denne ordre opfattede Redsted således, at han skulle tage møllen, og uden at skyde styrtede kompagniet frem fulgt af 2. Kompagni, kaptajn Knauer, til venstre. Det lykkedes de to kompagnier at nå frem til møllen; 1. Kompagni trængte endog ind i stuehuset, men angrebet blev tilbagevist, og de 2 kompagnier måtte sætte sig fast lidt længere tilbage.

Angrebet mod møllen rev resten af regimentet med, og man arbejdede sig frem til hegnet, der fra terrænet nord for møllen går til Dybbølbjerggaard. Imidlertid var 3. Regiments Bataljon I kommet til. Den havde, som vi ved, bivuakeret nordvest for 9. Regiment og var blevet alarmeret samtidig med 8. Brigade. Dens opgave var at indtage en optagestilling for højre fløj mellem Stengaarden og Dybbølbjerggaard. Dens venstre fløjkompagni (5.) nåede netop nu frem til sidstnævnte gård, hvor det tog stilling sammen med resterne af 17. Regiments 1. og 7. Kompagni og 2. Regiments 5. Kompagni, medens bataljonens øvrige 3 kompagnier dannede resten af optagestillingen med 1. Kompagni vest for Steengaard, 2. Kompagni omtrent midtvejs derimellem, og 6. Kompagni dannede 2. linie på begge sider af Aabenraavejen 300 m syd for Stengaard.

Chefen for 20. Regiment, oberstløjtnant Scholten, stod netop på chausseen omtrent i højde med barakkerne og talte med en såret, da ordren til fremrykning kom. I løbet af et øjeblik var kompagnierne under hurtig fremrykning mod de stillinger, de skulle besætte, Bataljon I foran til højre og Bataljon II følgende efter bagud til venstre. 2. Kompagni var forrest og længst til højre med retning over Hørlyk mod placement c. De andre kompagnier rykkede frem bagud til venstre, først i kompagnikolonner og derefter udviklede i kamp med de fjendtlige styrker.

En del af 22. Regiments 3. Kompagni havde netop måttet vige mellem Hørlyk og c, og chefen for 1. Brigade, oberst Lasson, der havde fulgt det, stod nu og vinkede til 20. Regiments 2. Kompagni, der yderligere satte farten op. Men da det nåede det sted, tæt syd for Hørlyk, hvor obersten havde stået, var han faldet i kampen; medens fjenden løb tilbage til den tilbagetrukne

1) Denne bataljon skulle efter dispositionen være holdt tilbage ved Aabenraavejen, men blev altså af Scharffenberg trukket frem i stedet for den, der ikke kom fra 2. Brigade.

linie, forsatte kompagniet fremrykningen til hegnet c. 100 m vestligere, hvor det måtte standse, stærkt beskudt fra den tilbagetrukne linie, lynetten b og møllen. Det lykkedes at fastholde denne stilling trods store tab.

Til venstre for 2. Kompagni var 6. Kompagni rykket frem, stærkt beskudt fra ruinerne af Jensens Gaard og hegnene derom. De 2 andre kompagnier af Bataljon I (1. og 5.) kom til på hver side af Sney, og det lykkedes dem at kaste fjenden tilbage, samtidig med, at 3. Kompagni (det forreste i Bataljon II) til venstre bortjog de fjender, der gik frem langs stranden. Jensens Gaard blev stormet, og en deling trængte frem til lynette b. Oberstløjtnant Scholten havde fulgt angrebet på gården og var netop ved at ordne dens forsvar, da han faldt.

Tabene havde været meget alvorlige.

Mandskabet havde drevet fjenden foran sig, indtil de fleste var kastet til jorden af hans kugler, som en af bataljonscheferne udtrykte sig. Regimentschefen, begge bataljonschefer, 4 kompagnichefer og mange andre befalingsmænd og et stort antal menige var faldne eller sårede.

Under kampen fik regimentet udmærket støtte fra »Rolf Krake«, der var sejlet ind i Vemmingbund, hvor den straks kom under kraftig beskydning fra Broager og Avnbjerg. På grund af de udlagte fiskenet kunne den dog ikke holde tæt ind under kysten, og dette og krudtrøgen gjorde det vanskeligt at skelne ven fra fjende. Den måtte derfor hovedsagelig beskyde terrænet om skanserne og op mod møllen for at sinke de fjendtlige reservers fremrykning, se iøvrigt side 362.

Oberst Scharffenberg, der i nogen tid havde fulgt 9. Regiment, var imidlertid igen kommet over til 20. Regiment, og han indså straks, at det var nødvendigt at få hjælp bagfra og sendte derfor en ordonnansofficer tilbage. Men anmodningen nåede ikke frem, da løjtnanten blev såret undervejs. Brigadens stilling var nu meget spredt. Om chausseen og op mod Dybbølbjerggaard kæmpede 9. Regiment. Syd for chausseen lå 20. Regiments 2. Kompagni isoleret ved et hegn, medens resten af regimentet havde sat sig fast mellem Jensens Gaard og Vemmingbund. Brigaden havde ingen reserver.

Så kom de fjendtlige modstød.

11. Brigade (Canstein), der stod i 3. parallel, blev først sat ind. Kl. ca. 1045 var den rykket frem med en højre kolonne på 9 kompagnier mellem skanserne I, II og III med direktion mod Jensens Gd. og en venstre kolonne på 8 kompagnier mod møllen. Mens højre kolonne havde længere vej til den tilbagetrukne linie, og den derfor ikke med det samme stødte på danske tropper, blev venstre kolonne meget hurtigt indviklet i kampen med 9. Regiment, og i disse kampe blev hovedparten af kolonnens styrke indsat.

Kl. ca. 1130 brød Canstein frem fra møllen. 9. Regiment havde på dette tidspunkt mistet såvel regimentschef som den ene bataljonschef og alle 8 kompagnichefer foruden et meget stort antal andre befalingsmænd. Mandskabet

kunne ikke modstå det nye pres og begyndte at vige. Det lykkedes en kort tid at samle en mindre styrke ved Aabenraavejen, hvad der tvang fjenden til at standse, selv om han fik hjælp af feltartilleri, der kørte op i nærheden af Skanse VII. Tilbagegangen til Aabenraavejen gik ret hurtigt, og general du Plat med sin stabschef, major Schou, og souschef ved Overkommandoen, major Rosen, der opholdt sig på chausseen, omtrent hvor Aabenraavejen går fra, var derved næsten kommet i den forreste linie; her faldt du Plat og Rosen, og Schau blev dødeligt såret.

Samtidig med frembruddet fra møllen mod 9. Regiment havde Canstein sendt en del af venstre kolonne mod sydøst med direktion mod Jensens Gd, og ramte herved lige ind i gabet mellem 8. Brigades 2 regimenter. 20. Regiments 2. kompagni, der stod isoleret i dette gab, blev kastet og 20. Regiment derved truet i flanke og ryg, og da den preussiske højre kolonne, der med sin hovedstyrke havde direktion mod Jensens Gård og med en del rykkede frem langs stranden, nu også viste sig, måtte regimentet gå tilbage. Scharffenberg fik en kort tid opbygget en modstand ved Sney, men stillingen blev omgået, og hele 8. Brigade måtte søge tilbage til brohovedet. Fjendens fremrykning blev dog af vort artilleri i brohovedet og på Als standset ved Sney.

Tabene ved 9. Regiment var 17 officerer, 27 underofficerer og 687 menige, ved 20. Regiment 15 officerer, 31 underofficerer og 622 menige; af 8. Brigades 23 chefer var 17 faldne eller sårede.

3. Brigade.

For 17. Regiments vedkommende var situationen ved 11-tiden denne: Af Bataljon I var som nævnt forpostkompagniet (2.) inddraget og havde indubleret i Bataljon IIs 3 løbegravskompagnier (4., 6. og 8.), 5. Kompagni holdt fortsat Skanse VIII, og de medtagne rester af 1. og 7. Kompagni havde været nødsaget til at vige tilbage til det øst-vestgående hegn et lille stykke nord for Dybbølbjerggd. Af Bataljon II havde en del af det midterste løbegravskompagni (6.) taget stilling ved siden af 1. og 7. Kompagni, og det sydligste (4.) havde, som allerede nævnt side 347, taget front bagud, således at der var dannet en sammenhængende front mellem Skanse VIII og Dybbølbjerggd.; når det havde været muligt at svække fronten sådan, så skyldtes det, at der på dette tidspunkt ikke fandt noget angreb sted nord for Skanse VIII. De 2 resterende kompagnier i Bataljon II, det nordligste løbegravskompagni (8.) og reserven (3.) holdt deres pladser.

Noget over kl. 11 kom ordonnansofficeren med du Plats ordre om tilbagegang, og kl. 1115 tiltrådte regimentet (med undtagelse af 5. Kompagni, se ndf.) tilbagetoget gennem den stilling, 3. Regiments Bataljon I holdt som dækning for 3. Brigade, (se side 340, noten).

Den preussiske 10. Brigade (Raven), der stod som reserve nord for chausseen i højde med 2. parallel, havde lidt over kl. 11 fået befaling til at angribe vor højre fløj og straks sat sig i march over Øster Dybbøl. Det forreste regiment fik ordre til at tage Skanserne VII og VIII, men da Skanse VII jo allerede var erobret, og et angreb mod Skanse VIII allerede var i gang standsede regimentet og sendte kun et par kompagnier frem til hjælp.

Skanse VIII holdtes stadig besat af 17. Regiments 5. Kompagni under sekondløjtnant Galster; der var blevet hamret på den med 28 kanoner samtidig med, at den blev beskudt af det fjendtlige fodfolk. Nu forsøgte fjenden en storm, der 2 gange blev afvist; først da besætningen var svundet ind til et par småhobe, lykkedes det angriberne ved det tredie forsøg omkring kl. 1130 at trænge ind i skansen og overmande besætningen.

Det hårdnakkede forsvar af Skanse VIII og terrænet mellem skansen og Dybbølbjerggd. havde sammen med 8. Brigades modangreb skabt mulighederne for, at 1. Brigade kunne nå tilbage til brohovederne i rette tid; først nu var vejen åbnet for de preussiske troppers udbredning mod nordøst, og Ravens tropper rykkede frem dels mod øst efter det vigende danske 9. Regiments højre fløj og dels mod nordøst, således at også styrkerne omkring Dybbølbjerggd. måtte gå tilbage.

Den sidste del af skanserækken forsvaredes af 16. Regiment under major Wolle; Bataljon I havde besat Skanse IX og Skanse X med henholdsvis 6. og 2. Kompagni, medens 5. Kompagni stod i løbegraven mellem skanserne og 1. Kompagni bagved som reserve. I løbegraven mellem Aabenraavejen og Alssund stod Bataljon II med 8. og 4. Kompagni; 7. Kompagni stod bagved som reserve og 3. Kompagni var skudt frem som forposter.

Ved 10-tiden havde en fjendtlig styrke vist sig ved Pythuse og fik nogle granatskud fra Skanse IX; det var 25. Brigade, der indtog sin opstilling, se side 337 n. Der pågik den følgende timestid en svag ildfægtning mellem den fjendtlige styrke og 16. Regiment, der herunder trak venstre fløj af sit forpostkompagni tilbage til skanselinien.

Da ordren om tilbagegang omkring kl. 1145 nåede 16. Regiment lod regimentschefen, major Wolle, reservekompagniet ved Bataljon II (7.) og forpostkompagniet (3.), der nu blev trukket helt tilbage, tage stilling fra Stengaard til sundet, hvorefter de andre kompagnier passerede dem og rykkede ned langs stranden. Det hele gik som på en eksercerplads, og særlig Bataljon II (kaptajn Ravn) rostes meget for sin mønsterværdige ro og orden.

Kun 6. Kompagni i Skanse IX nåede ikke tilbage. Skansen blev beskudt af 16 piecer, og gennem løbegraven fra Skanse VIII angrebet af 6 kompagnier og fra nord af 3 kompagnier. Kompagnichefen, premierløjtnant Andresen, såredes, men beholdt kommandoen, og besætningen fortsatte kampen til det sidste inde i skansen. Frivillig svensk artillerisergent Lundgren nægtede at aflevere sin sabel og blev skudt. Skanse X var forladt og kanonerne fornaglede,

inden de fjendtlige skytter nåede frem. Feltkanonerne øst for skansen søgte mandskabet at trække med sig, men de måtte efterlades ved Stengaard efter at være fornaglede.

Da nu 17. og 16. Regiment havde passeret gennem optagestillingen kunne 3. Regiments Bataljon I som den sidste afdeling tiltræde tilbagetoget. 1. og 6. Kompagni fulgte efter 16. Regiment, medens 2. og 5. gik tilbage sønden om Brunhoved. En del af vore tropper fra højre fløj blev dog afskåret.

Kl. 12 var fjendens fremrykning foreløbig standset i linien Sney – Brunhoved.

2. Brigade.

Brigadens påtænkte fremrykning (side 341) var jo (side 349) blevet standset af du Plats ordre, i henhold til hvilken brohovedet besattes, og der anbragtes nogle espingoler på brystværnet. På grund af afgivelser og tab manglede man betjeningsmandskab til den ene af de 4 kanoner, men savnet blev afhjulpet af 3 løjtnanter og nogle menige af 18. Regiment. Da 8. Brigade begyndte at gå tilbage, åbnedes ilden, og ved overskydning over 9. Regiment opnåedes god virkning mod de fjendtlige styrker ved møllen. Denne ild støttedes fra Møllebatteriet og Kirkebatteriet ved Sønderborg og bragte – som nævnt – fjenden til at standse i linien Sney – Brunhoved.

General Gerlach havde straks ved alarmeringen begivet sig til en høj bakke nord for Sønderborg, medens stabschefen blev sendt til brohovedet, hvor general Steinmann overtog kommandoen, da du Plat var faldet. Da Gerlach ankom til bakken, kunne han se 8. Brigade under tilbagegang og kort efter højre fløjs kompagnier bevæge sig langs stranden. Men hen mod middag syntes situationen ret kritisk ved Brunhovedslugten, og generalen beordrede derfor Livgarden til at støde frem til Aabenraavejen. Men inden den var nået over broen, kunne man se, at det var lykkedes at passere slugten, og Livgarden fik kontraordre; i stedet besatte den strækningen mellem Sønderborg Slot og Kirkebatteriet.

Efterhånden som afdelingerne kom tilbage til brohovedet, blev de dirigerede videre over broerne for at blive ordnede. Resterne af 1. og 8. Brigade samledes nord for byen i løbegravene fra Kirkebatteriet og nordpå, hvor de dog snart efter afløstes af 3. Regiments Bataljon I, der besatte kysten op til Flankebatteriet. Der var således tilvejebragt en kraftig besættelse af kysten, og fjendens fremrykning vanskeliggjordes meget ved skydningen herfra.

Her udviklede sig nu snart en kraftig artilleriduel mellem på tysk side de mange batterier, der var kørt op ved Dybbøl Mølle og Skanse VII, belejringsbatterierne på Broager og ved Batterup, som overdængede brohovederne, broerne og Sønderborg med granater, og på vor side Surlykkebatteriet, Baadsagerbatteriet og feltbatterierne.

Brohovedet havde løst sin opgave, at sikre de foranværende troppers

0 100 200 300 400 500 m
ALS SUND
Stengd
16. R.
I/3. R.
6./17. R. 1. og 7./17. R.
4./17. R.
Dybbøl bjergd.
5./3. R. + 5./2. R.
Brunhøved
Barakker
Barakker
Barakker
Langbrogd
RAVEN
VIII
VI
VII
V
IV
III
II
I
IX
9. R.
9. R.
Dybbøl Mølle
Smedie
Hørlyk
20. R.
20. R.
Snejr
Jensen Gd.
1.+3.-8.
CANSTEIN
a
b
8. Brigades modangreb og preussernes fortsatte angreb

tilbagegang til Als, en fortsat kamp ville være formålsløs, og kl. 1245 befalede general Gerlach brohovedet rømmet. Brokompagniet, der trods den stærke beskydning arbejdede støt og hurtigt, afbrød straks den nordre bro og førte færgerne over til Alssiden eller ødelagde dem. Derefter gik besætningen over, 18. Regiment som det sidste, og kl. 14 gav kommandanten i brohovedet, oberstløjtnant Dreyer af Ingeniørkorpset, brokompagniet (kaptajn Hedemann) ordre til at afbryde pontonbroen (Frederik VII's bro). Det skete ved, at nogle brofag nærmest Sundeved afbrødes og førtes til Als, hvorefter den midterste (største) del af broen svingedes ud og førtes til Als; med den udsvingende del fulgte Dreyer. Adjudanten ved 8. Brigade, sekondløjtnant (senere generalmajor) H. Holbøll, har i sin bog »En Brigadeadjudants Erindringer« herom skrevet:

»Ingeniørernes Holdning under Broernes Afbrydning vakte almindelig Beundring. Alle Fjendens Batterier samlede deres Ild paa Brohovederne og Broerne. Det formelig haglede med Granater. Under alt dette stod Ingeniørerne rolig og støt, hver Mand paa sin Plads uden Spor af Dækning, parat til at udføre de kommende Ordrer. Billedet af de mørke, urokkelige Skikkelser staar præget med uudslettelige Træk i manges Erindring. Hver Gang dette Billede drages frem, fylder det enhver med den største Beundring«.

Den preussiske general Goeben havde kl. 0945 samlet sin brigade (26.) i Storskoven, hvor der i forvejen var påbegyndt en del batterianlæg; men inden dette arbejde var færdigt, blev det taget under kraftig ild både fra Skovbatteriet og batterierne ved Rønhave. Han udviklede derfor en del kompagnier i skovkanten, hvorved der opstod en livlig skydefægtning med 11. Regiments folk i løbegravene langs Alssund. Han lod også enkelte pontoner sætte i vandet, men forsøgte ikke overgang, jfr. side 337–38; kl. godt 12 ophørte skydningen.

Ved stormen satte preusserne 37.000 mand ind og opgav deres tab til 71 officerer og 1130 underofficerer og menige faldne eller sårede.

Vore tab var 77 faldne, 554 sårede, 3.543 fanger, 660 savnede, ialt 4.834 og i forhold til vore deltagende styrker, fordeler tabene sig således:

		Faldne	Sårede	Fanger	Savnede	Ialt
Officerer (308)	Tal	23	22	62	0	107
	%	7,47	7,14	20,3	0	34,74
Underoff. (626)	Tal	13	45	142	22	222
	%	2,08	7,26	22,91	3,55	35,82
Spillemænd (200)	Tal	2	13	24	3	42
	%	1,00	6,50	12,00	1,50	21,00

Menige (13.387)	Tal	39	474	3315	635	4463
	%	0,29	3,54	24,76	4,74	33,33
Ialt (14.521)	Tal	77	554	3543	660	4834
	%	0,53	3,82	24,40	4,54	33,29

Procentvis var det *samlede* tab på dansk side nogenlunde ens graderne imellem, men tabet af højere officerer var katastrofalt, idet der mistedes 1 general, 1 brigadechef, 5 regimentschefer, 8 bataljonschefer og 37 kompagnichefer, over halvdelen af de chefer, der havde deltaget i kampen. Tabet havde været særligt stort ved 1. og 8. Brigade, og efter kampen kunne man ikke skaffe de fornødne højere officerer til genopbygningen af disse afdelinger, der derfor fremtidig formeredes som ialt 4 bataljoner.

I 10 uger havde Dybbølstillingen bundet den i tal, bevæbning og uddannelse langt overlegne fjende og udholdt en belejring, der i de sidste uger fik en meget voldsom karakter. Militært havde det været forsvarligt at rømme stillingen, da kanonerne var bragt til tavshed, skanserne skudt i grus, og forsvaret af Als' kyst bragt i tålelig stand. Man ville derved have sparet hæren for det store blodoffer og have kunnet fortsætte krigen med større styrke. Men den sejge udholdenhed, hvormed vore soldater havde båret deres lidelser og farer, den aldrig svigtende pligtfølelse, de havde udvist, da det i de sidste uger stod klart for alle, at kampen var håbløs, og den betingelsesløse angrebsånd, 8. Brigade lagde for dagen ved sit angreb, viste klart for alverden, at hærens ånd og vilje til kamp for konge og fædreland var usvækket.

I de trange år, der fulgte efter krigen, blev mindet om denne kamp et af de bånd, der bandt de danske i Slesvig sammen med det øvrige Danmark.

DE SØMILITÆRE BEGIVENHEDER

Eskadren i Østersøens vestlige del.

I dagene 7. – 17. marts var følgende enheder efterhånden afgået fra eskadren, nemlig skruekorvetten »Thor«, skruelinieskibet »Skjold« og skruefregatten »Tordenskjold«, og i stedet var tilgået skruekanonbåden »Hauch«, hjuldampskibene »Slesvig« og »Hertha« og sejlkorvetten »Najaden«.

Omkring den 17. var patruljeringen i Alssund blevet forstærket, da flere tegn, bl. a. preussernes sammendragning af både og fartøjer i Nybøl Nor, jfr. side 316, kunne tyde på, at et overgangsforsøg var forestående, hvad det jo – som vi har set – også var. Da Overkommandoen på dette tidspunkt (19. marts) samtidig frygtede fjendtlige spioners landgang bag Dybbølstillingens venstre fløj og fjendtlige foretagender mod sydkysten af Als, navnlig Kegenæs, anmodede den eskadren om en patruljering i Vemmingbund, men dette blev

afslået, da eskadrens hertil eneste anvendelige krigsskib, »Rolf Krake«, af hensyn til de af fjenden opførte strandbatterier fremtidig måtte holde sig længere fra land, og at den ej heller kunne afse de fornødne mindre fartøjer til hjælpetjeneste ved den ønskede patruljering.

Samme dag modtog eskadrechefen følgende telegram fra Marineministeriet: »Bydende Omstændigheder gjøre Nærværelsen af en større Styrke i Nordsøen nødvendig. Ministeriet ser sig derfor nødt til strax at bortkalde »Gejser« og »Absalon« og om kort Tid ligeledes »Slesvig« fra Deres Kommando. Fregatten »Thetis« har ordre til at afgaa til Deres Eskadre. .....« Den 20. afgik da de 2 i telegrammet først nævnte skibe samt hjuldampsskibet »Hekla«[1], og i stedet tilgik samme dag den gamle sejlfregat »Thetis«, ligesom det artilleristisk værdiløse hjuldampskib »Slesvig« fik lov til at blive.

Mod disse omplaceringer, der – jfr. oversigten på side 112 ff. – artilleristisk betød en stærk forringelse[2] af eskadren, protesterede Muxoll kraftigt, idet han over for marineministeren påpegede de deraf følgende vanskeligheder ved bevogtningen af Als; til en smule afhjælpning heraf forlangte han tildelt 2 kanonchalupper og 2 kanonjoller, men selv dette beskedne ønske var marineministeren ikke i stand til at imødekomme.

De forandringer i skibenes fordeling, der blev følgen af omplaceringen, blev af eskadren ikke meddelt Overkommandoen, der ved »Absalon«s afgang fra stationen ved Stegsvig straks protesterede over for eskadrechefen og anmodede om, at et andet dampskib måtte blive placeret på stationen til afløsning. Hertil svarede Muxoll, at Marineministeriet havde borttaget skibene til anden tjeneste, hvorfor han måtte overlade bevogtningstjenesten til rokanonbådene. Når man atter fik et dertil egnet dampskib ville det blive placeret på den af »Absalon« forladte station. Han sluttede sin skrivelse som følger: »Jeg maa bede Overkommandoen *ikke* at stole trygt paa den maritime Bevogtning, da denne i stormende Vejr og Tykning er tvivlsom«.

Nogle få dage senere, da Overkommandoen – i anledning af de stadig foruroligende efterretninger om fjendtlige forberedelser til at foretage en overgang til Als – på ny gav udtryk for sin bekymring heroverfor, gentog Muxoll sin advarsel mod at overvurdere hans skibes muligheder, idet han dog lovede, at i »Als Fjord skal blive gjort Alt, hvad jeg formaaer, med de mig underlagte Kræfter for at modarbeide et fjendtligt Forsøg paa en Overgang«, ligesom han samtidig over for Marineministeriet i en skrivelse gav udtryk for den samme opfattelse: »Der fordres af mig, at jeg med den mig underlagte Styrke skal kraftigt understøtte Armeen i at forhindre en Overgang og derved redde Als; jeg anser det derfor for min pligt underdanigst at udtale for Ministeriet, at jeg, efter at de kraftigste Skibe, Hekla, Geiser og Absalon ere

1) »Hekla« vendte tilbage til eskadren omkring den 26. marts.

2) Hovedparten af de tilgåede skibes svære skyts førtes tilmed af de to sejldrevne skibe, fregatten »Thetis« og korvetten »Najaden«.

borttagne fra Eskadren, ikke antager det sandsynligt, at den Styrke, der nu er samlet i Als Fjord, vil være i Stand til at hindre en Overgang der«.

Over for sine skibschefer (cheferne for »Esbern Snare« , »Hertha« og kanonchalupflotillen) udtalte han sig dog naturligvis anderledes; i instruksen til den førstnævnte hed det således, »under disse Omstændigheder er det paatrængende nødvendigt, at Marinens Skibe af yderste Evne anstrænge sig for at forhindre en saadan Overgang, hvilken, hvis den lykkedes, upaatvivleligt vilde lægges Krigsskibene til Last. Jeg maa derfor have Hr. Kapitainlieutenanten anmodet om, at De af yderste Evne anstrænger Dem for ved Observation baade Nat og Dag at gjøre Dem bekjendt med Fjendens Foretagender, og at paalægge Deres Underordnede de samme Pligter for, naar det kritiske Øieblik kommer, at være bekjendt med, hvor De med Pandserskonnerten Esbern Snare kan virke kraftigst til Fjendens Ødelæggelse«.

Overkommandoen anså på dette tidspunkt samarbejdet med eskadrechefen for utilfredsstillende og anmodede i den anledning om en oversigt over hvilke skibe, der var til støtte for hæren, og deres fordeling samt underretning om forandringer i denne. Næst at meddele, at man selvfølgelig ville holde Overkommandoen underrettet om de skibe, der var udset til støtte for hæren, gik Muxolls svar ud på, at de øvrige skibes bevægelser var et indre eskadreforhold, der ikke vedkom Overkommandoen. Dette svar blev af Overkommandoen sendt til Krigsministeriet med anmodning om en udtalelse fra Marineministeriet, som dog ikke udtalte sig i sagen, men meddelte, at hæren ikke under alle forhold kunne forvente, at marinen var i stand til at afværge en overgang og derfor selv måtte sørge for tilstrækkelige troppestyrker på de udsatte steder.

Hermed sluttede denne episode, der fra marinens side blev overordentlig uforstående behandlet, og som på ingen måde forbedrede de samarbejdsvanskeligheder, der længe havde spiret imellem de to kommanderende, og som snart skulle blusse op igen.

Den 24. marts foreslog eskadrechefen at anvende »Rolf Krake«, der var bundet til støtte for hæren ved Vemmingbund, til en ekspedition til Aabenraa Fjord for at ødelægge materiel, som fjenden her skulle have samlet til en overgang til Als. Overkommandoen modsatte sig imidlertid skibets fjernelse med den begrundelse, at man ikke havde nogen sikkerhed for, hvornår dets tilstedeværelse ved Vemmingbund ville være påkrævet. Den påtænkte rekognoscering af Aabenraa Fjord foretoges da den 28. af »Hekla«, der ikke fandt noget mistænkeligt.

»Rolf Krake« blev altså på stedet, og natten imellem den 27. og 28. foretog fjenden et nyt angreb på Dybbølstillingen, se side 315 f. »Rolf Krake« blev alarmeret og afgik til sin plads i Vemmingbund, hvorfra den med sin enfilerende ild i meget høj grad hjalp med til at tvinge fjenden tilbage. Efter

2 timers beskydning, forlod den atter stedet og afgik til Sønderborg. Bortset fra mindre beskadigelser var skibet intakt. Eskadrechefen rapporterede affæren til ministeriet i meget anerkendende vendinger.

Marts måned forløb iøvrigt i ro, bortset fra en uoverensstemmelse imellem Marineministeriet og eskadrechefen. Ministeriet henstillede, at Muxoll under næstkommanderendes sygdom selv indtog hans plads på de truede steder. Dette optog Muxoll som en fornærmelse og udviklede i en længere skrivelse til ministeriet, at han på grund af konferencer med Overkommandoen måtte opholde sig i Sønderborg, og at kommunikationerne på grund af manglende telefon- og andet materiel var så dårlige, at han ikke kunne fjerne sig fra stedet.

Mod slutningen af marts måned var de vigtigste af stationerne besat således:

»Rolf Krake« på Sønderborg Red,
»Hekla« med nogle kanonbåde ved Als Fjord,
»Esbern Snare« ved Arnkilsøre,
»Schrødersee« og »Hauch« ved Fænø og Strib,
»Slesvig« ved Bülk og
»Najaden« ud for Neustadt.

Den 31. marts blev næstkommanderende, orlogskaptajn Pedersen, atter tjenstdygtig og overtog igen kommandoen over styrken i Als Fjord, men den var ringe og bestod kun af kanonbåden »Willemoes«, dampskibet »Hekla« samt 4 kanonchalupper – en styrke, der i den lange fjord ikke havde store muligheder for at hindre en overgang, og som ikke var nogen effektiv beskyttelse imod den stadige beskydning fra de mange batterier på Sundevedsiden. Natten til den 30. havde fjenden taget den ene kanonbåds patruljefartøj, en jolle bemandet med 3 mand. Dette bevirkede, at eskadrechefen bestemte, at patruljeringen fremtidig skulle udføres med rokanonbåde, hvilket var et fejlgreb. De små joller kunne i de mørke timer uset komme kysten så nær, at man derfra kunne se, hvad fjenden foretog sig og under gunstige forhold høre posternes samtale (lytteposter). De større rokanon-chalupper og joller kunne, da de var langt mere synlige, ikke komme kysten så nær uden at blive beskudt, hvorfor de hverken kunne se så meget som jollerne og slet intet høre. Herved blev denne lyttetjeneste væsentligt forringet.

Som omtalt på side 316 ff. fandt på dette tidspunkt forberedelserne sted til det påtænkte, men opgivne, forsøg på en overgang fra Ballegaard til Als Nordland, og også disse forberedelser kom til at afspejle sig i meningsudvekslingerne mellem Overkommandoen og eskadrechefen.

Den 4. april afsendte eskadrechefen et sålydende telegram til Overkommandoen på Als:

»Som følge af de Efterretninger, jeg idag har modtaget fra den Kommanderende over Søbevogtningen i Alsfjord, der meddeler, at 22 svære Metal-

kanoner ere placerede i to Skandser omtrent 1600 Alen nord og syd for Snoghøj[1] Færgegaard, og at Kanoner findes paa flere steder langs Kysten op til Varnæshoved[2], maa jeg lige overfor disse Foranstaltninger meddele den ærede Overkommando, at den nuværende maritime Styrke paa Alsfjord er aldeles Intet, og at Marinen ikke har Midler til at forhindre en Overgang«.

Overkommandoen anmodede på grund af dette telegram eskadrechefen om en mundtlig konference, som også fandt sted; Muxoll har i sin korrespondanceprotokol desangående skrevet følgende blyantsnotat: » I Anledning af dette Telegram blev jeg anmodet om at komme til Generalen i Ulkebøl den 5. April, hvor det i Konferencen med ham og Stabschefen, samt Pedersen og Frølich[3], fremgik, at Generalen havde forstaaet, at den maritime Styrke slet ikke kunde virke imod en Overgang, hvilken Formodning jeg berigtigede«.

Telegrammets indhold foranledigede, at Overkommandoen gennem Krigsministeriet anmodede Marineministeriet om at forstærke de maritime kræfter ved Als, men dette meddelte, at man ikke kunne afse mere materiel, og at man mente, at de bag Arnkilsøre stationerede krigsskibe måtte være i stand til at bringe betydelig forstyrrelse, hvis fjenden skulle forsøge en sådan overgang[4].

Da anlægget af fjendtlige batterier på Sundevedsiden stadig tog til, tabte Muxoll helt modet og meddelte den 15. april Marineministeriet, at flådens skibe nu ville blive ødelagt, hvor de end viste sig i Als Fjord, og at eskadren måtte trække sine skibe her længere ind i Augustenborg Fjord, da selv stationen bag Arnkilsøre var udsat for beskydning fra batterierne omkring Snogbæk Hage. Eskadrechefen anså stillingen for næsten håbløs og sluttede med: »Jeg maa derfor gjentage, hvad jeg tidligere har tilladt mig underdanigst at antyde, at den paa Alsfjord stationerede maritime Styrke, efter at Fjenden har saa at sige besaaet Kysten med Kanoner, ikke kan udrette noget, og at den nu kun har 2 Alternativer, enten Ødelæggelse uden at der derved opnaaes noget, eller hvis Fjenden paa en eller anden Maade trænger over paa Als, maa søge om muligt at bjerge sig ud uden at have været i Stand til at udrette andet end demonstrere, hvilket ligger nær ved Prostitution«.

Muxolls forhold til Overkommandoen udviklede sig i stedse uheldigere retning, og Overkommandoen havde den opfattelse, at Muxoll var uvillig til at respektere dens kommandoret, medens på den anden side Muxoll mente, at Overkommandoen stillede for store og ofte uigennemførlige krav til eska-

---

1) Det drejer sig om batterierne ved Ballegaard, der byggedes natten til 2. april.

2) Indløbet til Åbenrå Fjord.

3) Eskadrens næstkommanderende, orlogskaptajn O. C. Pedersen, og den Overkommandoens stab attacherede søofficer, orlogskaptajn F. Frølich.

4) Den 13. april tilgik dog panserkorvetten »Dannebrog« for i nogle dage at deltage i bevogtningen og forsvaret af Als; den afgik atter den 24. for at være til rådighed ved Rügen.

dren i forhold til de midler, den havde at råde over. Selv om de reelle stridsspørgsmål ofte var små, kom de alligevel til at udøve en skadelig indflydelse på krigens førelse.

Denne eskadre var den eneste, der skulle samarbejde direkte med hæren; der var intet kommandoforhold imellem dem. Chefen for Overkommandoen, general Gerlach, og chefen for eskadren i Østersøens vestlige del, orlogskaptajn Muxoll, havde begge ordre til i påkommende tilfælde at forhandle om gensidig hjælp og støtte, men ingen af dem kunne beordre den anden part til nogen påkrævet eller ønsket aktion.

Da begge parter øjensynligt savnede både evnen til og forståelsen af betydningen af et sådant samarbejde, forværredes forholdet imellem dem efterhånden til bristepunktet. Tonen imellem dem blev undertiden skarp, og i mange tilfælde henvendte den ene eller begge parter sig til deres respektive ministerier, hvor den beordrede direkte forhandling enten glippede eller syntes formålsløs. De 2 militære ministerier, hvis samarbejde syntes næsten lige så svigtende, undlod at drage konsekvensen af ovenomtalte misforhold. Man burde antagelig på et ret tidligt tidspunkt have afløst Muxoll, idet det var vanskeligt igen at skifte overgeneral, og have fundet en mand, der både kunne og ville samarbejde med Overkommandoen, og samtidigt over for begge parter have gjort et frugtbart samarbejde til en uafviselig pligt.

Den 18. april omkring 1030-tiden observerede »Rolf Krake« fra sin station på Sønderborg Red danske tropper i march op mod Dybbøl og stod straks Vemmingbund ind, hvor den blev kraftigt beskudt både fra Broagerbatterierne og fra et par af de preussiske frontalbatterier, lidt senere også fra erobret dansk skyts i skanserne; dels for at søge dækning mod ilden fra batterierne i Sundeved og dels for selv at få bedre virkning på de preussiske tropper holdt den så tæt mod land som muligt, men hæmmedes heri ved de af preusserne udlagte fiskenet. Uden iøvrigt at tage hensyn til den fjendtlige beskydning åbnede den granatild mod de fremrykkende preussere, af hvilke de forreste på dette tidspunkt havde nået den tilbagetrukne linie, men da røgen fra panserbatteriets egen ild var så tæt og drev ind over Dybbølstillingen, måtte ilden tit standses, for at den ikke skulle gå ud over egne styrker, og mellem 1130 og 1200, da 8. Brigade trak sig ind i brohovederne, forlod »Rolf Krake« Vemmingbund; ialt havde den gjort 95 skud.

Som nævnt blev panserbatteriet kraftigt beskudt; de skud, der ramte dets pansrede sider, gjorde ingen skade, men en 24 pds granat, der gik gennem dækket og sprang i formessen, dræbte en løjtnant og sårede 9 mand.

Eskadren i Østersøens østlige del.

Efter affæren ved Rügen den 17. marts udbedrede eskadren sine skader, mens korvetten »Hejmdal« blev sendt til København med de døde og sårede,

hvorefter den den 20. atter var ved eskadren med forsyninger samt med en skrivelse fra Marineministeriet, der meddelte, at man via London havde fået underretning om, at den preussiske korvet »Vineta« i Danzig nu var søklar, hvorfor eskadren beordredes til at lade et af sine skibe – »Skjold« eller »Jylland« – afgå til Danzig for at observere korvetten. Skruefregatten »Jylland« afsendtes derefter til Danzig for at oprette den nye station, hvor den kort efter til assistance fik hjuldampskibet »Geiser«, der samtidig med skruefregatten »Tordenskjold« tilgik eskadren den 22. marts. Panserskonnerten »Absalon«, der stødte til eskadren den 25. marts, overtog stationen ved Tornebusken. Eskadren krydsede øst for Oderbanken og indtog derefter sin station øst for Jasmund. Blokaden gik sin trivielle gang.

Da eskadren den 31. atter var samlet, viste den sig uden for Swinemünde, hvor avisoen »Grille« var løbet ud, men – trods forfølgelse – kom denne på grund af sin større fart (14 knob) uskadt i havn. Den havde ved denne lejlighed den øverstkommanderende for den preussiske flåde, Hans kongelige Højhed prins Adalbert, ombord.

På grund af den preussiske regerings protester imod blokadens manglende effektivitet, ønskede Marineministeriet den 26. marts, at eskadren skulle tage station syd for Oderbanken, hvilket eskadrechefen afviste, idet han i en fortrolig skrivelse klarlagde sine standpunkter med hensyn til eskadrens placering og samtidig forlangte nogle mindre dampskibe til eskadren[1]. Den 2. april svarede ministeriet med at fremsætte sin plan for blokaden og for sine ønsker om skibenes placering, men admiralen fastholdt sine anskuelser, selv om ministeriet understøttede sin plan med at fremholde de politiske vanskeligheder ved Preussens vægring ved at anerkende blokaden som effektiv. Efter dette udsendte Marineministeriet flere forklaringer ad diplomatisk vej, og de fleste fremmede magter anerkendte derefter blokadens effektivitet.

Eskadrens tjeneste krævede megen påpasselighed, idet den måtte holde alle udløbene fra Swinemünde- og Danzigområderne under stadig observation. Eskadrechefen holdt stadig sin hovedstyrke samlet i farvandet øst for Rügen, hvorfra skibsfarten til og fra Swinemünde og indløbene syd om Rügen øster i kunne kontrolleres. Mindre styrker måtte dog stadig detacheres til indløbet vest om Rügen ved Tornebusken, til observation i farvandet øst for Oderbanken og til Danzigområdet, hvor skibsfarten på Danzig og Pillau skulle kontrolleres.

En omskiftning i disse styrker var af mange grunde nødvendig, bl. a. krævede kulfyldning og proviantering sin ret, men en oversigt over disse indre

1) Hjuldampskibene »Freja« og »Holger Danske« tilgik eskadren henholdsvis den 7. og 16. april.

forskydninger inden for eskadren er for denne fremstilling uden betydning og interesse.

Farvandet var åbent og uden beskyttelse for nordlige vinde, hvorfor eskadren under nordlige storme måtte søge læ ved de danske kyster, herunder Bornholm.

Denne tjeneste var under de hårde vejrforhold, særlig i forårsmånederne, streng og stillede store krav både til materiellet og til personellet fra den højeste, eskadrechefen, til den menige matros eller soldat. Forholdene i skibene, uden varme eller bekvemmeligheder af nogen art, og den ensformige tjeneste uden afløsning var en hård belastning for alle.

En del af materiellet, særlig panserskonnerten »Absalon« og flere af dampskibene, var ikke tilstrækkelig sødygtige til at kunne holde deres stationer under alle vejrforhold, og kulfyldningsproblemet på de åbne kyster skabte eskadrechefen mange vanskeligheder og bekymringer. Således blev det ved stationen ved Danzig vanskeligt at sikre sig mod, at »Vineta« løb ud og forenede sig med styrkerne ved Swinemünde og Stralsund, og under en storm den 7. april lykkedes det den i stærkt højvande at slippe over den spærrende barre; den løb dog atter ind, da »Jylland« nærmede sig, og først den 21. maj skete foreningen.

Ved den første våbenhviles indtræden den 12. maj hævedes blokaden, og eskadren vendte tilbage til København, hvor skibene underkastedes eftersyn. Iøvrigt skulle tiden under våbenhvilen bruges til at øve besætningerne.

Den fremskudte østrigsk-preussiske eskadre under Tegetthoff var ganske vist den 9. maj slået af Suenson ved Helgoland (se side 393 ff.), men man turde naturligvis ikke udelukke den mulighed, at den større østrigske flåde, der var under formering, ville vise sig i danske farvande, og med henblik på at kunne møde et sådant fjendtligt fremstød med større danske flådestyrker blev v. Dockums og Suensons eskadrer den 15. juni samlet under v. Dockums kommando, og herunder indgik også en del af Muxolls eskadre, og der afholdtes i de følgende dage samlede øvelser med denne styrke i den vestlige del af Østersøen.

Den samlede danske flåde – den største siden 1807 – bestod af følgende skibe med tilsammen 320 stk. svært skyts:[1)]

Skruelinieskibet »Skjold«.
Skruefregatterne »Jylland«, »Sjælland«, »Niels Juel«, »Tordenskjold«.
Panserkorvetten »Dannebrog«.
Panserbatteriet »Rolf Krake«.
Panserskonnerten »Absalon«.
Skruekorvetterne »Thor«, »Hejmdal«, »Dagmar«.

1) Heri ikke medregnet karonader, haubitser og skyts under 12 pds.

Skrueskonnerterne »Fylla«, »Diana«.
Dampskibene »Holger Danske«, »Hekla«.

Med den første våbenhviles udløb opløstes denne flåde, og v. Dockums oprindelige eskadre indtog sine blokadepositioner, men her indtraf der i resten af krigen ikke begivenheder, der er omtale værd.

DET AARØE'SKE STREJFKORPS.

Krigsministeren havde gentagne gange henstillet til general Gerlach at udsende små kommandoer langs Slesvigs kyst for at få fjenden til at sprede sine styrker, men i nogen tid havde Gerlach ikke ment at kunne afse tropper dertil; i marts tilkaldte han imidlertid premierløjtnant Aarøe, der var kompagnichef ved 17. Regiment. Aarøe var en rask officer, der som løjtnant med hæder havde deltaget i den første slesvigske krig, og som belønning derfor var han (som 21-årig) blevet benådet med ridderkorset af Dannebrogsordenen og udnævntes 10. april 1864 til kaptajn; han havde ved krigsudbruddet i 1864 fremsat forslag om, at der oprettedes et strejfkorps bestående af et kompagni infanteri og nogle ryttere og med den opgave ved overraskende og hurtige angreb, hvor fjenden ikke ventede det, at indhente oplysning om hans troppefordeling, ødelægge hans transporter og magasiner og forurolige hans kantonnementer. På grundlag af sine drøftelser med Aarøe indstillede Gerlach, at der under Aarøes kommando oprettedes et sådant strejfkorps på indtil 200 mand og den 23. marts bifaldt ministeriet denne plan.

I slutningen af marts blev korpset oprettet; det kom til at bestå af et kompagni med 2 løjtnanter og 145 mand, en svensk-norsk frivillig afdeling med 1 officer og 40 mand og en deling af 4. Dragonregiment på 24 heste.

Den 24. marts var Aarøe i Overkommandoen i anledning af et påtænkt overfald på et fjendtligt kompagni, der lå alene i Haderslev uden fornøden sikring, og korpset blev derfor straks formeret. Angrebet var påregnet udført den 28. marts, før det blev lyst, og under medvirkning af en styrke fra Fredericia, der skulle landsættes nord for Haderslev Fjord, mens Aarøes korps skulle angribe fra syd, men af forskellige grunde blev planen opgivet. Begyndelsen var dog nu gjort, og i løbet af den kommende tid udførte korpset en række kække overfald på isolerede eller dårligt sikrede fjendtlige styrker.

Den 31. marts kunne han på sin egen flåde (han havde fået dampskibet »Aurora«, dampbåden »Marie« og jerntransportbåd nr. 5 til rådighed) sejle til Assens, der blev hans foreløbige base, og her gav han sine soldater en hård uddannelse i eksercits, nærkamp, ind- og udskibning og roning med omviklede årer.

Preussernes sikring over for en dansk landgang i ryggen på deres styrker var ikke særlig god; i hovedsagen bestod den af nogle spredte eskadroner,

hvorfra der udsendtes posteringer til de vigtigste punkter. Den 4. april fik Aarøe således at vide, at der på Kalvø (plan 39) lå en postering. Han alarmerede straks sit korps, afgik i løbet af aftenen på sin flåde og var kl. 24 i læ af Barsø, hvorfra han i løbet af natten ville løbe ind til Kalvø, overraske posteringen og derefter overfalde Genner; det lykkedes ham også at komme ind i det smalle løb mellem Kalvø og fastlandet, men da han kom til at sidde fast i mudderet, blev overraskelsen til intet, og angrebet måtte opgives. Det havde dog til følge, at der en kort tid samledes ret betydelige fjendtlige styrker i Åbenrå.

Under sine fortsatte rekognosceringer fik Aarøe kendskab til en postering, der stod i Aarøsund; et forsøg på at overraske denne postering natten mellem den 8. og 9. april mislykkedes ligeledes, idet de danske, da de efter en hård overfart med søsyge kom i land, lige kunne nå at se de preussiske ulaner forsvinde.

På grundlag af de indvundne erfaringer tilsendtes der den 10. april Aarøe en sålydende instruktion for strejfkorpsets opgaver og optræden.

»Saaledes som Hr. Lieutenanten i Deres Rapport af 5. ds. har udtalt, er det Korpsets Opgave ved hyppige Foretagender mod de langs den slesvigske Kyst fordelte, fjendtlige Tropper at tvinge Fjenden til at anvende en større Del af sin Hær til Kystens Bevogtning og til Dækning af sine i Nærheden af Strandbredden værende Kantonnementer. Der maa imidlertid ved disse Expeditioner tages Hensyn til, at den private Eiendom skaanes, hvor ikke Opnaaelsen af Expeditionens Øiemed nødvendiggjør andet.

Da Overkommandoen neppe vil se sig i Stand til at meddele Dem saa detaillerede Oplysninger, som udkræves angaaende de lokale Forhold for at saadanne Strejftog kunne lykkes, maa De paa egen Haand indhente de fornødne Efterretninger. Overkommandoen maa dog gjøre opmærksom paa, at de Rekognosceringer, som i den Anledning vil være uundgaaelige, maa foretages saaledes, at Fjenden holdes i Uvished om, hvad der agtes foretaget.

Enhver Efterretning af Betydning om Fjendens Dislokation, Marcher, paatænkte Operationer, hans Troppers Tilstand o. s. v., som paa denne Maade maatte komme til Korpsets Kundskab, vil være hurtigst muligt at indberette saavel til Overkommandoen, som den nærmeste militære Befalingsmand, for hvem Efterretningen maatte have Interesse, saasom Kommandøren for Detachementet i Mels, Kommandanten i Fredericia, den 3die Division (for Tiden i Veilby pr. Middelfart). Foruden de her berørte Indberetninger imødeser Overkommandoen daglige Meldinger om Korpsets Opholdssted og Tilstand og Meddelelse om, hvilke Planer der agtes udførte.

Overkommandoen har Intet imod, at Korpset foretager Expeditioner mod Halk Hoved, Gjenner, Flensborg og Ekernførde og skal yderligere henlede Opmærksomheden paa Broagerland, som for Tiden antages mindre stærkt

besat. Naar Operationerne mod den sydlige Del af Slesvig tage deres Begyndelse, vil Korpset hensigtsmæssigst være at forlægge til Als, hvor det da nærmere skal faa sit Kantonnement anvist«.

Men allerede inden instruktionen kom, havde Aarøe besluttet endnu engang at søge at tage posteringen på Kalvø og Genner til fange. Hvervet blev ovedraget den svenske løjtnant med 31 danske og 22 svenskere og nordmænd. Den 9. kl. 2030 afgik »Marie« med jollerne fra Assens, men på grund af tåge nåede man først kl. 1 Barsø, og kommandoet indkvarteredes derfor her, hvor man fik nøjagtige oplysninger om indkvarteringen i Løjt Kirkeby, og det besluttedes derefter at ændre målet fra Genner til Løjt. Den 10. kl. 21 indskibede man sig i de 4 joller og en båd fra øen og landede den 11. kl. 2 i vigen ved Nørreskov, hvor underlægen og 2 mand pr. båd blev efterladt, medens resten af styrken, opdelt i 3 grupper – 1 mod hver af de 3 belagte gårde – marcherede mod Løjt (c. 3 km). Næsten alle ulanerne var ude på patrulje, men den preussiske løjtnant, hans trompeter og 3 andre ulaner toges til fange, og desuden medførte man deres ridetøj og alle 20 lanser, som var efterladt i kvarteret, da de ikke brugtes om natten.

Den 12. og 13. var Aarøe oppe i Middelfart for at forberede et overfald på Stenderup Hage, men netop den dag ændrede østrigerne opstilling, så ekspetionen måtte opgives. I stedet gik han selv den 13. ved 21-tiden fra Assens med 50 mand fordelt på 7 joller, der slæbtes af »Marie«, for at overfalde en fjendtlig strandvagt ved Halk. Der ankredes op under Aarø, for at afvente månens nedgang. Kl. 2 var styrken i land et stykke nord for Halk Hoved og marcherede mod Halk sikret af et par mand foran. I en udflyttergård fik man at vide, at de fleste ulaner var ude på patrulje om natten, men at resten lå i en stor gård midt i byen; her fandt man da 5 ulaner, der førtes med tilbage som fanger, en snes lanser samt våben og ridetøj.

Aarøe havde hidtil i hovedsagen foretaget overfaldene med små styrker, hvis sammensætning stadig ændredes for i forbindelse med den daglige øvelse at skabe rutine og sikkerhed. Han mente nu at turde vove et overfald med hele korpset, fordelt med fodfolket på dampskibene og rytterne i transportbåden. Hans plan gik ud på at gå i land øst for Sønderballe, at uskadeliggøre styrken der og rykke til Hoptrup for at erobre eller ødelægge nogle derværende fjendtlige beholdninger.

Natten til den 18. april afgik korpset med fodfolket på»Aurora«, medens »Marie« slæbte transportbåden med rytterne. 5 km fra land standsede »Aurora«, og fodfolket overførtes til »Marie« undtagen en deling, der som forspids fordeltes i jollerne. Omkring 50 m fra land blev forspidsen beskudt med pistoler, men farten sattes op, og et øjeblik efter var den i land og oppe over skrænten, hvor der formeredes kæde. Man fik fat i en fisker, hvis hus lå tæt ved, og han fortalte, at der foruden ulanerne var kommet en bataljon på gennemmarch til egnen mellem Hoptrup og Røde Kro; kort efter kom

ulanerne galopperende under hurraråb, til de var 50 m fra vore, hvor de gjorde holdt, afskød pistolerne og red tilbage igen.

Da resten af korpset også var kommet i land, blev dragonerne sendt efter ulanerne, en dansk deling besatte sammen med svenskerne og nordmændene skrænten, og de øvrige danske delinger skulle angribe Sønderballe nordfra. Selv red Aarøe frem til dragonerne.

De 3 delinger kom hurtigt til byen, hvor rytterne i mellemtiden havde jaget preusserne med tabet af 2 fangne ulaner og deres heste; medens infanteriet derefter afsøgte byen, forfulgte dragonerne ulanerne mod Hoptrup. Pludselig hørtes skud, og dragonerne kom farende tilbage; de var stødt på overlegent fodfolk.

Den preussiske løjtnant havde nemlig alarmeret sine øvrige ulaner og et infanterikompagni, der var indkvarteret i Hoptrup, og med den nærmeste deling var han ilet i forvejen mod landgangsstedet. Aarøe indså nu, at han hurtigst muligt måtte afbryde angrebet og indskibe, hvad derpå skete. Vort samlede tab var 2 faldne og 5 sårede.

Strejfkorpsets virksomhed og resultater havde naturligvis ikke været af nogen større taktisk betydning, men det tvang dog fjenden til at binde større styrker end oprindelig til sikringen af kysterne – herom vidnede det bl. a., at overfaldene efterhånden mødte stigende modstand –, og navnlig var meldingerne om de raske natlige strejftog lyspunkter i en grå tid både for hæren og befolkningen.

Under opholdet på Fyn fik Aarøe tilladelse til at hverve frivillige ved de i gang værende eksercerskoler og mellem de svenske og norske frivillige. Det drejede sig for størstedelens vedkommende ganske vist om ungt og uøvet mandskab, men det var til gengæld efter sagens natur mænd, der ville vove en dyst, og mange af dem intelligente, og gennem den strenge uddannelse blev det ypperlige soldater.

Ved våbenstilstandens afslutning fortsattes korpsets virksomhed og beretningen herom skal medtages her, selv om man på dette punkt kommer uden for den hidtil fulgte periodeinddeling.

På dette tidspunkt havde korpset en samlet styrke på ialt 15 officerer, 34 underofficerer og 618 spillemænd, underkorporaler og menige, og det deltes i:

4 infanterikompagnier, hvoraf det første talte det norske og svenske mandskab, samt

1 rytterdeling på 26 dragoner.

Korpset havde i stedet for de to tidligere nævnte dampskibe fået tildelt dampskibet »Jylland«, der var armeret med 4 4 pds riflede granatkanoner og havde 6 joller, der hver kunne tage 10-12 mand og desuden medførtes til brug under landgang 3 1 pds kanoner.

Erobringen af Als havde gjort tyskerne dristige, de rekognoscerede helt over til øerne syd for Fyn og til Æbelø. Det sagdes også, at de landsatte spioner forklædte som håndværkssvende.

Da politimesteren i Aarhus meldte, at fjenden dér havde samlet 64 jagter for at kunne gå over til Samsø, fik det Aarøe til at besætte Samsø den 3. juli, og dagen efter fik han ordre om at sikre øen og gøre et kup, når lejligheden tilbød sig. Samtidig skulle han bevogte farvandet om Æbelø og opsnappe spioner.

Den 6. juli om eftermiddagen afgik derfor korpsets 2. Kompagni med den opgave at overfalde den tyske vagt i Grenaa havn, der mentes at være på 1 officer og 40 mand. Landsætningen var påtænkt at skulle finde sted 3–4 km syd for havnen, men da det i løbet af natten blæste op til en storm med regntykninger, turde man ikke gå så tæt på land på dette sted, hvor landgrunden skyder ud, men gik i stedet i land ved Havknude noget sydligere, ud for Katholm, hvor der lå 1½ fjendtligt kompagni. Så snart kompagniet var ordnet efter landgangen, rykkede det rask frem mod nord langs stranden, passerede Gren-åen ad en spang et stykke vesten for havnen, der dengang kun var en del af Gren-åens munding, og hvis bygninger lå på nordsiden, og brød ind i kromandens soveværelse, hvor man fik at vide, at det meste af den tyske vagt var afgået, og at resten lå i et kornmagasin ved havnen. Medens en styrke afsøgte de andre huse, omringedes magasinet, og man overrumplede 8 præus-

Plan 39

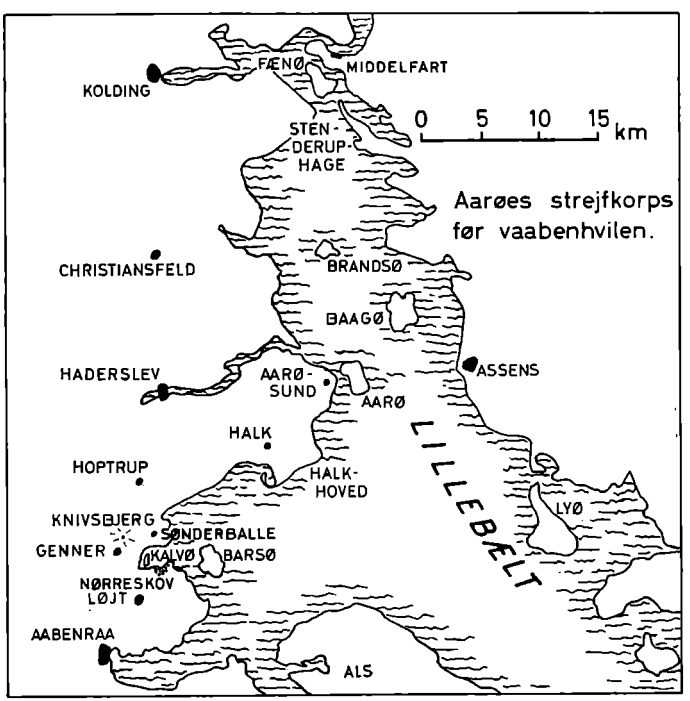

sere, hvorefter det lykkedes at slippe bort; de tilkaldte fjendtlige styrker nåede først klitterne, da bådene var 600 m fra land.

Samtidig havde et halvkompagni af 15. Regiment forsøgt et overfald på en feltvagt ved Ashoved, midt mellem Horsens og Vejle Fjord. Efter at have roet rundt i nogen tid, havde man måttet opgive forsøget på grund af vejret. Men da korpsets 4. Kompagni, som havde været stationeret på Æbelø, hvorfra »Jylland« den 7. skulle afhente det, var ved at blive indladet, viste Aarøes adjudant kompagnichefen et telegram fra Overkommandoens stabschef: »Forsøg af 15. Regiment paa at tage Feltvagten ved Ashoved mislykket, muligt noget for Dem«, og det var det. Af feltpolitiet fik man i Bogense at vide, at der stod et østrigsk kompagni på Palsgaard med feltvagter bl. a. på Ashoved og ved As kirke. En gammel færgemand var villig til at følge med ind til kysten, og kl. 21 afgik »Jylland« med 4. Kompagni.

Afstanden fra Palsgaard til Ashoved er ca. 4 km, og ved at lande midt imellem, ville man få en mulighed for at afskære feltvagten. Til at udføre overfaldet var udpeget 2 løjtnanter, 3 underofficerer og 36 mand frivillige.

Da bådene var kommet i vandet, formerede de linie og roede mod land med omviklede årer, og kl. 0115 var kommandoet formeret på stranden, og fremrykningen langs denne i marchkolonne begyndte, medens bådene langsomt fulgte efter ude i vandet. Da man var nået et stykke frem, sås en fjendtlig patrulje og kort efter – lejrede omkring vagtilden – en østrigsk infanteristyrke, der efter en kort kamp blev afvæbnet og taget til fange.

Få dage senere indledtes de nye forhandlinger om våbenhvile (se side 464), og Aarøe fik ordre til at sejle til Kalundborg med sin styrke. Den 15. august opløstes korpset.

Begivenhederne 19. april - 25. juni

DE TYSKE PLANER FOR KRIGENS VIDERE FØRELSE.

I dagene før stormen på Dybbøl havde tanken om i direkte fortsættelse heraf at foretage en overgang over Alssund ikke været prins Friederich Carl frem-

Plan 40

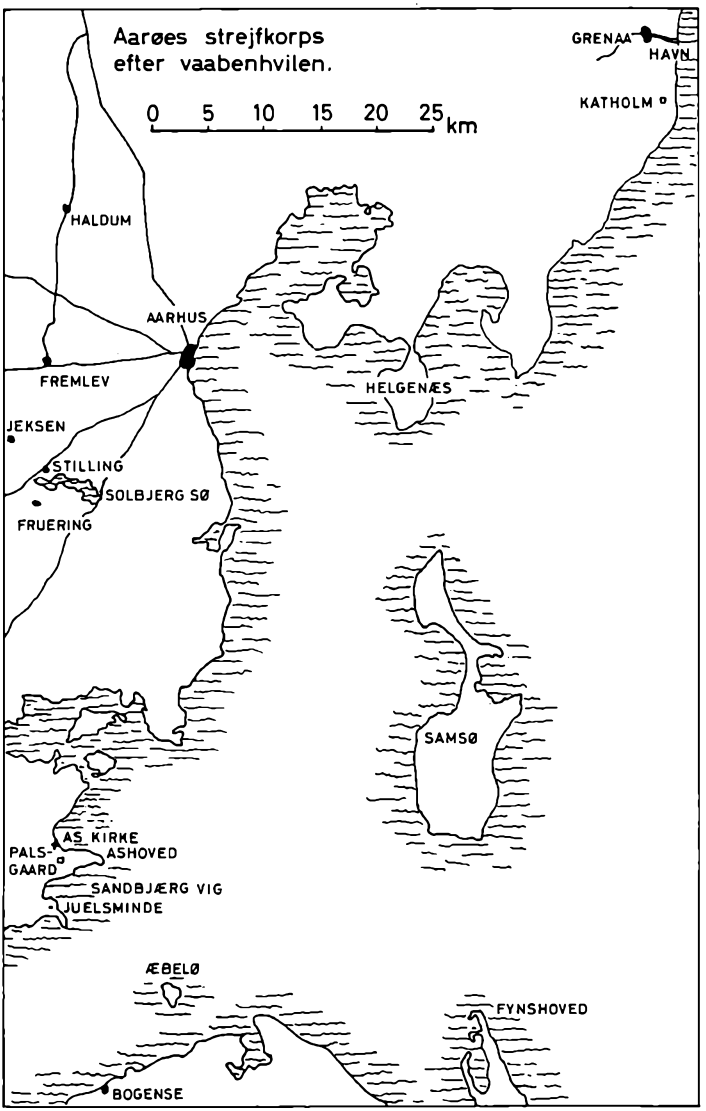

med, men den blev opgivet.[1] Selve besiddelsen af Als havde kun begrænset militær værdi, hvis man ikke samtidig kunne sætte den danske hærstyrke dér ud af spillet, hvad der kun var ringe udsigt til. Et overraskende angreb var for det første udelukket, tværtimod havde 26. Brigades opgave (side 337 f.) netop været at få os til at tro på en samtidig overgang over Alssund, og de danske styrker stod i alarmberedskab på Kiær Halvø og med betydelige reserver bagved; for det andet beherskede danskerne farvandene om øen. Da et mislykket forsøg derhos ville forringe værdien af den preussiske sejr i Sundeved den 18. april, blev som nævnt en overgang til Als i denne omgang opgivet, og for tiden efter 18. april blev planen følgende:

Medens I Korps i Sundeved skulle binde de på Als stående danske styrker og samtidig forberede en senere overgang til øen, således at en sådan kunne udføres, når et gunstigt øjeblik viste sig, skulle de øvrige allierede styrker gennemføre en fuldstændig besættelse af Jylland, heri også Fredericia Fæstning, til hvis erobring en stor del af artilleriet i Sundeved nu var frigjort. II Korps skulle erobre Fredericia, general Münster-Meinhövel skulle med de ham hidtil underlagte tropper (se side 307) og forstærket med den fra Preussen nylig ankomne 21. Infanteribrigade rykke op i Nørrejylland, og Gardedivisionen skulle opmarchere ved Vejle som rygstød for både II Korps og Münster-Meinhövel.

NØRREJYLLAND.

4. Division stod stadig i egnen om Silkeborg – Århus (se plan 47), hvor den havde taget opstilling efter sin overførsel fra Mors, se side 302 f., men der var sket en omfordeling af dens styrker i dagene omkring den 15 april.

Denne dag var for det første 2. Dragonregiment tilgået divisionen, jfr. side 301, og indgået i 2. Kavaleribrigade; der udskiltes et særligt kommando under premierløjtnant Dahl, og der opstilledes en »divisionsreserve«[2] under chefen for 1. Regiment, oberstløjtnant Beck. Endelig indløb der i dagene efter Dybbøls fald meddelelser om, at man kunne forvente en fjendtlig fremrykning i Jylland langs dets østkyst, og Hegermann blev foreløbig i sin opstilling.

Efter Dybbøls fald var der indtrådt en hel ny situation for 4. Division. General Hegermann havde hele tiden, som de fleste af de andre højere chefer, været påvirket af det hårde tryk, som bevidstheden om at stå overfor en uhyre overmagt var, og nu kom hertil, at tabet af Dybbølstillingen syntes

1) Endnu så sent som den 18. om eftermiddagen blev muligheden af en overgang drøftet mellem Prins Friederich Carl og kronprins Friederich, der var meget stemt herfor.

2) Det kaldtes oprindeligt sådan, men kom fra første færd til at optræde med noget andre opgaver end sædvanligt for en hovedreserve; det vil derfor nedenfor blive kaldt Kommando Beck.

at gøre krigens fortsættelse ganske håbløs med en decimeret hær, uden moralsk støtte fra regering og folk og uden udsigt til hjælp fra udlandet.

Overfor de langt overlegne styrker, der hurtigt var på vej mod nord, var det udelukket, at divisionen kunne indlade sig i en større kamp; kun hvis fjenden spredte sig, kunne der blive tale om at udnytte blottelserne, og i hvert fald måtte divisionen være indstillet på at blive tvunget tilbage over Limfjorden og måske endog at måtte rømme hele landsdelen. Den kunne nu ikke som i marts *midlertidig* søge ly på Mors, da den derved risikerede at blive afskåret fra havnene på østkysten; den måtte manøvrere således, at den kunne benytte flere af overgangene lige fra Ålborg til Oddesund, og det hertil fornødne færgemateriel var bragt tilveje ved dem alle, så overgangene kunne gå hurtigt for sig.

Alle efterretninger gik ud på, at fjenden ville begynde en stor fremrykning den 20. april med ca. 10.000 mand, og den 19. fortalte en spionmelding, at 3 bataljoner var rykket mod vest fra Vejle; man måtte derfor være forberedt på en fjendtlig trussel ikke alene over Horsens langs østkysten, men også mod Silkeborg eller vestligere over Pårup mod Viborg. Et forsøg fra 4. Divisions side på at rykke mod sydøst for at angribe fjenden omkring Vejle frygtede Hegermann under disse omstændigheder kunne medføre, at divisionen selv blev angrebet i sin udvendige flanke og måske endog blev afskåret fra at benytte de vestligere overgangssteder over Limfjorden; ved at stå med sine hovedstyrker ved Silkeborg dækkede man disse retrætelinier, bevarede stadig mulighederne for at kunne gå tilbage også mod de østligere overgangssteder og kunne dog samtidig hurtigt tage front mod en fjendtlig fremrykning fra Vejle over Skanderborg og videre mod nord. Hegermann samlede derfor sine hovedkræfter (de 2 kavaleribrigader) nord for Silkeborg, og den 21. april var divisionens inddeling og opstilling herefter således:

I og nordvest for Silkeborg:

1. Kavaleribrigade
   - 3. Dragonregiment (÷ 2. og 5. Eskadron)
   - 5. Dragonregiment (÷ 2., 3. og 4. Eskadron)
   - ½ 4. Kompagni/1. Regiment
   - 5. Feltbatteri
   - ¼ 3. Ingeniørkompagni

I og nord for Silkeborg:

2. Kavaleribrigade
   - 2. Dragonregiment
   - 2. Halvregiment/Gardehusarreg. (1. og 5. Eskadron)
   - 6. Dragonregiment (÷ 1., 2. og 3. Eskadron)
   - ½ 7. Feltbatteri
   - ¾ 3. Ingeniørkompagni

I partiet om Rye:

Kommando Dahl

2. Eskadron/3. Dragonregiment
3. Kompagni/1. Regiment

Omkring Skanderborg:

Kommando Beck

1., 2., 5. og 6. Kompagni/1. Regiment
½ 7. Feltbatteri
3. Eskadron/Gardehusarregimentet.

Nord for Horsens:

Østre Strejfkorps

1., 2. og 3. Eskadron/6. Dragonregiment
7. Kompagni/1. Regiment.

Omkring Brande:

Vestre Strejfkorps

2., 3. og 4. Eskadron/5. Dragonregiment
½ 4. Kompagni/1. Regiment

Ved Skjern:

Eskadronen Moe

5. Eskadron/3. Dragonregiment

Ved denne opstilling var det lykkedes for Hegermann at spænde en opklarings- og sikringslinie fra Ringkøbing Fjord til Århus Bugt, men kun ved at sprede sine styrker stærkt og berøve sig selv en reserve, hvad der *udelukkede en egentlig føring,* og det har han øjensynlig også erkendt, thi de ordrer, han allerede den 19. april havde udgivet, var i virkeligheden kun *direktiver for hver enkelt kommandos forhold,* såfremt — eller rettere når — fjenden rykkede frem. De gik for hovedenhedernes vedkommende ud på følgende.

Kommando Beck skulle gå tilbage over Hobro mod Ålborg,

Østre Strejfkorps skulle gå over Århus mod Ålborg,

1. Kavaleribrigade vest ud af Silkeborg og derefter – efter omstændighederne – enten mod Sallingsund eller Oddesund og

2. Kavaleribrigade over Viborg og derfra efter omstændighederne mod Mors eller Hobro.

Den 22. april begyndte general Münster sin fremrykning fra Vejle. Hans styrke var:

21. Infanteribrigade. Generalmajor v. Bornstedt
3. Nederschlesiske Infanteriregiment nr. 50
Kombineret Gardeinfanteriregiment (jfr. side 307, note 1)
12 pds Batteri nr. 4/3. Artilleribrigade (6 stk.)
6 pds Batteri nr. 3/6. Artilleribrigade (6 stk.)

Kombineret Kavaleribrigade Oberst Flies
Brandenburgske Kyrasserregiment nr. 6 (4 esk.)
Westfalske Husarregiment nr. 8 (4 esk.)
Gardehusarregimentet
Ridende Batteri nr. 5/7. Artilleribrigade (4 stk.)

Den 19. april havde generalen fra Moltke fået et skriftligt direktiv, dateret dagen før Dybbøls fald og gående ud på følgende:

For at opnå den fuldstændige besættelse og underkastelse af den jyske halvø er det først og fremmest nødvendigt at fjerne den fjendtlige hærstyrke, der endnu findes på halvøen, og hvis styrke næppe overstiger 5.000 mand;[1] fremrykningen bør ske uden ængstelig skelen til forbindelserne bagud. Det drejer sig mindre om at hindre mindre fjendtlige styrker i at gå i land på Jyllands østkyst end at tilintetgøre dem, når de er kommet i land, og Divisionen Münster bør holdes mest muligt samlet. En fremrykning fra dansk side af betydning kan kun udgå fra Fredericia, og heroverfor står 22.000 mand østrigere i en forskanset stilling. I Sundeved binder I Korps den danske styrke på Als, og skulle danskerne rømme denne ø og overføre styrkerne derfra til Nørrejylland, vil også I Korps være frigjort til indsættelse der.

Da de preussiske tropper den 22. april viste sig foran Horsens, måtte den lille danske styrke, der havde holdt byen besat, gå tilbage, og preusserne besatte byen, men standsede iøvrigt sin fremrykning og nøjedes med at sende et par eskadroner frem ad vejen mod Skanderborg.

I stedet for at klæbe fast til fjenden med patruljer og mindre kommandoer lod Castenschiold, foruroliget af denne fremrykning, sit Østre Strejfkorps gå tilbage til vest for Århus.

Da Vestre Strejfkorps samtidig samlede sine styrker ind til Brande, følte oberstløjtnant Beck sine fremskudte posteringer truede i flankerne og trak sig med hele sit kommando tilbage til midtvejs mellem Silkeborg og Århus.

De oplysninger, Hegermann havde fået i dagens løb, var ikke meget værd, afdelingernes opklaring havde tydeligt nok svigtet, og Hegermann havde ejheller animeret dem i så henseende. Man havde fået at vide, at der var – eller havde været – fjendtlige tropper på landevejen mod Skanderborg, og ikke stort mere. Hegermann måtte derfor bygge på formodninger, og de gik ud på, at fjenden ville fortsætte fremrykningen næste dag, og hans tanker begyndte at dreje sig om tilbagegang.

På fjendens side vidste man ikke bedre besked om, hvor Hegermanns division var henne. Münster valgte derfor den 23. om morgenen at rykke til Skanderborg, hvorfra han kunne vende sig mod Århus eller Viborg. Først ved ankomsten til Skanderborg fik han at vide, at Hegermann var gået til

1) General Münster rådede over ca. 9.000 mand.

Silkeborg med hovedstyrken og et mindre detachement mod Århus, og troede naturligvis, at Hegermann – som i marts – ville gå til Mors.

Endelig ud på aftenen den 23. mente Hegermann sig klar over sin modstanders opstilling, og at det drejede sig om et storangreb. Han begyndte derfor for alvor sin tilbagegang.

Som nævnt ovenfor ville Hegermann – modsat, hvad han gjorde i marts – sikre sig mulighed for at udnytte alle overgangsmulighederne over Limfjorden, og han tildelte derfor 1. Kavaleribrigade (heri Kommando Dahl, Vestre Strejfkorps og Moes eskadron) de vestlige overgange, medens han selv med 2. Kavaleribrigade (herunder Kommando Beck og Østre Strejfkorps) ville benytte de østlige overgange med hovedvægten på overgangen ved Ålborg.

Til transport over Limfjorden rådede man over det stedlige færgemateriel samt 3 dampskibe og 3 jerntransportbåde, der fordeltes til Oddesund, Sallingsund, Aggersund og Ålborg. Øst for Ålborg blev der på den nordre bred slået en ca. 150 m lang bro med et ca. 50 m langt brohoved på 4 fod vand og lige overfor byggedes på den søndre bred 2 godt 70 m lange broer med en indbyrdes afstand på ca. 50 m således, at man samtidig kunne anvende 2 sæt trækfærger.

I løbet af den 25.–26. udførtes overgangen, 1. Kavaleribrigade fordeltes på Mors og Thyholm; de tilsluttede korps opløstes og tropperne vendte tilbage til deres afdelinger. 2. Kavaleribrigade kom til Nørresundby og omliggende byer, medens Kommando Beck indtil videre blev syd for fjorden.

Overførslerne var gået glat, 1600 heste, 8 kanoner, træn m. m. var blevet færget over ved Ålborg og 1400 heste, 8 kanoner og træn m. m. over Sallingsund og Oddesund. De ovenomtalte landbroer ved Ålborg blev ødelagt, da overførslen var endt, og færgemateriellet enten sendt ud af Limfjorden, oplagt i Lindholm eller sendt til Thisted eller andre sikre steder.

Der var nu gået godt en uge siden Dybbøls fald, og da Hegermann intet havde hørt fra Overkommandoen eller ministeriet, sendte han til dette (Overkommandoen fandt han ikke på at sætte sig i forbindelse med) en lang redegørelse for begivenhederne i Nørrejylland og sluttede med at udtale, at det var af den største vigtighed for divisionen at kende ministeriets planer, navnlig om det var hensigten at forøge divisionens styrke betydeligt for at sætte den i stand til atter at rykke frem, eller om det var hensigten under de nuværende omstændigheder at undgå en altfor ulige kamp. I første fald måtte han have stillet en division til rådighed for at kunne gå offensivt til værks, i andet fald en tilstrækkelig stor transportflåde. Med de styrker, han nu havde, kunne han ikke i længere tid hindre fjenden i at gå over Limfjorden ved Aggersund og Ålborg.

Inden denne skrivelse kunne nå København, modtog Hegermann den 28. et den 26. fra Krigsministeriet afsendt telegram om, at 9. Brigade (19. og 21.

Regiment) ville tilgå 4. Division, »som Ministeriet forventer bragt i Sikkerhed bag Limfjorden, selv om Fjenden trænger stærkt paa«.

Münster-Meinhövel var fulgt langsomt efter Hegermann.

Den 28. april var den preussiske gardedivision sat i march fra Vejle mod nord for at slutte op bag Divisionen Münster, og da den tyske overkommando nu var blevet klar over, at hovedparten af Hegermanns styrker var at finde mod øst og endnu holdt styrker syd for Limfjorden, fik general Münster samme dag ordre til – idet en mindre styrke efterlodes ved Viborg – med sin hovedstyrke at marchere til Hobro for derfra at jage de sidste danske tropper ved Ålborg tilbage over Limfjorden.

Den 30. april var gardedivisionen i Århus, og denne division samt Divisionen Münster forenedes til et nyt III Korps under generalløjtnant v. Falkenstein, der indtil da havde været stabschef hos feltmarskal Wrangel.[1)]

På efterretning om, at fjenden havde besat Hobro, blev 7. Kompagni af 1. Regiment og en mindre rytterstyrke under premierløjtnant C. Th. Sørensen sendt frem til Rold Skov, og det kom derved til et par små episoder mellem vore rytterpatruljer og de preussiske. Men da general Hegermann lod oberstløjtnant Beck vide, at der intet alvorligt skulle sættes ind på forsvaret af Ålborg, trak Beck den 1. maj de dele af kommandoet, der endnu var syd for fjorden, tilbage over denne.

Samme dag ankom 9. Brigade til Hals; det havde været tanken, at den under sejladsen skulle have udført et skinangreb mod østkysten, men det havde måttet opgives på grund af storm.

General Hegermann havde stadig intet hørt fra Overkommandoen eller Krigsministeriet bortset fra dettes telegram af 26. april. At Fredericia var rømmet, (se side 380) fik han således kun at vide, ved at en postassistent viste ham en gammel Berlinger, hvori denne meget vigtige begivenhed stod omtalt. Han blev derfor meget overrasket, da Livgarden den 4. kom til Hals; i dagene 5.–8. maj kom efterhånden yderligere 7. og 14. Regiment, 3. Feltbatteri, 4. Ingeniørkompagni, 2. Divisions intendantur og sundhedstropper samt general Wilster.

De oplysninger, som Hegermann fik ved gardens ankomst, og en meddelelse fra kongens generaladjudant havde allerede den 5. maj fået ham til at telegrafere til krigsministeren for at høre, hvad der var regeringens tanker. Hvis det var meningen at bevare den endnu ikke besatte del af Jylland, måtte han snarest forlange oversendt så meget som muligt, så han kunne forhindre en overgang eller i yderste fald søge en stilling, hvor han længst muligt kunne forsvare sig; fandt ministeriet ikke bevarelsen af Vendsyssel så vigtig, var det ikke tropper, han skulle have, men de fornødne transportmidler.

1) Chefen for den preussiske hærs generalstab, generalløjtnant v. Moltke, overtog ved siden heraf hvervet som stabschef hos Wrangel.

Først den 6. maj altså samtidig med, at forstærkninger begyndte at strømme til ham, fik han fra Overkommandoen orientering om, at Krigsministeriets tanker med de igangsatte troppeomflytninger var at styrke forsvaret af landet nord for Limfjorden og muliggøre offensive foretagender derfra, og at Fyn[1] kunne forsvares af 13., 16, og 17. Regiment samt de 4 som bataljoner formerede regimenter 3., 9., 18. og 20., se side 380–81. Resten skulle overføres til Vendsyssel. I Vendsyssel syntes der kun at være 3 punkter, hvor alvorlige fjendtlige overgangsforsøg kunne ventes, nemlig ved Ålborg, Aggersund og Oddesund; særlig var betingelserne for en broslagning gode ved Aggersund. Angående offensive bevægelser af »det nørrejyske Korps, som det omhandlede Armeekorps vil være at benævne« havde ministeriet haft opmærksomheden henvendt på muligheden af syd for Limfjorden at holde et afsnit, der kunne benyttes som brohoved og retrætepunkt og foreslog hertil terrænet omkring Mov, syd for Limfjorden lige over for Hals, hvilket terræn i nogen grad dækkes af Lille Vildmose.

Det nye korps blev fra den 9. maj formeret således:

2. Division. Generalmajor Wilster
   Livgarden
   1. Brigade. Oberstløjtnant G. J. W. Nielsen
      1. Regiment
      7. Regiment
      14. Regiment
   2. Kavalleribrigade. Oberst Scharffenberg
      2. Dragonregiment
      6. Dragonregiment
   7. Feltbatteri (4 pds riflet)
   4. Ingeniørkompagni
4. Division. Generalmajor Honnens.
   9. Brigade. Oberst Neergaard
      19. Regiment
      21. Regiment
   1. Kavaleribrigade. Generalmajor Honnens
      3. Dragonregiment
      5. Dragonregiment
      2. Halvregiment/Gardehusarregimentet
   3. Feltbatteri (4 pds riflet)
   5. Feltbatteri (12 pds granatkanon)
   3. Ingeniørkompagni

Rygter om en forestående våbenhvile havde efterhånden nået korpset, og Hegermann besluttede derfor snarest at bemægtige sig jysk territorium i

1) På dette tidspunkt var Fredericia rømmet.

størst mulig udstrækning. Han tænkte at skabe et brohoved ved Aggersund ved at besætte egnen om Løgstør, men der gik for lang tid fra tanke til handling, thi den 10. maj indløb et telegram fra Krigsministeriet, at en våbenhvile var afsluttet fra den 12. maj, at den var tænkt at skulle vare en måned, og at Hegermann skulle sætte sig i forbindelse med generalmajor Münster angående fjendtlighedernes ophør.

En større offensiv bevægelse måtte opgives, men det lykkedes med et detachement af vore tropper at besætte Løgstør med nærmeste omegn.

Krigsministerens beslutning om, at 4. Division i slutningen af april skulle forstærkes til et armekorps (side 376 og 378) var kommet bag på Hegermann, men mindre overrumplet er han næppe blevet, da han kort efter våbenhvilens indtræden fik telegrafisk meddelelse fra Overkommandoen om, at han skulle rømme Jylland.

Krigsministeriet havde nemlig den 11. maj tilskrevet Overkommandoen, at det ville samle hæren i hovedsagen på Fyn, idet rømningen af Als skulle fortsættes således, at øen kun blev svagt besat, og Nørrejyske Korps skulle overføres til Fyn; Livgarden, hele Gardehusarregimentet og Espingolbatteriet skulle dog overføres til København. Kun denne afgang til København kom dog i denne omgang til at finde sted, idet Krigsministeriet havde fået tvivl om, hvorvidt omgrupperingen nu kunne siges at være i overensstemmelse med våbenhvileoverenkomstens punkt om, at de krigsførende skulle »beholde deres respektive militære stillinger tillands og tilvands« (side 409). Ved den endelige ordning, der gennemførtes umiddelbart før våbenstilstanden, afgik i øvrigt kun 2. Divisions stab, 1. Infanteribrigades stab med 7. og 14. Regiment[1], således at Nørrejyske Armekorps ved våbenhvilens udløb herefter bestod af:

4. Division
   9. Brigade
      19. Regiment
      21. Regiment
   1. Kavaleribrigade
      3. Dragonregiment
      5. Dragonregiment
   3. Feltbatteri
   5. Feltbatteri
   3. Ingeniørkompagni
1. Regiment
2. Kavaleribrigade
   2. Dragonregiment
   6. Dragonregiment

1) Disse afdelinger afgik den 25. juni fra Frederikshavn og ankom næste dag til Nyborg

7. Feltbatteri
4. Ingeniørkompagni

FREDERICIA — FYN.

Efter at Dybbølstillingen var gået tabt, gjaldt det for Overkommandoen først og fremmest om at ordne forsvaret af Als, hvor en del forsvarsarbejder allerede var udført, medens belejringen endnu stod på; resterne af de af kampen hårdest medtagne afdelinger måtte overføres til Fyn, ligesom alt det materiel, der efterhånden var samlet på Als, og som ikke var nødvendigt for øens forvar. Endvidere måtte besætningen i Fredericia forstærkes, thi nu måtte denne fæstning formodes at blive det næste mål for fjendens angreb; man kunne naturligvis ikke ganske se bort fra den mulighed, at fjenden ville forsøge at kæmpe sig over Alssund, men afmarchen af store fjendtlige troppestyrker pegede dog mest mod Fredericia. Endelig var et direkte angreb på Fyn ikke udelukket.

General Gerlach havde altid haft større tillid til Fredericias sammenhængende, stærke, gamle vold end til Dybbøls adskilte, svage skanser. Når han tænkte på den lange tid, det havde taget preusserne at gennemføre belejringen af Dybbøl, følte han sig overbevist om, at det nok skulle lykkes at holde Fredericia, til der i en ikke fjern fremtid blev afsluttet en våbenhvile. I samme forhold, som de tyske angrebsstyrker flyttedes mod nord, ville han derfor samle tilsvarende forsvarskræfter på Fyn bag Fredericia.

Allerede den 18. om aftenen afgik resterne af 1. og 8. Brigade fra Als til egnen om Assens for at blive organiserede som en ny 8. Brigade under oberst Scharffenberg, idet hvert regiment kun skulle være en bataljon på 4 kompagnier. Næste aften afgik Livgarden og 3. Brigade. Alle disse styrker samledes foreløbig som en ny 2. Division under general Vogt, men Livgarden forlagdes til Fredericia, og 3. Brigade til Nordvestfyn til rådighed for general Lunding.

I forvejen var den fynske Lillebæltskyst besat med 2 kompagnier, sammensat af mandskab fra 4 forskellige regimenter, 2½ eskadron af 4. Dragonregiment, 6. Feltbatteri og dele af 2. Ingeniørkompagni. Samtidig flyttedes alle depoter og magasiner, der ikke var nødvendige til forsvaret af Als, til det nordvestlige Fyn for at stå til rådighed for Fredericia.

Den 23. april forlagde Overkommandoen stabskvarteret til Assens.

Men straks efter ankomsten til Assens modtog Gerlach et privat brev af 23/4 fra krigsministeren, hvori han udtalte ønsket om, at Fredericia blev rømmet. Gerlach protesterede øjeblikkelig, og krigsministeriets direktør, der netop var ankommet til Assens for at forhandle med Gerlach, rejste omgående tilbage til København for at få ordren trukket tilbage. Men alt var forgæves. Fæstningen blev rømmet overordentligt hurtigt. Den 26. begyndte indskib-

ningen af 9. Brigade for at gå til Vendsyssel og 1. maj bestemte krigsministeriet yderligere, at af den midlertidige 2. Division skulle 7. og 14. Regiment (der sammen med 1. Regiment skulle formere en ny 1. Brigade), Livgarden, 3. Feltbatteri og 4. Ingeniørkompagni samt divisionens intendantur, sundhedstropper m. v. afgå til Vendsyssel og samtidig stilledes generalmajor Wilster, der just havde meldt sig tilbage efter lazaretopholdet (jfr. side 242), til rådighed for Hegermann.

Ved Fredericias rømning var Fyn kommet til at ligge i forreste linie, og ved den skete forstærkning af Hegermann var styrkerne til øens forsvar skåret ned, hvad Overkommandoen – ligesom rømningen af Fredericia – havde søgt at hindre, men lige så forgæves.

Den 26. april havde krigsministeren yderligere udtalt, at man måtte forurolige fjenden ved større og mindre landgange, der dels skulle foretages af mindre korps, som kunne operere på egen hånd med den opgave at forurolige og udspejde fjenden, dels af større landgangsbrigader f. eks. 2, hver på 5.000 mand, som måtte kunne foretage egentlige offensive operationer. Alskommandoen bad så mindeligt om, at man ikke svækkede forsvaret af Als yderligere, men ministeriet beordrede 5. Brigade (8. og 15. Regiment) med 1. eskadron/4. Dragonregiment, 8. Feltbatteri og 5. Ingeniørkompagni, alt under oberst Max Müller, overført til Fyn (overførslen fandt sted 5. maj) og noget senere også 7. Brigade (11. og 12. Regiment); endelig overførtes i løbet af våbenhvilen fra Als til Fyn 10. og 11. Feltbatteri samt Brokompagniet og Ingeniørparken, hvilke navngaves som henholdsvis 6. og 7. Ingeniørkompagni.

Ved udløbet af våbenhvilen var kommandoforholdene på Fyn således:

3. Division
   - 3. Brigade (16. og 17. Regiment)
   - 7. Brigade (11. og 12. Regiment)
   - 8. Brigade (2., 9., 20. og 22. Regiment, hvert kun på 4 kompagnier)
   - 13. Regiment
   - Kavalerikommando (I/GHR m. 2., 4. og 6. eskadron
     II/4. DR. m. 4., 5. og 6. eskadron)
   - Artillerikommando (6., 10., 11., 12. og 13. Feltbatteri[1])
   - Arbejdsbataljonen (6 kompagnier)
5. Brigade (8. og 15. Regiment)
   - 1. Eskadron/4. Dragonregiment
   - 8. Feltbatteri[1]
   - 5. Ingeniørkompagni

Årøes Strejfkorps

[1] 13. Feltbatteri var omdannet til 4 pds riflet, iøvrigt som på side 101.

Direkte under Overkommandoen:
Armeens Artilleri (2. Fæstningskompagni[1]) samt betjeningsmandskab og bespænding til 4. Feltbatteri)
Ingeniørkommandoen (2., 6. og 7. Ingeniørkompagni)

Den nye stabschef for de allieredes overkommando, generalløjtnant Moltke, mente at den hurtigste måde at tvinge den danske regering til en fred var at besætte så meget som muligt af kongeriget, i første række Fyn. Han kom den 2. maj til Vejle, hvor hovedkvarteret lå, og allerede de følgende dage foretog han sammen med kronprinsen af Preussen en rekognoscering af Lillebæltskysten. På grundlag heraf foreslog han, at der omkring Snoghøj anlagdes batterier med svært belejringsartilleri fra Dybbøl og feltartilleri, hvorved man ville kunne forhindre selv pansrede krigsskibe i at løbe ind i bæltets snoede løb. Under dække heraf ville han gå over til Fænø og stod man først dér, skulle man blot tiltvinge sig passagen over det kun 400 m brede Fænø Sund. Moltke forelagde straks planen for general Gablenz, hvis korps var blevet ledigt ved Fredericias rømning, og som var udset til at lede forehavendet med 2 østrigske og 2 preussiske brigader. Men Gablenz nærede meget store betænkeligheder på grund af vore styrker på Fyn og krigsskibene, ligesom han heller ikke tillagde en erobring af Fyn særligt værd. Da Moltke og de andre preussiske førere pressede på, erklærede han, at han først måtte indhente sanktion fra sin regering i Wien, og denne sidste indvending har nok været den tungest vejende for ham. På den måde trak tiden ud, og våbenhvilen satte foreløbig en stopper for planen, og senere udelukkede Karlsbader-aftalerne (side 417–418) ganske dens gennemførelse.

ALS.

Augustenborg Fjord, der øst om Kjær Halvø skærer sig helt ind til Ulkebøl-Augustenborg, deler forsvaret af Als mod vest i 2 afsnit, se plan 45.

Nord for fjorden ligger Als Nordland, adskilt fra Sundeved ved Als Fjord, der ved Ballegaard, hvor preusserne havde forberedt overgang den 2. april, er 1800 m bred. På grund af Augustenborg Fjords dybe indskæring må der til forsvaret af dette nordland udskilles en særlig styrke.

Syd for indløbet til Augustenborg Fjord strækker sig langs Kjær Halvø Alssund, hvis bredde på den smalleste strækning (på begge sider af Sønderborg) er 200–400 m og på den bredeste – ved Arnkilsøre – 800 m. Omtrent midtvejs på halvøen skærer Kjærvig sig ind, og nord for denne skyder landgrunden sig op mod 50 m ud i sundet, medens det dybe vand syd for vigen går tættere ind under land. Kysten er gennemgående en indtil 10 m høj skrænt, der på store strækninger er bevokset med tjørnekrat. Indtil ca. 100 m ind i landet domineres Sundevedsiden fra Kjær Halvø, men derefter stiger ter-

[1]) De 2 andre fæstningskompagnier fra Fredericia (1. og 5.) var under våbenhvilen trukket til København.

rænet stærkt særlig op mod Dybbøl Banke, hvorfra man har fri udsigt over halvøen; nord for Sandbjerg er Sundeved-kysten dækket af skove og hegn, der går helt ned til sundet. På Kjær Halvø selv er oversigten meget hæmmet på grund af de mange småskove og levende hegn, der omgiver de snoede veje. Kun fra højderne nord for Sønderborg havde man en ganske god oversigt over halvøen indtil Rønhave i nord og Sønderskov i syd.

Allerede under belejringen af Dybbølstillingen var der på Kjær Halvø blevet anlagt batterier forbundne med løbegrave for fodfolk, men under artillerikampen var en del af dem blevet nedkæmpede, i stedet byggede man nu tæt ved stranden (plan 43 og 44) – til beskydning af fjendtlige tropper og både under selve overgangen over Alssund – en række lavtliggende standpladser (indskæringsbatterier), hver for 1 a 2 kanoner til i hovedsagen flankerende eller skrå ild over vandet, dækket af såvel side- som rygtraverser, hvorved disse anlæg blev lidet synlige og lidet sårbare over for beskydning fra Sundeved[1]; til beskydning af fjendtlige angrebsforberedelser, artillerianlæg og større troppesamlinger i Sundeved byggedes stærkt indskårne frontalbatterier på dominerende steder længere inde på Kiær Halvø. Der rådedes hertil af positionsskyts over ialt 30 riflede og 34 glatløbede stykker, nemlig af riflet skyts 18 4 pds og 12 12 pds og af glatløbet skyts 5 12 pds, 5 24 pds og 4 36 pds kuglekanoner, 8 24 pds og 12 84 pds granatkanoner, hvoraf de 63 var indbyggede i 34 batterier ved våbenhvilens begyndelse, omtrent ⅓ til frontal, ⅔ til flankerende skydning. Endvidere byggedes i forbindelse med batterierne løbegrave[2] langs hele Kjær Halvøs kyst og inde på halvøen dels en gennemgående forbindelsesgang stort set parallelt med løbegravene og dels masker for reservernes opstilling. Til alarmering opstilledes på halvøen – fra Sønderborg Ladegård til Arnkilsøre – ialt 10 bavner, og ved hver bavne skulle om natten være en dobbeltpost klar til at tænde; blev et kompagniområde angrebet, skulle pågældende kompagnichef lade nærmeste bavne tænde, hvorefter de øvrige bavner snarest ligeledes skulle tændes, og stillingsreserverne skulle træde til gevær klar til indsættelse. De i kantonnement liggende styrker skulle først alarmeres efter ordre af kommandoen på Als.

Medens søforbindelsen til og fra Als hidtil var sket over Høruphav (se side 252), blev der for at fremme en hurtig evakuering bygget 2 landbroer til indskibning på Kegnæs (Kajnæs), den ene ved Østerby, omtrent midt på næsset, den anden ved Drejet, der forbinder næsset med Als, og til dækning af tilbagegangen hertil og indskibningen herfra blev der foran Drejet anlagt forskansninger, hvori var standpladser for 8 24 pds kanoner, der sammen med artillerister og batterichef, løjtnant G. V. C. Bardenfleth, var afgivet

1) Indskæringsbatteri 11 var indbygget i — det allerede eksisterende — Flankebatteriet, der tillige havde fået ændret sin oprindelige hovedskudretning (vestlig) til nordvestlig.

2) Derimod savnedes støttepunkter i disse grave, således at en angriber havde let ved at rulle stillingen op til begge sider.

af marinen. Desuden blev til evakuering fra øens nordlige del bygget en landbro ved Nørreskov (ved Østersøen).

Efter at ordningen af forsvaret at Als var fastlagt, forlagde Overkommandoen den 23. april hovedkvarteret til Assens, og kommandoen på Als overdroges til generalmajor Steinmann.

Som nævnt foran afgik efterhånden en stor del af styrken på Als i hovedsagen til Fyn, hvad der bl. a. medførte, at divisionsinddelingen på Als ophævedes, og de resterende enheder henlagdes direkte under *Kommandoen på Als,* generalmajor Steinmann; ved våbenhvilens afslutning var styrken på Als:

2. Brigade (3. og 18. Regiment)
4. Brigade (4. og 6. Regiment)
6. Brigade (5. og 10. Regiment)
Kavalerikommando (2. og 3. Eskadron/4. Dragonregiment)
Artillerikommando (1., 2. og 9. Feltbatteri samt 3., 4. og 6. Fæstningskompagni)
Ingeniørkommando (1. og en mindre del af 6. Ingeniørkompagni samt et arbejdskompagni)

Da de danske tropper den 18. april rømmede Sundeved og stillede sig op til forsvar af Als, gik de ind i en ny situation, ikke alene en strategisk, derved, at den ene af vore flankestillinger (Dybbøl) var berøvet os, men også en ny taktisk situation, derved at det nu drejede sig om at forsvare et »vandløb«, thi som et sådant kan det 200–800 m brede Alssund betragtes i taktisk henseende, og hertil skal der senere vendes tilbage. Det er også forståeligt, at i den nye taktiske situation var spørgsmålet om flådens medvirkning her af endnu større betydning, end det allerede havde været, men uoverensstemmelserne mellem den kommanderende på landjorden og eskadrechefen var fortsat til stede, jfr. side 385 ff.

Det eneste resultat af betydning, forhandlingerne mellem de 2 kommanderende førte til, var, at eskadren fuldstændig ville garantere imod enhver fjendtlig landgang på den søndre, østre og nordre kyst af Als.

Alskommandoens bestemmelser for beredskabet gik ud på følgende:

I stillingen langs Alssund skulle om dagen løbegravene langs kysten være besat med en observationskæde, medens resten af de forreste styrker kunne samles i de noget længere tilbage liggende forbindelsesveje eller andre dækkede steder. Om natten og i tåge skulle observationskæden forstærkes, og der skulle findes 6–8 mand ved hver kanon. Angreb fjenden, skulle besætningen i løbegravene forstærkes, og hvis det lykkedes ham at få fodfæste, skulle reserverne foretage energiske modangreb. De brigader, der ikke blev angrebet, skulle holde sig klare til at understøtte og eventuelt lade deres reserver rykke til undsætning.

På fjendens side arbejdedes der samtidig på anlæg af batterier fra Ballegaard

til over for Sønderborg, og da vore gamle brohoveder spærrede for en del af batteriernes ild mod byen, blev de delvis sprængt den 4. maj.

Den 11. modtog kommandoen meddelelse om våbenhvilen fra den 12. maj. Lidt før midnat ankom en fjendtlig parlamentær for at bringe urene i overenstemmmelse; man vedtog, at kl. var 12 midnat, og straks efter hørtes signalerne langs begge sider af sundet. Våbenhvilen var indtrådt.

DE SØMILITÆRE BEGIVENHEDER.

Medens begivenhederne i den østlige del af Østersøen er færdigbehandlet på side 365, skal begivenhederne i Østersøens vestlige del og i Nordsøen samt forsvaret af Vesterhavsøerne behandles nedenfor.

Eskadren i Østersøens vestlige del.

Under kampen om Dybbølstillingen havde »Rolf Krake« som hovedopgave haft ved sin ild at støtte og sikre Dybbølstillingens venstre fløj. Efter Dybbøls fald blev den – som man fra marinens side gennem længere tid havde ønsket det – stationeret ved Arnkilsøre, hvorfra den var i stand til at gribe ind såvel i Alssund som i Als Fjord. Truslen imod sydvestkysten af Als så man i denne forbindelse bort fra, da skibet ikke kunne passere det smalle Alssund på grund af de stærke preussiske batterier på Sundevedsiden; denne trussel blev imødegået ved at stationere andre flådeenheder her.

Da »Esbern Snare« derved frigjordes fra Arnkilsøre kom den til Stegsvig i den nordlige del af Als Fjord (plan 45), jfr. side 425, note 1.

I anledning af eskadrechefens mistrøstige syn på forsvaret af Als, således som det havde fået udtryk i hans skrivelse af 15. april (side 361), havde Marineministeriet den 18. april telegrafisk beklaget ikke at have flere panserskibe, der egnede sig til øens forsvar, og samtidig anmodet Muxoll om at stræbe efter at styrke moralen og udbrede tillid hos sine undergivne; i en skrivelse af samme dato uddybede ministeren nærmere sit syn på sagen, idet han efter at have tilrådet Muxoll, sålænge kanonchalupperne ikke kunne være til nogen nytte, da at holde dem inde på Augustenborg Fjord i læ for beskydning, således at de senere kunne bidrage til øens forsvar, erklærede sig uenig med eskadrechefen i hans pessimisme og ejheller kunne anerkende, at eskadren kun havde de to nævnte alternativer »enten ødelæggelse, uden at derved opnaaes noget, eller hvis Fjenden på en eller anden Maade trænger over paa Als, maa søge om muligt at bjerge sig ud uden at have været i Stand til at udrette andet end demonstrere, hvilket ligger nær ved Prostitution«.

Ministeren endte med at indskærpe, at *eskadrens skibe ikke måtte holdes tilbage, selv hvor der var stor fare for deres ødelæggelse, og at der ved et fjendtligt overgangsforsøg ikke burde være tale om at bjerge sig ud, selv om skibene derved skulle gå tabt.*

Den 20. april pålagde eskadrechefen den kommanderende officer i Als Fjord at sørge for, at de ham underlagte skibe i givet fald handlede i Overensstemmelse med ordlyden i denne ministerielle skrivelse. Samtidig skrev han til ministeriet og beklagede meget, at de af ham brugte udtryk var blevet misforstået, og han bad om nærmere at måtte præcisere sin mening, som var, »at Skibene skulde og maatte gjøre deres Yderste for at forhindre Fjenden i en Overgang til Als, men at de under et saadant Forsøg i nogle faa Øieblikke vilde blive ødelagte og gjorte ubrugelige af Fjendens mange og kraftige Batterier, og derefter ikke vilde kunne udrette noget, samt at der først kunde være Tale om at bjerge sig ud, naar de enten vare bragte i en ukampdygtig Tilstand, eller Fjenden var bleven Herre over Als«.

Ikke desto mindre sendte eskadrechefen få dage senere (den 22.) til Marineministeriet en ny skrivelse, som synes at vise, at marineministeren *ikke havde misforstået* ham, idet det deri hed:

»Efter at være kommet paa det Stadium, hvor det gjælder at forsvare Øen Als for fjendtlig Invasion, og hvor der til dette Formaal med Ret gjøres Fordring paa Marinens Understøttelse, vover jeg ikke ligeoverfor de overmægtige Angrebsmidler, Fjenden stiller op imod vort Forsvar egenmægtigt at paatage mig Ansvaret for Skibenes Anvendelse til at forhindre Fjendens Overgang paa de Steder, hvor der er Sandsynlighed for og Efterretninger om, at han vil forsøge den, nemlig Sønderborg, Alssund og over Als Fjord, naar der er al Sandsynlighed for, at de vil blive ødelagt; jeg maa derfor underdanigst andrage om Ministeriets Bestemmelser, idet jeg skal tillade mig at fremstille Forholdene, som de ere, og mine Anskuelser.

I Als Fjord ville Krigsskibene, trods de mange Batterier der ere anlagte paa den fjendtlige Side, formeentlig kunne forhindre ethvert Forsøg paa Overgang, derimod vil dette ikke være Tilfældet i Als Sund og ved Sønderborg. De to Skibe, som nærmest kunne komme i Betragtning til dette Formaal, ere Pandserbatteriet Rolf Krake og Pandserskonnerten Esbern Snare, men ved Sønderborg ville disse Skibe ikke, og jeg antager intet Skib, kunne opholde sig og maneuvrere under et fjendtligt Angreb. I Als Sund har Lodsen og Skibets Chef erklæret det for en absolut Umulighed at kunne navigere Batteriet Rolf Krake, hvor Farvandet ikke er mere end 400 – 500 Alen bredt og under en Artillerikamp, der vil indhylle Alt i Røg, med et Skib, der ikke styrer let, og hvorfra tilmed Synskredsen er meget begrændset paa Grund af Skibets Lokaliteter – og denne Erklæring maa jeg ganske tiltræde med Tilføiende, at dersom Overgangsforsøget sker i Mørke, vil Batteriet, saa meget mindre kunne passere Sundet. Der er altsaa kun Esbern Snare tilbage, men dette Skib vil, førend det naaer til det Sted, hvor Overgangen maatte forsøges rimeligvis være gjort utjenstdygtigt, om ikke skudt isænk af Batteriet paa Snogbækhage og tre andre Batterier, der allerede ere anlagte paa og nærved

Kysten, foruden flere, der sandsynligvis ville blive anlagte, og skulde den end være saa usandsynlig heldig at naae flydende til Overgangsstedet, vil dens Angrebskraft formentlig være svækket, og der vil ikke opnås andet ved Tabet af et Skib og Størstedelen af dets Besætning, end at Fjenden i en kort Tid vil blive standset i et Foretagende, som han derefter uhindret vil fortsætte med fornyet Kraft; thi vende tilbage og forny Angrebet vil Esbern Snare ganske vist ikke kunne.

Jeg maa bede Ministeriet tilgive, om jeg skulde have udtalt mig for ligefremt i denne sag, men jeg vover ikke at paatage mig det Ansvar at kommandere et Skib til en Tjeneste, hvor Ødelæggelsen af Skib og Besætning staar mig klart for Øie, naar Formaalet for en saadan Opofrelse ikke kan opnaaes.

Erfaringen har allerede i mangfoldige Tilfælde viist, at Skibe ikke kunne bestaa mod Landbatterier og endnu mindre, naar disse ere besatte med riflet Skyts, hvis Akkuratesse og hurtige Skydning indtil nu har været ukjendt«.

På dette brev kom intet svar, men samme dag (23. april), general Steinmann overtog kommandoen på Als, holdtes en konference imellem ham og eskadrechefen, og her udtalte denne, at intet af krigsskibene ville kunne løbe ind i den snævre del af Alssund, og at den hjælp, der kunne ventes af marinen ville indskrænke sig til, at skibene ville søge at genere fjendens foretagender i den nordlige del af sundet ved beskydning fra Augustenborg Fjord, hvilket Steinmann gjorde Overkommandoen bekendt med.

Overkommandoen kunne ikke bringe denne udtalelse i overenstemmelse hverken med resultatet af tidligere drøftelser Overkommandoen og eskadrechefen imellem eller med Marineministeriets skrivelse af 21. februar (se side 283), ifølge hvilken Marineministeriet bifaldt, at eskadren under et eventuelt fjendtligt forsøg på at gå over til Als lod et skib løbe ind i Alssund for at ødelægge de fjendtlige broer eller både »selv med Risiko af Skibets Opoffrelse«.

Overkommandoen og eskadrechefen brevvekslede herom, og denne hævdede herunder – hvad næppe kan afvises – at de tidligere aftaler svarede til andre forudsætninger end de nu gældende, nemlig at preusserne dengang i Sundeved kun rådede over feltartilleri, og at vi på Als havde fæstningsskyts i faste værker, medens preusserne sidenhen havde fået talrigt belejringsartilleri i Sundeved, og en stor del af vore værker på Als var nedkæmpede. Eskadrechefen fastholdt derfor, at intet af de af hans skibe, der kunne manøvrere i det snævre Alssund, var stærkt nok til at modstå de mange fjendtlige batterier, og at den hjælp marinen kunne yde, indskrænkede sig til, at »Rolf Krake« efter bedste evne ville søge at genere fjenden i Alssund, så langt dens skyts kunne række fra Arnkilsøre. At Overkommandoen ikke bragte sagen videre til marineministeriet må rimeligvis skyldes, at Muxolls brev endte således:

»Marineministeriet har jeg underrettet om mine anskuelser om Skibenes Evne til at understøtte Armeen og min fattede Plan om Skibenes Stationering

og Anvendelse til dette Formaal, og derpaa har jeg haft den Tilfredsstillelse at modtage Ministeriets Tilkjendegivelse, at det fuldkomment bifalder min Plan for Skibenes Anvendelse og Stationering«.

Denne erklæring gav – ved fortielse om det, det drejede sig om – en urigtig fremstilling. Vel havde marineministeren intet fundet at indvende mod de enkelte skibes stationering og fordelingen af opgaverne, men når Muxoll undlod at gengive ministerens syn på hvorledes deres – og især »Rolf Krakes« – Optræden under kamp burde være, gav han det herved udseende af – hvad ikke var tilfældet – at Lütken på dette punkt have ændret sin opfattelse, som den fremgik af skrivelsen af 21. februar (side 283) og telegrammet af 18. april (side 385).

Eskadrechefen instruerede den kommanderende officer i Als Fjord samt chefen for »Rolf Krake« om, hvorledes de i store træk skulle forholde sig, hvis tropperne på grund af fjendtlig besættelse af øen måtte forlade denne. Han fremhævede her, at krigsskibene i så tilfælde måske kunne hindre fjendens fremrykning forskellige steder, og forventede, »at de vilde gjøre deres Yderste til dette Formaals Opnaaelse«; endvidere pålagde han skibscheferne »at handle efter Konduite og først forlade Stationen, naar De er overbevist om ikke længere at kunne understøtte vor Armee, og derefter begive Dem til Rendez-vous Pladsen«.

Den 6. maj, altså kort før våbenhvilen (se side 409), nærede man frygt for en fjendtlig landgang på Als, hvorfor eskadrechefen udstedte en dagsbefaling til skibscheferne:

» De i Als Fjord, Augustenborg Fjord og paa Sydsiden af Als stationerede Skibe paalægges at holde skarpt Udkig efter de for et fjendtligt Angreb bekjendtgjorte Signaler, da Vished nu haves for, at et saadant er forestaaende«

Der skete imidlertid ikke noget de følgende dage, og den 10. maj underrettede Marineministeriet eskadrechefen om, at en våbenhvile var afsluttet, og at fjendtlighederne fra denne dato skulle ophøre, ligesom blokaden hævedes fra samme dags morgen. Af eskadrens skibe skulle hjuldampskibet »Hekla« afgives til transporttjenesten, panserbatteriet »Rolf Krake«, panserskonnerten »Esbern Snare« samt kanonbådene »Marstrand« og »Krieger« afgå til København, og skruekorvetten »Dagmar«, der siden slutningen af april havde været underlagt Muxoll, til eskadren i Østersøens østlige del, mens resten af eskadren skulle samles i Høruphav, hvor der under våbenhvilen skulle afholdes øvelser og skibenes organisation fuldstændiggøres.

Nordsøeskadren.

Ved krigens udbrud var fregatten »Niels Juel«, der havde været under kommando siden midten af december 1863, det eneste skib, man havde til

rådighed til at løse opgaver i Nordsøen. Ved nytår gik chefen, orlogskaptajn O. H. Lütken, i land i København for at overtage posten som marineminister og afløstes af orlogskaptajn J. L. Gottlieb, og skibet afgik atter til stationen i Nordsøen.

Fregatten havde før krigsudbruddet være stationeret i Skagerrak for at observere de 3 mindre, preussiske krigsskibe, dampkanonbådene »Blitz« og »Basilisk« samt hjuldamperen »Adler«, som ved krigens udbrud mentes hjemkaldt fra et Middelhavstogt og ventedes at ville søge tysk havn. Den sidste efterretning, man havde om dem var, at de havde forladt Malta d. 28. decbr., men der gik rygter om, at de lå i norsk havn. Først den 5. februar fik man over London underretning om, at de preussiske skibe lå i Lissabon, hvorfor »Niels Juel« beordredes til den sydlige Nordsø og Kanalen for at finde dem.

Den hårde tjeneste i Nordsøen på denne årstid nødte skibet til – ved midten af marts – at søge ind til Christiansand i Norge for reparation. Det viste sig, at skaderne var ret omfattende, hvorfor skibet beordredes til København, hvor det kom i dok. Her måtte stråkølen fornyes og en del kobberplader udskiftes. Disse skader hidrørte fra den forrige chefs tid og burde ved kommandoskiftet havde været repareret, før skibet igen sendtes ud til den hårde og krævende tjeneste i vinter- og forårsmånederne i Nordsøen. Orlogskaptajn Gottlieb betegnede skibet som »slet udrustet for en Sommerexpedition i Fredstid, men uforsvarligt for en Vinterexpedition i Krigstid«. Ligeledes betegnede han mandskabets uddannelse som ringe – et forhold, han dog i løbet af de kommende måneder fik rettet, så skibet, da man nåede frem til kampen den 9. maj, var velorganiseret og besætningen fuldt uddannet.

Mens den ovenomtalte reparation stod på, sendtes korvetten »Dagmar« til Nordsøen for afløsning.

I slutningen af februar havde Marineministeriet besluttet sig til at udsende en eskadre på 3 skibe under kommando af orlogskaptajn E. Suenson til Nordsøen til imødegåelse af de forventede østrigske søstridskræfter. Til at danne denne eskadre havde man udset fregatten »Niels Juel« samt korvetterne »Hejmdal« og »Dagmar«, men endnu regnede man med, at det ville vare nogen tid, før østrigerne kunne nå herop.

Da man omkring midten af marts fik underretning om de første østrigske skibes ankomst til Gibraltar og den 18. til Lissabon, anså man tiden inde til dannelse af Nordsøeskadren, og den 29. marts hejste Suenson sin stander i »Niels Juel« og afgik efter ordre den 1. april med korvetten »Hejmdal«, der var hjemkaldt fra eskadren i Østersøens østlige del, til Nordsøen, hvor også »Dagmar« havde ordre til senere at underlægge sig hans kommando ved Helgoland.

Suensons sejlordre bestemte, at han skulle beskytte den danske handel i Nordsøen og Kanalen, opbringe skibe under hvilket som helst tysk flag og

så vidt muligt hindre, at fjendtlige krigsskibe passerede Kanalen og Nordsøen til vore farvande.

Der anvistes ham krydseplads mellem Elbmundingen og Isle of Wight (midt for Englands sydkyst) efter egen bestemmelse, og samtidigt oplyste man ham om, at den østrigske eskadre var ved Gibraltar og de tyske skibe ved Helder.

Kulforsyningen var ordnet med engelsk skib, og kulfyldningshavne i England anvist, ligesom en signalordning ved Vesterhavsøerne, hvis man ville anløbe Lister (løbet nord for Sild, se plan 42), ville oplyse, om øen Sild var dansk eller tysk besat.

Efter en stormfuld rejse nåede eskadren den 8. april om aftenen Christiansand, hvor man forinden havde antaget skibene for at være den østrigske eskadre. Efter at have kompletteret beholdningerne og fyldt kul afgik man den 9., og den 12. april stødte »Dagmar« til eskadren ved Helgoland. Korvetten havde, under sit ophold i Nordsøen, opbragt en del tyske skibe, men snart fandt tyskerne den udvej pro forma at sælge deres handelsskibe til russiske rederier, hvorefter de, som neutral ejendom, ikke kunne opbringes.

Den samlede danske eskadre krydsede siden midten af april i Nordsøen, og fik lejlighedsvis efterretning om den sig nærmende østrigske eskadre. Da man i slutningen af måneden savnede nærmere underretning om fjendens bevægelser, søgte man – efter afholdt krigsråd – til Christiansand, hvor man fik forbindelse med Marineministeriet og herfra fik de seneste oplysninger om fjenden. Da man mente, at flere østrigske skibe havde sluttet sig til de to fregatter »Schwarzenberg« og »Radetzky«, blev »Dagmar« afløst af fregatten »Jylland«, hvorefter eskadren 6. maj stod syd på.

Den 8. ved middagstid traf den ud for Røde Klev fyr på øen Sild nedennævnte engelske skruefregat »Aurora«, hvis chef oplyste, at han dagen forud ca. 50 sml. nordligere havde observeret 2 østrigske fregatter og 3 preussiske kanonbåde på østlig kurs.

Da der ikke var hejst signal på Røde Klev, og fyrskib og tønder ved Smaldyb var inddraget, antog man, at tyskerne havde besat Vesterhavsøerne. Den 9. kl. ca. 10 kom imidlertid kaptajnløjtnant Hammer ud og oplyste, at fyrskib og tønder var inddraget for ikke at vejlede den ventede østrigske eskadre. Det aftaltes med Hammer, at fyrskib og tønder skulle genudlægges, og at der skulle klargøres til at forsyne eskadren med kul, hvorefter eskadren stod sydvest imod Helgoland og observerede kort efter den fjendtlige eskadre i sydlig retning.

Ved krigens udbrud havde man i Østrig bestemt sig til at udruste en flådestyrke, der var ret betydelig, idet den skulle bestå af 3 divisioner à 5 skibe; den del af denne flåde, som har interesse i denne forbindelse, var de skibe, der var på togt i Middelhavet, nemlig fregatten »Schwarzenberg« under

kommando af linieskibskaptajn W. v. Tegetthoff, og fregatten »Radetzky, der senere underlagdes ham.

Tegetthoff beordredes til – som avantgarde for en større styrke – at afgå til Nordsøen, og den 4. april finder vi hans eskadre bestående af de 2 ovennævnte fregatter samt kanonbåden »Seehund« i Lissabon, hvorfra han afgik den 5. Den 8. var eskadren i Vigo[1], hvor den fyldte kul, og hvor man måtte efterlade »Seehund«, der dog senere sluttede sig til eskadren for til sidst, efter et havari, endelig at måtte efterlades i England. Den 15. april ankom eskadren til Brest, hvorfra Tegetthoff den 23. beordredes til at afgå til Texel[2] og der forene sig med de 3 tyske kanonbåde, og sammen med disse søge at bryde blokaden af Elben.

Den 24. ankom eskadren til Deal[3] for at fylde kul, og den 30. fortsattes til Texel, hvor foreningen med de tyske kanonbåde fandt sted den 1. maj.

På dette tidspunkt sendtes fra England en fregat – »Aurora« – til Nordsøen for at observere den østrigske eskadre, der den 3. maj afgik mod Cuxhaven (ved Elbens munding) uden at have kunnet opnå at få oplysninger om den danske eskadre i Nordsøen, og ankrede på Elben den 4. Da Tegetthoff fik oplyst, at den danske eskadre var ved Helgoland, stod han igen til søs, og den 9. om morgenen mødtes de 2 fjendtlige eskadrer ved Helgoland.

På dette tidspunkt var den østrigske hovedstyrke, bestående af:

dampskibet »Elisabeth«, flagskib
skruelinieskibet »Kaiser«
skruekorvetten »Friederich«
panserfregatten »Juan de Austria« og
skruekanonbåden »Wall«

nået frem til Brest.

Dette måtte veje meget tungt i Suensons overvejelser, thi nåede den østrigske hovedstyrke frem og forenede sig med Tegetthoff, før Suenson mødte denne, var overmagten så stor, at der for Suenson ikke var anden udvej end at søge de hjemlige farvande, før han blev afskåret fra Skagerrak. Suenson vidste, at hovedstyrken nærmede sig, men ikke, hvor den var; den afgik fra Brest den 12. maj og nåede Helder[4] den 16. maj.

---

1) By på Spaniens Atlanterhavskyst.

2) Den sydligste af de vestfrisiske (hollandske) øer.

3) By lidt nord for Dover.

4) By på det hollandske fastland, umiddelbart syd for Texel.

Styrkeforholdet mellem de 2 eskadrer var som følger:
Den danske Nordsøeskadre:

Kanoner (alle forladekanoner)

Kaliber i pd.	HK	riflede 18	12	glatl. 30	samlet antal	bredside-vægt (kg)	besætning
»Niels Juel«	300	12	–	30	42	–	422
»Jylland«	400	8	4	32	44	–	437
»Hejmdal«	260	2	–	14	16	–	164
tilsammen	960	22	4	76	102	1251	1023

Den østrigsk-preussiske eskadre:

Kaliber i pd.	HK	riflede 24 bagl.	24 forl.	68	glatløbede 60 forlade	30	samlet antal	bredside-vægt (kg)	besætning
»Schwarzenberg«	400	4	–	–	6	40	50	–	498
»Radetzky«	300	3	–	–	4	24	31	–	372
»Adler«	150	–	–	2	–	–	2	–	110
»Basilisk«	80	–	1	1	–	–	2	–	66
»Blitz«	80	–	1	1	–	–	2	–	66
tilsammen	1010	7	2	4	10	64	87	1504	1112

De 2 eskadrer var således næsten jævnbyrdige. Vel havde den danske en overvægt på 15 i kanontal og 3 gange så meget riflet skyts som østrigerne, men dette opvejedes på østrigs side dels i større kaliber, hvilket giver sig udtryk i bredside vægten, og dels deraf, at det danske riflede skyts stod opstillet i siderne, så det kun kunne anvendes til den ene side, mens det østrigske riflede skyts, foruden at være bagladeskyts, var opstillet som svingskyts og kunne anvendes til begge sider.

Kampen ved Helgoland den 9. maj.

Den 9. maj ved solopgang befandt den danske eskadre sig under sejl nordøst for Helgoland i kølvandslinie med kommandoskibet forrest på sydlig kurs, da man ved 10-tiden observerede modstanderen i sydlig retning.

Der blev straks givet ordre til at sætte dampen op, beslå sejlene, tage bramrær og læsejlspir til dæks og gøre skibet kampklart, hvorefter der skaffedes overalt.

Efter skafning blev der hejst signal til »klart skib«, og »Jylland« og »Hejmdal« løb op på bagbords side af den kommanderende. Suenson tiltalte de 3 skibes besætninger således: »Der har I Østrigerne, Folk! Nu møder vi

dem! Jeg stoler paa, at vi vil kæmpe som vore tapre Kammerater ved Dybbøl« hvilket besvaredes med tre hurraråb.[1]

Efter at have pålagt skibscheferne at holde godt sluttet linie, blev der hejst signal til »kølvandslinie, naturlig orden« – den kommanderende i spidsen –, og i tætsluttende formation stod eskadren syd på.

Den østrigsk-preussiske eskadre fik den 9. maj, efter at være kommet Elben ud, ved middagstid den danske styrke i sigte. Eskadren var under damp, og på alle toppe vajede det østrigske flag fra stængesalingerne. I »frontorden, omvendt orden« – den kommanderende på venstre fløj – stod skibene nord på.

Eskadrechefen talte til »Schwarzenberg«s besætning, og til de øvrige skibe blev der signaleret: »Vore Arméer har tilkæmpet sig Sejre, lad os gøre det samme«! Straks efter lød signalet »klart skib«, og der blev givet ordre til at danne »kølvandslinie, naturlig orden«, hvorefter eskadren stod nord på, de 2 fregatter i tætsluttet kølvandsorden, de 3 preussiske kanonbåde i læ af linien. Vinden var ostsydost, vindstyrke 2.

De to linier nærmede sig hinanden (se plan 41), og kl. ca. 1330 faldt det første skud fra »Schwarzenberg« på ca. 6000 alens afstand, og efterhånden deltog også de øvrige skibe i eskadren i skydningen, men foreløbig uden virkning; kort efter drejede østrigerne styrbord over, og det så ud til, at Tegetthoff ville søge at gå foran om den danske eskadre, men ved et drej bagbord over afværgede Suenson dette og beholdt den luv stilling. Omtrent ved dette tidspunkt, da modstanderne på modgående kurser var kommet hinanden nærmere, havde Suenson åbnet ilden, og eskadrerne passerede hinanden på 3000 alens afstand og under livlig skydning.

Umiddelbart efter passagen drejede Suenson styrbord over for at komme imellem østrigerne og de preussiske kanonbåde, der lå i læ af linien. For at hindre dette, forcerede kanonbådene frem, mens Tegetthoff kontramarcherede styrbord over; ved denne lejlighed blev de 2 østrigske skibe beskudt kraftigt langskibs forind. Efter drejet kom østrigerne, stadig med kanonbådene i læ af linien, til at løbe parallelt med den danske eskadre, der efterhånden drejede til sydvestlig kurs. Den løbende fægtning fortsattes på afstande omkring 1000 alen. Skydningen var kraftig og velrettet på begge sider, »Schwarzenberg« og »Jylland« blev mest medtaget. De preussiske kanonbåde holdt sig på så stor afstand, at deres ild var uden synderlig virkning.

Ca. kl. 1530 sprang en granat i bugen af »Schwarzenberg«s foremerssejl, som derved kom i brand. Da man ikke kunne nå ilden med vand til slukning, fordi sprøjteslangen var skudt over, bredte ilden sig hurtigt, til hele forrejsningen stod i flammer. For at hindre ilden i at brede sig agterefter, så Tegett-

1) Denne Suensons opmuntring til folkene gengives i forskellige versioner, hvoraf en, der siges meddelt af Suensons datter, lyder som følger: »Der har I dem, Gutter, nu skal de Fanden gale mig have Tæv!«

hoff sig kl. ca. 16 nødsaget til at holde af i nordvestlig retning mod Helgoland, hvorved han dels fik vinden agterind, og dels havde håbet at nå det neutrale territorium ved øen.

Skydningen vedligeholdtes kraftig fra dansk side, mens den sagtnede fra østrigerne; »Radetzky« søgte at komme imellem den danske eskadre og »Schwarzenberg« for at dække denne, men måtte senere følge efter den. Suenson gav ordre til at dreje 8 streger til styrbord for at forfølge fjenden, men under drejningen blev »Jylland«s styregrejer overskudt af en granat, og selv om de blev meget hurtigt repareret af en reserveløjtnant, tabte man dog så meget tid, at fjenden nåede ind på neutralt territorium, hvor den engelske fregat »Aurora« lå, og kampen var dermed endt.

Tabene var:

	døde			sårede		
	off.	underoff.	menige	off.	underoff.	menige
»Niels Juel«			3	1	3	18
»Jylland«		1	13		2	26
»Hejmdal«					1	1
ialt		1	16	1	6	45

	off.	underoff. + menige	off.	underoff. + menige
»Schwarzenberg«	1	31	4	65
»Radetzky«	1	4	1	23
ialt	2	35	5	88

De østrigske tab var således næsten dobbelt så store som de danske.

Da man i »Schwarzenberg« havde fået bugt med ilden, stod Tegetthoff kl. 2230 til søs med sin eskadre med slukkede lys og lanterner og nåede kl. 4 om morgenen Cuxhafen.

Efter kampen var den danske eskadre blevet liggende øst for Helgoland i en times tid for at observere fjenden og så her, at »Schwarzenberg«s brændende rejsning faldt ned, og da fjenden – meget forståeligt – ikke kom ud igen, afgik Suenson med sin eskadre til Smaldyb ved Vesterhavsøerne for at træffe aftale med kaptajnløjtnant Hammer om de dødes begravelse og de såredes ilandbringelse. Derefter holdt han med eskadren gående natten over uden for Smaldyb. Her modtog han kl. 3 om morgenen via Helgoland et telegram fra Marineministeriet med ordre til, i anledning af den forventede våbenhvile, at afgå til Norge. Denne ordre fulgte han og afgik den 10. kl. 9 til Christianssand, hvortil han ankom den 11.

I Christianssand begravedes de døde, de sårede bragtes i land, og besætningen modtoges med megen sympati. Begravelsen foregik også under stor deltagelse, og den 13. om aftenen afgik eskadren til København. Den 15. om

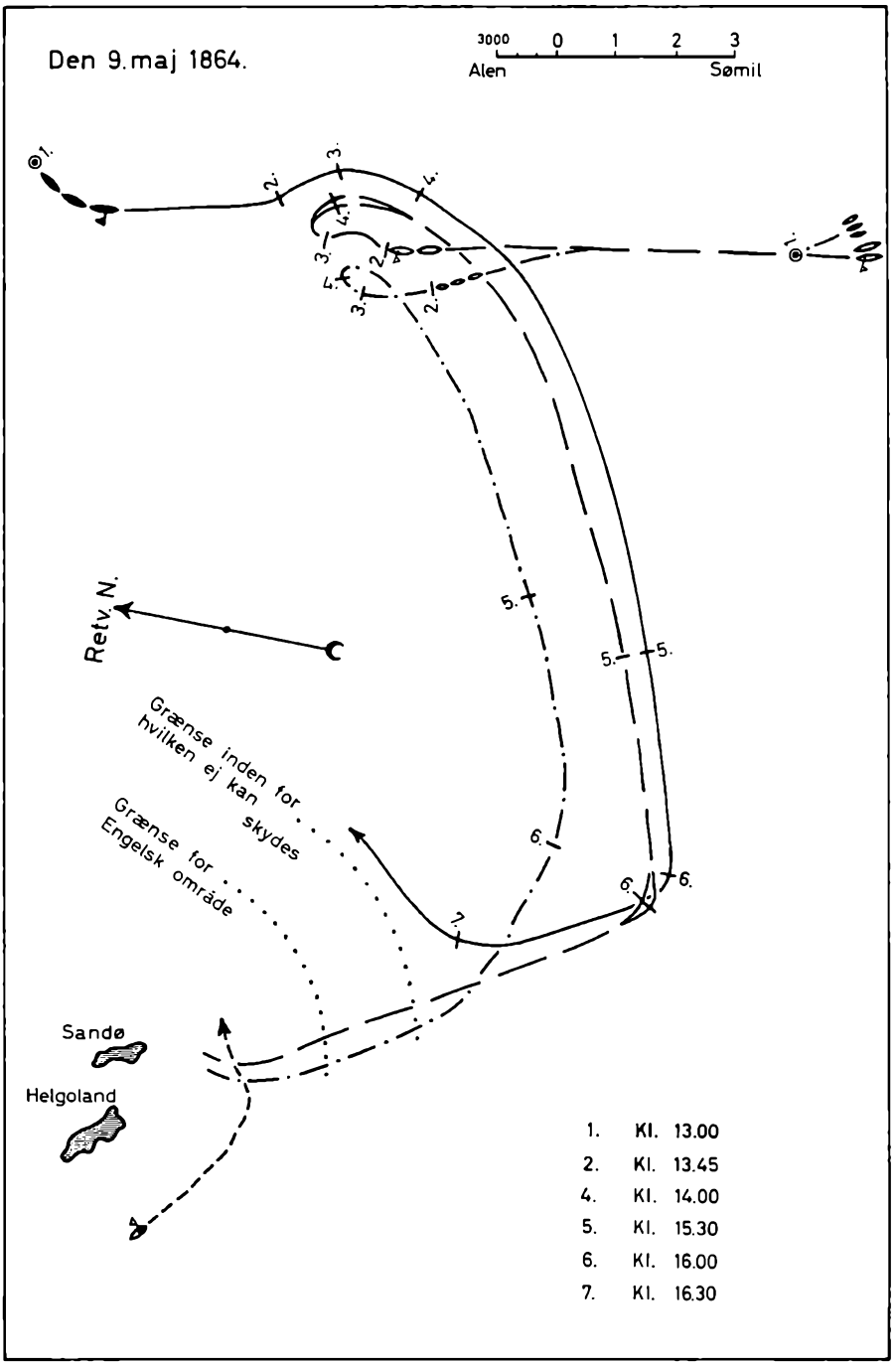
Den 9. maj 1864.
3000 0 1 2 3
Alen Sømil
Retv. N.
Grænse inden for hvilken ej kan skydes
Grænse for Engelsk område
Sandø
Helgoland
1. Kl. 13.00
2. Kl. 13.45
4. Kl. 14.00
5. Kl. 15.30
6. Kl. 16.00
7. Kl. 16.30

morgenen passeredes Kronborg, og ved middagstid ankredes på inderreden, hvor v. Dockums eskadre allerede lå. Kongen gik her – hilst af begge eskadrers besætninger – ombord i »Niels Juel« og dekorerede orlogskaptajn Suenson med Dannebrogsordenens Storkors, medens v. Dockums sejr den 17. marts ved Rügen blev forbigået i tavshed.

Få kampe, hvori vor flåde har deltaget, har haft så ringe politisk betydning for landet, og få er bleven fejret med så stor interesse og glæde i befolkningen, der i den forløbne del af krigen kun havde mødt skuffelser som f. eks. Danevirkestillingens rømning, Jyllands besættelse, Dybbøls erobring og Fredericias rømning. Her stod man endelig over for en sejr over en fjendtlig flåde, og sejren kom som et lysglimt i den mørkeste og mest håbløse tid.

Kritikken mod Suenson var dog fremme allerede samme år. Her skal f. eks. nævnes chefen for den engelske fregat »Aurora«, der overfor kaptajnløjtnant Hammer udtalte, at »de danske plukkede æblerne af træet, men de lod dem ligge ved træets fod«.

Den 4. august 1864 fremsatte repræsentanten for Odense amts 2. kreds, fhv. kaptajnløjtnant af Søetaten J. L. A. Roepstorff, i Folketinget en forespørgsel til marineministeren angående forskellige forhold i marinen. Punkt 7 heri var spørgsmålet om grunden til, at det fjendtlige skib, der ved fægtningen ved Helgoland den 9. maj d. å. var forskudt, kunne undslippe. Marineministeren, orlogskaptajn O. H. Lütken, besvarede dette spørgsmål med nogle ret intetsigende bemærkninger, hvormed man stillede sig tilfreds, og dermed var denne sag afsluttet; men spørgsmålet, hvorfor Suenson ikke søgte at genoptage kampen, har gennem de forløbne 100 år stadig beskæftiget kritikken.

En tidligere fremstilling af begivenhederne efter kampen (Lütken: »Søkrigsbegivenhederne 1864« og Schaffalitzsky de Muckadells »Haandbog i Nordens Søkrigshistorie«) er ikke holdbar. Begge skriver, at Suenson efter at have talt med Hammer (se side 394) atter stod over imod Helgoland og holdt gående der med øen i sigte; dette er ikke rigtigt. Eskadren holdt, efter skibsjournalernes opgivelser, gående tæt uden for Smaldyb, hvorfra man kunne se Helgolands høje fyr, men de nærmede sig ikke mere øen.

Suenson var chef for en eskadre, der skulle møde fjenden i Nordsøen og om muligt slå ham. Ifølge krigsartiklerne var det hans pligt at tilføje fjenden den størst mulige skade, om muligt erobre eller ødelægge hans skibe.

Østrigernes uforsigtighed ved at sende en for ringe styrke forud for hovedstyrken havde givet Suenson chancen, den greb han og kæmpede med bravur. Hvorfor forlod han da kamppladsen efter at have vundet sin taktiske sejr?

Trods ministerens telegrafiske ordre (der var afsendt fra København den 9. maj om formiddagen og altså længe før, man havde noget kendskab til kampen og dens heldige udfald) og i overensstemmelse med krigens love og flådens traditioner burde han have ventet, til fjenden formentlig inden våben-

stilstandens indtræden forlod øen, og derefter have angrebet for om muligt at ødelægge ham eller tvinge ham til at stryge flaget.

Vesterhavsøernes forsvar.

Ved krigens begyndelse rettede Overkommandoen henvendelse til Marineministeriet om forskellige forsvarsforanstaltninger ved Vesterhavsøerne (plan 42), men ministeren så sig ikke istand til at efterkomme hærens ønsker. Det var kun yderst ringe styrker, man kunne ofre til dette formål. Siden udrustningen i 1861 havde 8 kanonjoller været oplagt på Fanø, hvortil man i januar afsendte premierløjtnant P. J. C. Holbøll, der var næstkommanderende ved det vestlige krydstoldvæsen, for at overtage kommandoen over disse. Han fik tildelt 40 mand og byggede på øens nordside et batteri, hvori opstilledes 6 af de oplagte kanonjollers kanoner.

Men at der overhovedet kom et forsvar af Vesterhavsøerne i stand, skyldes en enkelt fædrelandskærlig mands ildhu.

Krydstold-, Fyr- og Vager-Inspektøren på Vestkysten, kaptajnløjtnant O. C. Hammer, meldte sig ved krigens udbrud til aktiv tjeneste ved marinen og ansattes som chef for Vesterhavsøernes forsvar med station på Før og med opgave at hindre en fjendtlig besættelse af Vesterhavsøerne, yde en eventuel dansk flådestyrke i Nordsøen hjælp med kul- og proviantforsyningen og yde hæren hjælp ved eventuelle begivenheder på vestkysten, men måtte iøvrigt ikke selv foretage sig noget på fastlandet; han måtte klare sig med, hvad han selv kunne skaffe. Efterhånden fik han dog en styrke på 140 søværnspligtige, 8 reserveløjtnanter og 10 Ejderlodser, og samtidig fik han anvisning på 2 små dampskibe »Hammer« og »Augusta«, der lå indefrosset i Husum (han fik kun sidstnævnte bjærget over til Vyk, på Før) samt nogle lods- og toldkrydsbåde. Holbøll med kanonjollerne på Fanø blev ham underlagt og forlagt til Sild.

På Sild og Før var befolkningens holdning truende, men det lykkedes Hammer at berolige gemytterne. Han fik iøvrigt bemyndigelse til om nødvendigt at erklære belejringstilstand.

Den 1. marts blev de første kanonjoller udrustet, og straks derefter afsendtes nogle af dem til afspærring imellem Sild, Før og fastlandet, og den 20. marts var alle kanonjollerne samt kutteren »Neptun« klar ved Sild.

Den 24. marts tilgik dampskibet »Limfjorden« og den 1. april et detachement infanteri på ca. 100 mand af 11. Regiment (mindre feltduelige).

Før våbenhvilen fandt der iøvrigt intet angreb sted på Vesterhavsøerne; angriberne havde vigtigere ting at røgte.

Under våbenhvilen var Hammer i København for at søge ministeriet om at få mere materiel og personel, men han fik intet. Trods ministeriets aner-

kendelse af hans initiativ og virke kunne man ikke yde ham støtte. Ved en konference udtalte ministerens adjudant: »Hvad kan det nytte, at Hammer får et dampskib, så vil han jo straks have et til og tror, at han dermed kan erobre Tyskland«. Han fik dog i begyndelsen af juli yderligere et par dampskibe samt 60 infanterister og noget artilleri til Fanø, hvor nu alt infanteri samledes, og kommandoen over den samlede styrke her overtoges af reserveløjtnant Petersen af marinen, idet Holbøll herefter udelukkende pålagdes hvervet som chef for den samlede flydende styrke.

Da våbenhvilen var endt, slukkedes fyrene på Sild, og sømærkerne blev inddraget. En forstærket østrigsk eskadre lå i Nordsøen ved Helgoland.

Selv om man herved kommer uden for den i almindelighed fulgte periodeinddeling, skal også for disse kampes vedkommende (jfr. s. 368) de fortsatte begivenheder efter våbenhvilens ophør berettes her.

Den første tid efter våbenhvilens udløb skete intet, men den 11. juli viste 2 fjendtlige fregatter sig uden for Smaldyb, og da »Limfjorden« stod ud imod dem, blev den beskudt.

Den 1. juli var den østrigske hovedflåde under kontreadmiral Wüllerstorff nemlig ankommet til Cuxhaven og havde her fået til opgave i samarbejde med Gablenz at bortjage Hammers styrker og besætte Vesterhavsøerne. På grund af dårligt vejr måtte flådens fremrykning dog udsættes til den 9. juli. På vestkysten af Slesvig mellem Højer og Dagebøl stod den til samarbejdet udpegede østrigske styrke under oberstløjtnant Schidlach, se note 1 på side 456.

Den 11. juli om morgenen havde fjentdlige flådestyrker nærmet sig Silds vestkyst og landsat styrker, der afslørede, at vi intet artilleri havde på denne ø, og da 5 fjendtlige fartøjer samme dags eftermiddag trængte ind i Listerdyb, og Hammer med sine svage styrker herefter ikke ville have nogen mulighed for at hindre fjendtlige landstyrker i at sætte over fra Ballum til Rømø og herfra til Sild, besluttede han at trække sig tilbage til Før og de grundede farvande deromkring for længst muligt at forsvare denne ø. Meningen med fremstødet gennem Listerdyb var da også at kunne understøtte Schidlachs styrker under en bådeovergang fra fastlandet til Sild eller Før.

Den 12. juli om morgenen forsøgte østrigske styrker at gøre landgang på Før; hovedstyrken kom fra Sydvesthjørnehavn og resten fra Dagebøl. Begge angrebene blev afslået, det førstnævnte af kanonjollerne »Aarøsund« og »Snoghøj«, der havde station ud for Dagebøl, det sidstnævnte af Holbøll, der stod ud fra Vyk med dampskibet »Augusta« og kanonjollerne »Ærø« og »Ekernsund«. Efter kampen sluttede de 2 førstnævnte kanonjoller sig til Holbølls styrke, og fjendtlige forsøg, der om aftenen påny gjordes på at komme over fra Dagebøl, kvaltes i fødslen ved, at Holbølls styrke med kanonild ødelagde en del af overgangsmateriellet.

Samme dag havde kanonjollerne »Fænø« og »Hørup« afslået et fjendtligt forsøg på fra Højer at sætte over til Sild.

Plan 42

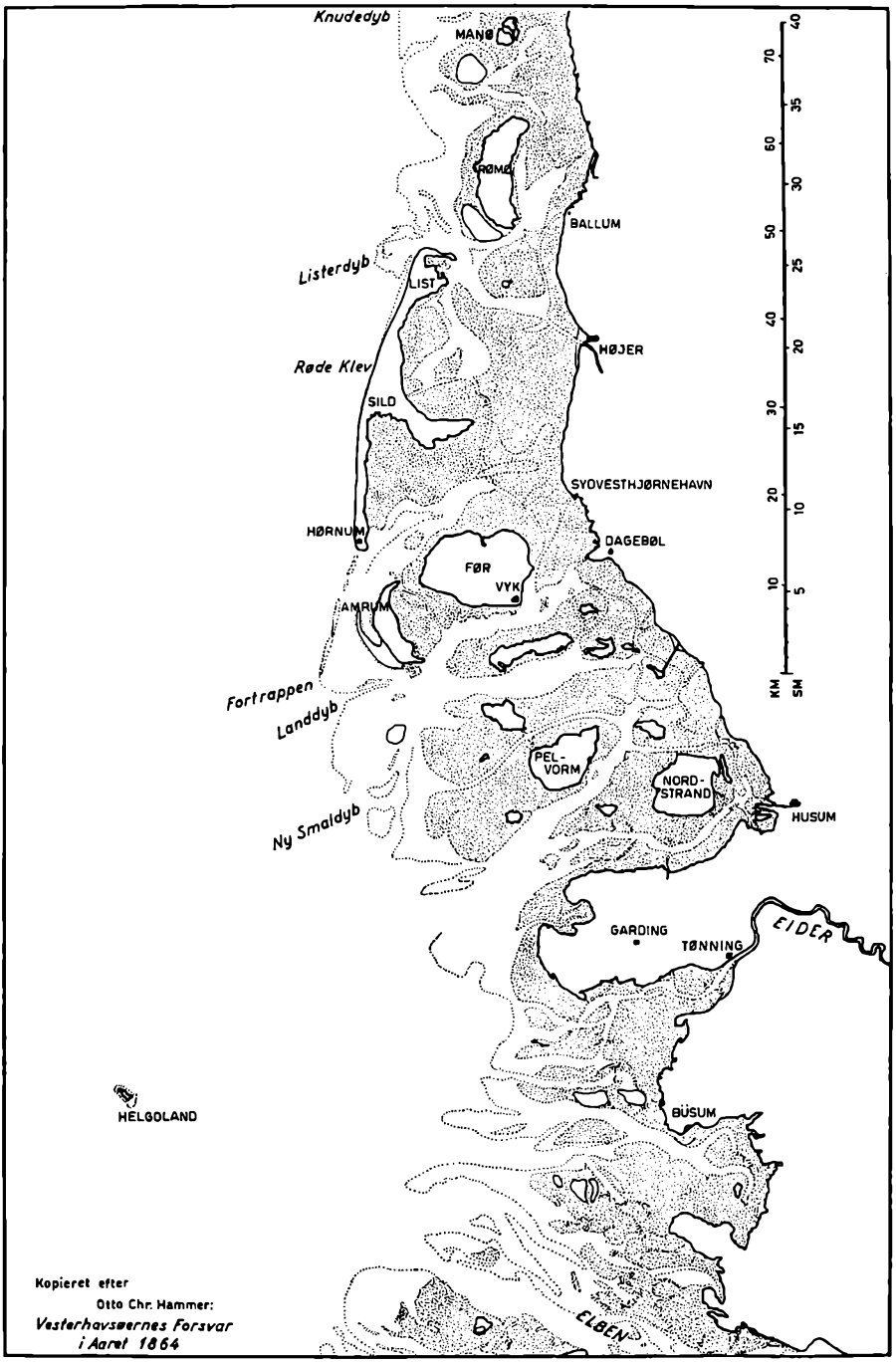
Knudedyb
MANØ
RØMØ
BALLUM
Listerdyb
LIST
HØJER
Røde Klev
SILD
SYDVESTHJØRNEHAVN
HØRNUM
DAGEBØL
FØR
VYK
AMRUM
Fortrappen
Landdyb
PEL-
VORM
NORD-
STRAND
HUSUM
Ny Smaldyb
GARDING
TØNNING
EIDER
HELGOLAND
BÜSUM
ELBEN
KM
SM
Kopieret efter
Otto Chr. Hammer:
Vesterhavsøernes Forsvar
i Aaret 1864

13. juli ankom et fartøj med parlamentærflag fra Dagebøl med en opfordring fra general Gablenz til overgivelse. Hammer afslog dette, men efter et krigsråd sendte han en parlamentær til generalen, hvor han tilbød at opgive Før og de sydlige stillinger imod fri affart med mandskab og transportskibe, jfr. nedenfor. Samme dag blev Sild besat af østrigere.

Da der til Hammer indløb melding om, at fjenden samlede tropper og både ved Hørnum (på sydenden af Sild), øjensynlig med en landgang på Før for øje foretog han ved daggry den 14. et overraskende angreb på øen, og det lykkedes ham at bortføre og ødelægge 21 både med tilbehør.

Den 15. juli modtog Hammer fra Gablenz afslag på sit forslag af 13. juli.

Den østrigske flåde havde imidlertid sidstnævnte dag måttet afgå til Cuxhaven for at fylde kul, idet den dog ved Vesterhavsøerne efterlod nogle kanonbåde samt et dampskib, og da Hammer den 17. om morgenen gennem en depeche fra den danske generalkonsul i Hamborg fik meddelelse om, at en våbenhvile var afsluttet, og kort tid efter så en fjendtlig styrke på 5 kanonbåde i Smaldyb med kurs mod Amrum, stod han selv med »Limfjorden« under parlamentærflag ud for under henvisning til den modtagne meddelelse at nedlægge protest mod fjendens indtrængen i vore farvande.

Den fjendtlige kommanderende, oberstløjtnant Schidlach, havde ikke hørt noget om våbenhvile, men erklærede sig indforstået med, at fjendtlighederne standsedes, indtil spørgsmålet var klarlagt; det var først sket den 18. om morgenen og kun som en meddelelse om, at den østrigske kommandant i Højer intet kendte til våbenhvile, hvorfor fjendtlighederne genoptoges. I det forløbne døgn, hvorunder de danske styrker naturligt havde følt sig dækket af den våbenhvile, som ganske vist ikke var formelt afsluttet, men som man dog faktisk var enedes om, var de østrigske styrker gået i land på Før, og Hammer protesterede, men forgæves. Det lykkedes ham dog at trække sig mod nord med sine skibe, om end under mange vanskeligheder, idet det på det pågældende tidspunkt var ebbe; en kanonjolle måtte tændes i brand, fordi den ikke var til at få af grunden. Han indtog derefter en stilling i farvandet nord for Før mellem Sild og det slesvigske fastland.

Den 19. modtog Hammer atter opfordring til at overgive sig, og efter et krigsråd ødelagde han krigsmateriel og krigsfartøjer og overgav sig som krigsfange til kanonbåden »Blitz«. Den 20. modtog han gennem den østrigske højstkommanderende en skrivelse fra den danske Overkommando, at våbenhvilen skulle indtræde samme dag kl. 12. Brevet var skrevet den 18. tidlig om morgenen – mellem kl. 3 og 4 – af oberst Kauffmann, og den tyske oberstlieutenant Stiehle havde lovet, at Hammer ufortøvet skulle få det. Det nåede altså først frem den 20., efter at Hammer havde overgivet sig. – Honi soit qui mal y pense.

Hermed var Vesterhavsøerne i fjendens besiddelse med undtagelse af Fanø, der var dansk besat.

Hammer blev som krigsfange ført til fæstningen Schweidnitz i Schlesien, hvorfra han vendte hjem ved fredsslutningen den 30. oktober. Ved hjemkomsten blev han dekoreret med kommandørkorset, og af venner på Vesterhavsøerne fik han overrakt en æressabel – en kopi af Tordenskjolds sabel, med inskription.

Den styrke, Hammer efterhånden var kommet til at råde over, var ved kapitulationens slutning:

Hjuldampskibet »Limfjorden«,
Sejlkutteren »Neptun«, hver armeret med 2 falkonetter, altså artilleristisk uarmerede, se side 108,
Dampskibet »Augusta«, uarmeret,
4 rokanonjoller, hver med 1 60 pds glatløbet kanon og en besætning af 2 underofficerer og 20 menige,
4 rokanonjoller, hver med 1 30 pds glatløbet kanon og samme besætning,
15 toldkrydsfartøjer, uarmerede og med 3–5 mands besætning,
6 24 pds glatløbede kanoner i batteri på Fanø med ialt 24 mands besætning,
Infanteridetachement på ialt 160 mand.

Af kampfartøjer fandtes således kun de 8 kanonjoller, hver med 1 kanon; deres bevægelighed var – navnlig når strøm eller vind var imod – naturligvis ringe, og de var ikke søgående. De 2 dampskibe og sejlkutteren tjente til kommandoskib, forbindelse og bugsering og toldkrydsfartøjerne som forpostskibe, men de var som kampfartøjer uden værdi.

Ved kapitulationen var det lykkedes forinden at brænde den ene og sænke de øvrige 7 kanonjoller, og af toldkrydsfartøjerne nåede 4 sammen med sejlkutteren »Neptun« til Fanø. De 2 dampskibe og 11 toldfartøjer (det ene nåede ikke at blive slæbt af grunden den 18. om morgenen) – men altså intet krigsskib – faldt i fjendens hænder.

Med sin ringe styrke, et ringe materiel og meget ringe støtte fra Overkommandoen og Marineministeriet[1], men med så meget større kampånd førte kaptajnløjtnant Hammer et energisk og vel ledet forsvar af Vesterhavsøerne, til trods for, at han det meste af tiden måtte være forberedt på angreb både fra land- og søsiden; kun den 9. maj var han dækket mod vest, men det var først da de fjendtlige søstrids- og landstridskræfter kunne arbejde sammen, at Hammer måtte give op. Det må endda tilføjes, at afgørende for Hammers beslutning om at kapitulere var, at han – ud fra Schidlachs udsagn om ukend-

1) I Hammers skrift »Vesterhavsøernes Forsvar i Aaret 1864« får man et levende indtryk af hans ihærdighed og af alle de fortrædeligheder, denne samme ihærdighed skaffede ham.

skab til nogen våbenstilstand – måtte gå ud fra, at telegrammet fra Hamborg herom var en limpind. Men det var *ikke* tilfældet; tværtimod var Schidlach allerede fra den 13. vidende om den forestående våbenstilstand[1], og han ville netop derfor søge at få øerne på tyske hænder forinden; såvel hans udtalelser til Hammer, hans forhaling af svaret til ham, indtil den østrigske flåde kunne komme tilbage fra Cuxhaven, og hans udnyttelse af den *faktiske* våbenhvile til at gennemføre en landgang på Før natten til den 18. og Hammers for sene modtagelse af budskabet fra Kauffmann berettiger derfor til at slutte, at der her var tale om et krigspuds, som den brave Hammer ikke havde regnet med. Hammer hævder selv, at havde han *vidst*, at våbenhvilen indtrådte den 20., havde han fortsat kampen og ville have haft gode muligheder for at holde ud til dette tidspunkt.

LONDONKONFERENCEN. VÅBENHVILEN 12. MAJ—25. JUNI.

Indledning.

Da det ikke var lykkedes at få afværget eller udsat Preussens og Østrigs indmarch hverken i Holsten eller Slesvig, forsøgte den engelske regering efter Danevirkes rømning ved henvendelse til de krigsførende og neutrale magter at få en konference i stand i London til fortsat forhandling, idet der til indledning skulle afsluttes en våbenstilstand på betingelse af, at de danske tropper skulle rømme det slesvigske fastland og indskrænke sig til at holde Als besat; da de tyske magter krævede også Als rømmet og endvidere, at de af den danske flåde beslaglagte tyske handelsskibe skulle tilbagegives, hvilke yderligere betingelser afvistes fra dansk side, blev der dog på dette tidspunkt intet ud af hverken konference eller våbenstilstand.

Samtidig havde den danske regering fremsat ønske om militær hjælp hos Sverige-Norge og med henvisning til Londonprotokollen (se side 51) og Londontraktaten (se side 61) også hos de 3 neutrale stormagter, England, Frankrig og Rusland, men overalt uden resultat. Sverige-Norge svarede den 12. februar at dets isolerede hjælp ikke ville forslå[2] og derfor være farlig for både tvillingriget og Danmark, og samme dag sendte det enslydende noter til de 3 stormagter om at intervenere, men alle 3 stormagter afslog dette.

I stedet indbød den engelske udenrigsminister den 24. februar pånyt til en konference i London (uden våbenstilstand). Den danske regering var betæn-

1) Tysk generalstabsværk II, side 727.

2) Medbestemmende var formentlig, at dels turde Sverige-Norge ikke blotte sig af hensyn til Rusland, der både var en latent trussel og på dette tidspunkt tillige Preussens ven, og dels var tvillingrigets land- og søstridskræfter utilstrækkelige, og den svenske hær var af lav kvalititet på grund af umoderne bevæbning og kort uddannelsestid.

kelig ved at tiltræde indbydelsen, når der ikke samtidig fastlagdes et forhandlingsgrundlag, svarede derfor henholdende, og Russel gav Danmark 14 dages frist, d. v. s. til den 9. marts, men forinden var der sket noget fra tysk side.

Den 6. marts var Preussen og Østrig endelig blevet enige om at iværksætte indrykningen i Jylland (jfr. side 220) og afsendte den følgende dag til de 4 neutrale magter noter, hvori de gav udtryk for, at Danmarks nølende holdning over for Englands konferenceforslag gjorde det nødvendigt for dem at udstrække deres militære virksomhed til Jylland, og at de for deres vedkommende var villige til at møde ved konferencebordet; ej heller ville de afvise en våbenstilstand på samme betingelser, som de tidligere havde fremsat, og at de allierede magter til gengæld ville rømme Nørrejylland.

Umiddelbart efter denne notes modtagelse gav Russell Danmark meddelelse om dens indhold og tilrådede, at lejligheden til at søge stridsspørgsmålene løst ikke blev forsømt, og på denne henvendelse svarede den danske regering den 18. marts, at den var villig til at deltage i en konference med aftalerne i 1851–52 (se side 58) som forhandlingsgrundlag, idet det var den påståede svigten af disse fra dansk side, der havde dannet det retslige grundlag for »eksekutionen«; da det nu just frembrydende forår gav udsigt til, at den danske blokade af de preussiske Østersøhavne ville blive meget effektiv og dermed et godt våben i kampen, kunne Danmark ikke tiltræde afslutning af nogen forlods våbenstilstand på det fra tysk side opstillede grundlag.

Herefter foreslog England den 21. marts konferencen åbnet den 12. april og indbød – efter Preussens af Frankrig støttede forslag – tillige Det tyske Forbund til at lade sig repræsentere; de tyske magter var dog ikke interesseret i at møde så tidligt, idet de gerne ville komme med betydelige og håndgribelige militære resultater, der tænktes naturligvis herved på Sundeved, og konferencens åbning blev da fastsat til den 20. april. På denne dag mødte alle undtagen de 5 tyske delegerede, og først den 25. april kunne forhandlingerne tage deres begyndelse.

I konferencen deltog de nedenfor nævnte.

For England:

Udenrigsminister Lord Russel samt Lord Clarendon, der havde været udenrigsminister 1853–58 og således ikke var ukendt med det dansk-tyske stridsspørgsmål; de var begge Danmark venligsindet.

For Frankrig:

Fyrst Latour d'Auvergne, Frankrigs gesandt i London, nylig tiltrådt.

For Rusland:

Baron Brunnow, Ruslands gesandt i London.

For Sverige-Norge:

Grev Wachtmeister, Sveriges gesandt i London; 1858–61 var han gesandt i København og vel orienteret i spørgsmålet.

For Danmark:

Udenrigsministeren, kammerherre Quaade, der havde været Danmarks gesandt i Berlin fra 1860, indtil han ved nytårstide indtrådte i ministeriet Monrad, gesandten i London, kammerherre T. Bille, og etatsråd A. F. Krieger, der havde været medlem af den grundlovgivende rigsforsamling (1848–49) og her øvet en betydelig indsats ved udarbejdelsen af udkastet til grundloven af 1849, og som i Rigsrådet var en af Novemberforfatningens fædre og som ordfører ved dennes forelæggelse havde en væsentlig andel i dens vedtagelse. Desværre herskede der en del uenighed i synspunkterne mellem de tre danske delegerede, og de brevvekslede ofte hver for sig med Monrad om konferencens problemer – til tider bag om ryggen på hinanden.

Quaade og Bille var fagdiplomater og i deres personlige opfattelse og vurdering naturligvis påvirkede af deres respektive erfaringer. Quaades virke som gesandt i Berlin de sidste 4 afgørende år før krigen havde bragt ham til den realistiske opfattelse, at striden måtte løses ved forhandling, d. v. s. kompromis, mens Bille, der som legationssekretær i London havde været med i forhandlingerne om Londontraktaten, ikke kunne frigøre sig for den tanke, at denne traktat måtte være det ufravigelige grundlag, at med andre ord helstaten måtte bevares, og han var ret optimistisk i så henseende.

Selv om begge disse to diplomater i kraft af deres stillinger var næsten selvskrevne medlemmer af den danske delegation og ved deres faglige forudsætninger vel egnede dertil, kunne dog ingen af dem personligt være naturlige talerør for de nationalliberale synspunkter og ønsker, og som garant i denne henseende var da Krieger udpeget som tredie medlem.

Krieger nærede en varm interesse for det slesvigske spørgsmål og var meget vidende derom, men han må derimod siges at have været mindre vel funderet i det militære og det diplomatiske; han – som de fleste andre i Danmark – overvurderede Danmarks militære styrke og stolede på, at når det kom til det yderste, måtte og ville England træde militært i brechen for os. Hans politik både i Rigsrådet ved behandlingen af Novemberforfatningen og på Londonkonferencen var derfor at lede begivenhederne ind i et spor, der måtte medføre en klar stillingtagen fra engelsk side. Medens der i det liberale ministerium Palmerston vel var enighed om diplomatisk støtte, men ikke om militær hjælp til Danmark, var der i parlamentet en stærk stemning for dette sidste både i en del af regeringspartiet og navnlig i den konservative opposition, og regeringen risikerede at blive styrtet, hvis Londonkonferencen endte med et for Damark ugunstigt resultat. Denne uenighed inden for det engelske parlament i forbindelse med den i det engelske folk rådende danskvenlighed, mente Krieger, kunne udnyttes, idet han regnede med, at et nyt engelsk ministerium ville yde os militær hjælp, selv om England skulle blive ene derom.

Troen på, at Danmark kunne slå sin lid til, at et ministerskifte i England ville klare alt, skulle vise sig uholdbar, men konseilspræsidenten Monrad var

kommet til den samme tro – og hans tro var blevet bestyrket ved samtaler med den engelske gesandt i København –, da der henimod Londonkonferencens slutning skulle tages stilling til, om Danmark skulle tiltræde forslaget om, at en voldgiftsmægling skulle afgøre spørgsmålet angående den linie, hvorefter Slesvig skulle deles, se nærmere på side 415 ff.

For Det tyske Forbund:

Sachsisk statsminister friherre v. Beust, der var brandenburger som Bismarck og af samme støbning omend ikke af samme format. I 1866 fulgte han sammen med sin konge den sachsiske hær, da den rykkede Østrig til undsætning. Efter krigen forblev han til sin død i Østrig, hvor han i tidens løb flere gange var minister og bestred andre høje hverv; i 1870, da han var Rigskansler og udenrigsminister, søgte han i et kronråd – men forgæves – at få Østrig ind i krigen på Frankrigs side for at genvinde huset Habsburgs førerstilling i Tyskland.

For Preussen:

Grev Albrecht Bernstorff, Preussens gesandt i London, der havde været preussisk udenrigsminister 1861–62, og geheimeråd Balan, tidligere preussisk gesandt i København, begge – sammen med ovennævnte v. Beust – vore værste modstandere på konferencen.

For Østrig:

Grev Apponyi, siden 1856 Østrigs gesandt i London, og geheimeråd i det østrigske udenrigsministerium Biegeleben, der var antipreussisk; begge var ret venligtsindede mod Danmark.

Londonkonferencens politiske grundlag.

Hver af de 8 magter (Det tyske Forbund heri medregnet), der mødtes ved konferencebordet den 25. april havde naturligvis på forhånd klargjort sig det grundlag, på hvilket forhandlingerne burde føres, og opfattelserne var indbyrdes stærkt afvigende, end ikke de tre tyske magter var enige.

Danmark havde i sit svar den 18. marts — ret ultimativt — meddelt sit syn på sagen, nemlig at aftalerne af 1851–52 måtte være udgangspunktet, og en instruktion af 9. april for de delegerede uddybede dette standpunkt. På grundlag af aftalerne burde man søge gennem forhandling at enes om en ny — det blev den fjerde — fællesforfatning. Heri forudså man også den mulighed, at de to tyske hertugdømmer udskiltes af den konstitutionelle forbindelse og kun knyttedes til monarkiet ved den fælles fyrste, altså ved en personalunion, og man så gerne en sådan løsning; et Slesvig-Holsten kunne dog under ingen omstændigheder godtages og ej heller en firdeling efter Gothadepechens mønster (se side 82).

Derimod kunne en *deling af Slesvig* mellem kongeriget og Holsten for-

handles. Tanken om og forslag til en sådan deling havde været fremme mange gange, bl. a. allerede i 1848 (se side 49), men var hidtil altid blevet afvist. Slesvig var for datidens danske Danmarks hjertebarn; da Henrik Pontoppidan i 1920 skrev: »Hil dig, vor moders øjesten«, tænkte han naturligvis på det hjemvendende Nordslesvig, men ordene kan møntes på *hele* Slesvig. Der var vel mennesker – og ikke blandt de ringeste –, der gik ind for en deling, men for langt de fleste danske var blot muligheden af en deling af denne landsdel en ulidelig tanke; derfor var det rigtigt, når der i instruktionen tales om et offer fra Danmarks side, og det pålagdes de delegerede udtrykkelig at nævne dette på konferencen. De delegerede måtte dog ikke selv fremsætte forslag herom, og fremsattes det fra anden side skulle de erklære, at det lå uden for instruktionen at tage standpunkt hertil, og derefter indhente instruktion hos regeringen.

I tilfælde af en deling var det ønskeligt, om grænsen kunne drages fra Sliminde, langs Slien, syd om Slesvig By, langs Danevirke, øst om Frederiksstad til Ejderen, men det tilføjedes, at viste dette sig umuligt, »vil man maaske være tilbøjelig til at gaa ind paa en Linie umiddelbart nord om Slesvig By og Husum«. Endelig skulle de delegerede fastholde, at Rendsborg ikke måtte blive forbundsfæstning, Kiel og Ekernførde ikke forbundshavne.

Af de *tyske magter* var *Forbundet* påvirket af de overalt i det tyske folk — i små som i større stater — rådende nationale følelser, stod derfor i et og alt bag slesvig-holstenernes politiske krav og anerkendte »Friederich der Achte« som arvtager af hertugdømmerne Slesvig og Holsten, jfr. side 87.

Preussen tog intet principielt forhåndsstandpunkt, og navnlig havde det aldeles ingen interesse for »aftalerne af 1851—52« så lidt som for traktater og deslige. Aftalerne havde haft deres betydning som politisk ambolt for sværdets smedning, men ifølge doktrinen, at krig annullerer alle traktater, var de intet værd længer. For Bismarck lå *åbent* foreløbig kun eet krigsmål fast, at hertugdømmerne skulle løsrives fra Danmark, arvefølgen havde derfor foreløbig ingen interesse, og »Friederich der Achte« skulle foreløbig holdes hen. For *sig selv* kendte Bismarck dog nok det *endelige* mål: hertugdømmerne eller så stor en del af dem som muligt, skulle inkorporeres i Preussen, navnlig for at muliggøre anlæg af en krigshavn i Østersøens vestlige ende i forbindelse med bygning af en Nordsø-Østersø-kanal.

Østrigs tanke var, at hertugdømmerne skulle forenes i et Slesvig-Holsten og forbindes med kongeriget ved en personalunion; hverken en augustenborgsk hertug eller – endnu mindre – en inkorporation i Preussen – har det sikkert tænkt sig muligheden af; men det kom til at tænke om og – eengang spændt for vognen – trække med den vej, Preussen ville.

Når vi vender os til *de neutrale magter,* var i *England* både regeringen, befolkningen og Parlamentet – derimod ikke hoffet, jfr. side 80 f. – Danmark venligt stemt, og begge de engelske delegerede både lovede og ydede os villig

hjælp *in any way but war*; Englands landmilitære styrke var nemlig kun ringe, og uden i samarbejde med en stor landmagt – og her kunne kun være tale om Frankrig, der var uvillig, jfr. side 414 – ville England derfor ikke blande sig i landmilitære operationer; derimod kaldte premierminister Palmerston i begyndelsen af maj, da den østrigske eskadre var sejlet ind i Nordsøen, grev Apponyi til sig og meddelte ham, at hvis en østrigsk flåde gik ind i Østersøen, og hvis i så fald en engelsk flåde ikke blev sendt efter, ville han (Palmerston) ikke kunne vedblive at være britisk premierminister; afsendtes derimod en britisk flåde, ville det sandsynligvis – omend til hans beklagelse – føre til krig, hvortil Apponyi svarede, at han ikke tvivlede om, at den engelske flåde i det tænkte tilfælde ville følge efter og de østrigske skibe blive ødelagt eller nødt til at forlade Østersøen, og han kunne ikke tænke sig, at Østrig ville udsætte sig for noget sådant.

Den engelske regerings politiske standpunkt var iøvrigt, at medens den havde opgivet at benytte »aftalerne af 1851–52« – hvilke jo strengt taget også var en sag alene mellem Danmark og de 2 tyske stormagter – ville den holde fast ved Londontraktaten af 8. maj 1852, ved hvilken alle de på konferencen repræsenterede magter (heri ikke medregnet Det tyske Forbund) havde forpligtet sig til, såfremt der ved Frederik VIIs død ingen mandlige descendenter fandtes i lige linie efter Frederik III, at anerkende Prins Christians »Successionsret til alle de Lande, som nu ere forenede under Hans Majestæt Kongen af Danmarks Scepter«, og »Principet for det danske Monarkis Integritet som permanent«. I marts-april havde udenrigsminister Russell i samtaler med den danske og nogle andre magters gesandter endvidere antydet en plan om *indenfor* monarkiet at gennemføre en administrativ deling af Slesvig ved en linie mellem Flensborg og Tønder, således at den sydlige del incorporeredes i Holsten.

Frankrig var ulden. For det første ytrede Napoleon III stor despekt for traktater og havde i november 1863 erklæret, at Wienertraktaten af 1815, hvorved Europas landegrænser efter Napoleonstiden blev ordnede, var ophævet, og i januar 1864, at Londontraktaten var et »afmægtigt værk«. Dernæst var både Napoleon III og hans ministre ret uvidende om, hvad den dansk-tyske strid egentlig drejede sig om, og navnlig så han ikke dens konsekvenser, og øjnede slet ikke den fare, som også Frankrig selv løb ved at hjælpe Preussen frem til førerstillingen i Tyskland. Og endelig havde Napoleon III i begyndelsen af 1864 begyndt hemmelige drøftelser med Bismarck, medens mange inden for de franske ledende politiske kredse ønskede at støtte Danmark mod den aggression, som det i sig selv lidet betydningsfulde spørgsmål om Holstens stilling inden for det danske monarki efterhånden mundede ud i. Derimod luftede Napoleon sin yndlingstanke ved at foreslå, at hertugdømmernes tilhør skulle afgøres ved en folkeafstemning.

Rusland var ikke Danmark venlig stemt. Det skyldtes dels selvherskerens

utilfredshed med, at Danmark trods hans gentagne råd i modsat retning stadig bevarede kongerigets frie grundlov, og at denne nu oven i købet havde smittet noget af på både fællesforfatningen af oktober 1855 og Novemberforfatningen af 1863, men navnlig skyldtes det, at Rusland gennem sin stærke nærmelse til Preussen var kommet til at se problemerne gennem preussiske briller, som når Gortschakov (russisk udenrigsminister 1856–80) for eksempel snerrende dadlede Danmark for, at det ikke sørgede for at få løst stridsspørgsmålene med de tyske lande. På den anden side var naturligvis det autokratiske Rusland modstander både af den vederstyggelighed, at sønnen af »oprørshertugen« af 1848 gjorde krav på en legitim herskers krone, og af Preussens anslag mod Londontraktaten ved at række hånden ud efter den danske konges hertugdømmer. Da det vigtigste for Rusland var, at hertugdømmerne – og navnlig Østersøhavnene Kiel og Ekernførde – forblev på danske og ikke kom på preussiske hænder, og da det viste sig umuligt at holde Preussen – og dermed Østrig – fast ved aftalerne af 1851–52, slog kejser Alexander II sig på tanken om en personalunion mellem kongeriget Danmark og et hertugdømme Slesvig-Holsten – Østrigs egentlige ønske og standpunkt; ved denne løsning, hvorved Danmark ville blive en halvtysk stat, ville man samtidig få manet den for Rusland ubehagelige drøm om et skandinavisk trillingrige i jorden.

Sverige-Norge endelig støttede i eet og alt Danmark diplomatisk, men mer kunne det, som vi har set, heller ikke blive til.

For eftertiden, der har fået begivenhederne på afstand, og som har fået kendskab til mere, end samtiden vidste, er det let at se, at konferencen ved sine deltageres vidt forskellige udgangspunkter måtte ende resultatløst – eller rettere ende der, hvor Otto v. Bismarck ville det, thi ham var det, der – også på Londonkonferencen – flyttede brikkerne.

Forhandlingerne på konferencen.

På konferencens 1. møde, den 25. april, blev til formand udpeget Russell, der derefter foreslog, at man for at skaffe ro til tilvejebringelse af en egentlig våbenstilstand straks foranledigede foreløbigt ophør af fjendtlighederne, men da de tyske repræsentanter for at indgå herpå krævede handelsblokaden hævet samtidig, hvad Danmark afviste, enedes man om for de respektive regeringer at forelægge forslag om, at der afsluttedes en våbenstilstand, men således at handelsblokaden heller ikke skulle hæves under denne; de tyske repræsentanter meddelte dog, at den sidste klausul næppe ville blive godtaget af deres regeringer.

Under 2. møde, den 4. maj, bekræftedes denne formodning, men i stedet

drøftede man andre muligheder. For Danmark var det bl. a. af hensyn til den nytte, man i den gunstige årstid kunne have af blokaden som våben, af betydning, at fjendtlighedernes indstilling ikke blev af for lang – og navnlig ikke af på forhånd ikke fastsat – varighed. I denne henseende skelnede man mellem en *våbenstilstand,* hvorved man forstod fjendtlighedernes ophør for længere og ubestemt tid, idet den kunne opsiges med en eller anden fastsat frist og *våbenhvile,* som kunne aftales for kortere og fastsat varighed; det var da en våbenhvile, man herefter stilede efter. Man nåede dog ej heller denne dag at komme til et resultat, men under det 3. møde, den 9. maj, lykkedes det – idet Danmark bøjede sig i blokadespørgsmålet – at blive enige om følgende overenskomst:

»Fra 12. Maj skal der være Vaabenhvile tillands og tilvands i en Maaned. Danmark hæver Blokaden.

Preussen og Østerrig forpligter sig til under Vaabenhvilen ikke at lægge Hindringer iveien for Handelen, Samfærdselen eller Administrationens regelmæssige Gang i de Dele af Jylland, der ere okkuperede af deres Tropper, ikke at udskrive Krigskontributioner, men derimod betale Alt, hvad der leveres de tydske Tropper, der blot forblive i deres nuværende strategiske Stillinger.

De krigsførende Parter ere enige om at beholde deres respektive militære Stillinger tillands og tilvands og ikke at forstærke dem under Vaabenhvilen.

Officiel Meddelelse herom vil blive givet de Kommanderende for den krigsførende Land- og Sømagt af deres respektive Regjeringer«.

Østrigs og Preussens befuldmægtigede lovede derhos at anbefale deres regeringer at frigive de i Jylland arresterede civile.

Havde det voldt vanskeligheder at blive enige om betingelserne for en våbenhvile, skulle det vise sig at blive endnu vanskeligere – ja, som vi skal se, umuligt – at tilvejebringe enighed om betingelserne for en fredsslutning.

Allerede på de 2 følgende møder, 4. møde (den 12. maj) og 5. møde (17. maj), viste drøftelserne, hvor langt parterne stod fra hinanden.

Mens Danmark mente, at det måtte dreje sig om at drøfte, på hvilken måde den forfatningsmæssige organisation af den danske helstat – på grundlag af aftalerne af 1851–52 – skulle udformes, erklærede grev Bernstorff på de tyske magters vegne, at drøftelserne måtte foregå fuldkommen fri for enhver begrænsning, som var en følge af forpligtelser, der måtte have bestået før krigen; der kunne ikke være tale om at bruge hverken »aftalerne af 1851–52« eller Londontraktaten som grundlag, thi krigen havde ophævet enhver forpligtelse mod traktater, hvilken opfattelse blev bestridt fra engelsk, russisk, svensk-norsk og naurligvis dansk side, den 12. maj uden større kraft, den 17. med noget større vægt. Sidstnævnte dag fremkom grev Bernstorff med krav om, at hertugdømmerne forenedes til eet, og at de fuldstændig udskiltes af

forbindelsen med kongeriget; om arvefølgen i hertugdømmerne kunne man senere tale, men i anledning af dette sidste erklærede v. Beust – frygtende, at Danmark skulle godtage Bernstorffs indlæg som forhandlingsgrundlag –, at der slet ikke kunne være tale om nogensomhelst form for forbindelse mellem hertugdømmerne og Danmark. Til gengæld afviste de danske delegerede fuldstændig hertugdømmernes forening, selv om man fra tysk side ville anerkende den danske konges arverettigheder, og der derved skulle blive tale om en personalunion.

Den blanke afvisning af den tyske antydning af muligheden for en personalunion mellem kongeriget og et Slesvig-Holsten er de danske delegerede blevet dadlet for med den begrundelse, at en personalunion ikke udelukkede, at en del af Slesvig – ved en deling – kunne blive bevaret for kongeriget, mens man ved afvisningen kastede alle forhandlingsbroer af og i virkeligheden gik Bismarcks ærinde, og at Quaade derfor i stedet burde enten være gået i realitetsdrøftelser eller have taget det tyske indlæg ad referendum til forelæggelse for den danske regering. Der kan vel sættes et spørgsmålstegn ved dette.

Som tidligere nævnt var Østrigs (og Ruslands) ønske en personalunion mellem kongerige og hertugdømmerne, mens Bismarck sigtede mod en fuldstændig udskillelse af hertugdømmerne med en senere preussisk anneksion for øje; men for at nå sit mål måtte Bismarck under forhandlingerne af hensyn til sin allierede lægge vejen over personalunionen og så håbe og arbejde på, at denne udvej skulle vise sig umulig. Og det var den. Den forudsatte jo nemlig det Slesvig-Holsten, som var *utænkeligt* ikke alene for den danske regering, men for det danske folk, og som vi havde udkæmpet en treårskrig for at undgå, og det var *ikke* personalunionen, men dette *Slesvig-Holsten,* den danske delegation – og denne gang i fuld enighed – sagde nej til, selv om der stilledes en personalunion i – højst usikker – udsigt.

Det er troligt, at Bernstorff og v. Beust under mødet den 17. maj har siddet som på nåle af ængstelse for, at de danske skulle give håndslag på det problematiske personalunionstilbud, og man kan naturligvis spørge, om ikke Quaade, der dog havde ført mange også personlige drøftelser med Bismarck, burde have gennemskuet spillet eller dog have fattet mistanke. Men Bismarck var ingen åben bog. Han bluffede både Frankrig og England. Hans politik, siden han i efteråret 1862 var blevet preussisk udenrigsminister og ministerpræsident, blev ført således, at de neutrale magter måtte få den tro, at han var venlig og forsonlig indstillet over for Danmark; denne opfattelse havde Quaade også fået på sin gesandtskabspost i Berlin, ja Bismarck blev ikke engang gennemskuet af det allierede Østrig eller af sine egne landsmænd, der larmede mod ham, fordi han svigtede stammefrænderne i Holsten. Er det da rimeligt at vente, at Quaade skulle indse, at det, Bismarck helst så, var at Danmark afslog Preussens forslag?

Hvad der var sket, hvis den danske regering havde sagt ja til tilbuddet af 17. maj, skal der ikke gisnes om, men 3 ting kan vel siges:
at det måtte frygtes, at bordet havde fanget, således at et Slesvig-Holsten under Det tyske Forbund var virkeliggjort,
at det er uvist, om personalunionen var blevet til noget, og
at var den kommet i stand, var Danmark blevet et *halvt* tysk land, og det er svært at se, hvorledes det skulle undgå at blive det *helt*.

Londontrakaten – det eneste statsretslige grundlag for monarkiets integritet – var ude af verden. Napoleon III havde afsagt dødsdommen i januar, den 12. maj havde Bernstorff givet den dødsstødet, og de protester, der på konferencen havde rejst sig mod ham, var uden virkning; Krieger skrev i et brev, at den »i Grunden blev begravet« denne dag, og samtidig med den forsvandt »aftalerne«. Fra denne dag var der ikke længer tale om nogen *retsstrid* men om en *magtkamp*.

I stedet var en deling af Slesvig kommet ind i billedet. Som vi ved, var der i regeringens instruktion til vore delegerede regnet med denne mulighed som en subsidiær løsning; da Russel i en samtale med Quaade den 11. maj forberedte ham på, at det kunne blive nødvendigt at gå uden om Londontraktaten, og meddelte ham, at Bernstorff havde antydet, at man kunne løse spørgsmålet enten ved hertugdømmernes forening og fuldstændige uafhængighed af Danmark, men med bevarelse af en personalunion, eller ved, at Slesvig deltes, og den sydlige del indføjedes i Holsten, den nordlige i kongeriget, bemærkede Quaade derfor, at der lå en tredie løsning imellem de 2 Bernstorffske, nemlig at det med den nordlige (inkorporerede) del af Slesvig udvidede kongerige forbandtes i personalunion med det udvidede Holsten, hvortil Russell svarede, at det netop var Englands løsning. Det var ikke en ønskeløsning, Quaade havde fremført, hans hjerte hang ved Londontraktaten, men delingen forekom ham den eneste gennemførlige løsning; også Krieger var for længst inde på samme løsning, men ikke Bille.

Straks efter mødet den 17. maj anmodede Quaade og Krieger den danske regering om fuldmagt til, når det forekom dem belejligt, at tiltræde et forslag om deling af Slesvig langs Slien-Danevirke, idet de tilføjede, at de ansåderes forbliven i London unyttig, medmindre fuldmagten blev givet. Et par dage efter frarådede Bille derimod at fravige Londontraktaten; en deling i forbindelse med fuldstændig adskillelse ville ikke skabe fred men øge striden, snart ville vi have en ny krig, og garantier troede han ikke på. Den tåleligste løsning var en deling med opretholdelse af personalunion mellem de 2 dele, altså Quaades »3. løsning«.

Begge de krigsførende parter samt England var således nu inde på at løse konflikten ved en deling af Slesvig, men 2 ting måtte afgøres: hvem der

skulle være regent i det udvidede Holsten, og hvor delingslinien skulle gå.

Da personalunionen efter Bismarcks ønske var faldet bort, var der i regentspørgsmålet efter preussisk opfattelse kun tale om 3 muligheder, nemlig hertugen af Augustenborg, storhertugen af Oldenborg, der også – som efterkommer af Adolf af Gottorp (se side 26 f.) – mente at have arvemuligheder, og den preussiske konge, Wilhelm I, der ganske vist ingen ret havde – men magten – dertil. Bismarck ville stadig helst holde dette spørgsmål flydende, og skønt der både i Preussen og i hertugdømmerne havde rejst sig røster, ja endog var samlet underskrifter på adresser for, at Wilhelm I tog styret i hertugdømmerne, fandt Bismarck det klogest, at der ventedes med – og taltes mindst muligt om denne løsning, og de tyske stormagter valgte da at holde på samme hest som Det tyske Forbund, nemlig Augustenborgeren, for Preussens vedkommende dog naturligvis ganske fiktivt.

I spørgsmålet om delingslinien var de 2 parter Danmark og Tyskland ikke enige.

På 6. møde, den 28. maj, fremlagde Apponyi på Preussens og Østrigs vegne forslag om, at hertugdømmerne helt og holdent udskiltes af det danske monarki, og derefter foreslog Russell, at Slesvig ved denne udskillelse deltes mellem Danmark og Holsten med delingslinie langs Slien-Danevirke til Frederiksstad, og at Det tyske Forbund ikke på det afståede område måtte »indrette eller opretholde Befæstninger eller anlægge befæstede Havne«, foruden nogle andre mindre væsentlige klausuler.

Det tyske forslag afvistes af Danmark, Rusland og Sverige-Norge, idet Brunnow tilføjede, at Londontraktaten stadig var gældende, og at han iøvrigt ikke kunne diskutere ordning af landsdele, som den danske konge ikke havde givet afkald på. England og Frankrig ytrede sig ikke.

Russells forslag støttedes af de neutrale magter, og Bernstorff erklærede, at de tyske magter godkendte delingsprincippet, at de også var villige til i Nordslesvig at give erstatning for Lauenburg (som Danmark ærlig og redelig havde tilbyttet sig i 1815 mod svensk Pommern, som det havde fået ved Wienerfreden til erstatning for Norge), men at delingslinien måtte lægges nordligere.

De danske delegerede kunne, da svar endnu ikke var indløbet fra regeringen i København, ikke udtale sig om Russells forslag, men ville formentlig være i stand dertil ved næste møde. I øvrigt bemærkede de, at Londontraktaten stadig var gældende.

Den danske regering havde haft vanskelighed med at komme til en afgørelse i spørgsmålet om deling af Slesvig; det var ikke alene uenigheden mellem de delegerede, der var årsagen hertil, men også at kongen var betænkelig ved sagen, navnlig »at man ved at gaa ind paa Forslaget let kunne komme ind paa en Glidebane, hvor man ej kunne standse, men blev drevet fra Indrømmelse til Indrømmelse«, men i statsrådet den 24. maj blev man enige om at

give den ønskede fuldmagt, dog under den forudsætning, at delingslinien Slien-Danevirke var *endelig*.

Inden konferencens næste møde havde de tyske delegerede den 31. maj en drøftelse med de neutrale, hvorunder Bernstorff afviste de militære klausuler i Russells forslag samt foreslog en delingslinie Åbenrå – Tønder, hvilket de neutrale stærkt protesterede imod, og Bernstorff tilbød da som yderste indrømmelse en linie nord om Flensborg – Tønder, og nærmere kunne man ikke komme hinanden. På et møde den næste dag med de danske delegerede anbefalede de neutrale, at der fra dansk side gaves et modforslag, hvad de danske dog afviste, »saa maatte man hellere fortsætte krigen«.

På 7. møde den 2. juni viste det sig meget hurtigt, at de krigsførende parter politisk nu var endt billedlig talt i skyttegravskrig, idet de begge havde bidt sig fast i hver sin »yderste indrømmelse«; for Danmarks vedkommende var det den Russellske linie Slien-Danevirke (de danske delegerede havde på et vist tidspunkt i overensstemmelse med et af kongen fremsat ønske holdt på linien Ekernførde-Slesvig-Frederiksstad) og for modparten linien Flensborg-Tønder (oprindeligt Åbenrå-Tønder).

Da man ikke kunne komme videre, og da der kun var 10 dage tilbage af den gældende våbenhvile, begyndte man at drøfte en forlængelse af denne. Danmark var villig hertil, men kun, hvis der var rimelig udsigt til at nå et resultat, og af så kort varighed som muligt, ikke over 14 dage, fordi man ikke ønskede at lade blokaden ligge død længere end nødvendigt i den for blokaden gunstige sommertid; dette opponerede de tyske delegerede stærkt imod, de ønskede 2 måneder, og herom samt om delingslinien stredes man på dette og de 2 næste møder, den 6. og 9. juni; sidstnævnte dag enedes man endelig om forlængelse af våbenhvilen i 14 dage, d. v. s. til udløbet af den 25. juni.

Forhandlingerne om en løsning, der kunne føre til fred, var øjensynlig gået i hårdknude, og for at skabe muligheder for drøftelser uden for konferencesalen blev datoen for næste møde udsat til 18. juni, og der skete en del i den første halvdel af juni.

I begyndelsen af juni opstod rygter om, at Rusland havde foreslået Danmark som helhed at indtræde i Det tyske Forbund. Den kim af sandhed, der lå til grund for rygterne var, at den østrigske ministerpræsident, grev Rechberg, flere gange over for den franske gesandt i Wien havde givet udtryk for ønsker i denne retning; Preussen afviste dog tanken, den gik jo helt på tværs af Bismarck planer, og heller ikke Rusland var glad for den. Der blev ikke rettet nogen diplomatisk henvendelse i sagen til Danmark, men var det sket, var planen sikkert blevet afvist både af konge og regering; da vor gesandt i Skt. Petersborg, baron O. v. Plessen henimod månedens midte i statsrådet gav en orientering om sagen, sagde kong Christian: »Jeg vil hverken

være Skandinav eller Tysker, jeg vil være uafhængig dansk Konge«. Sagen vakte dog naturligvis opstandelse ved Europas hoffer, og navnlig Frankrig blev stærkt opskræmt og lod sin gesandt i København rette en forespørgsel til Monrad, som både beroligende og advarende svarede, at planen meget rigtig var blevet meddelt af Plessen, men ikke efter anmodning af Gortschakov; om at realisere en sådan plan ville der aldrig blive tale, så længe han (Monrad) var minister. Kom det nationalliberale parti på grund af manglende hjælp udefra derimod til kort i bestræbelserne for at slutte en heldig fred, ville det parti, hvis sympatier drog det mod syd (med denne noget misvisende vending tænktes naturligvis på helstatspartiet), komme til magten, og der var da ingen tvivl om, »at den offentlige Mening med hele sin Styrke vilde udtale sig for, at Kongeriget fulgte Slesvig, hvor det gik hen, selv om det gik ad Helvede – det vil sige ad Det tyske Forbund – til«.

Sagen gav endvidere anledning til en fransk henvendelse i London, hvorved den glider over i en anden sammenhæng, nemlig spørgsmålet om *fransk-engelsk hjælp til Danmark.*

Den franske udenrigsminister bad nemlig den 6. juni fyrst Latour i London om at meddele lord Russell, at Frankrig var villig til at forene sine stridskræfter både tillands og tilvands med Englands, for at hindre planens virkeliggørelse. I samtalen med Latour udtalte Russell, at »Ruslands Plan« ville møde modstand hos England som i Frankrig, men en forening af Englands og Frankrigs stridskræfter for at hindre virkeliggørelsen af planen ville England kun gå med til på betingelse af, at de 2 stater samtidig blev enige om den »*Grænselinie, som skulde drages i Slesvig, og om, at Frankrig, når denne Linie først var accepteret af Danmark, vilde forene sine Kræfter med Englands for, om fornødent med Magt at tvinge Tyskland til at modtage den*«.

Russel formodede, at hvis vestmagterne på denne måde gav Danmark sikkerhed for, at »et rimeligt Offer fra dets Side ikke vilde animere Tyskland til at fremsætte nye Fordringer, vilde det måske vise den Resignation at acceptere en Grænse fra Kappel til Husum«, den samme linie som den franske udenrigsminister havde anbefalet over for den engelske gesandt i Paris. Dette »modkrav« blev køligt modtaget af Latour, og da magterne kort efter blev klar over, at rygterne var om ikke grundløse så dog farefrie, tabte Frankrig interessen for det militære samarbejde.

Plessens besøg i København havde haft en anden og vigtigere mission end at meddele den omtalte orientering, nemlig at give den danske regering et budskab fra den russiske udenrigsminister, fyrst Gortschakov; budskabet gik ud på følgende:

Den 27. maj havde Gortschakov over for Plessen beklaget den stilling, Danmark havde indtaget med hensyn til personalunionen (side 410), og i sin

indberetning herom havde Plessen udtalt, at efter hans opfattelse ville Rusland støtte Danmark, hvis det accepterede denne. Nogle dage senere havde Plessen meddelt, at Gortschakov var af den opfattelse, at hvis man fra dansk side satte sig i forbindelse med de ledende inden for de holstenske stænder, var det ikke udelukket, at man hos dem kunne finde tilslutning til monarkiets opretholdelse gennem en personalunion, og en udtalelse i denne retning fra de pågældende holstenere måtte kunne bruges til støtte for en tilbagevenden til en drøftelse af personalunionen. Foreløbig var nu Plessen fra Skt. Petersborg taget til Hamborg for der at afvente meddelelse om, hvorvidt man ønskede en drøftelse med ham i København. Ved sin ankomst til Hamborg forefandt han et brev fra udenrigsministeriets direktør P. Vedel, der bad ham komme til København og undervejs drøfte spørgsmålet fortroligt med sine 2 brødre Carl og Hugo i Holsten. Han ankom den 14. juni til København, men resultatet af hans samtaler var ikke lovende.

Broderen Carl havde været medlem af martsministeriet i 1848, men han var kort efter udtrådt, da han ikke var enig med de øvrige ministre med hensyn til affattelsen af svaret til den slesvig-holstenske deputation, og fra 1855 var han fører for den slesvig-holstenske opposition, præsident i den holstenske stænderforsamling og holstenernes ordfører i Rigsrådet (se side 66 f). Han, som de fleste ledende holstenere, havde foretrukket, frem for at blive en lille stat under Det tyske Forbund, da at bevare et Slesvig-Holsten i en eller anden forbindelse med kongeriget, men med stærk uafhængighed, og det var stadig hans ønske, men de fleste andre var sadlet om; det er forståeligt, at da Otto v. Plessen refererede dette, fandt den danske regering det udelukket påny at rejse spørgsmålet om den personalunion, der ved sin nære forbindelse med muligheden for et Slesvig-Holsten i forvejen var det danske folk så inderligt imod[1]).

For kongen var det en ny skuffelse. I spørgsmålet om personalunion havde han hele tiden været uenig med ministeriet. Kongen var helstatsmand, det var naturligt både som følge af hans historiske og personlige forudsætninger og navnlig, fordi Europas ønske om helstatens bevarelse var det, der havde kaldt ham på tronen. Han havde den 24. maj bøjet sig for Monrads mening, som uden tvivl også dækkede den almindelige mening i folket, ligesom han havde bøjet sig den 18. november for Hall, men det er forståeligt, at der ikke herskede noget tillidsfuldt endsige hjærteligt forhold mellem kongen og hans ministre, og nu bar Plessen med sit budskab ved til de ulmende emmer; det trak op til en ministerkrise der dog drev over. Ingen var villig til at overtage ansvaret ved et ministerskifte.

I London havde i tiden 9.–17. juni underhånds drøftelser været ført de

1) En fjerde broder, Wulff Henrik Bernhard, var i 20 år dansk gesandt i Stockholm og bevarede også efter 1864 (ligesom Otto) sin loyalitet og hengivenhed over for Danmark.

delegerede imellem, men uden at noget resultat forelå, da konferencen samledes til det 10. møde den 18. juni.

Mødet indlededes med, at det fra preussisk side foresloges, at hertugdømmet Slesvigs befolkning gennem en afstemning fik lejlighed til at ytre sig om deres tilhør; forbundets repræsentant tilsluttede sig, mens Englands, Ruslands, Sverig-Norges og Østrigs udtalte sig imod det, hvorefter det bortfaldt.

Quaade fik lejlighed til at bemærke, at den danske regering stadig forbeholdt sig, om fornødent, at vende tilbage til Londontraktaten som forhandlingsgrundlag, hvortil Bernstorff erklærede, at den preussiske regering betragtede sig som fuldkommen fri for alle forpligtelser, som kunne flyde fra denne traktat, hvilket Russell og Clarendon gjorde indsigelse imod, men naturligvis uden resultat.

Derefter udtalte Russell, at da man nu var kommet så langt, at der kun stod tilbage at fastlægge delingslinien inden for 2 grænser, »da de to krigsførende Parter med Glands have hævdet deres Vaabens Ære, og da Fjendtlighedernes Gjenoptagelse vilde fremkalde en ny Række af Ulykker, der vilde være smertelige for Menneskeheden og lidet værdige for vort Aarhundredes Civilisation, tro Storbritanniens Befuldmægtigede at opfylde en hellig Pligt ved at foreslaa de krigsførende Magter, det er Østerrig, Preussen og Danmark, at appellere til en venskabelig Magt, for at der kan blive fastsat[1] en Grændselinie, som hverken maatte gaa S. for den af Danmark eller N. for den af de tyske Befuldmægtigede betegnende Linie«.

De neutrale magter tiltrådte dette forslag om voldgift, v. Beust udtalte sig imod det, og de krigsførende magter ville forelægge det for deres regeringer.

På det 11. møde, den 22. juni, erklærede Bernstorff i Østrigs og Preussens navn, at de var rede til at modtage *mægling* af en neutral magt, som ikke var repræsenteret på konferencen, og på betingelse af, at deres forslag til våbenstilstand blev modtaget, men at de ikke forud kunne forpligte sig til at betragte sig som bundne deraf, da de ikke kunne modtage en voldgiftskendelse.

Derefter afgav Quaade en erklæring, der gik ud på, at den danske regering ikke kunne give sit samtykke til det foreslåede, og det væsentligste af begrundelsen var følgende:

»Den danske Regjering kan ikke indrømme, at Grændsespørgsmaalet særligt egner sig til at behandles paa en anden Maade end de andre Punkter, og det er den lige saa umuligt at erkjende, at der ikke skulde være en reel og principiel Forskjel, men kun en Forskjel af et lidt større eller mindre Landomraade mellem den ved Forslaget af 28. Maj tilsigtede Linie og den Linie, der eventuelt vilde blive Følgen af det Forslag, som er blevet stillet den 18. juni. Der er aabenbart en meget væsentlig Principforskjel mellem de to Forslag.

[1] Det vil altså sige en voldgiftskendelse.

Endskjønt det første opgiver den gamle Grændse mellem Danmark og Tyskland, tager det dog Hensyn til de strategiske og kommercielle Forhold, som ikke synes at burde tabes af Sigte, naar det drejer sig om at fastsætte en Stats Grændse; det anerkjender navnlig de moralske Betingelser, der ere væsentlig nødvendige for Bestyrelsen for de Landsdele, hvis Afstaaelse man ikke har fordret af Kongen af Danmark.

Men hvad Forslaget af 18. Juni angaar, har den danske Regjering forgæves deri søgt et virkeligt Princip. Den sydligste og den nordligste Del af Hertugdømmet Slesvig udskilles først af dette Land ved to Demarkationslinier, og hvor drages disse Linier?

Den Kjendsgjerning, at de danske Befuldmægtigede have tiltraadt Forslaget af 28. Maj i Udtryk, der næsten ere identiske med Forslagets egne Ord, medens de tydske Befuldmægtigede have foreslaaet en Demarkationslinie, der fjerner sig saa meget som muligt fra den engelske Linie, denne Kjendsgerning bliver nu vendt imod Danmark. Forslaget af 18. Juni tager den danske og den østerrigsk-preussiske Linie og overlader til en Voldgift at raade over hele Landet mellem de to valgte Linier, det vil sige, over den betydeligste Del af Hertugdømmet Slesvig, der i Aarhundreder har staaet under den danske Krone, uden at der er angivet noget Princip, hvorefter Voldgiftsmanden skulde lade sig lede«.

Lord Russell beklagede sig over de lidet imødekommende svar og da Bernstorff søgte at give det skin af, at de tyske magter ikke havde forkastet det engelske forslag, svarede Russell med at betegne »forslaget som sådant som forkastet af Danmark og ikke antaget af de allierede magter«. Hermed endte forhandlingerne.

Den 25. juni afholdtes det afsluttende (12.) møde, hvor der fremsattes nogle formelle afsluttende udtalelser, hvoraf kun skal omtales, at der i den af Apponyi på Preussens og Østrigs vegne afgivne erklæring meddeltes, at de 2 allierede magter herefter ikke ville stå på deres hidtidige standpunkter vedrørende hertugdømmernes fremtid, men at deres fremtidige mål i henhold til Karlsbaderaftalerne (pkt. 5 og 7) skulle være hertugdømmernes fuldstændige løsrivelse fra Danmark.

Den 22.–24. juni havde der nemlig fundet et møde sted i Karlsbad (i Bøhmen) mellem kejser Franz Josef og kong Wilhelm I, ledsagede af deres førsteministre, til drøftelse og fastlæggelse af de militære og politiske hovedmål, hvilke nedfældedes i nedenstående aftaler, der – naturligvis bortset fra indholdet af pkt. 5 – forblev fortrolige og altså ukendte for Danmark.

Karlsbaderaftalerne.

De to hoffer er enedes om:

1. Efter våbenstilstandens ophør at udstrække besættelsen til øen Als og Jylland på den anden side af Limfjorden.
2. For det tilfælde, at der til støtte for angrebet på disse 2 objekter foretages en demonstration mod Fyn i den hensigt at binde de derværende danske stridskræfter, ikke at lade denne demonstration føre til en landgang på øen.
3. At lade aftaler om operationer mod de danske øer være forbeholdt senere forhandlinger for derved mest muligt at lokalisere krigen.
4. At beholde Jylland som forhandlingsobjekt .
5. At betragte de konferencen med hensyn til Slesvigs deling givne tilbud som bortfaldne og ikke bindende for fremtidige forhandlinger og at lade denne beslutning offentliggøre.
6. Ved passende påvirkning af Det tyske Forbund at foranledige indført enhed i forvaltningen af Slesvig-Holsten og Lauenborg under ledelse af de allierede og at drage omsorg for, at de 2 sidstnævnte hertugdømmers hjælpekilder nyttiggøres for krigen på samme måde som Slesvigs.
7. Som mål for krigen at tilstræbe hertugdømmernes løsrivelse fra Danmark i størst mulig udstrækning.

Karlsbad, den 24. juni 1864

Grev Rechberg. v. Bismarck-Schönhausen.

Begivenhederne 26. juni - 30. oktober

DEN POLITISKE OG STRATEGISKE SITUATION VED VÅBENHVILENS UDLØB.

Londonkonferencen var endt resultatløst, politisk stod Danmark svagere end nogen sinde uden udsigt til hjælp fra nogen side og havde kun 2 muligheder, *enten* at opgive kampen *eller* at kæmpe alene, så længe vi havde kræfter tilbage, og regeringen – eller vel rettere dens eneste større personlighed, regeringschefen[1] – valgte den sidste, »naturligvis« kan man tilføje, når man erindrer sig, hvad han i januar ytrede over for en venligsindet magts repræsentant, at om vi blev drevet ud af Slesvig, ville vi fortsætte kampen i Jylland, og blev også det erobret, ville vi kæmpe på øerne, indtil selve København var i fjendens hånd.

Dybbøls fald havde både vakt sorg og bestyrtelse i hele befolkningen, og krigsministeren tabte helt hovedet. Som vi har set, lod han imod Overkommandoens protest Fredericia – det eneste faste holdepunkt, vi havde på den jyske halvø efter tabet af Dybbøl – rømme og i stedet en stor styrke samle nord for Limfjorden; få dage efter, at denne sidste ordre var gennemført, kom han dog på andre tanker og ville samle hovedparten af hæren på Fyn. Se nærmere herom på side 376 n. – 380.

Den 9. maj var man på Londonkonferencen (se side 409) blevet enige om at afslutte en våbenstilstand fra den 12. maj til den 11. juni, og i en krigsministeriel skrivelse af 11. maj blev dette meddelt Overkommandoen, samtidig med, at en række bestemmelser i denne anledning blev truffet; hovedpunkterne var følgende:

1. Ingen stilling måtte forstærkes under våbenhvilen.
2. Det var ministeriets hensigt at samle hærens hovedstyrke på Fyn.
3. Rømningen af Als skulle fortsættes, kun efterladende en svag besættelse.
4. Gardehusarregimentet, Livgarden til fods og Espingolbatteriet skulle afgå til København.
5. Det nørrejyske Armekorps skulle overføres til Fyn, begyndende med kavaleriet.

---

1) Ministeriet Monrad gik under navnet »Millionen« — en ener efterfulgt af 6 nuller.

6. Infanteriets forstærkningsmandskab af 1853, 54 og 55 skulle hjemsendes, og Overkommandoen, Ingeniørkorpset og Artilleriet fremsætte forslag til tilsvarende hjemsendelse af forstærkningsmandskab af henholdsvis kavaleriet, ingeniørerne og artilleriet.
7. Tallet af militærarbejdere skulle nedsættes til det mindst mulige.
8. Ikke påkrævede pladskommandantskaber skulle nedlægges.
9. Trænet skulle indskrænkes.

2 dage senere blev dog bestemmelsen i pkt. 5 stillet i bero indtil videre, da man var i tvivl om, hvorvidt den kunne siges at være i overensstemmelse med våbenstilstandsbetingelsernes passus om, at »de krigsførende Parter ere enige om at beholde deres respektive militære Stillinger«.

For flådens vedkommende blev Nordsøeskadren, v. Dockums eskadre og dele af Muxolls eskadre trukket tilbage til København og farvandene deromkring for eftersyn, reparationer og øvelser.

Kort efter våbenhvilens indtræden afgik Lundbye som krigsminister og afløstes den 18. maj af oberst Reich, og den 28. s. m. afgik major Ankjær fra sin hidtidige stilling i krigsministeriet som ministerens militære højre hånd og blev som sådan afløst af den hidtidige stabschef ved Nørrejyske Armekorps, kaptajn Thomsen, hvis post Ankjær overtog.

Det første betydende skridt Reich tog, var at han samme 28. maj i en skrivelse til Overkommandoen viste, at med de andre mænd i krigsministeriet var der også kommet andre tanker, idet han slog fast »det uomtvistlig rigtige Princip, at det er Armeens Overkommando, som udelukkende skal have den egentlige Kommando over den aktive Armee«, kun bad han sig underrettet om grundtrækkene i Overkommandoens operationsplaner.

Det var en anden opfattelse end den, der gav sig udtryk gennem forgængerens misforståede optræden som overfeltherre, og den nye krigsministers rigtige erkendelse af, hvor skellet gik mellem krigsministerens og overgeneralens ansvars- og virkeområde, kom igen til orde, da han den 25. juni sendte overgeneralen direktiver for krigsførelsen efter våbenhvilens udløb. Selve direktivet gengives nærmere på side 422, men det indlededes med, at det var »Ministeriets Hensigt at lade Overkommandoen i høiere Grad end under det tilbagelagte Afsnit af nærværende Krig have fri Dispositioner over de Kræfter, der ere afgivne eller ville kunne afgives til selve Krigsføringen«, og der er intet brud på dette princip, når det i slutningen af skrivelsen hedder: »Det er imidlertid netop paa Grund af den Overkommandoen saaledes givne, udstrakte Handlefrihed kun en naturlig Selvfølge, at Krigsministeriet ved hyppige Indberetninger om alt Væsentligt forventer sig holdt i stadig og fuldstændig Kundskab om samtlige Armeens Forhold, om alle paatænkte eller

trufne Dispositioner og om de forskjellige Krigsbegivenheder, som maatte forefalde«.

Krigsministerens skrivelse af 28. maj besvarer overgeneralen den 31. s. m., og hovedsynspunkterne heri er følgende:

Jyllands fastland har fjenden allerede besat indtil Limfjorden, og det vil intet væsentligt ændre, om han også besætter Vendsyssel, der ganske vist har betydning for hæren til dennes forsyning med slagtekvæg, og som man derfor bør fastholde, men kun med den strængt nødvendige styrke.

Als har ingen strategisk betydning, efter at Dybbøl er gået tabt; Overkommandoen er ikke blind for, at vor besættelse af øen vil binde en fjendtlig styrke i Sundeved, men denne styrke behøver kun at være ringe. Derimod har Als politisk betydning som en del af det Slesvig, hvorom kampen drejer sig, og også denne ø bør derfor fastholdes, men ligeledes kun med den strengt nødvendige styrke.

Derimod er det af den største betydning for os at fastholde *Fyn,* og da Overkommandoen er kendt med, at fjenden har syslet med planer om en overgang til Fyn, da fjenden endvidere er herre over den jyske kyst og med sit skyts kan beherske Lillebælt fra Strib til Fønsskovs Odde, og da flåden efter erfaringerne fra Als ikke tør regnes at kunne yde væsentlig hjælp, bør Fyn sikres både ved faste batterier og ved en tilstrækkelig troppestyrke. Selv om man ville se bort fra truslen om et tysk angreb på Fyn, vil en *stærk* dansk styrke på Fyn være rigtig, thi den vil binde en større del af de tyske tropper til imødegåelse af et eventuelt dansk fremstød over Lillebælt, hvilken del af de tyske tropper derfor hindres i at udbrede sig over Jylland. Endelig er Fyn det sted, hvorfra de påtænkte landgangsoperationer mod Jylland bedst kan udgå.

Med hensyn til *større danske landgangsforsøg tør* Overkommandoen ikke hengive sig til illusioner, navnlig fordi der – efter Fredericias rømning – savnes retrætepunkter; straks efter at Fredericia var rømmet, og før fjenden havde besat Mols, havde Overkommandoen planer om at besætte og befæste Helgenæs, men blev hindret deri ved ministeriel ordre om at forstærke styrken i Vendsyssel, og hvorvidt denne plan senere kan tages op igen, kan Overkommandoen ikke nu have nogen mening om. Derimod har Overkommandoen overvejet at føre krigen over i fjendens land ved at gøre landgang på Rygen, men hertil må flåden medvirke i større målestok, og hertil må man have ministeriets hjælp. Indtil videre må landgangsoperationer indskrænkes til foruroligelse af fjenden og opnåelse af mindre fordele, som omstændighederne måtte give udsigt til.

På grundlag af disse betragtninger tænkte Overkommandoen sig følgende *fordeling af tropperne.*

På Fyn

11 infanteriregimenter[1]
3 eskadroner
4 à 5 feltbatterier (2 à 3 4 pds riflede og 2 12 pds)[2]
1 ingeniørkompagni
brokompagniet
arbejdsbataljonen, alt formeret i 2 divisioner,
herudover landgangsbrigaden, bestående af
2 infanteriregimenter
1 eskadron
1 feltbatteri (4 pds riflet)
1 ingeniørkompagni
samt Aarøes strejfkorps, bestående af
1 kompagni frivillige
1 kavaleriafdeling på omkring 25 heste

På Als

6 infanteriregimenter
2 eskadroner
3 feltbatterier (2 4 pds riflede og 1 12 pds)
1 ingeniørkompagni
1 arbejdskompagni

Ved Limfjorden

3 infanteriregimenter
4 kavaleriregimenter
3 feltbatterier (2 24 pds riflede og 1 12 pds)
2 ingeniørkompagnier

Denne fordeling var i det væsentlige gennemført ved våbenhvilens afslutning.

Det ovf. på side 420 nævnte direktiv af 25. juni for krigens førelse efter våbenhvilens udløb samme nat angav hærens opgaver således:

» I. At hævde Besiddelsen:
1) først og fremmest af Fyen (eventuelt Sjælland),
2) dernæst af Als, og
3) endelig af den Nord for Limfjorden værende Del af Jylland,
dels direkte ved Forsvar paa selve de angrebne Steder, dels indirekte ved

---

1) Heraf 4 hver kun på 1 bataljon, altså ialt 18 bataljoner.

2) 5. og 13. Feltbatteri, oprindelig 12 pds og 24 pds granatkanoner (se side 101), var i maj omdannet til 4 pds riflede. 4. Feltbatteri, der havde mistet alle sine (12 pds riflede) på Dybbøl, fik i løbet af august ligeledes 4 pds riflede.

agressive Operationer, navnlig udførte med Bistand af Armeeens Transportflaade.

II. Ved de ovenomtalte agressive Operationer om gjørligt at tvinge Fjenden til at overlade os saa meget som muligt af det af ham besatte Land og til dersteds saa lidt som muligt at foretage Udskrivninger.

Men ligesom Maaden, hvorpaa de her fremsatte Opgaver løses, samt den deraf følgende Fordeling af samtlige den aktive Armees Kræfter til de enkelte Punkter fra nu af lægges helt i Overkommandoens Haand, saaledes vil det ogsaa være stillet Overkommandoen frit for, naar det ikke længer skjønnes muligt at hævde samtlige ovenfor angivne Dele af Landet, da ganske at evakuere det ene eller begge de under I. Punkt 2 og 3 nævnte Punkter. Skeer Evakuationen fra kun eet af disse Steder af Hensyn til Fare for Fyen (eventuelt Sjælland), ønskes dog helst Jyllands nordlige Del rømmet før Als, forsaavidt dette maatte være stemmende med de øvrige Krigsforetagender, der paa den Tid ere i Gang.

. . . . Forsaavidt den ovenfor antydede Eventualitet skulde indtræffe, at en eller begge de under I. Punkt 2 og 3 opførte Dele af Landet nødvendigvis maatte rømmes, ønsker Krigsministeriet sig om muligt derom betimeligt forud underrettet«.

På grundlag af dette direktiv besluttede Overkommandoen at nedskære Hegermanns styrke endnu mere, således at den under kommando af generalmajor Honnens kun kom til at omfatte 1. Kavaleribrigade, 1. Regiment, 1. Feltbatteri og 3. Ingeniørkompagni; da der på dette tidspunkt ikke var tilstrækkeligt transportmateriel til rådighed, udgaves dog foreløbig ingen ordre desangående, og da Krigsministeriet ønskede den jyske styrke mindsket yderligere til fordel for Fyn og Als, kom Overkommandoens endelige ordre, der blev udgivet den 28. juni, til at gå ud på, at nævnte styrke kun skulle bestå af 1. Regiment, 2. Dragonregiment, ½ 7. Feltbatteri og 3. Ingeniørkompagni; den således reducerede jyske styrke stilledes under kommando af 1. Regiments chef, oberstløjtnant Beck; hans ordre gik ud på at forsvare Limfjordsovergangene så vidt, at kommandoets retræte til Frederikshavn ikke farligt truedes, og at en fremrykning, når lejlighed bød sig »uden uforholdsmæssig Risiko«, ikke skulle tænkes ganske udelukket.

Den frigjorte styrke skulle indskibes i Frederikshavn i dagene 2.—4. juli, og 6. Dragonregiment derfra gå til København, resten til Fyn.

På Londonkonferencen havde Bismarck vundet en stor diplomatisk sejr, men et lille politisk nederlag havde han måttet tage med. Det allierede Østrig, som helst ville bevare skinnet af, at denne krig var en eksekution, der gjaldt hertugdømmerne, havde i februar i lang tid vægret sig ved at deltage i en fremrykning ind i kongeriget, hvorved fremrykningen over Kongeåen var blevet sinket i omtrent 1 måned; nu havde det taget afstand fra den preussiske

plan om at rykke over til Fyn, og preusserne måtte bøje sig og lade Karlsbaderaftalen (side 417) bestemme, at besættelsen kun skulle omfatte Jylland og Als.

Operationsplanen var herefter enkel, den gik ud på følgende:

I Korps, der stod i Sundeved, med korpsstabskvarter på Graasten, skulle erobre Als.

II Korps stod mellem Haderslev og Vejle (korpsstabskvarter i Kolding) og skulle holde øje med Fyn og ved passende foranstaltninger søge at bortlede opmærksomheden fra, hvad der foregik i Sundeved.

III Korps stod i Horsens – Skanderborg – Aarhus – Randers (her korpsstabskvarter) - Hobro og skulle erobre landet nord for Limfjorden.

Den allierede overkommado tog kvarter i Aabenraa.

ESKADREN I ØSTERSØENS VESTLIGSTE DEL.

Ved våbenhvilens udløb natten mellem den 25. og 26. juni var eskadrens enheder fordelt således, nævnt fra syd (plan 45 og 52):

Kanonbåden »Marstrand«	i farvandet ud for Neustadt (i Holsten) til blokering af denne havn.	
Linieskibet »Frederik VI«[1]	i farvandet syd for Kegenæs (Kikenæs) med særligt henblik på dækning af en evakuering af Als.	
Kanonbådene »Buhl« og »Thura« samt 2 kanonchalupper og 1 kanonjolle	i farvandet syd for Als til forsvar mod en landgang på Sydals.	
Panserbatteriet »Rolf Krake«[2]	i Augustenborg Fjord til forsvar mod overgang over nordlig del af Alssund.	
1 kanonchalup 1 kanonjolle[3]	i Sandvig	til forsvar mod overgang over Alsfjord.
Dampskibet »Hertha«, kanonbåden »Willemoes« og 2 kanonchalupper	i Stegsvig	
Kanonbåden »Krieger«	i farvandet mellem Assens og Bogø	til forsvar af Fyns Lillebæltskyst.
Dampskibet »Geiser«	i farvandet mellem Bogø og Fønsskov	

1) Af linieskibet afgaves løjtnant G. V. C. J. Bardenfleth med 8 2 pds kanoner samt betjeningsmandskab til to ved Draget (på Syd-Als) opførte batterier.

2) På grund af forskellige forhold (se side 439) kom »Rolf Krake« først den 27. juni til den angivne position.

3) Kanonjollen blev halet på land og gravet ind i kysten og dannede derved et landbatteri til skydning mod Ballegaard.

Panserskonnerten »Esbern Snare«[1], kanonbåden »Hauch« og 3 kanonchalupper	i farvandet om Fænø til forsvar af Fyns Lillebæltskyst.
Kanonbåden »Schrødersee«	i farvandet Æbelø-Baaring Vig til forsvar af Fyns nordkyst.

Ved Høruphav lå – foruden Muxolls flagskib, skrueskonnerten »Falken«, — en transportflåde bestående af 6 dampskibe, 4 jerntransportbåde og 4 transportpramme, der ved fjendtligt angreb skulle stå ud og gå til ankers ud for Kegnæs Drej[2], så tæt land som muligt, og gøre klar til at tage tropper om bord fra de indskibningsbroer, der var bygget her.

Af eskadrens skibe fik kun »Rolf Krake« sådan betydning ved forsvaret af Als, at dens hoveddata skal meddeles:

længde	i vandlinien	56.5 m
bredde		11,6 -
største dybtgående		3,5 -

Besætningen var 148 mand, se iøvrigt oversigten på side 112.

Skibet lå lavt på vandet, det havde kun 1,30 m fribord, og for at bøde derpå var klædningen forhøjet ved hjælp af jernlemme, der — af hensyn til skydefriheden — kunne slås ned under artillerikamp, men skibet kunne da, når det lå stille, så meget lettere entres.

»Rolf Krake«s opgave var ved et fjendtligt forsøg på at gå over Alssund at beskyde dette på langs nordfra for derved at hindre overgangen, og ved et lignende forsøg over Alsfjord at handle efter bedste skøn.

Dets ankerplads var — for at undgå beskydning fra Snogbækhagebatterierne – valgt ret langt inde i Augustenborg Fjord (se plan 43).

På denne ankerplads lå skibet på meget kort varsel, d.v.s., at det 4 minutter efter varslingen skulle kunne have fuldt damptryk, alt være klargjort til letning og halvdelen af mandskabet på dækket.

Angående »Rolf Krake«s deltagelse i kampen den 29. juni se side 437 ff.

ALS.

Et angreb fra Sundeved mod Als kunne ske ved en landstigning på Als Nordland (plan 45), som påtænkt og forberedt af preusserne i slutningen af marts, jfr. side 316 ff., eller ved en overgang over Alssund. Det første måtte passere den 1800 m brede Als Fjord, hvor Muxoll havde en væsentlig part af sine skibe og hvor disse — modsat i Alssund — kunne bevæge sig frit og trods alt var en ikke ubetydelig magtfaktor[3]; lykkedes et fjentdligt angreb her

1) »Esbern Snare« var oprindelig stationeret ved Stegsvig, men blev efter Overkommandoens ønske umiddelbart før våbenhvilens ophør flyttet til Fænø.

2) Draget, se plan 45.

3) Det var dog naturligvis en væsentlig svækkelse af søforsvaret af Als, da Marineministeriet umiddelbart før våbenhvilens udløb beordrede panserskonnerten »Esbern Snare« posteret i Fænø Sund for at dække Fyn.

alligevel, ville det ikke kunne virke overraskende ind på hovedstyrken ved Alssund, og en ordnet tilbagetrækning herfra ikke kompromitteres.

Mere truende anså man en overgang over Alssund (se plan 43-44), og da navnlig på den sydligste del omkring Sønderborg. Her var Alssund smallest (se side 382), overføringen i både lettest, og fjenden kunne, når de første vendinger var vel ovre og havde tilkæmpet sig en brohovedstilling, slå broer for den fortsatte overføring; endvidere kunne angrebet i en senere fase, når vore styrker var bundne, udvides ved styrker, der landsattes på sydkysten af Als mellem Ladegaard og Sønderskov. I det hele taget var et angreb mod den sydlige del af vor stilling farligst, fordi det havde størst udsigt til at afskære vore samlede styrker fra indskibningsstederne på syd- og østkysten af Als.

I det danske generalstabsværk III, side 257, udtales ganske vist, »at i afsnittet Nord for Kjær Vig kunde et Angreb paa Grund af den overfor liggende skovbevoxede Kyst komme yderst overraskende; Kysten var kun svagt forsynet med Artilleri, og Terrainets Konfiguration indbød til et Overgangsforsøg. I Afsnittets S. for Kjær Vig kunde derimod Angrebet paa Grund af den overfor liggende aabne Kyst ikke føres overraskende; Kysten var rigt forsynet med Artilleri, og en Broslagning maatte paa Grund af den Artillerikamp, som skulde indlede den, nødvendigvis tage Tid. ..... Det nordligste Afsnit var saaledes utvivlsomt det mest udsatte og burde sikkert have været stærkere besat«.

Dertil skal siges:

Storskoven var uomtvistelig en stor hjælp til at skjule forberedelserne, hvad der var en taktisk fordel, men fremføringen, oplægningen og sløringen af de til overgangen nødvendige både samt øvrige forberedelser kunne gennemgås i ly af mørket, hvad der også fandt sted i stor udstrækning ved den faktiske overgang uanset Storskovens tilstedeværelse; til gengæld var vandspejlsbredden her 500 – 800 m, mens den ved Sønderborg var 200 – 400 m, hvad der vejede lige så tungt til den anden side. Af det danske artilleri var ganske vist – se plan 43 og 44 – mere opstillet syd end nord for Kjær Vig (de to strækninger var praktisk taget lige lange), men det må formodes netop at være sket, fordi den sydlige del skønnedes at behøve denne styrkelse mest. Derimod måtte ethvert håb om at få hjælp fra »Rolf Krake« overfor en overgang syd for Kjær Vig være udelukket. Endelig ville en overgang her i des højere grad have hindret Steinmanns styrker i at nå Kegenæs og sandsynliggjort deres fuldstændige nedkæmpning, des flere af dem, der var sendt mod nord, og hensynet hertil måtte, som styrkeforholdene lå, veje tungest. Bemærkningen om broslagningen må være en lapsus, thi en sådan kunne – uanset, hvor overgangsstedet valgtes – ikke komme på tale, før et brohoved var dannet. Med »terrainets indbydende konfiguration« sigtes formentlig til, dels at Kjær halvø på sin nordligste del har lave bredder, og dels at angrebet her kunne

føres omfattende, hvilket naturligvis begge dele ville lette det fjendtlige foretagende.

Som nævnt på side 383 var der bygget en del lavtliggende batterier til flankerende eller skrå ild over Alssund. Det nordligste af disse lå helt ude på Arnkilsøre, skød sydefter og var vel dækket mod vest; derimod savnedes et batteri herude til at skyde mod vest og nordvest over for et angreb fra Snogbæk Hage, og man var derfor efter våbenhvilens ophør gået i gang med at bygge et 4 kanons batteri nord for Arnkilfred[1] med skud mod Snogbæk Hage og til forsvar af selve øret. Batteriet var endnu under bygning natten mellem den 28. og 29. juni, og man havde desværre ikke tænkt på midlertidigt at erstatte det med feltskyts og fodfolk[2].

Til yderligere spærring af sundet havde man besluttet at udlægge miner. Man rådede over 2 forskellige slags: Ramstedtske, bestående af en stor glasflaske med krudt, som tændtes ved, at et rør med kalium blev brudt ved påsejling, og Shaffnerske, der var trækasser med krudt, som tændtes fra land ved et galvanisk batteri. Der var kun kommet 70 Ramstedtske miner, og dem havde man lagt ud mellem Flankebatteriet og Frydendal, men man ventede 400, der var tænkt anbragt dels mellem Fiskebækgaard og Kjærvig, dels overfor Sandbjerg og Storskoven. De Shaffnerske miner skulle have ligget ved Arnkilsøre, Sønderborg og Draget ved Kegnæs, men ingen af dem var kommet på plads.

Overgangen over Alssund den 29. juni.

De danske troppers opstilling.

De danske styrker (jfr. side 384) stod opstillet således:

På Als Nordland (se plan 45) stod 6. Regiment med ½ 1. Feltbatteri. Regimentet havde 4 kompagnier som piketter, 1 nord for og 1 syd for Stegsvig, 1 på Stevning Næs og 1 på Stolbro Næs, medens de øvrige 4 kompagnier stod som reserve bag midten i en ligeledes meget spredt opstilling rundt om Mels; opstillingen var således udelukkende vendt mod et angreb fra Als Fjord, idet nord- og østkysten forudsattes sikrede af eskadren. Over for et angreb, der rettedes udelukkende mod Nordlandet, skulle regimentet yde hårdest mulig modstand med hele sin styrke; fandt derimod et alvorligt angreb samtidig sted over Alssund, skulle regimentets ene bataljon forsvare Nordlandet, mens regimentschefen med den anden bataljon og halvbatteriet skulle marchere til Hørup Kirke, hvor nærmere ordre ville tilgå.

Ved Alssund var opstillingen således (se plan 43-44).

Højre fløj var besat af resten af 4. Brigade under oberst Faaborg, nemlig

1) Den kaldes også Arnkils Skov eller Arnkilskov, hvilket den vil blive benævnt nedf.

2) I overensstemmelse med aftalen af 9. maj om, at stillingerne ikke måtte forstærkes under våbenhvilen, havde alle forstærkningsarbejder hvilet indtil dennes afslutning, hvilket bl. a. omfattede de ndf. nævnte mineringsarbejder.

4. Regiment (major Rauch) med 9. Feltbatteri. Brigadens stabskvarter var i gård nr. 5 (den ene af gårdene langs vejen fra Arnkilskov til Ulkebøl).

Bataljon I under kaptajn Mathiesen stod fra ørets nordvestlige kyst til syd for Skovbatteriet med 1. Kompagni under premierløjtnant Linnemann fordelt i 4 feltvagter i løbegraven, 2. Kompagni under kaptajn Glahn med 2 halvkompagnier som piket 1 og 2 i Arnkilskovs vestlige udkant med en indbyrdes afstand af 1 km, 5. Kompagni under premierløjtnant Jantzen og 7. Kompagni under premierløjtnant Westberg som reserve i de nordlige og sydlige barakker bag skoven, ca. 600-800 m fra kysten.

Bataljon II (under regimentschefen) havde resten af brigadens område indtil Kjærvig, idet 3. Kompagni (premierløjtnant Sarauw) opstillede 4 feltvagter i løbegraven, og 4. Kompagni (kaptajn Bügel) var piket 3 og 4 i forbindelsesgangen med indbyrdes afstand 600 m, mens 6. Kompagni (kaptajn Bodin) og 8. Kompagni (premierløjtnant Thrane) var reserve i barakkerne ved Rønhave, c. 900 m fra kysten. Reservekompagnierne hvilede om natten i barakkerne med lædertøjet på; i tilfælde af angreb skulle de straks rykke frem til forbindelsesgangen og der afvente nærmere ordre, hvorved man tænkte sig at kunne sætte dem ind samlede.

Af batteriet (premierløjtnant Bentzon) skulle 1 deling stå ved den sydlige af barakkelejrene bag Arnkilskov, medens resten kantonnerede i gårdene øst for Kjær by.

Venstre fløj var besat af 6. Brigade (oberst Bülov) med ½ 2. Feltbatteri. Løbegraven og forbindelsesgangen var om dagen besat med halvdelen af brigaden, medens resten opholdt sig dels i de vestligste gårde i Kjær by, dels i Sundsmarkbarakkerne, dels på Sønderborg Ladegaard; fra kl. 22 til det blev lyst, stod hele brigaden under gevær i selve stillingen. Desuden afpatruljeredes kysten mellem Sønderborg og Sønderskov, som marinen ikke havde kunnet påtage sig at sikre.

Bülow havde delt brigadens område i 4 bataljonsafsnit, således at hver bataljon derved kun fik en front af c. 700 m, som ndf. nærmere beskrevet. Brigadestabskvarteret var i »Hvide Hus« ved vejen Sønderborg-Augustenborg (ved Sundsmarksbarakkerne).

5. Regiment, major Myhre, stod fra Kjærvig til indskæringsbatteri 12, nemlig:

Bataljon II, major Rothe, fra Kjærvig til indskæringsbatteri 10 med 7. Kompagni, premierløjtnant Nielsen, og 8. Kompagni, premierløjtnant Satterup, i løbegraven, medens 3. Kompagni, kaptajn Klüver, var reserve i forbindelsesgraven ved Byggegaard, og 4. Kompagni, premierløjtnant Ørum, reserve i forbindelsesgraven ved Fiskebækgaard.

Bataljon I, kaptajn Hammer, mellem indskæringsbatterierne nr. 10 og 12 med 1. Kompagni, premierløjtnant Stonor, og 2. Kompagni, premierløjtnant Raabye i løbegraven, medens 5. kompagni, premierløjtnant Snertinge, var

reserve i forbindelsesgangen ud for Møllestedgaard og 6. Kompagni, kaptajn Claussen, i forbindelsesgraven ved Flankebatteriet.

10. Regiment, major Gedde, havde strækningen mellem indskæringsbatteri 12 og Ladegaarden med Bataljon II, kaptajn Glahn, nordligst indtil Kirkebatteriet med 6. Kompagni, kaptajn Thesen, og 8. Kompagni, løjtnant Pætges, i løbegraven, 3. Kompagni, premierløjtnant Kuhlmann, og 4. Kompagni, løjtnant Wandler, i forbindelsesgangen.

Bataljon I, kaptajn Vaupell, havde besat Sønderborg med 2. Kompagni, premierløjtnant Diechmann, og slottet med 1. Kompagni, premierløjtnant Huscher. 5. Kompagni, kaptajn Lorentzen, og 7. Kompagni, premierløjtnant Wilstrup, var reserve bag byen.

Halvbatteriets 2 delinger havde stillinger sydøst for Kjærvig og vest for Engeshøj.

Da brigaden stod under gevær i stillingen, medens det var mørkt, kunne beredskabet ikke være bedre; det lod sig gøre, da brigaden vidste, at den den 29. om aftenen skulle afløses af 2. Brigade og derved få den hvile, 4. Regiment ikke kunne få.

Af reservebrigaden, 2. Brigade under oberst Kauffmann, var 3. Regiment, oberstløjtnant Mathiesen, underbragt i Vollerupbarakkerne (syd for Ulkebøl Kirke) med alarmplads på Sønderborg-Augustenborgvejen, c. 800 m vest for kirken. 18. Regiment, major Lundbye, havde Bataljon I i Sundsmarkbarakkerne med alarmplads ved barakkerne, og Bataljon II i Ulkebøl med alarmplads i byens nordlige udkant.

Brigadestabskvarteret var i Sundsmark.

Til arbejde i Alssundstillingen var hver nat afgivet styrker af reservebrigaden, der altså var meget splittet. Natten til den 29. juni var det 3½ kompagni af 18. Regiments Bataljon I, der havde ordre til ved alarmering at samles på Rønhavevejen, sydvest for Kjær.

Artillerireserven bestod af ½ 1. og ½ 2. Feltbatteri; den kantonnerede i Sundsmark- og Vollerupbarakkerne og skulle ved alarmering møde ved 3. Regiment.

Ved skrivelse af henholdsvis 27. april og 24. juni havde Alskommandoen givet de almindelige direktiver for kampens føring i tilfælde af fjendtligt angreb, at »De Brigader, mod hvilke Angrebet ikke rettes, gjøre sig beredte til at soutenere den angrebne Brigade«, og »at der holdes saa meget som muligt som Reserver«. Endvidere havde Alskommandoen den 9. maj foreskrevet, at de til alarmering om fjendtligt angreb rejste bavner »skulle tændes straks, naar der paa nogetsomhelst Sted langs Sundet forsøges en Overgang«, og at på dette signal »gjøre de 3 i Stillingen staaende Brigader med de fem tildelte Piecer samt de 3 Fæstningskompagnier sig kampberedte«; samtidig ville Alskommandoen udsende melding »Fjenden angriber«.

De fjendtlige forberedelser til og den endelige plan for en overgang til Als.

På fjendens side var der under våbenhvilen sket et chefskifte, idet prins Friederich Carl, som nævnt tidligere, havde afløst feltmarskal Wrangel, og general Carl Eberhardt Herwarth von Bittenfeld havde overtaget kommandoen over I Korps. General Moltke havde jo ønsket, at man straks skulle angribe såvel Als som Fyn for at binde vore styrker, men Østrig havde modsat sig angrebet på Fyn (se side 382).

Prins Friederich Carl havde derimod den 22. juni givet general Herwarth ordre til snarest at angribe Als. Dagen efter satte 3 store vognkolonner med både sig i bevægelse fra Kappel og Slesvig til Storskoven og fra Rendsborg med jernbane til Rødekro og derfra til Blans, medens flere pionerkompagnier førtes frem med bane. Planen var at gennemføre det gamle forslag med overgang fra Ballegaard til Nordlandet.

Den 25. juni var I Korps på plads, og under et møde på Graasten bestemtes det, at angrebet skulle finde sted natten mellem den 27. og 28. juni. 13. Division under generalløjtnant Wintzingerode skulle overføres fra Ballegaard til strækningen mellem Hardeshøj Færge og Stensvig, medens 6. Division under generalløjtnant Manstein skulle demonstrere ved Alssund og eventuelt forsøge en overgang fra Storskoven til Arnkilsøre. Den 26. inspicerede general Herwarth tropperne ved Blans, og herunder blev han meget betænkelig; dels var Als Fjord temmelig oprørt, dels mente man at have set usædvanlig mange tropper ved Hardeshøj, og dels gik »Rolf Krake« den 27. til ankers ved nordenden af Als. Han ændrede derfor resolut planen, således at man i stedet for at gå til Nordlandet skulle gå over Alssund om morgenen den 29. Stærkt medvirkende til denne beslutnnig var dog også, at Manstein under drøftelserne af den oprindelige plan erklærede, at han bedst bandt danskerne ved virkeligt at gå over Alssund, og han var meget optimistisk med hensyn til mulighederne herfor.

I Korps formeredes derefter med divisionen Manstein i 1. træfning og divisionen Wintzingerode i 2. træfning. Af infanteri skulle Manstein have brigaderne Roeder og Goeben samt Wintzingerodes jægerbataljon, medens Wintzingerode skulle have brigaderne Schmidt og Canstein. Når man herved fraveg den ellers gældende ordre de bataille (side 160 f.), idet de 2 divisioner byttede brigaderne Goeben og Canstein, havde det sin grund deri, at divisionen Manstein bestod af brandenburgere og divisionen Wintzingerode af westphalere, og at man ikke ønskede, alle westphalerne skulle komme i 2. træfning som det tynde øl.

For overgangen var udarbejdet nedenstående plan, idet der var fastsat følgende overgangssteder (jfr. plan 43):

fra A ved Storskovens fremspringende hjørne, omtrent over for Skovfogedhuset,
fra B ved teglværket i skovens nordkant,
fra C lidt nord herfor og
fra D lige over for Arnkilsøre.

	Overgangssted				
Vending	A	B	B'	C	D-D'
1.	Rgt. 24 stab I/24	II/24		Btlstab 2. 4./64	F/64
2.	Rgt. 64 stab 1. 3./64 6. Div. stab	Artilleri	II/64	Btlstab 10. 11./15	II/15
3.	II/55	Kavaleri	F/55	9. 12./15	Jægerbtl.
4.					I/55
	Herefter	I Korps stab	2. træfnings	tropper	

På planen er infanteriafdelingerne betegnet ved en brøk, hvori nævneren angiver regimentsnummeret, og tælleren, hvis det er et romertal bataljonsnummeret, og hvis det er arabertal kompagninummer; II/55 betyder således Bataljon II af Infanteriregiment 55, 10. 11./15 betyder 10. og 11. Kompagni af Infanteriregiment 15. Kompagnierne var nummereret fortløbende inden for regimentet, idet de laveste 4 dannede Bataljon I og så fremdeles, og den sidstnævnte angivelse betyder altså det halve af Bataljon III af Infanteriregiment 15. Infanteriregimenternes Bataljon III blev også kaldt Fusilierbataljonen, hvad der stammede fra den tid, da man havde infanteriafdelinger, der var særlig uddannet i skydning; III/64 kan derfor også – som på planen – skrives F/64[1].

[1] Som det ses, er der ikke regnet med III/24 (af brigaden Roeder) og I/15 (af brigaden Goeben); det skyldes, at førstnævnte bataljon forblev i Sundeved for at deltage i sikringen mod et eventuelt dansk modstød over Alssund, og at sidstnævnte bataljon var i Aabenraa på kystsikring.

Overskibningen skulle udføres med 163 både og (til overførsel af skyts og heste) 16 pontonfærger.

Tidspunket for ivandsætningen af bådene for første vending var sat til kl. 0200; da solen stod op kl. 0324, og tusmørket varede 69 minutter, kunne man herved nå frem til Kjær Halvø omtrent ved dæmringstid.

Medens de 3 førstnævnte steder tillod skjulte forberedelser i Storskoven, ligesom denne også i nogen grad slørede bådenes ivandsætning, lå D imidlertid på frit felt. Derfor blev fartøjerne til sidstnævnte overskibningssted samlede ved Ballegård og om aftenen den 28. sejlet til et indskibningssted (D') noget vest for Snogbæk Hage, hvorfra den første vending da skulle afgå den 29. om morgenen, og på grund af den større afstand ¼ time tidligere end fra de øvrige steder; efter landsætningen af 1. vending skulle der sejles til D, hvorfra de øvrige vendinger skulle afgå.

Bådene fra B skulle efter at have landsat sin første vending sejle tilbage til et punkt B' c. 150 m sydligere, og herfra skulle overførslen af infanteri fortsættes, medens B blev forbeholdt overførslen af heste og skyts ved hjælp af de ovennævnte pontonfærger, for hvilke forholdene ved B var bedst.

Manstein skulle bemægtige sig Arnkilskov og Rønhave, og derfra skulle angrebet, efterhånden som også divisionen Wintzingerode var kommet over, føres over Ulkebøl mod Hørup.

Da bådene fra Ballegaard natten til den 29. var undervejs mod D', blev de set af de preussiske vagter, der tog dem for en dansk landgangsekspedition og åbnede ilden mod dem. Skydningen blev hørt såvel på Nordlandet og i Arnkilsørestillingen som af »Rolf Krake«s patruljebåd m. fl., jfr. side 437, og havde patruljebåden opdaget bådkolonnen, beskudt den med sine kanoner og sendt raketter til vejrs, var hele vor styrke blevet alarmeret og overraskelsen gået tabt.

Natten mellem den 28. og 29. juni forløb iøvrigt uden, at noget usædvanligt passerede. Der var faldet et par kanon- og geværskud, man kunne på dansk side svagt høre vognrummel og aktivitet fra Sottrup Storskov, men det antog man for arbejde ved de derliggende batterier. Bådene var den foregående nat blevet ført ned til de 3 indladningssteder på aksel. Ved A var de opstillede i 2 rækker inde i skoven, ved B gemt mellem bygningerne og i en stor teglade, hvorfra man allerede kl. 0130 begyndte at bringe dem ned til stranden, ved C stod de godt gemte inde i skoven.

Overgangens første fase.

I det øjeblik uret på Sandbjerg slog 2, hørte vore poster langs sundet de fjendtlige både skure mod stenene, da de blev sat i vandet, og ilden åbnedes øjeblikkeligt mod dem. Straks efter begyndte de preussiske batterier og

fodfolk langs stranden en voldsom hurtigild mod Arnkilsøre, der blev overså̊et med granater og kugler.

Bådene fra D' blev af strømmen ført lidt nordligere end beregnet og kom derved til at lande på begge sider af ørets nordspids, en del af dem endog inde i Augustenborg Fjord. Flotillen var lidt før kl. 2 blevet opdaget af feltvagt nr. 1's poster som en mørk stribe ude i vandet, der hurtigt nærmede sig land. Løjtnant Pingel lod straks feltvagten indtage en spredt stilling, idet han lod halvdelen tage front langs ørets nordkyst mod den observerede styrke fra D' og den anden halvdel (feltvagtens samlede styrke af menige bortset fra de udstillede poster var 36 mand) forblive ved ørets vestpynt for at modtage den fjentdlige styrke fra C, der omtrent samtidig viste sig. Pingel lod bavnen på øret (nr. 6) tænde og ilden åbne mod bådkolonnerne, men hans svage styrker kunne naturligvis ikke hindre de to fjendtlige styrker (henholdsvis III/64 og ½ I/64) i at komme i land og efter en ganske kort kamp blev han kastet tilbage først til nordkanten af Arnkilskov og derefter videre mod syd, hvorefter fjenden kunne fortsætte sin fremrykning gennem skoven til dennes sydkant, der var det første mål, brigaden Roeder havde fået, og hvor den skulle afvente og dække 2. træfnings overføring.

Feltvagt nr. 2 stod i løbegraven c. 600 m syd for øret. Også den kom i kamp med 2 bådkolonner, idet premierløjtnant Hindenburg med halvdelen af den rådige styrke (ialt c. 30 mand) rykkede mod nord for at møde den fjendtlige styrke fra C, hvorved han også kom i kamp med dele af styrken fra D, mens resten af feltvagten vendte sig mod syd for at møde den fjendtlige styrke fra B. Også her var overmagten (½ I/64 og II/24) dog så stor, at feltvagten snart overmandedes trods tapper modstand, hvorunder Hindenburg faldt.

Piket nr. 1 under svensk premierløjtnant Kielmann ilede straks frem til støtte for feltvagt nr. 2, idet det besatte løbegraven her, men angrebet fra alle sider måtte det efter c. 15 minutters hård og tapper modstand strække gevær.

Feltvagt nr. 3 under våbenmester Petersen stod lidt syd for Skovfogedhuset, hvor styrken fra A (I/24) landsattes. Efter en kort modstand omringedes den, og kun få slap bort.

Chefen for forpostkompagniet havde netop været ved venstre fløj af feltvagt nr. 2's poster, og da han derfra så de mange både styre mod skovfogedhuset, skyndte han sig med nogle enkelte folk ned mod feltvagt nr. 3 og beskød bådkolonnen; men da feltvagt nr. 3 faldt, måtte han med sin lille styrke søge ind i skoven.

Ved de preussiske styrkers landgang faldt i dette område batterierne 1, 2 og 2b i deres hænder. Det var dog lykkedes korporal Rüppel i kanonindskæring nr. 2 at gøre omtrent 50 skud med sine 2 kanoner, og konstabel Nielsen i nr. 2b at gøre 16 skud med sin ene kanon. Skovfogedhusbatteriet under løjtnant Møller gjorde 6 granat- og 4 kardæskskud med sine 2 kanoner, og det sidste

kardæskskud affyredes, da preusserne trængte ind gennem selve skydeskåret, hvorved flere dræbtes eller såredes. Besætningen blev herefter fanget, kun 5 minutter efter at bådene stødte mod land.

Piket nr. 2, løjtnant Jessen med 2 delinger, besatte straks ved alarmeringen løbegraven syd for Skovfogedhusbatteriet, men efter en kort kamp søgte løjtnanten at føre styrken ind i skoven; kun få fulgte ham dog.

Feltvagt nr. 4 under løjtnant Bjerring var netop ved at gå fra nat- til dagstilling, hvilket betød, at kun posterne blev i løbegraven, medens resten blev trukket tilbage til forbindelsesgangen. Løjtnantens afsnit blev ikke direkte angrebet, og han førte derfor sine folk frem i løbegraven til støtte for feltvagt nr. 3 og beskød bådene kraftigt. Han blev imidlertid snart voldsomt beskudt i flanken og måtte trække sig længere mod syd i højde med Skovbatteriet. Dette batteri kommanderedes af kaptajn Bartholin, der fik gjort en snes skud mod bådene; men så blev han angrebet i ryggen fra skoven og taget til fange sammen med løjtnant Bjerring og hans folk. I kanonindskæring nr. 3 fandtes kun en enkelt kanon, og da angrebet kom, flygtede besætningen undtagen konstabel Mads Hansen. Tilfældigvis kom løjtnant Bentzon netop på inspektion, og det lykkedes de to at skyde 6–8 skud mod bådene, inden indskæringen måtte opgives. Indskæring nr. 4 kom ikke til skud, da den var under reparation. Dette arbejde udførtes af en deling af 18. Regiment under løjtnant Trepka.[1] Såsnart han opdagede de fjendtlige både, afbrød han arbejdet og ilede mod landgangsstedet ved Skovfogedhuset, hvor han og hans folk kom til at deltage i kampen, og hvor han selv faldt.

Fjendens første vending på 3½ bataljon havde i løbet af c. ¼ time sprængt forposterne ved 4. Regiments højre fløjbataljon. Han havde derved bemægtiget sig hele det åbne terræn mellem kysten og Arnkilskov, som den fjendtlige bataljon fra øret rask trængte ind i.

Syd for Skovbatteriet stod 3. Kompagnis feltvagter. De blev ikke direkte angrebet og kunne derfor ifølge instruktionen samles og sættes ind på angrebne punkter, efter at det var blevet lyst. Men kompagnichefen, premierløjtnant Sarauw, mente ikke at kunne se bort fra den mulighed, at et fjendtligt angreb mod hans eget afsnit kunne komme, turde derfor ikke blotte dette helt og nøjedes med at sende sin nordligste feltvagt under løjtnant Nissen til hjælp. Nissen tog stilling mellem Skovbatteriet og Skovfogedhusbatteriet og deltog med megen iver i kampen, til han blev tvunget til at gå tilbage mod øst. Premierløjtnant Sarauw med kompagniets 3 resterende delinger fastholdt sit afsnit, indtil han henimod kl. 0345 af Alskommandoen fik ordre til at slutte sig til 18. Regiments Bataljon I, der just var ved at rette et angreb fra syd op mod Rønhave, se side 445.

Kaptajn Bügel (4. Kompagni) samlede sine 2 piketter (piket 3 og 4) og gik rask frem i løbegraven mellem Skovbatteriet og indskæring nr. 3, hvorfra

[1] Jfr. side 429.

han beskød bådene. Men også han blev snart tvunget tilbage, kort efter faldt han, og en del af kompagniet blev fanget; resten gik mod syd indtil indskæring nr. 4, hvor de delte sig, så en del gik mod øst og en del mod syd.

4. Regiments 4 reservekompagnier (se side 428) var ved skydningens begyndelse trådt til gevær. 5. Kompagni, der lå i den nordligste barak, førtes straks i kolonne af premierløjtnant Jantzen i løb mod øret, men kom pludselig i mørket i håndgemæng med den fjendtlige bataljon. Jantzen lod kompagniet opmarchere på linie og kastede også fjenden noget tilbage, men så blev han angrebet i flanken og måtte gå tilbage med store tab. Her faldt løjtnant Pingel fra feltvagt nr. 1, premierløjtnant Jantzen selv og 3 af hans ældste befalingsmænd blev sårede.

Premierløjtnant Westberg med sit 7. Kompagni fra den sydligste Arnkilskovbarak lod straks bavne nr. 7 tænde og satte sit kompagni i løb ad vejen mod Skovfogedhuset. Da det nåede skovens udkant, stødte det på fjenden, og bataljonschefen, kaptajn Mathiesen, lod det derfor besætte skovkanten, hvor resterne af piket 2 sluttede sig til. Det lykkedes kompagniet at holde stillingen c. 20 minutter, og de 2 kanoner under overfyrværker Hansen gjorde 15 kardæskskud, men så blev Westberg af overlegne styrker angrebet i flanke og ryg fra skoven, Westberg faldt, og Mathiesen trak styrken tilbage mod øst. Under tilbagegangen blev Mathiesen såret, kaptajn Glahn og premierløjtnant Linnemann afskåret og fanget med store dele af styrken. Ved gård nr. 1 samledes efterhånden c. 100 mand af forskellige kompagnier under svensk løjtnant Påhlman og 3 danske løjtnanter. Herfra gik de fægtende tilbage til gård nr. 4 og skovene nordøst og sydvest for den.

Brigadechefen, oberst Faaborg, var kort forinden alarmeringen kommet tilbage til sit kvarter i gård nr. 5 i Ulkebøl-Nørremark efter at have inspiceret forposterne. Han lod straks »Rolf Krake« alarmere[1] og red derefter fulgt af sin stab til Arnkilskovs sydkant. Da han så, at fjenden allerede havde erobret Skovfogedhusbatteriet, sendte han sin ordonnansofficer tilbage for at hente 6. og 8. Kompagni i barakkerne ved Rønhave. Obersten havde fået samlet c. 100 mand af 2., 3. og 4. Kompagni, og med dem ville han sætte sig fast i skovens sydkant. Han gik rask frem mod fjenden og kastede også de forreste tilbage. Herved blev nogle preussere afskåret og bad om pardon, men en af dem skød på obersten, der stadig var til hest, og sårede ham hårdt i låret, men han fortsatte stadig i sadlen. Fjendens styrker blev efterhånden for store, og han måtte trække sig noget tilbage. Klokken var omtrent 0315.

8. Kompagni, under premierløjtnant Thrane, kom nu frem ad vejen fra Rønhave, og obersten lod det udvikle langs et hegn og derfra begynde et angreb mod Arnkilskov. Det blev modtaget med en voldsom ild i front og flanke, Thrane blev såret, og kompagniet kom i uorden, og trods et par løjtnanters gode eksempel og formaninger blev det ikke muligt at holde stand.

[1] »Rolf Krake« havde på dette tidspunkt dog selv erkendt angrebet (side 437).

6. Kompagni under kaptajn Bodin kom så frem øst for Rønhavevejen; undervejs var det blevet beskudt og havde lidt en del tab, men havde dog fortsat roligt fremefter. Da kom pludselig 8. Kompagni tilbage i vild uorden, og panikken bredte sig hurtigt mellem 6. Kompagnis folk, og alle styrtede tilbage. Det lykkedes kun kaptajn Bodin at samle c. 50 mand af begge kompagnier om sig, og med dem måtte han snart vige til Nørremarkskov.

Medens disse kampe udkæmpedes, var preussernes overføring af infanteri fortsat så godt som uforstyrret, og da »Rolf Krake« – jfr. ndf. – indtraf ved 3-tiden, var situationen på preussisk side ifølge det tyske generalstabsværk følgende.

I overensstemmelse med planen (side 431) var i første vending, regnet fra syd, ved de 4 overgangssteder overført henholdsvis I/24 (sammen hermed fulgte regimentsstaben), II/24, ½ I/64 (2. og 4. Kompagni samt bataljonsstab) og III/64 og i anden vending ½ I/64 (1. og 3. Kompagni) samt regimentsstab og general Mansteins stab, II/55 (ved B, jfr. ndf. og se side 432 bemærkningerne under planen), II/64 (ved B'), ½ III/15 (10. og 11. Kompagni samt bataljonsstab) og II/15. I denne sidstnævnte vending var det i planen påregnet at overføre det første artilleri, men det var ugørligt, da det forudsatte tilstedeværelsen af en landgangsbro, og en sådan lykkedes det først at få bygget senere. I stedet overførtes ved det pågældende overgangssted (B) en infanteribataljon; det blev den nærmest stående (II/55), der i planen var påregnet overført ved A i 3. vending. I de to første vendinger var således overført alt brigaden Roeders infanteri (5 bataljoner af 24. og 64. Regiment) samt af brigaden Goeben 2½ bataljon (af 15. og 55. Regiment).

I 3. vending kunne herefter overføres de resterende 3½ af brigaden Goebens ialt 6 infanteribataljoner, nemlig I/55, III/55, 9. 12./15 og jægerbataljonen. Men foreløbig hindrede »Rolf Krake« al fortsat overgang.

Hermed stemmer det, når det tyske generalstabsværk skriver, at brigaden Goeben »hatte ihren Uebergang im Grossen und Ganzen um 3 Uhr beendigt, aber sich noch nicht gesammelt«. Hvor fuldstændigt dette »im Grossen und Ganzen« tør tages, må nok kunne siges at være diskutabelt, og i hvert fald bør slutningen af citatet ikke overses, thi – stadig efter det tyske generalstabsværk – den tyske styrke, der kl. 0330 var opmarcheret i sydkanten af Arnkilskov, var kun 7½ bataljon (de styrker, der var overført i 1. og 2. vending), og danske kilder angiver, at »Rolf Krake«s kortvarige indgriben fejede sundet rent, se side 437. Af artilleri var intet overført på dette tidspunkt.

4. Regiment var helt oprevet og fik derfor ordre til at samles ved Hørup kirke, hvor dets styrke efterhånden kom til at omfatte 8 officerer, 22 underofficerer og 180 mand. Dets tab var 62 faldne, 113 sårede og 497 fanger. Senere stødte 650 forsprængte folk til, for en stor del på Fyn. Dette kan skyldes, at regimentet meget hurtigt blev dirigeret fra Hørup kirke til Kegnæs for at blive overskibet til Fyn.

»Rolf Krake«s deltagelse i kampen.

Den 28. juni omkring kl. 2230 udsendtes fra panserbatteriet en patruljebåd under løjtnant Normann på et kryds i farvandet mellem Arnkilsøre og Sandvig; herunder observeredes intet af interesse, før man kl. 0030 hørte – og så glimtene af – en række geværskud fra Sundevedsiden omkring Snogbæk Hage. Normann styrede efter skuddene og traf derved på en lodsjolle, der var undervejs med lods til »Rolf Krake«, og hvorfra man ligeledes havde hørt og set skuddene og mente dem rettede mod sig; forklaringen var dog en anden, som omtalt side 432.

Lodsbåden roede videre til panserbatteriet, mens patruljebåden endnu et stykke tid holdt gående i farvandet, den blev nogen tid liggende ud for Arnkilsøre for at observere, om noget hændte i Alssund, stod derefter over mod Sandvig og atter tilbage mod Arnkilsøre uden at bemærke noget mistænkeligt og styrede derefter mod »Rolf Krake«, som den nåede, da der blev slået 4 glas, klokken var altså 2.

Kort efter at Normann var kommet ombord i »Rolf Krake«, hørtes heftig geværild; det preussiske angreb var begyndt.

Der purredes straks ud overalt, dampen sattes op, chefen kom på dækket, og man begyndte letningen. Spørgsmålet om det nøjagtige tidspunkt for letningen er noget uklart, idet det ikke findes noteret nogetsteds, men klokken har været meget nær 0300, da »Rolf Krake« nåede frem til en position vest for Arnkilsøre, hvorfra Alssund kunne beskydes på langs. På dette tidspunkt så man fra skibet, at en række både var på vej over sundet i en afstand, som man anslog til ca. 2000 m. »Rolf Krake« åbnede straks ilden med skibets kanoner, beskød bådene og kysten og rensede i løbet af meget kort tid sundet for både, der straks søgte til kysten på begge sider; videre fjendtlig overgang var dermed foreløbigt stoppet. Selv blev »Rolf Krake« beskudt af batterierne ved Snogbæk Hage.

Ombord i »Rolf Krake« mente man nu at forstå, at geværilden trak bort i sydlig og sydøstlig retning, hvorfor chefen skønnede, at fjenden havde fået fodfæste på øen, og efter en konference med næstkommanderende, der var af samme opfattelse, mente chefen sin mission endt, hvorfor han ophørte med skydningen og forlod stedet kl. ca. 0330, selv om hans skib endnu, trods enkelte mindre havarier forårsaget ved beskydningen fra batterierne på Sundevedsiden, var fuldt kampdygtigt. Han afgik til Augustenborg Fjord for at udføre den anden del af sin ordre, som pålagde ham at være hæren behjælpelig med evakuering af øen. Fjenden genoptog selvfølgelig straks den afbrudte overgang af tropper, og dermed var øens skæbne beseglet.

Da skibet atter kom til sin ankerplads, ville Rothe søge oplysning om stillingen i land, men da det fartøj, han sendte mod land, blev beskudt, troede han hele Kjær halvø besat, vendte om og stod fjorden ud kl. ca. 0445. Ved

Stegsvig, hvor kanonbåden »Willemoes« havde station sammen med dampskibet »Hertha« og 2 kanonchalupper, hjalp han disse skibe, der blev beskudt fra Sundeved, ud ved at fortøje dem på den side af sig, som vendte fra fjenden, og tog dem ud i 2 vendinger; en kanonchalup og en kanonjolle måtte opgives og blev ødelagt. Ved Nørreløkke på nordspidsen af Als tog han sammen med »Willemoes«, »Hertha« og sluppen »Larsens Plads« bataljonen Falkenberg fra Nordlandet ombord og lod disse skibe transportere dem til Fåborg, mens han selv gik til Kegnæs for at være behjælpelig med evakueringen der.

Kritikken i hovedstaden rettedes hurtigt mod orlogskaptajn Rothe, hvem man gav skylden for tabet af Als, en påstand, som dog skød langt over målet.

Efter ansøgning fra orlogskaptajn Muxoll blev der beordret et overkrigsforhør optaget om hans virksomhed som eskadrechef, navnlig for så vidt angik forsvaret af Als, og efter tidligere fremsat ønske fra Rothes side blev også hans forhold som chef for »Rolf Krake« inddraget under dette.

Resultatet af forhøret, der afsluttedes den 26. maj 1865, blev ved kongelig resolution af 7. august s. å. forelagt en kommission til påkendelse. Som søkrigsprokurør (anklager) konstitueredes højesteretsadvokat Jean Baptiste Buntzen.

På grundlag af det ved de afholdte forhør fremkomne rettede den konstituerede søkrigsprokurør ved en stævning af 17. april 1866 anklage mod de to søofficerer for den af dem udviste »Mangel paa Konduite samt Tilsidesættelse eller Forsømmelse af, hvad der ifølge deres Kommandostillinger maatte være af dem at foretage eller paase i Henseende til Als' Bevogtning og Forsvar mod Fjendtligt Angreb«.

Anklagen formuleredes i de 6 nedenfor nævnte poster A-F, og kommissionsdomstolen kom til de anførte konklusioner (forkortet gengivet).

A. Patruljering for Alssund, udkig i land, stationering af en kanonbåd bag nordostpynten af Arnkilsøre.

En under de tidligere kampe stedfunden patruljering fra en dækket stilling ved Arnkilsøres nordøstpynt var på grund af de stærke tyske batterianlæg langs Alssund blevet opgivet under våbenhvilen og blev ikke genoptaget ved dens udløb, og som forklaring blev gjort gældende, at intet ville være vundet ved en sådan foranstaltning, idet ethvert fartøj, straks når det viste sig, ville blive skudt i sænk af det preussiske artilleri ved Snogbæk.

Heroverfor bemærker kommissionsdomstolen, at der fra den dækkede station bag Arnkilsøre kunne være patruljeret med fartøjer – omend med risiko –, og under et fjendtligt landgangsforsøg ville det fjendtlige artilleris virksomhed være ikke lidt hæmmet af hensyn til fjendens egne både, således at den danske søstyrke her havde god udsigt til at bringe forstyrrelse i den fjendtlige overføring, indtil »Rolf Krake« kunne nå frem.

For dette forhold ville eskadrechefen (Muxoll) ikke kunne frifindes.

Hvad angår skibschefen (Rothe), havde det været ønskeligt, om han – i betragtning af, at hans skib, efter at den tidligere patruljering ved andre af eskadrens skibe som nævnt var ophørt, var det eneste skib på Augustenborg Fjord, og hans opgave netop var at våge over Alssund og Arnkilsøre – havde gennemført en kraftigere patruljering og samtidig udstillet en post ved Arnkilsøre; men når henses til, at »Rolf Krake« først ankom til Augustenborg Fjord den 27. juni, og at skibschefen da først og fremmest maatte føre forhandlinger med den kommanderende landofficer bl. a. med henblik på en eventuel indskibning af danske tropper, fandt kommissionen *ikke*, at der kunne være tale om noget strafansvar.

B. »Rolf Krake«s forsinkelse med betimeligt at nå stationen ved Als efter våbenhvilen.

Under våbenhvilen havde »Rolf Krake« deltaget i eskadreøvelserne i Østersøen og fik den 25. juli kl. 10, da den befandt sig ved Langeland, ordre til pány at indgå i Muxolls eskadre.

Da vejret havde været stormfuldt, og barometret stadig stod lavt, skønnede Rothe under hensyn hertil, at det ville være det sikreste – og muligvis hurtigste – at gå den noget længere vej gennem farvandene mellem de sydfynske øer, og da lodsen på et tidspunkt af natten nægtede i mørke at føre skibet videre gennem det vanskelige farvand her, bøjede Rothe sig herfor, hvorved sejladsen sinkedes nogle timer, og skibet ankom til Høruphav den 26. kl. 0615. Disse dispositioner og de skøn, hvorpå de hvilede, mente kommissionen ikke at kunne underkende.

Ved »Rolf Krake«s ankomst til Høruphav var der ved Overkommandoen tvivl om, hvorvidt skibet burde stationeres ved sydspidsen af Als eller ved Arnkilsøre, og eskadrechefen lod derfor, mens dette var under overvejelse, panserbatteriet fylde kul og derefter afgå til nordspidsen af Als, hvor det den 26. kl. 2115 fik ordre til at gå til stationen ved Arnkilsøre; hertil ankom skibet den 27. kl. 4. Ejheller i denne henseende mente kommissionen at kunne laste hverken eskadrechefen eller skibschefen.

C. »Rolf Krake«s station på Augustenborg Fjord og indtagelse af natstilling eller deslige i større nærhed af sundet.

Rothe valgte – på grundlag af det ham i så henseende givne direktiv – at tage station syd for den såkaldte Halvmånegrund, idet denne station var det nærmeste punkt, hvor han skønnede, at »Rolf Krake« kunne ligge tilstrækkeligt ugeneret af de fjendtlige batterier; afstanden herfra var til nærmeste kyst omkring 300 m, til Arnkilsøres nordostpynt c. 3500 m, til en stilling, hvorfra Alssund kunne bestryges, c. 5000 m og i luftlinie til det farligste fjendtlige artilleri c. 4800 m (fra Arnkilsøres nordostpynt var der til samme batterier c. 1500 m).

Da den valgte position var godkendt af Muxoll, og kommissionen efter alt foreliggende gik ud fra, at valget var Alskommandoen bekendt, uden at der derfra under de førte forhandlinger var rejst nogen indvending, og da iøvrigt ingen havde angivet en anden og bedre position, fandt kommissionen ingen bebrejdelse at rette hverken mod Muxoll eller Rothe.

Kommissionen måtte ganske vist mene, at det havde været ønskeligt, om en stilling – i hvert fald for natten – havde været valgt noget nærmere, men de under forhørene fremførte indvendinger herimod (faren for, at skibet, allerede inden det kom i kamp, skulle blive beskadiget ved fjendtligt artilleri) kunne kommissionen ikke forkaste, og alt taget i betragtning kunne den derfor ikke under denne post finde forsømmelser at anke de to orlogskaptajner for.

D. Skibets forberedelse til hurtigst muligt at gå frem samt betydningen af de med kommandoen i land aftalte signaler og andre varsler.

Hvad angår spørgsmålet om, hvorledes skibschefen kunne antages at have løst den opgave, der var stillet ham (hurtigst muligt at komme til stede ved overgangsstedet for at deltage i afværgningen af et angreb), bemærker kommissionen, at ankerpladsens afstand fra overgangsstedet på forhånd udelukkede, at panserbatteriet kunne være tilstede *straks* ved overgangens begyndelse, og selv om det end var muligt, at skibschefen kunne have truffet foranstaltninger, der ville have sat ham i stand til at komme frem til kampladsen noget tidligere end sket – hvad der ville have været rigtigt og ville have haft nogen betydning – ville undladelsen heraf dog ikke kunne tilregnes ham som nogen strafbar forsømmelse.

Ejheller fandt kommissionen den af søkrigsprokurøren rejste anklage mod eskadrechefen for ikke personligt at have inspiceret »Rolf Krake« på stationen tilstrækkeligt begrundet, da eskadrechefen efter det i sagen oplyste ikke kunne have nogen opfordring til at tage sig af enkeltheder i ordningen af tjenesten i panserbatteriet.

E. »Rolf Krake«s hverv i almindelighed og forståelsen af de desangående givne ordrer og bestemmelser.

Nogle mindre – tildels nærmest formelle – anker, som søkrigsprokurøren havde rettet mod eskadrechefen, blev afvist af kommissionen som uberettigede Ejheller kunne kommissionen godkende, at eskadrechefens udtalelser eller skrivelser kunne have givet hverken Marineministeriet eller Overkommandoen uklare eller urigtige forestillinger om forholdene. Derimod erkendte eskadrechefen, at han havde gjort sig skyldig i en ukorrekthed ved affattelsen af en ordre af 19. april til »Rolf Krake«s chef ved i denne – i forbindelse med omtalen af en eventuel fjendtlig *bro*overgang — ikke at nævne overgang ved *både,* men han oplyste samtidig, at denne unøjagtighed var blevet bragt ud af verden under en samtale, han den 21. april havde med Rothe, og denne havde

også indrømmet, at det var pålagt ham fra sin påregnede kampstilling ved Arnkilsøres nordostpynt at beskyde Alssund, når *bådeovergang* forsøgtes. De mod Muxoll i denne henseende fremsatte anker ville således ikke kunne pådrage ham noget ansvar.

En række mod Rothe fremførte anker navnlig angående spørgsmålet om muligheden af under fjendtlig artilleriild at kunne manøvrere panserbatteriet i Alssund (hvad både eskadrechefen, skibschefen og lodsen erklærede ugørligt, afvistes af kommissionen.

F. »Rolf Krake«s virksomhed under krigsbegivenhederne den 29. juni 1864.

For denne – den vigtigste – posts vedkommende, der kun vedrørte Rothe, bemærkede kommissionen på grundlag af de skete afhøringer, at »Rolf Krake« straks da der alarmeredes, har sat sig i bevægelse for at indtage sin kampstilling, og at det ikke kan antages, at han herved har gjort sig skyldig i nogen strafskyldig forsømmelse og ejheller hverken ved sin ledelse af panserbatteriets optræden på kamppladsen – selv om den kunne have været noget kraftigere – eller ved at han i overensstemmelse med de ham af eskadrechefen givne ordrer har undladt at løbe ind i Alssund; endelig fandt kommissionen, at det ikke kunne misbilliges, at han, da han skønnede ikke at kunne gøre mere gavn på stedet, har anset sig forpligtet til at efterkomme den øvrige del af den ham givne ordre, nemlig at yde bistand ved bevogtningen af Als Fjord og yde hjælp til forsprængte troppeafdelinger.

Vel har de af ham trufne foranstaltninger med hensyn til et beredskab, der gav mulighed for at »gå an ved første Signal« og »kraftig Optræden på Kamppladsen« ladet adskilligt tilbage at ønske, men ikke i en sådan grad, at det efter kommissionens opfattelse kunne pådrage ham noget strafansvar, navnlig fordi han uden egen skyld er ankommet så sent til sin station, at han har manglet »Tid og Leilighed« til at sætte sig tilstrækkeligt ind i den landmilitære forsvarssituation.

Idet kommissionen for Muxolls vedkommende erkendte, at »Han var i sin Kommando stillet under særdeles vanskelige Forhold, havde en udstrakt Kyst at bevogte og kan derhos ved Massen af paatrængende Forretninger strax efter Fjendtlighedernes Gjenoptagelse lettelig være bleven afhold fra at skjænke Kanonbaadsstationen bag Arnkils Pynten den Opmærksomhed, der tilkom den«, kom dommen til at lyde på for Rothe »fri for Tiltale at være« og for Muxoll »Fæstningsarrest af 1. Grad i 1 Maaned«. Straffen blev for Muxolls vedkommende ved kongelig resolution af 25. januar 1867 nedsat til 14 dage.

Det må være rimeligt til denne dom – da nu et århundrede skiller os fra dens afsigelse – at knytte nogle bemærkninger; de skal dreje sig om de under C og F behandlede forhold.

For bedømmelsen af disse forhold må det understreges, at »Rolf Krake«s opgaver under forsvaret af Als var fastlagt gennem en række forhandlinger mellem Alskommandoen og eskadrechefen.

For så vidt angår forsvaret mod en fjendtlig overgang af Alssund, indtog eskadrechefen under disse forhandlinger det standpunkt, at preussernes seneste batterianlæg med skydning mod mål på Alssund og Kjær Halvø for øje havde umuliggjort det for »Rolf Krake« at *løbe ind i* Alssund; det drejede sig (se plan 43, på hvilken batteri 26 dog ikke har kunnet angives, samt 44) om batterierne 25, 26, 27 og 29, alle bestykkede den 13/4, jfr. oversigten på side 322, og batterierne a-f samt – helt nede mod syd lige over for Sønderborg – batterierne 34 og 35, alle 8 batterier opførte efter den 18/4. Eskadrechefen kunne derfor ikke tilsige anden hjælp under et angreb mod Kjær Halvø end, at »Rolf Krake« efter bedste evne, og *så langt dets skyts kunne række fra Arnkilsøre,* søgte at *genere fjendens foretagender* i Alssund; derimod mente han at kunne sikre Als imod angreb mod Nordlandet og mod kysten sydøst for Sønderborg.

Disse synspunkter tog general Steinmann til efterretning og ordnede landforsvaret herudfra.

ad C.

Med den således stærkt indskrænkede maritime hjælp til forvaret af Kjær Halvø måtte det i hvert fald være nødvendigt, at hjælpen kom *umiddelbart* efter angrebets erkendelse, men dette var *udelukket* med den valgte ankerplads, og en sådan modsætning mellem den stillede opgave og de selvvalgte muligheder for dens løsning er taktisk uantagelig. Det vil dog være rimeligt kort at gøre rede for de til grund for valget liggende betragtninger.

Som grund for valget af den fjerntliggende ankerplads angav skibschefen, at den var »det Arnkilsøre nærmest liggende punkt, hvor Pandserbatteriet kunde henligge umolesteret af de fjendtlige Batteriers Ild«, og han var på dette punkt inspireret af eskadrechefen, der ganske vist havde pålagt ham at søge ankerplads »i nærheden af Arnkilsøre«, men med den samme indskrænkende betingelse, hvilken må forekomme unødvendigt forsigtigt, thi begge vidste af erfaring – og da ikke mindst skibschefen –, at sandsynligheden for, at de preussiske batterier skulle træffe var ret ringe, og at ingen af de hidtil forekomme træffere havde kompromitteret skibets kampkraft. Det var derfor urimeligt, at man af sikkerhedsgrunde undlod at søge en station, hvorfra der havde været mulighed for at løse den primære opgave i den pågældende taktiske situation: *mest muligt at genere fjendens foretagender i Alssund.*

Når derhos hensyn tages til marineministerens uvetydige pålæg 2 gange, nemlig den 21/2 (side 283) og den 18/4 (side 385), om – *selv med fare for deres opopfrelse – ikke at holde skibene tilbage*, havde det været rettest, om »Rolf Krake« – i hvert fald i de sidste af nattens timer, på hvilket tidspunkt sandsynligheden for og faren ved et fjendtligt angreb var størst – havde valgt

ankerplads nordligere i Augustenborg Fjord så tæt Arnkilsøre som muligt, f. eks. bag Arnkil Skov eller, om det skulle vise sig nødvendigt at holde gående her[1]).

Når kommissionsdomstolen som begrundelse for sin afgørelse i dette punkt bl. a. henholder sig til, at den efter alt foreliggende måtte gå ud fra, at valget af Ankerplads var Alskommandoen bekendt, uden at der derfra under de førte forhandlinger var rejst nogen indvending, og at iøvrigt ingen havde angivet en anden og bedre position, er det irrelevant, thi afgørelsen lå alene hos skibschefen, og ansvaret hvilede alene på ham og på eskadrechefen, for så vidt angår det af denne givne direktiv.

ad F.

Det er almindelig anerkendt, at orlogskaptajn Rothe skønnede fejl, da han efter at have bortjaget de fjendtlige både forlod kamppladsen, thi det er klart, at så snart han forsvandt, ville overførslen blive genoptaget; det skete da også. Når han begrunder det med, at han hørte, at geværilden trak mod syd, og at fjenden derfor måtte antages at have fået fodfæste på øen og hans mission dermed endt, skønner han på for løst et grundlag; der er nemlig intet mærkeligt i, at forreste styrker i en forsvarsstilling – ikke mindst når det drejer sig om forsvar af en vandhindring – kastes tilbage i første omgang.

Yderligere skal bemærkes, at general Steinmann i en skrivelse, han efter afslutningen af de ovf. nævnte forhandlinger sendte eskadrechefen, og hvori de trufne aftaler refereredes, udtalte, at han forventede, at »intet af Krigsskibene vil forlade sin Station før i det yderste Øieblik«.

Var Rothe blevet længere tid i sin stilling, var de allerede overførte fjendtlige styrker (7½ bataljon uden artilleri, jfr. side 436), blevet isolerede og muligvis nedkæmpede, og i hvert fald ville det overvældende tryk på de danske landstyrker være blevet lettet, således at en ordnet og mindre tabgivende tilbagegang var blevet en mulighed, selv om fjendens beslutning om at erobre øen næppe var blevet opgivet.

Rothes fejlskøn og deraf følgende afgang fra kamppladsen gav fjenden lejlighed til uden væsentlig hindring og forsinkelse at fortsætte den afbrudte overgang, hvad der var så meget mere tragisk, som »hans Sømandsdygtighed og Pligtfølelse var hævede over al Tvivl, hvilket allerede fremgik af tidligere

1) Forfatteren H. P. Rohde har meddelt, at hans moder fru Asa Rohde, f. Zøylner, der var en af de første kvindelige cand. mag.er i historie og meget interesseret i krigen 1864, ofte fortalte, at en af officererne i »Rolf Krake« — der kan dårligt være tale om andre end næstkommanderende, daværende kaptajnløjtnant senere karakteriseret kontreadmiral Eduard Duntzfelt — blev hvidhåret efter overgangen til Als. Grunden skulle være den, at han inden aktionen havde følt det som sin pligt at tage kommandoen fra orlogskaptajn Rothe (men ikke ønskede at gøre det) for at placere skibet på et sted, hvorfra det med sikkerhed kunne nå rettidigt frem til Alssund til at hindre overgangen, når den måtte finde sted.

Fru Rohdes kilde var formentlig fru Ottilia Brorson, f. Suenson, et barnebarn af admiral Suenson, sejrherren fra Helgoland.

Kampe« (Wenck: Krigsledelsen i 1864. Tidsskrift for Søvæsen. 1914, side 536).

Vor modstanders vurdering af »Rolf Krake«s indsats i Alssund var således (Tysk generalstabsværk II side 668):

»Eine ernsthafte Störung, wenn auch keine völlige Unterbrechung, des Ueberganges hätte »Rolf Krake« nur dann zu bewirken vermocht, wenn er früher erschienen und sofort rücksichtslos in die Preussischen Bootskolonnen hineingefahren wäre«.

Angrebets videre gang og kampens afslutning.

Alskommandoen i Ulkebøl præstegård var ved skydningen straks blevet klar over, at et angreb var igang, og der afsendtes i tiden 0230 – 0250 budskab »Fjenden angriber« pr. ordonnans til 6. Brigade, pr. telegram til Overkommandoen i Odense og til 6. Regiment på Nordlandet, til dette Regiment dog – af hensyn til dets instruktion – med tilføjende af, at angrebet foregik over Alssund og var alvorligt.

Til 2. Brigade gik ingen meddelelse; den måtte forudsættes lige så vel som Alskommandoen at være blevet alarmeret ved skydningen. Når den i sig selv lidet sigende melding gik til 6. Brigade og 6. Regiment, der ligeledes måtte forudsættes at være alarmeret ved skydningen, skyldtes det, at disse to enheder i den foreliggende situation havde bestemte opgaver, idet 6. Brigade i henhold til den almindelige ordre af 27. april (side 429) skulle gøre sig rede til at støtte den angrebne 4. Brigade, og 6. Regiment i henhold til sin forholdsordre (side 427) skulle sende sin ene bataljon til Hørup; om situationen måtte der derfor for disse 2 enheder ingen tvivl herske.

Omkring kl. 0330, da »Rolf Krake« forlod kamppladsen, var Mansteins situation (jfr. side 436 og se plan 43) således:

Brigaden Roeder havde fået hele sin infanteristyrke (5 bataljoner) overført, og havde øst for Rønhavevejen Infanteriregiment 64 med 2 bataljoner i sydkanten af Arnkilskov og den tredie under udvikling tæt syd derfor, medens 24. Infanteriregiment stod vest for vejen i den noget længere mod syd fremragende del af skoven med 1½ bataljon i skovkanten og ½ bataljon syd derfor; på højde med den sidstnævnte og vest herfor havde brigaden Goeben 1 bataljon af Infanteriregiment 15 og bag denne ½ bataljon af samme regiment samt 1 bataljon af Infanteriregiment 55.

Noget over kl. 3 gav general Manstein ordre til almindelig fremrykning med Goebens brigade langs Alssund og Roeders øst herfor med Rønhavevejen som skel. Så snart »Rolf Krake« sejlede bort, genoptog preusserne overføringen af tropper med den største energi, og omkring kl. 0345 var Goebens forreste led på vej langs sundet gennem de forladte løbegrave og forbindelsesgrave, medens hans venstre fløj nåede gårdene nordvest for Kjær by. Derved måtte Roeders afdelinger trække længere mod øst, således at hans venstre

fløj nåede gård nr. 3, og hans højre var ved at trække til venstre mod Nørremarkskov.

Kl. 0215 havde vagten uden for oberst Kauffmanns kvarter i Sundsmark by meldt, at der hørtes stærk artilleriild, og at bavnerne brændte. Obersten beordrede straks sine afdelinger på alarmpladserne, og da intet tilgik ham fra Alskommandoen, begav han sig derhen c. kl. 3 for at få en ordre.

Her fik han at vide, at fjenden foretog et angreb på Arnkilsøre, men meldingerne talte foreløbig kun om 3 – 4 bataljoner (1. vending), og netop nu hørtes drønene fra »Rolf Krake«s kanoner. Alskommandoen var ret optimistisk og betragtede angrebet som en finte, der skulle aflede opmærksomheden fra et hovedangreb mod Sønderborg. General Steinmann gav derfor Kauffmann ordre til med et regiment at understøtte 4. Regiment; hvis 4. Regiment måtte rømme Arnkilskov, fandtes en god optagestilling i linien Rønhave – Nørremark Skov. Steinmann har øjensynlig ikke været klar over, at det just var i dette område kampen i øjeblikket var ved at udspilles, og at 4. Regiment på dette tidspunkt havde ophørt med at eksistere som kampinstrument.

Da Kauffmann forlod Ulkebøl præstegård, red han til II/18. Regiment, der stod c. 300 m derfra, og gav major Weyhe ordre til med ½ bataljon at rykke over Kiær By og ad kolonnevej a (plan 43) mod Rønhave og sende den anden halvbataljon frem ad Nørremarkvejen langs Augustenborg Fjord. Samtidig sendte Kauffmann ordre til major Lundbye om med regimentets Bataljon I, som havde været på arbejde om natten og nu stod på vejen fra Sønderborg mod Arnkilskov ved vejgaflen c. 2000 m syd for Rønhave om at rykke herimod. Derefter red Kauffmann i galop frem ad Nørremarkvejen og traf her oberst Faaborgs adjudant, som han bad føre major Weyhe frem til oberst Faaborg, medens han selv – efter at have været ovre ad Rønhave til for at orientere sig om forholdene på venstre fløj – red til Alskommandoen for at sætte den ind i situationen.

18. Regiments Bataljon I havde som nævnt om natten afgivet 3½ kompagni til arbejde i Alssundstillingen med ordre til ved alarmering at samles ved ovennævnte vejgaffel på Rønhavevejen sydvest for Kjær; det sidste halvkompagni lå i Sundsmarksbarakkerne og blev hurtigt sendt frem til de andre. Da major Lundbye kom til stede, manglede kun løjtnant Trepkas deling (se side 434), men uden at vente på den, gav Lundbye kaptajn Stricker ordre til at rykke frem mod Rønhave med bataljonen.

Fremrykningen begyndte omkring kl. 0345 og foregik i hurtigmarch[1)], men kort efter stødte bataljonen på Goebens forreste led, der havde sat sig fast i gårdene nordvest for Kjær. Under stærk beskydning udviklede bataljonen straks 2 kompagnier i forreste linie og 2 i anden, men efter at fægtningen

[1)] Omtrent på dette tidspunkt må 4. Regiments 3. Kompagni være stødt til (se s. 434).

havde varet nogen tid, blev bataljonen angrebet i begge flanker, og forreste linie måtte derfor gå tilbage mod Kjær by. Kampen blev nu igen stående en tid med 2 kompagnier nord for og 2 i byen, men fjenden blev ved med at omgå bataljonens venstre flanke, så den igen måtte vige, hvorefter den lidt før kl. 0430 tog stilling på begge sider af Kjær-Ulkebølvejen, øst for den østligste af de 2 veje, der fra Kjær by går til Sønderborg; her standsede kampen for en tid, først og fremmest fordi brigaden Goeben havde fået ordre til at standse fremrykningen, indtil tilstrækkeligt feltartilleri var overført.

Major Weyhe havde sendt kaptajn Volqvartz med 2 kompagnier (4. og 8.) frem ad Nørremarkvejen, medens han selv førte de 2 andre (3. og 6.) gennem Kjær by og ud ad kolonnevejen; ved vejen forbi gård nr. 6 traf han omkring kl. 0345 oberst Faaborg, der gav ham ordre til at rykke mod vest, og han besatte derefter Nørremarkskovs sydlige del med 1 kompagni og udviklede det andet langs et gærde syd for skoven, da Roeders styrker rykkede frem fra nordvest. Fjenden angreb meget heftigt såvel i hans front som i hans højre flanke gennem skoven, og de 2 kompagnier led ret store tab. Majoren måtte derfor hurtigt opgive denne stilling, gå tilbage til en anden og derefter til en tredie med front mod nordvest. Men fjenden overvældede til sidst de 2 kompagnier og tog en del fanger, deriblandt major Weyhe. Resterne af de 2 kompagnier trak sig tilbage mod sydøst; kl. 0430 besatte 1½ kompagni af det preussiske 64. Regiment (Roeders brigade) gård nr. 6.

Kaptajn Volqvartz nåede henimod kl. 4 med 4. Kompagni den stilling, løjtnant Påhlman havde indtaget med resterne af 4. Regiment ved gård nr. 4 (se side 435). Han trak dem hurtigt frem med sig mod nord, men indvikledes ved gård nr. 3 i en heftig fægtning med fjenden, han blev såret, og hans styrke led en del tab og måtte gå tilbage ad vejen mod gård nr. 5.

Omtrent samtidig hermed kom premierløjtnant Bentzon med 8. Kompagni til gård nr. 5 med 2 delinger udviklet foran. Her traf han oberst Fåborg, der beordrede ham rask frem ad Nørremarkvejen. Men så hørtes voldsom skydning henimod Rønhave, og obersten lod Bentzon standse og befalede ham at rykke ned ad vejen mod gård nr. 6. Endnu inden de to delinger var inddraget, forlangte obersten, at Bentzon skulle sætte resten i løb gennem skoven ad vejen, der var så smal, at man kun kunne rykke frem i marchkolonne. Da de kom ud, så de i 200 m afstand den ovf. omtalte styrke af Infanteriregiment 64, der var nået til gård nr. 6 og syntes at gøre tegn til at ville overgive sig. Med oberst Faaborg til hest og Bentzon i spidsen løb kolonnen frem mod gården, og da den var kommet helt ud af skoven fik den en salve, som bragte den til at standse. Oberst Faaborg blev dødelig såret, men Bentzon lod sin forreste gruppe skyde en salve. Inden den nåede at få bajonetten på, fik Bentzon igen en salve, hvorved bl. a. han selv blev såret, og da kompagniet samtidig blev beskudt i flankerne, trak næstkommanderende, premierløjtnant Graa, det hurtigt ud af ilden. Oberst Kauffmann kom netop nu til stede, og

han sendte Graae og 4. Kompagni tilbage, og efterhånden samledes Bataljon II ved Kjær-Ulkebølvejen, hvor den hurtigt reorganiseredes.

For at kunne forstå, hvorfor fjenden stadig kunne trænge ind i rummet mellem Kjær by og Kjærvig, må man se på, hvad der var sket ved 6. Brigade.

Alarmeret ved skydningen var oberst Bülow straks ved 2-tiden redet fra sit kvarter mod Engeshøj (se plan 44). Undervejs modtog han en melding fra 5. Regiment om stærk skydning nord for Kjærvig, og da han nåede

Plan 43

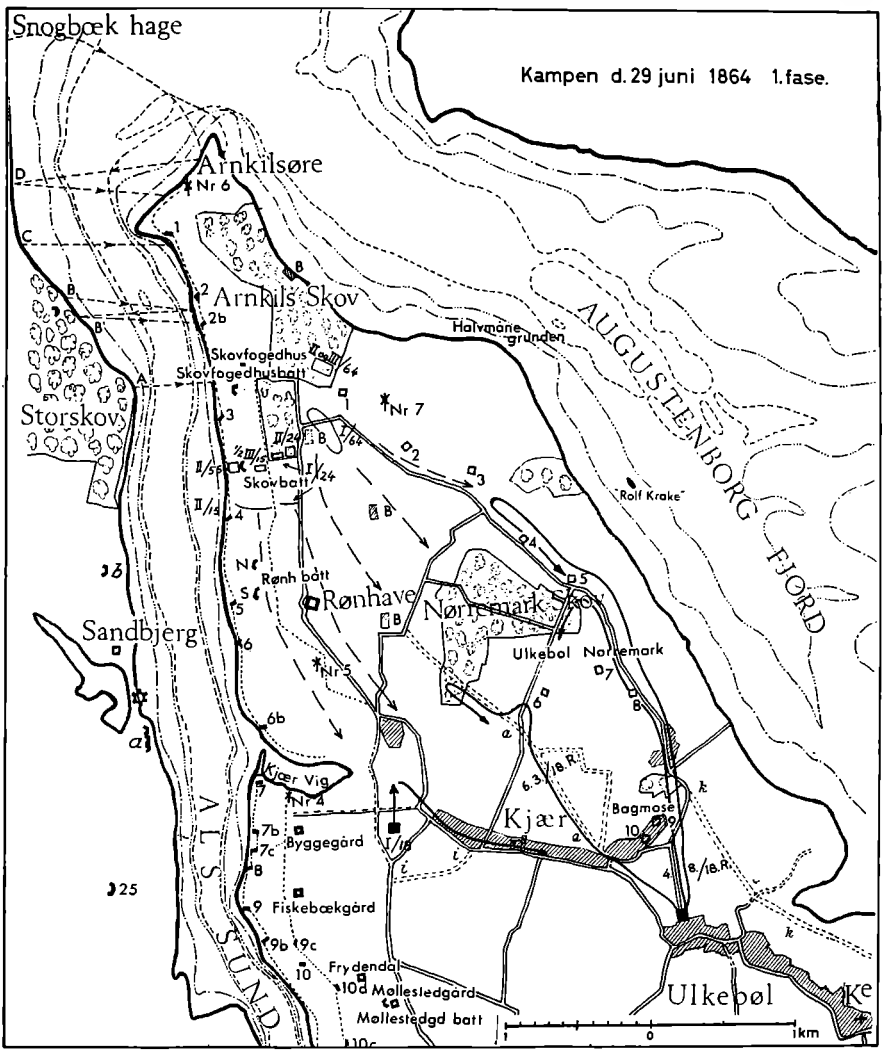

De preussiske batterier 27 og 29 lå på Sundevedskysten henholdsvis tæt syd for overgangssted d. og c. 400 m nordligere. Batterierne d, e og f lå henholdsvis umiddelbart sydvest for 27, omtrent midtvejs mellem 27 og 29 og helt ude på Snogbæk Hage (plan 45). De danske feltvagter og piketter er *ikke* vist på plan 43 og 44.

Engeshøj, kom der melding fra regimentets Bataljon II, der stod nordligst, at fjenden var ved at slå bro over for Skovfogedhuset[1]; samtidig så obersten selv glimtene fra den voldsomme skydning fra batterierne ved Sandbjerg Mølle og nordefter, og efterhånden også bådene i den nordlige del af Alssund. Da han herefter mente det udelukket, at fjenden også ville angribe hans afsnit[2], og samtidig (lidt før kl. 0245) modtog Alskommandoens meddelelse »Fjenden angriber« (se side 444), der jo var et slags kodeord, gav han straks ordre til sine 2 regimenter om, at reservekompagnierne skulle trækkes ud af forbindelsesgangen og opstilles langs Rønhavevejen for at være rede til at sættes ind i kampen mod nord.

Chefen for 5. Regiment, major Myhre, var undervejs til sin højre fløj ved Kjærvig for at sætte sig ind i situationen, da han fik brigadens ordre om reservekompagnierne, og lod den gå *direkte* til reservekompagnierne af Bataljon I (5. og 6.), der hurtigt opmarcherede på Rønhavevejen 600–800 m nord for Engeshøj, hvorefter han fortsatte sit ridt nordpå til regimentets Bataljon II. Ved hans ankomst til regimentets højre fløj omkring kl. 0330 ved Kjærvig var det helt lyst, og Myhre så forsprængte styrker af 4. Regiment undervejs tilbage og samtidig tropper – som han antog for fjendtlige – omkring Rønhave, og da han skønnede det umuligt at gøre gavn med de tropper, han havde umiddelbart ved hånden, gav han – i strid med brigadens ordre – befaling om, at hele regimentet skulle gå tilbage til Engeshøj og sendte omkring kl. 4 melding til brigaden: »Højre Fløj i stærk Tilbagegang. 5. Regiment går tilbage til Engeshøj«. Herved blottedes 2. Brigades venstre flanke, og Goebens brigade kunne trænge vest og syd om Kjær by. Omkring kl. 0445 var da 5. Regiment samlet ved Engeshøj, undtagen 5. og 6. Kompagni, se side 450.

Vi vil herefter vende tilbage til 2. Brigade.

Fra noget før kl. 4 havde general Steinmann taget stade ved den sydøstlige udkant af Kjær by; her erkendte han, at 18. Regiment ikke var i stand til at nå videre uden hjælp, og kl. 0415 fik Kauffmann ordre til snarest at lade 3. Regiment rykke frem med sin Bataljon I (kaptajn Schøning) gennem Kjær mod Rønhave og med Bataljon II (kaptajn Krabbe) ad Nørremarkvejen for sammen med 18. Regiment at søge at trænge fjenden tilbage. Forinden denne ordres udgivelse var der kl. 0400 til 6. Brigade sendt en kort orientering om situationen med pålæg om, at »Efter Omstændigheder maa Reserverne nærmes mod høire Fløi«, og kort efter den nævnte ordreudgivelse afsendt et telegram til Overkommandoen: »Vi ere engagerede i en meget

1) Formentlig har de på side 431 omtalte pontonfærger været anledning til formodningen om en broslagning, idet de kan se ud som brodele.

2) Obersten lod sig ikke påvirke af, at 2 preussiske batterier på Dybbølbjerg kl. 0230 åbnede en kraftig ild mod Sønderborg by og slot; det var også kun en skinmanøvre. Den preussiske ild besvaredes af Kirkebatteriet og Møllebatteriet, så snart det blev lyst nok dertil; ved 4-tiden sagtnede ilden, og ved 5-tiden holdt den op.

hidsig Fægtning paa Kjær Halvø; send snarest Transportmidler til Kegnæs«.

Da 3. Regiment omkring kl. 0430 rykkede frem fra Ulkebøl (se plan 44), var kaptajn Krabbe med Bataljon II forrest, og da han omkring kl. 0445 nåede krattet nord for Bagmose, gav Kauffmann ham ordre til at rykke mod nordvest mod fjendens venstre fløj, Infanteriregiment 64, der var nået til en linie øst for og parallel med vejen, som fra Kjær by fører forbi gård nr. 6, og med venstre fløj ved denne. Krabbe formerede sin bataljon med 3 kompagnier i forreste linie, venstre fløj ved krattet, og 1 kompagni bagud tilhøjre, og rykkede hurtigt frem gennem høje kornmarker og tætte hegn; dele af 18. Regiments Bataljon II fulgte på hans højre fløj.

18. Regiments Bataljon I (kaptajn Stricker) med 4. Regiments 3. Kompagni holdt stadig sin stilling på begge sider af vejen gennem Kjær by (se side 446 øv.), og da kaptajn Schøning med 3. Regiments Bataljon I ved 5-tiden nåede frem, fulgte Stricker efter med 2 kompagnier i forreste linie – 1 på hver side af vejen – og 2 bagved; dele af 18. Regiments Bataljon II fulgte også Schøning. Ved forenede kræfter lykkedes dette angreb til at begynde med godt. Kompagnierne blandedes mellem hverandre, men det opildnede kun folkene, og fjenden kastedes ved modige og kraftige bajonetangreb tilbage fra hegnene på begge sider af vejen. På grund af hegnene og det høje korn kunne man intet se til det angreb, som 6. Brigade omtrent samtidig udførte fra partiet omkring Engeshøj (se side 450 f), og major Lundbye gav derfor premierløjtnant Ahlmann ordre til at sikre venstre fløj med 7. Kompagni.

Krabbes bataljon gik tappert frem nord for byen, men da han og hans adjudant tidligt i kampen blev sårede og måtte forlade kampladsen, glippede forbindelsen mellem kompagnierne; den vanskeliggjordes bl. a. ved de tætte hegn og det høje korn. Det venstre fløjkompagni (3.) havnede nede i Kjær by, hvor det kom til at deltage i kampen om denne by, og de 3 andre kompagnier blev skilt fra hinanden og måtte hver for sig kæmpe alene. Reservekompagniet bag højre fløj (8.) havde fået retning mod Nørremark skov og stødte i nærheden af gård nr. 6 pludselig på en meget overlegen fjendtlig styrke og måtte ilsomt gå tilbage; det ene midterkompagni (4.) lykkedes det ved en flankemarch at komme ned til Kiær By, men for sent til ret længe at deltage i kampen, og resterne af det andet (7.) kom ganske vist til Kiær By, men kun for at blive taget til fange og indespærret i en stor gård, hvorfra de dog senere blev befriet ved vor egen hovedstyrkes angreb.

Det lykkedes 2. Brigades hovedstyrke (Strickers og Schønings bataljoner) at trænge frem gennem byen under hårde kampe, mand mod mand, med blanke våben og under store tab. Alle var besjælet af viljen til at erobre byen og få forbindelse med 6. Brigade, der længere mod vest rykkede frem fra syd. Det var særligt under disse kampe, at afdelingerne blev så stærkt blandet; premierløjtnant Ahlmann blev afskåret sammen med en del af sin styrke, men han blev liggende i det høje korn, til det var blevet så mørkt, at han vovede

sig ind i en gård, fik civile klæder, kom over Alssund i en preussisk transportbåd, derefter med en vogn til Flensborg og nåede over Hamborg tilbage til sit regiment nogle få dage senere.

Fjenden fik dog nu stadig forstærkning, og kl. 0530 gav Steinmann ordre til tilbagegang. 2. Brigade tog stilling øst for Ulkebøl mellem Augustenborg Fjord og Sønderskov med 3. Regiment på højre og 18. Regiment på venstre fløj. Fjenden forfulgte ikke.

Da major Myhre gav reservekompagnierne af 5. Regiments Bataljon I ordre om at rykke til Rønhavevejen (se side 448), var bataljonschefen, kaptajn Hammer, fremme ved sine forreste kompagnier (1. og 2.), og det varede derfor noget, inden Hammer efter tilbagekomsten fandt de 2 reservekompagnier. Nogen forholdsordre havde han heller ikke fået, men han skønnede, at hensigten med den stedfundne flytning var at dække mod et fjendtligt fremstød ad den nævnte vej, og at denne opgave skulle løses så nordligt som muligt; idet han gik ud fra, at også 1. og 2. Kompagni ville få – eller måske allerede havde fået – ordre direkte af regimentschefen, tog han selv ledelsen af 5. og 6. Kompagni og rykkede, ledet af skydningen, frem ad Rønhavevejen med 5. Kompagni forrest, udviklet på begge sider af vejen, og 6. Kompagni sluttet bagved, og henimod kl. 0430 lykkedes det ham at besætte en stilling ved sammenstødet af vejene til Kiær og Rønhave.

Omkring kl. 0445 havde imidlertid Goeben fået forstærkning, og navnlig havde han fået rådighed over et 6 pds batteri (det først overførte) og han genoptog (jfr. side 446) derfor med kraft sin fremrykning og trængte frem forbi Kiær Vig, og da Myhres befaling om regimentets samling til Engeshøj fuldstændigt havde blottet løbegravene ud for Hammers stilling, var det blevet muligt for Goebens tropper uden vanskelighed gennem disse grave at komme i flanken på Hammer, der derfor måtte gå tilbage til lidt nord for Frydendal.

På dette tidspunkt var 5. Regiments øvrige styrke ved at blive samlet omkring Engeshøj, og følgende opstilling blev befalet indtaget, efterhånden som kompagnierne nåede tilbage hertil (se plan 44):

I forreste linie på venstre fløj af 6. og 5. Kompagni (regnet fra højre) skulle 1. og 3. Kompagni opmarchere, i en anden linie 4., 7., 8. og 2. Kompagni[1]. Sidstnævnte kompagni skulle holde forbindelse med 10. Regiments højre fløjkompagni (6.), der stod c. 300 m sydøst for Flankebatteriet.

Da oberst Bülow omkring kl. 04,30 modtog Alskommandoens ordre (side 448) om, at reserverne skulle »nærmes høire Fløi«, besluttede han at rykke

1) Denne unaturlige sammenblanding af de to bataljoners kompagnier skyldes formentlig først og fremmest den tilfældige rækkefølge, i hvilken kompagnierne ankom og opstilledes ved Engeshøj, men har nok tillige været påvirket af, at bataljonerne ved deres trinvise formering i efteråret 1863 (se side 95—96) og deres svage stabe ikke helt er blevet følt som »virkelige« bataljoner, men nærmest hver sin halvdel af en talstærk bataljon på 8 kompagnier, selv om denne kaldtes regiment.

frem ad Rønhavevejen med 5. Regiment og lade 10. Regiments nordligste bataljon (II) danne reserve herfor, således at kun dette regiments Bataljon I, som havde afsnittet på begge sider af Sønderborg, forblev som rygdækning mod Sundeved.

Lidt over kl. 5 lod Bülow blæse »5. Regiment. Fremad«, hvilket signal gentoges af Myhres hornblæser.

Skønt Hammers 4 kompagnier (6., 5., 1. og 3.) ikke var samlet, idet det venstre fløjkompagni (3.) endnu ikke var nået frem, stormede han straks frem med de 3, der var. Angrebet blev ført med påsat bajonet og skete med voldsom kraft, og preusserne blev kastet fra de første gærder; men så stødte man på et meget tæt hegn, der ikke kunne forceres, og det endte derfor med, at danskerne og preusserne stod på hver sin side og skød på hinanden. Da samtidig fjendtlige styrker stadig blev ført frem gennem løbe- og forbindelsesgravene i vor venstre flanke og Jægerbataljon nr. 3 angreb i højre flanke, lod Bülow blæse »5. Regiment. Tilbage«, og tilbagegangen udførtes med det samme, men tabene havde været store, navnlig var 1. Kompagni på venstre fløj hårdt medtaget.

Under den korte kamp var regimentets anden linie (7., 8. og 2. Kompagni, idet 4. Kompagni forblev ved Rønhavevejen som regimentsreserve) med en fremadsvingning til venstre marcheret mod nordvest for at dække Hammers venstre flanke, men var, da signalet »Tilbage« lød, kun nået halvvejs op, og da nu Goebens styrke – efterhånden var hele Infanteriregiment 55 samlet her – stadig øvede et tryk på Hammers venstre fløj og kunne føre sine tropper skjult og dækket frem gennem gravene, og samtidig en jægerbataljon truede den højre fløj, måtte Hammer for at unddrage sig dette knibtangangreb trække sig tilbage i østlig retning. Det herved opståede gab til venstre for Hammer gav Infanteriregiment 55 mulighed for at kile sig ind og angribe 5. Regiments 2. linie, der måtte gå tilbage mod sydøst under svære tab for 7. og 8. Kompagni.

5. Regiment havde kæmpet både modigt og udholdende, men dets kræfter var brudt, og det gik tilbage til Sundsmark, hvor det endnu holdt stand i nogen tid for at hjælpe 10. Regiment tilbage.

10. Regiment havde hidtil kun i ringe grad deltaget i kampene; det havde som nævnt med sin Bataljon I ydet rygdækning mod Sundeved, og med sin Bataljon II holdt forbindelse med 5. Regiment. Nu fik 10. Regiment til gengæld de vanskeligste tilbagegangsforhold, idet Goebens tropper trængte kraftigt frem mod sydøst for at omklamre det og afskære det vejen tilbage. Tilbagegangen gik gennem og syd om Sønderborg i større og mindre grupper til Sønderskov; allerede herunder blev en del taget til fange, og de, der undslap, nåede ikke alle igennem før den almindelige tilbagegang til Kegenæs fra linien Ulkebøl Kirke – Sønderskov var begyndt.

Omkring kl. 0630 rykkede preusserne ind i Sønderborg. De forfulgte dog foreløbig kun med artilleriild fra de 2 batterier, de havde fået over, men gjorde iøvrigt holdt for at få de sidst overførte tropper med frem.

Da oberstløjtnant Caroc kl. 0330 fik telegrammet om angrebet (se side 444), lod han bavnerne tænde og samlede hovedstyrken (3 kompagnier) i Mels, hvorfra der afmarcheredes kl. 0430, medens det fjerde kompagni, eskadronen og halvbatteriet stødte til undervejs; marchen gik mod Hørup Kirke (se plan 45). Ved Egen Kirke var der mødt så mange vogne, at tornystrene kunne læsses på dem, og her fik Caroc ordre til at rykke over Tandslet mod Kegenæs; eskadronen og halvbatteriet blev derefter sendt i forvejen, og da der ved Kettinge var kommet så mange vogne, at han kunne lade 1 kompagni køre, fortsatte han, idet kompagnierne skiftevis marcherede og kørte.

Tilbage på Nordlandet var endnu major Falckenberg med den anden bataljon, der var delt op på de vigtigste landgangssteder. Kl. 0830 fik han ordre til at indskibe sine kompagnier, og mellem kl. 0945 og 1215 var hans styrker ombord, jfr. side 438).

Allerede kl. 0553 havde Steinmann telegraferet til Overkommandoen: »Efter en heftig Kamp paa Kjær Halvø og betydelige Tab gaaes nu tilbage for at ralliere mellem Ulkebøl og Sønderskov, hvorefter Retraiten fortsættes til Kegenæs«, og kl. 0700 gav han den almindelige ordre til tilbagegang hertil. Kort forinden havde han modtaget et kl. 0617 afsendt telegram fra Overkommandoen i Odense: »Ønsker Divisionen Forstærkning?« Telegrammet tyder mere på et godt og kammeratligt hjerte end på realitetssans. Tanken havde – om Steinmann havde svaret ja – været at indskibe Max Müller med landgangsbrigaden, men havde dens komme skullet afventes, var Alsstyrken næppe sluppet bort; Steinmann afslog, og tilbagegangen påbegyndtes.

2. Brigade skulle dække tilbagegangen og formeredes i 2 kolonner: 3. Regiment med ½ 1. Feltbatteri over Hørup Kirke – Majbøl – Mintebjerg – Lebøl – Fjelby – Skovby og 18. Regiment med ½ 2. Feltbatteri over Lambjergskov – Hørup.

5. Regiment skulle fra Sundsmark marchere ad kolonnevejen gennem den nordligste del af Sønderskov over Vollerup og derefter ad samme vej som 18. Regiment.

Disse 3 kolonner kom omtrent samtidig afsted. Derimod var 10. Regiment blevet både forsinket og splittet under tilbagegangen mod Sønderskov; en stor del blev indhentet, omringet og tilfangetaget af de preussiske tropper, der omtrent samtidig med, at det almindelige tilbagetog begyndte, viste sig ved Ulkebøl og rettede et stød ned imellem Sønderskov og Hørup. En mindre styrke af 10. Regiment lykkedes det at undslippe til Sønderborg Bugt og at blive taget ombord på de derværende danske orlogsskibe, kanonbådene »Thura« og »Buhl«.

2. Brigades 2 kolonner gjorde holdt i linien Hørup Kirke – Høruphav for at optage 6. Brigades styrker, men det lykkedes kun 5. Regiment at gennemføre en ordnet tilbagemarch og endda kun med nød og næppe, medens som nævnt kun opløste dele af 10. Regiment slap igennem.

Plan 44

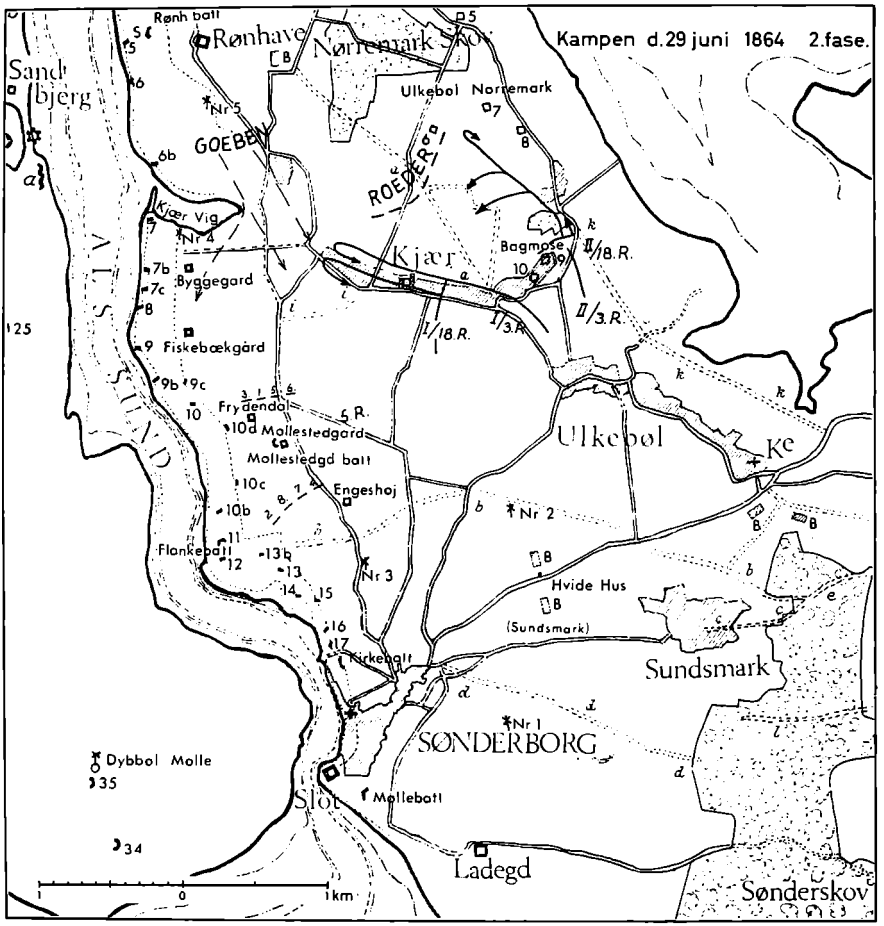

Efter at 6. Brigades afdelinger havde passeret 2. Brigade, afmarcherede denne og havde under marchen enkelte skærmydsler med de forreste preussiske styrker, der dog hurtigt opgav videre forfølgelse. Ved Fjelby gjorde den højre kolonne (3. Regiment) holdt for at optage Carocs styrke og ved Skovby holdt den en stilling, indtil venstre kolonne (18. Regiment) var gået igennem.

Preusserne var ved 9-tiden standset med brigaderne Goeben og Schmid ved Hørup og brigaden Roeder ved Vollerup, mens brigaden Canstein var under march; alt infanteri var kommet over, men der manglede det meste af

artilleriet, og ingeniørerne var ved deres overgangssteder. I Korps afstod fra et forsøg på at hindre eller vanskeliggøre vor indskibning; dels regnede man med, at det ville medføre for store tab, dels var tropperne for udmattede; en overgang fra Høruphav til Kegnæs var under overvejelse, men det var ikke gørligt, da det ville tage for lang tid at fremskaffe et tilstrækkeligt antal fartøjer.

Indskibningen foregik således uforstyrret både den 29. juni og de påfølgende dage; den sidste damper forlod Als den 1. juli om formiddagen.

Den sidste kamp på Slesvigs jord var udkæmpet. Som på Dybbøl havde tapperhed, udholdenhed og pligttroskab præget den.

Vore tab var 77 faldne, 236 sårede, 2.259 fanger og 543 savnede, ialt3.115.

Som man vil se (side 427–29) var ved forsvaret af Alssund hovedvægten lagt på kampen om selve bredderne, hvortil 3 af de 5 regimenter, man rådede over, var beslaglagt, og disse 3 regimenter var opstillet nogenlunde ligeligt fordelt langs hele den kyst, der skulle forsvares.

Denne taktik (kordonsystemet) havde været god latin i 1700-tallets krige, når det drejede sig om at forsvare en flod, og den grundede sig på den tanke, at ved at opstille sine tropper »en cordon« langs floden, kunne man drage fordel af den hindring, floden i sig selv var, til hvorsomhelst at lade sin infanteri- og artilleriild ramme angriberne just under forhold, der gav ham de ringeste muligheder for at svare igen.

Den i sig selv rigtige betragtning overså dog, at en angriber har den mulighed at vælge *en kortere strækning* til overgangen og her samle *hovedparten* af sin styrke og skabe en lokal *knusende overlegenhed,* der vil kunne gennemtvinge en overgang, og er han først ovre, vil han stå i flanken på forsvarerens lange linie, der uden reserve vil være ilde stedt.

Napoleon havde da også grundig gjort op med kordonsystemet,[1] men det levede fortsat videre også i Danmark. Steinmann havde ganske vist indskærpet, at afsnittene (4. Regiment og 6. Brigade) skulle stræbe efter at holde så stor en reserve som muligt, men i begge afsnittene opmarcherede desuagtet alle bataljonerne (ialt 6) side om side, og intet af de 2 afsnit havde således nogen egen reserve. Som afsnitsreserver kan nemlig de 6 bataljoners reservekompagnier ikke betragtes og kom ikke til at virke som sådanne; ved 4. Regiment kom de alle til at deltage i kampen om selve bredden i højre fløjbataljons område, og i 6. Brigades område var de i virkeligheden – trods navnet – piketter. At de sidstnævnte under kampen den 18. april kunne fri-

[1] Overgangen over en flod kan kun hindres ved at opstille svære styrker i brohoveder på fjendens bred, parate til at gå til angreb, så snart fjenden vil forsøge at gå over. Vil man indskrænke sig til forsvar, er der ingen anden udvej ed at opstille sine tropper således, at de har mulighed for at kunne samles og falde over fjenden, før han har fuldført sin overgang. Préceptes et jugements de Napoleon. Recucillis et classés par le Lieutenant-Colonet Ernest Picard. Paris 1913.

gøres til støtte for reservebrigaden, skyldes kun, at der ikke fandt angreb sted i 6. brigades område.

Alskommandoen havde for sit vedkommende ganske vist en hovedreserve (2. Brigade) på 4 bataljoner, men heraf var det meste af den ene om natten afgivet til arbejde i stillingen; betingelserne for en samlet og kraftig indsættelse i et modstød mod den landgående fjende var således dårlige, og et sådant samlet fremstød fandt da heller ikke sted.

Plan 45

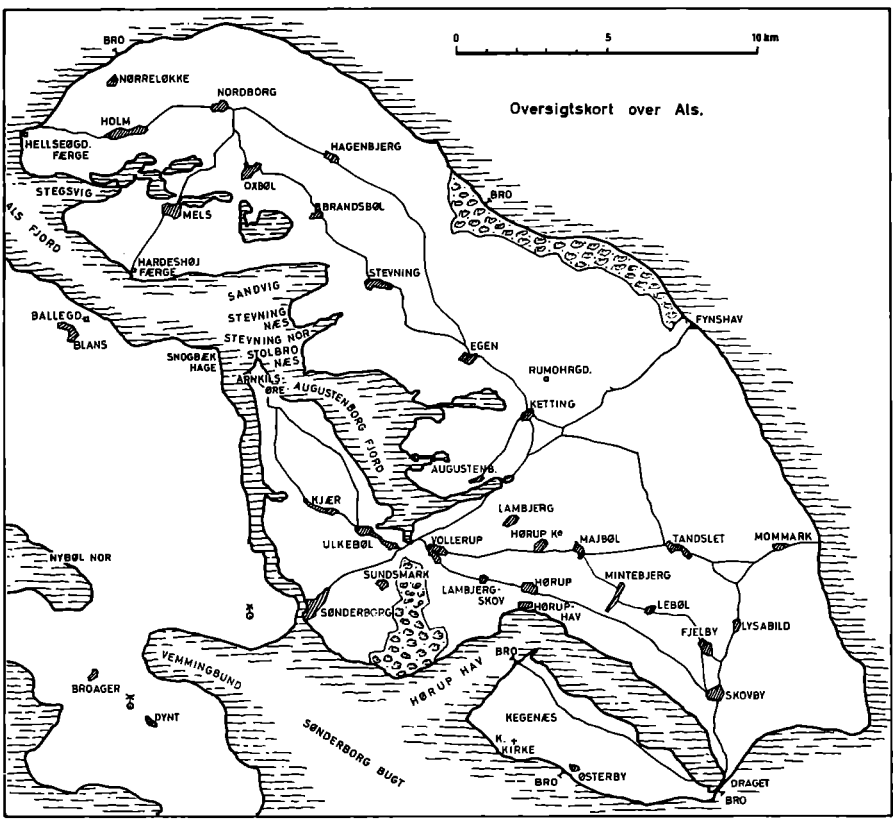

4. Regiment sled sig op i en isoleret kamp og var dermed ude af spillet. 6. Brigade stod en lang tid i alt væsentligt passivt i sit afsnit, formodentlig fordi man stadig ikke var sikker på, at stormløbet mod Arnkilsøre var det egentlige angreb, og da brigaden endelig kom i kamp, brast forbindelsen meget hurtigt mellem dens 2 regimenter. Endelig blev reservebrigaden (2.) sat stykkevis ind. Man kan således med nogen ret sige, at de 3 brigader førte hver sin isolerede kamp.

Det rette havde været på de sandsynligste eller farligste overgangssteder at holde så svage – men velforskansede – observations- og sikringsdele langs kysten som muligt og til gengæld den stærkest mulige reserve i Alskomman-

doens hånd til modstød mod den landgåede fjende, der i begyndelsen ikke kunne have – og ikke havde – nogen artillerihjælp med sig over; de først overførte feltbatterier kunne først gribe ind i kampen efter kl. 5.

Vort eget feltartilleri kom ikke til nogen nytte, idet det ingen ordre fik; det hænger formentlig sammen med, at kampene blev udspillede som isolerede og spredte enkeltkampe. Selv under disse betingelser ville det – omend svage – danske feltartilleri, også fordi det preussiske først sent kom over, have haft gode muligheder for virksomt at hjælpe vort mod stærk overmagt kæmpende infanteri.

Ejheller det danske positionsskyts gjorde gavn af betydning. Ganske vist var det lykkedes at indbygge et betydeligt antal piecer (se side 383) til skydning over Alssund, der teoretisk kunne beskydes i sin helhed, men den gode dækning, man havde givet dem mod det fjendtlige artilleri, gjorde, at hvert af dem kun i korte øjeblikke kunne se og beskyde mål, og dertil kom, at der til det store antal (små) batterier (c. 35) aldeles ikke kunne skaffes kvalificerede batterikommandører, således at mange af dem måtte kommanderes af menige.

NØRREJYLLAND

Efter at Als var erobret, kunne modstanderne trygt lægge tyngden af deres kræfter mod nord. Dels ville man helt gennemføre besættelsen af Jylland ved at rykke over Limfjorden, og dels var ønsket om en erobring af Fyn stadig stærk hos preusserne, men østrigerne afviste denne tanke, og den måtte i hvert fald foreløbig opgives.

Af I Korps besatte 13. Division Sundeved og Als, medens 6. Division blev flyttet til egnen mellem Kolding og Åbenrå for sammen med II Korps, der stod mellem Kolding og Vejle[1], dog at udøve en trussel mod Fyn.

III Korps havde (jfr. side 377) under våbenhvilen fået en noget ændret inddeling, idet Division Münster – med undtagelse af 10. Brigade (generalmajor Kamienski), 7. Dragonregiment og 1 Batteri – formeredes som korpsets avantgarde, mens Gardedivisionen, hvorover generalløjtnant v. Plonski havde overtaget kommandoen, dannede dets gros og de tre nævnte af Division Münster udskilte enheder (under Kamienski) dets reserve. Korpset var efter våbenhvilens afslutning samlet med avantgarden i Hobro og Mariager, groset omkring Randers og reserven mellem Århus, Skanderborg og Horsens.

Selv om prins Friederich Carl ikke var uvidende om, at der fandt troppeoverførsler sted fra Vendsyssel til Fyn, var han dog af den opfattelse, at Hegermann endnu havde betydelige styrker nord for Limfjorden, og det var

[1] Til vestkysten af Slesvig og Sydjylland havde II Korps afgivet et kommando bestående af (jfr. side 162) 1 bataljon/Infanterirgt. Kg. Vilh. I v. Preussen, Feltjægerbataljon nr. 9, ½ eskadron/Husarrgt. Fürst Lichtenstein og ½ 4 pds Fodbatteri nr. 4, alt under kommando af Feltjægerbataljonens chef, oberstløjtnant Schidlach. Om begivenhederne herude mod vest se side 397 f.

derfor hans hensigt at lade III Korps føre et hovedangreb over Limfjorden ved Ålborg og til støtte herfor at lade 2 brigader af II Korps gå over henholdsvis Sallingsund (til Mors) og Oddesund, se plan 47.

Herved gjaldt det først og fremmest om at få trukket det for overgangen nødvendige tunge artilleri samt bro- og både-materiel frem, bl. a. det materiel, der efter erobringen af Als kunne undværes i Sundeved, og foranstaltninger hertil blev beordret den 30. juni. Dernæst var det nødvendigt at skaffe sig et nøjere kendskab til de danske troppers opstilling omkring Limfjorden, og i denne hensigt fremsendte general Münster den 1. juli fra Hobro 3 rekognosceringskommandoer, et midtekommando ad chausseen mod Ålborg, et østligt kommando ad vejen mod nordøst og et vestligt ad Løgstørvejen; de 3 kommandoer var omtrent lige store, hvert bestående af 2 kompagnier og noget rytteri.

De afdelinger, som ifølge Overkommandoens ordre af 28. juni (side 423) skulle afgå fra Nørrejyske Armekorps, blev i løbet af de følgende dage samlet omkring Frederikshavn, hvorfra transporten – kun lidt forsinket som følge af transportbehovet for rømningen af Als – begyndte den 2. juli og afsluttedes den 9.

Med den tilbageblevne styrke (1. Regiment, 2. Dragonregiment, ½ 7. Feltbatteri og 3. Ingeniørkompagni) overtog oberstløjtnant Beck den 1. juli forsvaret af Vendsyssel.

Med denne styrke var det naturligvis umuligt at bevogte – endsige forsvare – hele Limfjorden, og man måtte indskrænke sig til at dække det vigtigste, hovedovergangsstedet ved Ålborg, ved at tage opstilling mellem Hals og Gøl og sende en svag sikring til det nærmeste overgangssted vest herfor, Aggersund (ved Løgstør, se plan 47).

Den 2. juli om morgenen, da oberstløjtnant Beck havde fået melding om de fjendtlige rekognosceringskommandoers fremrykning sendte han en patrulje på 27 dragoner og noget infanteri på vogne frem ad chausseen, hvor den stødte på det preussiske midtekommando og efter en kort skydefægtning trak sig tilbage; men den preussiske kaptajn var dog, da han havde fået melding om danske dragoner ud for begge sine fløje, blevet urolig for at blive omgået og trak sig derfor også noget tilbage.

Fægtningen ved Lundby den 3. juli.

Da oberstløjtnant Beck fik patruljens melding om, at et tysk kompagni[1] var set c. 12 km syd for Ålborg, og at det formodedes at ville overnatte her (om dets tilbagegang og senere afmarch mod vest vidste man intet), blev han fyr og flamme og besluttede med 1 kompagni at foretage et overfald på »kompagniet«; han var på dette tidspunkt vidende også om det østlige kommandos fremrykning og regnede med, at de 2 kommandoer begge havde

1) Således lød meldingen, men der var — som vi ved — 2 kompagnier.

Ålborg som mål, og for at dække indskibningen af det nørrejyske armekorps, hvilken jo først lige var begyndt, anså han det af betydning at gøre et forsøg på at lægge sig i vejen for de formodede fjendtlige planer; den ovf. på side 423 citerede passus i Overkommandoens instruks for ham kan vel også have været ham en inspiration.

Mens der næppe med rette kan indvendes noget mod beslutningen om et fremstød mod de fjendtlige kommandoer, så længe hovedstyrkerne af III Korps stod spredt og for de nærmestes vedkommende ca. 2 dagsmarcher borte, må det siges at være mindre vel overvejet at udføre angrebet med så ringe en styrke, når der – som Beck vidste – var tale om i hvert fald 2 fjendtlige kommandoer, om hvis størrelse man kun havde meget sparsomme og usikre oplysninger, og som man måtte regne med, kunne optræde *samlet* imod ham. Det ville i hvert fald kun være tilrådeligt, hvis angrebet kunne føres *hurtigt* og *overraskende,* og man hurtigt kunne forsvinde igen, men herom nærmere nedenfor.

Til at udføre angrebet befalede han kaptajn Hammerich med hans 5. Kompagni; oberstløjtnanten selv med adjudant samt et par frivillige officerer fulgte styrken, da den – formodentlig omkring kl. 21 – afmarcherede fra Nørresundby og i Ålborg sluttede sig 16 dragoner til.

Af en feltvagt c. 9 km syd for Ålborg fik man at vide, at fjenden havde trukket sig tilbage, og da man omkring kl. 2330 nåede dertil, hvor fjenden havde stået, bekræftedes dette, og det tilføjedes, at han var marcheret sydpå. At fortsætte længere mod syd, hvorved man ville nærme sig den fjendtlige hovedstyrke betænkeligt, anså Beck ikke tilrådeligt, hvorimod han besluttede sig til at vende sig mod det østlige kommando, om hvilket man vidste, at det var i Gunderup, hvortil der var småt 10 km, d. v. s. 2–3 timers march, men i stedet for at fortsætte med det samme for at kunne falde over fjenden, inden dagen gryede, gjorde han et længere ophold, hvorunder han fik at vide, at det fjendtlige kommando i Gunderup talte 2 kompagnier og 1 eskadron, og derefter blev han opholdt af præsten, fra hvem tyskerne havde taget 2 køer og af andre beboere med deres jeremiader, og endelig holdt han en tale til sine folk (en havde han holdt i Ålborg), og kom derfor først afsted, da klokken var 1; selv red Beck noget foran med dragonerne.

Da styrken nærmede sig Gunderup (plan 46), var det lyst, og man så en vognkolonne med fjendtligt infanteri undervejs mod nord, det var den fjendtlige styrke, man søgte, og i Gunderup drejede man mod nord efter ham.

Medens den fjendtlige eskadron og en mindre del af infanteriet gik mod Ålborg, standsede hovedparten af det fjendtlige infanteri i Lundby, hvor den da den danske styrke kort efter meldtes i anmarch, indtog stilling i byens sydkant.

Knapt 2,5 km nord for Gunderup hæver terrænet sig til en bakke, der krones af Kongehøj, og herfra falder markerne stærkt ned mod Lundby, ca.

700 m længere mod nord. Øst for Kongehøj går en slugt i en bue, der ender i byens østkant.

Beck havde allerede i sine taler gjort folkene klart, at han ville angribe med bajonetten. Han var som de fleste infanteriofficerer overbevist om bajonettens overlegenhed.

Denne kampmåde havde vist sig fremragende i de kampe, Beck hidtil havde set; men han kendte ikke bagladegeværets overlegenhed i forsvaret. Da han nu så preusserne gå i stilling nede i byen, vendte han sig mod Hammerich og befalede: »Hr. kaptajn, vil De uopholdelig udføre et rask og determineret bajonetangreb«.

Hammerich rykkede frem med sit kompagni i halvdelingskolonne, d. v. s. 16 geledder dyb, og kun med få skytter på de 2 fløje, skønt eksercerreglementet foreskrev, at ingen angrebskolonne måtte være på mere end 6 geledder og skulle være dækket af skytter[1]).

Opmuntret af oberstløjtnantens tilråb »Blot fremad, resolut og dristigt« begyndte kompagniet at løbe ned ad bakken; under hurra gik de frem, men da kompagniet var kommet på 200 m afstand, åbnede preusserne ilden som en salve; det var, som hele kompagniet sank ned. Da kommandoen »Fremad« lød fra den sårede kaptajn, fortsatte dog folkene under nye hurraråb ned mod fjenden, men på 30 m afstand brød angrebet sammen.

Det havde været ført med strålende tapperhed og viste vores soldaters fortrinlige mod og pligtfølelse, men desværre også en føring, der ikke havde erkendt den ildkraft, det nye infanterivåben, bagladegeværet, besad.

Oberstløjtnant Becks adjudant skrev senere: »Jeg red ud med en underlig, vildt begejstret, letsindig, men legemlig affældig mand, – jeg red tilbage med en sammensunken olding«.

Vore tab var 28 faldne, 31 sårede, 58 fanger og 2 savnede, ialt 119. Blandt de faldne var den svenske premierløjtnant Betzholz.

Preusserne var sejrherrer, men rekognosceringskommandoerne blev trukket tilbage, og kampen havde bestyrket dem i troen på, at de ville møde hård modstand ved Limfjorden. General Falkenstein bestemte derfor, at der ved Randers skulle samles et meget stort antal både og svært skyts til overgangen, der skulle finde sted den 14. juli; den tyske overkommando pressede dog på, og datoen blev rykket frem til den 10.

Den 9. om morgenen afmarcherede imidlertid oberstløjtnant Beck med hele sin styrke til Frederikshavn, og den næste morgen indskibede han der og sejlede til Nyborg.

---

1) Som nævnt side 94 var det nye eksercerreglement, der udkom kort før krigen, ikke trængt igennem i hærens rækker.

FYN.

Oberst Reich havde hele tiden anset Steinmann for den bedst egnede til stillingen som overgeneral; men så længe forsvaret af Als stod på, kunne man ikke undvære Steinmann der. Da han nu var kommet til Fyn, mente Reich det rettest at foretage chefskiftet, og den 5. juli blev Gerlach kaldt til København, og Steinmann blev udnævnt til Overgeneral. Det taler til Gerlachs ære, at han bad om en kommando over for fjenden, og kort tid efter overtog han igen kommandoen over 1. Division.

Da våbenhvilen endte, stod til forsvar af kysten over for Fredericia fra Baaring Vig til Fønsskov (plan 52) kun 3. Division, men allerede den 28. juni begyndte 2. Division at ankomme fra Vendsyssel, og 5. Brigade der den 29. om morgenen stod klar ved Nyborg for at indskibes til en landgangsekspedition, blev, da efterretningen om preussernes overgang over Alssund nåede Overkommandoen, standset, og da general Steinmann havde afslået tilbuddet om forstærkning, sendt frem som reserve for 2. og 3. Division.

Da også 1. Division fra Als og 4. Division fra Vendsyssel og til sidst oberstløjtnant Becks kommando overførtes til Fyn, var efterhånden hele hæren samlet på Fyn.

Også det jordfaste forsvar var blevet udviklet betydeligt. Efter Fredericias rømning havde man sat al kraft ind på forstærkning af de allerede byggede og anlæg af nye kystbatterier til svært skyts, en del af det fra Fredericia fjernede skyts fik anvendelse her; den 12. maj standsedes disse arbejder i henhold til våbenstilstandens bestemmelser, men samtidig med våbenstilstandens udløb den 25. juni genoptoges de, således at omkring midten af juli var der anlagt ialt 32 batterier bestykket med op mod 100 stk. svært skyts og gravet løbegrave for infanteriforsvaret i en samlet længde af ca. 12.000 m samt indskæringer for feltartilleri. Endvidere anlagdes i slutningen af juli på kysten af Båring Vig til ud for Æbelø 5 batterier, hvert bestykket med 2 18 pds skibskanoner.

I Lillebælt udlagdes flydende bomme (ialt c. 9.000 m), der forankredes på omkring 2 m vanddybde ud for de sandsynligste landgangssteder, samt – i mindre udstrækning, fordi de i bæltets stærke strøm let rev sig løs og gik på egen hånd – Ramstedske miner.

Den maritime støtte for forsvaret af Fyn ved udløbet af våbenhvilen er nævnt side 424–25. Heri skete der nogle mindre ændringer, da Als blev rømmet den 29. juni, idet det meste af Muxolls eskadre nu samledes i farvandene om Fyn.

Linieskibet »Frederik VI« fik således station ved Horneland, panserbatteriet »Rolf Krake« sluttede sig til panserskonnerten »Esbern Snare« ved Fænø, dampskibet »Gejser« og kanonbåden »Krieger« fik station henholdsvis ud for Flensborg Fjord og ud for Åbenrå Fjord og afløstes i farvandene om

Plan 46

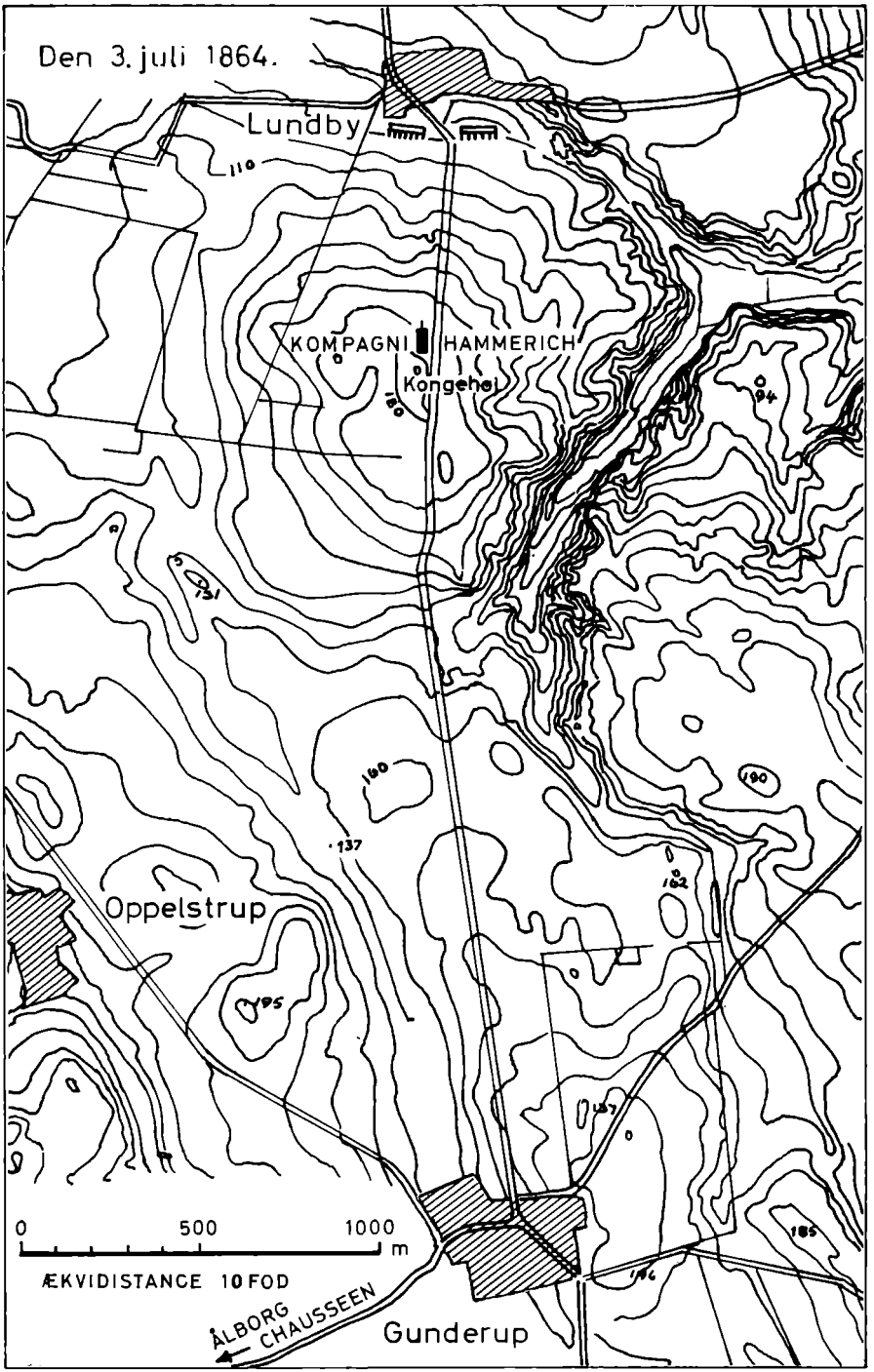
Den 3. juli 1864.
Lundby
110
KOMPAGNI HAMMERICH
Kongehøj
180
94
131
160
190
137
182
Oppelstrup
195
187
185
0
500
1000
m
ÆKVIDISTANCE 10 FOD
ÅLBORG CHAUSSEEN
Gunderup

Bogø af dampskibet »Hertha« med 4 kanonchalupper og 1 kanonjolle. Endvidere tilgik henimod juli måneds midte dampskibet »Viceguvernør Berg«, der stationeredes ved Årø, og dampskibet »Hekla«, der stationeredes i Baaring Vig.

Samtlige skibe havde ordre til at lade patruljere flittigt.

Endelig tilgik skruekorvetten »Thor« Muxolls eskadre den 9. juli med station mellem Lolland og Femern.

Medens hæren lige siden Danevirkes rømning havde været splittet, stod den nu atter samlet om en klar opgave og i en forholdsvis stærk stilling. Hver aften rykkede man ud til kysten eller til alarmpladserne, hvor man bivuakerede, og så stillingerne blive stærkere og stærkere. Alt dette virkede naturligvis på stemningen; frejdighed og tillid til egen kraft voksede, og efterhånden blev det den almindelige følelse, at hvis fjenden ville forsøge en overgang, ville han hente sig et blodigt nederlag.

Stemningen i hæren var frejdig og tillidsfuld. Men, som man har set det i mange krige, var modet ved at svigte i hovedstaden, langt fra krigsskuepladserne. Man kunne ikke forvinde tabet af Als, og man frygtede den østrigsk-preussiske flådes tilsynekomst i vore indre farvande og foran København.

Hæren kom ikke mere til at kæmpe. Dens samlede tab i krigen havde været:

	Døde af sygdom o. a.	Faldne	Sårede	Fanger	Savnede	Ialt	Heraf to gange	Virk. tab
Officerer	6	61	110	145	1	323	5	318
Underofficerer	18	47	170	338	45	618	9	609
Spillemænd	8	4	27	59	5	103	1	102
Menige	692	491	2.493	7.696	1.738	13.110	162	12.948
Læger, dyrl. håndv. m. fl.	96	7	16	144	33	296	4	292
Ialt	820	610	2.816	8.382	1.822	14.450	181	14.269

NORDSØESKADREN.

Ved våbenhvilens afslutning var Nordsøeskadren under kommando af Suenson og bestående af skruefregatten »Niels Juel« og skruekorvetten »Dagmar« ved Nyborg.

Da man som nævnt frygtede, at den østrigsk-preussiske eskadre i Nordsøen skulle forsøge at trænge frem gennem Kattegat til Sundet og Bælterne, sendtes Nordsøeskadren den 27. juni til Kattegats nordlige del og forstærkedes de første dage i juli med panserkorvetten »Dannebrog« og dampskibene »Slesvig«

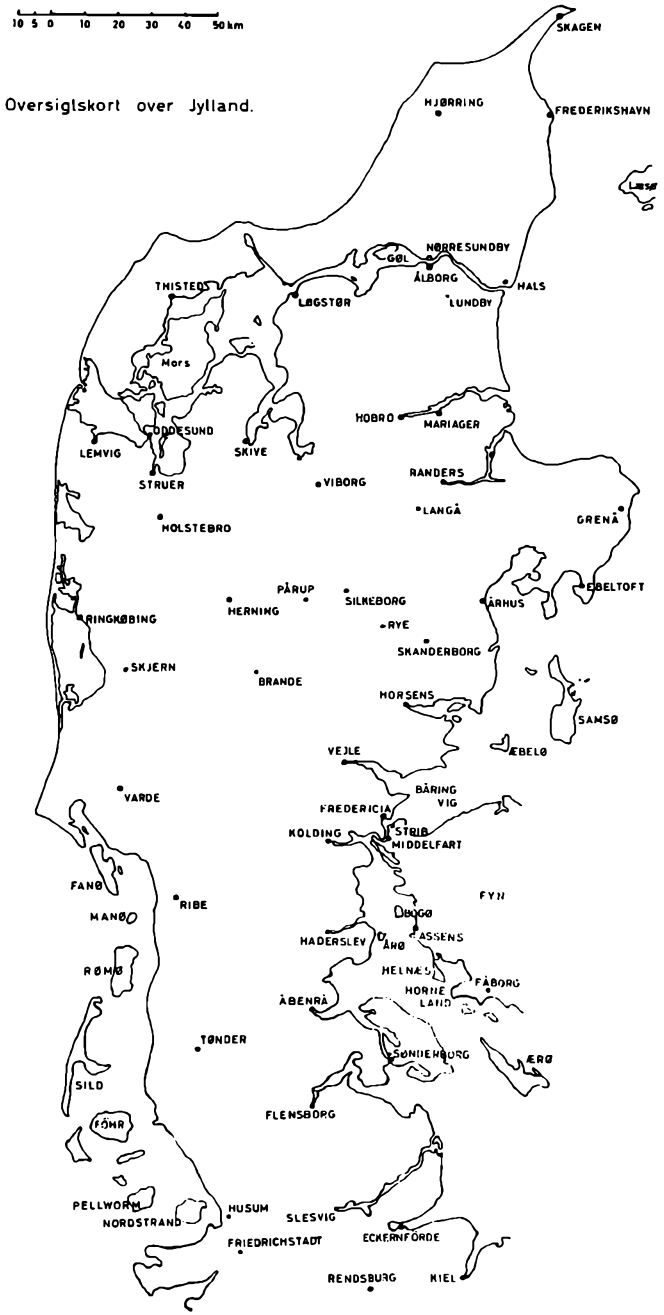
10 5 0 10 20 30 40 50 km
Oversigtskort over Jylland.
SKAGEN
HJØRRING
FREDERIKSHAVN
NØRRESUNDBY
GØL
ÅLBORG
HALS
THISTED
LØGSTØR
LUNDBY
Mors
HOBRO
MARIAGER
LEMVIG
SKIVE
STRUER
VIBORG
RANDERS
LANGÅ
GRENÅ
HOLSTEBRO
PÅRUP
HERNING
SILKEBORG
ÅRHUS
EBELTOFT
RINGKØBING
RYE
SKANDERBORG
SKJERN
BRANDE
HORSENS
SAMSØ
VEJLE
ÆBELØ
VARDE
BÅRING VIG
FREDERICIA
KOLDING
STRIB
MIDDELFART
FANØ
RIBE
FYN
MANØ
ODDENSE
HADERSLEV
ÅRØ
ASSENS
RØMØ
HELNÆS
FÅBORG
HORNE LAND
ÅBENRÅ
TØNDER
SØNDERBORG
ÆRØ
SILD
FLENSBORG
FØHR
PELLWORM
NORDSTRAND
HUSUM
SLESVIG
FRIEDRICHSTADT
ECKERNFÖRDE
RENDSBURG
KIEL

og »Ejderen« og den 10. juli yderligere med dampskibet »Hermod«. De 3 dampskibe skulle tjene eskadren som forpostskibe ved Skagen og Læsø. Den 10. juli skiftede Suenson sin stander til »Dannebrog«.

Fra positionen i Kattegats nordlige del dækkede eskadren indskibningen af tropper i Frederikshavn, men da den var afsluttet den 10. juli (se side 457 og 459), blev Suenson med eskadrens 2 hovedskibe »Niels Juel« og Dannebrog« beordret til farvandet mellem Fornæs[1] og Sjællands Odde. Herfra kunne han dække indløbet til Store Bælt, mod hvilket man regnede, at den fjendtlige eskadre ville sigte, og en forening med dele af Muxolls og v. Dockums eskadrer kunne – om den skulle blive nødvendig – ske omkring Nyborg, som Suenson fik angivet som replipunkt.

»Dagmar« med de 3 dampskibe forblev i det nordlige Kattegat som sikring og for at kunne opbringe fjendtlige handelsskibe.

DEN ANDEN VÅBENHVILE. VÅBENSTILSTAND. FREDSSLUTNING.

Den 28. juni havde den danske regering rettet en henvendelse til den engelske om militær hjælp, men fik den 6. juli et afslag, og da også Frankrig indtog en kølig holdning, Rusland nærmest var tyskvenlig i sin politik, og ej heller Sverige-Norge var i stand til at yde os nogen hjælp, besluttede kong Christian IX i overensstemmelse med den almindeligt rådende folkestemning at bede om våbenhvile og forhandling.

På kongens opfordring indgav da Monrad den 8. juli sin demissionsbegæring, og den 11. trådte den nye regering til med Bluhme som konsejlspræsident og udenrigsminister; endvidere indtrådte deri som krigsminister general C. F. Hansen, som marineminister som hidtil Lütken og som ministre uden portefølje den loyale holstener Carl Moltke og den tidligere udenrigsminister Quaade.

Samme dag, det nye ministerium tiltrådte, fik Overkommandoen fra Krigsministeriet telegrafisk besked om, at fredsforhandlinger ville blive indledet, og pålæg om at afsende oberst Kauffmann som parlamentær til den preussisk-østrigske overkommando for at få en våbenhvile i stand, og den 18. juli kl. 0300 underskrev for Danmark oberst Kauffmann og for de allierede hære oberstløjtnant i de allierede hæres overkommando Stiehle i Christiansfeld en våbenhvile, der skulle træde i kraft den 20. juli kl. 1200 og hvis betingelser var følgende:

På det angivne tidspunkt skulle alle fjendtligheder på land og på sø – herunder også blokaden af de preussiske havne – indstilles.

Begge parter skulle under våbenhvilen opretholde de stillinger, de indtog ved dens indtræden.

[1] Nordøst for Grenå (plan 47).

Våbenhvilen skulle, såfremt ikke fred forinden blev sluttet, uden forudgående meddelelse udløbe den 31. juli kl. 2400. Den blev dog senere forlænget med 49 timer til den 3. august kl. 0100.

Den 12. juli, dagen efter sin tiltræden afsendte den nye danske regering enslydende skrivelser til den preussiske og østrigske regering med anmodning om optagelse af fredsforhandlinger, og indledende forhandlinger påbegyndtes i Wien den 25. juli, idet Danmark repræsenteredes af Quaade og Kauffmann, mens i den østrigske og preussiske delegation indtrådte henholdsvis den østrigske udenrigsminister grev v. Rechberg og den preussiske ministerpræsident og udenrigsminister v. Bismarck. Om forhandling var der dog ikke tale, kun diktat, og den 1. august underskrev vore repræsentanter fredspræliminærerne, der gik ud på følgende:

1. Kongen af Danmark gav afkald på alle sine rettigheder til de 3 hertugdømmer til fordel for kejseren af Østrig og kongen af Preussen og forpligtede sig til at anerkende de dispositioner, disse 2 monarker ville træffe med hensyn til de således afståede hertugdømmer.

2. For at forenkle grænsedragningen afstod Danmark også de kongerigske enklaver i Slesvig, og som erstatning herfor fik det noget land omkring Ribe og »de 8 sogne« syd for Kolding samt Ærø.

3. Det danske monarkis fælles gæld deltes – i forhold til folketallene – mellem kongeriget og de afståede hertugdømmer. De allierede magters krigsomkostninger skulle udredes af de afståede hertugdømmer.

4. Der sluttedes – indtil den endelige fred var afsluttet – en våbenstilstand under hvilken Jylland skulle afholde indkvartering og forplejning af de allierede magters tropper. Danmark skulle tilbagegive – eller erstatte – alle beslaglagte skibe og varer. De allierede magter skulle tilbagegive, hvad der måtte være til rest af de opkrævede krigskontributioner ved våbenstilstandens ophør.

Den endelige fredstraktat blev underskrevet i Wien den 30. oktober, og efter at det danske Rigsråd havde givet sit samtykke til den, blev den ratificeret af kongen af Danmark den 12. November, og den 16. November udveksledes ratifikationsdokumenterne i Wien.

Disse betingelser vakte både i Kongeriget og i Slesvig sorg og bestyrtelse, og fra Nordslesvig afsendtes i september en delegation til Paris med et bønskrift til kejser Napoleon III, nationalitetsprincippets fortaler i Europa; bønskriftet mundede ud i følgende:[1]

»Den eneste Vej til en endelig løsning og varig Fred vil være en Afstemning i Slesvig under betryggende Former. Det er vort sidste Haab, at Deres Kejserlige Majestæt vil forhjælpe os til dette Frelsens Middel fra at blive overgivne til vore Fjender.

1) Frederik Høyberg. Gennem 80 år. Tønder 1964. Side 50 — 58.

Vi, det skandinaviske Nordens Forpost, nu forladte af Alverden, have anset det for en hellig Pligt at drage herned for at anraabe Deres Kejserlige Majestæt om Bistand. Et eneste Trøstens Ord fra Deres Majestæt vil lægge en uovervindelig Styrke i vor Udholdenhed«.

Den franske udenrigsminister Drouyn de Lhuys kunne ganske vist kun meddele, at kejseren havde pålagt ham »paa den varmeste Maade udtrykke Hans Majestæts Sympatier for Nordslesvigernes Lidelser samt Hans Majestæts Tak for den Tillid, de har vist ham ved at henvende sig til ham, et Skridt, som i højeste Grad har rørt Hans Majestæt, som er en Ven af Folket, hvorfor han har befalet Ministeren at udtale sig som følger: Kejseren kan ikke modtage Deputationen højtideligt, da han derved lige over for Tyskland ville give sig Udseende af at ville støtte Nordslesvigernes Sag paa en mere aktiv Maade, end de nærværende Forhold tillader ham. Kejseren kan for Tiden kun støtte Danmark ved diplomatiske Midler, men undlader ikke gøre dette ved enhver Lejlighed, som tilbyder sig«. Men kun 2 år senere skulle en sådan lejlighed frembyde sig, da Napoleon III i Prag-freden fik indføjet den § 5, der gav nordslesvigerne ret til ved fri afstemning at stemme sig til Danmark.

Ganske vist holdt Preussen aldrig sit deri givne løfte, idet Bismarck, efter at han i 1870 havde slået Frankrig til jorden og i de efterfølgende år havde sikret det nye Tysklands magtstilling i Europa, i 1878 enedes med Østrig om at stryge løftet i § 5.

Men for de danske i Slesvig blev kampen og fremmedåget en spore, danskheden blev mere og mere bevidst og rodfæstet, § 5 blev ved at leve som et ufravigeligt omend uopfyldt løfte, og i 1920 blev for Nordslesvig trofastheden og troen belønnet, og over hele Sydslesvig – helt ned til Ejderen – findes idag danske skoler og et levende dansk liv.

AFSLUTNINGEN

Afsluttende betragtninger

Som afslutning på denne fremstilling af krigen 1864 skal anstilles nogle sammenfattende betragtninger.

Hvad først angår *føringen til lands,* skal der begyndes med nogle korte oplysninger om taktikken på denne tid. I 1700-tallet var opstillingen for infanteriet den sluttede orden i lange linier – træfninger, 2 à 3 – bag hinanden, hver træfning i hyppigst 3 geledder; spredt orden var nok kendt, men kun brugt i mindre udstrækning som skyttesværme, der sendtes frem foran og på fløjene af forreste træfning. Det var *lineartaktikken,* og den anvendtes både i forsvar og angreb. Når den spredte orden – skønt fodfolkets ildvåben allerede på dette tidspunkt var udviklet til en i forhold til tidligere tiders ikke ubetydelig ildkraft – ikke udnyttedes mere, end tilfældet var, skyldtes det dels, at den krævede en selvstændig optræden hos den enkelte mand, som den almindelige infanterist ikke var uddannet til, dels hang det sammen med, at man frygtede, at denne kampform ville umuliggøre kommandoføringen på kampladsen og bl. a. give anledning til desertering fra denne i vidt omfang.

Psykologisk samstemmende med lineartaktikken var befæstningsformen. I det 18. århundrede var befæstningen således sædvanligvis en *enceinte,* se side 124–126; men i første halvdel af det 19. århundrede kom man ind på i stedet at bygge en kæde af isolerede forter – en slags fortifikatorisk spredt orden –, og vi har da også set, at de forslag, der i 1853 fremsattes til befæstninger ved København, Fredericia og Dybbøl, var i overensstemmelse med disse nye tanker, se side 128 samt plan 8 og 9.

Under revolutions- og Napoleonskrigene var lineartaktikken blevet afløst af kolonnetaktikken, hvorunder afdelingerne på kampladsen i stedet for i lange linier opstilledes i dybe kolonner. Det skyldtes i første række, at de hidtidige lange snorlige formationer og deres eksercermæssige fremmarch forudsatte en meget grundig uddannelse og fortsat træning af infanteristen, som revolutionshærene ikke kunne svare til, men det viste sig også meget snart, at de smalle dybe kolonner havde en større smidighed i deres optræden og gav langt bedre muligheder for at lægge tyngde i et angreb end de lange tynde linier. Også kolonnerne kombineredes med fremsendte skytter.

Kolonnens svaghed var dens sårbarhed over for beskydning, og også kolonnetaktikken måtte derfor vige for en endnu mere spredt kampform; et af de første varsler herom var kampen ved Lundby den 3. juli 1864, men først krigen 1870-71 skulle medføre en videregående udvikling af den spredte orden.

Det første spørgsmål, der iøvrigt melder sig, er rimeligheden af den danske hærs grundopstilling ved Danevirke ved krigens begyndelse.

Det er fremført, at da Danevirkestillingen med den troppestyrke, der på

dansk side rådedes over, ikke – og da navnlig ikke om vinteren, hvor Slien, Reideå og oversvømmelserne kunne fryse til og vitterligt frøs til – gav muligheder for at føre et *hårdnakket* forsvar, burde man overhovedet ikke have besat denne stilling, men straks under dække af en svag arrieregarde være opmarcheret i de to flankestillinger eller i tilslutning dertil. Denne betragtning kan dog ikke godtages.

I januar var for det første stillingsarbejderne ved Dybbøl endnu langt fra fuldførte, jfr. side 249 f., og stillingen derfor ikke i stand til at spille sin rolle i flankeforsvarsstrategien, medens selv det korte ophold i Danevirkestillingen og den standsning i operationerne, som tilbagetoget medførte, gjorde det muligt at bringe Dybbølstillingen i så god stand, som dens forudsætninger tillod.

Men selv bortset herfra var det, jfr. side 144 n., både politisk og folkeligt nødvendigt at møde et angreb så nær grænsen som muligt og uantageligt at begynde krigen med frivilligt at rømme en større del af det stykke Danmark, der var stridens æble. Lige så nødvendigt var det dog på den anden side, at ikke hele vor militære kraft blev opbrugt ved grænsen i en alvorlig og afgørende kamp mod den overlegne modstander.

Begge dele, dette at vi med kraft modsatte os en fjendtlig fremrykning over det 1000 år gamle grænseskel, men samtidig undlod at sætte hele hæren på spil, var en forudsætning for, at vi turde vente den politiske og militære vennehjælp, vi stadig håbede på.

Det ligger ganske klart, at politisk og ifølge styrkeforholdet var krigen fra Danmarks side en forsvarskrig, men selv en sådan kan ikke føres ved forsvar alene.

Den underlegne forsvarers offensive optræden kan finde sted ved fremskudte kommandoer, som søger at skaffe oplysninger om modstanderens opstillinger og bevægelser, ved strejfkorps i hans flanker og ryg for at forurolige ham og skaffe billige gevinster, f. eks. fanger, eller ved taktiske modangreb, når den i øvrigt overlegne modstander giver sig blottelser.

Da de fremskudte danske styrker den 1. februar trak sig tilbage fra grænselinien, gjaldt det om at komme hurtigt bort for at undgå en omklamring, og besætningen i Kokkendorfstillingen rømmede da også denne, uden at det opdagedes af preusserne, der gik ud fra, at vi ville yde modstand her og derfor opsatte videre fremrykning til næste dag. Følingen med preusserne gik således tabt, og det var naturligvis en øjeblikkelig nødvendighed; men navnlig 1. Division burde senest den 2. om morgenen have genskabt den, og divisionen havde jo hertil bl. a. sit halvregiment dragoner. Som det nu gik, vidste divisionen intet om, hvor preusserne var, før deres husarer ved 10-tiden viste sig på bakkerne foran Mysunde, og den kunne jo bl. a. ikke vide, om hovedstyrken af I Korps var på vej mod Kappel eller Arnæs.

Overkommandoens kombinerede rekognoscering og udfald den 2. februar

om aftenen langs Sliens sydside, der på forhånd var dømt til at løbe ud i sandet, fornemmelig fordi den kordonagtige opstilling i Danevirkestillingen udelukkede tilstrækkelige styrker til foretagendet, er omtalt på side 172, jfr. side 181–182, hvor føringen ved Kongshøj den 3. februar er berørt.

Under krigsrådet den 4. februar fremsattes, som vi har set (side 189), af generalerne Hegermann og Steinmann ønske om et udfald, forinden røm. ningen af Danevirkestillingen fandt sted, altså i dagene 5.–6. februar, men det afvistes af Kauffmann. Jens Johansen har dadlet dette, medens både Wrangel og Moltke anerkendte det som det rette; her står således mening mod mening. Det skal til belysning af spørgsmålet bemærkes, at ifølge Jens Johansen havde Overkommandoen den 1. februar fra Krigsministeriet fået meddelelse om, at en anonym meddelelse gik ud på, at Moltke i en privat samtale havde ytret, at Danevirke kunne man let omgå ved at lade en del af styrken bryde igennem ved Frederiksstad og en anden del gå over Slien, »dann kann der Däne sehen, wo er bleibt mit seinem Dannewerck«. Overkommandoen fik herved den overbevisning, at I Korps allerede den 2. februar var på vej op igennem Angel, og det er forståeligt, at den herudfra – og da den ikke af 1. Division var gjort bekendt med, at Slien den 4. februar var vanskeligt passabel – er veget tilbage fra på dette tidspunkt at binde sig i en kamp med det tæt ind på stillingens centrum stående II Korps. Man kan vel endog sige, at de Meza ved at engagere sit centrum med østrigerne stærkt ville risikere at gå Moltkes ærinde og blive medvirkende til det Cannæ, som Moltke stilede efter.

Derimod kan man beklage, at Overkommandoen ikke på et *tidligere* tidspunkt – i dagene 2.–4. februar – fik gjort alvor af sine vage tanker om et udfald (se f. eks. side 173), bl. a. under udnyttelse af sit rytteri (4. Division), der hele Danevirkeugen stod praktisk uudnyttet. Divisionen var ganske vist ikke færdigopstillet, den manglede – forskelligt ved de 18 eskadroner – både mandskab og heste, men der var dog alligevel en ikke lille rest af kampklare; eskadronernes fulde kombattantstyrke var 136 (befalingsmænd og trompetere medregnet), og anslåes reduktionen til ⅓, får man en samlet kampstyrke på 1600, svarende til 12 fuldtallige eskadroner. Den havde nok kunnet gøre nogen ravage i den åbne tyske venstre flanke[1] samtidig med et fodfolksudfald fra Bustruppartiet.

Også Gerlach er blevet dadlet for sin manglende aktivitet ved Dybbøl.

I sin bog »Dybbøl 1864«, København 1942, har Jens Johansen foretaget en – som han selv understreger det – rent akademisk undersøgelse, hvorvidt i dagene omkring midten af marts »Muligheden i strategisk og taktisk Henseende var til Stede for en Offensiv af afgørende Art«. Undersøgelsen tager sit udgangspunkt i sagernes stilling den 11. marts, den dag, da krigsminister Lunding havde fremsat en af sine talrige opfordringer til, at »der blev fore-

[1] Det bemærkes, at det tilbagehængende III Korps kun havde eet rytteregiment, der først kom til korpset den 15. februar, hvorfor det til erstatning indtil da havde fået til lån 8 eskadroner af I Korps.

taget noget« (se side 270); styrkernes fordeling var denne dag således, idet der for enkeltheds skyld kun refereres infanteriet:

På tysk stod i store træk[1]
foran Dybbølstillingen I Korps med 25 bataljoner,
foran Skanderborg II Korps med 20 bataljoner,
foran Fredericia III Korps med 12 bataljoner,
og på dansk side[2]
i Dybbølstillingen 1. og 2. Division (7. Regiment kom dog først den 13. marts til Als) samt Infanterireserven med ialt 28 bataljoner,
omkring Skanderborg 7. Brigade med 4 bataljoner og
i Fredericia og på Fyn 3. Division (÷ 7. Brigade, men i stedet 13. og 14. Regiment) med 12 bataljoner.

Som det ses, havde begivenhederne den 7.–8. marts, da II og III Korps overskred grænsen mellem kongeriget og hertugdømmet Slesvig, fremkaldt den situation, som var forudsætningen for, at flankeforsvarsstrategien kunne virkeliggøres, nemlig at en væsentlig del af de tyske tropper (ialt 32 bataljoner) var engageret mod de danske tropper i Jylland (ialt 16 bataljoner), medens der over for den danske hovedstyrke i Dybbølstillingen (ialt 28 bataljoner) kun stod I Korps med 25 bataljoner; I Korps stod endvidere – hvad den danske Overkommando fik nøje kendskab til den 13. marts gennem den på side 268 omtalte tyske rapportbog – meget spredt, navnlig på sin venstre fløj.

Der var således tilvejebragt muligheder for – naturligvis tidsbegrænset – at skabe så stor dansk overvægt i Sundeved, at tanken om et udfald herfra måtte melde sig. Det kunne f. eks. ske ved, at Hegermann – udover 7. Regiment, der allerede var afgået (se side 223) – afgav 7. Brigades stab og ene regiment, og Lunding afgav 3. Divisions stab med 8. og 9. Brigade m. v., således at der til Als overførtes ialt 5 infanteriregimenter (10 bataljoner), d. v. s. at der her på dansk side kunne stilles ialt 38 bataljoner, altså omtrent lige så meget infanteri over for I Korps, som hele den danske hær havde ved Danevirke (40 bataljoner). Regnedes der af denne styrke et regiment som sikkerhedsbesætning i stillingen under et udfald, ville der således til udførelsen af et sådant kunne stilles 3 divisioner med ialt 36 bataljoner mod de 25 preussiske.

For ikke at blive iagttaget fra henholdsvis Broagers og Fredericias forterræn skulle sejladsen til Høruphav sønden om Als samt fra Fredericia til Fyn ske om natten, og en af Jens Johansen – ud fra de på det pågældende tidspunkt foreliggende transportmuligheder og vejrforhold – foretaget transportberegning viser, at såfremt general Gerlach den 11. marts, på hvilket tidspunkt II og III Korps var i kontakt med henholdsvis Hegermann og Lunding, havde

1) Ifølge ordre de bataille på side 160 ff., og idet der i denne summariske oversigt ses bort fra den delvise sammenblanding af II og III korps, som skete i disse dage.
2) Se henholdsvis side 269—270, side 224 og side 238.

beordret de ovennævnte troppeforskydninger, kunne disse være udført således:

7. Brigades stab med 1 regiment samt 1 batteri kunne afgå fra Århus Havn den 12. marts, sejle gennem Storebælt til Fåborg og være i Høruphav den 15. om morgenen.

3. Divisions stab med 8. og 9. Brigade samt 2 batterier kunne i løbet af 3 nætter (12.–14. marts) overførtes til Fyn, ved udskrevne køretøjer køres til Fåborg og i løbet af de følgende nætter herfra sejles til Høruphav og alt således være klart til udfaldet den 17. om morgenen.

Udfaldet kunne udføres således, at en hovedstyrke på 2 divisioner gik mod den preussiske venstre fløj, den spredt opstillede 13. Division, der stod med 1 brigade ved Blans (plan 45) og 1 brigade syd derfor, ialt 13 bataljoner, mens en venstre kolonne på 1 division fastholdt den preussiske 6. Division, der stod med 1 brigade på Broager og 1 brigade vest for Nybøl, ialt 12 bataljoner.

Såvidt den interessante akademiske studie af en dristig plan, for hvis gennemførlighed Jens Johansen selv angiver som betingelse, at man godtager, at Fredericia berøves en så stor del af sin besætning som påregnet, og det er da også det springende punkt.

Forudsætningen for anvendelsen af flankeforsvarsstrategien var jo nemlig, at de pågældende flankestillinger, (jfr. side 122) havde så stor *fortifikatorisk styrke,* at de for kortere tid kunne holdes med stærkt mindsket besætning; men Ingeniørkorpsets forslag af 29. marts 1853 gik jo for Fredericias vedkommende (side 128, jfr. plan 8, og side 133) ud på en forstærkning af den eksisterende enceinte og opførelse af en fortrække foran, og dette forslag var aldrig blevet gennemført; i stedet havde man i ny og næ – hver gang den politiske tamp brændte, sidste gang ved juletid i 1863 – udført nogle svage skanseanlæg (5 lynetter) foran fæstningens nordfront, den såkaldte befæstede lejr, hvis svaghed netop var, at den krævede store styrker (se side 237) til sit forsvar.

Der skal dog ikke hermed siges, at den omtalte styrkesammendragning til og påfølgende udfald fra Dybbølstillingen ikke skulle forsøges. I den situation, man faktisk var kommet i, var det en mulighed – og vel den eneste – for at gøre en tilstrækkelig kraftig militær indsats.

Blot var det, da Fredericia af infanteri herefter kun ville råde over 4 bataljoner (13. og 14. Regiment), nødvendigt at se i øjnene, at den »befæstede lejr« måtte opgives og forsvaret trækkes tilbage til enceinten.

Stiller man spørgsmålet, hvorfor Gerlach ikke fandt på denne – eller en anden – ide, da må svaret blive, at for det første var hverken Gerlach eller hans stabschef fra Vorherres hånd strateger af format, og for det andet var den forkvaklede kommandoføring, hvorved krigsministeren tillod sig at give en del af hæren (Hegermann-Lindencrone og Lunding) direkte ordre mere eller mindre uden om overgeneralen og optræde som strategisk konsulent for

denne – ja tilmed at åbne sin egen krigsskueplads på Femern – uegnet til at vække overgeneralens eventuelle slumrende evner.

Men dertil kom, at ikke alene Overkommandoen, men en stor del af hærens ældre officerer nærede en stærk skepsis til dens mulighed for en offensiv optræden. Det skal ikke forsvares, thi sortsyn er ingen krigerdyd, men et par forklarende ord vil være rimelig.

Der herskede blandt disse officerer en af bitterhed præget pessimisme som følge af, at det i 1850'erne – trods gentagne forsøg og trods den stadig mere truende krigsfare – ikke var lykkedes at gennemføre hverken de påkrævede fortifikatoriske anlæg eller den revision af hærloven af 1842, som alle indså var nødvendig; navnlig var det manglen på faste befalingsmænd i hæren på krigsfod, der indgød dem en ikke alene forståelig, men velbegrundet forestilling om, at de danske afdelinger som følge af den svage enkadrering ville være deres modstandere underlegne i marken.

Medens landets civile befolkning, besjælet af fædrelandskærlighed og vilje til at kæmpe endnu en dyst for det elskede omstridte land mente, at vi nok kunne »banke tyskerne, som vi havde gjort det sidste gang«, erkendte hærens officerskorps naturligvis, at een ting var – som tilfældet var i 1848–50 – at nedkæmpe en sammenskrabet oprørshær, en anden ting at tage kampen op mod to stormagters langtidsuddannede hærstyrker, der tilmed var os talmæssigt og våbenmæssigt overlegne.

Dertil kom yderligere et andet forhold, der spillede ind i skønnet om afdelingernes kampværdi, nemlig tvivlen om en del af det slesvigske mandskabs pålidelighed, som er omtalt på side 97.

Også krigsministerens egenmægtige og urimelige fjernelse af de Meza havde svækket hæren ved at ryste troen i officerskorpset.

Da Dybbøl var faldet, tabte krigsministeren helt hovedet.

Imod overgeneralens ønske befalede han Fredericia rømmet i huj og hast. Imod Alskommandoens ønske befalede han styrken på Als væsentlig nedsat til fordel for nogle ukonkrete planer om at forurolige fjenden ved større og mindre landgange; det havde da været mere rimeligt helt at rømme Als. I strid med Gerlachs synspunkter og uden at meddele noget til Hegermann, hvis styrker i dagene 25.–26. april var kommet nord for Limfjorden, begyndte han at sende tropper derop, idet det var hans anskuelse, at det var herfra fremtidige offensive operationer skulle udgå. Allerede før våbenstilstandens indtræden den 12. maj havde han dog ombestemt sig, idet han nu mente, at der burde koncentreres på Fyn.

Der kan næppe være tvivl om, at denne sidste opfattelse var rigtig. Et forsvar af Fyn var en nødvendighed, så længe man ville fortsætte krigen, og det havde også gode muligheder for at kunne gøres. Herudover var det ønskeligt at holde styrker i Jylland, så længe som muligt, både i Fredericia og i

Nørrejylland; Als var derimod uden militær betydning eller værdi, og den politiske (nationale) interesse, der kunne siges at knytte sig dertil, måtte vige for den kendsgerning, at øen ikke kunne holdes uden indsættelse af styrker, der ikke var til stede.

Derimod er det uforståeligt, hvad man ville opnå ved at rømme Fredericia, som besad en lang større passiv styrke end Dybbølstillingen og omtrent 3 gange så stor artilleristisk. Af den artilleristiske armering måtte den største del efterlades ved fæstningens rømning og faldt således i fjendens hænder, hvorimod største delen af ammunitionen kunne medføres eller blev ødelagt.

Den eneste begrundelse for en rømning, krigsministeren kunne give, fremgår af følgende indledning til det på side 380 omtalte brev af 23. april: »Jeg er urolig for Fredericia. Uroen skriver sig derfra, at jeg ikke ser nogen egentlig Grund, hverken militær eller politisk, til at søge at holde denne Fæstning. Man maatte sikkert helst ganske forlade den, *et Foretagende, som jeg er villig til at gaa ind paa, hvis min Mening er overensstemmende med Deres Excellences i saa Henseende*«. Det anførte er jo intet værd som begrundelse, og efter den 24. telegrafisk at have svaret ministeren, at Fredericia »formenes . . . ikke at burde rømmes«, giver Gerlach i et brev af samme dato en motivering herfor, der er mere kød på; han skriver, at fæstningen »vil tvinge Fjenden til et Angreb, der efter den Erfaring, som er gjort ved Dybbøl, vil udstrække sig til et længere Tidsrum, saaledes at der, hvis Begivenhederne maatte gjøre det tilraadeligt, altid vil blive Tid til successivt at evakuere den, saaledes at man tilsidst med en mindre Styrke markerer dens Besættelse, hvilket er den Fremgangsmaade, Overkommandoen havde tænkt at anvende i Dybbølstillingen, saafremt ikke de af Regjeringen modtagne Instruktioner havde gjort det nødvendigt til det Sidste at holde en saadan Styrke i Stillingen at en Storm kunde modtages.

Saa længe Fredericia holdes besat, binder den, hvad enten den angribes eller ei, en større Del af Fjendens Styrke . . «.

Uanset denne belæring – eller måske i fortørnelse over den deri løftede pegefinger med hensyn til det af ham krævede forsvar af Dybbøl til den bitre ende – fastholder ministeren sin anskuelse og *ændrer* i et telegram af 25. kl. 18 sit venlige tilbud om at »gaa ind paa« en rømning af Fredericia til en ordre derom.

Om *føringen til søs* skal her kun uddybes de bemærkninger, der er gjort på side 290 – 292 og 363 – 364 om handelsblokaden, og denne uddybning vil navnlig støtte sig på en studie af »Krigsledelsen i 1864«, udarbejdet i 1914 af daværende kaptajn i flåden (senere admiral) P. Wenck.

Handelsblokaden var forståelig i begyndelsen af krigen, hvor ikke vigtigere opgaver derved sattes til side. Men da situationen i Nordsøen begyndte at få strategisk betydning, ændrede forholdene sig.

Allerede før krigsudbruddet havde skruefregatten »Niels Juel« haft station i Skagerak (se side 388), og da forholdene i midten af marts gjorde det nødvendigt for fregatten at gå til København for dokning, blev den for en tid erstattet med skruekorvetten »Dagmar«, der hidtil havde været i van Dockums eskadre, og som blev i Nordsøen endnu nogen tid efter, at »Niels Juel« var vendt tilbage. Da eskadren i Nordsøen oprettedes omkring månedskiftet marts-april, måtte v. Dockum yderligere afgive skruekorvetten »Heimdal« og i begyndelsen af maj endvidere skruefregatten »Jylland«.

For nu at kunne opretholde handelsblokaden i Østersøen lod marineministeren efterhånden van Dockum få erstatning ved at tage fra Muxoll; han måtte i begyndelsen af marts af med skruekorvetten »Thor«, omkring midten af marts med skruefregatten »Tordenskjold« og nogle få dage senere med panserskonnerten »Absalon«. Det havde da været rettest at opgive handelsblokaden for i stedet at kunne opretholde en passende kampkraft af eskadrerne ved krigsskuepladserne.

Wenck mener endog, at det var uklogt af Danmark i det hele taget at etablere handelsblokaden, fordi det gjorde det nødvendigt for Østrig at gribe ind for at beskytte den tyske handel, mens dette land iøvrigt slet ikke var interesseret i *virksomt* at bekrige Danmark, jfr. dets ulyst mod først at overskride kongerigets grænse og senere at gå over til Fyn. Endvidere anker Wenck med rette over, at den danske udenrigsledelse ikke havde været i stand til at orientere marineledelsen om, at Østrig havde erklæret ikke at have til hensigt at runde Skagen, jfr. side 407 øv., og hærledelsen om, at Østrig ejheller var sindet at gå over til Fyn, jfr. side 382; disse oplysninger ville have haft den største betydning for forsvarets strategi.

Det er en almindelig tænke- og talemåde, at årsagen til de dansk-tyske krige i 1848–50 og 1864 var en *national* spænding mellem dansk og tysk i Slesvig, men selv om der er en del sandhed heri, er det dog stærkt forenklende.

Striden havde ganske vist sit første udspring i *holstenernes opvågnen til tysk bevidsthed* efter de tyske landes befrielse fra Napoleons åg, og den første umiddelbare udløsning for denne *nationale* opvågnen bliver et krav fra holstensk side om at blive knyttet til det nye tyske statssamfund – Det tyske Forbund –, der kommer til verden i 1815 under stor begejstring og svære veer, og dette krav finder levende genklang og støtte i de nationale stemninger, der går over hele Tyskland.

Men alt dette gav ikke større muligheder for en *dansk-tysk strid;* den kom først, da krav fremsattes om, at *Slesvig skulle følge Holsten* ind i Det tyske Forbund, og dette krav var ikke nationalt, men *politisk* begrundet ud fra teorien om de to hertugdømmers samhør (Ribeoverenskomsten af 2. marts 1460, se side 22–23, jfr. side 70). Først striden herom satte for alvor de nationale farver på.

Freden i juli 1850 var i virkeligheden kun en våbenstilstand, idet den ikke havde givet en *samlet og endelig løsning* af stridsspørgsmålene. Derimod må det erkendes, at man ved *fredspræliminærerne* af juli 1849 (side 50), der dannede grundlaget for fredsslutningen, havde angivet en *politisk linie*, som tog rimeligt hensyn til begge parters synspunkter, idet Danmark skulle opgive inkorporationen af Slesvig, og modparten renoncere på at gennemføre en nærmere tilsiutning mellem Slesvig og Holsten.

Da det også lykkedes at få gennemført fælles arvefølgelov for kongeriget og hertugdømmerne (side 60–62), stod herefter kun tilbage at finde en praktisk ordning af *de tre hertugdømmers stilling i monarkiet,* og mod en sådan ordning stræbte den danske regering i årene 1851–56 (side 54 ff).

Det stadig noget ejderprægede, men dog af de tyske magter som forhandlingsgrundlag godtagne, Notabelprojekt måtte opgives, og i stedet skulle enkeltstaterne for deres særanliggender have hver sit eget parlament, mens der for fællesanliggenderne skulle være et fælles Rigsråd, hvor de 4 enkeltstater skulle repræsenteres i forhold til deres befokningstal.

Da forudsætningen for dette fælles Rigsråd var, at det danske Riges Grundlov ændredes, og da den danske Rigsdag naturligvis måtte være medvirkende her, kunne det ikke undgåes, at Rigsdagen også fik et ord med, da det drejede sig om den endelige udformning af fællesforfatningen (side 64-65), hvad der – som vi har set – bevirkede, at Rigsrådet fra starten blev saboteret af en del af de holstenske medlemmer; parterne kom aldrig på talefod med hinanden, men under stadig pression fra de tyske magters side udførte Danmark sin skridtvise politiske tilbagegang, som endte med Rigsrådets vedtagelse af en fællesforfatning for Slesvig og Danmark. Det besynderlige var sket, at man ved tyskernes modstand mod den helstatsforfatning, som det danske folk ikke ønskede, var havnet i opfyldelsen af dette folks hjertelige ønske: et Slesvig-Danmark.

Man har da også antydet, at Hall bevidst har stilet mod denne løsning. Det er et postulat, hvis rigtighed det indtil nu ikke har være muligt at fastslå; men det er også af liden betydning, thi uanset, hvad Hall i denne henseende helst ville, så kunne han ikke være endt andet sted, med mindre han havde føjet sig efter de tyske krav, hvad der ville have gjort Danmark til en tysk provins.

Det første alvorlige skridt på indrømmelsernes vej, der førte til Novemberforfatningen af 1863, var ministeriet Halls kundgørelse af 6. november 1858, hvorved Oktoberforfatningens gyldighed for de tyske hertugdømmer ophævedes (side 71), men dette skridt såvel som de efterfølgende videre indrømmelser lige til Martskundgørelsen af 1863 og Novemberforfatningen af s. å. var direkte følger af de tyske magters stadige og øgede pressioner og de råd, der blev os givet af de neutrale magter.

Forhandlingsvejen skulle dog ikke vise sig farbar, og nogle har lastet Danmark for ikke at have vist tilstrækkelig eftergivenhed over for de tyske Synspunkter. Men hertil skal bemærkes følgende:

For det første var de elleves krav om, at Holsten og Lauenborg skulle have langt større talmæssig del i lovgivningsmagten end, hvad fællesforfatningen gav dem, nemlig svarende til folkemængden, en urimelighed. Holstenernes voldsomme følelse af forurettelse kan kun forklares som en sensibilitet udviklet gennem de tre års frugtesløse borgerkrig, der gravede skel mellem dansk og tysk.

For det andet savnede regeringen ikke ethvert grundlag for sin tro på, at vi ikke ville komme til at stå alene i en eventuel kamp, og det var ikke blot regeringen og flertallet i den lovgivende forsamling, men praktisk taget hele folket, der var af den opfattelse, at de politiske indrømmelsers tid måtte være slut. Det er også sandsynligt, at fortsat *forhandling* – navnlig efter, at Bismarck i efteråret 1862 var blevet ministerpræsident i Preussen – ville være eentydig med *diktat*.

Det er ganske vist bebrejdet den danske regering, at den for godtroende fæstede lid til den militære hjælp, der blev stillet i udsigt af de venskabelige magter; men kan der overhovedet drives udenrigspolitik, hvis man ikke kan stole på sine venners ord, og er det dadelværdigt, at man gør det?

Det er også sagt om disse mænd, der stod for styret i Danmark, at de ved deres politik var med til at bringe ulykken over Danmarks hoved, og der er den sandhed deri, at krigen ved tilstrækkelig eftergivenhed kunne være undgået, men for hvilken pris?

Lad os se bort fra den øjeblikkelige smerte og det både nationale og politiske tab, men der er andre sider af sagen.

Danmarks kamp – heroisk, som den var trods megen selvskyld – gav respekt og sympati blandt Europas lande og – hvad mere var – gav midt i nederlagssorgen en folkelig og national vilje til genrejsning, som bar frugt på mange områder, ligesom denne nationale vilje 75 år senere – trods folkestyrets fejlgreb i disse år – satte nye blomster i den folkelige modstandskamp. Vore forfædre fra 1864 og vore brødre fra 1940–45 var af samme blod.

Der var ganske vist en tredie løsning: En deling af Slesvig, og det er fristende for et slægtled, der har oplevet Slesvigs deling i 1920, at ræsonnere som så, at det kunne vi blot have gjort uden at lade det komme til krig i 1864. Men en tid kan ikke dømmes efter en senere tids forudsætninger, og i den periode, der er behandlet i denne fremstilling, var det en urealistisk løsning, fordi for langt den største del af både slesvigerne og de kongerigske – og forøvrigt også for holstenerne – var deling en ulidelig tanke. Den provisoriske oprørsregering havde ganske vist allerede i 1848 (side 49) luftet tanken om en deling, men forlod den hurtigt, og de vendte aldrig senere tilbage dertil.

Endnu idag kan en slesviger tale om, »at vor hjemstavn er delt i Nordslesvig og Sydslesvig, og at denne deling nager alle ægte slesvigere – enten de så er dansksindede eller tysksindede – langt mer, end man gør sig begreb om i København eller Bonn«[1].

Grundfejlen i 1864 var derimod *uoverensstemmelsen* mellem landets udenrigspolitik og dets forsvars tilstand. Muligheden – ja, sandsynligheden og til slut visheden – for krig var åbenbar.

Hverken med hensyn til hærens organisation og talmæssige styrke, til tallet af tilstrækkeligt uddannede befalingsmænd, til dens udrustning, til tilvejebringelse i rimeligt omfang af tidssvarende søstridskræfter (også flåden var forældet for de fleste skibes vedkommende) eller til fortifikatoriske anlæg, der svarede til de politiske forhold og den påtænkte forsvarsstrategi, havde folket og dets kærne mænd evnet at leve op til den enkle – men ubønhørlige – sandhed, at disse ting må svare til de politiske forudsætninger og målsætninger, og at forsyndelser på dette område betyder, at man for at spare penge ofrer sine landsmænds blod.

Som nævnt side 92 havde krigsminister Lundby ganske vist den 15. januar 1858 i Rigsrådet forelagt forslag til en ny hærorganisation, der efter en velvillig 1. behandling sendtes i udvalg, hvorfra det dog af politiske grunde aldrig kom tilbage, idet regeringen lod sig sætte stolen for døren ved henvisning til faren for, at gennemførelsen af militære defensive foranstaltninger skulle tirre agressoren – denne besynderlige tro på, at man ved at undlade at træffe forsvarsforanstaltninger gør et angreb mindre sandsynligt. En udvalgsbetænkning blev ganske vist færdiggjort, men – mod al sædvane og rimelighed – ikke offentliggjort, kun fordelt til medlemmerne. Idag er ikke eet eksemplar at opspore!

I stedet *nøjedes* man med *håbet* om hjælp fra andre – et håb, der naturligvis var urimeligt og uberettiget, før man selv har gjort sit yderste – og med en romantisk forvisning, at som vi havde «banket tysken før«, skulle vi nok gøre det igen, et udtryk for nationens lette sind.

Som en urimelig og letsindig handling må det også betegnes, at regeringen ved den første våbenhviles indtræden – beg./maj 1864 – beordrede 10.000 forstærkningsmænd af infanteriet hjemsendt og samtidig pålagde Overkommandoen m. fl. at fremsende forslag om tilsvarende hjemsendelser fra de øvrige våben (anslået til c. 2000 mand).

Krigskorrespondenten fra »The Times« skriver således hjem:

»Det danske Krigsministerium synes at være betaget af en vis slaphed og tilbøjelighed til at forsømme betimelige forsigtighedsregler samt til at skyde det nødvendige arbejde tilside indtil den 11. time, og dette træk går igennem alle grene af tjenesten.«

1) Willy-August Linnemann i »Flensborg Avis« 7/6 1964.

Det tyske generalstabsværk »Der deutsch-dänische Krieg 1864«. Berlin 1886 (1. bind, side 63f) giver følgende vurdering.

». . . . Die höheren Kommandostellen mussten neu gebildet werden, es kam vor, dass Kompagnie-Chefs bei der Mobilmachung zu Regiments-Kommandeuren befördert wurden. Mit Beginn des Krieges traten demnach fast überall neue und ungewohnte Verhältnisse ein, und der Truppe verblieb eine unverhältnissmässig geringe Zahl ausgebildeter Offiziere, ein Uebelstand, der bei der geringen Dienstzeit der Mannschaft um so fühlbarer werden musste. Auch an tüchtigen Unteroffizieren trat Mangel ein, da die Mobilmachung fast eine Verdoppelung derselben nöthig machte.

Die meisten dieser Mängel des Dänischen Heeres sind schliesslich darauf zurückzuführen, dass die Volksvertreter der Regierung für Heereszwecke ungenügende Mittel zur Verfügung stellten.

Wenn das Verhalten des Heeres und seine Leistungen während des Krieges trotz dieser vielen Schäden doch verhältnissmässig tüchtige waren, so lag dies verzugsweise an den Charaktereigenschaften des Dänischen Soldaten, der von einer regen Liebe zum Vaterlande erfüllt, von Natur ruhig, ausdauernd und gehorsam ist.«

Vor sidste kamp for Slesvig var fra folkets kårne mænds side en slet forberedt krig, men som både før og senere gav dets unge sønner vidnesbyrd om fædrelandskærlighed, pligttroskab og offervilje.

KRIGEN 1864

Den anden slesvigske krig i politisk og krigshistorisk belysning

af

Svend Bjørke
Oberst

Henning F. Kiær
Kommandørkaptajn

J. W. Gordon Norrie
Major

Krigen i 1864 vil for enhver politisk og militærhistorisk interesseret altid være et af de mest fængslende kapitler af Danmarks historie. Herom vidner bl. a. også den rige litteratur om emnet, der dog stadig ikke er udtømt. Det *særligt* fængslende ved denne del af Danmarks histöre er ikke mindst, at mønstret heri er vævet af både *nationale, politiske* og *militære* tråde.

Da de tre historisk kyndige officerer, oberst Svend Bjørke og kommandørkaptajn Henning F. Kiær, på det pågældende tidspunkt ledere af henholdsvis Hærstabens og Søværnsstabens krigshistoriske arbejder, samt major J. W. Gordon Norrie, ligeledes tilknyttet Hærstabens krigshistoriske arbejder og samtidig en skattet medarbejder i Rigsarkivet, i 1961 efter pålæg af hærstaben påbegyndte løsningen af denne opgave, var det også i erkendelsen af, at det måtte ske ud fra alle tre nævnte aspekter. Den politiske forhistorie, det nationale og politiske ansvar for krigens opståen, de militære forudsætninger og den mangelfulde krigsforberedelse måtte belyses og krigsbegivenhederne beskrives, idet arbejdet udførtes så tilpas *dybtgående* og *grundigt,* at et *sandfærdigt* billede og en *fuldstændig* forståelse kunne erhverves.

Til hjælp for forståelsen indeholder værket 54 planer over de vigtigste krigsepisoder, befæstningsanlæg m. v.

STRUBES FORLAG

KRIGEN 1864

PLANCHER

Den sydligste del af Slesvig
med oversvømmelserne i 1864

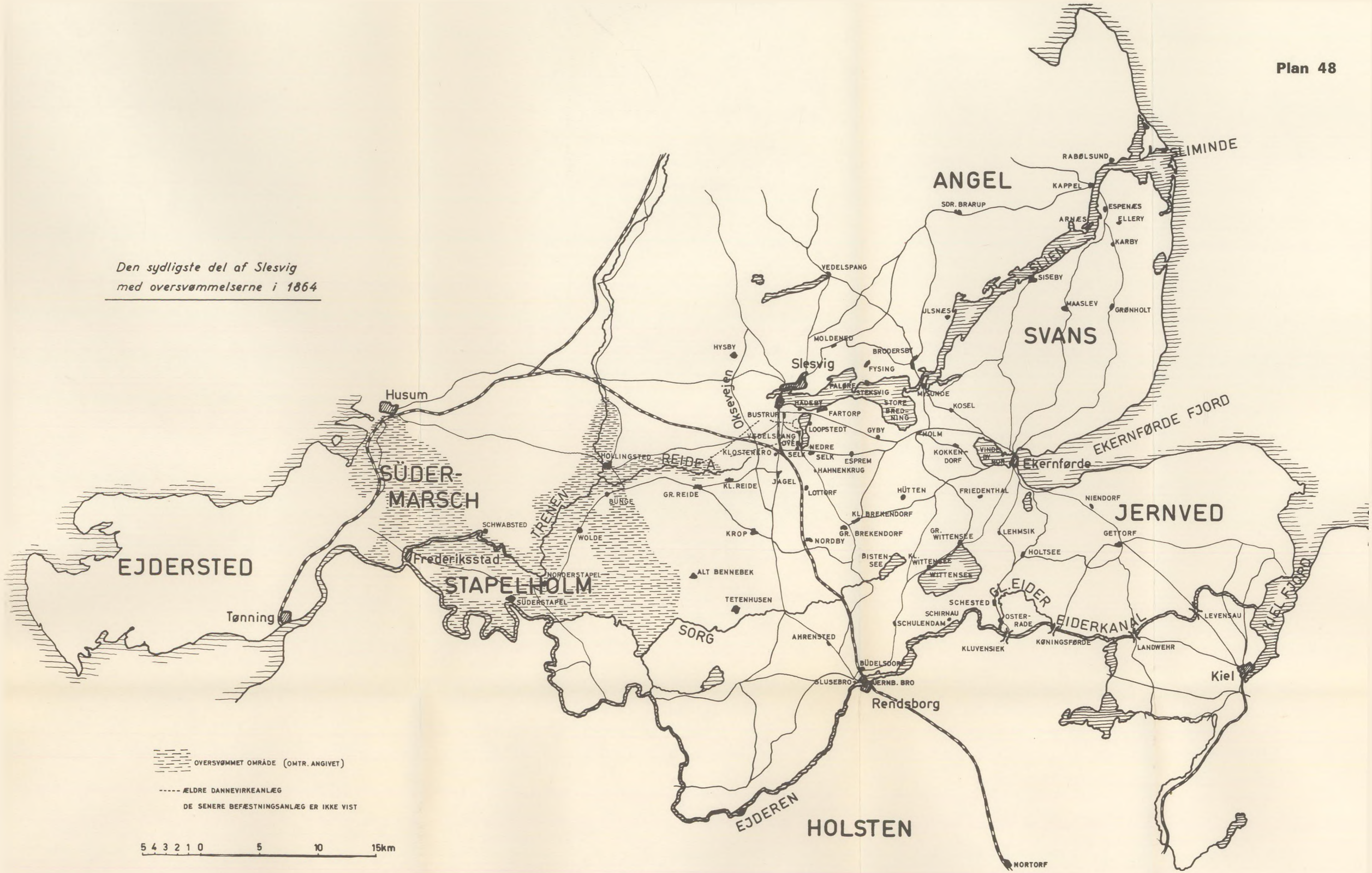

N

Sylvested å

SKOVBY

Pølhegn

Dyrehaven

HÜHNERHÄSER

LOLLFUSS

ALTSTADT

GOTTORP

SLESVIG

HOLM

Mågeø

Slien

FRIEDERICHSBERG

Odder-kulen

HYSBY

Bustrup dam

HADEBY

til ECKERN-FØRDE

Sønder-skov

L. DANEVIRKE

Regiment leir

Forbinde-sesvold

BUSTRUP

Halv-kreds-vold

Hadeby Nor

ST. DANEVIRKE

BU. F.

Danevirke kro

VEDELSPANG

Selk Nor

DA. F.

SORTE HØJ

KONGSHØJ

NEDER SELK

OVER SELK

ELLINGSTED

Danevirkevold

KURBORG

Kovirke

KLOSTER-KROG

HOLLINGSTED

Trenen

OVERSVØMMELSE

Reide å

JAGEL

KLOVE

HEIDE

GR. REIDE

KL. REIDE

BÜNGE

0 1 2 3 4 5 km

Danevirkestillingens centrum i 1864.

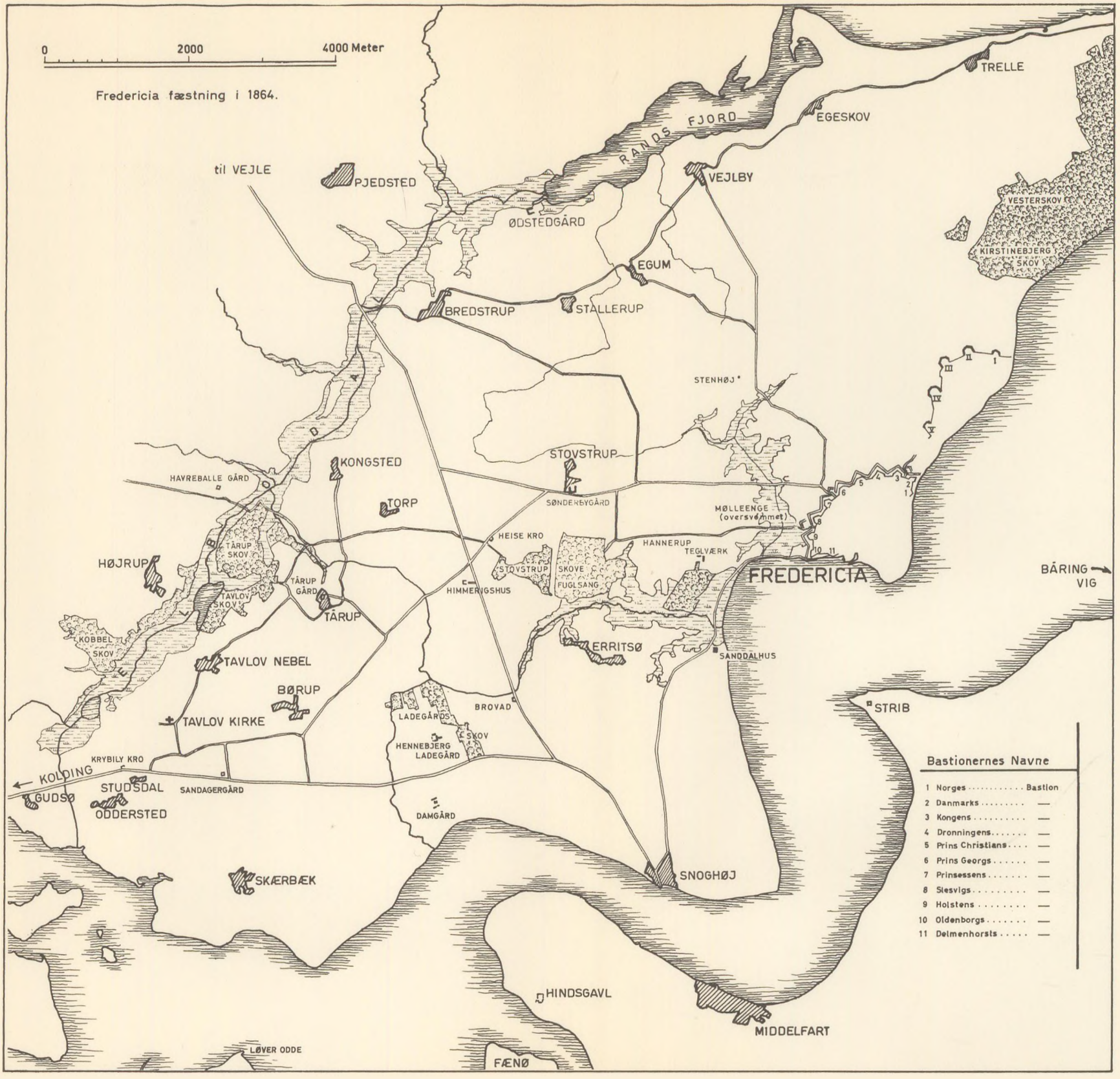
0
2000
4000 Meter
Fredericia fæstning i 1864.
til VEJLE
PJEDSTED
ØDSTEDGÅRD
RANDS FJORD
TRELLE
EGESKOV
VEJLBY
VESTERSKOV
KIRSTINEBJERG SKOV
EGUM
BREDSTRUP
STALLERUP
STENHØJ
STOVSTRUP
KONGSTED
HAVREBALLE GÅRD
TORP
SØNDERBYGÅRD
MØLLEENGE (oversvømmet)
HEISE KRO
HANNERUP TEGLVÆRK
TÅRUP SKOV
HØJRUP
STOVSTRUP
SKOVE
FUGLSANG
FREDERICIA
BÅRING VIG
TÅRUP GÅRD
HIMMERIGSHUS
TAVLOV SKOV
TÅRUP
KOBBEL SKOV
ERRITSØ
SANDDALHUS
TAVLOV NEBEL
BØRUP
STRIB
BROVAD
LADEGÅRDS SKOV
TAVLOV KIRKE
HENNEBJERG LADEGÅRD
KRYBILY KRO
KOLDING
STUDSDAL
SANDAGERGÅRD
GUDSØ
ODDERSTED
DAMGÅRD
SKÆRBÆK
SNOGHØJ
HINDSGAVL
MIDDELFART
LØVER ODDE
FÆNØ
Bastionernes Navne
1 Norges ..... Bastion
2 Danmarks ..... —
3 Kongens ..... —
4 Dronningens ..... —
5 Prins Christians .... —
6 Prins Georgs ..... —
7 Prinsessens ..... —
8 Slesvigs ..... —
9 Holstens ..... —
10 Oldenborgs ..... —
11 Delmenhorsts ..... —

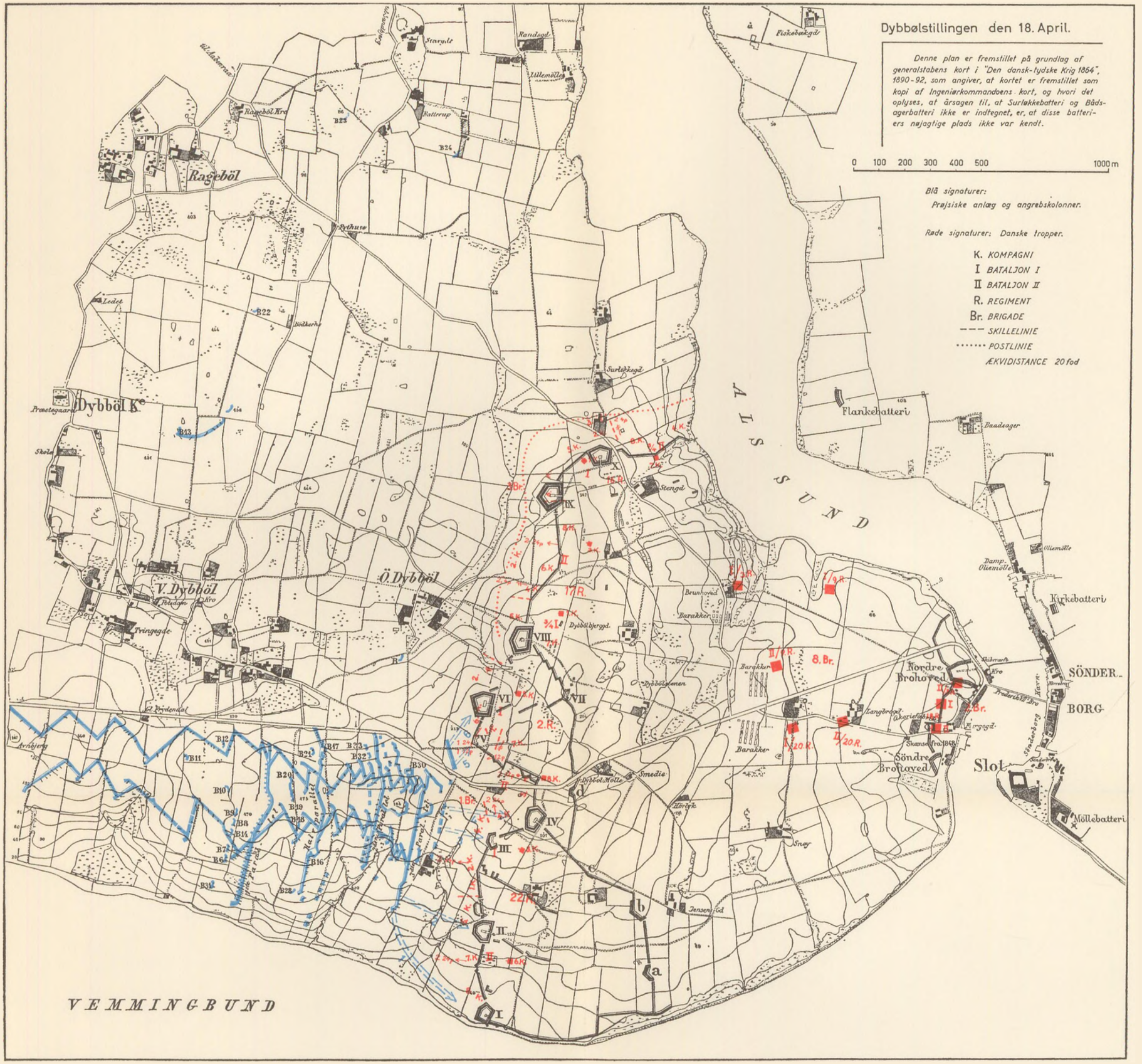
Dybbølstillingen den 18. April.
Denne plan er fremstillet på grundlag af generalstabens kort i "Den dansk-tydske Krig 1864", 1890-92, som angiver, at kortet er fremstillet som kopi af Ingeniørkommandoens kort, og hvori det oplyses, at årsagen til, at Surløkkebatteri og Bådsagerbatteri ikke er indtegnet, er, at disse batteriers nøjagtige plads ikke var kendt.
0 100 200 300 400 500 1000 m
Blå signaturer:
Prøjsiske anlæg og angrebskolonner.
Røde signaturer: Danske tropper.
K. KOMPAGNI
I BATALJON I
II BATALJON II
R. REGIMENT
Br. BRIGADE
SKILLELINIE
POSTLINIE
ÆKVIDISTANCE 20 fod
Rageböl
Dybböl K.
V. Dybböl
Ö. Dybböl
ALS SUND
Flankebatteri
Kirkebatteri
Møllebatteri
SØNDER-BORG
Slot
Nordre Brohoved
Søndre Brohoved
Surløkkegd.
Stengd.
Dybbøl Mølle
Smedie
Jensens Gd.
Barakker
Brunhoved
Baadsager
Damp-Oliemølle
Oliemølle
Skanse fra 1848
VEMMINGBUND

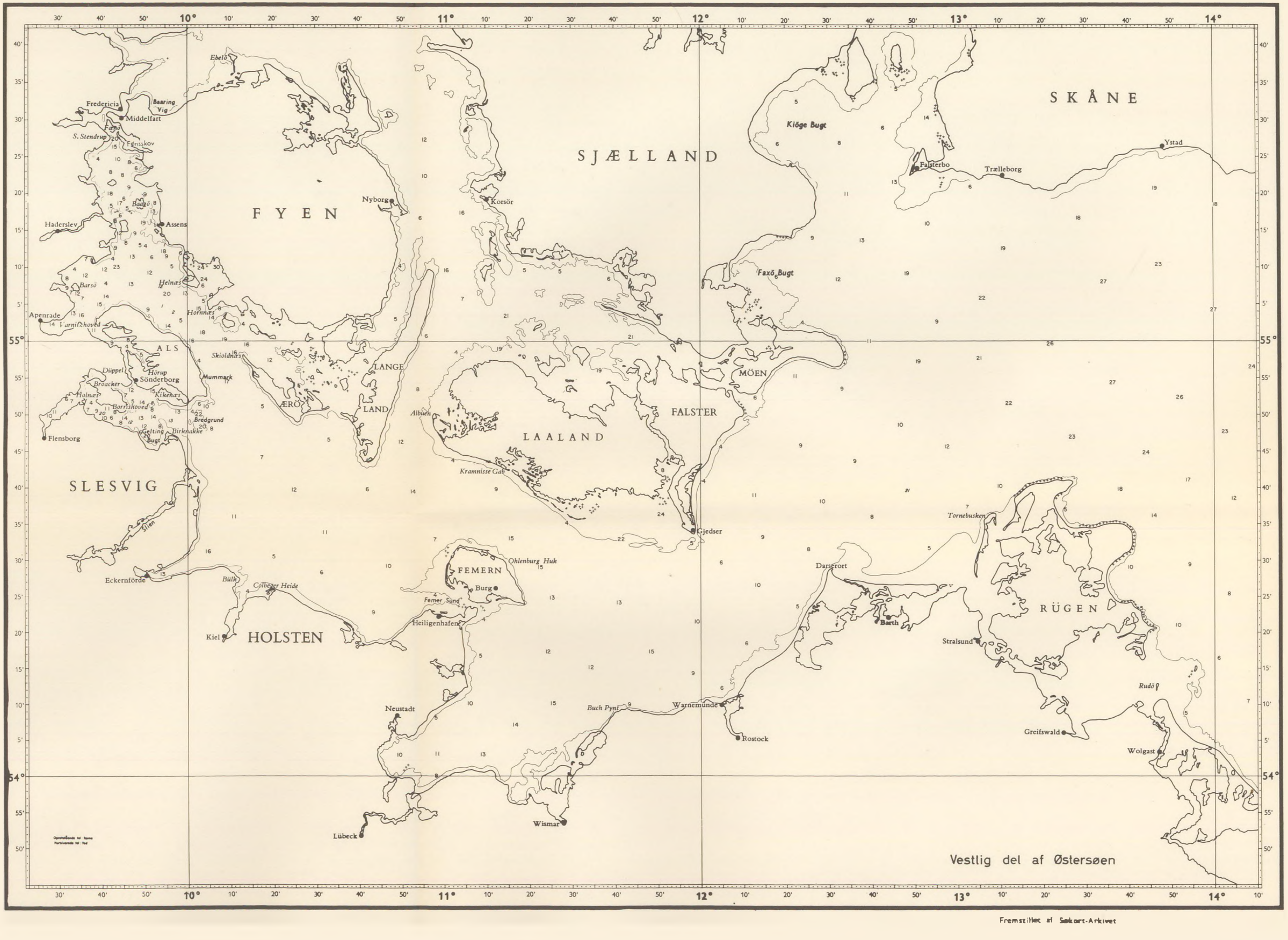

Vestlig del af Østersøen

Fremstillet af Søkort-Arkivet

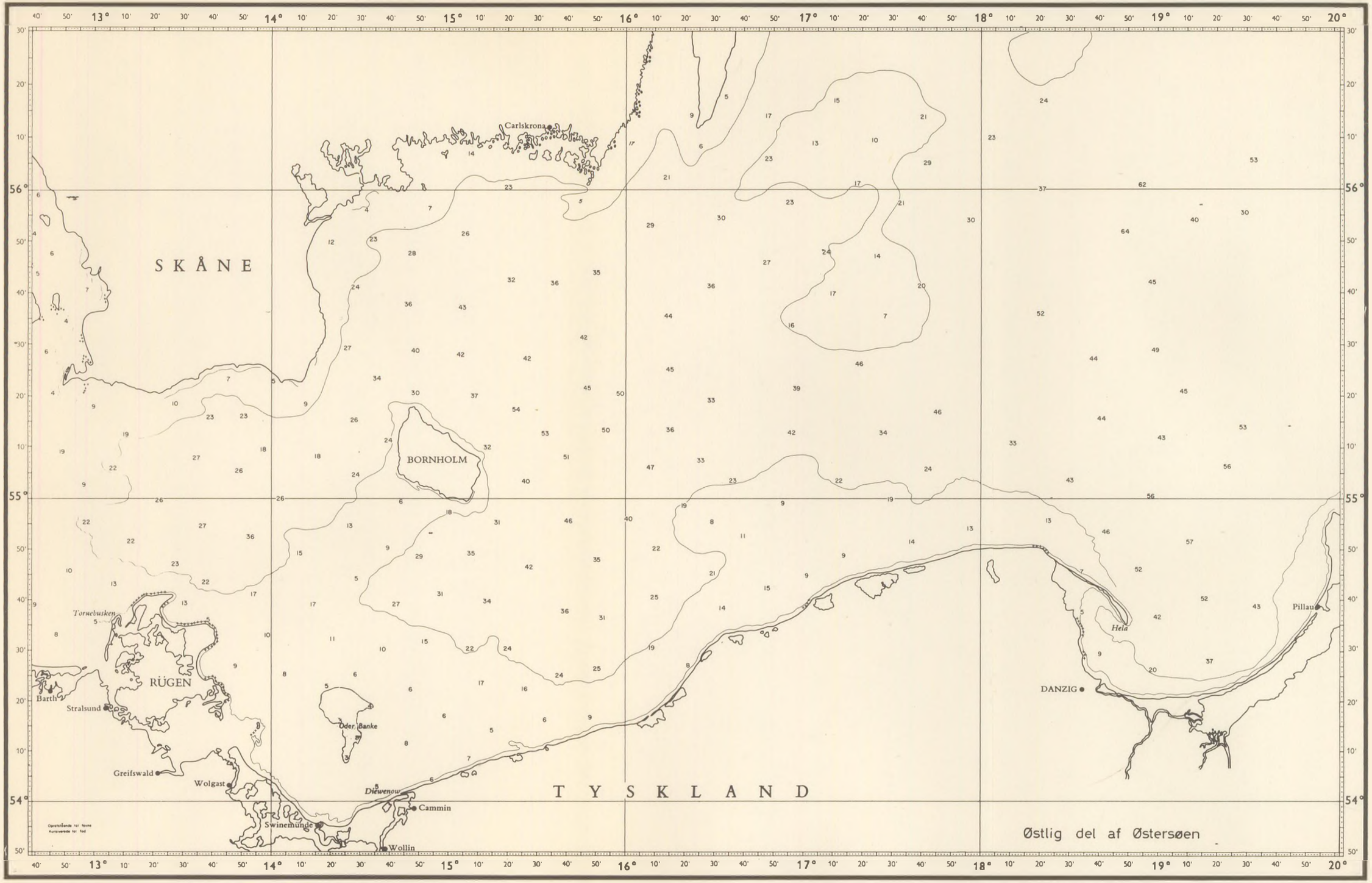

Fremstillet af Søkort-Arkivet

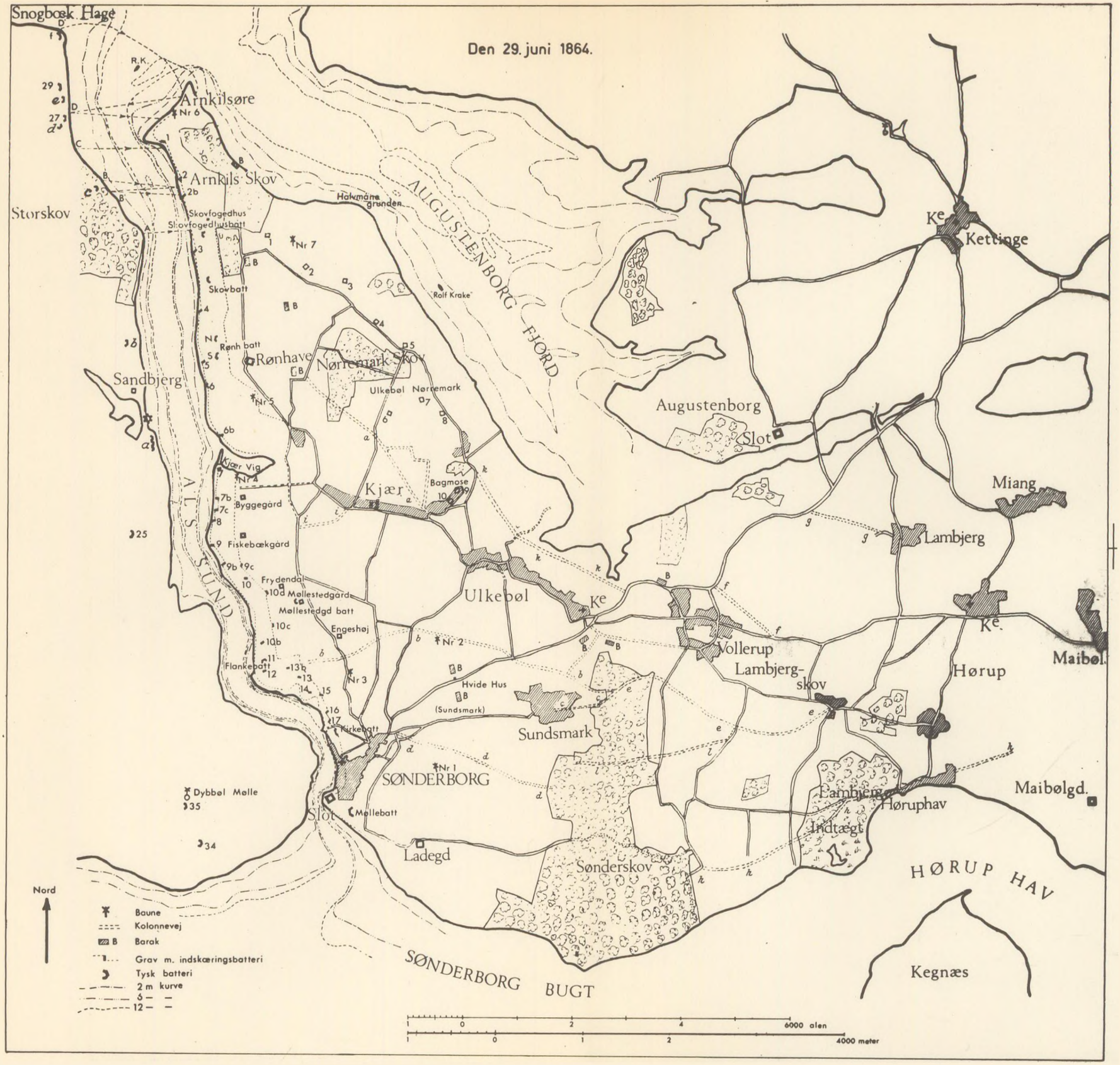
Snogbæk Hage
Den 29. juni 1864.
Arnkilsøre
Nr 6
Arnkils Skov
Storskov
Skovfogedhus
Skovfogedhusbatt
Nr 7
Skovbatt
Rønh batt
Rønhave
Nørremark Skov
Ulkebøl Nørremark
Sandbjerg
Nr 5
6b
Kjær Vig
Nr 4
Kjær
Bagmose
7b
7c
Byggegård
8
9 Fiskebækgård
9b 9c
10
Frydendal
10d
Møllestedgård
Møllestedgd batt
10c
Engeshøj
10b
11
12
Flankebatt
13b
13
14
15
Nr 3
16
17
Kirkebatt
Dybbøl Mølle
35
34
Slot
Møllebatt
SØNDERBORG
Nr 1
Ladegd
Ulkebøl
Ke
Nr 2
Hvide Hus
(Sundsmark)
Sundsmark
Sønderskov
Rolf Krake
AUGUSTENBORG FJORD
Augustenborg
Slot
Ke
Kettinge
Miang
Lambjerg
Ke
Vollerup
Lambjerg-skov
Ke
Hørup
Maibøl.
Lambjerg
Høruphav
Indtægt
Maibølgd.
HØRUP HAV
Kegnæs
SØNDERBORG BUGT
ALS SUND
Nord
Baune
Kolonnevej
B Barak
Grav m. indskæringsbatteri
Tysk batteri
2 m kurve
6
12
6000 alen
4000 meter